ବ୍ୟୁରୋ

ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ (+୨)

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର

(ପ୍ରଥମ ଭାଗ)

(ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ, ଓଡ଼ିଶା ଦ୍ୱାରା ୨୦୧୭ ଓ ପରବ ୍ୀ ମସିହା ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ (+୨)
ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ପାଠ୍ୟଖସଡ଼ାଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ)

ଲେଖକ ମଣ୍ଡଳୀ

ଡକ୍ଟର ନାରାୟଣ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଢ଼ୀ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ସୁନ୍ଦରଗଡ଼ ସରକାରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ

ଡକ୍ଟର ଦୁର୍ଗାମାଧବ ପ୍ରହରାଜ
ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟ ଓ ବରିଷ୍ଠ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ସ୍ନାତକୋ ର ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ
ରେଭେନ୍‌ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ (ସ୍ୱୟଂଶାସିତ), କଟକ

ଶ୍ରୀ ଧନେଶ୍ୱର ସାହୁ
ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟ ଓ ବରିଷ୍ଠ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ
ବି.ଜେ.ବି. ସ୍ୱୟଂଶାସିତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ଡକ୍ଟର ରଣଜିତ୍ ଘୋଷ
ବରିଷ୍ଠ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ
ବି.ଜେ.ବି. ସ୍ୱୟଂଶାସିତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ଡକ୍ଟର କୈଳାଶ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ
ଅଧ୍ୟକ୍ଷ
ଆଦର୍ଶ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଦେବଗଡ଼

ଡକ୍ଟର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମାଝୀ
ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ
ରେଭେନ୍‌ସା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନିରଂଜନ ପାଢ଼ୀ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସନ୍ତ କୁମାର ଦାଶ
ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ
ରମାଦେବୀ ମହିଳା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ଡକ୍ଟର ଭାସ୍କର ଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁ
ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ
ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବ କଲେଜ ଅଫ୍ ଏଡୁକେସନ ଆଣ୍ଡ ଟେକ୍ନୋଲୋଜି

ଡକ୍ଟର ସୁଶାନ୍ତ କୁମାର ପଟ୍ଟନାୟକ
ଅଧ୍ୟାପକ, ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ
କମଳା ନେହେରୁ ମହିଳା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ପ୍ରକାଶକ

ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା
ପୁସ୍ତକ ଭବନ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

BUREAU'S

UCHHA MADHYAMIKA [illegible] TARKASASTRA PART-I

[illegible]

Published by :

[illegible]

[illegible] / 2000 copies

[illegible] / 2000 copies

[illegible] / 2000 copies

Publication No. [illegible]

ISBN : 978-81-8005-371-0

© [illegible]

[illegible]

[illegible]

Price : ₹ [illegible]

ଅଗ୍ରଲେଖ

ଓଡ଼ିଶାର ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପାଠ୍ୟସୂଚୀକୁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ତଥା ପରିମାର୍ଜିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ନୂତନ ପାଠ୍ୟସୂଚୀ ଅନୁସାରେ ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା ଯୁକ୍ତ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପାଠ୍ୟବସ୍ତୁକୁ ଦୁଇଟି ଭାଗରେ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରୁଛନ୍ତି । ପରିଷଦ ଦ୍ୱାରା ମନୋନୀତ ରାଜ୍ୟର ଅଭିଜ୍ଞ ତଥା ବରିଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାପକମଣ୍ଡଳୀ ଦ୍ୱାରା ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦିତ ହେଉଛି । ପ୍ରଥମ ଭାଗଟି ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିବାରୁ ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ।

ଏହି ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିବା ଅବସରରେ ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ଏହାର ପ୍ରଣେତା ଡକ୍ଟର ନାରାୟଣ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଢ଼ୀ, ଡକ୍ଟର ଦୁର୍ଗାମାଧବ ପ୍ରହରାଜ, ଶ୍ରୀ ଧନେଶ୍ୱର ସାହୁ, ଡକ୍ଟର ରଣଜିତ୍ ଘୋଷ, ଡକ୍ଟର କୈଳାଶ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ, ଡକ୍ଟର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମାଝି, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନିରଂଜନ ପାଢ଼ୀ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସନ୍ତ କୁମାର ଦାଶ, ଡ଼ଃ ଭାସ୍କର ଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁ ଏବଂ ଡକ୍ଟର ସୁଶାନ୍ତ କୁମାର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କୁ ଆନ୍ତରିକ ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନ କରୁଛି । ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦର ପାଠ୍ୟସୂଚୀ ପ୍ରସ୍ତୁତକାରୀ ସମିତି +୨ ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ ଏହି ବହିଟିକୁ ଏକମାତ୍ର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଭାବରେ ସୁପାରିଶ୍ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ବିଶେଷ ଭାବରେ କୃତଜ୍ଞ । ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ ଏବଂ ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ ଏହି ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶନ ପାଇଁ ଅନୁମତି ପ୍ରଦାନ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ମଧ କୃତଜ୍ଞ ।

ମୋର ଆଶା ଓ ବିଶ୍ୱାସ ଏହି ପୁସ୍ତକ ରାଜ୍ୟର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଏବଂ ଅଧ୍ୟାପକ ଅଧ୍ୟାପିକାମାନଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ଦିଗରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ । ପୁସ୍ତକର ମାନ ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ଅଧ୍ୟାପକ, ଅଧ୍ୟାପିକା ଓ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ସୁଚିନ୍ତିତ ପରାମର୍ଶ ଆମେ ସ୍ୱାଗତ କରିବୁ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣରେ ଯଥାସମ୍ଭବ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରିବୁ ।

(ଡକ୍ଟର ଗୀତିକା ପଟ୍ଟନାୟକ)
ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା
ପୁସ୍ତକଭବନ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ମୁଖବନ୍ଧ

ଓଡ଼ିଆ ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ସ୍ତରରେ ପଢ଼ାଯାଉଥିବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ବିଷୟବସ୍ତୁରେ କେତେକ ଦରକାରୀ ପରିବ ର୍ନ କରିବା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସେଥିପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିବାକୁ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା ଆମ ଉପରେ ଦାୟିତ୍ୱ ନ୍ୟସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦର ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ଏହି ସଂସ୍କରଣରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ସହିତ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନ ଦର୍ଶନକୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

ସଂପ୍ରତି ନିଜ ମାତୃଭାଷାରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ଅଧିକାଂଶ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରୁଛନ୍ତି । ମାତୃଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ସଂସ୍ଥା ବୈଷୟିକ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ପରିଭାଷା ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ ସହ ଓଡ଼ିଆରେ ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ ପଢ଼ାଯାଉଥିବା ବିଷୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶନ ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଛି । ସେହି ଉଦ୍ୟମର ଫଳସ୍ୱରୂପ ଓଡ଼ିଆରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ ହେବାକୁ ଯାଉଛି ।

ଆମର ବିଶ୍ୱାସ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ସଂସ୍ଥାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ଇଂରାଜୀ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ପୁସ୍ତକ ପରେ ଏହି ଓଡ଼ିଆ ପୁସ୍ତକ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ, ଅଧ୍ୟାପକ ତଥା ସାଧାରଣ ପାଠକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉପଯୋଗୀ ହୋଇପାରିବ ।

ସଂପ୍ରତି ଜ୍ଞାନରାଜ୍ୟରେ ମୌଳିକ ଓ ସୃଜନଶୀଳ ଭାବନାର ଦ୍ରୁତ ବିକାଶ ହେଉଛି । ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରରେ ବୈପ୍ଳବିକ ପରିବ ର୍ନ ଘଟୁଛି । ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ନୂଆ ନୂଆ ବିଚାର ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଅତୀତରେ ରହି ଆସିଥିବା ପ୍ରତ୍ୟୟ ନୂତନ ଅନୁଶୀଳନରେ ପରିବ ର୍ିତ ହେଉଛି । ଏହି ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯେଉଁ ମୌଳିକ ପରିବ ର୍ନ ହୋଇଛି ତାହାର ସମ୍ୟକ୍ ସୂଚନା ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଦିଆଯାଇଛି ।

ପୁସ୍ତକଟିକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖାଯାଇଥିବାରୁ ଲେଖକମାନେ ପୁସ୍ତକର ବିଭିନ୍ନ ପରିଚ୍ଛେଦ ନିଜ ନିଜ ଭିତରେ ଆବ ନ କରି ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ପାଣ୍ଡୁଲିପିର ସମୀକ୍ଷା ପରେ ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଦିଆଯାଇଛି । ଯେହେତୁ ପୁସ୍ତକର ବିଭିନ୍ନ ପରିଚ୍ଛେଦ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଲେଖକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲେଖାଯାଇଛି ସମଗ୍ର ପୁସ୍ତକରେ ଭାଷାଗତ ଏକରୂପତା ରହିପାରି ନାହିଁ । ତେବେ ବିଷୟଟିକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲେଖକ ଅବବୋଧ କରି ତାହାକୁ ନିଜ ଶୈଳୀରେ ଲେଖିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି ।

ଏହି ଅବସରରେ ଓଡ଼ିଶାର ସୁଧୀ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ପାଠକମାନଙ୍କର ମତାମତକୁ ଆମେ ସ୍ୱାଗତ କରୁଛୁ । ଯଦି କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ କିଛି ପରାମର୍ଶ ମିଳେ ତେବେ ତାହାକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ପରବ ୀ ସଂସ୍କରଣରେ ଆବଶ୍ୟକ ପରିବ ର୍ନ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରାଯିବ ।

ପରିଶେଷରେ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା ଆମ ଉପରେ ଏହି ପୁସ୍ତକ ଲେଖିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ନ୍ୟସ୍ତ କରିଥିବାରୁ ଆମେ ସଂସ୍ଥାକୁ ଆମର କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଛୁ ।

ଲେଖକ ବୃନ୍ଦ

COURSES OF STUDIES

FIRST YEAR – LOGIC

UNIT 1 : **NATURE OF LOGIC: DEFINITION OF LOGIC, STRUCTURE OF ARGUMENT, SENTENCE AND PROPOSITION, TRUTH AND VALIDITY, SOUND AND UNSOUND ARGUMENTS, PRINCIPLES OF LOGIC.**

LOGIC AND LANGUAGE: USES OF LANGUAGE, WORDS AND TERMS, DENOTATION, CONNOTATION AND EXTENSION.

UNIT-2 : **PROPOSITIONS: CLASSIFICATION OF PROPOSITIONS, REDUCTION TO LOGICAL FORM, DISTRIBUTION OF TERMS, SEVENFOLD RELATION OF PROPOSITIONS, SQUARE OF OPPOSITION OF PROPOSITIONS.**

UNIT-3 : **NATURE, PROBLEM AND PROCEDURE OF INDUCTION: INDUCTION AND DEDUCTION, PRIMARY AND SECONDARY INDUCTION, PROCEDURES OF INDUCTION, PROBLEM OF INDUCTION.**

INDUCTION AND PROBABLE INFERENCE: SCIENTIFIC INDUCTION, INDUCTION BY SIMPLE ENUMERATION, ANALOGY, STATISTICAL SYLLOGISM.

UNIT-4 : **FORMAL GROUNDS OF INDUCTION: LAW OF UNIFORMITY OF NATURE, LAW OF CAUSATION, QUALITATIVE AND QUANTITATIVE MARKS OF CAUSATION, CAUSE AND CONDITION, DIFFERENT VIEWS OF CAUSATION, PLURALITY OF CAUSES, CONJUCTION OF CAUSES, INTERMIXTURE OF EFFECTS.**

MATERIAL GROUNDS OF INDUCTION: OBSERVATION AND EXPERIMENT.

HYPOTHESIS: WHAT IS HYPOTHESIS? CONDITIONS OF LEGITIMATE HYPOTHESIS, PROOFS OF HYPOTHESIS.

UNIT-5 : **CHARACTERISTICS OF INDIAN PHILOSOPHY, JAINISM: SYADAVADA AND ANEKANTA VEDA.**

BUDDHISM: FOUR NOBLE TRUTHS AND DEPENDENT ORIGINATION.

ବିଷୟ ସୂଚୀ

ଅଧ୍ୟାୟ		ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ	**ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ସ୍ୱରୂପ ଓ ପରିସର :**		**୧-୨୭**
	୧.୧	ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଓ ପରିଚୟ	୧
	୧.୨	ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ସ୍ୱରୂପ	୫
	୧.୩	ଯୁକ୍ତି ଓ ଏହାର ସ୍ୱରୂପ	୭
	୧.୪	ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ସଂଜ୍ଞା	୧୦
	୧.୫	ବାକ୍ୟ ଓ ତର୍କବଚନ	୧୧
	୧.୬	ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରକାର ଭେଦ	୧୨
	୧.୭	ଯୁକ୍ତିର ଆକାର ଓ ବିଷୟବସ୍ତୁ	୧୫
	୧.୮	ସତ୍ୟତା ଓ ବୈଧତା	୧୬
	୧.୯	ସବଳ ଓ ନିର୍ବଳ ଯୁକ୍ତି	୧୮
	୧.୧୦	ବିଚାର ବା ତର୍କର ମୌଳିକ ନିୟମାବଳୀ	୧୯
		ସାରାଂଶ	୨୨
		ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୨୩
ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ	**ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଭାଷା :**		**୨୮-୪୮**
	୨.୧	ଭାଷାର ବ୍ୟବହାର	୨୮
	୨.୨	ଶବ୍ଦ ଓ ପଦ	୩୧
	୨.୩	ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ	୩୩
	୨.୪	ପଦମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀକରଣ	୪୧
		ସାରାଂଶ	୪୬
		ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୪୭

ଅଧ୍ୟାୟ		ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ	**ସଂଜ୍ଞା ଓ ଅର୍ଥ :**		**୪୯-୬୧**
	୩.୧	ଶାବ୍ଦିକ ଓ ତଥ୍ୟଗତ ବାଦାନୁବାଦ	୪୯
	୩.୨	ସଂଜ୍ଞା ଓ ସଂଜ୍ଞାର ପ୍ରକାରଭେଦ	୫୨
	୩.୩	ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ନିର୍ଣ୍ଣୟର ନିୟମ	୫୫
		ସାରାଂଶ	୫୯
		ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୬୦
ତୃତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ	**ତର୍କବଚ୍‌ନ :**		**୬୨-୯୧**
	୪.୧	ତର୍କବଚନ ବା ତର୍କବାକ୍ୟ	୬୨
	୪.୨	ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀକରଣ	୬୫
	୪.୩	ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ତର୍କୀୟ ଆକାରକୁ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ	୭୨
	୪.୪	ତର୍କବଚନର ପଦମାନଙ୍କର ବ୍ୟାପକତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ	୭୯
	୪.୫	ତର୍କବଚନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସାତ ପ୍ରକାର ସମ୍ବନ୍ଧ	୮୧
		ସାରାଂଶ	୮୭
		ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୮୮
ପ ମ ପରିଚ୍ଛେଦ : ଆରୋହାନୁମାନର ସ୍ୱରୂପ, ସମସ୍ୟା ଓ ପଦ୍ଧତି :			**୯୨-୧୩୦**
	୫.୧	ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଅନୁମାନର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ	୯୨
	୫.୨	ଅବରୋହାନୁମାନର ସ୍ୱରୂପ	୯୩
	୫.୩	ଆରୋହାନୁମାନର ସ୍ୱରୂପ	୯୭
	୫.୪	ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବରୋହାନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ	୧୦୦
	୫.୫	ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ବିକାଶ	୧୦୭
	୫.୬	ପ୍ରାଥମିକ ଓ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ	୧୧୦
	୫.୭	ଆରୋହାନୁମାନର ସମସ୍ୟା	୧୧୫
	୫.୮	ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତି	୧୧୮
		ସାରାଂଶ	୧୨୫
		ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୧୨୮

ଅଧ୍ୟାୟ	ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ :	**ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା :**	**୧୩୧-୧୭୦**
୬.୧	ଆରୋହାନୁମାନ	୧୩୧
୬.୨	ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ	୧୩୩
୬.୩	ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ବା ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ	୧୩୭
୬.୪	ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ	୧୪୧
୬.୫	ସମ୍ଭାବ୍ୟତା	୧୫୦
୬.୬	ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା	୧୫୫
୬.୭	ପରିସଂଖ୍ୟାନଭି ିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି	୧୫୯
	ସାରାଂଶ	୧୬୪
	ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୧୬୭
ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ :	**ଆରୋହାନୁମାନର ଆକାରଗତ ଭି :**	**୧୭୧-୧୭୯**
୭.୧	ଉପକ୍ରମ	୧୭୧
୭.୨	ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ	୧୭୨
୭.୩	କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ	୧୭୬
	ସାରାଂଶ	୧୭୮
	ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୧୭୯
ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ :	**କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମ :**	**୧୮୦-୨୦୦**
୮.୧	କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ	୧୮୦
୮.୨	ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ	୧୮୩
୮.୩	କାରଣ ଓ ଉପକାରଣ	୧୮୩
୮.୪	ଆବଶ୍ୟକ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ିକ	୧୮୪
୮.୫	ଦୂରବ ୀ ଓ ସମୀପବ ୀ କାରଣ	୧୮୫
୮.୬	ବୈଜ୍ଞାନିକ କାରଣର ଗୁଣାତ୍ମକ ଓ ପରିମାଣାତ୍ମକ ଲକ୍ଷଣ	୧୮୬
୮.୭	କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ଜନିତ ଲୋକାଗ୍ରର ମତ	୧୯୦
୮.୮	କ ୀ ଓ କ୍ରିୟାଧିଷ୍ଠାନ	୧୯୧
୮.୯	ସ ାଳକ ଶକ୍ତି ଓ ସଂସ୍ଥିତି	୧୯୨
୮.୧୦	ବହୁକାରଣତାବାଦ	୧୯୨
୮.୧୧	କାରଣ ସଂଘାତ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ	୧୯୪
୮.୧୨	ସ୍ଥାୟୀକାରଣ	୧୯୫
୮.୧୩	ଫଳନିକ ଆଶ୍ରିତତା	୧୯୫
	ସାରାଂଶ	୧୯୬
	ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୧୯୮

ଅଧ୍ୟାୟ	ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦ : ଆରୋହ ଅନୁମାନର ବସ୍ତୁଗତ ଭି ି :		**୨୦୧-୨୧୫**
୯.୧	ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ	୨୦୧
୯.୨	ପରୀକ୍ଷଣ	୨୦୭
୯.୩	ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣର ସମ୍ବନ୍ଧ	୨୦୮
୯.୪	ପରୀକ୍ଷଣ ତୁଳନାରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଆପେକ୍ଷିକ ଗୁରୁତ୍ୱ	୨୦୯
୯.୫	ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ତୁଳନାରେ ପରୀକ୍ଷଣର ଆପେକ୍ଷିକ ଗୁରୁତ୍ୱ	୨୧୦
	ସାରାଂଶ	୨୧୩
	ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୨୧୪
ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦ : ପ୍ରକଳ୍ପ :		**୨୧୬-୨୩୩**
୧୦.୧	ସଂଜ୍ଞା ଓ ଲକ୍ଷଣ	୨୧୬
୧୦.୨	ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରକାରଭେଦ	୨୧୯
୧୦.୩	ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପର ସ ିାବଳୀ	୨୨୨
୧୦.୪	ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରାମାଣିକତା ନିରୂପଣ	୨୨୪
୧୦.୫	ପ୍ରକଳ୍ପ, ଘଟଣା, ମତବାଦ ଓ ନିୟମ	୨୨୭
୧୦.୬	ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକଳ୍ପର ଗୁରୁତ୍ୱ	୨୨୯
	ସାରାଂଶ	୨୩୧
	ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୨୩୨
ଏକାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ : ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ :		**୨୩୪-୨୫୩**
୧୧.୧	ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ	୨୩୫
୧୧.୨	ଜୈନ ଦର୍ଶନ	୨୪୨
୧୧.୨.୧	ଅନେକାନ୍ତ ବାଦ	୨୪୨
୧୧.୨.୨	ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ	୨୪୪
୧୧.୩	ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନ	୨୪୯
୧୧.୩.୧	ଆର୍ଯ୍ୟସତ୍ୟ ଚତୁଷ୍ଟୟ	୨୪୯
୧୧.୩.୨	ପ୍ରତ୍ୟୁତ ସମୁତ୍‌ପାଦ	୨୫୦
	ସାରାଂଶ	୨୫୨
	ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୨୫୩

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୧

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ସ୍ୱରୂପ ଓ ପରିସର

୧.୧ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଓ ପରିଚୟ

ମଣିଷ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସୁ । ସଭ୍ୟତାର ଆରମ୍ଭ କାଳରୁ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ତା'ର ପରିବେଶ ଓ ଜଗତକୁ ବୁଝିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରିଆସିଛି । ଜୀବନ, ପ୍ରକୃତି ଓ ସମାଜ ପରି ନାନା କ୍ଷେତ୍ର ଉପରେ ସେ ଅନୁଶୀଳନ କରି ଗମ୍ଭୀର ଚିନ୍ତା ପ୍ରକଟ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରିଛି । ଏହି ପ୍ରୟାସର ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ସେ ନାନା ବିଷୟରେ ଆଜି ସୁଚିନ୍ତିତ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିପାରିଛି । ମଣିଷ ଗୋଟିଏ ଯୁଗରେ ଯାହା ଜାଣିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଛି ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ପୀଢ଼ିର ଲୋକଙ୍କ ପାଖକୁ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଆସିଛି । ମଣିଷ ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ତାର ଚିନ୍ତା, ଭାବନା ଓ ଅନୁଶୀଳନକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଏହା ହୋଇପାରିଛି । ସୁତରାଂ ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ତଳେ ଯେଉଁ ସବୁ ଚିନ୍ତା ମଣିଷର ମନକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିଥିଲା, ଆମେ ସେ ଯୁଗର ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ସେ ସମୟର ବୌଦ୍ଧିକ ଭାବନା ବିଷୟରେ ଜାଣିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ପାରୁଛେ । ମଣିଷର ବିଚାରଶୀଳ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସା ଓ ଭାଷାଦ୍ୱାରା ଭାବ ବିନିମୟ କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଜ୍ଞାନର କ୍ରମବିକାଶ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଛି ।

ମଣିଷ ତାର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ପରିବେଶକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରେ ଓ ତା'ର ବିଚାରବୁଦ୍ଧି ପ୍ରୟୋଗ କରି ଜୀବନ ଓ ଜଗତ ବିଷୟରେ ଧାରଣାମାନ ପୋଷଣ କରେ । ଆମ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ବସ୍ତୁ, ଘଟୁଥିବା ଘଟଣା ଓ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରେ ଓ ସେ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଅନୁଶୀଳନ ଦ୍ୱାରା ''ବିଜ୍ଞାନ'' ର ଭାବନା ଆଣେ । କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ର ସଂପର୍କରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ସେ ଯେଉଁ ବିଭାଗୀକୃତ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରେ ତାହାକୁ ସେ ବିଜ୍ଞାନ କୁହେ । ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ, ଖଗୋଳବିଜ୍ଞାନ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନର ପରିସରଭୁକ୍ତ । ପ୍ରକୃତି ଯେହେତୁ ବିଶାଳ ଓ ଅସୀମ, ସେହେତୁ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ର ବିଷୟରେ ଅନୁଶୀଳନ ଦ୍ୱାରା ସେ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଛି । ସଭ୍ୟତା ଯେତିକି ଅଗ୍ରସର ହେଉଛି, ଜ୍ଞାନରାଜ୍ୟରେ ସେତିକି ସେତିକି ବିଶେଷତା **SPECIALIZATION** ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଚାଲିଛି । ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଶେଷ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେକ ସାର୍ବିକ ନିୟମ, ବ୍ୟତିକ୍ରମହୀନ ଏକରୂପତା ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ସେ ଆବିଷ୍କାର କରି ତାରି ମାଧ୍ୟମରେ ସେହି କ୍ଷେତ୍ରଟିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଆସିଛି । ଯେପରି ପଦାର୍ଥବିଜ୍ଞାନ ପଦାର୍ଥ ଓ ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ମୌଳିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଷୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥାଏ, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ପଦାର୍ଥମାନଙ୍କର ଗଠନ ଓ ପରସ୍ପର ପ୍ରତିକ୍ରିୟାକୁ ଅନୁଶୀଳନ କରିଥାଏ, ଖଗୋଳ ବିଜ୍ଞାନ ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ର ଇତ୍ୟାଦିମାନଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ, ସ୍ଥିତି, ଗତିପଥ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଥାଏ, ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ବିଶେଷ କ୍ଷେତ୍ରମାନ ରହିଛି ଓ

ସେମାନେ ପରସ୍ପରର ଅନୁପୂରକ ଭାବେ ସଂଯୋଜିତ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ନୁହଁନ୍ତି, ବରଂ ଏକ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ କ୍ରମ ବା ତନ୍ତ୍ର **ORDER OR SYSTEM** ଭିତରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ।

ମଣିଷ ଏକ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଣୀ ଓ ଏକ ସମାଜରେ ତାର ଜୀବନଧାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ । ସମାଜ ମଧ୍ୟ ନାନା ପରିବ ର୍ନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ସୁସଂହତ ଓ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠ ହୋଇଛି । ପ୍ରକୃତିକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ପରି ମଣିଷ ନିଜ ସମାଜ ସଂପର୍କରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଣାଳୀବଦ୍ଧ ଭାବେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରିଛି । ଏହାର ପରିଣାମସ୍ୱରୂପ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଶେଷ ବିଭାଗମାନ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଅର୍ଥନୀତି, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ, ସମାଜଶାସ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ସାମାଜିକ ଜୀବନ ଓ ସମ୍ବନ୍ଧର ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଉପରୋକ୍ତ ବିଶେଷ କ୍ଷେତ୍ରମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଣିଷ ଅନୁଶୀଳନପୂର୍ବକ ଅନେକ କିଛି ଜାଣିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଛି ।

ବସ୍ତୁତଃ ପ୍ରକୃତି ସଂପର୍କରେ ବିଶେଷ ଅଧ୍ୟୟନ ସକଳକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସମାଜ ସଂପର୍କିତ ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଶୀଳନକୁ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ ପୁନଶ୍ଚ ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରଣାଳୀ ଅବଲମ୍ବନ କରି ପ୍ରକୃତି ବା ସମାଜକୁ ବିଶେଷ ଭାବେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଥାଏ । ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନଠାରୁ ପୃଥକ ଆକାରନିଷ୍ଠ ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର ଭିତରେ ସମସ୍ତ ଗାଣିତିକ ଅଧ୍ୟୟନ ଆସିଥାଏ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଥମେ କେତେକ ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ନିୟମକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନରେ ନାନା ଉପପାଦ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଃସୃତ କରାଯାଏ । ତେବେ ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ନିୟମ ଓ ଉପପାଦ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ନିହିତାର୍ଥ **NECESSARY IMPLICATION** ରହିଥାଏ ।

ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନ ହେଉ ବା ଆକାରନିଷ୍ଠ ବିଜ୍ଞାନ ହେଉ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୋପାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କିଛି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଦ୍ଧତି ବା ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ କରି ବାସ୍ତବପକ୍ଷେ ଜ୍ଞାନର ବିଶେଷ ବିଭାଗମାନ ଗଢ଼ି ଉଠେ । ଯେକୌଣସି ପ୍ରଣାଳୀବଦ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଦ୍ଧତି ମାଧ୍ୟମରେ ତାର୍କିକ ବିଚାର ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ରୂପ ନେଇଥାଏ । ତେବେ ଯେଉଁ ତାର୍କିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ ଦେଇ କୌଣସି ବିଶେଷ ବିଜ୍ଞାନର ଭି ି ପଡ଼ିଥାଏ, ସେହି ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର ଭିତରେ ପ୍ରଣାଳୀ ବା ତାର୍କିକ ପଦ୍ଧତି ସାଧାରଣତଃ ବିଶ୍ଳେଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସି ବିଶେଷ ବିଜ୍ଞାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ସ୍ତରରେ ଯେଉଁ ପ୍ରଣାଳୀ, ପଦ୍ଧତି ବା ତାର୍କିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ତାହାକୁ ସେହି ସ୍ତରରେ ଅର୍ଥାତ ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର ଭିତରେ ଅନୁଶୀଳନ କରାଯାଇ ନଥାଏ । ପରନ୍ତୁ ସେସବୁ ପ୍ରଶ୍ନ ବିଷୟରେ ଅନୁଚିନ୍ତନ ମୂଳକ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଜଣେ ବିଜ୍ଞାନୀ ଘଟଣା ବା କାର୍ଯ୍ୟକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାବେଳେ ବିଭିନ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ଅବତାରଣା କରିଥାଏ ଓ ଏଥିପାଇଁ ଯେଉଁସବୁ ତାର୍କିକ ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ କରେ ସେସବୁର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଏକ ଅନୁଶୀଳନାତ୍ମକ ପରିସରରେ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବିଷୟଟିକୁ ଏକ ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଉଦାହରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇପାରେ । ଜଣେ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ତାର ଭାବନା ବା ଅନୁଭୂତିକୁ ତାର ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାଏ । ଏପରିକି ଜଣେ ନିରକ୍ଷର ବ୍ୟକ୍ତି ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରି ଭାବପ୍ରକାଶ କଲାବେଳେ ଭାଷାର ପ୍ରଚଳିତ ନିୟମ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ମାନିଥାଏ । ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ନିଜର କଥାକୁ ପ୍ରକାଶ କଲା ସମୟରେ ସେ କୌଣସି ଅସୁବିଧାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୁଏ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ତାକୁ ଯଦି ଭାଷାର ବ୍ୟାକରଣଗତ ନିୟମ ବା ଶୃଙ୍ଖଳା ବିଷୟରେ ପଚରାଯାଏ, ସେ ନିଜର ଅକ୍ଷମତା ପ୍ରକାଶ

କରିଥାଏ । ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରିବା ସମୟରେ ସେ କେତେକ ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ଅନୁକରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା କରିଥାଏ ଯେଉଁ ବିଷୟରେ ତା'ର କୌଣସି ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଜ୍ଞାନ ନଥାଏ । କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଧି ବା ନିୟମଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ବ୍ୟବହାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାମର୍ଥ୍ୟ ରଖିବା ଯେଉଁ ସ୍ତରର ପ୍ରଶ୍ନ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଭାବରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ସେହି ସ୍ତରର ପ୍ରଶ୍ନ ନୁହେଁ । ତେବେ ଜଣେ ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ ବି ଭାଷାର ବିଧି, ନିୟମ ବା ଶୃଙ୍ଖଳା ବିଷୟରେ ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ସ୍ପଷ୍ଟତା ରଖି ନଥାଇ ପାରେ । ଅନୁକରଣ ଦ୍ୱାରା ଜଣେ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରେ । କିନ୍ତୁ ଭାଷାର ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରୟୋଗ ସଂପର୍କିତ ବିଧି, ନିୟମ ବିଷୟରେ ସେ ସଚେତନ ନ ଥାଏ । ଜଣେ ବ୍ୟାକରଣାକାର କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ଭାଷା ବ୍ୟବହାରକୁ ଅନୁଶୀଳନ କରି ଭାଷାର ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବହାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିବା ବିଧି ଓ ମାନଦଣ୍ଡର ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଥାଏ । ସେହିପରି କୌଣସି ବିଶେଷ ବିଜ୍ଞାନୀ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ତାର୍କିକ ପ୍ରଣାଳୀ ବା ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାଏ, କିନ୍ତୁ ସେସବୁକୁ ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ସ୍ତରରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ନଥାଏ । ଜ୍ଞାନର ଯେକୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ଯୁକ୍ତିର ଅବତାରଣା କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ପ୍ରୟୋଗ ହେଉଥିବା ପ୍ରଣାଳୀ, ତର୍କ ଓ ବିଚାରଶକ୍ତିର ଯଥାର୍ଥ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଓ ସେସବୁର ପ୍ରତ୍ୟୟଗତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଏକ ଅନୁଚିନ୍ତନ ସ୍ତରରେ ତର୍କର ପରିସର ଭିତରେ ହୋଇଥାଏ । ଜଣେ ତର୍କବିତ୍ ଜଣେ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ପରି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିବାରେ ବା କୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବାରେ ଆଗ୍ରହୀ ନଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମର ଆଧାର କ'ଣ, ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କେଉଁ ଭି ି ଉପରେ କରାଯାଇଥାଏ, ଏକ ବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଓ ଅବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଭିତରେ କ'ଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି ଓ ତାର ମାନଦଣ୍ଡ କ'ଣ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଗମ୍ଭୀରତାର ସହ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଥାନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ଆରୋହ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ, ସେହି ପ୍ରଣାଳୀର ତାର୍କିକ ଭି ି, ସୀମା, ପରିସର ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଗୋଟିଏ ଅନୁଚିନ୍ତନ ସ୍ତରରେ ଅନୁଶୀଳନ କରିବା ପାଇଁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼େ । ସୁତରାଂ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଏକ ଅନୁଚିନ୍ତନ ବା ମନନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାବରେ ନିଆଯାଇପାରେ । ଦର୍ଶନ ଯେପରି ଏକ ପ୍ରତ୍ୟୟାତ୍ମକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା, ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ଭାବେ ଏକ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ଅନୁଶୀଳନ । ସୁତରାଂ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଦୁଇଟି ପୃଥକ ସ୍ତରର ଅନୁଶୀଳନ ବା ବ୍ୟାଖ୍ୟା ।

ତେବେ କେବଳ ବୌଦ୍ଧିକ ସ୍ତରରେ ନୁହେଁ, ଏପରିକି ନିତିଦିନିଆ ଜୀବନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଉ ଓ କେତେକ ଘଟଣାର ଭି ି ଉପରେ ବିଭିନ୍ନ ଅନୁମାନ କରିଥାଉ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତି ହେବା, ଅନୁମାନ କରିବା, ଯୁକ୍ତି ମାଧ୍ୟମରେ ନିଜର ମତକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ଯେକୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ୟାବହାରିକ ଜୀବନରେ କରିଥାନ୍ତି । ସକାଳୁ ଶଯ୍ୟା ତ୍ୟାଗ କରି ବାହାରକୁ ଆସି ଯଦି ରାସ୍ତା ଓଦା ହୋଇଥିବା ଜଣେ ଦେଖେ, ତେବେ ରାତିରେ ବର୍ଷା ହୋଇଥିବା ସେ ଅନୁମାନ କରେ । ରାସ୍ତାରେ ଯିବାବେଳେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ଯଦି ଦଳେ ବ୍ୟକ୍ତି ଜମା ହୋଇଥିବା ଓ ରାସ୍ତା ଉପରେ ଗୋଟିଏ ସାଇକେଲ ପଡ଼ିଥିବା ଆମେ ଦେଖୁ, ଏକ ଦୁର୍ଘଟଣା ହୋଇଥିବା ଭାବନା ଆମ ମନକୁ ଆସିଥାଏ । ଦୁଇ ଜଣ ବାଳକଙ୍କ ମୁହଁରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଥିବା ଦେଖି ସେମାନେ ଦୁଇ ଭାଇ ବୋଲି ଆମେ ଭାବିଥାଉ । ଏହିପରି ନିତିଦିନିଆ ଜୀବନରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଘଟଣାରେ ଆମେ ଆନୁମାନିକ ଭାବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ଉପସଂହାରକୁ

ବସ୍ତୁତଃ ଅନୁମାନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାର ଏକ ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଏହା ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହେଲେ ଯୁକ୍ତିହୁଏ । ଅନୁମାନଟି ଠିକ୍ କିମ୍ବା ଭୁଲ୍ ହେବା ତାହା ଯୁକ୍ତିଟିର ବୈଧତା କିମ୍ବା ଅବୈଧତା ଉପରେ ନିର୍ଭରକରେ ଏବଂ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ କି ଅବୈଧ (ଶୁଦ୍ଧ ବା ଅଶୁଦ୍ଧ) ଜାଣିବା ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନା ପରିସରଭୁକ୍ତ । ଏଣୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଯୁକ୍ତିକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ସେସବୁର ବୈଧତା ସ୍ଥିର କରିବାର ଶାସ୍ତ୍ର ହିଁ **ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର** । ଏଥିରେ ଆମେ ଯୁକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ କ'ଣ, ଏହା କେତେ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ, କିପରି ଯୁକ୍ତିବାଢ଼ିଲେ ତାହା ଠିକ୍ ବା ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ହେବ, ଏବଂ ସିଦ୍ଧ ବା ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ିବା ପାଇଁ କେଉଁ କେଉଁ ନିୟମ ମାନିବା ଆବଶ୍ୟକ, ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ ଜାଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରୁ । ଏହିସବୁ ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନକୁ ନେଇ ଗଠିତ ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର କୁହାଯାଏ ।

୧.୨ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ସ୍ୱରୂପ

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ସ୍ୱରୂପ 'ତର୍କ'ର ସ୍ୱରୂପ ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ଜାଣିହେବ । କାରଣ ତର୍କ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ହିଁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର କୁହାଯାଏ । ସାଧାରଣ ଭାବରେ 'ତର୍କ' କହିଲେ 'ଯୁକ୍ତି' ମାଧ୍ୟମରେ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ବୁଝାଏ । ଯେକୌଣସି ଅଧ୍ୟୟନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବା ବ୍ୟାବହାରିକ ଜୀବନରେ ଆମେ ବିଚାର ବା ଯୁକ୍ତି ମାଧ୍ୟମରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସୁ । ତେବେ ଏହା ବିଷୟରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଏହି ଯୁକ୍ତି କରିବାର ପ୍ରକ୍ରିୟା ସହିତ କ'ଣ କ'ଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଜଡ଼ିତ ଥାଏ ତାହା ଜଣାପଡ଼େ ।

ପ୍ରଥମରେ ମଣିଷ ଯୁକ୍ତି କାହିଁକି ଓ କେତେବେଳେ କରେ ତାହାକୁ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଉ । ମଣିଷ ଏକ ବିଚାରବନ୍ତ ପ୍ରାଣୀ । ଅଯୌକ୍ତିକଭାବେ ସେ କୌଣସି କଥାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନଥାଏ । କୌଣସି ଗୋଟିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲେ ସେ ତା ସପକ୍ଷରେ ସହାୟକ ତଥ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ କରେ । ନିଜେ ପହଂଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗ୍ରହଣ କରାଇବାପାଇଁ ଯୁକ୍ତିର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼େ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ତାର ସହାୟକ ତଥ୍ୟକୁ ନେଇ ଯୁକ୍ତି ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ ।

ମଣିଷର ବୁଦ୍ଧି ଓ ବିଚାର କରିବାର ଶକ୍ତି ହିଁ ତର୍କ କରିବାରେ ସହାୟକ ହୁଏ । ଏହି ତର୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ନିଜେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗ୍ରହଣୀୟ ହେବାପାଇଁ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ତେଣୁକରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସପକ୍ଷରେ କାରଣ ମଧ୍ୟ ଦର୍ଶାଇଥାଏ । ଏଭଳି ଭାବରେ ତର୍କ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସପକ୍ଷରେ କୁହାଯାଇଥିବା ସହାୟକ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିଏ 'ହେତୁ' ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ	– ରବି ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ରରେ ୬୦ରୁ ଅଧିକ ନମ୍ବର ରଖିବ ।
ଏହାର କାରଣ ବା ହେତୁ	– ରବି ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ପାଇଁ ଯେଉଁ ବହିଟି ପଢୁଛି ତାହା ଖୁବ୍ ଭଲ ବହି ଏବଂ ସେ ବହି ପଢ଼ିଥିବା ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନେ ପ୍ରାୟତଃ ୬୦ ଉପରକୁ ନମ୍ବର ରଖିଥାନ୍ତି ।
ଅନ୍ୟ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ	– ଏ ବର୍ଷ ଆମ୍ବ ଫସଲ ବହୁତ ଭଲ ହେବ ।
ଏହାର କାରଣ ବା ହେତୁ	– ଏ ବର୍ଷ କୁହୁଡ଼ି ବେଶି ହୋଇନାହିଁ । କୁହୁଡ଼ି ଆମ୍ବ ବଉଳକୁ ନଷ୍ଟକରିଦିଏ । କୁହୁଡ଼ି ନହୋଇଥିବାରୁ ଆମ୍ବ କଷି ସବୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇନାହିଁ ।

ଆସିଥାଉ । ତେବେ ଆମର ଅନୁମାନ ଯଥାର୍ଥ କି ନୁହେଁ ଏଥିପାଇଁ ତାର୍କିକ ବୈଧତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ରହିଥିବା ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ ?

ସୁତରାଂ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ମୁଖ୍ୟତଃ ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରାମାଣିକତା ସ୍ଥିର କରିବାକୁ ଯାଇ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ଆକାର ଓ ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଥାଏ । ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ପଶ୍ଚାତରେ ରହିଥିବା ତାର୍କିକ ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା, ଯୁକ୍ତି କେଉଁ ଆକାରରେ ରହିଥିଲେ ତାହା ବୈଧ, ପ୍ରାମାଣିକ ବା ଯଥାର୍ଥ ହୋଇଥାଏ ତାକୁ ଦର୍ଶାଇବା, ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ଓ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମାନଦଣ୍ଡ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଜ୍ଞାନ ବା ବିଜ୍ଞାନର ଯେକୌଣସି ବିଶେଷ କ୍ଷେତ୍ରଟିରେ ହେଉ ବା ଆମର ସାଧାରଣ ଜୀବନଧାରାରେ ହେଉ ଆମେ ଯୁକ୍ତିର ଆଶ୍ରୟ ନେଉ, ଉପସଂହାରକୁ ଆସିଥାଉ ଓ ବିଭିନ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଉ । ଏଥିପାଇଁ କେତେକ ଘଟଣା, ଉପଲବ୍ଧ ବିଷୟ ବା ତଥ୍ୟକୁ ଆମେ ଆଧାର ଭାବେ ନେଇଥାଉ । ତେବେ କୌଣସି ଜ୍ଞାନକୁ ଆଧାର କରି ସେଥିରୁ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବାହାର କରିବା ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ''ଅନୁମାନ'' କୁହାଯାଏ । ଏହାକୁ ଏକ ମୌଳିକ କ୍ରିୟା ଭାବେ ନିଆଯାଏ ଓ ଅନୁମାନ ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହେଲେ ଏହାକୁ ''ଯୁକ୍ତି'' ବୋଲାଯାଏ । ଯୁକ୍ତିମାନଙ୍କର ପ୍ରକାରଭେଦ କରିବା, ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମ ସକଳକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା, ବୈଧ-ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା, ବୈଧତାର ମାନଦଣ୍ଡ ସ୍ଥିର କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ଅଧ୍ୟୟନ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପରିସରଭୁକ୍ତ ଅଟେ ।

ଦାର୍ଶନିକମାନେ ତର୍କ ଓ ବିଚାର ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉପରେ ଅନୁଶୀଳନକରି ଏକ ଶାସ୍ତ୍ର ଗଠନ କରିଛନ୍ତି ଯାହା 'ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର' ଭାବରେ ପରିଚିତ । ଏହି ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ତର୍କ କ'ଣ ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ । ତର୍କ କ'ଣ ତାହା ସାଧାରଣ ଭାବେ ଅଜଣା ନୁହେଁ । ଅନେକ ସମୟରେ ଆମେ 'ତର୍କ' ଓ 'ଯୁକ୍ତି'କୁ ନେଇ ନିମ୍ନ ଲିଖିତ ବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକର ସାଧାରଣ ଭାଷାରେ ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥିବା ଜାଣୁ ।

ଯଥା - ମତେ ସବୁ କଥାରେ ଯୁକ୍ତି କରିବାକୁ ଭଲ ଲାଗେନାହିଁ ।

ତୁମର ଯୁକ୍ତି କରିବା ଅଭ୍ୟାସ ବହୁତ ଖରାପ ଲାଗେ ।

ଏଇ ଛୋଟ କଥାକୁ ନେଇ ଏତେ ଯୁକ୍ତିତର୍କ କରିବା ଅନୁଚିତ ଇତ୍ୟାଦି ।

'ଯୁକ୍ତି' ଓ 'ତର୍କ'ର ଏହି ପ୍ରକାର ବ୍ୟବହାରରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଆମ ଭାଷାରେ ଉଭୟ ଶବ୍ଦ ଏକଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟବହାରରେ 'ଯୁକ୍ତି-ତର୍କ'କୁ କଳି କଜିଆ ବା ଏକ ମୁକାବିଲା ଭଳି ପରିସ୍ଥିତି ଅର୍ଥରେ ଅଧିକାଂଶ ବୁଝିଥାନ୍ତି । ଏହାର କାରଣ ହୋଇପାରେ ଯେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ ପରାସ୍ତ କରିବା ପାଇଁ, ଅଧିକାଂଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯୁକ୍ତିର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇ ଥିବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମିଳେ । ବାସ୍ତବରେ ଅନୁମାନକୁ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ହିଁ **ଯୁକ୍ତି** । ଆମେ ଯେତେ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିଥାଉଁ ସେଥିରୁ ଅଧିକାଂଶ ଅନୁମାନଲବ୍ଧ । ଅନେକ ସମୟରେ ସତ୍ୟବୋଲି ଜାଣିଥିବା କିଛି କଥାକୁ ଭି ିକରି ଆମେ କେତେକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଉ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଆମେ ସକାଳୁ ଶେଯରୁ ଉଠି ଦେଖିଲୁଯେ ରାସ୍ତାରେ ଠାଏ ଠାଏ ପାଣି ଜମିଛି ଏବଂ ଘରିଆଡ଼ ଓଦା ହୋଇଛି । ଆମେ ଅନୁମାନ କଲୁ (ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଲୁ) ଯେ ଗତ ରାତିରେ ବର୍ଷା ହୋଇଛି ।

ତର୍କଦୋଷ ମୁକ୍ତ କରିବାର ମାନଦଣ୍ଡ ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ମିଳିଥାଏ । ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସମସ୍ତ ଚିନ୍ତନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯୁକ୍ତିର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ମାନଦଣ୍ଡ ନିରୂପଣକରି ଅବୈଧ ବା ଅସିଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତିକୁ ପରିହାର କରିବାର ଶିକ୍ଷା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଜରିଆରେ ମିଳୁଥିବାରୁ ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରର ଆବଶ୍ୟକତା ମଧ୍ୟ ରହିଛି ।

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଆମର ବୌଦ୍ଧିକ ଓ ସମୀକ୍ଷାତ୍ମକ ଚିନ୍ତାଶକ୍ତି ବୃଦ୍ଧିରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ଏକ ଶୁଦ୍ଧ ବିଚାର କରିବାର ଶକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

୧.୩ ଯୁକ୍ତି ଓ ଏହାର ସ୍ୱରୂପ

ଯୁକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟବହାର ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ହୋଇଥାଏ । କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ମତର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଓକିଲ ହୁଅନ୍ତୁ, ବିଧାୟକ ହୁଅନ୍ତୁ, ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିଟିଏ ହେଉ ବା ଜଣେ ବିଶେଷଜ୍ଞ ହୁଅନ୍ତୁ ସମସ୍ତେ ଯୁକ୍ତିର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥାନ୍ତି । ସାଧାରଣ ଜୀବନ ପ୍ରବାହରେ ଏକ ମତର ପ୍ରତିପାଦନ ପାଇଁ କିମ୍ବା ଏକ ବୌଦ୍ଧିକ ଅନୁଶୀଳନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଏହାଛଡ଼ା ଦୈନନ୍ଦିନ ଚଳଣିରେ ମଧ୍ୟ ଯୁକ୍ତିର ବ୍ୟବହାର କିଛି କମ୍ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଦୈନନ୍ଦିନ ଚଳଣିକୁ ପ୍ରଥମେ ବିଚାରକୁ ନେଲେ – ଏହା ସୂଚାଇ ଦିଆଯାଇପାରେ ଯେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥଳରେ ଆମେ ଅନୁମାନ ପଦ୍ଧତି ବ୍ୟବହାର କରିଥାଉ ସେହି ସେହି ସ୍ଥଳରେ ଯୁକ୍ତିର ସମ୍ଭାବନା ହିଁ ଥାଏ । ଅନୁମାନ ଏକ ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଏଥିରେ ଆମେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଜ୍ଞାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି କିଛି ପରୋକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ଜନିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଉ । ଏହାକୁ ନିଜ ଭିତରେ ସୀମିତ ରଖିଲେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଜାଣିବାର ଅବକାଶ ରହେନାହିଁ । ନିଜର ଅନୁମାନକୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ହେଲେ ଏହାକୁ ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ହୁଏ ଏବଂ ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ଏହା ଯୁକ୍ତି ରୂପରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାଧାରଣ କଥାକୁ ନେଇ କିପରି ଅନୁମାନ ଓ ଅନୁମାନରୁ ଯୁକ୍ତିର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଥାଏ, ତାହାର ଏକ ଉଦାହରଣ ଦିଆଗଲା ।

ଜଣେ ଅଭିଭାବକ ତାଙ୍କ ପୁଅକୁ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା କେଉଁଠାରେ ଦେଲେ ଭଲ ହେବ ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରି ତାଙ୍କର ଜଣେ ଶିକ୍ଷିତ ବଂଧୁଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ଲୋଡ଼ିଲେ । ବଂଧୁ ଜଣକ ତାଙ୍କର ବିଚାର ବୁଦ୍ଧିକୁ ପ୍ରୟୋଗକରି ଅନୁମାନକରି କହିଲେ ଯେ ରେଭେନ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ାଇଲେ ଭଲ ହେବ । ଏପରି ଏକ ଅନୁମାନ କରିବାର କାରଣ ହେଲା ଯେ ଏହି ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ରମାନେ ପୂର୍ବରୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ପଢ଼ିବା ଓ ଫଳ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ଥିଲା । ଏହା ଏକ ସାଧାରଣ କଥାବା ର୍ତାର ଉଦାହରଣ ହେଲେ ବି ଏଥିରେ ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତି ହିଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ।

ଯଥା – ରେଭେନ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଯେଉଁ ଛାତ୍ରମାନେ ପଢୁଛନ୍ତି ଭଲ ଫଳ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପୁଅ ରେଭେନ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିବ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ପୁଅ ଭଲ ଫଳ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବ ।

ଏଥିରେ ଶେଷ ତର୍କବାକ୍ୟଟି 'ତେଣୁ'ରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସୂଚାଉଅଛି । ବାକି ଦୁଇଟି ତର୍କବାକ୍ୟ ହେତୁବାକ୍ୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତହୋଇ ମିଳିତ ଭାବରେ ଏକ ଯୁକ୍ତିର ରୂପ ନେଇଛି ।

ସେହିପରି ଆମେ ଯୁକ୍ତିକରୁ - ଯଦି ନିୟମିତ ବର୍ଷା ହୁଏ ତେବେ ଉତ୍ପାଦନ ଭଲ ହେବ ।

ଏବର୍ଷ ନିୟମିତ ବର୍ଷା ହୋଇଛି ।

ଅତଏବ ଏବର୍ଷ ଉତ୍ପାଦନ ଭଲ ହେବ ।

- କୌଣସି ଓଡ଼ିଆ ଭାରତରତ୍ନ ପାଇ ନାହାନ୍ତି ।

ବିଜୁ ପଟ୍ଟନାୟକ ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ

ଅତଏବ ବିଜୁ ପଟ୍ଟନାୟକ ଭାରତରତ୍ନ ପାଇନାହାନ୍ତି ।

ଉପରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଉଦାହରଣ ଜରିଆରେ କେତେକ ଯୁକ୍ତି ଦର୍ଶାଯାଇଛି । ଏବଂ ସେଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡୁଛି ଯେ 'ହେତୁ' ବା 'କାରଣ' ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ କେତେକ ସହାୟକ ବାକ୍ୟ ଓ ଗୋଟିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ନେଇ ଯୁକ୍ତି ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ, ଯେପରି ଏହା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗ୍ରହଣୀୟ ହେବ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଏଥିରେ ନିହିତଥିବା ଅନ୍ୟଏକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଏ । ମଣିଷ ପ୍ରଥମେ ନିଜ ମନ ଭିତରେ କେତେକ ତଥ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୁଏ । ଅଥବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟିକୁ ସେ ଅନୁମାନ ସାହାଯ୍ୟରେ ଜାଣେ ଏବଂ ନିଜ ଅନୁମାନ ବା ଅନୁଶୀଳନ ଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନକୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଏହାକୁ ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତକରେ । ଅନୁମାନଟି ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହେଲେ ଏହା ଏକ 'ଯୁକ୍ତି'ର ରୂପ ଧାରଣ କରେ ।

ବ ର୍ତ୍ତମାନ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ସ୍ୱରୂପ ନିରୂପଣ କଲାବେଳେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ **ଯେଉଁ ଶାସ୍ତ୍ର ଜରିଆରେ ଯୁକ୍ତିମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଇ ବୈଧଯୁକ୍ତି ଓ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତିକୁ ଚିହ୍ନଟ କରିବାସହ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମ ଓ ପଦ୍ଧତି ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ହୋଇଥାଏ, ତାହା ହିଁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର** । ଅନୁମାନ ଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନକୁ ବୈଧ ବା ଅବୈଧ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାପାଇଁ ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରର ସୃଷ୍ଟିହୋଇଛି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକରେ ସନ୍ନିହିତ ତର୍କଦୋଷମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂଚିତ କରାଇବା ମଧ୍ୟ ଏହି ଶାସ୍ତ୍ର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅଟେ ।

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧତା ଓ ଅସିଦ୍ଧତାକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରାଯାଏ । ଯୁକ୍ତି ତର୍କବଚନମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ । ତର୍କ ବଚନ ପଦମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ । ତେଣୁ ପଦ, ପଦ ଓ ଶବ୍ଦର ପାର୍ଥକ୍ୟ, ତର୍କବଚନ ଓ ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କ, ବିଭିନ୍ନ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କ ଆଦି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପରିସର ଭୁକ୍ତ ଅଟେ । ବିଶେଷକରି ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରକାର ବିଭାଗ, ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରକାର ଭେଦକରି ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ମାନଦଣ୍ଡ ସ୍ଥିର କରିବା ସମ୍ପର୍କରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରର ପରିସର ଭୁକ୍ତ ଅଟେ । ତର୍କଦୋଷ ଗୁଡ଼ିକ କିପରି ଘଟେ ଏବଂ କିଭଳି ଯୁକ୍ତିଟି ତର୍କଦୋଷ ବିହୀନ ହୋଇପାରିବ ସେ ବିଷୟକ ନିୟମ ଗୁଡ଼ିକ ଜାଣିବା ମଧ୍ୟ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଅଟେ । ଯୁକ୍ତି କରିବାର ପାରଦର୍ଶିତା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ । ଏହା ମଣିଷର ବୁଦ୍ଧିଶକ୍ତି ଓ ସାଧାରଣ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । କିନ୍ତୁ ଯୁକ୍ତିକୁ

ଏହି ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ସଂଯୋଗ ଏପରି ଭାବରେ ହୋଇଛି ଯେ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟିରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଲାପରି ହୋଇଛି । ଏବଂ ଏହା ଏକ ଯୁକ୍ତିର ରୂପନେଇଛି । ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନରେ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତି ଦର୍ଶାଯାଇଛି, ତାହା ଶେଷ ପାଇଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ସହାୟକ ଅଟେ ।

ଯୁକ୍ତିଟିଏ ପାଇଁ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପୂର୍ବରୁ ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳେ 'ତେଣୁ', 'ଅତଏବ', 'ଫଳରେ', 'ହେତୁ', 'ଏଥିପାଇଁ' ଆଦି ଶବ୍ଦ ବା ଏହି ମର୍ମରେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଏହିପରି ନିଷ୍କର୍ଷ ସୂଚକ ଶବ୍ଦଟିଏ ଥିଲେ ଯେ ନିଶ୍ଚୟ ଯୁକ୍ତିଟିଏ ଥିବ ତାହା ନୁହେଁ । ଯଥା – ସଚୀନ୍ଦ୍ରର ଅସୁସ୍ଥତା ହେତୁ ସେ ପିତାମାତାଙ୍କ ଯତ୍ନ ନେଇ ପାରୁନାହିଁ । ଏହି ତର୍କବଚନରେ 'ହେତୁ' ଏକ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେଉଅଛି । ଏହା ଯୁକ୍ତିର ସୂଚନା ଦେଉନାହିଁ । ତେଣୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ତର୍କବଚନର ସଂଯୋଗ ଏକ ଯୁକ୍ତିର ସୂଚନା ଦେଉଛି କି ନାହିଁ ସେଥିପାଇଁ ସେଥିରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ଥିବା ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ବୁଝିବାକୁ ପଡ଼ିବ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆପାଦନ ସମ୍ପର୍କ ଅଛି କି ନାହିଁ ଦେଖିବାକୁ ହେବ ।

ଗୋଟିଏ ତର୍କ ବଚନରେ ଯୁକ୍ତିଟିଏ ହୁଏନାହିଁ । ଯୁକ୍ତି ପାଇଁ ଏକାଧିକ ତର୍କବଚନର ଆବଶ୍ୟକତା ଥାଏ । ଯୁକ୍ତିଟିଏ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏବଂ ଏହାର ସହାୟକ ଭାବରେ ଏକ ବା ଏକାଧିକ ହେତୁବଚନ ନିଶ୍ଚୟ ଥିବା ଦରକାର । ତେଣୁ ଯୁକ୍ତିର ଆକାର ଏହିପରି ହୋଇଥାଏ ।

ହେତୁବଚନ (ଏକ ବା ଏକାଧିକ)

ଅତଏବ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ନିଗମନ

ଯୁକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ ଜାଣିବା ସହିତ ଯୁକ୍ତିସୂଚକ ଲେଖାଂଶ **ARGUMENTATIVE PASSAGE** ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଭିିକ ଲେଖାଂଶ **EXPLANATORY PASSAGE** ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ । 'ପ' ର ହେତୁ 'କ' ଅଟେ । ଏଠାରେ 'ପ' ଏକ ତର୍କବଚନର ପ୍ରତୀକ ଓ 'କ' ଅନ୍ୟଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନର ପ୍ରତୀକ ଅଟେ । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ 'ପ'ର ସତ୍ୟତାକୁ 'କ'ରୁ ନିସୃତ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ଯୁକ୍ତି ସୂଚକ ଲେଖାଂଶ ବୋଲି ଧରାଯିବ । କିନ୍ତୁ 'ପ'ର ସତ୍ୟତାକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବା ପାଇଁ 'କ'ର ଯଦି କିଛି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନଥିବ ତେବେ ଏହା ଯୁକ୍ତିସୂଚକ ନହୋଇ କେବଳ ଗୋଟିଏ କାରଣ ଦର୍ଶାଉଥିବା ବ୍ୟାଖ୍ୟାଟିଏ ବା ଲେଖାଂଶ ବୋଲି ଧରାହେବ ।

ବସ୍ତୁତଃ ଯୁକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ ହେବ :

୧– ଅନ୍ୟୂନ ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ଥିବ । ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୋଇଥିବ ।

୨– ହେତୁବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଆପାଦନ ବା ନିଃସୃତ ସମ୍ପର୍କ ଥିବ ।

୩– ଏହା ଏକ ଯୁକ୍ତି ସୂଚକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଭାବେ ହୋଇଥିବ ।

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ଯେ ଯେକୌଣସି ୩ -୪ଟି ତର୍କବାକ୍ୟର ସଂଯୋଗରେ ଯୁକ୍ତିଟିଏ ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥାଏ । ଯୁକ୍ତିଟିଏ ପାଇଁ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ତା ସହିତ ସେହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାପାଇଁ ସହାୟକ ହେତୁବାକ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ବି ହୋଇଥାଏ । ସହାୟକ ହେତୁ ବାକ୍ୟକୁ ହେତୁବଚନ କୁହାଯାଏ । ହେତୁ ବଚନରୁ ଆପାଦାନ ପଦ୍ଧତିରେ ଯାହା ନିସୃତ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କୁହାଯାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ନିଗମନ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ହେତୁବଚନର ସମଷ୍ଟିରେ ଯୁକ୍ତିଟିଏ ରୂପନିଏ । ଯୁକ୍ତିଟି ସିଦ୍ଧ, ବୈଧ ବା ଠିକ୍ ହେବାପାଇଁ ହେତୁବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ନିହିତାର୍ଥ ବା ଆପାଦନ ସମ୍ପର୍କ **RELATION OF IMPLICATION** ଥିବା ଦରକାର । ହେତୁ ବଚନର ନିଗମନ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତି ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମର୍ଥନ ଥିଲେ ବା ନିଗମନଟି ହେତୁବଚନରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିଲେ ଆପାଦନ ସମ୍ପର୍କ ଅଛି ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହି ଆପାଦନ ସମ୍ପର୍କ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । ଆପାଦନ ସମ୍ପର୍କ ଅଭାବରେ ଯୁକ୍ତିଟି ଅସିଦ୍ଧ ବା ଅବୈଧ ହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନରେ ତିନୋଟି ଉଦାହରଣ ଜରିଆରେ ଯୁକ୍ତିର ଗଠନକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା :

ଉଦାହରଣ - ୧

ସିପ୍ରାର ପୁଅ ମାଟ୍ରିକ ପାଶ୍ କରିଛି ।

ତେଣୁ ସିପ୍ରା ବଂଧ୍ୟା ନୁହେଁ ।

ଏହି ଉଦାହରଣରେ ହେତୁବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ନିହିତାର୍ଥ ବା ଆପାଦନ ସମ୍ପର୍କ ରହିଛି ।

ଉଦାହରଣ - ୨

ସୁମନ ମନଦେଇ ପାଠପଢ଼େ ।

ସିପ୍ରା ସୁମନର ପଡ଼ୋଶୀ ଅଟନ୍ତି ।

ସୁମନର ବଡ଼ଭାଇର ନାମ ସମୀର ଅଟେ ।

ଏହି ଉଦାହରଣଟିରେ ସୁମନକୁ ନେଇ ତିନୋଟି ତର୍କବଚନ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ କେହି କାହା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁନାହାନ୍ତି । ଏହି ତର୍କବଚନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ସଂପର୍କ ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ କେଉଁଟି ହେତୁବଚନ କିମ୍ବା କେଉଁଟି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଇତ୍ୟାଦି ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ। ତେଣୁ ଏହା ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିର ଉଦାହରଣ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଉଦାହରଣ - ୩

ସମସ୍ତ ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତି ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ।

ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷକ ଛାତ୍ରଙ୍କଠାରୁ ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ।

ଅତଏବ ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷକ ଛାତ୍ରଙ୍କର ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ।

ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ, ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ଆଦି ଯେଉଁ ଭାବରେ ବିଜ୍ଞାନ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ସେପରି ଗୋଟିଏ ବିଜ୍ଞାନ ନୁହେଁ । ଉପରୋକ୍ତ ବିଜ୍ଞାନମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲା ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମକୁ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବା ଓ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ସତ୍ୟ ଆହରଣ କରିବା । ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ତାହାନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ୟ ଏକ ଗୁଣ ହେଲା ଏହା ସୁଶୃଙ୍ଖଳିତ ଓ ପ୍ରଣାଳୀବଦ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ଦେଇଥାଏ । ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ଯୁକ୍ତିସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏପରି ଏକ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଓ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ବୋଲି ଧରାଯାଇପାରିବ । ଏବଂ ଏହି ଭାବରେ ଏହା ଏକ ବିଜ୍ଞାନ ବୋଲି ଗ୍ରହଣୀୟ ହୋଇପାରିବ । କଳା ସମ୍ପର୍କରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଏହା ଏକ ସାମର୍ଥ୍ୟ ବା କୌଶଳକୁ ବୁଝାଏ, କିମ୍ବା ଜ୍ଞାନର ପ୍ରୟୋଗକରି ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧନକୁ ବୁଝାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉ ମ ଯୁକ୍ତି କରିବାର ପାରଦର୍ଶିତା ଏକ କଳା ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ର ଜରିଆରେ ସୁଯୁକ୍ତି କରିବାର ପାରଦର୍ଶିତା ବୃଦ୍ଧି କରାଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ଏଥିରୁ କେବଳ ସିଦ୍ଧଯୁକ୍ତିକୁ ଅସିଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତିଠାରୁ ପୃଥକ କରିପାରିବାର ଜ୍ଞାନ ହିଁ ମିଳିଥାଏ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଏହି ଅର୍ଥରେ ଏକ କଳା ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବା ଠିକ୍ ହେବନାହିଁ । ରନ୍ଧନ ବିଦ୍ୟା, ସିଲେଇ ବିଦ୍ୟା, ଆଦି କଳା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । କାରଣ ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ଓ କ୍ରିୟାତ୍ମକ ଅଟେ । ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଯଦି ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ବା କ୍ରିୟାତ୍ମକ ଭାବରେ ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧନ ଦିଗରେ ବିନିଯୋଗ କରାଯାଇ ପାରିବ ତେବେ ଏହା ଦ୍ୱିତୀୟ ଅର୍ଥରେ ମଧ୍ୟ କଳା ପଦବାଚ୍ୟ ହେବ । ଏପରି ଭାବରେ 'କଳା' ଓ 'ବିଜ୍ଞାନ' ର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅର୍ଥ ଅନୁସାରେ ଏହାକୁ ଉଭୟ କଳା ଓ ବିଜ୍ଞାନ ବୋଲି ଧରାଯାଇ ପାରିବ ।

୧.୫ ବାକ୍ୟ ଓ ତର୍କବଚନ

ଯୁକ୍ତିଟିଏ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବାକ୍ୟଟିରେ 'ଯୁକ୍ତିଟିଏ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ' କୁହାନହୋଇ 'ତର୍କବଚନ'କୁ ନେଇ ଗଠିତ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । କେହି କେହି 'ତର୍କବଚନ'କୁ 'ତର୍କବାକ୍ୟ' ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହୁଛନ୍ତି । ତେବେ 'ତର୍କବଚନ' ବା 'ତର୍କବାକ୍ୟ' 'ବାକ୍ୟ' ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ବ ର୍ମାନ 'ତର୍କବଚନ' ଓ 'ବାକ୍ୟ' ଭିତରେ ଥିବା ପ୍ରଭେଦକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ।

ସମସ୍ତ ତର୍କବଚନ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ବାକ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସବୁ ବାକ୍ୟ ତର୍କବଚନ ନହୋଇପାରେ । କାରଣ ତର୍କବଚନର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସଂଜ୍ଞା ରହିଛି, ଯାହା ସବୁ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ତର୍କ ବଚନକୁ ବୁଝାଇବା ପୂର୍ବରୁ 'ବିଚାର' **JUDGMENT** ସହିତ ଏହାର ସମ୍ପର୍କ ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯେପରି ଅନୁମାନକୁ ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ଯୁକ୍ତି ହୁଏ, ସେପରି ବିଚାରକୁ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ । ବିଚାର ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରୁଥିଲେ ଏହା ଏକ ତର୍କବାକ୍ୟ ହେବ । ତର୍କବାକ୍ୟ ବା ତର୍କବଚନର ପ୍ରଧାନ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଲା ଏହାକୁ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ସ୍ଥିର କରାଯାଇ ପାରିବ । 'କ' ଯଦି ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ହୁଏ 'କ' ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରିବ । ଯାହା ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ସ୍ଥିର ହୋଇପାରିବ ତାହା ଏକ ତର୍କ ବଚନ ।

୧.୪ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ସଂଜ୍ଞା

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଇଂରାଜୀ ଶବ୍ଦ 'ଲଜିକ୍' **LOGIC** ଅଟେ । ଲଜିକ୍ ଶବ୍ଦଟି ଲାଟିନ୍ ଶବ୍ଦ 'ଲୋଗସ୍' **LOGUS** ଶବ୍ଦରୁ ଆସିଛି । ଲୋଗସ୍ ଅର୍ଥ ଚିନ୍ତନ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଏହି ମର୍ମରେ କେତେକ ପାରମ୍ପରିକ ତାର୍କିକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରକୁ 'ବିବେଚନା ମୂଳକ ଚିନ୍ତନ' **REFLECTIVE THINKING** ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି ଏବଂ ଏହାର ସମ୍ପର୍କ ଚିନ୍ତନର ମୌଳିକ ନିୟମ **THE LAWS OF THOUGHT** ସହିତ ଅଛି ବୋଲି ନିଶ୍ଚୟ କରିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏପରି ଏକ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଠିକ୍ ହେବନାହିଁ । ବିଶେଷକରି 'ମନୋବିଜ୍ଞାନ' **PSYCHOLOGY** ରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଚିନ୍ତନ ଓ ଚିନ୍ତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଷୟ ଗୁଡ଼ିକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ ହେଉଥିବାରୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଅଂଶ ବିଶେଷ କହିବା ଠିକ୍ ହେଉନାହିଁ । ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଯୁକ୍ତି ବା ବିଚାର ପ୍ରଣାଳୀ ସହିତ ଜଡ଼ିତ । ଯୁକ୍ତି ଅନୁମାନରୁ ଆସେ । ଅନୁମାନ ଏକ ମାନସିକ ବା ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଏଭଳି ଭାବରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ବିବେଚନା ମୂଳକ ଚିନ୍ତନ ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ ବୋଲି କେହି କେହି କହିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରକୁ ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ନବୁଝି ଏହାର ସାକ୍ଷାତ ସମ୍ପର୍କ ଯାହା ସହିତ ଅଛି ତା' ମାଧ୍ୟମରେ ବୁଝିବା ଠିକ୍ ହେବ । ଏବଂ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ମୌଳିକତଃ ଯୁକ୍ତି ବା ବିଚାର ପ୍ରଣାଳୀ ସହିତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ । ତେଣୁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ସଂଜ୍ଞା ଏହାର ଯୁକ୍ତି ସହିତଥିବା ସମ୍ପର୍କକୁ ନେଇ ସ୍ଥିର ହେବା ଉଚିତ ।

ଯୁକ୍ତିର ମୌଳିକ ନିୟମ ଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରି ତା ସାହାଯ୍ୟରେ ହେତୁବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ଓ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ମାନଦଣ୍ଡ ସ୍ଥିର କରିବା ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରର ମୁଖ୍ୟ ଆଭିମୁଖ୍ୟ । ସଂଜ୍ଞା ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ, ଯେଉଁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପାଇଁ ଏହାର ମୌଳିକ ନିୟମ ଗୁଡ଼ିକ ଅଧ୍ୟୟନ କରାଯାଏ, ଏବଂ ଯୁକ୍ତିକୁ ସମୀକ୍ଷା କରି ସିଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତିକୁ ଅସିଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତିଠାରୁ ପୃଥକ କରିବାର ଜ୍ଞାନ ମିଳିଥାଏ ତାହାକୁ ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ର କୁହାଯାଏ ।

ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ କେତେକ ପାରମ୍ପରିକ ସଂଜ୍ଞାକୁ ଉପସ୍ଥାପନା କରାଯାଇ ପାରିବ । ଗୋଟିଏ ମତରେ ''ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପକୁ ଅନୁଶୀଳନକରି ଏହାର ମୌଳିକ ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରୁଥିବା ଶାସ୍ତ୍ର ହେଉଛି ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ର ।'' ଅର୍ଥାତ୍ ''ପଦ ଓ ତର୍କ ବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ସମୀକ୍ଷା ପୂର୍ବକ ସିଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତିର ମୌଳିକ ନିୟମ ଗୁଡ଼ିକ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରୁଥିବା ଆକାରନିଷ୍ଠ ବିଜ୍ଞାନକୁ ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ର କୁହାଯାଏ ।'' ବହୁ ତର୍କବିଦ୍‌ମାନେ ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରର କେତେକ ପାରମ୍ପରିକ ସଂଜ୍ଞା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । କିଏ ଏହାକୁ ଚିନ୍ତନ ବିଷୟକ ବିଜ୍ଞାନ କହିଛନ୍ତି ତ କିଏ ଏହାକୁ ସତ୍ୟାନୁସନ୍ଧାନରେ ପରିଚାଳିତ ମାନବୀୟ ଅବବୋଧ ବିଷୟକ ବିଜ୍ଞାନ କହିଛନ୍ତି । ସଂକ୍ଷେପରେ ଏହାକୁ 'ଯୁକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ ବିଷୟକ ବିଜ୍ଞାନ' ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି । ଏହାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଚିନ୍ତନ ବିଷୟକ କଳା ବା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଚିନ୍ତନ ବିଷୟକ କଳା ଓ ବିଜ୍ଞାନ'' ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି । ପାରମ୍ପରିକ ତାର୍କିକମାନେ ଏହାକୁ 'କଳା' ବା 'ବିଜ୍ଞାନ' ବା 'କଳା ଓ ବିଜ୍ଞାନ' ଭାବରେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ଏ ସମସ୍ତ ମତକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନକରି ଏହା କୁହାଯାଇ ପାରିବ ଯେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଏକ ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାବେ ଚିନ୍ତନ ପଦ୍ଧତି **REASONING** ସକଳର ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରେଣୀରେ ନିଃସୃତ ହେଉଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନ ବୈଧ କି ନୁହେଁ ତାହାର ମାନଦଣ୍ଡ ସ୍ଥିର କରିଥାଏ । ବିଶେଷକରି ଆକାରନିଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟୟନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ ହେଉଥିବା ପଦ୍ଧତି ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ ହେଉଥିବା ପ୍ରଣାଳୀର ବିଶ୍ଳେଷଣକରି ସେସବୁର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଭିତ୍ତି ସ୍ଥିର କରିଥାଏ । ଏବେ ଏହା କଳା ବା ବିଜ୍ଞାନ ବା ଉଭୟ ଏ ବିଷୟରେ କିଛି ଆଲୋଚନା କରିବା ।

ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତି : ଉଦାହରଣ ୧- ସବୁ ଫୁଲ ସୁନ୍ଦର ଅଟେ ।

ପଦ୍ମ ଗୋଟିଏ ଫୁଲ ଅଟେ ।

∴ପଦ୍ମ ଫୁଲ ସୁନ୍ଦର ଅଟେ ।

ଉଦାହରଣ ୨- ସବୁ ଭାରତୀୟ ଶାନ୍ତିପ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଆମାନେ ଭାରତୀୟ ଅଟନ୍ତି ।

∴ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଶାନ୍ତିପ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି ।

କ- ଏ ଦୁଇଟି ଉଦାହରଣରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁ ବଚନମାନଙ୍କରେ ନିହିତ ଅଛି ।

ଖ- ହେତୁବଚନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଠାରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ଅଟନ୍ତି ।

ଗ- ହେତୁବଚନରେ ଅନ୍ୟୂନ ଏକ ସାର୍ବିକ ବଚନ ରହିଛି ।

ଘ- ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ସତ୍ୟ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ।

ଙ- ହେତୁବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ **NECESSARY** ସମ୍ପର୍କ ରହିଅଛି ।

ଏହି ଗୁଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କ, ଘ ଓ ଙ ସମସ୍ତ ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତିରେ ଥାଏ । ଖ ଓ ଗ ଗୁଣ ଅଧିକାଂଶ ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତିରେ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ କେତେକ ସିଦ୍ଧ ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ ଯେଉଁଥିରେ ହେତୁବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉଭୟ ଆଂଶିକ ବଚନ ଅଟନ୍ତି ।

ଯଥା : ୧) ଯଦି ଶ୍ରୀଧର ସାଧୁ, ତେବେ ସେ ସରଳ ।

ବାସ୍ତବରେ ଶ୍ରୀଧର ସାଧୁ ଅଟେ ।

∴ ଶ୍ରୀଧର ସରଳ ଅଟେ ।

୨) କେତେକ ଓଡ଼ିଆ ଧନୀ ଅଟନ୍ତି

∴ କେତେକ ଧନୀ ଓଡ଼ିଆ ଅଟନ୍ତି ।

ତେଣୁ ଏପରି କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତିରେ ଆମେ ସାର୍ବିକ ବଚନରୁ ଆଂଶିକ ବଚନ ଆଡ଼କୁ ଗତି କରିଥାଉ । ଏପରି ମତ ଯଥାର୍ଥବୋଧ ହୁଏନାହିଁ ।

ସ୍ୱତନ୍ତତା : ଯଦି ଯୁକ୍ତିଟି ସିଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ, ହେତୁବଚନ ସତ୍ୟ ହୋଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ମିଥ୍ୟା ହେବା ଅସମ୍ଭବ । ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧତା ବା ବୈଧତା ଯୁକ୍ତିର ଆକାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ - ସତ୍ୟତା ଉପରେ ନୁହେଁ । ଏଥିପାଇଁ ଅବରୋହୀ ତର୍କ ମୁଖ୍ୟତଃ ଆକାରନିଷ୍ଠ, ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ନୁହେଁ । ସମସ୍ତ ସିଦ୍ଧ ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ହେତୁବଚନ ନିଶ୍ଚୟାତ୍ମକ ପ୍ରମାଣ **CONCLUSIVE PROOF** ଯୋଗାଇଥାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟତା ହେତୁବଚନର ସତ୍ୟତାରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବାରେ କୌଣସି ବାଧା ନଥାଏ ।

ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ କେତୋଟି ବାକ୍ୟକୁ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଉ । (୧) ତମେ ମତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିପାରିବ କି ? (୨) ଏ ମନ୍ଦିରଟି କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ! (୩) ଆହେ ପ୍ରଭୁ, ରକ୍ଷାକର ! (୪) ଶୀଘ୍ର ଦୁଆରକୁ ଖୋଲ । (୫) ଟିକସ ଫାଙ୍କିବା ଉଚିତ ହେବନି । ଏଗୁଡ଼ିକ ସବୁ ବାକ୍ୟର ଉଦାହରଣ କିନ୍ତୁ ଏଥିରୁ କୌଣସିଟିକୁ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ସ୍ଥିର କରିହେବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ବାକ୍ୟ ହେଲେ ବି ତର୍କବଚନ ନୁହେଁ; ଏଣୁ ଯୁକ୍ତିର ଅଂଶ ହେବା ପାଇଁ ଅନୁପଯୁକ୍ତ । ଦ୍ୱିତୀୟ ବାକ୍ୟଟିକୁ ତଳଲିଖିତ ଭାବରେ ବଦଳାଇ ଦେଲେ ତାହା ଏକ ତର୍କ ବଚନ ହୋଇଯିବ – 'ଏହି ମନ୍ଦିରଟି ଅତି ସୁନ୍ଦର ଅଟେ ।' କାରଣ ଏଥିରେ ଦୁଇଟି ପଦ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ସଂଯୋଜକ ଅଛି ଯାହା ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ଅଟେ ।

ବାକ୍ୟ ଓ ତର୍କବଚନର ପ୍ରଭେଦ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଅନ୍ୟ କେତୋଟି ବାକ୍ୟର ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଇପାରେ । (୧) ମନମୋହନ ସିଂହ ଅଟଳ ବିହାରୀ ବାଜପେୟୀଙ୍କ ପରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ହେଲେ । (୨) ଅଟଳ ବିହାରୀ ବାଜପେୟୀ ମନମୋହନ ସିଂହଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଥିଲେ । (୩) ବ ର୍ମାନ ଭାରତର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଅବିବାହିତ ଅଟନ୍ତି । (୪) **THE PRESENT PRIME MINISTER OF INDIA IS A BACHELOR.** ଏହି ୪ ଟି ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟି ବାକ୍ୟ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ଅଟେ କାରଣ ସେମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ ସମାନ । ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ବାକ୍ୟ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ଭାବରେ ନିଆଯିବ । ତୃତୀୟ ବାକ୍ୟଟି ବାକ୍ୟ ଭାବରେ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୁଏନାହିଁ । ବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ସତ ବା ମିଛ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହା ବ୍ୟାକରଣ ଅନୁଯାୟୀ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଗଠିତ କି ନୁହେଁ ବିଚାର କରାଯାଏ । କେବଳ ଜ୍ଞାପକ ବା ବିବରଣାତ୍ମକ ବାକ୍ୟ **DECLARATIVE SENTENCE OR INDICATIVE SENTENCE** କୁ ତର୍କବଚନ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ମୋଟ ଉପର କହିଲେ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରୁଥିବା ବିବରଣାତ୍ମକ ବାକ୍ୟ ହିଁ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ ।

୧.୬ ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରକାର ଭେଦ (ଆରୋହୀଯୁକ୍ତି ଓ ଅବରୋହୀଯୁକ୍ତି)

ମୁଖ୍ୟତଃ ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ବୋଲି ଧରାଯାଇଥାଏ । ଏପରି ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଭେଦ ପାଇଁ ଯୁକ୍ତିକୁ ଉଦାହରଣ ଜରିଆରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ଦରକାର । ହେତୁ ବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସ୍ୱରୂପ ଓ ସମ୍ପର୍କ ଉପରେ ଏହାର ପ୍ରକାର ଭେଦ ନିର୍ଭର କରେ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ହେତୁବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଆପାଦନର ସମ୍ପର୍କ ଥାଏ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ସେଇ ହେତୁବଚନରୁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇପାରୁଥାଏ । ଏହାକୁ ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତି କୁହାଯାଇଥାଏ । ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ହେତୁ ବଚନମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହେଉଥାଏ । ଫଳରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଭବିଷ୍ୟତରେ ପରିବ ର୍ତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ମଧ୍ୟ ଥାଏ । ଏହି ପ୍ରକାରର ଯୁକ୍ତିକୁ ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତି କୁହାଯାଏ । ଯୁକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ ଅନୁସାରେ ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ମଧ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ବୋଲି ଧରାଯାଇଅଛି । ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତିକୁ ନେଇ ଆରୋହୀ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତିକୁ ନେଇ ଅବରୋହୀ ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଅଛି । ବ ର୍ମାନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତି ଓ ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତିର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୁଣକୁ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

ସବୁ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ମଣିଷମାନଙ୍କର କଳିଜା ଅଛି ।
∴ ସବୁ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର କଳିଜା ଅଛି ।

ଉଦାହରଣ ୨ : ଗତ ୧୫ ବର୍ଷ ଭିତରେ କଟକରେ ୪୮° ରୁ ଅଧିକ ତାପ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇନାହିଁ ।
∴ ତେଣୁ ଏ ବର୍ଷ ୪୮° ରୁ ଅଧିକ ତାପ କଟକରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେବ ନାହିଁ ।

ପ୍ରଥମ ଉଦାହରଣରେ ସାର୍ବିକ ହେତୁବଚନରୁ ସାର୍ବିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଉଦାହରଣରେ ଆଂଶିକ ହେତୁବଚନରୁ ଆଂଶିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଉଭୟଟି ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତିର ଉଦାହରଣ ଅଟନ୍ତି । ତେଣୁ ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତିର ମୁଖ୍ୟ ଗୁଣ ହେଲା ଏଥିରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅଣ-ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ନେଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସୂଚକ ହୋଇଥାଏ କାରଣ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହ ଲଂଘନ ଥାଏ । ଆରୋହ ଲଂଘନ ଆରୋହ ଯୁକ୍ତିର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଟେ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଆରୋହଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହେଉଥାଏ, ସୁତରାଂ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ତାର୍କିକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ନଥାଏ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ହୋଇଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସର୍ବଦା ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ ।

୧.୭ ଯୁକ୍ତିର ଆକାର ଓ ବିଷୟବସ୍ତୁ

ଆଗରୁ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଅବରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଆକାର ନିଷ୍ଠ । ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ନୁହେଁ । ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ଯୁକ୍ତିର ଆକାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ବିଷୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ ।

(କ) ଦୁଇଟି ଯୁକ୍ତିର ବିଷୟ ଭିନ୍ନ ହୋଇ ଆକାର ଏକ ହୋଇପାରେ । ଯଥା –

୧. ପରିଶ୍ରମୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଉନ୍ନତିଶୀଳ ।
ହରିଶ୍ ଜଣେ ପରିଶ୍ରମୀ ବ୍ୟକ୍ତି ।
∴ ହରିଶ୍ ଉନ୍ନତିଶୀଳ ।

୨. ସାହିତ୍ୟିକ ମାନେ ସାଧୁ ।
ସଚିନ୍ଦ୍ର ଜଣେ ସାହିତ୍ୟିକ ।
∴ ସଚିନ୍ଦ୍ର ଜଣେ ସାଧୁ ବ୍ୟକ୍ତି ।

ଉଭୟର ଆକାର : ସମସ୍ତ ମ ପ ଅଟେ ।
ଅ ମ ଅଟେ ।
∴ ଅ ପ ଅଟେ ।

ମ-ପରିଶ୍ରମୀ / ସାହିତ୍ୟିକ
ପ-ଉନ୍ନତିଶୀଳ / ସାଧୁ
ଅ-ହରିଶ୍ / ସଚିନ୍ଦ୍ର

ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇଟି ଯୁକ୍ତିର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଭିନ୍ନ । ଉଭୟ ଗୋଟିଏ ଆକାରରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଅବରୋହ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯୁକ୍ତିଟି କେଉଁ ଆକାରରେ ରହିଛି ତାହାହିଁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ, ତାହାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ନୁହେଁ । କାରଣ ଏଠାରେ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ଯୁକ୍ତିର ଆକାର ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର ହୋଇଥାଏ, ବିଷୟବସ୍ତୁ ଦ୍ୱାରା ନୁହେଁ । ଗୋଟିଏ ବୈଧ ଆକାରରେ ଯେ କୌଣସି ବିଷୟବସ୍ତୁ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ହୋଇଥାଏ ।

ହେତୁବଚନର ସତ୍ୟତା ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ସମର୍ଥନ ଦେଇଥାଏ । ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବଚନ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚୟ ସତ୍ୟ ହେବ ।

ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତି :

ଉଦାହରଣ ୧: କ) ଦେଖିଥିବା ପ୍ରଥମ ବଗଟି ଶ୍ୱେତ ।

ଖ) ଦେଖିଥିବା ଦ୍ୱିତୀୟ ବଗଟି ଶ୍ୱେତ ।

ଗ) ଦେଖିଥିବା ତୃତୀୟ ବଗଟି ଶ୍ୱେତ ।

ଘ) ଦେଖିଥିବା ଚତୁର୍ଥ ବଗଟି ଶ୍ୱେତ ।

ଙ) ଦେଖିଥିବା କୌଣସି ବଗ ଅଶ୍ୱେତ ନୁହନ୍ତି ।

∴ ସବୁ ବଗ ଶ୍ୱେତ ଅଟନ୍ତି ।

ଉଦାହରଣ ୨: ଆମେ ଯେତେ ହଂସ ଦେଖିଅଛୁ ସବୁ ଧଳା ଅଟନ୍ତି ।

∴ ସବୁ ହଂସ ଧଳା ଅଟନ୍ତି ।

ଏ ଦୁଇଟି ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟତା ପାଇଁ ହେତୁବଚନଗୁଡ଼ିକ ନିଶ୍ଚୟାତ୍ମକ ପ୍ରମାଣ ଯୋଗାଇ ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ସତ୍ୟ ହୋଇଥିବ ବୋଲି ବଳିଷ୍ଠ ଯୁକ୍ତି କେବଳ ଦର୍ଶାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଭବିଷ୍ୟତରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ବଦଳିବାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ଏଡ଼ାଇ ଦିଆଯାଇନାହିଁ । ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆରେ କଳା ହଂସ ଥିବା ଜଣାପଡ଼ିବା ପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଉଦାହରଣକୁ ଅଗ୍ରହଣୀୟ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରାହୋଇଛି; ଯଦିଓ ପୂର୍ବରୁ ଏହାକୁ ଏକ ଯଥାର୍ଥ ଯୁକ୍ତି ବୋଲି ଧରାଯାଇଥିଲା ।

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା : ସମସ୍ତ ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତିରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଜାଣିଥିବା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅଣପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ନେଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ । ତେଣୁ ଏହି ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସୂଚକ । ତାର୍କିକ ବେନେଟ୍ **BENNET** ଓ ବେଲିସ୍ **BAYLIS** ଏହି ଯୁକ୍ତିକୁ 'ଅନୁଭବ ଆଧାରିତ ସମ୍ଭାବନାଭି ିକ ଯୁକ୍ତି' ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେପରି ସାର୍ବିକ ହେତୁବଚନରୁ ବିଶେଷ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଗତି କରିଥାଉ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିହେଉନାହିଁ, ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ନିଶ୍ଚିତଭାବରେ ହେତୁବଚନରୁ ସାର୍ବିକ ହେତୁବଚନ ଆଡ଼କୁ ଗତି କରିଥାଉ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିହେବ ନାହିଁ । କାରଣ ଅନେକ ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତିର ଉଦାହରଣ ସମ୍ଭବ ଯେଉଁଠାରେ ଆମେ ସାର୍ବିକ ହେତୁବଚନରୁ ସାର୍ବିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥାଉ, ଏବଂ ଆଂଶିକ ହେତୁବଚନରୁ ଆଂଶିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥାଉ ।

ଉଦାହରଣ ୧ : ସବୁ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ଗାଇମାନଙ୍କର କଲିଜା ଅଛି ।
ସବୁ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ତିମିମାନଙ୍କର କଲିଜା ଅଛି ।
ସବୁ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ଘୋଡ଼ାମାନଙ୍କର କଲିଜା ଅଛି ।

ରହିଥାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ହେତୁବଚନରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟଭାବେ ନିଃସୃତ ହେଉଥାଏ । ସିଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବଚନ ସତ୍ୟ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ହୁଏ । ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବଚନ ସତ୍ୟହୋଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ହେବା ଅସମ୍ଭବ । କିନ୍ତୁ ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ ହୋଇ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ହୋଇ ଯୁକ୍ତିଟି ଅସିଦ୍ଧ ବା ଅବୈଧ ହୋଇପାରେ । କାରଣ ବୈଧତା, ସତ୍ୟତା ଉପରେ ନିର୍ଭର ନ କରି ଅନୁମାନର ନିୟମ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ନିମ୍ନରେ ୭ଟି ଯୁକ୍ତିର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦିଆଯାଇଛି ଯେଉଁଥିରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସଂଯୋଗର ମିଥ୍ୟା ଓ ସତ୍ୟ ତର୍କବଚନ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

୧. ହେତୁବଚନଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ସତ୍ୟ ଓ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ।

ସବୁ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଭାରତୀୟ ।
ସବୁ ଭାରତୀୟମାନେ ମଣିଷ ।
∴ ସବୁ ଓଡ଼ିଆମାନେ ମଣିଷ ।

୨. ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ମିଥ୍ୟା, ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ମିଥ୍ୟା ଓ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ।

ସବୁ ବିରାଡ଼ିଙ୍କର ଆଠଟି ଗୋଡ଼ ।
ସବୁ କୁକୁରମାନେ ବିରାଡ଼ି ।
∴ ସବୁ କୁକୁରଙ୍କର ଆଠଟି ଗୋଡ଼ ।

୩. ପ୍ରଥମ ହେତୁବଚନ ମିଥ୍ୟା, ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ସତ୍ୟ, ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ।

ସବୁ ମାଛ ଗୁଡ଼ିକ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ।
ସବୁ ତିମିମାଛ ମାଛ ଅଟନ୍ତି ।
∴ ସବୁ ତିମିମାଛ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ଅଟନ୍ତି ।

୪. ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ ।

ସବୁ ଓଡ଼ିଆମାନେ ମଣିଷ ।
ସବୁ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଭାରତୀୟ ।
∴ ସବୁ ଭାରତୀୟମାନେ ମଣିଷ ।

୫. ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ମିଥ୍ୟା, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ ।

ସବୁ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ଡ଼େଣା ଅଛି ।
ସବୁ ବିରାଡ଼ିଙ୍କର ଡ଼େଣା ଅଛି ।
∴ ସବୁ ବିରାଡ଼ି ପ୍ରାଣୀ ଅଟନ୍ତି ।

(ଖ) ଅପରପକ୍ଷରେ ଗୋଟିଏ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ନେଇ ଭିନ୍ନ ଆକାରରେ ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।

୧. କେହି ସାହସୀ ପଛଘୁଞ୍ଚା ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ ।	୨.ଯେଉଁମାନେ ପଛଘୁଞ୍ଚା ଦିଅନ୍ତି, ସାହସୀ ନୁହଁନ୍ତି ।
ସୈନିକମାନେ ସାହସୀ ।	ସୈନିକମାନେ ସାହସୀ ।
∴ ସୈନିକମାନେ ପଛଘୁଞ୍ଚା ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ ।	∴ ସୈନିକମାନେ ପଛଘୁଞ୍ଚା ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ ।
କୌଣସି ମ ପ ନୁହେଁ ।	କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ ।
ସମସ୍ତ ଅ ମ ଅଟନ୍ତି ।	ସମସ୍ତ ଅ ମ ଅଟେ ।
∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।	∴ ସମସ୍ତ ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଯୁକ୍ତିର ଆକାର, ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ । ଯୁକ୍ତିର ଆକାରକୁ ନେଇ ବୈଧତା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରାଯାଏ । ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ବୈଧତା ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ ।

୧.୮ ସତ୍ୟତା ଓ ବୈଧତା

ସତ୍ୟତା ଓ ବୈଧତା ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅଟେ । ଭୁଲବଶତଃ କେହି କେହି ଭାବିଥାନ୍ତି ଯେ ଯାହା ସତ୍ୟ ତାହା ବୈଧ ଏବଂ ଯାହା ବୈଧ ତାହା ସତ୍ୟ ଅଟେ । ଯୁକ୍ତି ଓ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ସ୍ପଷ୍ଟ ନହେଲେ ଏପରି ଭ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନର ଗୁଣ । ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ପାଇଁ ଲକ୍ଷଣ ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଏହା ଯୁକ୍ତି ପାଇଁ ଲକ୍ଷଣ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିରେ ଏକାଧିକ ତର୍କବଚନ ଥାଏ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ସବୁତକ ଏକାଥରେ ସତ ବା ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ବି ଯୁକ୍ତିକୁ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତି ପାଖରେ ବୈଧ-ଅବୈଧର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଥାଏ, ତର୍କବଚନ ପାଖରେ ସତ୍ୟ-ମିଥ୍ୟାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆସିଥାଏ । ଏକ ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତି ବୈଧ ହେବାକୁ ହେଲେ ଏହା ବୈଧ ଆକାରରେ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରନ୍ତି । ସେହିପରି ଏକ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରନ୍ତି । ତେବେ ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବଚନ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚୟ ସତ୍ୟ ହେବ ।

ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତା :

ଏକ ତର୍କବଚନ ଘଟଣାଟିଏ ପ୍ରକାଶ କରେ । ଏହାର ସତ୍ୟତା ବାସ୍ତବତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିବା ଘଟଣାଟି ବାସ୍ତବ ଘଟଣା ସହିତ ମିଶିଗଲେ ତର୍କବଚନଟି ସତ୍ୟ ହୁଏ ।

'ରେଭେନ୍‌ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ କଟକରେ ଅବସ୍ଥିତ ।' ଏହି ତର୍କବଚନରେ ଯାହା କୁହାଯାଇଛି ତାହା ବାସ୍ତବରେ ଘଟିଥିବାରୁ ଏହା ଏକ ସତ୍ୟ ବଚନ ଅଟେ । 'ଭୁବନେଶ୍ୱର ଭାରତର ରାଜଧାନୀ ।' ଏକ ମିଥ୍ୟା ବଚନ ଅଟେ ।

ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା :

ଅବରୋହ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ହେତୁବଚନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତି ପ୍ରମାଣ ଦେବା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଏହା ଯଦି ନିଶ୍ଚୟାତ୍ମକ ପ୍ରମାଣ ଦେଉଥାଏ ତେବେ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ହୋଇଥାଏ । ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ହେତୁବଚନରେ ନିହିତ

ସବଳ ଯୁକ୍ତି : ସବୁ ବିରାଡ଼ିଙ୍କର କଲିଜା ଅଛି ।
କେତେକ ପ୍ରାଣୀ ବିରାଡ଼ି ଅଟନ୍ତି ।
∴ କେତେକ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର କଲିଜା ଅଛି ।

ନିର୍ବଳ ଯୁକ୍ତି : କିଛି ବିରାଡ଼ିଙ୍କର କଲିଜା ନାହିଁ ।
କେହି ବିରାଡ଼ି ପ୍ରାଣୀ ନୁହଁନ୍ତି ।
∴ କୌଣସି ପ୍ରାଣୀଙ୍କର କଲିଜା ନାହିଁ ।

ଏଥିରେ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ ଓ ହେତୁବଚନଗୁଡ଼ିକ ମିଥ୍ୟା ।

୨. ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ହୋଇ ହେତୁବଚନ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ବି ଏହା ନିର୍ବଳ ଯୁକ୍ତି ବୋଲି ଧରାହେବ । ଯଥା -
କୌଣସି ପକ୍ଷୀଙ୍କର ଡ଼େଣା ନାହିଁ ।
କେତକ ପାରା ପକ୍ଷୀ ଅଟନ୍ତି ।
∴ କେତକ ପାରାଙ୍କର ଡ଼େଣା ନାହିଁ ।

ଏଥିରେ ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ବୈଧ ହେଲେ ବି ନିର୍ବଳ ଯୁକ୍ତି ବୋଲି ଗଣାହେବ ।

ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ଓ ହେତୁବଚନମାନଙ୍କର ସତ୍ୟତାକୁ ସବଳଯୁକ୍ତି ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ନିର୍ବଳ ଯୁକ୍ତିକୁ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତି ବୋଲି ନିଷ୍କ ି ଦେଇ ହେବନାହିଁ । କାରଣ ଯୁକ୍ତି ବୈଧ ହୋଇବି, ହେତୁବଚନ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଯୁକ୍ତି ନିର୍ବଳ ହୋଇଥାଏ ।

୧.୧୦ ବିଋର ବା ତର୍କର ମୌଳିକ ନିୟମାବଳୀ

ଯୁକ୍ତି ବା ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିନ୍ତନ ପାଇଁ ଯେଉଁ ନିୟମ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ତାହାକୁ ତର୍କର ମୌଳିକ ନିୟମ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଏହା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ କହିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଲା, ସବୁ ବିଋର ଓ ଭାବନା ଏହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଆଧାରିତ ବିଋର ଓ ଭାବନା । ଏହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ଭି ିକରି ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକରୁ କୌଣସି ଗୋଟିକୁ ବାଦଦେଲେ ଯୁକ୍ତି କରିବା ବା ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଭାବ ବିନିମୟ କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଯେକୌଣସି ବିଋର ପାଇଁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଏପରି କେତେକ ମୌଳିକ ନିୟମ ରହିଛି ଯାହାକୁ ବାଦ୍ ଦେଇ କୌଣସି ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବନା ବ୍ୟକ୍ତ କରିହେବ ନାହିଁ । ଏହି ନିୟମକୁ ବାଦ୍ ଦେଇ ଯୁକ୍ତିକୁ ବୈଧ ବା ଅବୈଧ ଚିନ୍ତା କରିବା ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଆରିଷ୍ଟଟଲ ଏ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ୩ ଟି ନିୟମର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି, ଯଥା - (୧) **ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ନିୟମ**, (୨) **ବିରୋଧ ନିୟମ** ଓ (୩) **ନିର୍ମଧ୍ୟମ ନିୟମ ।** ଏଗୁଡ଼ିକୁ ସେ ଚିନ୍ତନର ମୌଳିକ ନିୟମ **LAWS OF THOUGHT** ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏହା ଚିନ୍ତନର ମୌଳିକ ନିୟମ ଭାବରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଏହାକୁ କେବଳ ତର୍କ ବା ଯୁକ୍ତିର ମୌଳିକ ନିୟମ ଭାବରେ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି । କେତେକଙ୍କ ମତରେ ଚିନ୍ତନ ଏକ ମାନସ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଏବଂ ଏହା ମନୋବିଜ୍ଞାନର ବିଷୟବସ୍ତୁ ।

୬. ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ମିଥ୍ୟା, ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ମିଥ୍ୟା ଓ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ ।

ସବୁ ବିରାଡ଼ି ଦେଖିବାକୁ କଳା ।

ସବୁ କୁକୁର ଦେଖିବାକୁ କଳା ।

∴ ସବୁ ବିରାଡ଼ି କୁକୁର ଅଟନ୍ତି ।

୭. ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ମିଥ୍ୟା ତେଣୁ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ ।

ସବୁ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଭାରତୀୟ ।

ସବୁ ଓଡ଼ିଆମାନେ ମଣିଷ ।

∴ ଭାରତୀୟମାନେ ମଣିଷ ନୁହଁନ୍ତି ।

ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଏପରି ଏକ ସାରଣୀରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । **T** ସତ୍ୟର ପ୍ରତୀକ, **F** ମିଥ୍ୟାର ପ୍ରତୀକ ।

ହେତୁବଚନ	ସିଦ୍ଧାନ୍ତ	ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା
T	**T**	ବୈଧ ଅବୈଧ
T	**F**	XXX ଅବୈଧ
F	**T**	ବୈଧ ଅବୈଧ
F	**F**	ବୈଧ ଅବୈଧ

ଏଥିରୁ ଜଣାପଡୁଛି ଯେ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତି ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସଂଯୋଗରୁ ଆସିପାରୁଛି । ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହେବା ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ବା ଅସିଦ୍ଧତାକୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରୁନାହିଁ । ଆଉ ବୈଧତା ମଧ୍ୟ ସବୁକ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟତାକୁ ସ୍ଥିର କରୁନାହିଁ । ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ମାତ୍ର ୩ ପ୍ରକାର ସଂଯୋଗରୁ ସମ୍ଭବ । ତେବେ ସତ୍ୟ ହେତୁବଚନ ଓ ମିଥ୍ୟା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଂଯୋଗରେ ବୈଧଯୁକ୍ତି କେବେ ବି ସମ୍ଭବ ହେବନାହିଁ ।

୧.୯ ସବଳ ଓ ନିର୍ବଳ ଯୁକ୍ତି SOUND AND UNSOUND ARGUMENT

ସବଳ ଓ ନିର୍ବଳ ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଯାଇପାରେ । ସବଳ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ଥାଏ ଏବଂ ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଯୁକ୍ତି ଅବୈଧ ହେଲେ ବା ଏହାର କୌଣସି ହେତୁବଚନ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଏହାକୁ ନିର୍ବଳ ଯୁକ୍ତି କୁହାଯିବ ।

ଗୋଟିଏ ତର୍କବାକ୍ୟ ଏକ ସମୟରେ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ମୋଟ ଉପରେ ଏକ ଭାବନା ଓ ତାର ବିପରୀତ ଭାବନା ଏକତ୍ର ଏକ ସମୟରେ ସତ୍ୟ ଓ ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ସତ୍ୟ ହୋଇପାରେ ବା ଅସତ୍ୟ ହୋଇପାରେ କିନ୍ତୁ ଏକତ୍ର ସତ୍ୟ ଓ ଅସତ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଦୁଇଟି ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ତର୍କବଚନ ଏକତ୍ର ସତ୍ୟ ବା ଅସତ୍ୟ ହୁଏନାହିଁ ।

ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁ ଟେବୁଲ ହୋଇପାରେ ବା ଅଣ-ଟେବୁଲ ହୋଇପାରେ କିନ୍ତୁ ଟେବୁଲ ଓ ଅଣ-ଟେବୁଲ ଏକତ୍ର ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ନିୟମ ପରି ଏହି ନିୟମ ମଧ୍ୟ ଅଲଘଂନୀୟ ଅଟେ । ଏହାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ଭାଷା ବା ବିଚାର ଅର୍ଥହୀନ ହୋଇଯିବ । ତେଣୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ଏକ ମୌଳିକ ନିୟମ ।

୩. ନିର୍ମଧ୍ୟମ ନିୟମ THE LAW OF EXCLUDED MIDDLE :

ନିୟମ : କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ କ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ନ ହେଲେ କ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ହେବ । କ ଓ କ ମଧ୍ୟରେ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ସମ୍ପର୍କ ଥିବାରୁ ଏବଂ କ ଓ କ ର ସମଷ୍ଟି ବିଚାରମଣ୍ଡଳ ବା ବିଚାର ଆଲୋଚନା ପରିସର କ୍ଷେତ୍ର **UNIVERSE OF DISCOURSE** କୁ ବୁଝାଉ ଥିବାରୁ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର ପ୍ରୟୋଗ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି ଦୁଇଟିର ମଧ୍ୟମ ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ ଏବଂ ଏହାକୁ ଏକତ୍ର ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ପ୍ରତୀକ ଭାଷାରେ ଏହାକୁ (କ **V** କ) ଭାବରେ କିମ୍ୱା (କ ଅଥବା କ) ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ତର୍କବାକ୍ୟ ସତ୍ୟ ବା ଅସତ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ନିଶ୍ଚୟ ହେବ । ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁ ଟେବୁଲ ଓ ଅଣ-ଟେବୁଲ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ।

ଏହି ତିନୋଟି ନିୟମକୁ ତର୍କବଚନ ଭାବରେ ପୁନରୁକ୍ତି **TAUTOLOGY** ବା ଧ୍ରୁବସତ୍ୟ ବୋଲି ଧରାଯାଇଥାଏ । ପୁନରୁକ୍ତି ଭାବରେ ପରସ୍ପର ସମାନ । ଏବଂ ଯୁକ୍ତି ପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକଟିର ମହ ୍ୱ ସମାନ । ଯେହେତୁ ଏହି ନିୟମ ସାହାଯ୍ୟରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରମାଣ କରାଯାଏ ଏଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରମାଣ ଆବଶ୍ୟକ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ଏହାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଥାଏ । ଏହାକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ଚକ୍ରକ ଦୋଷ ବା ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର ଦୋଷର ଅବତାରଣା ହେବ । ତେଣୁ ଏହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ମୌଳିକ ଓ ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧ ଅଟେ ।

ତେଣୁ ଚିନ୍ତନର ମୌଳିକ ନିୟମ କହିଲେ ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ନିୟମକୁ ବୁଝାଇବାର ଭ୍ରାନ୍ତି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ । ଏହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାମାଣିକତା ସଂପର୍କୀୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭବିକ ନିୟମ **EMPIRICAL LAW** ହୋଇ ନଥିବାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ମନସ୍ତ ୍ୱ ବା ମନୋବିଜ୍ଞାନ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ନୁହେଁ । ବରଂ ଯେ କୌଣସି ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ଏହି ନିୟମ ଗୁଡ଼ିକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ସୁତରାଂ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ବିଚାରର ମୌଳିକ ନିୟମ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ବ ର୍ତମାନ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଉ ।

୧. ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ନିୟମ **THE LAW OF IDENTITY :**

ନିୟମ : ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁ ସେହିବସ୍ତୁ ସହିତ ସର୍ବୋତଭାବେ ସମାନ । ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁର କେବଳ ସେହି ବସ୍ତୁ ସହିତ ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ସମ୍ପର୍କ ସମ୍ଭବ । ସେହିପରି ଏକ ଭାବନା ସେହି ଭାବନା ସହ ସମାନ ଅଟେ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ତର୍କବାକ୍ୟ ସେହି ତର୍କବାକ୍ୟକୁ ହିଁ ଆପାଦନ କରିଥାଏ ।

ପ୍ରତୀକ ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ, କ ଯଦି ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ତେବେ ଏହି ନିୟମଟି ହେଉଛି ‘ଯଦି କ ତେବେ କ’ ବା ‘କ, କ ଅଟେ’ । ଟେବୁଲ୍ ଟେବୁଲ ଅଟେ । ମଣିଷ ମଣିଷ ଅଟେ । (କ   କ)

ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିରେ କୌଣସି ପଦ ବା ପ୍ରତ୍ୟୟ କେବଳ ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯେକୌଣସି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଗୋଟିଏ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ଏକାଧିକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଯଦି ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ସତ୍ୟ ତେବେ ସେ ଯୁକ୍ତିଟିରେ ସେହି ତର୍କ ବଚନ ସତ୍ୟ ଭାବରେ ହିଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରିବ ।

ଏହି ନିୟମକୁ ମୌଳିକ ବା ଅଲଂଘନୀୟ ବୋଲି ଧରାଯାଇଛି । କାରଣ ଏହାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ବି ଏହି ନିୟମ ପୁଣିଥରେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଯାଏ । କାରଣ ଏହାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ତାହା ଏପରି ଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯିବ ଯେ ଗୋଟିଏ ଅସ୍ୱୀକାର ହିଁ ଅସ୍ୱୀକାର ଅଟେ । ଏବଂ ଏଭଳି ଭାବରେ ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ନିୟମଟି ପୁଣି ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଯାଏ । ତେଣୁ ଏହି ନିୟମଟି ତର୍କର ଓ ଭାଷାର ଏକ ମୌଳିକ ନିୟମ ଅଟେ ।

୨. ବିରୋଧ ନିୟମ **THE LAW OF CONTRADICTION**
ଅବିରୋଧ ନିୟମ **THE LAW OF NON-CONTRADICTION**

ନିୟମ : ଦୁଇଟି ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବା ବିଧେୟ ଏକତ୍ର ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । କ ଅ-କ ନୁହେଁ ।

ପ୍ରତୀକ ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ କ ଓ   କ ର ଏକତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ ଅସମ୍ଭବ ।   (କ ଓ   କ) । ‘   ’ ନକାରାତ୍ମକ ପ୍ରତୀକ ଅଟେ । ଯେକୌଣସିଟିକୁ କ କୁହାଯାଇପାରେ ବା   କ କୁହାଯାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ କ ଓ   କ ଉଭୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଯୁକ୍ତିରେ ଏପରି ବ୍ୟବହାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ଓ ତର୍କ ସମ୍ମତ ନୁହେଁ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

କ. ଠିକ୍ କି ଭୁଲ ଦର୍ଶାଅ ।

୧. ଯୁକ୍ତିମାନଙ୍କର ବୈଧତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

୨. ଉନ୍ନତମାନର ଯୁକ୍ତି କରିବାରେ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରିବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରୁ ଶିକ୍ଷାମିଳେ ।

୩. ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ ।

୪. ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ଥିଲେ ଅନ୍ୟୁନ ଏକ ହେତୁବଚନ ମିଥ୍ୟା ଥାଏ ।

୫. କେତେକ ଯୁକ୍ତି ସତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଅବୈଧ ଅଟେ ।

୬. ପ୍ରତ୍ୟେକ ସବଳ ଯୁକ୍ତି ବୈଧ ଅଟେ ।

୭. ପ୍ରତ୍ୟେକ ନିର୍ବଳ ଯୁକ୍ତି ଅବୈଧ ଅଟେ ।

୮. ଗୋଟିଏ ସବଳ ଯୁକ୍ତିରେ ମିଥ୍ୟା ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟିଏ ସମ୍ଭବ ।

୯. ଯଦି ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତି ବୈଧ ହୋଇଥିବ ସେଥିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ହେତୁବଚନ ମଧ୍ୟରେ ନିହିତାର୍ଥ ସମ୍ପର୍କ ଥିବ ।

୧୦. ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବଚନଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବି ସତ୍ୟ ହୋଇଥିବ ।

ଖ. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୁରଣ କର:

୧. ଯୁକ୍ତିର ସମସ୍ତ ହେତୁବଚନ ସତ୍ୟ ଏବଂ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ହେଲେ ଏହାକୁ _______ ଯୁକ୍ତି କହନ୍ତି ।

୨. ପ୍ରତ୍ୟେକ _______ ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ସତ୍ୟଥିଲେ ଏହା ସବଳ ଯୁକ୍ତି ଅଟେ ।

୩. ଏକ ବୈଧଯୁକ୍ତିର ହେତୁବଚନ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ ଯୁକ୍ତିଟି _______ ଅଟେ ।

୪. ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ ଯୁକ୍ତିଟି _______ ଅଟେ ।

୫. _______ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଆକାର ନିଷ୍ଠ ।

୬. ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସର୍ବଦା _______ ଅଟେ ।

୭. ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ଏହାର _______ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

୮. _______ ତର୍କ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ଓ ଅସିଦ୍ଧତା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ସହ ସମ୍ପର୍କିତ ।

୯. ଅବରୋହୀ ତର୍କର ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ ଏହା _______ ହୁଏ ।

୧୦. ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବଚନ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ _______ ହେବ ।

ସାରାଂଶ

ଯୁକ୍ତିମାନଙ୍କର ବୈଧତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଅଟେ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ହେତୁବଚନର ସମଷ୍ଟିରେ ଯୁକ୍ତି ଗଠିତ ହୁଏ । ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ପାଇଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ହେତୁବଚନରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇପାରୁଛି କି ନାହିଁ ବା ହେତୁବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଆପାଦାନ ସମ୍ପର୍କ ବା ବ୍ୟଞ୍ଜନା-ସମ୍ପର୍କ ଅଛି କି ନାହିଁ ଜାଣିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଯୁକ୍ତି ବିଷୟରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ପାଇଁ ବାକ୍ୟ ଓ ତର୍କବାକ୍ୟର ପ୍ରଭେଦ ଜାଣିବା ଦରକାର । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାକ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟ ନୁହଁନ୍ତି । ବାକ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସତ ବା ମିଛ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ବାକ୍ୟ ସତ ବା ମିଛ ହେବା ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ତାହା ତର୍କବାକ୍ୟ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । କେବଳ ଜ୍ଞାପକ ଓ ବିବରଣାତ୍ମକ ବାକ୍ୟକୁ ତର୍କବଚନ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ।

ଯୁକ୍ତି ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇପ୍ରକାରର । ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତି ଓ ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତି । ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବଚନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପାଇଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ହେତୁବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ନିହିତାର୍ଥ ସମ୍ପର୍କ ଥାଏ । ଅଥଚ ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସର୍ବଦା ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସୂଚକ ଅଟେ, ଏଥିରେ ଆରୋହ ଲଂଘନ ଥାଏ ଓ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ ।

ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ଆକାରକୁ ନେଇ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ । ଏହି ବୈଧତା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପାଇଁ ହେତୁବଚନ ସତ୍ୟ କି ମିଥ୍ୟା ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ । ତେବେ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ସତ୍ୟ ହେତୁବଚନରୁ ସତ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହିଁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତି ଆକାରନିଷ୍ଠ ଅଟେ ବସ୍ତୁପରକ ନୁହେଁ ।

ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ହୋଇ ହେତୁବଚନଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଏହା ସବଳ ଯୁକ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ଯୁକ୍ତିର କୌଣସି ଏକ ହେତୁବଚନ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ ବା ଏହା ଅବୈଧ ହୋଇଥିଲେ ଏହାକୁ ନିର୍ବଳ ଯୁକ୍ତି ବୋଲି ଧରାଯାଏ ।

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଉଭୟ କଳା ଓ ବିଜ୍ଞାନ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରିବ ।

ବିଚାରର ବା ତର୍କର ୩ଟି ମୌଳିକ ନିୟମ ଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା, ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ନିୟମ, ବିରୋଧ ନିୟମ ଓ ନିର୍ମଧ୍ୟମ ନିୟମ । ଏହି ତିନୋଟି ନିୟମ ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧ ଓ ପୁନରୁକ୍ତି ଅଟନ୍ତି । ଯେକୌଣସି ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ପାଇଁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଅଲଘଂନୀୟ ଅଟନ୍ତି ।

ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ଏକାର୍ଥବୋଧକ ଶବ୍ଦ –

୧. ସିଦ୍ଧ, ବୈଧ, ଠିକ୍, ସଠିକ୍ **VALID**

୨. ତର୍କବାକ୍ୟ, ତର୍କବଚନ **PROPOSITION**

୩. ହେତୁବାକ୍ୟ, ହେତୁବଚନ **PREMISE**

୪. ସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ନିଷ୍କର୍ଷ, ନିଗମନ **CONCLUSION**

ଗ. ଦିଆଯାଇଥିବା ଚାରିଗୋଟି ଉ ରରୁ ଠିକ୍ ଉ ରଟି ବାଛ ।

୧. ଏ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟି ତର୍କବାକ୍ୟ ଅଟେ ।

କ) ତୁମର ନାମ କଣ ?
ଖ) ଆକାଶ ନୀଳ ଅଟେ ।
ଗ) ଦୟାକରି ଦୁଆରଟି ବନ୍ଦ କରିଦିଅ ।
ଘ) ଭଗବାନ ତୁମର ମଙ୍ଗଳ କରନ୍ତୁ !

୨. ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର କାହା ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ ?

କ) ନୈତିକତା
ଖ) ବର୍ଣ୍ଣନା
ଗ) ଯୁକ୍ତି
ଘ) ସତ୍ୟତା

୩. ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସୂଚକ ଅଟେ ?

କ) ତେଣୁ କରି
ଖ) ହୁଏତ ଏପରି
ଗ) ଏହି ଘଟଣାକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି
ଘ) ଏପରି ଭାବନାର

୪. କେଉଁଟିର ସାହାଯ୍ୟରେ ଏକ ହେତୁବଚନକୁ ଚିହ୍ନି ହେବ ।

କ) ତେଣୁ
ଖ) କାରଣ
ଗ) ଏଥିପାଇଁ
ଘ) ଏଣୁକରି

୫. ଆରୋହୀ ଓ ଅବରୋହୀ ତର୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ସଠିକ ଭାବରେ କେଉଁଗୁଡ଼ିକରେ କୁହାଯାଇଛି ବାଛ ।

କ) ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାୟତା ଦେଇଥାନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବଚନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆଂଶିକ ସହାୟତା ଦେଇଥାନ୍ତି ।
ଖ) ସାର୍ବିକରୁ ବିଶେଷ ଆଡ଼କୁ ଗତିକଲେ ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତି ହୁଏ ଏବଂ ବିଶେଷରୁ ସାର୍ବିକ ଆଡ଼କୁ ଗତିକଲେ ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତି ହୁଏ ।

ଗ) ସାର୍ବିକରୁ ସାର୍ବିକକୁ ଗତିକରିବା ଅବରୋହୀ ତର୍କର ଲକ୍ଷଣ ଓ ବିଶେଷରୁ ସାର୍ବିକକୁ ଗତିକରିବା ଆରୋହୀ ତର୍କର ଲକ୍ଷଣ ଅଟେ ।

ଘ) ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପରି ବୈଧ ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସମ୍ଭାବନାର ପରିସରକୁ ଆଣିହୁଏ ନାହିଁ ।

୬. ତର୍କବଚନ କେଉଁଟି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ?

କ) ଯାହା ସତ ବା ମିଛ ହୋଇ ପାରୁଥିବ ।

ଖ) ଯାହା ବ୍ୟାକରଣର ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ଲେଖା ହୋଇଥିବ ।

ଗ) ଯାହାକୁ ଆମେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଉ ।

ଘ) ଯାହା ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମେ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଚିନ୍ତା କରିପାରିଥାଉ ।

୭. ଏ ଭିତରୁ କେଉଁଟି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଯୁକ୍ତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।

 କ) ବାକ୍ୟ

ଖ) ଶବ୍ଦ

ଗ) ତର୍କବଚନ

ଘ) ସତ୍ୟ ତର୍କବଚନ

୮. ଗୋଟିଏ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ କ'ଣ ଥାଏ ?

କ) କେବଳ ସତ୍ୟ ହେତୁବାକ୍ୟ

ଖ) କେବଳ ହେତୁବାକ୍ୟ

ଗ) ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ

ଘ) ଉପର ୩ଟିରୁ କେହି ନୁହେଁ ।

୯. ଯଦି ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିର ହେତୁବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ତେବେ

କ) ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ସିଦ୍ଧ ହୁଏ

ଖ) ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ସତ୍ୟ ଅଟେ

ଗ) ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ସବଳ ଅଟେ

ଘ) ଉପର ତିନୋଟିରୁ କେହି ହୋଇନଥାନ୍ତି ।

୧୦. ଯଦି ଯୁକ୍ତିଟି ସିଦ୍ଧ ହୁଏ ତେବେ

କ) ଏହା ସବଳ ହୁଏ ।

ଖ) ଏହା ସବଳ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ।

ଗ) ଏହା ସତ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଘ) ଏଥିରେ ଆପାଦନ ସମ୍ପର୍କ ଥାଏ ।

୧୧. ଗୋଟିଏ ସବଳ ଯୁକ୍ତିରେ

କ) ମିଥ୍ୟା ତର୍କବଚନ ରହିପାରେ ।

ଖ) ମିଥ୍ୟା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ।

ଗ) ସମସ୍ତ ତର୍କବଚନ ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ଘ) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସାର୍ବିକ ହୋଇଥାଏ ।

୧୨. ଗୋଟିଏ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ

କ) ସବୁ ତର୍କବଚନ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ ।

ଖ) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ସାର୍ବିକ ହୋଇଥାଏ ।

ଗ) କେବଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ ।

ଘ) ଉପର ତିନୋଟିରୁ କୌଣସିଟି ନଥାଏ ।

୧୩. ବାମ ପାଖରୁ କେଉଁଟି ଡାହାଣ ପାଖ ସହିତ ଖାପଖାଉଛି ବାଛି ଦର୍ଶାଅ ।

୧. ଅବୈଧ	କ. ଏହା ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ ।
୨. ଅବରୋହୀ ଭାବରେ ସବଳ	ଖ. ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ ହୋଇଥାଏ ବା ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ମିଥ୍ୟା ଥାଏ ।
୩. ତର୍କ ବଚନ	ଗ. ଯେଉଁ ତର୍କରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ପାଇଁ ହେତୁବଚନ ନିଶ୍ଚୟାତ୍ମକ ପ୍ରମାଣ ଯୋଗାଇ ଥାଏ ।
୪. ଅବରୋହୀ ତର୍କ	ଘ. ଯେଉଁ ତର୍କରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଜାଣିଥିବା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅଣପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ନେଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥିର କରିଥାଉ ।
୫. ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର	ଙ. ସବୁତକ ତର୍କବଚନ ସତ୍ୟ ହୋଇ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ହୋଇଥାଏ ।
୬. ଆରୋହୀ ତର୍କ	ଚ. ହେତୁବଚନ ସବୁ ସତ୍ୟ ହୋଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ମିଥ୍ୟା ହେବ ।
୭. ଯୁକ୍ତି	ଛ. ଯୁକ୍ତିମାନଙ୍କର ବୈଧତା ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଶାସ୍ତ୍ର ।
୮. ନିର୍ବଳ ଅବରୋହୀତର୍କ	ଜ. ଗୋଟିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପାଇଁ ସହାୟକ ହେତୁବଚନ ସହିତ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଂଶ ।

ଘ. ଦୁଇ କିମ୍ବା ତିନୋଟି ବାକ୍ୟରେ ଉ ର ଲେଖ ।

୧. ସବଳ ଯୁକ୍ତି କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

୨. ବୈଧତାର ସଂଜ୍ଞା ନିରୂପଣ କର ।

୩. ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ନିୟମଟି ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

୪. ନିର୍ମଧ୍ୟମ ନିୟମଟି କ'ଣ ତାହା ଦର୍ଶାଅ ।

୫. ଯୁକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶାଅ ।

ଙ. ପା କି ଛଅଟି ବାକ୍ୟରେ ଉ ର ଦିଅ ।

୧ ସତ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧ

୨ ବାକ୍ୟ ଓ ତର୍କବାକ୍ୟ

୩ ଅନୁମାନ ଓ ଯୁକ୍ତି

୪ ଅବରୋହୀ ଓ ଆରୋହୀ ଯୁକ୍ତି

୫ ବୈଧ ଓ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତି

ଚ. ଦୀର୍ଘଉ ର ମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ

୧. ଯୁକ୍ତି କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ? ଆରୋହୀ ଓ ଅବରୋହୀ ଯୁକ୍ତି ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଦର୍ଶାଅ ।

୨. ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର କେଉଁ ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ବୁଝାଏ ? ଏହାର ସ୍ୱରୂପ ଓ ପରିସର ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କର ।

୩. ବୈଧତା ଓ ସତ୍ୟତା ମଧ୍ୟରୁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର କାହା ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ ? ଉଦାହରଣ ସହ ବୁଝାଅ ।

୪. ତର୍କର ମୌଳିକ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଦର୍ଶାଇ ତହା କାହିଁକି ମୌଳିକ ବୁଝାଅ ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୨

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଭାଷା

୨.୧ ଭାଷାର ବ୍ୟବହାର

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ଭାଷାର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । କାରଣ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାର ଉପାୟ ବିଷୟକ ଆଲୋଚନା ହୋଇଥାଏ । ଯୁକ୍ତି ବଚନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ଓ ବଚନ ଭାଷାରେ ହିଁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଭାଷା ବ୍ୟବହାର ବା ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଅବବୋଧ ପାଇଁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ।

ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ । ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ନିଜର ମନୋଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାର ଶକ୍ତି ମଣିଷର ସହଜାତ ସାମର୍ଥ୍ୟ । ଏହି ସାମର୍ଥ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଜ୍ଞାନ, ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସଭ୍ୟତାର ବିକାଶ ହୋଇଛି । ମଣିଷ ଯେଉଁ ଭାଷାଗୋଷ୍ଠୀ ଭିତରେ ରହେ ସେହି ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରିଥାଏ । ଭାବକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଭାଷା ଏକ ମାଧ୍ୟମ । ତେବେ ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ କିପରି ଉନ୍ନତ ଭାବରେ ହୋଇପାରିବ ସେ ଦିଗରେ ଭାଷାବିଦମାନେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥାନ୍ତି । ଦିନକୁ ଦିନ ସେମାନେ ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗର ଅନେକ ତ୍ରୁଟିକୁ ସଂଶୋଧନ କରି ଆସୁଛନ୍ତି । ସେହି ଅନୁସାରେ ସମାଜରେ ଏବଂ ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନରେ ଭାଷାର ବ୍ୟବହାରରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଉନ୍ନତି ଘଟିଛି । ବହୁବର୍ଷ ତଳେ ଲିଖିତ ମାଦଳାପାଞ୍ଜିର ଭାଷା ଆଜିର ଭାଷାଠାରୁ ବହୁଭାବରେ ଭିନ୍ନ । ସେ ଭାଷାକୁ ସହଜରେ ବୁଝିହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆଜିର ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କ ଭାଷା ବୁଝିବା ବେଶୀ କଷ୍ଟଦାୟକ ହୁଏ ନାହିଁ । ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେତିକି ଉନ୍ନତି ଘଟିଛି, ଭାଷାକୁ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଶୈଳୀ ମଧ୍ୟ ସେତିକି ବଢ଼ିଚାଲିଛି । ଜ୍ଞାନରାଜ୍ୟରେ ଯେତିକି ନୂତନ ଭାବନା ଆସୁଛି, ସେତିକି ସେତିକି ନୂଆ ନୂଆ ଶବ୍ଦ ଭାଷା ଭଣ୍ଡାରକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରୁଛି । ଭାଷା-ଭାଷା ଭିତରେ ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ, ବୈଷୟିକ ଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ପରିଭାଷା ସୃଷ୍ଟି ତଥା ବିଭିନ୍ନ ରଚନା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ନୂତନ ଶବ୍ଦରାଜି ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି ।

ଏଠାରେ କୌଣସି ଭାଷାର ଅଧ୍ୟୟନ ଆମର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ, ବରଂ ଭାଷାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରୟୋଗ ବିଷୟରେ କିଛି ଆଲୋଚନା ଆମର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଭାଷା ଯେହେତୁ ଭାବ ପ୍ରକାଶର ମାଧ୍ୟମ, ତେଣୁ ଭାଷା ବହୁ ଭାବରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ମଣିଷ ତା' ମନର ଭାବନାକୁ କେତେବେଳେ କବିତା ଆକାରରେ, କେତେବେଳେ ଗଦ୍ୟ ଆକାରରେ ଓ କେତେବେଳେ ସାଙ୍କେତିକ ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ସ୍ଥଳରେ କିଏ ଅନୁରୋଧର ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାଏ ତ କିଏ ରାଗର, କିଏ ରୁଷାର ଓ କିଏ ଧମକାଇବାର ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାଏ । ଥଟ୍ଟା ଖେଳିବାର ଭାଷା ରଚନା ଲେଖିବାର ଭାଷାଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ମୋଟାମୋଟି କହିବାକୁ ଗଲେ ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗର ଦିଗ ସୁଦୂରପ୍ରସାରି ଓ ସେ ସବୁ ଆଲୋଚନାର ଆବଶ୍ୟକତା ଏଠାରେ ନାହିଁ । ତଥାପି ଯୁକ୍ତିରେ ଭାଷାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟକୁ ଆଖିରେ ରଖି ଆମେ ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗର ମୁଖ୍ୟତଃ ୩ଟି ଦିଗ ବିଷୟରେ କିଛି କିଛି ଆଲୋଚନା କରିବା । ସେ ତିନୋଟି ଦିଗ ହେଲା (କ) ବିବରଣାତ୍ମକ (ଖ) ଭାବାତ୍ମକ (ସମ୍ବେଗାତ୍ମକ) ଓ (ଗ) ନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ମକ ।

(କ) ବିବରଣାତ୍ମକ ଭାବରେ ଭାଷାର ବ୍ୟବହାର

ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଦିଗ ହେଲା କୌଣସି ଘଟଣା ସମ୍ପର୍କରେ କିଛି ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେବା ବା କୌଣସି ଏକ ବିଷୟରେ କିଛି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୂଚନା ଦେବା । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାଷା ସୂଚନା ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।

କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହ ଦେବ ତିଆରି କରିଥିଲେ ।

ପୁରୀ ସହରକୁ ଲୋକେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଓ ମହୋଦଧି ଦେଖିବାପାଇଁ ଆସନ୍ତି ।

ମଣିଷ ଓ ତିମି ମାଛ ଉଭୟ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ପ୍ରାଣୀ ଅଟନ୍ତି ।

ଏହି ୩ଟି ବଚନରେ ୩ଟି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସୂଚନା ବିବରଣାତ୍ମକ ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

'ଲୁହରେ ଗଢ଼ା ଏ କୋଣାର୍କ ଅନେକ କାରିଗରଙ୍କର ଶ୍ରମ ଓ ଯନ୍ତ୍ରଣାର ମୂକସାକ୍ଷୀ ।' ଏହି ବଚନଟିର ଭାଷା ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରଥମ ବଚନଟିର ଭାଷାଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଏଥିରେ କହୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ଭାବ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ଏହା ବିବରଣାତ୍ମକ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ବିବରଣାତ୍ମକ ପ୍ରୟୋଗର ଆଉ କେତୋଟି ସରଳ ଉଦାହରଣ ଦିଆଗଲା ।

ଦାର୍ଶନିକ ରାଧାକ୍ରିଷ୍ଣନ ଭାରତର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଥିଲେ ।

ଏପ୍ରିଲ ପହିଲାକୁ ଉତ୍କଳ ଦିବସ ରୂପେ ପାଳନ କରାଯାଏ ।

ଭୁବନେଶ୍ୱର ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀ ଅଟେ ।

ହିରାକୁଦ ନଦୀବନ୍ଧ ଓଡ଼ିଶାକୁ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଯୋଗାଏ ।

ଗାଈ ଖାଦ୍ୟକୁ ପାକୁଳି କରି ଖାଏ ।

ରେଭେନ୍‌ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ କଟକରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ପୁରୀରୁ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଦୂରତ୍ୱ ୬୦୦ ମାଇଲ୍ ।

ଏହି ବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ତଥ୍ୟ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେଉଥିବାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିବରଣାତ୍ମକ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶିତ ବୋଲି କୁହାଯିବ । ଏଥିରେ ପ୍ରକାଶିତ ଘଟଣା ସତ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ବଚନଟି ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହେବାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ବହନ କରିଥାଏ ନିଶ୍ଚୟ । ଶେଷ ବଚନଟି ଆମ ଜାଣିବାରେ ମିଥ୍ୟା ଅଟେ । ପୁରୀରୁ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଦୂରତ୍ୱ ୬୦୦ ମାଇଲ୍ ନୁହେଁ ୬୦ କିଲୋମିଟର ପାଖାପାଖି ଅଟେ । ବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ବି ଏହା ବିବରଣାତ୍ମକ ବଚନ ହେବାପାଇଁ ଅସୁବିଧା ନାହିଁ । ସେହିପରି ଏକ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ବଚନ ମଧ୍ୟ ବିବରଣାତ୍ମକ ହୋଇପାରିବ । ଯଥା – ମଣିଷ ଚାରିଗୋଡ଼ିଆ ଜନ୍ତୁ ନୁହେଁ ।

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି ଯେ ଘଟଣାମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା, ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ବିଷୟକ ସୂଚନା ଆଦି ବିବରଣାତ୍ମକ ଭାଷାରେ ସହଜରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।ଏହା ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହେବା ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ।

(ଖ) ଭାବାତ୍ମକ ଭାବରେ ଭାଷାର ବ୍ୟବହାର

ମଣିଷ ସବୁବେଳେ ତା' ଅନୁଭୂତି ବା ଆବେଗକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାପାଇଁ ସଚେଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଏଥିପାଇଁ ଭାଷା ହିଁ ଏକ ସହଜ ମାଧ୍ୟମ । ଆମେ ଅନ୍ୟକୁ ପ୍ରଶଂସା କରୁ, ଘୃଣାକରୁ, ଭଲପାଉ ଇତ୍ୟାଦି, ଇତ୍ୟାଦି । ଏସବୁ ଭାଷା ଜରିଆରେ ସହଜରେ ହୋଇଥାଏ । ଏପରି ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ଭାଷା ବିବରଣାତ୍ମକ ଭାଷାଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ବିବରଣାତ୍ମକ ଭାଷାଠାରୁ ଆବେଗାତ୍ମକ ଭାଷାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୃଥକ ।

ତମ କାର୍‌ଟା କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ହୋଇଛି !

ତମେ କେତେ ସୁନ୍ଦର ପୋଷାକ ପିନ୍ଧିଛ !

ଏଥର ମତେ ଯିତିବାକୁ ହେବ !

ଏହା ନିହାତି ଅଶୋଭନୀୟ !

ସବୁଦିନେ ତୁମେ ଆନନ୍ଦରେ ରହ ।

ଏହିସବୁ ଉଦାହରଣ ଗୁଡ଼ିକ ଭାବାତ୍ମକ ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗର ଉଦାହରଣ । ଏପରି ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇନଥାଏ । ବରଂ ଏଠାରେ ବକ୍ତାର ଆବେଗ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ ।

(ଗ) ନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ମକ ଭାବରେ ଭାଷାର ବ୍ୟବହାର ।

ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ ମାଧ୍ୟମରେ ଅନେକ ସମୟରେ ଆମେ କିଛି ନା କିଛି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ମାନିବାକୁ ସୂଚନା ଦେଇଥାଉ । ଶ୍ରୋତା ଏହାକୁ ମାନିପାରେ, ନମାନି ବି ପାରେ । ତେଣୁ ଯେଉଁ ବାକ୍ୟରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶଟିଏ ମାନିବାର ସୂଚନାଟିଏ ଦିଆଯାଇଥାଏ ତାହା ସତ ବା ମିଛ ହେବାର ଅବକାଶ ନଥାଏ । ଏହା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ – ଦୟାକରି ତମ କଲମଟି ଦିଅ ।

ତୁମେ କାଲି ମୋ ବହି ଫେରାଇବ ତ ?

ମୋ ସାମନାରୁ ତାକୁ ନେଇଯାଅ ।

ମଟର ସାଇକଲ ଚଳାଇଲାବେଳେ ଶୀରସ୍ତ୍ରାଣ (ହେଲ୍‌ମେଟ) ପିନ୍ଧିବା ଉଚିତ ।

ନିର୍ଦ୍ଦେଷାତ୍ମକ ଭାଷାରେ ସତ୍ୟ-ମିଥ୍ୟା ପ୍ରଶ୍ନ ନ ଉଠି ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଉଚିତ ଅନୁଚିତର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଥାଏ । ତେବେ କ୍ଷେତ୍ର ବିଶେଷରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ମକ ଭାଷା ବ୍ୟବହାରରେ କିଛି ବିବରଣାତ୍ମକ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ''ମୋ ସମ୍ମୁଖରୁ

ଚାଲିଯାଅ'' – ନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ମକ ହେଲେ ବି 'ତୁମେ ଯେ ମୋ ସମ୍ମୁଖରେ ଅଛ' ଏହି ବିବରଣାତ୍ମକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଏଥିରୁ ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି । ତେବେ ଭାଷା କେଉଁ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ତାହା ଏହା ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ସ୍ଥଳବିଶେଷ, ଶୈଳୀ ଓ ଅର୍ଥରୁ ହିଁ ସ୍ଥିର କରାଯାଇଥାଏ । ଏହାଛଡ଼ା ଯେଉଁ ବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ ଓ ମିଥ୍ୟା ହେବାର ପରିସର ଭିତରକୁ ଆସିଥାଏ ତାହା ବିବରଣାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହି ବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ଯୁକ୍ତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଏକ ବିଶେଷ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ବହୁବିଧ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧନ କରିଥାଏ । କାରଣ ଭାଷା ବହୁବିଧ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଏହାର ବହୁବିଧ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲେ ବି ଆମେ ଏହାକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନୋଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛେ । ତେବେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ବିବରଣାତ୍ମକ ଭାଷା ହିଁ ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ।

୨.୨ ଶବ୍ଦ ଓ ପଦ

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ୧.୫ରେ ବାକ୍ୟ ଓ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପ୍ରଭେଦକୁ ଦର୍ଶାଯାଇଛି । ସେଥିରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ କେବଳ ଜ୍ଞାପକ ଓ ବିବରଣାତ୍ମକ ବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ତର୍କବଚନ ଭାବରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥାଏ । ଯୁକ୍ତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟତଃ ଜ୍ଞାପକ ବାକ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ଯୁକ୍ତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ସମସ୍ତ ଜ୍ଞାପକ ବାକ୍ୟ, ତର୍କବଚନ ଅଟନ୍ତି । ଯଦିଓ ସମସ୍ତ ବାକ୍ୟ ତର୍କବଚନ ନୁହଁନ୍ତି, ତେବେ ଜ୍ଞାପକ ବାକ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ତର୍କବଚନଟିଏ ହିଁ ସୂଚିତ ହୋଇଥାଏ । ଶବ୍ଦ ଓ ପଦ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ବୁଝିବା ଦ୍ୱାରା ଏହାର ଅର୍ଥ ଅଧିକ ସରଳ ହୋଇପାରିବ । କାରଣ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ପଦମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ।

ବାକ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏହା କୁହାଯାଇପାରିବ ଯେ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ସମାହାରରେ ଏକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ଓ ବ୍ୟାକରଣ ନିୟମାନୁସାରେ ହୋଇଥିଲେ ଏହା ବାକ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ମୁଁ ସକାଳେ ଉପମା ଖାଇଛି ।

ରବିବାର ଦିନ ସରକାରୀ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବନ୍ଦ ରହେ ।

ଏ ଦୁଇଟି ବାକ୍ୟ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ । ଯଦି କୁହାଯାଏ –

ସେ ସକାଳେ ପଥର ଖାଇଛି ।

ଆଜି ରବିବାର ଓ ସୋମବାର ।

ତେବେ ଏହା ଅର୍ଥହୀନ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉ ବା ଅର୍ଥଶୂନ୍ୟ ହେଉ ବାକ୍ୟ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କୁ ନେଇ ହୋଇଥାଏ ।

ପଦ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ତଳ ବାକ୍ୟଟିକୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ :-

ସବୁ ଖେଳାଳିମାନେ ସୁସ୍ଥସବଳ ଅଟନ୍ତି ।

ଏହି ବାକ୍ୟଟିରେ ୪ ଗୋଟି ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ଏହି ତର୍କବଚନଟିରେ ମାତ୍ର ଦୁଇଟି ପଦ ଅଛି । 'ସବୁ ଖେଳାଳିମାନେ' ଗୋଟିଏ ପଦ 'ସୁସ୍ଥସବଳ' ଅନ୍ୟଗୋଟିଏ ପଦ 'ଅଟନ୍ତି' ଶବ୍ଦଟି ସଂଯୋଜକ **COPULA** ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । 'ଅଟନ୍ତି' ଶବ୍ଦଟି ବାକ୍ୟରେ କ୍ରିୟା ଭାବରେ ପରିଚିତ । କିନ୍ତୁ ବଚନରେ 'ସବୁ ଖେଳାଳିମାନେ' (ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପଦ) ଓ ସୁସ୍ଥସବଳ (ବିଧେୟପଦ) ମଧ୍ୟରେ ସଂଯୋଜନା ସ୍ଥାପନ କରି ଅଟନ୍ତି ସଂଯୋଜକ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ପଦ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦକୁ ନେଇ ହୋଇପାରେ ଏବଂ ଏକାଧିକ ଶବ୍ଦର ମିଶ୍ରଣରେ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ ।

ହରି ଗୋଟିଏ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର ଅଟେ । ଏଠାରେ 'ହରି' ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଏକ ଶବ୍ଦ ବିଶିଷ୍ଟ ଓ 'ଗୋଟିଏ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର' ବିଧେୟ ପଦ ଏକାଧିକ ଶବ୍ଦ ବିଶିଷ୍ଟ ।

ପଦର ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଲା ଏହା ଏକ ପ୍ରତ୍ୟୟ **IDEA** କୁ ସୂଚାଏ ଏବଂ ତର୍କବାକ୍ୟରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ବିଧେୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ସର୍ବଦା ବଚନର ଅଙ୍ଗ ଭାବରେ ପରିଚିତ । ଅସ ୍କ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁ, ବ୍ୟକ୍ତି, ବସ୍ତୁର ବର୍ଗ, ବା ବ୍ୟକ୍ତି ଅବା ବ୍ୟଷ୍ଟିର ବର୍ଗକୁ ସୂଚାଇଥାଏ । ବିଧେୟ ଏକ ଗୁଣ ବା କାର୍ଯ୍ୟକୁ ବୁଝାଏ ।

ହରି ସାହାସୀ ବାଳକ ଅଟେ ।

କୋଣାର୍କ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ବିଲୁଆମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଚାଲାକ ।

ସବୁବହି କାଗଜରେ ତିଆରି ।

ଏହି ବଚନ ଗୁଡ଼ିକର 'ହରି' ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ 'କୋଣାର୍କ' ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନକୁ, 'ବିଲୁଆମାନେ' ବ୍ୟଷ୍ଟିର **INDIVIDUAL** ବର୍ଗକୁ ଓ 'ସବୁବହି' ବସ୍ତୁର ବର୍ଗକୁ ବୁଝାଉଛନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ ହେବାବେଳେ; 'ସାହସୀ ବାଳକ', 'ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ ଅବସ୍ଥିତ', 'ଅତ୍ୟନ୍ତ ଚାଲାକ', 'କାଗଜରେ ତିଆରି', ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦକୁ ବିଧେୟ ଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । ଅଟେ, ଅଛି, ଅଛନ୍ତି, ଇତ୍ୟାଦି ସଂଯୋଜକ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ବା ଉହ୍ୟ ଥାଏ ।

ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ବା ଶବ୍ଦ-ସମଷ୍ଟି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ସୂଚାଇ ବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ବିଧେୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେବାପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ତାହା ପଦ ଅଟେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଶବ୍ଦ ପଦଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ, କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଶବ୍ଦ ଏକ ତର୍କବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ବିଧେୟ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ତେବେ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ପଦ ଏକ ବା ଏକାଧିକ ଶବ୍ଦ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟେ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କୁ ତିନୋଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ, ଯଥା :

୧. ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶବ୍ଦ

୨. ପରତନ୍ତ୍ର ଶବ୍ଦ

୩. ଅପଦ ଶବ୍ଦ

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶବ୍ଦ :

ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଶବ୍ଦର ବିନା ସହାୟତାରେ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ବିଧେୟ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରେ ତାହାକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶବ୍ଦ କୁହାଯାଏ । କେବଳ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶବ୍ଦ ହିଁ ପଦବାଚ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ବିଶେଷ୍ୟ, ବିଶେଷଣ, ସର୍ବନାମ ଇତ୍ୟାଦି ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କିମ୍ବା ବିଧେୟ ହୋଇପାରିବେ । ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ଗାଈ, କଳା, ଅନ୍ଧ, ତୁମେ, ସେ ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ।

ପରତନ୍ତ୍ରଶବ୍ଦ :

ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ବିଧେୟ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ଅଥଚ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶବ୍ଦର ସହାୟତାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରେ ତାହାକୁ ପରତନ୍ତ୍ର ଶବ୍ଦ କୁହାଯାଏ । ଅବ୍ୟୟ, କ୍ରିୟା, କ୍ରିୟାବିଶେଷଣ ଜାତିର ଶବ୍ଦ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଓ, କିମ୍ବା, କିପରି, କେଉଁଠାରେ, ଥିଲା, ଗଲା ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ ପରତନ୍ତ୍ର । 'ରାମ ଓ ହରି ଏଠାକୁ ଖେଳିବାକୁ ଆସନ୍ତି' ବାକ୍ୟରେ 'ଓ', 'ଏଠାକୁ' ଶବ୍ଦ ପରତନ୍ତ୍ର । ସେମାନେ ନିଜେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ବିଧେୟ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ସହାୟତାରେ ହୋଇପାରିବେ ।

ଅପଦ ଶବ୍ଦ :

ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦର ସହାୟତାରେ ମଧ୍ୟ ତର୍କବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ବିଧେୟ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ ସେହି ଶବ୍ଦମାନଙ୍କୁ ଅପଦ କୁହାଯାଏ । ସମ୍ବୋଧନରୂପେ ବା ବିସ୍ମୟ ସୂଚକ ଅବ୍ୟୟ ଶବ୍ଦମାନେ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଅଟନ୍ତି । ଓଃ, ଆଲୋ, ଆହା, ବାଃ ଇତ୍ୟାଦି ଅପଦ । କାରଣ ଏହି ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ତର୍କ ବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ବିଧେୟ ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ପଦର ସଂଜ୍ଞା ଦୃଷ୍ଟିରୁ କେବଳ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକ ପଦ ହୋଇପାରିବେ । ଅଥଚ ପରତନ୍ତ୍ର ଶବ୍ଦ ବା ଅପଦ ଶବ୍ଦ ପଦ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଶବ୍ଦ ଓ ପଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସିପାରିବା ଯେ ସମସ୍ତ ପଦ ଶବ୍ଦ ବା ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ସମଷ୍ଟି କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତ ଶବ୍ଦ ପଦ ନୁହଁନ୍ତି ।

୨.୩ ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ

ସାମାନ୍ୟ ପଦ ଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ ଦୁଇଭାବରେ ବୁଝି ହୋଇଥାଏ । ପଦଟି ବୁଝାଉଥିବା ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ଜରିଆରେ ବୁଝିହୁଏ ଓ ପଦଟି ସୂଚାଉଥିବା କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ମୁଖ୍ୟ ଓ ଆବଶ୍ୟକ ଗୁଣ ଜରିଆରେ ମଧ୍ୟ ବୁଝିହୁଏ । 'ବିଦ୍ୟାଳୟ' କହିଲେ ଆମେ ବିଭିନ୍ନ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କର ନାମ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ବୁଝିପାରିବା ଏବଂ ଏହାର ମୁଖ୍ୟଗୁଣ, ଯଥା ଯେଉଁ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଏ, କୁ ନେଇ ମଧ୍ୟ ବୁଝିପାରିବା । ପ୍ରଥମଟି ବାଚ୍ୟାର୍ଥକୁ ବୁଝାଇଲେ ଅନ୍ୟଟି ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ ।

ବାଚ୍ୟାର୍ଥ :

ପଦଟି ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ସୂଚାଇଥାଏ ସେଗୁଡ଼ିକ ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରନ୍ତି । ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ସମାନ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । 'ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ' ପଦଟିର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ପାଇଁ ଆମେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ବନାରସ ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, କେମ୍ବ୍ରିଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉଦାହରଣକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ପାରିବା । ଏହା ଛଡ଼ା ଯଦି କୌଣସି ନୂଆ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ ତାହା ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେବ । ଅନ୍ୟ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାଚ୍ୟାର୍ଥର ସଂଖ୍ୟା ସିମୀତ ଅଟେ । ଯଥା ଆମର ବାର ୭ଟି ଅଟେ, ମାସ ୧୨ଟି ଅଟେ । ଏହାକୁ ବଢ଼ାଇବାର ବା କମାଇବାର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ତେଣୁ 'ବାର' ଓ 'ମାସ' ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଯଥାକ୍ରମେ ୭ଟି ବାର (ସୋମବାର, ମଙ୍ଗଳବାର.....) ଓ ବାରଟି ମାସ (ଆଷାଢ଼, ଶ୍ରାବଣ, ଭାଦ୍ରବ......)କୁ ବୁଝାଇବ । ପଦଟି ସଠିକ୍ ଭାବରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି, ବସ୍ତୁ, ବସ୍ତୁସମଷ୍ଟି ବା ବ୍ୟକ୍ତି ସମଷ୍ଟି ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହୁଏ ତାହା ପଦଟିର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଅଟେ ।

ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ପଦର ବିସ୍ତୃତି :

ପଦର ବିସ୍ତୃତି ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ପଦଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ଜାତିର ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଏହି ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ପାଇଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ଅଟେ । ଏକ ଜାତିରେ ଅନେକ ଉପଜାତି ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇଥାଏ । ସେ ସମସ୍ତ ଉପଜାତିର ସମଷ୍ଟି ଜାତିର ବିସ୍ତୃତିକୁ ସୂଚାଏ । ଗୋଟିଏ ଜାତିର ଉପଜାତି ଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ଜାତିବାଚକ ପଦର ବିସ୍ତୃତି ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହୋଇଥାଏ ।

'ମଣିଷ' - ରାମ, ହରି, ଗୋପାଳ, ଯଦୁ, ସୂଦର୍ଶନ...... ଇତ୍ୟାଦି ବ୍ୟକ୍ତି ସମୂହ ଏହାର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ପାଇଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।

ମଣିଷ (ଜାତି) - ଗୋରାବର୍ଣ୍ଣର ମଣିଷ, କଳା ବର୍ଣ୍ଣର ମଣିଷ, ଶ୍ୟାମଳ ବର୍ଣ୍ଣର ମଣିଷ ଆଦି ଉପଜାତି ଏହାର ବିସ୍ତୃତିକୁ ବୁଝାଉଅଛି । ସେହିପରି ଡେଙ୍ଗା, ଗେଡ଼ା, ଧନୀ, ଗରିବ, ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲମାନ, ଜୈନ ଇତ୍ୟାଦି ମଣିଷ ଶ୍ରେଣୀର ବିଭିନ୍ନ ମାନଦଣ୍ଡରୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉପଜାତି । ମୋଟ ଉପରେ ଜାତି-ଉପଜାତି ବିସ୍ତୃତି ଭାବନା ସହ ସମ୍ପର୍କିତ ।

ତ୍ରିଭୁଜ - ଏହାର ବିସ୍ତୃତି ଅନ୍ତର୍ଗତ ଉପଜାତି ଯଥା ସମକୋଣୀ ତ୍ରିଭୁଜ, ସମବାହୁ ତ୍ରିଭୁଜ, ସମଦ୍ୱିବାହୁ ତ୍ରିଭୁଜ, ବିସମବାହୁ ତ୍ରିଭୁଜ, ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏଠାରେ ସୂଚାଇ ଦିଆଯାଇପାରେ ଯେ ଗୋଟିଏ ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ନଥାଇ ବିସ୍ତୃତି ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ । ଯଥା- 'ଏକ ଶିଙ୍ଗୀଘୋଡ଼ା' ପଦର ନମୁନା ପୃଥିବୀରେ ନଥିବାରୁ ଏହାର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ବିସ୍ତୃତି ସମ୍ଭବ ଯଥା - 'ଧଳା ଏକ ଶିଙ୍ଗୀ ଘୋଡ଼ା, କସରା ଏକ ଶିଙ୍ଗୀ ଘୋଡ଼ା, କଳା ଏକ ଶିଙ୍ଗୀ ଘୋଡ଼ା' ଇତ୍ୟାଦି । ଅପରପକ୍ଷରେ ସମସ୍ତ ନାମବାଚୀ ପଦ ଗୁଡ଼ିକର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଥାଏ ଅଥଚ ବିସ୍ତୃତି ନଥାଏ ।

ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ -

ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ପଦ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସାଧାରଣ ଓ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣ ଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ଗୋଟିଏ ବର୍ଗର ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ଠାରେ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ଦେଖାଯାଏ ତାହା ସାମାନ୍ୟ ଧର୍ମ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ଧର୍ମ ଦ୍ୱାରା ପଦଟି ସୂଚିତ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । 'ମୁଣ୍ଡଟିଏଥିବା' 'ଦୁଇଟି ଗୋଡ଼ଥିବା' 'ଗୋଟିଏ ହୃଦୟଥିବା' ଗୁଣ ଗୁଡ଼ିକ 'ମଣିଷ' ପଦପାଇଁ ସାମାନ୍ୟ ଗୁଣ ଅଟନ୍ତି । କାରଣ ସବୁ ମଣିଷଙ୍କର ମୁଣ୍ଡ, ଦୁଇଟି ଗୋଡ଼ ଓ ହୃଦୟଟିଏ ଲେଖାଏ ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏପରି କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ଯେ 'ଯାହାର ଗୋଟିଏ ମୁଣ୍ଡ ଦୁଇଟି ଗୋଡ଼ ଓ ଗୋଟିଏ ହୃଦୟ ଅଛି ସେ ମଣିଷ ।' କାରଣ ଏସବୁ ଗୁଣ କୁକୁଡ଼ାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହୋଇପାରିବ । ତେଣୁ ଯେକୌଣସି ସାମାନ୍ୟ ବା ସାଧାରଣ ଗୁଣକୁ ନେଇ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ସ୍ଥିର ହୋଇନଥାଏ । ଏଥିପାଇଁ ମଣିଷର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗୁଣକୁ ନେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସେଥିପାଇଁ ମୁଖ୍ୟ ଓ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣକୁ ସ୍ଥିର କରିବା ଦରକାର । ଏହି ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ସ୍ଥିର କଲାବେଳେ ଆଉ ଦୁଇଟି ଦିଗ ପ୍ରତି ସଯାଗ ରହିବା ଦରକାର । କାରଣ ତର୍କ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ । ଯଥା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ **OBJECTIVE CONNOTATION** ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ **SUBJECTIVE CONNOTATION** । ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବା ଗୁଣାର୍ଥର ସାଧାରଣ ଅର୍ଥ ଅସ୍ପଷ୍ଟ, କାରଣ ଏହା ନାନା ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଏଠାରେ ଏହାର ଋରୋଟି ଅର୍ଥ ସଂପର୍କରେ ଆମେ ଆଲୋଚନା କରିବା । ଏହି ଋରୋଟି ଅର୍ଥରେ ଏହି ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।

ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ :

ଗୋଟିଏ ପଦର ସକଳ ବାଚ୍ୟାର୍ଥରେ ଯେତେଯେତେ ଗୁଣ ବିଦ୍ୟମାନ ସେ ସମସ୍ତ ଗୁଣ ହିଁ ପଦଟିର ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ । 'ମୁଣ୍ଡଟିଏ ଥିବା', 'ଦୁଇ ପଦ ବିଶିଷ୍ଟ' ଆଦି ଗୁଣ ମଣିଷ ପଦର ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଅଟନ୍ତି । ଏହା ତର୍କ ଓ ଅର୍ଥପାଇଁ ସହାୟକ ନୁହେଁ ।

ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ :

କେତେକ ଗୁଣ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷରେ ଥାଏ ଏବଂ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ବଦଳିଥାଏ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଚିନ୍ତାକରେ ତା ମନରେ ଉପୁଜୁଥିବା ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ସମାନ ନହୋଇ ପାରେ । 'ନ ର୍କୀ' ପଦଟିକୁ ବହୁ ଲୋକ ବହୁଭାବରେ ଚିନ୍ତା କରିପାରନ୍ତି । କିଏ ପେ ୍ ସାର୍ଟ ପିନ୍ଧା ଆଧୁନିକା ନ ର୍କୀ କଥା ମନକୁ ଆଣିଲାବେଳେ କିଏ ପାଟନେତ ପିନ୍ଧା ଓଡ଼ିଶୀ ନ ର୍କୀ କଥା ଚିନ୍ତା କରେ ତ କିଏ ଘାଘରା ପିନ୍ଧା ରାଜସ୍ଥାନୀ ନ ର୍କୀ କଥା ଚିନ୍ତା କରିପାରେ । ଏସବୁ ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥର ନମୁନା । ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମନସ୍ତ ୍ୱ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇଥିବାରୁ ତର୍କ ଓ ଅର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ତାର୍କିକ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ :

ଯେଉଁ ଗୁଣର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ପଦଟିକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିହେବ ନାହିଁ ସେହି ସକଳ ଗୁଣ ହିଁ ତାର୍କିକ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଅଟନ୍ତି । 'ପ୍ରାଣୀ' ଓ 'ବିଋରବନ୍ତ' ଗୁଣ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିକର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ 'ମଣିଷ' ପଦଟିକୁ ବୁଝିହେବ

ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହି ଗୁଣ ଦୁଇଟି ସାଧାରଣ ଓ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣ ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ଏହି ଗୁଣ ଦୁଇଟି 'ମଣିଷ' ପଦର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଅଟନ୍ତି । ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଓ ଗୁଣାର୍ଥ **INTENSION** ସମଅର୍ଥକ ଅଟନ୍ତି ।

ପ୍ରଚଳିତ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ CONVENTIONAL CONNOTATION:

କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶବ୍ଦର ପ୍ରଚଳିତ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଦ୍ୱାରା ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଚିହ୍ନଟ କରିବା ସହଜ ହୋଇଥାଏ ତାହା ପ୍ରଚଳିତ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ତାର୍କିକ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଓ ପ୍ରଚଳିତ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । କାରଣ କେବଳ ଆବଶ୍ୟକ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଚିହ୍ନଟ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।

ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କ

ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ପରସ୍ପର ସହିତ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ସମ୍ପର୍କିତ । ଯଥା –

(୧) ପଦର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଏହାର ବାଚ୍ୟାର୍ଥକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିପାରେ ନାହିଁ । କାରଣ ପ୍ରଥମତଃ ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥକୁ ନଜାଣି ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକୁ ଜାଣିବା ସମ୍ଭବପର ଅଟେ । ଏକ ଶିଙ୍ଗ ବିଶିଷ୍ଟ ଘୋଡ଼ା ପୃଥିବୀରେ ନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ଏହାର ବାଚ୍ୟାର୍ଥକୁ ଜାଣିବା କାହା ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି ପଦଟିର ଅର୍ଥ ଏହାର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଜରିଆରେ ବୁଝିବା ସମ୍ଭବ ଅଟେ । ସେହିପରି ସୁନାର ପାହାଡ଼, ଆକାଶ କୁସୁମ ବିଷୟରେ ଏହା କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଦୁଇଟି ପଦର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବାଚ୍ୟାର୍ଥକୁ ସୂଚିତ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । 'ସମବାହୁ ତ୍ରିଭୁଜ' ଓ 'ସଦୃଶ କୋଣୀ ତ୍ରିଭୁଜ' ଦୁଇଟି ପଦର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ପୃଥକ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଉଭୟ ଗୋଟିଏ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ସୂଚାଇଥାନ୍ତି ଯେ ଯେଉଁ ତ୍ରିଭୁଜର ତିନୋଟି ବାହୁ ସମାନ ସେହି ତ୍ରିଭୁଜର ତିନୋଟି କୋଣ ମଧ୍ୟ ସମାନ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣା ପଡୁଛି ଯେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବାଚ୍ୟାର୍ଥକୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଥାଏ ।

(୨) କ୍ଷୟ-ବୃଦ୍ଧି ସମ୍ପର୍କ

ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବିପରୀତ ମୁଖୀ କ୍ଷୟ-ବୃଦ୍ଧି ସମ୍ପର୍କ ଉପରେ ଆରିଷ୍ଟଟଲୀୟ ତର୍କରେ ବହୁତ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆ ହୋଇଅଛି । ଗୋଟିକର ବୃଦ୍ଧିରେ ଅନ୍ୟଟିର କ୍ଷୟ ଘଟେ, ଏହା ଏହି ସମ୍ପର୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

ଲକ୍ଷଣାର୍ଥର ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ାଇଲେ ବାଚ୍ୟାର୍ଥର ସଂଖ୍ୟା କମିଥାଏ ।
ଲକ୍ଷଣାର୍ଥର ସଂଖ୍ୟା କମାଇଲେ ବାଚ୍ୟାର୍ଥର ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିଥାଏ ।
ସେହିପରି ବାଚ୍ୟାର୍ଥର ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ାଇଲେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥର ସଂଖ୍ୟା କମିଥାଏ ।
ବାଚ୍ୟାର୍ଥର ସଂଖ୍ୟା କମାଇଲେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥର ସଖ୍ୟା ବଢ଼ିଥାଏ ।

ଏପରି ୪ଟି ଭାବରେ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶ କଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ଗୋଟିଏ ଭାବରେ ବୁଝିହେବ ଯେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଓ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ ଯାହାକୁ ବଢ଼ାଇଲେ ବା କମାଇଲେ ଅନ୍ୟଟିରେ ବିପରୀତ ଭାବରେ ବଢ଼ିବା ବା କମିବା ପରିଲକ୍ଷିତ ହେବ ।

ବୃଦ୍ଧି କ୍ରମରେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ :

ଶିକ୍ଷକ

ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷକ

କଟକରେ ଚାକିରି କରୁଥିବା ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷକ

ଏହିଠାରେ ଶିକ୍ଷକର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥଠାରୁ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷକର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଅଧିକ ଓ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷକର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥଠାରୁ 'କଟକରେ ଚାକିରୀ କରୁଥିବା ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷକ'ର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଅଧିକ । ଶିକ୍ଷକର ଯେଉଁ ସାଧାରଣ ଓ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ରହିଛି ତାହା ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷକ ପାଖରେ ରହିବା ସହ, ଅଧିକ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଶିକ୍ଷକର ବାଚ୍ୟାର୍ଥଠାରୁ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷକର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ କମ୍ ଓ ପରବ ୀ ଶ୍ରେଣୀର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଆହୁରି କମ୍ । ସୁତରାଂ ପ୍ରଦ ଶ୍ରେଣୀମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିବା ବେଳେ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ହ୍ରାସ ପାଉଛି ।

ହ୍ରାସ କ୍ରମରେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ :

ତୃଣଭୋଜି ଗୃହପାଳିତ ପ୍ରାଣୀ

ତୃଣଭୋଜି ପ୍ରାଣୀ

ପ୍ରାଣୀ

ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାଚ୍ୟାର୍ଥର କ୍ରମାଗତ ବୃଦ୍ଧି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼େ । ତେବେ ଏଠାରେ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ବୃଦ୍ଧି ହେଉଛି । କିନ୍ତୁ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥରେ ହ୍ରାସ ହେଉଛି ।

ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲେ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ହ୍ରାସ ହେବା କିମ୍ବା ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ହ୍ରାସ ପାଇଲେ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବା ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ-ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିପରୀତମୁଖୀ ସଂପର୍କ କୁହାଯାଏ ।

ଏପରି କ୍ଷୟ-ବୃଦ୍ଧି ସମ୍ପର୍କ ଉପରେ ଆଧୁନିକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀମାନେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ନଥାନ୍ତି । ବରଂ ଏହି ନିୟମ ବିରୁଦ୍ଧରେ କିଛି ଆପ ି ଉଠଯାଇଛି ।

(୧) ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାରୁ ଯଦି ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଲକ୍ଷଣ ଜଣାପଡ଼େ ତେବେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥରେ ବୃଦ୍ଧିଘଟେ । ଅଥଚ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାଚ୍ୟାର୍ଥର ବୃଦ୍ଧି ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏପରି ଯୁକ୍ତିକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ ମଧ କରିହେବ ଯେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଆମେ ଜାଣିଥିଲୁ ତାହା ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ନଥିଲା । ଗବେଷଣା ଫଳରେ ଆମର ଜ୍ଞାନର ବୃଦ୍ଧିହେଲା । କିନ୍ତୁ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥର ନୁହେଁ ।

ପଦମାନଙ୍କର ବିସ୍ତୃତି ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ସମ୍ପର୍କ :

ଯେଉଁ ତାର୍କିକମାନେ ଉପରୋକ୍ତ କ୍ଷୟ ବୃଦ୍ଧି ସମ୍ପର୍କକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉ ନାହାଁନ୍ତି ସେମାନେ ପଦମାନଙ୍କର ବିସ୍ତୃତି ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ଦେଖାଯାଏ । ପଦର ବିସ୍ତୃତି କହିଲେ ଗୋଟିଏ ଜାତି ମଧରେ ଉପଜାତିର ସ୍ଥିତିକୁ ବୁଝାଇଥାଏ ।

'ମଣିଷ' ପଦର ବିସ୍ତୃତି ଯଦି 'ଡେଙ୍ଗାମଣିଷ' ଭାବରେ କରାଯାଏ ତେବେ 'ଡେଙ୍ଗାମଣିଷ' ପଦଟି ଜାତିବାଚକ ପଦ 'ମଣିଷ'ର ଗୋଟିଏ ଉପଜାତି ମାତ୍ର । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜାତିର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଉପଜାତିର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଥାଏ । ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ବିପରୀତମୁଖୀ କ୍ଷୟ ବୃଦ୍ଧି ସମ୍ପର୍କ ପଦର ବିସ୍ତୃତି ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକୁ ନେଇ ବୁଝିବା ସହଜ ହୋଇଥାଏ । ତୃଣଭୋଜୀ ପ୍ରାଣୀର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥଠାରୁ ପ୍ରାଣୀର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ କମ୍ କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣୀର ବିସ୍ତୃତି ତୃଣଭୋଜୀ ପ୍ରାଣୀର ବିସ୍ତୃତିଠାରୁ ଅଧିକ । ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ଓ ତାହାର ଉପଶ୍ରେଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିପରୀତମୁଖୀ ବୃଦ୍ଧି-ହ୍ରାସ ସଂପର୍କ ରହିଆସିଛି । ଶ୍ରେଣୀର ବିସ୍ତୃତି ଉପଶ୍ରେଣୀଠାରୁ ସର୍ବଦା ଅଧିକ, କିନ୍ତୁ ଉପଶ୍ରେଣୀର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥଠାରୁ ଅଧିକ । ଶ୍ରେଣୀ ବା ଜାତି **GENUS** ଓ ଉପଶ୍ରେଣୀ ବା ଉପଜାତି **SPECIES** ଭିତରେ ବୃଦ୍ଧି-ହ୍ରାସ ଜନିତ ବିପରୀତମୁଖୀ ସମ୍ପର୍କ ରହିଥିବା ଦେଖାଯାଏ ।

ଅବଚ୍ଛେଦକ :

ଜାତି ଓ ଉପଜାତିର ସମ୍ପର୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା 'ଅବଚ୍ଛେଦକ' ଜରିଆରେ ଭଲଭାବରେ ବୁଝିହେବ । କାରଣ ଯେଉଁ ଗୁଣ ବା ଗୁଣ ଗୁଡ଼ିକ ପାଇଁ ଏକ ଉପଜାତି ତା'ର ନିକଟତମ ଜାତି ବା ସହଉପଜାତିମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ବୋଲି ସୂଚିତ ହୁଏ ସେହି ଗୁଣ ବା ଗୁଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ଅବଚ୍ଛେଦକ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣ 'ମଣିଷ' ଓ 'ଡେଙ୍ଗାମଣିଷ' ଜାତି ଓ ଉପଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଡେଙ୍ଗା ଗୁଣଟି ଅବଚ୍ଛେଦକ ଅଟେ ।

ଗୋଟିଏ ଜାତି ଅନ୍ତର୍ଗତ ଦୁଇ ଉପଜାତି ମଧ୍ୟରେ କିମ୍ବା ଏକ ଜାତିଠାରୁ ଏହାର ଉପଜାତିକୁ ପୃଥକ କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ତାହାକୁ ଅବଚ୍ଛେଦକ କୁହାଯାଏ । ଏକ ବା ଏକାଧିକ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ସାଧାରଣ ଭାବେ ରହିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ସକଳ ମିଶି ଏକ ଜାତି ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି । ଏକ ଜାତିର କୌଣସି ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଉପଜାତି ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଉପଜାତି ଜାତିର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଭାରତୀୟମାନେ ଏକ ଜାତି, ଧନୀ ଭାରତୀୟ ଏହାର ଏକ ଉପଜାତି, ପୁନଶ୍ଚ 'ସାକ୍ଷର ଧନୀ ଭାରତୀୟ' ଧନୀ ଭାରତୀୟର ଏକ ଉପଜାତି । ଏଠାରେ 'ଧନୀ ଭାରତୀୟ' ଭାରତୀୟ ତୁଳନାରେ ଏକ ଉପଜାତି, ଅଥଚ ସାକ୍ଷର ଧନୀ ଭାରତୀୟ ପାଖରେ ଏହା ଏକ ଜାତି । ସୁତରାଂ ଜାତି ଓ ଉପଜାତି ଦୁଇଟି ସାପେକ୍ଷ ପଦ ।

ତେବେ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ଜାତିର ଉପଜାତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ ତାହା ଅବଚ୍ଛେଦକ । ଧନୀ ଭାରତୀୟ ଓ ଗରିବ ଭାରତୀୟ ଭାରତୀୟ ଜାତିର ଦୁଇ ଉପଜାତି । ଏହି ଦୁଇ ଉପଜାତିକୁ ପରସ୍ପରଠାରୁ ପୃଥକ କରିବା ପାଇଁ ଧନକୁ ମାନଦଣ୍ଡ ମାନି ନିଆଯାଇଛି ତେଣୁ ଧନ ଏଠାରେ ଅବଚ୍ଛେଦକ । ସେହିପରି ଛାତ୍ର ଜାତିର ଉପଜାତି ହେଉଛି ବୁଦ୍ଧିମାନ ଛାତ୍ର । 'ବୁଦ୍ଧିମତା' ଛାତ୍ର ଓ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଛାତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଅବଚ୍ଛେଦକ । ବୁଦ୍ଧିମତା ବୁଦ୍ଧିମାନ ଛାତ୍ରର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥର ଅଂଶବିଶେଷ । ଧନୀ ଭାରତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥର ଅଂଶବିଶେଷ ହେଉଛି ଧନ । ତେଣୁ ଅବଚ୍ଛେଦକ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥର ଏକ ଅଂଶବିଶେଷ ଯାହା ଦୁଇଟି ଉପଜାତି ମଧ୍ୟରେ ବା ଗୋଟିଏ ଜାତି ଓ ଏହାର ଉପଜାତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇଥାଏ ।

ଜାତିବାଚକ ପଦ ଏକ ବର୍ଗକୁ ବୁଝାଏ । 'ମଣିଷ' ପଦ ମଣିଷ ବର୍ଗକୁ ବୁଝାଏ । ଯେଉଁଟି ସର୍ବବୃହତ ଜାତି ଅଟେ ଯାହା ଅନ୍ୟ କାହାର ଉପଜାତି ନୁହେଁ ତାହାକୁ ପରାଜାତି **SUMMUM GENUS** କହନ୍ତି । ସେହିପରି ସର୍ବନିମ୍ନ ଜାତି, ଯାହାର ଉପଜାତି ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ତାକୁ ନିମ୍ନତମ ଉପଜାତି **INFIMA SPECIES** ବୋଲି କହନ୍ତି । ସର୍ବନିମ୍ନ ବା ନିମ୍ନତମ ଉପଜାତି କେବଳ କେତେଜଣ ବ୍ୟକ୍ତିର ସମଷ୍ଟି । ପରାଜାତି ବା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଜାତି ଓ ନିମ୍ନତମ ଉପଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଜାତି ଉପଜାତି ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ଉପଲକ୍ଷଣ ବା ଗୁଣଧର୍ମ PROPRIUM OR PROPERTY

ଯେଉଁ ଗୁଣଟି ଲକ୍ଷଣାର୍ଥରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ କିନ୍ତୁ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୁହେଁ ତାହାକୁ ଉପଲକ୍ଷଣ ବା ଗୁଣଧର୍ମ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଏହା ଦୁଇ ପ୍ରକାରର । ଜାତିଗତ ଗୁଣଧର୍ମ **GENERIC PROPERTY** ଏବଂ ଉପଜାତୀୟ ଗୁଣଧର୍ମ । 'ଭୋକ କରିବା' ଏହି ଗୁଣଟି ମଣିଷର ଜାତିଗୁଣ 'ପ୍ରାଣିତ୍ୱ'ରୁ ନିଃସୃତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ ଭୋକ କରେ । ତେଣୁ ଏହା 'ମଣିଷ' ପଦର ଜାତିଗତ ଗୁଣଧର୍ମ । ଯେଉଁ ଗୁଣ ଅବଚ୍ଛେଦକରୁ ବା ସମଗ୍ର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ଉପଜାତୀୟ ଗୁଣଧର୍ମ କୁହାଯାଏ । 'ଯୁକ୍ତି କରିପାରିବାର ଶକ୍ତି' ଏହା ମଣିଷ ପଦର ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ 'ବିଚାରବନ୍ତ'ରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ମନୁଷ୍ୟର ଉପଜାତୀୟ ଗୁଣଧର୍ମ ଅଟେ ।

ଉପାଧି ବା ଆକସ୍ମିକ ଗୁଣ - ACCIDENS OR ACCIDENT

ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଯେଉଁ ଗୁଣ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇନଥାଏ କିମ୍ବା ଲକ୍ଷଣାର୍ଥରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇ ନଥାଏ ସେ ଗୁଣକୁ ଉପାଧି ବା ଆକସ୍ମିକ ଗୁଣ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଏହି ଆକସ୍ମିକ ଗୁଣ ଦୁଇପ୍ରକାରର ଥାଏ । ଯାହାକୁ ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତିଠାରୁ ପୃଥକ କରି ହୋଇଥାଏ ତାହା ବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଉପାଧି ଏବଂ ଯାହାକୁ ପୃଥକ କରିହୁଏ ନାହିଁ ତାହାକୁ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଉପାଧି ବୋଲି ଧରାଯାଇଥାଏ । ଏହା ପୁନଶ୍ଚ ଜାତି ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇପାରେ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ତରର ହୋଇପାରେ । ସୁତରାଂ ଜାତିଗତ ବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଉପାଧି ବା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଉପାଧି ରହିଥାଏ । ସେହିପରି ଜାତିଗତ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଉପାଧି ବା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଉପାଧି ରହିଥାଏ । ପ୍ରବାସୀତ୍ୱ ଭାରତୀୟ ଜାତିର ଏକ ବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଉପାଧି, ଅଥଚ ଭାରତୀୟତା ଏକ ଜାତିଗତ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଉପାଧି ଅଟେ । ସେହିପରି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଭାଷା ତାହାର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଉପାଧି ହେବାବେଳେ ତାହାର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଉପାଧି ହୋଇଥାଏ ।

ବିଧେୟ ଧର୍ମ ବା ବିଧେୟ ପ୍ରକାର PREDICABLES

ଆରିଷ୍ଟଟଲୀୟ ତର୍କରେ ଜାତି, ଅବଚ୍ଛେଦକ, ଉପଲକ୍ଷଣ ଓ ଉପାଧିକୁ ବିଧେୟ ଧର୍ମ ବା ବିଧେୟ ପ୍ରକାର ବୋଲି ଧରାଯାଇଥାଏ । ସଂଜ୍ଞାକୁ, ଯାହା ଜାତି ଓ ଅବଚ୍ଛେଦକ ଜରିଆରେ ମିଳିଥାଏ, ପ ମ ବିଧେୟ ପ୍ରକାର ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରାହୋଇଛି । ବିଧେୟ ବିଷୟୀ ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସହିତ କେଉଁ କେଉଁ ଭାବରେ ସମ୍ପର୍କିତ ହୋଇପାରିବ ତାହା ବିଧେୟଧର୍ମ ସୂଚାଇଥାଏ । ଏକ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସହିତ ବିଧେୟର ସମ୍ବନ୍ଧର ନାମ ହେଉଛି ବିଧେୟ ଧର୍ମ ।

ପଦମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଯୋଗ ବା ବିରୋଧ ସମ୍ପର୍କ

ପଦର ବିସ୍ତୃତି ଦିଗରୁ ବିଚାରକଲେ ଜାତି, ଉପଜାତିର ଅନୁଯୋଗୀ ହୋଇଥାଏ । ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ, ବିସ୍ତୃତି ପଦର ଅନୁଯୋଗ ସମ୍ପର୍କକୁ ସୂଚାଇଥାଏ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ପଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଯୋଗ ବା ବିରୋଧ ସମ୍ପର୍କ ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୁଇଟି ପଦର ଏକତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ତାହା ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ପର୍କକୁ ସୁଚାଏ । ଥଣ୍ଡା ଓ ଉଷୁମ, ଡେଙ୍ଗା ଓ ଗେଡ଼ା, ମୋଟା ଓ ପତଳା, ସୁନ୍ଦର ଓ ଅସୁନ୍ଦର ପଦଗୁଡ଼ିକ ଏପରି ଯେ ଏଗୁଡ଼ିକକୁ ଏକତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କରିହେବ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ଲୋକକୁ ଗୋଟିଏ ମାନଦଣ୍ଡକୁ ନେଇ ମୋଟା ଓ ପତଳା ଉଭୟ ଏକତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କରିହେବ ନାହିଁ । ଏହା ବିରୋଧ ସମ୍ପର୍କକୁ ବୁଝାଉଥିବାରୁ ଏକତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ ଅସମ୍ଭବ । ପଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ବିରୋଧ ରହିପାରେ ଯଥା, ବିପରୀତ ପ୍ରତିଯୋଗ ସଂପର୍କ ଓ ବିରୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିଯୋଗ ସଂପର୍କ ।

ବିପରୀତ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ପର୍କ

ଗୋଟିଏ ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ଅନ୍ୟ ପଦଟିର ପ୍ରୟୋଗକୁ ନିବାରଣ କରୁଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିପରୀତ ସମ୍ପର୍କ ଥାଏ ବୋଲି ଧରାହୋଇଥାଏ । ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ 'ଡେଙ୍ଗା' କହିଲେ, 'ଗେଡ଼ା' ପଦଟି ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇପାରି ନଥାଏ । ଏଠାରେ ପ୍ରୟୋଗରୁ ଅପ୍ରୟୋଗ ସୂଚିତ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁ ହଳଦିଆ ଅଟେ କହିଲେ ସେହି ବସ୍ତୁ ପ୍ରତି ନୀଳ, ଲାଲ, କଳା ଆଦି ପଦ ବିଧେୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । 'ହଳଦିଆ' ପଦର ନୀଳ, ଲାଲ, କଳା, ଆଦି ପଦ ଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ସମ୍ପର୍କକୁ ବିପରୀତ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ପର୍କ କୁହାଯାଏ । ଏହି ସମ୍ପର୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ହେଲା - ଗୋଟିକର ପ୍ରୟୋଗରେ ଅନ୍ୟଟିର ଅପ୍ରୟୋଗ ସୂଚିତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟିକର ଅପ୍ରୟୋଗରୁ ଅନ୍ୟଟିର ପ୍ରୟୋଗ ସୂଚିତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଗୋଟିକୁ କଳାନୁହେଁ କହିଲେ, ଏହା କେଉଁ ରଙ୍ଗର ତାହା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । କାରଣ କଳା ଓ ଗୋରା ପରସ୍ପରର ବିପରୀତ, କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଏକତ୍ର ନେଲେ ସେମାନେ ସମସ୍ତ ରଙ୍ଗ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଦର୍ଶାଉ ନାହାନ୍ତି । ଭାରତୀୟ-ଆମେରିକୀୟ, ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନ ପଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିପରୀତ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ପର୍କ ରହିଛି ।

ବିରୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ପର୍କ

ଏହି ସମ୍ପର୍କରେ ପଦ ଦୁଇଟି ଏପରି ଭାବରେ ସମ୍ପର୍କିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ଯେ ଗୋଟିକୁ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ଅନ୍ୟଟିକୁ ଆଦୌ ପ୍ରୟୋଗ କରିହେବ ନାହିଁ ଏବଂ ଗୋଟିକୁ ମନାକଲେ ଅନ୍ୟଟି ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରୟୋଗ ହେବ ।

ବାଞ୍ଛନୀୟ - ଅବାଞ୍ଛନୀୟ, ଶ୍ୱେତ - ଅଶ୍ୱେତ, ଫୁଟା - ଅଫୁଟା ଆଦି ଏହି ସମ୍ପର୍କକୁ ସୂଚାଇଥାନ୍ତି ।

ଏହି ସମ୍ପର୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ହେଲା ଏହା ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ବିଚ୍ଛେଦ ସମ୍ପର୍କକୁ ସୂଚାଇଥାଏ । ଗୋଟିକର ପ୍ରୟୋଗରେ ଅନ୍ୟଟିର ଅପ୍ରୟୋଗ ସୂଚିତ ହୁଏ ଏବଂ ଗୋଟିକରେ ଅପ୍ରୟୋଗରୁ ଅନ୍ୟଟିର ପ୍ରୟୋଗତା ମଧ୍ୟ ସୂଚିତ ହୁଏ । କାରଣ ବିରୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ଯେକୌଣସି ଦୁଇଟି ପଦର ସମଷ୍ଟି ବିଚାର ମଣ୍ଡଳ **UNIVERSE OF DISCOURSE** କୁ ବୁଝାଏ । ଶ୍ୱେତ ଓ ଅଶ୍ୱେତ, ହିନ୍ଦୁ ଓ ଅଣହିନ୍ଦୁ ଏକତ୍ର ଏକ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଚାର ମଣ୍ଡଳକୁ ସୂଚାଉଥାନ୍ତି **EXHAUSTIVE IN A UNIVERSE OF DISCOURSE** ।

୨.୪ ପଦମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀକରଣ

ପଦ ବିଷୟକ ଅଧିକ ଜ୍ଞାନ ପଦକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ତର୍କବଚନମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅସଂଖ୍ୟ ପଦ ଭାଷାରେ ମହଜୁଦ ଥାଏ । ସବୁ ପଦ ଗୁଡ଼ିକ ପଦ ଭାବରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହେଲେବି ଏହାକୁ ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରିହେବ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୀତିରେ ବସ୍ତୁବିନ୍ୟାସ କରିଲେ ଏହା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ବସ୍ତୁ ବିନ୍ୟାସ ପୂର୍ବରୁ ଏହା ଏକତ୍ର ଭାବରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇଥାଏ । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ନୀତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ବସ୍ତୁମାନଙ୍କୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ଯଥା- ଭୂଷଣ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ପଦାର୍ଥମାନଙ୍କୁ ଅଳଙ୍କାର କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅଳଙ୍କାର ଗୁଡ଼ିକୁ ଧାତୁ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ 'ସୁନା ଅଳଙ୍କାର, ରୂପା ଅଳଙ୍କାର, ପ୍ଲାଟିନମ୍ ଅଳଙ୍କାର, ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରିବ । ସେହିପରି ଠୁଳହୋଇଥିବା ଅନେକ ବହିକୁ ଏହାର ବିଷୟ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ଇଂରାଜୀ ବହି, ଇତିହାସ ବହି, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ବହି ଆଦି ଅନେକ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରି ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରିହେବ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ପଦମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀକରଣ ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ନୀତି ଅନୁସାରେ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ପଦ ଗୁଡ଼ିକର ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରୟୋଗରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଜ୍ଞାନ ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ବୈଧ ବା ଅବୈଧ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ନହେଲେ ବି ଯୁକ୍ତିଟିକୁ ବୁଝିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ପଦର ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ ଜନିତ ତ୍ରୁଟି ନହେବାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ଏଡ଼ାଇଥାଏ । ତେଣୁ ନିମ୍ନରେ ପଦର ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀକରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

(କ) ଏକଶାବ୍ଦିକ ଓ ବହୁଶାବ୍ଦିକ ପଦ

ପଦ ତର୍କବଚନର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଅଙ୍ଗ । ପଦ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ପଦଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବସ୍ତୁ ବା ଗୁଣ ସୂଚିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବସ୍ତୁ ବା ଗୁଣକୁ ସୂଚିତ କରିବା ପାଇଁ ଏକ ଶବ୍ଦ ବା ବହୁଶବ୍ଦର ଆବଶ୍ୟକ ପଡ଼ିପାରେ । ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲେ ପଦଟି ଏକଶାବ୍ଦିକ ପଦ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏକାଧିକ ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲେ ପଦଟି ବହୁଶାବ୍ଦିକ ପଦ ହୋଇଥାଏ ।

ସମୀର, ଭୂପେଶ, ଗାଈ, ବୃକ୍ଷ ଇତ୍ୟାଦି ଏକ ଶାବ୍ଦିକ ପଦ ଅଟନ୍ତି ।

'ଇତିଶ୍ରୀର ବାପା', 'ଜଙ୍ଗଲର ରଜା', 'ଜୟଦେବର ସାଙ୍ଗ' ଆଦି ବହୁଶାବ୍ଦିକ ପଦ ଅଟନ୍ତି ।

ଜୟଦେବର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସାଙ୍ଗ ସମୀର ଅଟେ । ଏଥିରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦଟି ବହୁଶାବ୍ଦିକ ଓ ବିଧେୟ ପଦଟି ଏକ ଶାବ୍ଦିକ ଅଟେ ।

ମନମୋହନ ସିଂହ ବ ର୍ମାନ ଭାରତର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଅଟନ୍ତି । ଏଥିରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦଟି ଏକ ଶାବ୍ଦିକ ଓ ବିଧେୟ ପଦଟି ବହୁଶାବ୍ଦିକ ଅଟେ ।

(ଖ) ଏକାର୍ଥକ ଓ ଅନେକାର୍ଥକ ପଦ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥକୁ ସବୁସମୟରେ ସୂଚାଉ ଥିଲେ ଯୁକ୍ତିକୁ ବୁଝିବାରେ ବା ସମୀକ୍ଷା କରିବାରେ ଅସୁବିଧା ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କେତେକ ପଦ ଏକାଧିକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଯୁକ୍ତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ଏକାର୍ଥକ ଓ ଅନେକାର୍ଥକ ପଦକୁ ଚିହ୍ନଟ କରିବାର ପାରଙ୍ଗମତା ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ପଦର ପ୍ରୟୋଗ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପଦଟି ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲେ ଏହାକୁ ଏକାର୍ଥକ ପଦ କହନ୍ତି । ମନ୍ଦିର, ସମୁଦ୍ର, ମଣିଷ ଆଦି ପଦଗୁଡ଼ିକ ଏକାର୍ଥକ ପଦ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପଦ, କର, ସୈନ୍ଧବ ପଦଗୁଡ଼ିକ ଏକାଧିକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରେ । 'ପଦ' ର ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥ ପାଦକୁ ବୁଝାଏ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥଟି ତର୍କବଚନର ଅଂଶବିଶେଷକୁ ବୁଝାଏ । ସେହିପରି ସୈନ୍ଧବ ପଦଟି ଲୁଣକୁ ଓ ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ାର ନାମକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଏହି ଅନେକାର୍ଥକ ପଦ ଯଦି ଯୁକ୍ତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ, ଏହା କେଉଁ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଏକାର୍ଥକ ପଦ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ମଧ୍ୟ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ନିରୂପଣରେ ତ୍ରୁଟିର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ ।

(ଗ) ବିଶେଷ ଓ ସାମାନ୍ୟ ପଦ

କେତେକ ପଦ ଏକକ ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଗୁଣ ବିଶେଷକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଶ୍ରୀକାନ୍ତ କହିଲେ ଜଣେ ମଣିଷକୁ ବୁଝାଏ । ରେଭେନ୍‌ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ କହିଲେ ଗୋଟିଏ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ବୁଝାଏ । ଯେଉଁ ପଦଗୁଡ଼ିକ ଏକକ ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଗୁଣକୁ ସୂଚାଏ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶେଷ ପଦ କୁହାଯାଏ । ଏବଂ ଯେଉଁ ପଦଗୁଡ଼ିକ ଜାତି ବା ଶ୍ରେଣୀକୁ ବୁଝାଇଥାଏ ତାହାକୁ ସାମାନ୍ୟ ପଦ କୁହାଯାଏ । ମଣିଷ କହିଲେ ମଣିଷ ଜାତିକୁ ବୁଝାଏ । ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ କହିଲେ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ସମୂହକୁ ପୃଥକ ଭାବେ ବୁଝାଏ । ବିଶେଷ ପଦ ଓ ସାମାନ୍ୟ ପଦର ପ୍ରଭେଦ ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ତର୍କବଚନର ଶ୍ରେଣୀକରଣ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ଯୁକ୍ତି ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

(ଘ) ସମଷ୍ଟିବାଚୀ ଓ ବ୍ୟଷ୍ଟିବାଚୀ

ପଦଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ବସ୍ତୁ ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଯେଉଁ ପଦ କୌଣସି ସମଷ୍ଟିକୁ ନ ବୁଝାଇ ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ଅନ୍ତର୍ଗତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ସୂଚାଇଥାଏ ତାହାକୁ ବ୍ୟଷ୍ଟିବାଚୀ ପଦ କୁହାଯାଏ । ମଣିଷ, ଗାଈ, କଲମ ଆଦି ପଦଗୁଡ଼ିକ ଯେକୌଣସି ଗୋଟିଏ ମଣିଷ ବା ଗାଈ ବା କଲମ ପ୍ରତି ଯଥାକ୍ରମେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟଷ୍ଟିବାଚୀ ପଦ ଅଟନ୍ତି । ମଣିଷ ପଦଟି ଜାତିକୁ ବୁଝାଉଥିଲା ବେଳେ ସାମାନ୍ୟ ପଦ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏହି ପଦଟି ମଣିଷ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ବେଳେ ଏହା ବିଶେଷ ବ୍ୟଷ୍ଟିବାଚୀ ବୋଲି ଧରାଯାଏ ।

ଯେଉଁ ପଦର ଅର୍ଥରୁ କେତେକ ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତିର ସମଷ୍ଟିର ସୂଚନା ମିଳେ ତାହାକୁ ସମଷ୍ଟିବାଚୀ ପଦ କୁହାଯାଏ । ପୁସ୍ତକାଗାର, ସେନାବାହିନୀ, ପରିଷଦ, ବିଧାନସଭା ଇତ୍ୟାଦି ସମଷ୍ଟିବାଚୀ ପଦ ଅଟେ ।

ପୁନଶ୍ଚ ଏକ ସମଷ୍ଟିବାଚୀ ପଦ ବିଶେଷ ସମଷ୍ଟିବାଚୀ କିମ୍ବା ସାମାନ୍ୟ ସମଷ୍ଟିବାଚୀ ପଦ ହୋଇପାରେ । ପୁସ୍ତକାଗାର ଏକ ସାମାନ୍ୟ ସମଷ୍ଟିବାଚୀ ପଦ; କାରଣ ଏହା ବିଭିନ୍ନ ପୁସ୍ତକାଗାରକୁ ବୁଝାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପୁସ୍ତକାଗାର କହିଲେ ଏହା ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପୁସ୍ତକାଗାରକୁ ବୁଝାଏ । ତେଣୁ ଏହା ବିଶେଷ ସମଷ୍ଟିବାଚୀ ପଦ ହୋଇଥାଏ । ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ସମଷ୍ଟିବାଚୀ ପଦ ଅଥଚ ଭାରତୀୟ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଏକ ବିଶେଷ ସମଷ୍ଟିବାଚୀ ପଦ ଅଟେ ।

(ଙ) ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାର୍ଥକ ଓ ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାର୍ଥକ ପଦ

କେତେକ ପଦ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି, ବସ୍ତୁ ବା ଜାତିକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ନଦୀ, ମହାନଦୀ, ରେଭେନ୍‌ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ କହିଲେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀ, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନଦୀ ଓ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଏଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାର୍ଥକ ପଦ ।

ଯେଉଁ ପଦଦ୍ୱାରା କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତିର ସୂଚନା ମିଳେ ନାହିଁ ଓ ଏହାର ଅର୍ଥ ଅନିଶ୍ଚିତତାର ସୂଚନା ଦିଏ ତାହାକୁ ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାର୍ଥକ ପଦ କୁହାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ନଦୀ ବା ଗୋଟିଏ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ କହିଲେ ଯେକୌଣସି ନଦୀ ଓ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ବୁଝାଉଥିବାରୁ ଏହା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାର୍ଥକ ପଦ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ । 'ଜଣେ ସାହିତ୍ୟିକ', 'କେତେକ ଖେଳାଳୀ', 'କୌଣସି ଏକ ନେତା' ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକ ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାର୍ଥକ ପଦ ଅଟନ୍ତି ।

(ଚ) ଦ୍ରବ୍ୟବାଚକ ବା ମୂର୍ତ୍ତ ପଦ ଓ ବିବିକ୍ତ ବା ଗୁଣବାଚକ ପଦ

ପଦଟି ଯଦି ଗୁଣଧାରୀ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ବୁଝାଇଥାଏ ତାହା ମୂର୍ତ୍ତପଦ ବା ଦ୍ରବ୍ୟବାଚକ ପଦ ହୋଇଥାଏ । ମୂର୍ତ୍ତପଦ ବାସ୍ତବ ହେଉ ବା କାଳ୍ପନିକ ହେଉ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ମଣିଷ, ପୁସ୍ତକ, ବୃକ୍ଷ, ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଆଦି ପଦଗୁଡ଼ିକ ମୂର୍ତ୍ତପଦ ଅଟନ୍ତି । କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ଅର୍ଥରୁ ବସ୍ତୁ ଓ ଗୁଣ ଉଭୟର ସୂଚନା ମିଳୁଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଏହିପଦ ବିଶେଷ ବା ସାମାନ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ଗୋଟିକୁ ବୁଝାଇଲେ ବିଶେଷ ମୂର୍ତ୍ତ ପଦ ଓ ଜାତି ବା ଶ୍ରେଣୀକୁ ବୁଝାଇଲେ ସାମାନ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତପଦ ହୋଇଥାଏ ।

ଯଦି ଗୋଟିଏ ପଦ କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ନ ବୁଝାଇ କେବଳ ଗୁଣକୁ ବୁଝାଉଥାଏ ତାହା ବିବିକ୍ତ ବା ଗୁଣବାଚକ ପଦ ହୋଇଥାଏ । ମଣିଷତ୍ୱ, ବିଜ୍ଞତା, ମଧୁରତା, ସରଳତା ଆଦି ପଦ ବିବିକ୍ତ ଅଟନ୍ତି । କାରଣ ଏହି ପଦମାନ କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ନ ବୁଝାଇ କେବଳ ଗୁଣକୁ ସୂଚଉଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ବିଶେଷଣ ମୂର୍ତ୍ତପଦ ହୋଇଥାଏ । କଳା, ସୁନ୍ଦର, ମଧୁର ଇତ୍ୟାଦି ମୂର୍ତ୍ତପଦ । 'କଳା' କହିଲେ ଏକ କଳା ବସ୍ତୁର ସୂଚନା ମିଳେ, ଏଣୁ ଏହା ଦ୍ରବ୍ୟବାଚକ । ସେହିପରି ମଧୁର ପଦଟି ମୂର୍ତ୍ତପଦ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ବିଶେଷ୍ୟ ରୂପଟି ଯଥା, ମଧୁରତା ବିବିକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ମଧୁରତା କେବଳ ଗୋଟିଏ ଗୁଣକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହା ବିବିକ୍ତ ପଦ ଅଟେ । 'ସାଧୁ' ପଦଟି ମୂର୍ତ୍ତ 'ସାଧୁତା' ପଦଟି ବିବିକ୍ତ ।

(ଛ) ଭାବାର୍ଥକ, ଅଭାବାର୍ଥକ, ବ୍ୟାହତାର୍ଥକ ପଦ ଓ ଅସୀମ ପଦ

ଗୋଟିଏ ପଦରୁ ଯଦି କୌଣସି ବସ୍ତୁ, ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଗୁଣର ଉପସ୍ଥିତି ସୂଚିତ ହେଉଥିଲେ ଏହାକୁ ଭାବାର୍ଥକ ପଦ ବା ଭାବସୂଚକ ବୋଲି ଧରାଯାଇଥାଏ । ସେହିପରି କୌଣସି ପଦଦ୍ୱାରା ଯଦି ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଗୁଣର ଅନୁପସ୍ଥିତି ସୂଚିତ ହୋଇଥାଏ ଏହାକୁ ଅଭାବାର୍ଥକ ପଦ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ମନୁଷ୍ୟ, ବୃକ୍ଷ, ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ନଦୀ ଆଦି ଭାବାର୍ଥକ ପଦ ଅଟନ୍ତି । ଅସାଧୁତା, ଅସୀମ, ଅସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟତ୍ୱ, ଅପାଠୁଆ ଆଦି ପଦଗୁଡ଼ିକୁ ଅଭାବାର୍ଥକ ପଦ ଭାବରେ ଧରାଯାଇଥାଏ । କାରଣ ସାଧୁତାଗୁଣର ଅଭାବକୁ ଅସାଧୁତା, ସୀମାର ଅଭାବକୁ ଅସୀମ, ସୁନ୍ଦରତାର ଅଭାବକୁ ଅସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟତ୍ୱ ବୋଲି ଧରାଯାଇଥିବାରୁ ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକ ଅନୁପସ୍ଥିତି ସୂଚକ ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ଅଭାବାର୍ଥକ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯଦି କୌଣସି ପଦର ଅର୍ଥରୁ ତାତ୍କାଳିକ ଅଭାବର ସୂଚନା ମିଳେ ତେବେ ଏହାକୁ ବ୍ୟାହତାର୍ଥକ ପଦ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଅନ୍ଧ, ଛୋଟା, ଅନୁର୍ବର ଆଦି ବ୍ୟାହତାର୍ଥକ ପଦ । କେତେକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଶକ୍ତି ନଥିଲେ ବା ଭଲ ଭାବରେ ଚାଲିବା କ୍ଷମ ହୋଇନଥିଲେ ଆମେ ଯଥାକ୍ରମେ ଅନ୍ଧ ବା ଛୋଟା ପଦ ବ୍ୟବହାର କରିଥାଉ । ଗୁଣଗୁଡ଼ିକର ତାତ୍କାଳିକ ଅନୁପସ୍ଥିତିକୁ ସୂଚାଉଥିବାରୁ ଏହି ଗୁଣସୂଚକ ପଦଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟାହତାର୍ଥକ ପଦ ବୋଲି ଧରାଯାଇଥାଏ । ଅର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପଦଟି ବ୍ୟାହତାର୍ଥକ କି ଅଭାବାର୍ଥକ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ । ଆକାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସ୍ଥିର କଲେ ଭୁଲ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଆକାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ 'ଅନୁର୍ବର' ଓ 'ଅସୁନ୍ଦର' ଅଭାବାର୍ଥକ ପରି ମନେ ହେଉଥିଲେ ବି ଏଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟାହତାର୍ଥକ ଅଟନ୍ତି । ସେହିପରି 'ବନ୍ଧ୍ୟାତ୍ୱ' ଭାବାର୍ଥକ ପରି ମନେ ହେଉଥିଲେ ବି ଏହା ଏକ ଗୁଣର ଅଭାବକୁ ବୁଝାଉଥିବାରୁ ଅଭାବାର୍ଥକ ଅଟେ । ସୁତରାଂ ଅର୍ଥକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ପଦଟିର ସ୍ୱରୂପ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ, ପଦର ଆକାରକୁ ଦେଖି କରାଯାଏ ନାହିଁ ।

ଯେଉଁ ପଦର ଅର୍ଥ ଅନିଶ୍ଚିତତା ପ୍ରକାଶ କରେ ବା ଏହାର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଅସୀମ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ଅସୀମ ପଦ କୁହାଯାଏ । ଅ-ହିନ୍ଦୁ, ଅ-ବୃକ୍ଷ, ଅ-ଘର ଇତ୍ୟାଦି ଅସୀମ ପଦ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ପଦ ଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ ଅନିଶ୍ଚିତ ।

(ଜ) ନିରପେକ୍ଷ ଓ ସାପେକ୍ଷ ପଦ

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପଦର ଅର୍ଥ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଜାଣିହୁଏ । ଅଥଚ ଆଉ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପଦର ଅର୍ଥ ଜାଣିବା ଅନ୍ୟ ପଦର ଅର୍ଥ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଅର୍ଥ ବୁଝି ହେଉଥିବା ପଦଗୁଡ଼ିକୁ ନିରପେକ୍ଷ ପଦ କୁହାଯାଏ । ମଣିଷ, କଲମ, ପୁସ୍ତକ, ବୃକ୍ଷ ଆଦି ନିରପେକ୍ଷ ପଦ ଅଟନ୍ତି । ଶିକ୍ଷକ, ପତି, ପିତା, ଶାସକ, ଆଦି ପଦଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ ଯଥାକ୍ରମେ ଛାତ୍ର / ଛାତ୍ରୀ, ସ୍ତ୍ରୀ, ପୁତ୍ର/କନ୍ୟା, ଶାସିତ ଆଦି ପଦର ଅର୍ଥ ସହିତ ଖୁବ୍ ନିବିଡ଼ ଭାବରେ ନିର୍ଭର କଲା ସଦୃଶ ସମ୍ପର୍କିତ । ଛାତ୍ର / ଛାତ୍ରୀ ନଥାଇ ଶିକ୍ଷକ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସ୍ତ୍ରୀ ନଥିଲେ ଜଣେ ପତି ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଗୋଟିକର ଅର୍ଥ ଅନ୍ୟଟି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିବାରୁ ଏହାକୁ ସାପେକ୍ଷ ପଦ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଯେଉଁ ଦୁଇଟି ପଦ ମଧ୍ୟରେ ଏପରି ସମ୍ବନ୍ଧ ଥାଏ ସେହି ସାପେକ୍ଷିକ ପଦ ଦ୍ୱୟକୁ ସହସମ୍ବନ୍ଧୀ ବା ଅନ୍ୟୋନ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧୀ ପଦ କୁହାଯାଏ ।

(ଝ) ସଲକ୍ଷଣ ଓ ଅଲକ୍ଷଣ ପଦ

ପଦଟି ଉଭୟ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକୁ ସୂଚାଉ ଥିଲେ ଏହା ସଲକ୍ଷଣ ପଦ ହୋଇଥାଏ । ମଣିଷ, ଛାତ୍ର, କଲମ, ପୁସ୍ତକ ଆଦି ସଲକ୍ଷଣ ପଦ । କେତେକ ପଦ କେବଳ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଗୁଣକୁ ସୂଚାଇଥାଏ । ଏବଂ

ଏଗୁଡ଼ିକ ଅଲକ୍ଷଣ ପଦ ଭାବରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥାଏ । ଅନିକେତ, ଇତିଶ୍ରୀ, ସମାନତା ଆଦି ଅଲକ୍ଷଣ ପଦ ଅଟନ୍ତି । ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ପଦ ଭାବରେ ଜଣେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଓ ଗୁଣବାଚକ ଭାବରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗୁଣକୁ ବୁଝାଉଥିବାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ଲକ୍ଷଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ନଥାଏ ଏବଂ ଏଠାରେ କୌଣସି ସାମାନ୍ୟ ଧର୍ମର ଅବତାରଣା ହୋଇନଥାଏ । ଏହି କାରଣରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଅଲକ୍ଷଣ ପଦ ଅଟନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ନାମରେ ଏକରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟକ୍ତି ଥାଇପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପଦଟି ଦ୍ୱାରା ଏକ ସମୟରେ ଜଣକୁ ହିଁ ସୂଚିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା କୌଣସି ଜାତି ବା ଶ୍ରେଣୀକୁ ବୁଝାଇ ନଥାଏ । ସମସ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ପଦ (ଯଥା ଗାଈ, ବୃକ୍ଷ, ଛାତ୍ର), ଗୁଣବାଚକ ବିଶେଷ ପଦ (ଯଥା, ଓଡ଼ିଶାର ଦୀର୍ଘ ମ । ନଦୀ, ପୃଥିବୀ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଭାରତର ରାଜଧାନୀ) ଓ ସକଳ ବିଶେଷଣ (ଯଥା ଅନ୍ଧ, ଧଳା, ବୁଦ୍ଧିମାନ) ସଲକ୍ଷଣ ଶ୍ରେଣୀର ପଦ । ସମସ୍ତ ଗୁଣବାଚକ ପଦ (ଯଥା ଅନ୍ଧତ୍ୱ, ଧବଳତ୍ୱ, ବୁଦ୍ଧି) ଓ ସମସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ପଦ (ଯଥା ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧି, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ବାହ୍ମଣୀ ନଦୀ) ଅଲକ୍ଷଣ ପଦ ଅଟନ୍ତି ।

ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ପଦ ସଲକ୍ଷଣ ବା ଅଲକ୍ଷଣ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ତର୍କବିଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି । ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଏହା ଅଲକ୍ଷଣ ଅଟେ, କାରଣ ଏହା କେବଳ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଚିହ୍ନଟ କରାଇଥାଏ, ବ୍ୟକ୍ତିର କୌଣସି ଗୁଣକୁ ଚିହ୍ନାଇ ନଥାଏ । ଜଣେ ଅତି ନିର୍ଦ୍ଦୟ ବ୍ୟକ୍ତିର ନାମ ଦୟାନିଧି ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଜେଭନ୍‌ସ **JEVONS** କହନ୍ତି ନାମବାଚକ ପଦର ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ରହିଛି । ନାମଟି ବ୍ୟକ୍ତିର କୌଣସି ଗୁଣକୁ ସୂଚଉ ନଥିଲେ ଚିହ୍ନଟ କରିବା ଅସମ୍ଭବ । କେତେକ ତାର୍କିକ କହନ୍ତି (ଯଥା, ଡକ୍ଟର ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ କୁମାର ରାୟ) ନାମବାଚକ ପଦ ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଲକ୍ଷଣ ଓ ପରେ ପରେ ସଲକ୍ଷଣ ହୋଇଯାଏ । କିନ୍ତୁ ବିଚାର କଲେ ଜଣାପଡ଼େ ଉପରୋକ୍ତ ତିନୋଟି ମତ ମଧ୍ୟରୁ ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତ ଅଧିକ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ । ଅର୍ଥାତ୍ ସକଳ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ପଦ ଅଲକ୍ଷଣ, କାରଣ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ମାତ୍ର ରହିଛି, ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ନାହିଁ ।

ଏଠାରେ ଲକ୍ଷକଲେ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଯେଉଁ ପଦର ଉଭୟ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଥାଏ ତାହାକୁ ସଲକ୍ଷଣ ପଦ କୁହାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ପଦର କେବଳ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ କିମ୍ବା କେବଳ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଥାଏ ତାହାକୁ ଅଲକ୍ଷଣ ପଦ କୁହାଯାଏ । କୌଣସି ପଦର କେବଳ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଥିଲେ ତାହାକୁ ଅଲକ୍ଷଣ ପଦ କହିବା ଅସଂଗତ ମନେ ହୋଇପାରେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଗୁଣବାଚକ ପଦଗୁଡ଼ିକୁ (ଅନ୍ଧତ୍ୱ, ସମାନତା, ବୁଦ୍ଧି, ବିଚାରଶୀଳତା ଇତ୍ୟାଦି) ଅଲକ୍ଷଣ ପଦ କହିବା ଅସ୍ୱାଭାବିକ ବୋଧ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ପଦ ଗୁଡ଼ିକୁ ସଲକ୍ଷଣ ଓ ଅଲକ୍ଷଣ ଭାବେ ବିଭାଜନ କରିବା ବେଳେ ଏକଥାଟି ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଦିଆଯାଇଛି ଯେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗୁଣକୁ ବୁଝାଉଥିଲେ ପଦଟିକୁ ଅଲକ୍ଷଣ ପଦ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ସଲକ୍ଷଣ ଓ ଅଲକ୍ଷଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ କେତେକ ମତ ଦେଇଥାଆନ୍ତି ଯେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଥିବା ପଦକୁ ଅଲକ୍ଷଣ କହିବା ଭାଷାଗତ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅସଂଗତ ମନେହୁଏ । ତେବେ ସଂଜ୍ଞା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯେଉଁ ପଦର କେବଳ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବା କେବଳ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ରହିଛି ତାହାକୁ ଅଲକ୍ଷଣ କୁହାଯାଉଛି, ଏଥିରେ ପ୍ରତ୍ୟୟଗତ ଜଟିଳତା ନାହିଁ । ତେବେ କେବଳ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଥିବା ପଦକୁ ଅଲକ୍ଷଣ କହିବା ପରିବର୍ ଅନ୍ୟ କିଛି କୁହାଯାଇପାରେ । ସେପରି ସ୍ଥଳେ ଅଲକ୍ଷଣ ପଦକୁ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇ ନାମିତ କରାଯାଇପାରେ ।

ଯଥା – କେବଳ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଅଛି, ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ନାହିଁ । ତାହା – ଅଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ।

କେବଳ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଅଛି, ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ନାହିଁ । ତାହା – ଅବାଚ୍ୟାର୍ଥ

ସାରାଂଶ

ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଏହା ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇପାରୁଥିବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇପାରେ । ଭାଷାର ଏପରି ବ୍ୟବହାରକୁ ବିବରଣାତ୍ମକ ଭାଷା କୁହାଯାଏ । ସେହିପରି ଭାଷାକୁ ଭାବାତ୍ମକ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ମକ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ କରିହୁଏ । ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନପାଇଁ ଭାଷାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରୟୋଗ ବିଷୟରେ ସମ୍ୟକ୍ ଧାରଣା ଆବଶ୍ୟକ । କାରଣ ସାଧାରଣ ଯୁକ୍ତି ମାନଙ୍କରେ ବିବରଣାତ୍ମକ ବଚନ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟବଚନ ବ୍ୟବହାର ଉପଯୋଗୀ ନୁହଁନ୍ତି ।

ତର୍କ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଶବ୍ଦ ଓ ପଦ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି । ଶବ୍ଦକୁ ଏକ ବାକ୍ୟାଂଶ ବୋଲି ଧରାଯାଇଥାଏ । ଅଥଚ ପଦ ଏକ ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ସୂଚଉଥାଏ ଏବଂ ଏହା ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ବିଧେୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ପଦର ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଲା ଏହାକୁ ଏହାର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟରେ ଜାଣିହୁଏ । ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ପରସ୍ପର ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ ହୋଇଥାଏ । ବିଶେଷ କରି ସେ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ଥିବା କ୍ଷୟ-ବୃଦ୍ଧି ସମ୍ପର୍କ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଅଟେ । ପ୍ରାଚୀନ ତାର୍କିକମାନଙ୍କ ମତରେ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ବିପରୀତ ମୁଖୀ ପରିବ ର୍ନ ସମ୍ପର୍କ ରହିଛି, ଅର୍ଥାତ ବାଚ୍ୟାର୍ଥର ବୃଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ହ୍ରାସ ହୁଏ ବା ବାଚ୍ୟାର୍ଥର ହ୍ରାସଦ୍ୱାରା ଲକ୍ଷଣାର୍ଥର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ସମ୍ପର୍କରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ତେବେ ଆଧୁନିକ ତାର୍କିକଙ୍କ ମତରେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଓ ବିସ୍ତୃତି ଭିତରେ ଏହି ବିପରୀତମୁଖୀ ପରିବ ର୍ନ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଛି । ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଓ ବିସ୍ତୃତି ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିକରେ ପରିବ ର୍ନ ହେଲେ ଅନ୍ୟଟିରେ ବିପରୀତ ଧାରାରେ ପରିବ ର୍ନ ହୁଏ ।

ଗୋଟିଏ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଉପଜାତିର ସ୍ଥିତିକୁ ଭି ି କରି ପଦର ବିସ୍ତୃତି ସମ୍ପର୍କରେ ଧାରଣା କରିହେବ । ଜାତି ଓ ଉପଜାତିର ସମ୍ପର୍କ ଅବଚ୍ଛେଦକ ଜରିଆରେ ବୁଝିହୁଏ । ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକୁ ନେଇ ଆଲୋଚନାରେ ଉପଲକ୍ଷଣ ବା ଗୁଣଧର୍ମ, ଆକସ୍ମିକ ଗୁଣ ଏବଂ ବିଧେୟ ପ୍ରକାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ ଧାରଣା ଦରକାର ।

କେତେକ ପଦଯୁଗଳକୁ ଏକତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କରିହୁଏ ନାହିଁ । ଏଭଳି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ପର୍କ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ଏ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ବିପରୀତ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ପର୍କ ଓ ବିରୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ପର୍କ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ପଦମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ସବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଶ୍ରେଣୀକରଣ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

ଏକଶାବ୍ଦିକ - ବହୁଶାବ୍ଦିକ, ଏକାର୍ଥକ - ଅନେକାର୍ଥକ;

ବିଶେଷ - ସାମାନ୍ୟ; ସମଷ୍ଟିବାଚୀ - ବ୍ୟଷ୍ଟିବାଚୀ;

ଦ୍ରବ୍ୟବାଚକ - ଗୁଣବାଚକ; ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାର୍ଥକ - ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାର୍ଥକ,

ନିରପେକ୍ଷ - ସାପେକ୍ଷ; ଭାବାର୍ଥକ - ଅଭାବାର୍ଥକ /- ବ୍ୟାହତାର୍ଥକ; ସଲକ୍ଷଣ - ଅଲକ୍ଷଣ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. (କ) ଭୁଲ୍ ବା ଠିକ୍ ଦର୍ଶାଅ ।

୧. ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବଢ଼ିଲେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବି ବଢ଼ିଥାଏ ।

୨. ସଠିକ ସଂଜ୍ଞାରେ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବୁଝାଉଥିବା ସଂଖ୍ୟା ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବୁଝାଉଥିବା ସଂଖ୍ୟା ସହିତ ସମାନ ହୋଇଥାଏ ।

୩. ଅବଚ୍ଛେଦକ ଜାତି ଓ ଉପଜାତିର ସମ୍ପର୍କକୁ ବୁଝାଏ ।

୪. ଧଳା ଓ କଳା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କକୁ ବିରୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ପର୍କ କୁହାଯାଏ ।

୫. ଫୁଟା ଓ ଅଫୁଟା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କକୁ ବିପରୀତ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ପର୍କ କୁହାଯାଏ ।

୬. ପରିଷଦ ଏକ ବ୍ୟଷ୍ଟିବାଚୀ ପଦ ।

୭. ନୌସେନା ଏକା ସମଷ୍ଟିବାଚୀ ପଦ ।

୮. 'ଅନୁର୍ବର' ଏକ ଅଭାବାର୍ଥକ ପଦ ଅଟେ ।

୯. 'ଛୋଟା' ଗୋଟିଏ ବାହତାର୍ଥକ ପଦ ଅଟେ ।

୧୦. 'ସାଧୁତା' ଗୋଟିଏ ମୂ ର୍ ପଦ ।

(ଖ) ଜାତି ଓ ଉପଜାତି ଥିବା ସମ୍ପର୍କକୁ କେଉଁଟି ସାହାଯ୍ୟରେ ଭଲ ଭାବରେ ବୁଝିହେବ ।

୧. ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ

୨. ଅବଚ୍ଛେଦକ

୩. ଗୁଣଧର୍ମ

୪. ସଂଜ୍ଞା

(ଗ) ଏହି ଦୁଇଟି ପଦ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁ ସମ୍ପର୍କ ଅଛି ?

ହଳଦିଆ ଓ ନୀଳ

୧. ବିରୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିଯୋଗ

୨. ଜାତି ଉପଜାତି

୩. ବିପରୀତ ପ୍ରତିଯୋଗ

୪. ସମାନତା

(ଘ) ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

(୧) ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନରେ ________ ଟି ପଦ ଥାଏ ।

(୨) ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ବିଧେୟ ଭାବେ ବ୍ୟବହାର ହୋଇପାରେ ତାହାକୁ ________ ପଦ କହନ୍ତି ।

(୩) ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ଏକ ତର୍କବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ବିଧେୟ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ତାହାକୁ ________ ପଦ କୁହାଯାଏ ।

(୪) ଆଧୁନିକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀ ମାନଙ୍କ ମତରେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଓ ________ ମଧ୍ୟରେ ବିପରୀତ ମୁଖୀ କ୍ଷୟ ବୃଦ୍ଧି ସଂପର୍କ ଥାଏ ।

୨. ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ କାହାକୁ ବୁଝାଏ ? ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ବିସ୍ତୃତି ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କକୁ ବୁଝାଅ ।

୩. ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା କ୍ଷୟ-ବୃଦ୍ଧି ସମ୍ପର୍କକୁ ଉଦାହରଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ବୁଝାଅ ।

୪. (ଦୁଇ କି ତିନୋଟି ବାକ୍ୟରେ) ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।

(କ) ନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ମକ ଭାବରେ ଭାଷାର ବ୍ୟବହାର କିପରି ହୋଇଥାଏ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

(ଖ) ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ କ'ଣ ବୁଝାଅ ।

(ଗ) ବିଧେୟ ଧର୍ମ ବା ବିଧେୟ ପ୍ରକାର କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ।

(ଘ) ସାପେକ୍ଷ ପଦ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

(ଙ) ଅଭାବାର୍ଥକ ପଦ କ'ଣ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ବୁଝାଅ ।

୫. (ପା କିମ୍ବା ଛଅଟି ବାକ୍ୟରେ) ସଂକ୍ଷେପରେ ଉ ର ଦିଅ ।

(କ) ବିବରଣାତ୍ମକ ଭାଷା ଓ ଭାବାତ୍ମକ ଭାଷା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଦର୍ଶାଅ ।

(ଖ) ଶବ୍ଦ ଓ ପଦ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

(ଗ) ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?

(ଘ) ତାର୍କିକ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଓ ପ୍ରଚଳିତ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ କ'ଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି ?

(ଙ) ବିଶେଷ ଓ ସାମାନ୍ୟ ପଦ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

(ଚ) ସମଷ୍ଟିବାଚୀ ଓ ବ୍ୟଷ୍ଟିବାଚୀ ପଦ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଦର୍ଶାଅ ।

(ଛ) ମୂ ର୍ ଓ ବିବ ର୍ ପଦ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

(ଜ) ସଲକ୍ଷଣ ଓ ଅଲକ୍ଷଣ ପଦର ଉଦାହରଣ ଦେଇ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

ଦୀର୍ଘ ଉ ରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ

୬. ଭାଷାର ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟବହାରକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

୭. ପଦ କାହାକୁ କହନ୍ତି ? ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦ ପଦ କି ? ବୁଝାଅ ।

୮. ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ କ'ଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି ଆଲୋଚନା କର ।

୯. ବିଧେୟଧର୍ମ କାହାକୁ କହନ୍ତି ? ଏହାର ପ୍ରକାରମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

୧୦. ନାମବାଚକ ପଦ ସଲକ୍ଷଣ କି ? ବିଶ୍ଳେଷଣ କର ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୩

ସଂଜ୍ଞା ଓ ଅର୍ଥ

୩.୧ ଶାବ୍ଦିକ ଓ ତଥ୍ୟଗତ ବାଦାନୁବାଦ

ଅନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କଠାରୁ ମଣିଷକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୋଲି ଧରାଯାଇଥାଏ କେବଳ ତାର ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରିବା ଶକ୍ତି ପାଇଁ । ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ନିଜର ମତ, ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଆଦି ଅନ୍ୟ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ଭାଷା ବ୍ୟବହାର ସବୁ ମଣିଷ ଊଣା ଅଧିକେ କରିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ନିଜର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସମସ୍ତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥାଏ । କେହି କଥାକୁ ବନେଇ ଚୁନେଇ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମନ କିଣି ନେଲା ଭଳି ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରିପାରନ୍ତି ତ କେହିକେହି ସିଧାସଳଖ ଭାବରେ ନିଜର କଥାକୁ ଅଳ୍ପକେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ସେହି ଏକା ବିଷୟକୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ଓକିଲ ଅତି ଚତୁରତାର ସହ ଯୁକ୍ତି କରିପାରୁଥିବା ବେଳେ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଅନ୍ୟ ଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ଯୁକ୍ତିଟିକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ନ କରି ପାରିବାର ମଧ୍ୟ ଦେଖା ଯାଇଥାଏ । ଭାଷାର ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟବହାର କରିବାର କଳା ସମସ୍ତଙ୍କର ସମାନ ଭାବରେ ନଥାଏ । ଭାଷାକୁ ନେଇ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତ କଲାବେଳେ ମଣିଷ ଅନେକ ସମୟରେ ଅପରପକ୍ଷର ଭାଷାବିଷୟକ ଜ୍ଞାନର ଦୁର୍ବଳତାର ସୁଯୋଗ ନେଇ କେତେକ ଶବ୍ଦକୁ ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର ନ କରି ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ଆବଶ୍ୟକ ଅଂଶ ଅଟେ ।

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯୁକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ ଓ ବୈଧତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା ହୁଏ । ଯୁକ୍ତି ତର୍କବଚନକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ତର୍କବଚନ ପଦମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ । ପଦର ଅର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟ ନ ହେଲେ ତର୍କବଚନ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହି ତର୍କବଚନ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ତାହା ମଧ୍ୟ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ସ୍ଥିର କରିବା ପାଇଁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ବୁଝି ହେଉଥିବା ଦରକାର । ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଏଥିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ତର୍କବଚନ ଓ ତର୍କବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ପଦଗୁଡ଼ିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ସଂଜ୍ଞା ସହାଯ୍ୟରେ ପଦର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥାଏ । ପଦର ଅର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ଏହାର ସଂଜ୍ଞାଟି ମଧ୍ୟ ତର୍କସମ୍ମତ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ତେଣୁ ତର୍କସମ୍ମତ କିପରି ହୁଏ ତାହା ଜାଣିବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପରିସର ଭୁକ୍ତ ।

ପଦଟି ଏକାଧିକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲେ ବା ପଦଟି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ନ ହୋଇ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ଏହା ଅଧିକ ବାଦାନୁବାଦର ସୁଯୋଗ ଦେଇଥାଏ । ଯୁକ୍ତି ବିଷୟକ ଆଲୋଚନା ପୂର୍ବରୁ ପଦର କେଉଁ ପ୍ରକାର ବ୍ୟବହାର ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ବା ବାଦାନୁବାଦ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ସେ ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଏକ ଶବ୍ଦ ବହୁବିଧ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲେ, ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ଆସିଥାଏ । ପଦ ଶବ୍ଦଟି ନିଆଯାଉ । 'ପଦ' ଶବ୍ଦଟି ଗୀତରେ ଦୁଇ ଧାଡ଼ିକୁ ବୁଝାଏ । ମଣିଷର ଗୋଡ଼କୁ ମଧ୍ୟ ବୁଝାଏ । ତର୍କବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ଏକ

ଅଂଶକୁ ମଧ୍ୟ ବୁଝାଏ । ତେଣୁ 'ପଦ' ଶବ୍ଦଟି ଅନେକାର୍ଥ ବୋଧକ ଶବ୍ଦ ଅଟେ । ଏହା ଯେଉଁ ତର୍କବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବ ତାହା ଏପରି ହୋଇଥିବା ଦରକାର ଯେ ତର୍କବଚନଟିର ସ୍ପଷ୍ଟ ଅର୍ଥ ସ୍ଥିର ହୋଇପାରୁଥିବ । ଯଥା- (କ) ସେ ଯେଉଁ ପଦଟି ଗାଇଲା ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ । (ଖ) ସେ ପଦଟି ବୁଝି ହେଉନାହିଁ । ଏଥିରେ 'କ' ତର୍କବଚନରେ 'ପଦ' ର ଅର୍ଥ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । କିନ୍ତୁ 'ଖ' ତର୍କବଚନରେ ପଦର ଅର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ବାଦାନୁବାଦର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି ।

ପଦର ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ବା ଅନେକାର୍ଥତା ଶାବ୍ଦିକ ବାଦାନୁବାଦର କାରଣ ହୋଇଥାଏ । ଏପରି ବାଦାନୁବାଦକୁ ତଥ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ସମାଧାନ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ପଦଟି ବାଦାନୁବାଦର କାରଣ ହୋଇଥାଏ ତା'ର ସ୍ପଷ୍ଟ ଅର୍ଥଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି, ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ କେଉଁ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ସ୍ଥିର କରି ଦେଲେ, ବାଦାନୁବାଦର ଅବସାନ ଘଟେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଉନ୍ନତ ଯୁକ୍ତି କରିବାର କୌଶଳ ମଧ୍ୟ ହାସଲ ହୋଇଥାଏ ।

ଅନେକାର୍ଥଜନିତ ବାଦାନୁବାଦ

ଯେଉଁଠି ଗୋଟିଏ ପଦର ଏକାଧିକ ଅର୍ଥ ଥାଏ, ସେହି ପଦଟି ବ୍ୟବହୃତ ହେଲାବେଳେ କହିବା ଲୋକ ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥରେ ଓ ଶୁଣିବା ଲୋକ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥରେ ବୁଝୁଥିଲେ ବିବାଦର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଏହାକୁ ଅନେକାର୍ଥଜନିତ ବାଦାନୁବାଦ କୁହାଯାଏ ।

ଯଦି ଜନବସତି ଶୂନ୍ୟ ଜାଗାରେ ଗଛଟିଏ ରାତିରେ ଉପୁଡ଼ି ଯାଏ ସେଠାରେ ଶୁଣିବା ପାଇଁ କେହି ନଥାନ୍ତି, ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶବ୍ଦ ହୋଇଥିଲା ନା ନାହିଁ ଏକ ବାଦାନୁବାଦର ବିଷୟ । ଯଦି 'ଶବ୍ଦ' ର ସଂଜ୍ଞା ଏପରି ଧରାଯାଏ ଯେ ଯାହା କେହି ଶୁଣି ନାହାଁନ୍ତି ତାହା ଧ୍ୱନି ନୁହେଁ, ତେବେ ସେଠାରେ ଶବ୍ଦ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯଦି 'ଶବ୍ଦ'କୁ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବୁଝାଯାଏ ଯେ ଯେଉଁଠାରେ ଏକ ଶବ୍ଦ ତରଙ୍ଗ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ ସେଠାରେ ଶବ୍ଦ ବା ଧ୍ୱନିର ସମ୍ଭାବନା ନିଶ୍ଚୟ ଥାଏ ତେବେ ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରେ ଶବ୍ଦ ହୋଇଥିବାକୁ ମନା କରିହେବନାହିଁ । ଏପରି ଦୁଇ ଭାବରେ ବୁଝିବାର ସମ୍ଭାବନାରୁ ବାଦାନୁବାଦର ଅବତାରଣା ହୋଇପାରେ । ଏହା ଶାବ୍ଦିକ ବାଦାନୁବାଦ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ସମାଧାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ଜରିଆରେ ହୋଇପାରିବ ।

ଅସ୍ପଷ୍ଟତା VAGUE ଜନିତ ବାଦାନୁବାଦ

ଆମ ଭାଷାରେ ଅନେକ ଶବ୍ଦ ଅଛି ଯାହା ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଅଟେ । ସେ ଜଣେ ଧନୀ ଲୋକ । ହରି ଗୋଟିଏ ଭଲ ଛାତ୍ର । ସୁମନ ବହୁ ଦ୍ରୁତଗତିରେ ଗାଡ଼ି ଚଳାନ୍ତି । ଏହି ତିନିଗୋଟି ବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା 'ଧନୀ', 'ଭଲ', 'ବହୁ ଦ୍ରୁତଗତି' ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଅଟେ । କାରଣ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଗୋଟିଏ ଗାଁର ସମସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଆଖିରେ ରଖି ଧନୀ କହିଲା ବେଳେ ସେ ହୁଏତ ଅନ୍ୟ ଏକ ସହରର ଲୋକମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଗରିବ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହୋଇପାରନ୍ତି । ସେପରି ଯାହାକୁ ଭଲ ଛାତ୍ର ବୋଲି କେତେକ ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ଆଖିରେ ରଖି କୁହାଯାଇଥାଏ ସେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଛାତ୍ରଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଭଲ ନ ହୋଇପାରେ । କେଉଁ ଦେଶରେ ଘ ାକୁ ୬୦ କିଲୋମିଟର ଗତିକୁ ଦ୍ରୁତଗତି ବୋଲି ଧରାଗଲେ ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ଘ ାକୁ ୧୦୦ କିଲୋମିଟର ଗତିକୁ ମଧ୍ୟ ଦ୍ରୁତଗତି ବୋଲି ଧରା ହୋଇନଥାଏ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ବିଚାରକୁ

ନିଆଯାଇପାରେ । ସେହି ରେଳଗାଡ଼ିଟି ସବୁଦିନ ବିଳମ୍ବରେ ଆସିବା ଅତି ସାଧାରଣ କଥା । ଏଠାରେ 'ବିଳମ୍ବ' ଶବ୍ଦଟି ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲାପରି ଲାଗୁଛି । ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସମୟ ପରେ ପହଁ୍ବାକୁ ବିଳମ୍ବ କୁହାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସମୟର କେତେ ପରେ ପହଁ୍ଲେ ତାହା ବିଳମ୍ବ ଅର୍ନ୍ତଭୁକ୍ତ ହେବ ତା'ର ସୀମା ନଥାଏ । ତେଣୁ 'ବିଳମ୍ବ' ଶବ୍ଦଟିର ଅର୍ଥ ବେଳେବେଳେ ବହୁତ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ୫ ମିନିଟ୍ ପରେ ପହ୍ବା, ୨୫ ମିନିଟ୍ ପରେ ପହ୍ବା, ୨ ଘ । ପରେ ପହ୍ବା ଏବଂ ଏପରିକି ୬/୭ ଘ । ପରେ ପହ୍ବା 'ବିଳମ୍ବ' ର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ତେଣୁ 'ବିଳମ୍ବ' ଶବ୍ଦଟିର ଏପରି ବ୍ୟବହାରରେ ଏହାର ଅର୍ଥ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ଶବ୍ଦକୁ ନେଇ ଗଠିତ ତର୍କବଚନ ଓ ତାହା ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତିର ଅଂଶ ସେଠାରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ରହିଥାଏ । ଏସବୁ ଶାବ୍ଦିକ ବାଦାନୁବାଦର ସୁଯୋଗ ଦେଇଥାଏ ।

ଅଣଶାବ୍ଦିକ ବାଦାନୁବାଦ

ଶାବ୍ଦିକ ବାଦାନୁବାଦକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ, ଅଣ-ଶାବ୍ଦିକ ବାଦାନୁବାଦ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହା ବିଶ୍ୱାସର ମତଭେଦ ବା ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ **ATTITUDE** ର ମତଭେଦରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ପିତାମାତା ପାଳି ପୋଷି ବଡ଼ କରିଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ତାଙ୍କ ସନ୍ତାନର ମଙ୍ଗଳ ଇଚ୍ଛା କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ସେମାନେ ତାଙ୍କ ସନ୍ତାନର ବିବାହ ସ୍ଥିର କରିବା ଦରକାର । କାରଣ ସେମାନେ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥଳରେ ସ୍ଥିର କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ବିବେକ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହେବେ, ଯାହା ଯୌବନର ପ୍ରଭାବରେ ବୟସ ଅତିକ୍ରମ କରୁଥିବା ଯୁବକ/ଯୁବତୀମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ନପାରେ । ଏହା ଏକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ । ଅପର ପକ୍ଷରେ ଯୁବକ ହେଲେ ବି ସେ ବିଚାର କରିବାର ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ହେବା ଆଦୌ ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେ କାହା ସହିତ ଜୀବନଯାପନ କଲେ ତା'ର ଭବିଷ୍ୟତ ସୁଖମୟ ହୋଇପାରିବ ସେ ନିଜେ ସ୍ଥିର କରିବା ଦରାକର । ଏହା ହିଁ ଭଲପାଇବା ବା ପରସ୍ପରର ବୁଝାବଣା ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଅଟେ । ତେଣୁ ଭଲପାଇ ବିବାହ କରିବା ଭଲ କି ନୁହେଁ ପଚାରିଲେ ଉ ର ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଆସେ । କାରଣ ଏହା ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ଗୋଟିଏ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଦୁଇଟି ବିପରୀତ ବିଚାର ଧାରା ଆସିଲେ ତାହା ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀର ମତଭେଦ ବୋଲି ଧରାଯାଏ ।

ଅପର ପକ୍ଷରେ ବିଶ୍ୱାସର ମତଭେଦକୁ ନେଇ ଯେଉଁ ବାଦାନୁବାଦ ହୋଇଥାଏ ତାହା କୌଣସି ଘଟଣାକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ବିଶ୍ୱାସର ମତଭେଦ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଘଟଣାଟି ସମ୍ପର୍କରେ ଯିଏ ଯାହା ବିଶ୍ୱାସ କରିଥାଏ ତାହାକୁ ସତ ବୋଲି ଧରିନେଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଜବାହାରଲାଲ ନେହେରୁ ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସୀ ଥିଲେ । ଏହି ଘଟଣାକୁ ନେଇ ମତଭେଦର ଅବତାରଣା ହୋଇପାରେ । ଯେଉଁମାନେ ନେହେରୁ ଏକ ପଣ୍ଡିତ, ହିନ୍ଦୁ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବା ଘଟଣା ଓ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସୀ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ବହୁକାଳ କଟାଇଥିବା ଘଟଣା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିବେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ନେହେରୁ ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସୀ ବୋଲି ଧରିବା ଅସ୍ୱାଭାବିକ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ବିଜ୍ଞାନ ଉପରେ ଅତ୍ୟଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିବା, ବୈଜ୍ଞାନିକ ମାନବବାଦ ପରି ଏକ ମତବାଦର ପ୍ରବକ୍ତା ହେବା, ଆଦି ଗୁଣରୁ ହୁଏତ କାହା କାହା ପାଇଁ ସେ ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସୀ ନୁହଁନ୍ତି ବିଶ୍ୱାସ ସୃଷ୍ଟିହେବା ସମ୍ଭବ ଅଟେ । ଏହି ମତଭେଦ ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଉପରେ ହିଁ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ଭିନ୍ନ ବିଶ୍ୱାସ ପାଇଁ ଭିନ୍ନ ମତପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ଯେଉଁ ବାଦାନୁବାଦ ବିଶ୍ୱାସକୁ ଭି କରି ହୋଇଥାଏ ତାହା ତଥ୍ୟଗତ ବାଦାନୁବାଦ ଅଟେ । ଏହାର ସମାଧାନ ଘଟଣା ସାହାଯ୍ୟରେ ହିଁ ହୋଇଥାଏ ।

୩.୨ ସଂଜ୍ଞା ଓ ସଂଜ୍ଞାର ପ୍ରକାରଭେଦ

ସଂଜ୍ଞା – ପଦର ଅର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ସ୍ପଷ୍ଟୀକରଣ ବିଧିକୁ ସଂଜ୍ଞା ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ସଂଜ୍ଞା ସାହାଯ୍ୟରେ ଅର୍ଥକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରାଯାଏ । ସଂକ୍ଷେପରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ, ଯାହା ସାହାଯ୍ୟରେ ପଦର ଅର୍ଥ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ସଂଜ୍ଞା କହନ୍ତି । ସଂଜ୍ଞା ସାହାଯ୍ୟରେ ଅନେକାର୍ଥତା ବା ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ଜନିତ ଭ୍ରମକୁ ସୁଧାରି ହୁଏ । ବଚନକୁ ବାଦ ଦେଇ ସଂଜ୍ଞା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣତଃ ବଚନ ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥାଏ ।

ଯେଉଁ ପଦର ସଂଜ୍ଞା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ସଂଜ୍ଞେୟ କୁହାଯାଏ, ଯେଉଁ ବଚନ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହାର ଅର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟ କରାଯାଇଥାଏ ତାହାକୁ ସଂଜ୍ଞା ବା ସଂଜ୍ଞାବଚନ **DEFINIENS** କୁହାଯାଇଥାଏ ।

ଯଦି ତ୍ରିଭୁଜର ସଂଜ୍ଞା ହୁଏ – ''ତିନୋଟି ରେଖା ବିଶିଷ୍ଟ ସମତଳ କ୍ଷେତ୍ର'', ତେବେ ତ୍ରିଭୁଜ ହେବ ସଂଜ୍ଞେୟ ଓ 'ତିନୋଟି ରେଖାବିଶିଷ୍ଟ ସମତଳ କ୍ଷେତ୍ର' ହେବ ସଂଜ୍ଞା ବା ସଂଜ୍ଞାବଚନ ।

ସଂଜ୍ଞେୟ ଓ ସଂଜ୍ଞାବଚନ ଉଭୟ ସମାର୍ଥବୋଧକ ହୋଇଥାଏ ଓ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ୟଟିକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ହେଉଥିଲେ, ଅର୍ଥରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ରହେ ନାହିଁ ।

ସଂଜ୍ଞାର ପ୍ରକାର ଭେଦ

ପଦର ସଂଜ୍ଞା ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଦିଆଯାଇପାରେ । ଏଠାରେ କେତେକ ସଂଜ୍ଞାକୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ ।

(କ) ପ୍ରତିବେଦକ ଓ ସ୍ୱନିର୍ମିତ ସଂଜ୍ଞା :

ପ୍ରଚଳିତ ସଂଜ୍ଞାକୁ ବା ପ୍ରଚଳିତ ସଂଜ୍ଞାବଚନକୁ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ପ୍ରତିବେଦନ ସଂଜ୍ଞା **REPORTIVE DEFINITION** କହନ୍ତି । ଏହି ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଚଳିତ ହେଉଥାଏ ଏବଂ ଏହାକୁ ଅନ୍ୟମାନେ ସେହି ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ମଣିଷ ଏକ ବିଚାରବନ୍ତ ପ୍ରାଣୀ । ଏହାକୁ ବହୁଦିନ ଧରି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଏହା ଏକ ପ୍ରତିବେଦକ ସଂଜ୍ଞାର ଉଦାହରଣ । ପଦମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ସଂଜ୍ଞା ବା ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅଭିଧାନରେ ଦିଆଯାଇଥାଏ ତାହା ପ୍ରତିବେଦକ ସଂଜ୍ଞା । ଏହି ସଂଜ୍ଞା ଏକ ଶବ୍ଦ ବା ପଦ କିପରି ଭାଷାରେ ବ୍ୟବହାର ହୋଇଆସୁଛି ତାହା ଦର୍ଶାଇଥାଏ । ଏହି ସଂଜ୍ଞା ଦ୍ୱାରା ଆମର ଭାଷାଜ୍ଞାନ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଚଳିତ ସଂଜ୍ଞାକୁ ଗ୍ରହଣ ନ କରି ତାହା କିପରି ହେବା ଉଚିତ ଦର୍ଶାଇଲେ ନୂତନ ସଂଜ୍ଞାଟିକୁ ସ୍ୱନିର୍ମିତ ସଂଜ୍ଞା ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ସ୍ୱନିର୍ମିତ ସଂଜ୍ଞାରେ ପୂର୍ବ ଅର୍ଥରେ ପରିବ ର୍ନ ଆଣି ଏକ ନୂତନ ଅର୍ଥ ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ । ଏହା ଫଳରେ ଏକ ନୂତନ ପ୍ରଚଳନର ପ୍ରାରମ୍ଭ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତି ସଂଜ୍ଞା ସର୍ବପ୍ରଥମେ ସ୍ୱନିର୍ମିତ ହୋଇଥାଏ, ପରେ ପ୍ରତିବେଦକ ହୋଇଯାଏ ଏବଂ ପରେ ପରବ ର୍ୀ ଅବସ୍ଥା ଚକ୍ରରେ ସଂଜ୍ଞାକୁ ପୁଣି ପରିବ ର୍ନ କଲେ ତାହା ପୁନରାୟ ସ୍ୱନିର୍ମିତ ହୋଇଥାଏ । ଜ୍ଞାନର ବିକାଶ ଧାରାରେ ନୂତନ ଭାବନାକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ନୂଆ ନୂଆ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ଓ ସେପରି ସ୍ଥଳେ ନୂଆ ଶବ୍ଦର ସ୍ୱନିର୍ମିତ ସଂଜ୍ଞା ଦିଆଯାଏ । ସେହି ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଭାଷାରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଗଲେ ତାହା ଏକ ପ୍ରତିବେଦକ ସଂଜ୍ଞାରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଏ ।

(ଖ) ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା :

ପଦର ଅର୍ଥରେ ଦୁଇଟି ଦିଗ ଥାଏ । ପଦର ଅର୍ଥଟି ଯଦି ବ୍ୟକ୍ତି ବା ବସ୍ତୁ ଦିଗକୁ ସୂଚାଏ ତାହା ବାଚ୍ୟାର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ ଏବଂ ଅର୍ଥଟି ଯଦି ଲକ୍ଷଣ ବା ଗୁଣ ଦିଗକୁ ସୂଚାଏ ତେବେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ ।

ବାଚ୍ୟାର୍ଥକୁ ନେଇ ପଦର ସଂଜ୍ଞା ସ୍ଥିର କରାଗଲେ ଏହା ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ହୁଏ । ଯଦି ନଦୀର ସଂଜ୍ଞା ଦେବାକୁ ଯାଇ କୁହାଯାଏ ଯେ ଗଙ୍ଗା, ଯମୁନା, କାଠଯୋଡ଼ି, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଇତ୍ୟାଦି ହେଉଛନ୍ତି ନଦୀ, ତେବେ ଏହା ନଦୀର ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ହୁଏ । ଗୋଟିଏ ପଦ ଯେଉଁ ବିଶେଷମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରୟୋଗ ହେଉଛି ସେମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେବା ଦ୍ୱାରା ସେଗୁଡ଼ିକ ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ହୋଇଥାଏ । ଅଥଚ ଗୋଟିଏ ପଦ ଯେଉଁ ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ବୁଝାଉଥାଏ, ସେହି ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ବା ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକର ସୂଚନା ଦ୍ୱାରା ପଦର ଲକ୍ଷଣାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞା ହୁଏ । ଏଠାରେ ଉଭୟ ସଂଜ୍ଞାକୁ ବିଶ୍ଲେଷଣ କରାଯାଉ :-

ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା

ଉପରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସାହାଯ୍ୟରେ ପଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କଲେ ବା ଧାରଣା ଦେଲେ ତାହା ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ହୋଇଥାଏ । 'ମନ୍ଦିର' ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ପାଇଁ କେତୋଟି ମନ୍ଦିରର ଚିତ୍ର ଆଙ୍କି, ବା ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କୁ ଦର୍ଶାଇ ବା ବିଭିନ୍ନ ମନ୍ଦିରର ନାମ ଦେଇ ଆମେ ପଦଟିର ଅର୍ଥ ବୁଝାଇ ପାରିବା । ଏହା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସାହାଯ୍ୟରେ ହେଉଥିବାରୁ ଏହାକୁ ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା କୁହାଯାଏ ।

ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ଦୁଇ ପ୍ରକାରର । ଅବାଚନିକ **NON-VERBAL** ଏବଂ ବାଚନିକ **VERBAL** । ଭାଷା ବ୍ୟବହାର ନ କରି ଆଙ୍ଗୁଠି ଦେଖାଇ ବା ହାତ ବଢ଼ାଇ ଚିହ୍ନଟ କରି ପଦକୁ ବୁଝାଇଲେ ଏହା ଅବାଚନିକ ସଂଜ୍ଞା ହୁଏ । 'ମଣିଷ' ପଦର ଅର୍ଥବୋଧ ପାଇଁ ହରି, ମଧୁ, ଗୋପାଳ ଆଦିଙ୍କୁ ଆଙ୍ଗୁଠି ଦେଖାଇ ଚିହ୍ନଟ କରିବା ଏହି ସଂଜ୍ଞା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । କିନ୍ତୁ ଚିହ୍ନଟ ନ କରି କେବଳ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ବୁଝାଇଲେ ତାହା ବାଚନିକ ହୋଇଥାଏ । 'ମନ୍ଦିର' ପଦ ପାଇଁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର, ଶ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର, ମା ଚଣ୍ଡୀ ମନ୍ଦିର ଆଦି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ କହି ବୁଝାଇଲେ ଏହା ବାଚନିକ ସଂଜ୍ଞା ଅର୍ନ୍ତଭୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ବାଚନିକ ସଂଜ୍ଞା ଭାଷାରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । 'ଦାର୍ଶନିକ' ପଦର ସଂଜ୍ଞା ଦେବାକୁ ଯାଇ ସକ୍ରେଟିସ୍, ପ୍ଲେଟୋ, ରସେଲ, ଶଙ୍କର......ଙ୍କର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ ତାହା ବାଚନିକ ସଂଜ୍ଞା ହୋଇଥାଏ । ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ବ୍ୟକ୍ତି ପରିବର୍ତ୍ତେ ବିସ୍ତୃତି ଜନିତ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ମଧ୍ୟ ବାଚନିକ ସଂଜ୍ଞା ଦିଆଯାଇପାରେ । ଫଳରେ ସଂଜ୍ଞା ଦେବାକୁ ଯାଇ ଯଦି କୁହାଯାଏ ଆମ୍ବ, ଅଙ୍ଗୁର, ବେଦେନା..... ଇତ୍ୟାଦି ଫଳ ତେବେ ଏହା ଫଳର ବିସ୍ତୃତି ଜନିତ ବାଚନିକ ସଂଜ୍ଞା ହୁଏ ।

ବାଚନିକ ସଂଜ୍ଞାର କେତେକ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ତାର୍କିକମାନେ ଦର୍ଶାଇଥାନ୍ତି । ଯଥା – ପଦର ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଦୌ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ଏବଂ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭବ ହେଲେ ବି ତାହା ପ୍ରଦାନ କରିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମୟ ସାପେକ୍ଷ ଓ ଦୁର୍ବହ ହୋଇଥାଏ । 'ମନ୍ଦିର' ପାଇଁ କେତୋଟି ପ୍ରମୁଖ ମନ୍ଦିରର ନାମ କୁହାଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ସବୁ ମନ୍ଦିରର ନାମ ଦର୍ଶାଇବା ଆଦୌ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । 'ଓଡ଼ିଶାର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ' ଏପରି ପଦର ସଂଜ୍ଞା ଦେବା ସମ୍ଭବ ହେଲେ

ବି ସହଜସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଦୁଇ ବା ତିନୋଟି ପ୍ରମୁଖ ନାମ କହି କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଯାଇଥାଏ । ଯଦି କେହି ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଉପରେ ଜୋର୍ ଦେବେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ବାଚନିକ ସଂଜ୍ଞା ସମ୍ଭବ ନ ହୋଇପାରେ । ତେଣୁ ଅନେକ ସମୟରେ ଆମେ ଅଳ୍ପ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ହିଁ ଦେଇଥାଉ । ତାହା ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ନ ହେଲେ ପୁଣି କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇଥାଉ । ବାସ୍ତବିକ ଏହା ଅର୍ଥ ବୁଝାଇବାର ଏକ ସୁଗମ ଓ ଉପଯୋଗୀ ଉପାୟ ।

ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ ଯେ ଆମେ ସବୁ ପଦମାନଙ୍କର ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କରିପାରିବା କି ? ଏହାର ଉ ର 'ହଁ' ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ଆମର ଭାଷାରେ ବ୍ୟବହୃତ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କାଳ୍ପନିକ ପଦ ଅଛି ଯାହାର ଉଦାହରଣ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । 'ପକ୍ଷୀରାଜ ଘୋଡ଼ା' ପଦଟିର ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଏହା ଅର୍ଥ ବୁଝାଉଥିବା ବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରେ । ଯଥା – 'ପକ୍ଷୀରାଜ ଘୋଡ଼ା ଏକ କାଳ୍ପନିକ ଜନ୍ତୁ ଅଟେ ।', 'ପକ୍ଷୀରାଜ ଘୋଡ଼ା ପୃଥିବୀରେ ନାହାଁନ୍ତି ।' । ଏ ଦୁଇଟି ବଚନ ଅର୍ଥଶୂନ୍ୟ ନୁହଁନ୍ତି । ଅଥଚ ଏଥିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା 'ପକ୍ଷୀରାଜ ଘୋଡ଼ା' ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଅବାଚନିକ ବା ନିଦର୍ଶନାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞା OSTENSIVE DEFINITION

ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ନିଦର୍ଶନାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞା ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଇପାରେ । ଅନ୍ୟଭାବରେ କହିଲେ ନିଦର୍ଶନାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞା ଏକ ପ୍ରକାରର ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା । ଏହା ଅ-ବାଚନିକ ଅଟେ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଅଙ୍ଗୁଳି ଦର୍ଶାଇ ବା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ପଦଟିକୁ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ତାହା ନିଦର୍ଶନାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞା ହୋଇଥାଏ । ସଂକ୍ଷେପରେ ଏହା ପଦ ଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ହେଉଥିବା ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତିର ନିଦର୍ଶନ ସାହାଯ୍ୟରେ ଦିଆହୋଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରକାର ସଂଜ୍ଞା ଉପଯୋଗୀ ଅଥଚ ସର୍ବଦା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଉପରେ ଏ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ହୋଇସାରିଛି । କିନ୍ତୁ ଏହି ସଂଜ୍ଞାର ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଲା – କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାଚନିକ ସଂଜ୍ଞା ଆଦୌ ସମ୍ଭବ ନହେଲେ ବି ନିଦର୍ଶନାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା – ଆମର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସାକ୍ଷାତ୍ ଅନୁଭୂତି ଅଛି ଯାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଆଦୌ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଯଥା- 'ସୁସ୍ୱାଦୁ', 'ଭୟ', 'ମିଠା' ଇତ୍ୟାଦି । ଏଗୁଡ଼ିକର ବାଚନିକ ସଂଜ୍ଞା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଅଥଚ ଏଗୁଡ଼ିକର ନିଦର୍ଶନାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞା ସମ୍ଭବ । କାରଣ ଏହାକୁ ଅନୁଭବ କରାଇ ଜଣାଇବା ବା ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ ଜଣାଇବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଶିଶୁଟିଏ ଏହି ମାଧ୍ୟମରେ ପଦମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ ଜାଣିପାରେ । ହାତୀଟିଏ ଦେଖି ହାତୀ କ'ଣ ଜଣେ ବୁଝିଥାଏ ।

ଅବାଚନିକ ସଂଜ୍ଞା କେତେକ ବିଷୟରେ ଆବଶ୍ୟକ ଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ବା ଶିଶୁକୁ ଶିକ୍ଷାଦେବା ପାଇଁ ଉପଯୋଗୀ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନର ଅନେକ ଅସୁବିଧା ରହିଛି । ଏହି ସଂଜ୍ଞାଦ୍ୱାରା ଅନେକ ପଦର ଅର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ଓ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ସଂଜ୍ଞା ଦେବା ମଧ୍ୟ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।

ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା :

ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ଦିଆଯାଉଥିବାରୁ ଏହା ବାଚନିକ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ଗୋଟିଏ ସଠିକ୍ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ପଦର ଏକାର୍ଥବୋଧକ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ କେବଳ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥାଏ । ଆଗରୁ ଏହା କୁହାଯାଇଛି ଯେ ସଂଜ୍ଞେୟ ଓ ସଂଜ୍ଞାବଚନର ଅର୍ଥ ଏକ ହୋଇଥିଲେ ଏହା ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ହୋଇଥାଏ । ଏବେ ଏହି ସଂଜ୍ଞା କିପରି ଭାବରେ ମିଳିପାରିବ ତାହା ଆଲୋଚନା କରିବା ।

ଜାତି GENUS ଓ ଅବଚ୍ଛେଦକ DIFFERENTIA ସାହାଯ୍ୟରେ ସଂଜ୍ଞା

ସାମାନ୍ୟ ପଦ ଗୁଡ଼ିକର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ଜାତି ଓ ଅବଚ୍ଛେଦକ ସାହାଯ୍ୟରେ ସହଜରେ ଗଠିତ ହୋଇପାରେ । ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ସମୟର ତାର୍କିକମାନେ ଏହି ଉପାୟକୁ ବେଶ ଭଲ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ମଣିଷ ଗୋଟିଏ ବିଚାରବନ୍ତ ପ୍ରାଣୀ । ଏହି ସଂଜ୍ଞା ବଚନରେ ସାମାନ୍ୟ ପଦ 'ମଣିଷ'ର ଜାତି ସୂଚକ ପଦ ହେଲା 'ପ୍ରାଣୀ' । ଅର୍ଥାତ୍ ମଣିଷ ଜାତି ପ୍ରାଣୀ ଜାତିର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଓ ତାର ଉପଜାତି । 'ପ୍ରାଣୀ' ପଦଟି 'ମଣିଷ' ପଦର ଜାତି ପଦ **GENUS TERM** ଅଟେ । ପ୍ରାଣୀ ଜାତିଠାରୁ ମଣିଷ ଜାତି ଯେଉଁ ଗୁଣରେ ପୃଥକ ହୋଇଥାଏ ସେ ଗୁଣକୁ ଅବଚ୍ଛେଦକ ବା ବିଭେଦକ **DIFFERENTIA** କୁହାଯାଏ ଏବଂ ବିଭେଦକ ଓ ଜାତି ପଦର ସମଷ୍ଟିରୁ ସଂଜ୍ଞା ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଭାବରେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବିଧିକୁ ଏକ ସୂତ୍ର ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଛି । 'ଜାତି ଓ ବିଭେଦକ (ଅବଚ୍ଛେଦକ)ର ସମ୍ମିଶ୍ରଣ' ***PER GENUS ET DIFFERENTIAM :*** ଏହା ସାହାଯ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହାକୁ ବିଶ୍ଳେଷିତ ସଂଜ୍ଞା ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଥାଏ ।

ଏହି ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନକରିବା କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଯଥା –

(୧) ନାମ ବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

(୨) ପରାଜାତି **THE HIGHEST CLASS** ପଦ ଗୁଡ଼ିକର ଉପରୋକ୍ତ ଉପାୟରେ ସଂଜ୍ଞା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

(୩) ମୌଳିକ ଗୁଣ ଗୁଡ଼ିକର ମଧ୍ୟ ଏପରି ଭାବରେ ସଂଜ୍ଞା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିହୁଏ ନାହିଁ ।

୩.୩ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ନିର୍ଣ୍ଣୟର ନିୟମ

ନିକଟତମ ଜାତି ଓ ଅବଚ୍ଛେଦକ ସାହାଯ୍ୟରେ ସଂଜ୍ଞା ମିଳିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ସଂଜ୍ଞେୟର ନିକଟତମ ଜାତି ଓ ଅବଚ୍ଛେଦକ ନିଆ ହୋଇଛି ନା ନାହିଁ ଏବଂ ଏକ ସଠିକ୍ ସଂଜ୍ଞା ହୋଇପାରିଛି କି ନାହିଁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପାଇଁ ପା ଗୋଟି ନିୟମର ଅବତାରଣା ହୋଇଛି । ଏହାକୁ ସଂଜ୍ଞାର ସୁବର୍ଣ୍ଣନୀତି ବା ମୌଳିକ ନୀତି ବୋଲି ଧରା ଯାଇଥାଏ । ସଂଜ୍ଞା ଦୋଷ ମୁକ୍ତ ହେବାପାଇଁ ଏଇ ସୂତ୍ର ଗୁଡ଼ିକୁ ମାନିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏଠାରେ ସଂଜ୍ଞାର ନିୟମ ଗୁଡ଼ିକୁ ଆଲୋଚନା କରିବା –

(୧) ସଂଜ୍ଞାରେ ପଦର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥିବା ଉଚିତ । ଆଂଶିକ ବା ଅଧିକ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତ ହେଲେ ସଂଜ୍ଞା ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଏକ ସାମାନ୍ୟ ପଦର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ହେଲେ ସାମାନ୍ୟପଦର ନିକଟତମ ଶ୍ରେଣୀ **GENUS** ଓ ଅବଚ୍ଛେଦକକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଛାତ୍ରର ସଂଜ୍ଞା ଦେବାକୁ ହେଲେ 'ଛାତ୍ର'ର ନିକଟତମ ଶ୍ରେଣୀ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଛାତ୍ର ଓ ମନୁଷ୍ୟ ଭିତରର ଅବଚ୍ଛେଦକ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ଅଧ୍ୟୟନକୁ ଦର୍ଶାଇବାକୁ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଛାତ୍ରର ସଂଜ୍ଞା ହେବ 'ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ମନୁଷ୍ୟ' । ତେବେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଅପେକ୍ଷା କମ୍ ଗୁଣ ସୂଚନା କଲେ କିମ୍ବା ଅଧିକ ଗୁଣ ସୂଚନା କଲେ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ସଂଜ୍ଞା ହେବ ।

ସଂଜ୍ଞାର ଆଂଶିକ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତକରି ଯଦି କୁହାଯାଏ 'ଛାତ୍ର ଜଣେ ମନୁଷ୍ୟ' । ତେବେ ଏହା ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣତା ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ହୋଇଥାଏ ।

ସେହିପରି ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଅପେକ୍ଷା ଯଦି ଅଧିକ ଗୁଣ ସଂଜ୍ଞାରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହେବ ତେବେ ଅତିସଂପୂର୍ଣ୍ଣତା ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ହେବ । ଏହା ଦୁଇ ପ୍ରକାରର, ଯଥା ଅତିରିକ୍ତ ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ଓ ଆକସ୍ମିକତା ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା । ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବ୍ୟତୀତ ଯଦି ସଂଜ୍ଞାରେ କୌଣସି ଉପଲକ୍ଷଣକୁ ଦର୍ଶାଯାଏ ତେବେ ଏହା ଅତିରିକ୍ତ ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ହୋଇଥାଏ । ଯଦି 'ମଣିଷ ଜଣେ ତର୍କ କରୁଥିବା ବିଚାରଶୀଳ ପ୍ରାଣୀ', ବା 'ଛାତ୍ର ଜଣେ ଦର୍ଶନ ପଢୁଥିବା ମନୁଷ୍ୟ' କୁହାଯାଏ ତେବେ ଏହା ଅତିରିକ୍ତ ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ସଂଜ୍ଞାକୁ ଯଦି ଏକ ଆକସ୍ମିକ ଗୁଣ **ACCIDENT** ଦ୍ୱାରା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଏ ତେବେ ଏହା ଆକସ୍ମିକ ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ହେବ । 'ମନୁଷ୍ୟ ସୁଖ ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରୁଥିବା ବିଚାରଶୀଳ ପ୍ରାଣୀ' ବା 'ଛାତ୍ର ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ନାମ ଲେଖାଇ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ମନୁଷ୍ୟ' ଆକସ୍ମିକ ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ଅଟେ ।

(୨) ସଂଜ୍ଞେୟ ଓ ସଂଜ୍ଞା ବଚନ, ଉଭୟର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ସମାନ ହେବା ଉଚିତ ।

ସଂଜ୍ଞେୟ ଯେତିକି ସଂଖ୍ୟାକୁ ବୁଝାଉଥିବ ସଂଜ୍ଞା ବଚନ ମଧ୍ୟ ସେତିକି ସଂଖ୍ୟାକୁ ବୁଝାଉଥିବା ଦରକାର । ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଜ୍ଞା ବଚନର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ସଂଜ୍ଞେୟର ବାଚ୍ୟାର୍ଥଠାରୁ ଅଧିକ ବା କମ୍ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସଂଜ୍ଞା ବଚନର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଯଦି ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟାକୁ ବୁଝାଇଲା ତେବେ ସଂଜ୍ଞାଟି ଠିକ୍ ନହୋଇ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହାକୁ ଅତିବ୍ୟାପକ ସଂଜ୍ଞା ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ସେହିପରି ସଂଜ୍ଞା ବଚନର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଯଦି ସଂଜ୍ଞେୟଠାରୁ କମ୍ ହୁଏ ତେବେ ଅବ୍ୟାପକ ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ହେବ ।

ତ୍ରିଭୁଜ ଗୋଟିଏ ସମତଳ କ୍ଷେତ୍ର । ମଣିଷ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଣୀ । ଏ ଦୁଇଟି ସଂଜ୍ଞାରେ ଅତିବ୍ୟାପକତା ଦୋଷ ଘଟିଅଛି । ତ୍ରିଭୁଜର ସଂଜ୍ଞା 'ସମତଳ କ୍ଷେତ୍ର' ଓ 'ତିନୋଟି ବାହୁ ବିଶିଷ୍ଟ' ହୋଇଥିଲେ ଉଭୟର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ସମାନ ହୋଇଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଏହାକୁ ସମତଳ କ୍ଷେତ୍ର କହିବାଦ୍ୱାରା ଅତିବ୍ୟାପକତା ଦୋଷ ରହିଛି, କାରଣ ସଂଜ୍ଞା ବଚନର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ସଂଜ୍ଞାଠାରୁ ଅଧିକ ହୋଇଛି । ତେଣୁ ସଂଜ୍ଞେୟ ଓ ସଂଜ୍ଞା ସମାନ ସଂଖ୍ୟାକୁ ନବୁଝାଇ ସଂଜ୍ଞାଟି ବହୁତ ଅଧିକକୁ ବୁଝାଉଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଅତି ବ୍ୟାପକତା ଦୋଷ ଘଟିଅଛି । ସେହିପରି 'ଅଧ୍ୟାପକ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଦର୍ଶନ ପଢ଼ାଉଥିବା ଶିକ୍ଷକ ଅଟନ୍ତି ।

ଏହି ସଂଜ୍ଞା ବଚନଟି ଅବ୍ୟାପକ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହୋଇଛି । ଏଠାରେ ସଂଜ୍ଞେୟ (ଅଧ୍ୟାପକ)ର ସଂଖ୍ୟା ସଂଜ୍ଞାବଚନ (ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଦର୍ଶନ ପଢ଼ାଉଥିବା ଶିକ୍ଷକ)ର ସଂଖ୍ୟା ଠାରୁ ବହୁତ ଅଧିକ । ସଜ୍ଞେୟ ଓ ସଂଜ୍ଞା ବଚନର ସଂଖ୍ୟା ସମାନ ନହୋଇ ସଂଜ୍ଞାବଚନର ସଂଖ୍ୟା କମ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଅବ୍ୟାପକ ସଂଜ୍ଞା କୁହାଯିବ । ଅବ୍ୟାପକ ସଂଜ୍ଞା ଅତିବ୍ୟାପକ ସଂଜ୍ଞାପରି ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ।

(୩) ସଂଜ୍ଞା ବଚନରେ ସଂଜ୍ଞେୟ ପଦ କିମ୍ବା ସମଅର୍ଥକ କୌଣସି ପଦ ବ୍ୟବହୃତ ହେବା ଅନୁଚିତ ।

ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ବା ସମାନାର୍ଥକ ପଦ ସାହାଯ୍ୟରେ ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କଲେ ତାହା ଚକ୍ରକ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ସଂଜ୍ଞା **FALLACY OF CIRCULAR DEFINITION** ବା ସମାନାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା **SYNONYMOUS DEFINITION** ବୋଲି ଧରାଯାଏ ।

ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏକ ପାଠଶାଳା ଅଟେ ।

ମଣିଷ ଏକ ମାନବ ଅଟେ ।

ମାର୍ଜାର ବିରାଡ଼ିକୁ କହନ୍ତି ।

ଏସବୁ ସମାନାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞାର ଉଦାହରଣ ଅଟନ୍ତି । କାରଣ ଏହାଦ୍ୱାରା ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନ ହୋଇନଥାଏ । ଗୋଟିଏ ପଦର ପ୍ରତିଶବ୍ଦଟି ପଦ ବିଷୟରେ ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୋଇଥାଇପାରେ । ପଦର ଅର୍ଥ ପାଇଁ ଏହାର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥର ଆବଶ୍ୟକତାର କାରଣ ହେଲା ଏହା ଦ୍ୱାରା ପଦଟିକୁ ଠିକ୍ ରୂପେ ବୁଝିହୁଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ଅର୍ଥକୁ ଭଲଭାବରେ ବୁଝିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇନପାରେ । ମଣିଷ ପଦର ଅର୍ଥ ଯାହାପାଇଁ ବୁଝିବା ଦରକାର ତାହା 'ମାନବ' ପଦ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆଦୌ ବୁଝିପାରିବ ନାହିଁ ।

ଏହି ବିଚାରରେ କେହି କେହି 'ତ୍ରିଭୁଜ ଏକ ତିନି ବାହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ସମତଳ କ୍ଷେତ୍ରକୁ' ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରକ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ବୋଲି ଦର୍ଶାଇ ପାରନ୍ତି । କାରଣ 'ତ୍ରିଭୁଜ' ଓ 'ତିନିବାହୁ ବିଶିଷ୍ଟ' ପଦ ଦୁଇଟି ସମାନାର୍ଥକ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଦ ସଂଜ୍ଞାବଚନଟି ଦିଆଯାଇଥିବା ବଚନଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ । ଯଥା - 'ତ୍ରିଭୁଜର ତିନୋଟି ବାହୁ ଥାଏ' । ଏଥିରେ ଏହା ଏକ କ୍ଷେତ୍ର ବୋଲି ସୂଚିତ ହେଉନାହିଁ । ତେଣୁ ଏଇ ସଂଜ୍ଞାଟି ଚକ୍ରକ ଦୋଷଯୁକ୍ତ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

(୪) ସଂଜ୍ଞାରେ ଆଳଙ୍କାରିକ, ଦୁର୍ବୋଧ ବା କ୍ଲିଷ୍ଟ ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ ନହୋଇ ଏହା ସରଳ ଓ ସୁବୋଧ ହେବା ଦରକାର ।

ସଂଜ୍ଞା ସରଳ ଓ ବୋଧଗମ୍ୟ ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ, ସେଥିପାଇଁ ଏହାକୁ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ମନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କଲାପରି ଏବଂ ହୃଦୟକୁ ଛୁଇଁଲାଭଳି କାବ୍ୟିକ ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଏକ ତର୍କଦୋଷ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପମା ବା ଆଳଙ୍କାରିକ ଭାଷାରେ କେତୋଟି ସଂଜ୍ଞାବଚନ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଯଥା - ଓଟ ମରୁଭୂମିର ଜାହାଜ ଅଟେ । ସିଂହ ଜଙ୍ଗଲର ରାଜା ଅଟେ । ଏହି ସଂଜ୍ଞାପରି ଜଣାପଡୁଥିବା ବଚନଗୁଡ଼ିକରେ ମନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କଲାଭଳି ଯେଉଁ ଗୁଣ ବା ଧର୍ମର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ତାହା ପଦର ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ନୁହେଁ

ବରଂ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମ ବା ଗୁଣରୁ ଆଧାରିତ ହୋଇଅଛି । ସିଂହ ଜଙ୍ଗଲର ରାଜା ଅଟେ, ବା ଓଟ ମରୁଭୂମିର ଜାହାଜ ଅଟେ - ଏଗୁଡ଼ିକ ଭାବାବେଗ ସୃଷ୍ଟିକରି ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ହେଲେବି ତର୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ । ଏପରି ସଂଜ୍ଞାକୁ ଆଳଙ୍କାରିକ ସଂଜ୍ଞା ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ ।

ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଓ କ୍ଲିଷ୍ଟ ଭାଷାରେ ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କରିବା ଅନୁଚିତ । ସଂଜ୍ଞାର ମୁଖ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକତା ହେଲା ପଦର ଅର୍ଥକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ବା ବୋଧଗମ୍ୟ କରିବା । ଏହାକୁ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ବା କ୍ଲିଷ୍ଟ ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ଏହା ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ପିଙ୍ଗପଙ୍ଗ ଖେଳ ହେଉଛି ମେଜଉପରେ ଆକାଶତଳେ ଜାଲ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ପିଟଣାରେ ଏପଟ ସେପଟ କ୍ରନ୍ଦୁକ ଉଦକ୍ଷେପଣର କ୍ରୀଡ଼ା । ଟେଲିଫୋନ ହେଉଛି ତାର ଏବଂ ବେତାର ମାଧ୍ୟମରେ କାନ ଫୁସାଫୁସି ଏପଟ ସେପଟ ଯନ୍ତ୍ର । ଏଗୁଡ଼ିକ ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ ସଂଜ୍ଞା ଅଟେ ।

(୫) ନଞର୍ଥକ ବଚନରେ ସଂଜ୍ଞା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ସାଧାରଣତଃ ଅବିଧେୟ ।

ଯେଉଁଠାରେ ଅସ୍ତିବାଚକ ବଚନରେ ସଂଜ୍ଞା ସମ୍ଭବ ସେଠାରେ ନଞର୍ଥକ ବଚନରେ ସଂଜ୍ଞା ସ୍ଥିର କରିବା ପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ନଞର୍ଥକ ବଚନରେ ଅର୍ଥ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇନଥାଏ । ସତ୍ୟ ମିଥ୍ୟା ନୁହେଁ । ଏପରି କହିବା ମାନେ 'ସତ୍ୟ' ପଦକୁ ବୁଝିବାକୁ ମିଥ୍ୟା ପଦକୁ ବୁଝିଥିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହୁଛି । ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପଦଟି କାହାକୁ ବୁଝାଉଛି କୁହାନହୋଇ କାହାକୁ ବୁଝାଉନାହିଁ ତାହା କୁହାଯାଇଅଛି । ତେଣୁ ନଞର୍ଥକ ବଚନରେ ସଂଜ୍ଞା ଦେବା ସହାୟକ ନୁହେଁ । କେବଳ ବ୍ୟାହତାର୍ଥକ ଯଥା- ଚନ୍ଦା, ଅନ୍ଧ ଇତ୍ୟାଦି ପଦମାନଙ୍କର ନଞର୍ଥକ ବଚନରେ ସଂଜ୍ଞା ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଯାହାର ମୁଣ୍ଡରେ କେଶ ନଥାଏ ତାକୁ ଚନ୍ଦା କହନ୍ତି । ଯିଏ ଦେଖିପାରେ ନାହିଁ ସେ ଅନ୍ଧ ଅଟେ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂଜ୍ଞା ନଞର୍ଥକ ହେଲ ବି ଏହା ଯଥାର୍ଥ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ 'ଆଲୋକ ଅନ୍ଧାରର ଅନୁପସ୍ଥିତି ।' ନଞର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା, ସଂଜ୍ଞା ଭାବରେ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ । ପଦଟି କ'ଣ ସେ ବିଷୟରେ କିଛି ପ୍ରକାଶ ନକରି ତାହା କ'ଣ ନୁହେଁ, ତାହା ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ସଂଜ୍ଞା ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଦୋଷକୁ ନେତିମୂଳକ ସଂଜ୍ଞା କୁହାଯାଏ ।

ସାରାଂଶ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଷାରେ ଏପରି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦଥାଏ ଯାହାର ପ୍ରୟୋଗ ଅନେକାର୍ଥତା ସୃଷ୍ଟିକରେ ଏବଂ ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିକରେ । ଏହି ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକ ପାଇଁ ବାଦାନୁବାଦର ସମ୍ଭାବନା ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଶାବ୍ଦିକ ବାଦାନୁବାଦ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶବ୍ଦର ଅନେକାର୍ଥତା ଓ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ପାଇଁ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଏହି ଦୁଇ ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଅଣ-ଶାବ୍ଦିକ ବାଦାନୁବାଦ ମଧ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟି ଭଙ୍ଗୀରେ ମତଭେଦକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଓ ଅନ୍ୟଟି ବିଶ୍ୱାସର ମତଭେଦକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଶାବ୍ଦିକ ବା ଅଣ-ଶାବ୍ଦିକ ବାଦାନୁବାଦ ଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ଭାଷାରେ ହିଁ ସମାଧାନ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ତଥ୍ୟଗତ ବାଦାନୁବାଦ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ତଥ୍ୟଗତ ବାଦାନୁବାଦ ଗୁଡ଼ିକ ତଥ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ସମାଧାନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଏ ।

ଶବ୍ଦକୁ ନେଇ ବାଦାନୁବାଦ ସମ୍ଭବ ହେଉଥିବାରୁ ସଂଜ୍ଞା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଏ ଦିଗରେ ସଚେତନ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ସଂଜ୍ଞାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ସଂଜ୍ଞାର ପ୍ରକାର ଭେଦରେ ପ୍ରତିବେଦକ ଓ ସ୍ୱନିର୍ମିତ ସଂଜ୍ଞା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କିନ୍ତୁ ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ଓ ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞାର ଗୁରୁତ୍ୱ ବହୁତ । ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ମଧ୍ୟ ଦୁଇପ୍ରକାରର । ଅବାଚନିକ ଓ ବାଚନିକ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ନିଦର୍ଶନାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞା କ'ଣ ମଧ୍ୟ ଜାଣିବା ଦରକାର । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ନିଦର୍ଶନ କରି ପଦର ଅର୍ଥକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରାଗଲେ ତାହା ନିଦର୍ଶନାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞା ହୋଇଥାଏ । ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ମୁଖ୍ୟତଃ ଜାତି ଓ ଅବଚ୍ଛେଦକ ସାହାଯ୍ୟରେ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସଂଜ୍ଞାକୁ ଦୋଷମୁକ୍ତ ଭାବେ ପାଇବା ପାଇଁ ୫ଟି ନୀତିର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି ।

ସଂଜ୍ଞା ପଦର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ଦରକାର । ସଂଜ୍ଞେୟ ଓ ସଂଜ୍ଞା ବଚନର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ସମାନ ହେବା ଉଚିତ । ସଂଜ୍ଞାବଚନରେ ସଂଜ୍ଞେୟର ସମ ଅର୍ଥକ କୌଣସି ପଦ ବ୍ୟବହୃତ ହେବା କଥା ନୁହେଁ । ସଂଜ୍ଞା ଅସ୍ପଷ୍ଟ, କ୍ଲିଷ୍ଟ ଓ ଆଳଙ୍କାରିକ ଭାଷାରେ ଦିଆଯିବା କଥା ନୁହେଁ । ନଞର୍ଥକ ବଚନରେ ସଂଜ୍ଞା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ସର୍ବଦା ବିଧେୟ ନୁହେଁ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

କ. ୧. ବଲ୍‌ଟିଏ ଦେଖାଇ ଏହା ବଲ୍ ବୋଲି ପିଲାଟିକୁ କହିଲେ ଏହି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ କ'ଣ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବା ?

କ) ପ୍ରତିବେଦକ ସଂଜ୍ଞା
ଖ) ନିଦର୍ଶନାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞା
ଗ) ସ୍ୱନିର୍ମିତ ସଂଜ୍ଞା
ଘ) ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା

୨. ଅବଚ୍ଛେଦକ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

କ) ଏହା ଗୋଟିଏ ଜାତି
ଖ) ଏହା ଗୋଟିଏ ଉପଜାତି
ଗ) ଏହା ଜାତିରୁ ଉପଜାତିକୁ ଭିନ୍ନ କରୁଥିବା ଗୁଣ
ଘ) ଏହା ଏକ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ

୩. ନିଦର୍ଶନାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞା ଏକ ଅ-ବାଚନିକ ସଂଜ୍ଞା ।

କ) ଏହା ଠିକ୍
ଖ) ଏହା ଭୁଲ୍
ଗ) ଏହା କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମାନ
ଘ) ଏହା ଏ ଭିତରୁ କିଛି ନୁହେଁ ।

୪. ଯେଉଁ ପଦର ସଂଜ୍ଞା ଦିଆଯାଏ ତାକୁ କ'ଣ କୁହାଯାଏ ?

କ) ପ୍ରତିଶବ୍ଦ
ଖ) ସଂଜ୍ଞାବଚନ
ଗ) ଅବଚ୍ଛେଦକ
ଘ) ସଂଜ୍ଞେୟ

୫. ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା କାହା ସାହାଯ୍ୟରେ ଦିଆହୁଏ ?

କ) ପଦରେ ସୂଚିତ ହେଉଥିବା ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତି
ଖ) ଜାତି ଓ ଅବଚ୍ଛେଦକ
ଗ) ଜାତି ଓ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ
ଘ) ଅବଚ୍ଛେଦକ

ଖ. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

୧. ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ସଂଭବ ହୋଇନଥାଏ ଏହାକୁ ________ କୁହାଯାଏ ।

୨. ଗୋଟିଏ ପଦର ଏକାଧିକ ଅର୍ଥ ଥିଲେ ଏହାକୁ ________ ପଦ କୁହାଯାଏ ।

୩. ଯେଉଁ ପଦର ସଂଜ୍ଞା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ________ କୁହାଯାଏ ।

୪. ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଅଙ୍ଗୁଳି ଦର୍ଶାଇ ଯେଉଁ ସଂଜ୍ଞା ଦିଆଯାଏ ତାହାକୁ ________ ସଂଜ୍ଞା କହନ୍ତି ।

୫. ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞାରେ ସଂଜ୍ଞେୟ ଓ ସଂଜ୍ଞା ଉଭୟର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ________ ରହେ ।

ଗ. ନିମ୍ନଲିଖିତ ଦୋଷଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଟିପ୍ପଣୀ ଦିଅ ।

୧. ଅବ୍ୟାପକ ଓ ଅତିବ୍ୟାପକ ସଂଜ୍ଞା
୨. ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଅତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଜ୍ଞା
୩. ଆଳଙ୍କାରିକ ଓ କ୍ଲିଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା

ଘ. ନିମ୍ନଲିଖିତ ସଂଜ୍ଞାଗୁଡ଼ିକରୁ କେଉଁଟି ଠିକ୍ ଓ କେଉଁଟି ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଦର୍ଶାଅ । ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଥିଲେ ତାହା କେଉଁ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହୋଇଛି ଲେଖ ।

୧. ମଣିଷ ଏକ ବିଚାରବନ୍ତ ଯୁକ୍ତି କରିପାରୁଥିବା ପ୍ରାଣୀ ।
୨. ପର୍ଯ୍ୟାୟକ ଶୂନ୍ୟତାଧାରୀ ଗ୍ରଥିତ ସୂତ୍ରାବଳୀ ଜାଲ ଅଟେ ।
୩. ଯାହା ଉଷ୍ମ ନୁହେଁ ତାହା ଶୀତଳ
୪. ଅଧ୍ୟାପକ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷକ ଅଟନ୍ତି ।
୫. ବ୍ୟାଘ୍ର ଏକ ହିଂସ୍ର ପ୍ରାଣୀ ।
୬. ଯୌବନ ଜୀବନ ଯମୁନାର ପଦ୍ମ ।
୭. ବିଲୁଆକୁ ଶୃଗାଳ କହନ୍ତି ।

ଙ. ଦୀର୍ଘ ଉ ରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ :-

୧. ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞାର ନିୟମ ଗୁଡ଼ିକ ଉଦାହରଣ ସହ ବୁଝାଇ ଲେଖ ।

୨. ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା କିପରି ଦିଆଯାଏ ? ଏହାର ପ୍ରକାରଭେଦକୁ ବୁଝାଅ । ନିଦର୍ଶନାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞାକୁ ବାଚ୍ୟାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞା ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିହେବକି ?

୩. ଭାଷାର ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ଯୋଗୁଁ କିପରି ବିବାଦ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ? ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

୪. ପ୍ରତିବେଦକ ସଂଜ୍ଞା ଓ ସ୍ୱନିର୍ମିତ ସଂଜ୍ଞା ଭିତରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୪

ତର୍କବଚନ

୪.୧ ତର୍କବଚନ ବା ତର୍କବାକ୍ୟ

ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି ଯେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଯୁକ୍ତି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ସିଦ୍ଧଯୁକ୍ତି ଓ ଅସିଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଦର୍ଶାଇ ଦେଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗୋଟିଏ କିମ୍ବା ତତୋଽଧିକ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ଯୁକ୍ତି ପାଇଁ ତର୍କବାକ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ହୁଏତ ଅବରୋହାତ୍ମକ କିମ୍ବା ଆରୋହାତ୍ମକ । ଏଠାରେ ଆମେ ଅବରୋହାତ୍ମକ ଯୁକ୍ତି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ଯେଉଁଥିରେ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅବରୋହାତ୍ମକ ଭାବରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଯୁକ୍ତି ପାଇଁ ତର୍କବଚନର ବିଚାର ସର୍ବାଦୌ କରଣୀୟ । ତର୍କବଚନ ହେଉଛି ପଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ବନ୍ଧ । ତେଣୁ ତର୍କବାକ୍ୟମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ବିଚାର କଲାବେଳେ ପଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ କିମ୍ବା ଏକାଧିକ ଶବ୍ଦ ମିଶି ଏହା ଗୋଟିଏ ତର୍କବାକ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କିମ୍ବା ବିଧେୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଅନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ତାହାକୁ ପଦ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପଦ ସହିତ ଶବ୍ଦର ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଅଛି । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଓ ବିଧେୟ ପଦ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ତର୍କବାକ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଉଥିବାରୁ ଏବଂ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧକୁ (ସଂଯୋଜକ - **COPULA**) ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବାରୁ ଏହାର ଲକ୍ଷଣ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଗୋଟିଏ କିମ୍ବା ଏକାଧିକ ଅକ୍ଷର ମିଶି ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ତାହାକୁ ଶବ୍ଦ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । 'ସେ ଜଣେ ବିଦ୍ୱାନ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଟନ୍ତି' । ଏଠାରେ 'ଜଣେ', 'ସେ', 'ବିଦ୍ୱାନ', 'ବ୍ୟକ୍ତି', 'ଅଟନ୍ତି' ଇତ୍ୟାଦି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ । ଏ ମଧ୍ୟରୁ 'ସେ' ଗୋଟିଏ ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଏବଂ 'ବ୍ୟକ୍ତି', 'ଅଟନ୍ତି' ଇତ୍ୟାଦି ଏକାଧିକ ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦ ମିଶି ବ୍ୟାକରଣ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲେ ଓ ଏହା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ତାହାକୁ ବାକ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଏପରି ବାକ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରହିଛି ଯାହା ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଯଥା- 'ଆସ', 'କିଆଁ!', 'ଆସ' କହିଲେ 'ତୁମେ ଏଠାକୁ ଆସ' ବୋଲି ବୁଝାଏ । ଏପରି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ ଅନ୍ୟସବୁ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଏକାଧିକ ଶବ୍ଦ ନେଇ ଗଠିତ । ବାକ୍ୟ ସର୍ବଦା କୌଣସି ବା କୌଣସି ଭାଷାର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ତାହା ରାଜନୀତି, ବିଜ୍ଞାନ ବା ଧର୍ମର ଭାଷା ଅଥବା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା କିମ୍ବା ପର୍ସିଆନ ଭାଷା, ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇପାରେ ।

ବାକ୍ୟ ଗଠିତ ହେବାବେଳେ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିୟମାନୁସାରେ ସଜ୍ଜୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଇଚ୍ଛା ମୁତାବକ ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକୁ ଏକାଠି ରଖିଦେଲେ ବାକ୍ୟ ଗଠିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ : 'ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପାଠ ପଢ଼ାହୁଏ' ପରିବର୍ତ୍ତେ 'ପଢ଼ା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ହୁଏ ପାଠ' କହିଲେ ଏହା ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ । କାରଣ

ଏହାର ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟାକରଣ ଅନୁଯାୟୀ ହୋଇନଥିବାରୁ ଏହା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁନାହିଁ । ତେଣୁ ବ୍ୟାକରଣର ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ମାନି ବାକ୍ୟଗଠନ କଲେ ତାହା ପ୍ରାୟତଃ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ ।

ବ୍ୟାକରଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଅନେକ ପ୍ରକାରର ଅଟନ୍ତି । ଯଥା :-

ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ – ହିରାକୁଦ ଗୋଟିଏ ନଦୀବନ୍ଧ ।

ଭୁବନେଶ୍ୱର ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀ

ଆଦେଶାତ୍ମକ ବା ନିବେଦନାତ୍ମକ – ତୁମେ ଏଠାରୁ ଚାଲିଯାଅ ।, ବସିକରି କୁହ. ଦୟାକରି ଶୁଣିବେ କି ?

ଭାବାତ୍ମକ ବା ବିସ୍ମୟସୂଚକ – ଆଃ ! କି ଚମତ୍କାର ଦୃଶ୍ୟ !, ହାୟରେ କପାଳ !

ଉଲ୍ଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ **DECLARATIVE** ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଅଛି, କାରଣ ଏହିପରି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତି ଗଠିତ ହୁଏ । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ବା ସୂଚକାତ୍ମକ ବାକ୍ୟର ଅର୍ଥ ବା ସୂଚନାକୁ ତର୍କବାକ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ (ତର୍କବାକ୍ୟ) କିଛି ସ୍ୱୀକାର ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥାଏ ଯାହା ହୁଏତ ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରେ । ଆମେ ତର୍କବଚନ କହିଲେ ସେହି ବାକ୍ୟକୁ ବୁଝିଥାଉଁ ଯାହା ହୁଏତ ସଦର୍ଥକ କିମ୍ବା ନ ର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା କିଛି ଘଟଣାର ସ୍ୱୀକାର କିମ୍ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥାଏ ଏବଂ ଏହା ହୁଏତ ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବାକ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେବେ ନାହିଁ, ଯେହେତୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ନୁହନ୍ତି ।

ଯୁକ୍ତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଅସ ିକ **CATEGORICAL** ତର୍କବଚନ ଅଟନ୍ତି । ଏଣୁ ଅସ ିକ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ଆମର ବିଚାର୍ଯ୍ୟ । ଅବଶ୍ୟ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ସ ିକ ତର୍କବଚନ **CONDITIONAL** ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନାର ଆବଶ୍ୟକ ପଡ଼ିପାରେ । ଆବଶ୍ୟକ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେବଳ ଅସ ିକ ତର୍କବଚନ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ବିଧେୟ । ଅସ ିକ ତର୍କବଚନର ତିନିଗୋଟି ଅଂଶ ଅଛି, ଯଥା – ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (ଯାହା ବିଷୟରେ କିଛି କୁହାଯାଏ), ବିଧେୟ (ଯାହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ କିଛି କୁହେ) ଏବଂ ସଂଯୋଜକ (ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ବା ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ମିଶି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ପ୍ରକାଶ କରେ । କେତେକ ବାକ୍ୟ ଅଛି ଯେଉଁଥିରେ ଏହି ତିନିଗୋଟି ଅଂଶ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଏପରି ବାକ୍ୟ ଅଛି ଯେଉଁଠି ଏହି ତିନିଗୋଟି ଅଂଶ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇନଥାଏ । ଯଥା – 'କେହି ହେଲେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ।', 'ମନୁଷ୍ୟ ମାତ୍ରେ ମରଣଶୀଳ ।' ଇତ୍ୟାଦି । ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳେ ଏହି ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ରୂପାନ୍ତର କରି ଅସ ିକ ତର୍କବଚନରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ବାକ୍ୟର ଅର୍ଥ ବା ତାହାର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିରୂପିତ ହୋଇପାରେ ।

ବ ିମାନ ଗୋଟିଏ ଅସ ିକ ତର୍କ ବଚନକୁ ବିଶ୍ଲେଷଣ କରାଯାଉ । ଏହାର ତିନିଗୋଟି ଅଂଶ ଅଛି । ନିମ୍ନଲିଖିତ ଚିତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହା ବୁଝି ହେବ ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ସଂଯୋଜକ	ବିଧେୟ
ମନୁଷ୍ୟମାନେ	ଅଟନ୍ତି	ମରଣଶୀଳ

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ବିଧେୟ	ସଂଯୋଜକ
ମନୁଷ୍ୟମାନେ	ମରଣଶୀଳ	ଅଟନ୍ତି

ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ ସଂଯୋଜକ **COPULA** ର କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ତର୍କବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବା । ଏଣୁ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହି ସଂଯୋଜକର ଲକ୍ଷଣ ବିଷୟରେ ଦୁଇଟି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ । ପ୍ରଶ୍ନ ଦୁଇଟି ହେଲା : (୧) ସଂଯୋଜକର ସ୍ୱରୂପ କ'ଣ ? ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା : (୨) ସଂଯୋଜକ ସହିତ ନିଷ୍ଞାର୍ଥକ ଶବ୍ଦ ରହିବ କି ନାହିଁ ?

ସଂଯୋଜକ ଉଭୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟଠାରୁ ଭିନ୍ନ, କାରଣ ଏହା କେବଳ ସମ୍ପର୍କର ଚିହ୍ନ ଅଟେ । ତଥାପି ଏହା ସାଧାରଣତଃ କ୍ରିୟା **VERB** ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା ''ଚାଲିବା'', ''ଖାଇବା'' ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ । ମାତ୍ର ସଂଯୋଜକର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭୂମିକା ଅଛି ଯାହା ''କ୍ରିୟା'' ଦ୍ୱାରା ହୁଏ ନାହିଁ । କ୍ରିୟା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର । ଯଥା, ଚାଲିବା, ଖେଳିବା, ଶୋଇବା, ଇତ୍ୟାଦି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କର୍ମକୁ ବୁଝାନ୍ତି ଯାହା କ ର୍ା ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଇଥାଏ । ମାତ୍ର ସଂଯୋଜକ କେବଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କକୁ ବୁଝାଏ । ତେଣୁ ସଂଯୋଜକ କ୍ରିୟା ଠାରୁ ପୃଥକ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯେଉଁ ବାକ୍ୟରେ ସଂଯୋଜକ କ୍ରିୟା ସହିତ ମିଶିଥାଏ ସେଠାରେ ସେହିବାକ୍ୟର ରୂପାନ୍ତର କରି ତାହାକୁ କ୍ରିୟାଠାରୁ ପୃଥକ୍ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଯଥା : 'ଗାଈ ଘାସଖାଏ ।' 'ସ୍ୱପ୍ନା ହସେ ।' ଇତ୍ୟାଦି ବାକ୍ୟକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ କରି ''ଗାଈ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଣୀ ଅଟେ ଯେ ଘାସ ଖାଏ'' ଏବଂ 'ସ୍ୱପ୍ନା ହସୁଥିବା ଝିଅ ଅଟେ ।' ଏଠାରେ 'ଅଟେ', ସଂଯୋଜକ ଅଟେ । ତେଣୁ ସଂଯୋଜକ 'ଅସ୍' ବା 'ଭୂ' ଧାତୁରୁ **TO BE** କିମ୍ବା ହେବା ଅର୍ଥରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇ 'ଅଟେ', 'ଅଟନ୍ତି', 'ନୁହେଁ', 'ନୁହଁନ୍ତି' ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ଚିହ୍ନିତ ହୋଇଥାଏ ବୋଲି ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରୀମାନେ ମତପୋଷଣ କରନ୍ତି ।

ସଂଯୋଜକର କାଳକୁ ନେଇ ଏହାର ସ୍ୱରୂପ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଶ୍ନଉଠେ ଯେ ସଂଯୋଜକ କେବଳ ବ ର୍ମାନ କାଳର ହେବ ଅଥବା ଅତୀତ, ବ ର୍ମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ଯେ କୌଣସି କାଳର ହୋଇପାରିବ ? ଏହାର ଉ ରରେ କୁହାଯାଇପାରିବ ଯେ ସଂଯୋଜନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବାରୁ ତାହା ସର୍ବଦା ବ ର୍ମାନ କାଳର । ଯଦି କେହି ଯୁକ୍ତି କରନ୍ତି ଯେ ସଂଯୋଜକ ଯେ କୌଣସି କାଳକୁ ପ୍ରକାଶ କରିପାରେ ତେବେ ସେ ଭୁଲ ହେବ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଯଦି କୁହାଯାଏ 'ସ୍ୱପ୍ନା ହସୁଥିଲା'ରେ 'ହସୁଥିଲା' ସଂଯୋଜକ ଅଟେ ତେବେ ଏଠାରେ 'ହସିବା' କ୍ରିୟା ଠାରୁ ସଂଯୋଜକକୁ ପୃଥକ୍ ଭାବେ ନିର୍ଣ୍ଣୀତ କରାଯାଇନାହିଁ । ଗୁରୁତ୍ୱ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ହେଲା ଯେ ସଂଯୋଜକ ଅତୀତ କାଳର (କିମ୍ବା ଭବିଷ୍ୟତକାଳର) ହୋଇଥିଲେ ବୁଝାଯିବ ଯେ ଏହା ଅତୀତରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ

ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କକୁ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲା । ବ ର୍ମାନରେ ଏହା ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିପାରେ ବା ନପାରେ । ମାତ୍ର ଏହା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ଯେହେତୁ ତର୍କବଚନଟିଏ ଗଠିତ ହେବା ମାତ୍ରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କ ସର୍ବଦା ରହିବ, ଏଣୁ ସଂଯୋଜକ ସର୍ବଦା ବ ର୍ମାନ କାଳର । କ୍ରିୟା ସହିତ ମିଶି ଏହା ଯଦି ଅତୀତ କିମ୍ବା ଭବିଷ୍ୟତ କାଳରେ ଥାଏ ତେବେ ଏହି ବାକ୍ୟକୁ ରୂପାନ୍ତର କରି ବ ର୍ମାନ କାଳକୁ ଆଣିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯଥା :- 'ସ୍ୱପ୍ନା ହସୁଥିଲା' କୁ 'ସ୍ୱପ୍ନା ବ୍ୟକ୍ତି ଅଟେ ଯିଏ ହସୁଥିଲା । ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଅନ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନଟି ହେଲା 'ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଚିହ୍ନ ସଂଯୋଜକ ସହିତ ରହିବ କି ନାହିଁ?' ଏହାର ଉ ରରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇ ପାରିବ ଯେ ସଂଯୋଜକ ସହିତ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ସଂକେତ ରହିବାର ଯଥେଷ୍ଟ ଯୁକ୍ତି ରହିଅଛି । ପ୍ରଥମତଃ ସଂଯୋଜକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରୁଥିବାରୁ ଏହା ସଦର୍ଥକ **AFFIRMATIVE** କିମ୍ବା ନଞ୍ଚର୍ଥକ **NEGATIVE** ହୋଇପାରେ କାରଣ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ପ୍ରକାଶ କରେ । ଏହା ଘଟଣାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିପାରେ କିମ୍ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରିପାରେ । ଯଥା :- କବି କାଳିଦାସ ଜଣେ ଭାରତୀୟ ଅଟନ୍ତି । (ସଦର୍ଥକ) କିମ୍ବା ତସ୍‌ଲିମା ଭାରତୀୟ ନୁହନ୍ତି (ନଞ୍ଚର୍ଥକ) । କେତେକ ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍‌ମାନେ କହନ୍ତି ଯେ ସଂଯୋଜକ ସର୍ବଦା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସଂପର୍କକୁ ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବାରୁ ଏହା ସର୍ବଦା ସଦର୍ଥକ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ମାତ୍ର ଏହି ଯୁକ୍ତି ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଅଟେ । ଏହାର କାରଣ ହେଲା ଯେ ଆମେ ଯଦି ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଚିହ୍ନକୁ ସଂଯୋଜକ ଠାରୁ ନେଇଯାଇ ବିଧେୟ ସହିତ ଯୋଡ଼ିଦେଇ ବାକ୍ୟଟିକୁ ସଦର୍ଥକ କରିଦେଉ ତେବେ କୌଣସି ତର୍କ ବଚନ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ତସ୍‌ଲିମା ଭାରତୀୟ ନୁହନ୍ତି କହିବା ପରିବର୍େ 'ନୁହନ୍ତି'କୁ ନେଇ ବିଧେୟ ସହିତ ଯୋଡ଼ି ଦେଇ 'ତସ୍‌ଲିମା ଅଣଭାରତୀୟ ଅଟନ୍ତି' । ବୋଲି ଯଦି କୁହାଯାଏ ତେବେ ଭାଷାରେ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା କଥା ତାହା କରିବେ ନାହିଁ । ଫଳରେ ସବୁ ବାକ୍ୟ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଯିବେ । ଏହା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । କାରଣ ସଦର୍ଥକ ବାକ୍ୟରେ ସଂଯୋଜକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କକୁ ସ୍ୱୀକାର କରେ ଏବଂ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ବାକ୍ୟରେ ସଂଯୋଜକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଠାରେ ବିଧେୟ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବା ବିଷୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରେ । ସଂଯୋଜକ ଠାରୁ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଚିହ୍ନକୁ ନେଇ ବିଧେୟ ସହିତ ଯୋଡ଼ିଦେଲେ ବୁଝାଯିବ ଯେ ବିଧେୟ ଏହି ନଞ୍ଚର୍ଥକ ସଂପର୍କ ପ୍ରକାଶ କରିପାରେ । ମାତ୍ର, ବିଧେୟର ଏହା କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହି ସମସ୍ତ ବିଚାରକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି କୁହାଯିବ ଯେ ସଂଯୋଜକ ସହିତ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଚିହ୍ନ ରହିପାରେ ।

ଉଲ୍ଲେଖିତ ଆଲୋଚନାରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଲା ଯେ ସଂଯୋଜକ କେବଳ ଅଟେ, ଅଟନ୍ତି, ହୁଏ, ହୁଅନ୍ତି ଏହିଭଳି ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା କେବଳ ବ ର୍ମାନ କାଳରେ (ବ୍ୟାକରଣ ଅର୍ଥରେ ବ ର୍ମାନ କାଳ) ରହିବ ଏବଂ ଏହା ସଦର୍ଥକ କିମ୍ବା ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହୋଇପାରେ ।

୪.୨ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀକରଣ

ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ଯେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସଂପର୍କକୁ ତର୍କବଚନ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ତର୍କବଚନ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ । ତେଣୁ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀକରଣ ବିଷୟରେ ବିଚାର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ବିଭିନ୍ନ ନିୟମମାନଙ୍କୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକୁ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଇପାରେ । ଅର୍ଥାତ୍

ଗଠନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସହିତ ବିଧେୟର ସମ୍ବନ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟିରୁ, ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ, ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ, ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଇପାରେ । ବ ିମାନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ତର୍କ ବଚନମାନଙ୍କୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଭାବରେ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯିବ, ଯଥା : ସମ୍ବନ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟିରୁ, ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ, ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ, ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏବଂ ଉଭୟ ଗୁଣ ଓ ପରିମାଣର ଏକତ୍ରୀକରଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ।

(କ) ସମ୍ବନ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀକରଣ

ସମ୍ବନ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର, ଯଥା : ଅସ ିକ ବା ସ ିନିରପେକ୍ଷ **CATEGORICAL** ଏବଂ ସ ିମୂଳକ ବା ସ ିକ **CONDITIONAL** । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସହିତ ବିଧେୟର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ଏପରି ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ ।

ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ : ଯେଉଁ ତର୍କବଚନରେ କୌଣସି ସ ି ବା ଉପାଧି **CONDITION** ନଥାଇ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । 'ଭକ୍ତକବି ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ଭାଗବତର ରଚୟିତା ଅଟନ୍ତି' । 'ହିମାଳୟ ନାଗାଧିରାଜ ଅଟେ' । 'ସନ୍ଥ ଦୁଷ୍ଟ ନୁହଁନ୍ତି' । ଇତ୍ୟାଦି ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ ଅଟନ୍ତି । 'ହିମାଳୟ ନାଗାଧିରାଜ' ହେବାପାଇଁ କୌଣସି ସ ି କିମ୍ବା ବାଧା ନଥାଏ କିମ୍ବା ସନ୍ଥ ଦୁଷ୍ଟ ନହେବା କୌଣସି ସ ିକୁ ଅପେକ୍ଷା କରେ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ତର୍କବଚନମାନଙ୍କରେ କୌଣସି ସ ି ନଥାଇ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ କିଛି ସ୍ୱୀକାର ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରେ ।

ସ ିମୂଳକ ତର୍କବଚନ : ଯେଉଁ ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ କୌଣସି ସ ିକୁ ରଖି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୁଏ ସେହି ତର୍କବଚନକୁ ସ ିମୂଳକ ତର୍କବଚନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ତର୍କବଚନ ତିନିପ୍ରକାରର, ଯଥା :- ପ୍ରାକଳ୍ପିକ **HYPOTHETICAL**, ବୈକଳ୍ପିକ **ALTERNATIVE** ଏବଂ ବିଯୋଜକ **DISJUNCTIVE** । ପ୍ରକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନର ଆକାର ହେଲା : 'ଯଦି ...... ତେବେ ...... ।' ଏହା ଘଟିଲେ.... ତାହା ହୁଏ । ଇତ୍ୟାଦି, କେତେକ ତର୍କବଚନରେ ସ ିଟି ପରିଷ୍କାର ଭାବେ ଲେଖା ନହୋଇ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଉହ୍ୟଥାଏ । ଏବଂ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଜଣାଯାଏ । 'ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦିତ ହେଲେ ଆଲୋକ ହୁଏ ।', 'ପ୍ରବଳ ହିମପାତ ହେଲେ ଶୀତ ଲହରି ଆସେ ।' ଇତ୍ୟାଦି ତର୍କବଚନରେ ସ ିଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି 'ଯଦି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟ ହୁଏ', 'ଯଦି ପ୍ରବଳ ହିମପାତ ହୁଏ' । ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନରେ ଥିବା ସ ିକୁ ପୂର୍ବଗ **ANTECEDENT** ଏବଂ ସ ିର ଫଳକୁ ଅନୁଗ **CONSEQUENT** ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ପୂର୍ବଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଅନୁଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଯୁକ୍ତି ଯୁକ୍ତ । ଏହାର ବିପରୀତ ଠିକ୍ ନୁହେଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଅନୁଗକୁ ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱୀକାର କରି ପରେ ପୂର୍ବଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଅଯୌକ୍ତିକ । ବିଯୋଜକ ତର୍କ ବଚନ **DISJUNCTIVE PROPOSITION** ର ଆକାର ହେଲା କ କିମ୍ବା ଖ । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଜଣେ କବି କିମ୍ବା ଦାର୍ଶନିକ । ଏଠାରେ କିମ୍ବା ଶବ୍ଦଟି ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । ଏହି ତର୍କବଚନରେ 'କ' ଏବଂ 'ଖ' ବୋଲି ଦୁଇଟି ବିକଳ୍ପ ଥାଏ । ଏହି ଦୁଇଟି ବିକଳ୍ପ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ଏହି ତର୍କବଚନଟି ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟଥା ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ ଉଭୟ ବିକଳ୍ପ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ଯଦି 'କ' ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ 'ଖ' ଅବଶ୍ୟ ସତ୍ୟ ହେବ । ଅର୍ଥାତ ଏକ ସତ୍ୟ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନରେ ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଅନ୍ୟ ବିକଳ୍ପଟି ସତ୍ୟ ହେବ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ଅନ୍ୟଟିର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିରୂପଣ କରିହେବ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ଅସ୍ୱୀକରଣେ ସ୍ୱୀକରଣ ନିୟମଟି ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ।

ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ **ALTERNATIVE PROPOSITION** ଏକ ପ୍ରକାର ସ ିକ ତର୍କବଚନ । ଏହି ତର୍କବଚନର ଆକାର ହେଲା 'କ' କିମ୍ବା 'ଖ' । 'ବ୍ୟକ୍ତିଟି ମୃତ କିମ୍ବା ଜୀବିତ' ଏହି ତର୍କବଚନରେ କିମ୍ବା ଶବ୍ଦଟି ଏକ ସଂକୁଚିତ **EXCLUSIVE** ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ । ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନ ପରି ଏହା ମଧ୍ୟ ଦୁଇଟି ବିକଳ୍ପ ତର୍କବଚନକୁ ନେଇ 'କିମ୍ବା' 'ଅଥବା' ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୁକ୍ତ ଏକ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ । ଏହି ତର୍କବଚନରେ ଉଭୟ ବିକଳ୍ପକୁ ଏକାଠି ସ୍ୱୀକାର କିମ୍ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରି ହେବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏକ ସତ୍ୟ ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନରେ ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହେବ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ସତ୍ୟ ହେବ । ଏଠାରେ ସ୍ୱୀକରଣେ ଅସ୍ୱୀକରଣ ଓ ଅସ୍ୱୀକରଣେ ସ୍ୱୀକରଣ ଉଭୟ ନିୟମ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ।

ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ଏଠାରେ କିମ୍ବା ଶବ୍ଦର ଦୁଇଟି ଅର୍ଥ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନରେ 'କିମ୍ବା' ଶବ୍ଦଟି ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥ **INCLUSIVE SENSE** ରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲାବେଳେ ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ **ALTERNATIVE PROPOSITION** ରେ 'କିମ୍ବା' ଶବ୍ଦଟି ସଂକୁଚିତ ଅର୍ଥ **EXCLUSIVE SENSE** ରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । କିମ୍ବା ଶବ୍ଦର ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥଟି ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଏଠାରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକୁ ସ ି ନିରପେକ୍ଷ ଓ ସ ିମୂଳକ ତର୍କବବଚନରେ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଇଅଛି । ମାତ୍ର ପୂର୍ବରୁ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ସମେତ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରବିଦ୍‌ମାନେ କେବଳ ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବାକ୍ୟକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ସମସ୍ତ ସ ିମୂଳକ ତର୍କବଚନ ନିଃସ ି ତର୍କବଚନକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ସ ିନିରପେକ୍ଷ ବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକରେ 'ଯଦି', 'ହୁଏତ' ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ଯୋଗକରି ସ ିମୂଳକ ତର୍କବଚନମାନ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ବହୁତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟନ୍ତି ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀକରଣ

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଶ୍ରେଣୀ କରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ଯଥା : ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ (ଅଥବା ପ୍ରାତିଶବ୍ଦିକ) ଏବଂ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ (ଅଥବା ବସ୍ତୁପରକ) ।

ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇ ଅଛି ଯେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିହିତ ଥାଏ । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ଏପରି ହୋଇପାରେ ଯେ ବିଧେୟ ପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ମାତ୍ର ହୋଇପାରେ, ଯଥା 'ବିରାଡ଼ି ସବୁ ମାର୍ଜାର ଅଟନ୍ତି ।' କିମ୍ବା 'ମନୁଷ୍ୟମାନେ ମାନବ ଅଟନ୍ତି ।' ଏହି ପ୍ରକାରର ତର୍କବଚନ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏହିପରି ବିଧେୟ ପଦ କେବଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷଣକୁ ଅଥବା ତାହାର ଆଂଶିକ ଲକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ତାହାକୁ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ କୁହାଯାଏ, ଯଥା : 'ମନୁଷ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବିଚାରବନ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ଅଟେ ।' 'ମନୁଷ୍ୟ ଏକ ପ୍ରାଣୀ ଅଟେ ।' ଅଥବା 'ତିନିବାହୁ ଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ଗୋଟିଏ ସମତଳ କ୍ଷେତ୍ର ତ୍ରିଭୁଜ ଅଟେ ।' 'ବନ୍ଧ୍ୟାନାରୀ ସନ୍ତାନ ପ୍ରସବ କରି ନଥାନ୍ତି ।' ଇତ୍ୟାଦି । ଏଠାରେ ବିଶେଷ ଧ୍ୟାନ ଦେବାକୁ ହେବ ଯେ ଏପ୍ରକାର ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିରୂପଣ କରିବା ପାଇଁ କୌଣସି ତଥ୍ୟଗତ ପ୍ରମାଣର ଆବଶ୍ୟକତା ନଥାଏ । କେବଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟର ଅର୍ଥକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ଜଣାଯାଇଥାଏ ।

ବସ୍ତୁପରକ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଧରଣର । ଯେଉଁ ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର କେବଳ ଅର୍ଥକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ ନକରି ଅନୁଭୂତି ସମର୍ଥିତ କେତେକ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରେ ତାହାକୁ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ଅଥବା ବସ୍ତୁ ପରକ ତର୍କବଚନ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ 'ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ଉଦିତ ହୁଅନ୍ତି ।', ଗୋଟିଏ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ । ଏଠାରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ 'ସୂର୍ଯ୍ୟ'ର ଅର୍ଥରୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଦ୍ୱାରା 'ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ଉଦିତ ହୁଅନ୍ତି' ବୋଲି ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇନଥାଏ । କାରଣ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ଉଦିତ ହେବା ଏକ ତଥ୍ୟ ଅଟେ । ଏ ପ୍ରକାରର ତର୍କବଚନର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଲା ଯେ ଏହାର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିରୂପଣ କରିବା ପାଇଁ ଘଟଣାମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁଭୂତି ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ଅର୍ଥର ବିଶ୍ଳେଷଣ ନୁହେଁ । ବରଂ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଦୁଇଟି ନୂତନ ତଥ୍ୟର ସଂଶ୍ଳେଷଣ ଅଟେ ।

ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆଉ ଏକ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ତାହା ହେଲା ଯେ ଗୋଟିଏ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ବିରୋଧାଭାସ ଘଟିଥାଏ । 'ମନୁଷ୍ୟ ମାନବ ଅଟେ ।' ଏହାକୁ ବିରୋଧ କଲେ ବିରୋଧାଭାସ **SELF-CONTRANDICTION** ଘଟିଥାଏ । ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନକୁ ବିରୋଧ କଲେ ଏହା ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । 'ହସ୍ତୀ ସର୍ବ ବୃହତ ପ୍ରାଣୀ ଅଟେ ।' ଏହାକୁ ବିରୋଧ କଲେ ଅର୍ଥାତ୍ 'ହସ୍ତୀ ସର୍ବ ବୃହତ୍ ପ୍ରାଣୀ ନୁହେଁ ।' ବୋଲି କହିଲେ ତାହା ଅସତ୍ୟ ହୋଇପାରେ କିନ୍ତୁ ସ୍ୱବିରୋଧାତ୍ମକ ହେବନାହିଁ ।

ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀକରଣ

ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ସଦର୍ଥକ କିମ୍ବା ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ । ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ କିଛି କହିଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ କିଛି ସ୍ୱୀକାର କିମ୍ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥାଏ । ଯେଉଁ ବାକ୍ୟରେ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ କିଛି ସ୍ୱୀକାର କରିଥାଏ ଏହି ତର୍କବଚନ ସଦର୍ଥକ ଅଟେ, ଯଥା :- 'ହିମାଳୟ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ପର୍ବତ ଅଟେ ।' ଏହି ତର୍କବଚନରେ 'ସର୍ବୋଚ୍ଚ ପର୍ବତ ଅଟେ' ହିମାଳୟ ବିଷୟରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଅଛି । ସେହିଭଳି ଯେଉଁ ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ କିଛି ନାସ୍ତିକରେ ସେହି ତର୍କବଚନ ନଞର୍ଥକ ଅଟେ । 'କାଗଜ ଫୁଲର ଗନ୍ଧନାହିଁ ।, ଏହି ତର୍କବଚନରେ କାଗଜ ଫୁଲ ସମ୍ପର୍କରେ ଗନ୍ଧଥିବା ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଅଛି । ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନରେ ସ୍ୱୀକାର ସୂଚକ ଚିହ୍ନଟି ସଂଯୋଜକ ସହ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନରେ ନାସ୍ତି ସୂଚକ ଚିହ୍ନଟି ସଂଯୋଜକ ସହ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ କେତେକ ତର୍କବଚନରେ ନଞର୍ଥକ ଚିହ୍ନ ସଂଯୋଜକ ସହ ଯୁକ୍ତ ନହୋଇ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ, ଯଥା :- 'ଜୟଦେବ ବଙ୍ଗୀୟ କବି ନୁହନ୍ତି ।' ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ 'ଅଟନ୍ତି ନାହିଁ' କୁହା ନଯାଇ 'ନୁହନ୍ତି' ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ 'ନୁହନ୍ତି'ର ଅର୍ଥ 'ଅଟନ୍ତି ନାହିଁ ।' (ଏହା ସଂଯୋଜକ ଓ ନାସ୍ତିସୂଚକ ଚିହ୍ନ) ।

ବ ର୍ମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁଛି ଯେ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନର ଗୁଣ କିପରି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିହେବ ? ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଦୁଇଟି ମତ ରହିଅଛି । ପ୍ରଥମ ମତଟି ହେଲା ଯେ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ସଦର୍ଥକ କିମ୍ବା ନଞର୍ଥକ ତାହା ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନର ଅନୁଗ **CONSEQUENT** ରୁ ଜଣାଯାଏ । ଅନୁଗ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥିଲେ ତର୍କବଚନଟି ସଦର୍ଥକ (ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦିତ ହେଲେ

ଆଲୋକହୁଏ ।) ଏବଂ ଅନୁଗ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥିଲେ (ଛାତ୍ରଟିର ଅଧ୍ୟୟନ ଉ ମ ହେଲେ ସେ ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେବନାହିଁ ।) ତର୍କବଚନଟି ନଞର୍ଥକ ହେବ । ଦ୍ୱିତୀୟ ମତଟି ହେଲା ଯେ ସମସ୍ତ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ସଦର୍ଥକ ଅଟେ । କାରଣ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନରେ ଅନୁଗ ସର୍ବଦା ପୂର୍ବଗ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥାଏ । ଆଧୁନିକ ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରବିଦ୍‌ମାନଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରଥମ ମତଟି ଠିକ୍ ଅଟେ । କାରଣ ହେଲା ଯେ ଗୋଟିଏ ସ ର୍ ନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ ଭଳି ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନର ଗୁଣ ଏହାର ଅନୁଗର ଗୁଣ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅନୁଗ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥିଲେ ତର୍କବଚନଟି ସଦର୍ଥକ ଏବଂ ଅନୁଗ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥିଲେ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନଟି ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ ।

(ଘ) ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନର ଶ୍ରେଣୀକରଣ

ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ସାର୍ବିକ ଅଥବା ସାମାନ୍ୟ **UNIVERSAL** ହୋଇଥାଏ କିମ୍ବା ଏହା ବିଶେଷ ହୋଇଥାଏ **PARTICULAR** । ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ସମସ୍ତ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଷୟରେ କିଛି ସ୍ୱୀକାର କରିଥାଏ କିମ୍ବା ନାସ୍ତି କରିଥାଏ ଯଥା : ସମସ୍ତ କାକ କୃଷ୍ଣ ଅଟନ୍ତି । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ସର୍ବଗୁଣ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହନ୍ତି । ବିଶେଷ ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ସମଗ୍ର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଷୟରେ କିଛି ସ୍ୱୀକାର ବା ଅସ୍ୱୀକାର ନକରି ବାଚ୍ୟାର୍ଥର କିଛି ଅଂଶ ବିଷୟରେ କିଛି ସ୍ୱୀକାର କିମ୍ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥାଏ, ଯଥା : କେତେକ ପୁଷ୍ପ ସୁଗନ୍ଧିଯୁକ୍ତ ଅଟେ । ଅଥବା କେତେକ ପୁଷ୍ପ ସୁଗନ୍ଧିଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ପ୍ରଥମ ତର୍କବଚନରେ 'ସୁଗନ୍ଧ ଯୁକ୍ତ' ହେବା ଗୁଣକୁ ପୁଷ୍ପ ଶବ୍ଦର ଆଂଶିକ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଷୟରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଉଥିବା ବେଳେ ଦ୍ୱିତୀୟ ତର୍କବଚନରେ 'ସୁଗନ୍ଧିଯୁକ୍ତ' ହେବା ବିଷୟ କେତେକ ପୁଷ୍ପଙ୍କ ବିଷୟରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇନାହିଁ ।

ଉପରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନର ପରିମାଣ ସୂଚକ ଚିହ୍ନ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା 'ସବୁ', 'ସଦାବେଳେ', 'ସବୁରି','ସବୁଠାରେ' କିମ୍ବା 'କେହିନୁହଁ' 'କୌଣସିଟି ନୁହେଁ' ଇତ୍ୟାଦି । ସେହିପରି ବିଶେଷ ତର୍କବଚନର ପରିମାଣ ସୂଚକ ଚିହ୍ନ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା 'କେତେକ' 'କେତେକ ନୁହେଁ' ଇତ୍ୟାଦି । ପରିମାଣ ସୂଚକ **QUANTIFIAR** ଚିହ୍ନଟି ତର୍କବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ **SUBJECT** ପୂର୍ବରୁ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଯଥା :- 'ସମସ୍ତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତୀକ୍ଷ୍ଣବୁଦ୍ଧି ସମ୍ପନ୍ନ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ସମସ୍ତ' ଶବ୍ଦଟି ପରିମାଣ ସୂଚକ ଅଟେ ଯାହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ସୂଚିତ ହୋଇଅଛି । ସେହିପରି 'କେତେକ' ଶବ୍ଦଟି ପରିମାଣ ସୂଚକ ଅଟେ ଯାହା, "କେତେକ ସନ୍ଥ ଜ୍ଞାନୀ ଅଟନ୍ତି" ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ସନ୍ଥ ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବରୁ ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ସାର୍ବିକ ଓ ବିଶେଷ ଶ୍ରେଣୀକରଣ ଏପରି ଯେ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ଅବଶ୍ୟ ସାର୍ବିକ ହେବ, କିମ୍ବା ବିଶେଷ ହେବ, ଠିକ୍ ଯେଉଁପରି ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ସଦର୍ଥକ ନଚେତ ନଞର୍ଥକ ହେବ । ସାର୍ବିକ ଓ ବିଶେଷ ଶ୍ରେଣୀକରଣ ମଧ୍ୟରେ ତୃତୀୟ ବିକଳ୍ପ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଅବଶ୍ୟ କେତେକ ତର୍କବଚନ ସାର୍ବିକ ବୋଲି ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବାସ୍ତବରେ ସାର୍ବିକ ନୁହଁନ୍ତି, ଯଥା :- 'ମୋର ଜ୍ଞାତସାରରେ ସମସ୍ତ ନଦୀ ସାଗରରେ ମିଶିଅଛନ୍ତି' । ଏହି ତର୍କବଚନ ସାର୍ବିକ ବୋଲି ଜଣାପଡୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଏକ ବିଶେଷ ତର୍କବାକ୍ୟ । ଉପରୋକ୍ତ ତର୍କବଚନକୁ ଉନ୍ନତମାନ **STANDARD** ର ତର୍କବଚନକୁ ରୂପାନ୍ତର କଲେ ଏହା ଜଣାଯିବ । ମାତ୍ର ଏକଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ତର୍କବଚନଟି

ସାର୍ବିକ ଅଥବା ବିଶେଷ ହେବ । ତର୍କବଚନ ଏମାନଙ୍କୁ ସାର୍ବିକ ଓ ବିଶେଷ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଶ୍ରେଣୀ କରଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ତର୍କବଚନ ଏହି ଶ୍ରେଣୀ ଦ୍ୱୟର ପରିସରଭୁକ୍ତ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏପରି କୌଣସି ତର୍କବଚନ ନାହିଁ ଯେ କି ସାର୍ବିକ ହୋଇନଥିବ କିମ୍ବା ବିଶେଷ ହୋଇନଥିବ ।

(ଙ) ଉଭୟ ଗୁଣ ଓ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀକରଣ

ପୂର୍ବରୁ କୁହାଗଲା ଯେ ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ହୁଏତ ସଦର୍ଥକ କିମ୍ବା ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେବ । ସେହିପରି ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ହୁଏତ ସାର୍ବିକ **UNIVERSAL** କିମ୍ବା ବିଶେଷ **PARTICULAR** ହେବ । ଗୋଟିଏ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ ହୁଏତ ସଦର୍ଥକ, ଯଥା 'ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ମନନଶୀଳ ଅଟନ୍ତି ।' କିମ୍ବା ନଞ୍ଚର୍ଥକ, ଯଥା :- 'କୌଣସି ଅଧ୍ୟାତ୍ମଚେତା ବ୍ୟକ୍ତି ହିଂସା ପରାୟଣ ନୁହନ୍ତି ।' ହୋଇପାରେ । ସେହିପରି ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ ସଦର୍ଥକ (କେତେକ ଉତ୍କଳୀୟ କଳାପ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି ।) କିମ୍ବା ନଞ୍ଚର୍ଥକ (କେତେକ ଫଳ ସୁମିଷ୍ଟ ନୁହେଁ ।) ହୋଇପାରେ । ଉଭୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ (କ) ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ (ଖ) ସାର୍ବିକ ନଞ୍ଚର୍ଥକ, (ଗ) ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ ଏବଂ (ଘ) ବିଶେଷ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହୋଇପାରନ୍ତି ।

ତେଣୁ ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ -

- ତର୍କବଚନ
  - ସଦର୍ଥକ
  - ନଞ୍ଚର୍ଥକ

ଏବଂ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ -

- ତର୍କବଚନ
  - ସାର୍ବିକ
  - ବିଶେଷ

ଉଭୟ ଗୁଣ ଓ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ -

- ତର୍କବଚନ
  - ସାର୍ବିକ
    - ସଦର୍ଥକ(ଆ)
    - ନଞ୍ଚର୍ଥକ(ଏ)
  - ବିଶେଷ
    - ସଦର୍ଥକ(ଇ)
    - ନଞ୍ଚର୍ଥକ(ଓ)

ଏହି ଚାରି ପ୍ରକାରର ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ -

(କ) ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ (ଆ) ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ମନନଶୀଳ ।

(ଖ) ସାର୍ବିକ ନଞର୍ଥକ (ଏ) କୌଣସି ଅଧ୍ୟାତ୍ମଚେତା ବ୍ୟକ୍ତି ହିଂସାପରାୟଣ ନୁହନ୍ତି ।

(ଗ) ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ (ଇ) କେତେକ ଫଳ ସୁମିଷ୍ଟ ଅଟେ ।

(ଘ) ବିଶେଷ ନଞର୍ଥକ (ଓ) କେତେକ ଫଳ ସୁମିଷ୍ଟ ନୁହେଁ ।

'ଆ' ତର୍କବଚନ ଗୋଟିଏ ସାର୍ବିକ ଓ ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ । ଏହା ପ୍ରଥମତଃ ଗୋଟିଏ ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ ଯେଉଁଠି ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ କିଛି ସ୍ୱୀକାର କରିଥାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଏହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ସମସ୍ତ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଷୟରେ ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବାରୁ ତର୍କବଚନଟି ସାର୍ବିକ ଅଟେ ।

'ଏ' ତର୍କବଚନ ସାର୍ବିକ ଓ ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ । ଏଠାରେ ବିଧେୟ ପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବିଷୟରେ କିଛି ଅସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବାରୁ ଏହା ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ବିଧେୟପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଷୟରେ କିଛି ଅସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବାରୁ ଏହା ଏକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ ।

'ଇ' ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବିଷୟରେ କିଛି ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବାରୁ ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ ଏବଂ ଏହି ବିଧେୟ ପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ଆଂଶିକ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଷୟରେ କିଛି ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବାରୁ ଏହାକୁ ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

'ଓ' ଏହି ତର୍କବଚନ ବିଶେଷ ଓ ନଞର୍ଥକ ଅଟେ । କାରଣ ଏଠାରେ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ କିଛି ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥାଏ । ବିଧେୟ ପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ଆଂଶିକ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଷୟରେ କିଛି ଅସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବାରୁ ଏହା ଏକ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ ଅଟେ ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅସ ର୍କ **CATEGORICAL** ତର୍କବଚନର ଚାରିଗୋଟି ଉପାଦାନ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ ଏବଂ ଏହି ଚାରିଟି ଉପାଦାନ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଜଣାପଡୁଥିବେ । ସେହି ଚାରିଗୋଟି ଉପାଦାନ ହେଲା :- ପରିମାଣାଙ୍କ, (**QUANTIFIAR** ଯାହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା କ ର୍ାପଦ ପୂର୍ବରୁ ଦିଆଯାଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ **SUBJECT ,** ସଂଯୋଜକ **COPULA** ଯାହା ସଦର୍ଥକ କିମ୍ବା ନଞର୍ଥକ ହୋଇପାରେ ଏବଂ ବିଧେୟ **PREDICATE** ଯାହା କ ର୍ାପଦ ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ସଂପର୍କରେ କିଛି ସ୍ୱୀକାର କିମ୍ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥାଏ) । ନିମ୍ନ ଚିତ୍ରରୁ ଏହା ଜଣାପଡ଼ିବ ।

ଅସ ର୍କ ତର୍କବଚନ

ପରିମାଣାଙ୍କ	ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପଦ	ସଂଯୋଜକ	ବିଧେୟପଦ

ଏହି ଅନୁସାରେ ଗୁଣ ଓ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଉଥିବା ଚାରିଗୋଟି ଶ୍ରେଣୀକୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଚିତ୍ରରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଗଲା-

ତର୍କବଚନର ପ୍ରକାର	ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନାମ	ଗଠନ	ମୂ ି ଉଦାହରଣ
ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ	ଆ	ସମସ୍ତ କ-ଖ ଅଟେ	ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ମନନଶୀଳ ଅଟନ୍ତି ।
ସାର୍ବିକ ନଞ୍ଚର୍ଥକ	ଏ	କୌଣସି କ-ଖ ନୁହେଁ	କୌଣସି ମହାପୁରୁଷ ହିଂସା ଆଚରଣ କରନ୍ତିନାହିଁ ।
ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ	ଇ	କେତେକ କ-ଖ ଅଟେ	କେତେକ ଫଳ ସୁମିଷ୍ଟ ଅଟନ୍ତି ।
ବିଶେଷ ନଞ୍ଚର୍ଥକ	ଓ	କେତେକ କ-ଖ ନୁହନ୍ତି	କେତେକ ପୁଷ୍ପ ସୁଗନ୍ଧିଯୁକ୍ତ ନୁହନ୍ତି ।

ଆରିଷ୍ଟଟଲ ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନର ଏହି ଚାରିଗୋଟି ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରି ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଉପରୋକ୍ତ ଭାବେ ସିଧା ସଳଖ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇନଥିଲେ ସେହି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଏହି ଶ୍ରେଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେ କୌଣସି ଶ୍ରେଣୀକୁ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ କେତେକ ସୂତ୍ରକୁ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ ।

୪.୩ ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ତର୍କୀୟ ଆକାରକୁ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ

ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା ହୋଇଛି ଯେ ଚାରିପ୍ରକାରର ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ ଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ ଆ (ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ), ଏ (ସାର୍ବିକ ନଞ୍ଚର୍ଥକ), ଇ (ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ) ଏବଂ ଓ (ବିଶେଷ ନଞ୍ଚର୍ଥକ । ଏହି ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସ ି ନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନର ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ମାନ ଅନୁସାରେ ଗଠିତ, ସେହି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନା ସର୍ବାଦୌ ପ୍ରୟୋଜନ ।

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟମାନ ଅନୁଯାୟୀ ଗଠିତ ଏକ ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନର ଚାରିଗୋଟି ବିଭାଗ ରହିଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା – ପରିମାଣାଙ୍କ ଅଥବା ପରିମାଣସୂଚକ ଶବ୍ଦ, ଯଥା – 'ସମସ୍ତ', 'କୌଣସି', 'କେତେକ', ଇତ୍ୟାଦି କ ିପଦ ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯାହା ବିଷୟରେ ବିଧେୟରେ କିଛି କୁହାଯାଏ । ସଂଯୋଜକ – ଯାହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥାଏ ଏବଂ ଯାହା ତର୍କବଚନର ଗୁଣକୁ (ସଦର୍ଥକ କିମ୍ବା ନଞ୍ଚର୍ଥକ) ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ବିଧେୟ – ଯାହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (କ ିପଦ) ବିଷୟରେ କିଛି କହିଥାଏ । ପୂର୍ବରୁ ଏକଥା ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ ପରିମାଣ ସୂଚକ ଶବ୍ଦ ସର୍ବଦା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପଦ ସହିତ ସଂଲଗ୍ନ ରହି ସେହି ପଦର ପୂର୍ବରୁ ରହିଥାଏ । ଏହି ଚାରିଗୋଟି ବିଭାଗ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟମାନର ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଯଦି ଏକ ନିୟମିତ ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ ଗଠିତ ହୋଇନଥାଏ ତାହାକୁ ଅନିୟମିତ ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ ବୋଲି ଧରି ନିଆଯିବ । ଆମର ସାଧାରଣ ଭାଷାରେ ଅନେକ ତର୍କବଚନ ଅଛି, ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ଏହି ମାନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନିୟମିତ ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନିୟମିତ ଆକାରକୁ ଆଣିବାକୁ ହେଲେ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ଆବଶ୍ୟକ । ମାତ୍ର ଏଠାରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ହେଲା ଯେ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ବେଳେ ତର୍କବଚନରେ ନିହିତ ଅର୍ଥ **MEANING** ଅପରିବ ିତ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯେହେତୁ ବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ବନ୍ଧ ଯେଉଁ ଅର୍ଥଟି ପ୍ରକାଶ କରେ ତାହାହିଁ ତର୍କବଚନ ।

ଅନିୟମିତ ତର୍କବଚନକୁ ନିୟମିତ ତର୍କବଚନକୁ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଥମେ ବୁଝିବାକୁ ପଡ଼ିବ ଯେ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ କେଉଁ କାରଣ ବା କାରଣଗୁଡ଼ିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନିୟମିତ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇଥାଏ ।

କାରଣ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

(କ) ସଂଯୋଜକ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଲିଖିତ ନହୋଇ ଏହା କ୍ରିୟା ସହିତ ମିଶି ବିଧେୟପଦ ସ୍ଥାନରେ ରହିଥାଏ ।

(ଖ) ସ ର୍ ନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନର ତାର୍କିକ ଉପାଦାନ ଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଗୁଡ଼ିକର ନିୟମିତ ସଜ୍ଜୀକରଣ ହୋଇନଥାଏ ।

(ଗ) ବାକ୍ୟରେ ପରିମାଣ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇ ନଥାଏ କିମ୍ବା ପରିମାଣ ସୂଚକ ଶବ୍ଦ (ଯଥା - 'ସମସ୍ତ', 'କେତେକ', 'କୌଣସି') ମଧ୍ୟ ନଥାଏ ।

(ଘ) ସମସ୍ତ କେବଳାତ୍ମକ, ବ୍ୟତିରେକାତ୍ମକ ଏବଂ ପ୍ରଶ୍ନାତ୍ମକ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ଅନିୟମିତ ଅଟନ୍ତି ।

(ଙ) ନଞ୍ଚର୍ଥକ ସଂକେତ ସଂଯୋଜକ ସହିତ ନଥିବା ଯୋଗୁଁ ତର୍କବଚନର ପରିମାଣ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଜଣାପଡ଼ିନଥାଏ ।

ଏହି ସବୁ ବିଷୟକୁ ଧ୍ୟାନରେ ରଖି ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ସୂତ୍ର ଅନୁଯାୟୀ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ କରାଯାଏ ।

(୧) ସଂଯୋଜକ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ହୋଇନଥିବା ସ ର୍ନିରପେକ୍ଷ ବାକ୍ୟର ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ

'ସମସ୍ତ ଅମରନାଥ ଯାତ୍ରୀ ବହୁକଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ।' ଏହି ବାକ୍ୟରେ ପରିମାଣାଙ୍କ (ସମସ୍ତ) ଓ କ ର୍ାପଦ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସଂଯୋଜକ (ଅଟନ୍ତି) ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ଦିଆଯାଇନାହିଁ । ଏହାର ରୂପାନ୍ତର କରିବାକୁ ହେଲେ ପରିମାଣାଙ୍କ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦକୁ ଅପରିବ ର୍ିତ ରଖି (ସମସ୍ତ ଅମରନାଥଯାତ୍ରୀ) ବହୁକଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଶ୍ରେଣୀକୁ ବିଧେୟ ସ୍ଥାନରେ ରଖି ସଂଯୋଜକ (ଅଟନ୍ତି)କୁ ପୃଥକ୍ ଭାବେ ଲେଖିବା ଆବଶ୍ୟକ ଯଥା -

'ସମସ୍ତ ଅମରନାଥଯାତ୍ରୀ ବହୁ କଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ।' - ଅନିୟମିତ ।

'ସମସ୍ତ ଅମରନାଥଯାତ୍ରୀ ବହୁ କଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଅଟନ୍ତି ।' - ଆ'ନିୟମିତ ।

ସେହିପରି 'ବ୍ୟାଘ୍ର ମନୁଷ୍ୟଖାଏ ।' - ଅନିୟମିତ - ଏଠାରେ ପରିମାଣାଙ୍କ ସୂଚିତ ହୋଇନାହିଁ ।

'ସମସ୍ତ ବ୍ୟାଘ୍ର ମନୁଷ୍ୟ ଖିଆ ପ୍ରାଣୀ ଅଟନ୍ତି ।' ଆ - ନିୟମିତ

(୨) ସମସ୍ତ ନିୟମିତ ତର୍କବଚନୀୟର ଉପାଦାନ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ତର୍କୀୟ ଶୃଙ୍ଖଳା ଉଲ୍ଲଂଘନ କରୁଥିବା ବାକ୍ୟର ରୂପାନ୍ତର ।

ଏପରି ତର୍କ ବଚନମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅଛି ଯେଉଁଥିରେ ପୂର୍ବାଲୋଚିତ ସମସ୍ତ ତର୍କବଚନୀୟ ଉପାଦାନ ରହିଛି ମାତ୍ର ଆବଶ୍ୟକ ତର୍କୀୟ ଶୃଙ୍ଖଳା **LOGICAL ORDER** ର ଅଭାବ ରହିଛି । ଯଥା :-'ବିଦ୍ୱାନ ସମସ୍ତ ନମସ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।' ଏହି ତର୍କବଚନରେ ପରିମାଣାଙ୍କ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପଦ, ସଂଯୋଜକ ଏବଂ ବିଧେୟପଦ, ରହିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତର୍କୀୟ ଶୃଙ୍ଖଳା ଅନୁସାରେ ସଜ୍ଜୀକରଣ ହୋଇନଥିବାରୁ ଏହି ତର୍କବଚନ ଏକ ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଏହାର ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ଆବଶ୍ୟକ ଯଥା :-

'ବିଦ୍ୱାନ ସମସ୍ତ ନମସ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।' - ଅନିୟମିତ ତର୍କବଚନ,

'ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୱାନ ନମସ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।' - ଆ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ,

'କୋମଳମତି ବାଳିକା ସର୍ବେ ଅଟନ୍ତି ଚପଳା ।' - ଅନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

'ସମସ୍ତ କୋମଳମତି ବାଳିକା ଚପଳା ଅଟନ୍ତି ।' - ଆ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

(୩) ପରିମାଣସୂଚକ ଶବ୍ଦ ସଠିକ୍ ଭାବେ ନଥିବା ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ

ଯେଉଁ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ପରିମାଣସୂଚକ ଶବ୍ଦ, ଯଥା - 'ସବୁ', 'ସମସ୍ତ', 'କୌଣସି', 'କେତେକ' ଇତ୍ୟାଦି ନଥାଏ ସେହିବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିୟମିତ ତର୍କୀୟ ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ଆଣିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଏହି ସବୁ ବାକ୍ୟ ଦୁଇପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ । ପ୍ରଥମତଃ ପରିମାଣର ସୂଚନା ଥାଇ ମଧ୍ୟ ପରିମାଣ ସୂଚକ ଶବ୍ଦ, ଯଥା : 'ସମସ୍ତ', 'କେତେକ', 'କେହିନୁହେଁ ଇତ୍ୟାଦି ନଥାଏ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟତଃ କେତେକ ବାକ୍ୟ ଅଛି ଯାହାର ପରମାଣର ସୂଚନା ଆଦୌ ନଥାଏ ।

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାରର ଅନିୟମିତ ତର୍କବଚନ :

'ପ୍ରତ୍ୟେକ' 'ଯେକେହି' ଇତ୍ୟାଦି ପରିମାଣ ସୂଚକ ଶବ୍ଦ ଥାଇ ବାକ୍ୟଟି ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥଲେ ସେହି ବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକୁ ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ 'ଆ'କୁ ରୂପାନ୍ତର କରିବାକୁ ହେବ । ଯଥା -

'ସର୍ବ ପ୍ରାଣୀ ପ୍ରକୃତିର ସନ୍ତାନ ।' - ଅନିୟମିତ =

'ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ପ୍ରକୃତିର ସନ୍ତାନ ଅଟନ୍ତି । - ଆ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

'ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉତ୍କଳୀୟ କଳାପ୍ରିୟ ।' - ଅନିୟମିତ

'ସମସ୍ତ ଉତ୍କଳୀୟ କଳାପ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି ।' - ଆ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

'ଯେକେହି ଛାତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନପ୍ରିୟ ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

'ସମସ୍ତ ଛାତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନପ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି ।' - 'ଆ' - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

'ସମସ୍ତ', 'ଯେକେହି', 'ପ୍ରତ୍ୟେକ' ଇତ୍ୟାଦି ପରିମାଣସୂଚନାଙ୍କ ଶବ୍ଦଥାଇ ବାକ୍ୟଟି ଯଦି ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ଏହା ବିଶେଷ ନଞର୍ଥକ (ଓ) ତର୍କବଚନକୁ ରୂପାନ୍ତର ହେବ । ଯଥା :-

'ସମସ୍ତ ଯୁବକ କ୍ରୀଡ଼ାବିତ୍ ନୁହନ୍ତି ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

'କେତେକ ଯୁବକ କ୍ରୀଡ଼ାବିତ୍ ନୁହନ୍ତି ।' - 'ଓ' - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

'ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଉଦାରଚେତା ନୁହନ୍ତି ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

'କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଉଦାରଚେତା ନୁହନ୍ତି ।' - 'ଓ' ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

'ଯେକେହି ଲେଖକ ସାରଳା ସମ୍ମାନ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହନ୍ତି ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

'କେତେକ ଲେଖକ ସାରଳା ସମ୍ମାନ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହନ୍ତି ।' - ଓ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରକାରର ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ :

ଯେଉଁ ଏକକ ବାକ୍ୟ **SINGULAR ,** ଅର୍ଥାତ୍ କେବଳ ଜଣଙ୍କୁ ବୁଝାଉଥିବା ବାକ୍ୟରେ ଯଦି ନଞର୍ଥକ ଚିହ୍ନଥାଏ ତେବେ ଏହା 'ଆ' ତର୍କବଚନକୁ ରୁପାନ୍ତରିତ ହୁଏ । ଯଥା -

'ହିମାଳୟ ପର୍ବତ ନଗାଧିରାଜ ଅଟେ ।' - ଆ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

'ଭୀମଭୋଇ ମହିମାଧର୍ମର ପ୍ରଚ୍ରରକ ଅଟନ୍ତି ।' - ଆ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

ଏକକ ବାକ୍ୟରେ ନଞର୍ଥକ ଚିହ୍ନଥିଲେ ତାହା ନଞର୍ଥକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ (ଏ)କୁ ରୂପାନ୍ତରୀତ ହୁଏ । ଯଥା :-

'ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ହିଂସାପ୍ରିୟ ନୁହନ୍ତି ।' - ଏ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

'କଟକ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀ ନୁହେଁ ।' - ଏ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

ଲକ୍ଷ୍ୟକରିବାକୁ ହେବ ଯେ ଉପରୋକ୍ତ ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନ, ଯଥା 'ଭୀମଭୋଇ ମହିମାଧର୍ମର ପ୍ରଚ୍ରରକ ଅଟନ୍ତି ।'; ରେ ବିଧେୟ ପଦ ସମସ୍ତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବିଷୟରେ କହୁଥିବାସ୍ଥଳେ, ସାର୍ବିକ ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ଯଥା :- 'କଟକ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀ ନୁହେଁ ।'ରେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀ ନହେବା ବିଷୟଟିକୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପଦ - କଟକ, ବିଷୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଅଛି ।

(୪) 'କେହିନୁହେଁ', 'କଦାପି ନୁହେଁ', 'କେବେ ନୁହେଁ' ଇତ୍ୟାଦି ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବା ବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ସାର୍ବିକ ନଞର୍ଥକ ଅଥବା 'ଏ' ତର୍କ ବଚନକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୁଅନ୍ତି ।

'ମନୁଷ୍ୟ କଦାପି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

'କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ ।' - ଏ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

'କେହି ଦୁର୍ବଳମନା ବ୍ୟକ୍ତି ଅହିଂସା ମାର୍ଗରେ ପରିଚ୍ଚଳିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ

'କୌଣସି ଦୁର୍ବଳମନା ବ୍ୟକ୍ତି ଅହିଂସା ମାର୍ଗରେ ପରିଚ୍ଚଳିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ।' - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

(୫) 'କେତେକ', 'ପ୍ରାୟତଃ' 'ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ' 'ମୁଷ୍ଟିମେୟ' ଇତ୍ୟାଦି କୌଣସିଟି ବାକ୍ୟ ଯଦି ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ଏହା ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ ଚିହ୍ନ ଥାଇ ତର୍କବଚନକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୁଏ ଏବଂ ଏହି ଶବ୍ଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସିଟି ଥାଇ ବାକ୍ୟଟି ନିଞର୍ଥକ ହୋଇଥିଲେ ତାହା ବିଶେଷ ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୁଏ ।

'ମୁଷ୍ଟିମେୟ ନାରୀ ମିଷ୍ଟଭାଷୀ ଅଟନ୍ତି ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

'କେତେକ ନାରୀ ମିଷ୍ଟଭାଷୀ ଅଟନ୍ତି ।' 'ଇ' - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

'ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରାୟତଃ ଅଭଦ୍ର ନୁହଁନ୍ତି ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

'କେତେକ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଭଦ୍ର ନୁହଁନ୍ତି ।' - 'ଓ' - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

(୬) 'କ୍ୱଚିତ', 'କଦାଚିତ' ଏହି ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ନଞାର୍ଥକ ବୋଧକ ଅଟନ୍ତି । କୌଣସି ସଦର୍ଥକ ବାକ୍ୟରେ ଏହିଭଳି ଶବ୍ଦ ଥିଲେ ସେହି ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ ନଞାର୍ଥକ ତର୍କବଚନକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ଗୋଟିଏ ନଞାର୍ଥକ ବାକ୍ୟରେ ଏହିଭଳି ଶବ୍ଦ ଥିଲେ ସେହି ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ଦୁଇଟି ନଞାର୍ଥକ ଶବ୍ଦ ଥିଲେ ତାହା ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ ।

ଯଥା :-

'ମନୁଷ୍ୟମାନେ କ୍ୱଚିତ ଧନଲୋଭର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଥାଆନ୍ତି ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

'କେତେକ ମନୁଷ୍ୟ ଧନଲୋଭର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ରହନ୍ତି ନାହିଁ ।' - 'ଓ' - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

'କଦାଚିତ ଗୁଣୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଈର୍ଷାପରାୟଣ ନୁହନ୍ତି ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ

'କେତେକ ଗୁଣୀବ୍ୟକ୍ତି ଈର୍ଷାପରାୟଣ ଅଟନ୍ତି ।' - 'ଇ' - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

(୭) କେବଳାର୍ଥକ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର ରୂପାନ୍ତର -

କେବଳାର୍ଥକ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ 'କେବଳ', 'ଏକମାତ୍ର', 'ବିନା' ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକ ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ହୋଇନଥାନ୍ତି । ଏହି ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ନିୟମିତ ତର୍କବଚନକୁ ରୂପାନ୍ତର କରିବାକୁ ହେଲେ ବିଧେୟକୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ସ୍ଥାନକୁ ଆଣି 'କେବଳ' ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ ପରିବର୍ତ୍ତେ ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନର ପରିମାଣକ ଦେଇ ରୂପାନ୍ତର କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା -

'କେବଳ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ରମାନେ ହିଁ ବୃତ୍ତି ପାଇବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ।' =

ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତି ପାଇବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ଛାତ୍ରମାନେ ମେଧାବୀ ଅଟନ୍ତି । - ଆ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

'କେବଳ ସଚ୍ଚୋଟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ସମ୍ମାନନୀୟ ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

'ସମସ୍ତ ସମ୍ମାନନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ସଚ୍ଚୋଟ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଟନ୍ତି ।' - ଆ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

କେବଳାର୍ଥକ ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟ 'ଏ' ତର୍କବାକ୍ୟକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା -

କେବଳ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ରମାନେ ହିଁ ବୃତ୍ତି ପାଇବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ।

କୌଣସି ଅଣ-ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର ବୃତ୍ତି ପାଇବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । - ଏ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

(୮) ବ୍ୟତିରେକାର୍ଥକ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର ରୂପାନ୍ତର

ଯେଉଁ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ କିଛି ବ୍ୟତିରେକ ଥାଇ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ସ୍ୱୀକାର ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥାଏ, ସେହି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟତିରେକାର୍ଥକ ବାକ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ବ୍ୟତିରେକାର୍ଥକ ବାକ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ । କେତେକ ବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟତିରେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେକ ବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟତିରେକ ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ -

ପାରଦ ବ୍ୟତୀତ ସମସ୍ତ ଧାତୁ କଠିନ । - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

ସମସ୍ତ ଅ-ପାରଦ ଧାତୁ କଠିନ ଅଟନ୍ତି । - ଆ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

ଅଦିତିକୁ ଛାଡ଼ି ସବୁ ଝିଅ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ସହ୍ୟ କରିପାରନ୍ତି । - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

ସମସ୍ତ ଅଦିତି-ଇତର ଝିଅମାନେ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ଅଟନ୍ତି । - ଆ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

ବ୍ୟତୀତିକ ପଦ ଯଦି ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ଉକ୍ତ ବାକ୍ୟଟି ଆଂଶିକ ସଦର୍ଥକ ବା 'ଇ' ତର୍କବଚନକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଯଥା - ଜଣକୁ ଛାଡ଼ି ଶ୍ରେଣୀର ସବୁଛାତ୍ର କ୍ରୀଡ଼ାପ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି । - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

ଶ୍ରେଣୀର କେତେକ ଛାତ୍ର କ୍ରୀଡ଼ାପ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି । - 'ଇ' - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ

(୯) କେତେକ ବାକ୍ୟରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦଟି ଅବ୍ୟକ୍ତିକ IMPERSONAL ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ପରିମାଣକ QUANTIFIER ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇନଥାଏ । ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାକ୍ୟର ଅର୍ଥ ବୁଝି ତାର କ ାପଦକୁ ସ୍ଥିର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ ଏବଂ ତାହାର ପରିମାଣକ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବାକୁ ହୁଏ ।

ଯଥା :

ଭାରି ଥଣ୍ଡା - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

'ଏହିପାଗ ବହୁତ ଥଣ୍ଡା ଅଛି ।' - 'ଆ' - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

'ଉଛୁର ହେଲାଣି' - ଅନିୟମିତ =

'ବେଳ ଉଛୁର ହୋଇଅଛି ।' - ଆ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇଟି ଉଦାହରଣରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିସ୍ଥିତି ବା ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ବୁଝାଉଥିବାରୁ ବାକ୍ୟଟି ଏକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଅଛି ।

ଆହୁରି କେତେକ ବାକ୍ୟ ଅଛି ଯେଉଁଠି ପରିମାଣକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବେ ଜଣା ନଥାଏ । ନିଜର ଅଭିଜ୍ଞତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି

ଏବଂ କେଉଁ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇଛି ତାହା ବିଚାର କରି ତର୍କବଚନର ପରିମାଣ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ । ଯଥା -

'ଗାଇ ଏକ ତୃଣଭୋଜି ପ୍ରାଣୀ ଅଟେ ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

'ସମସ୍ତ ଗାଇ ତୃଣଭୋଜି ପ୍ରାଣୀ ଅଟନ୍ତି ।' - 'ଆ' - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

'କୋଣାର୍କ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ମନ୍ଦିର ନୁହେଁ ।' - ଏହା ଏକ ସାର୍ବିକ ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ ଯେହେତୁ ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛି ଏବଂ ବାକ୍ୟରେ ବିଧେୟ ପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବିଷୟରେ କିଛି ନାସ୍ତି କରୁ ଥିବାରୁ ତର୍କବଚନଟି ନଞର୍ଥକ ଅଟେ ।

'ଛାତ୍ରମାନେ ଭ୍ରମଣ ପ୍ରିୟ ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

'କେତେକ ଛାତ୍ର ଭ୍ରମଣ ପ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି ।' - 'ଇ' - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

ଏହି ବାକ୍ୟରେ 'ଛାତ୍ରମାନେ' ଲେଖାଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ ନୁହେଁ । କାରଣ ହେଲା ଯେ ଆମର ଅଭିଜ୍ଞତା ଏହାକୁ ସମର୍ଥନ କରୁନାହିଁ ।

(୧୦) ପ୍ରଶ୍ନସୂଚକ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ରୂପାନ୍ତର କରାଯାଇପାରେ । ମାତ୍ର ଏହା କଲାବେଳେ କେଉଁ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଏବଂ କେଉଁ ଉ ରକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ପ୍ରଶ୍ନଟି ପଚରା ଯାଉଅଛି ତାହା ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।

ଯଥା :-

''ଜନ୍ମିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି କିଏ ନମରେ ?'' =

''ସମସ୍ତ ଜନ୍ମିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ମରଣଶୀଳ ଅଟନ୍ତି ।'' - ଆ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

ପ୍ରଶ୍ନ ଯେତେବେଳେ ଅନ୍ୟ ଭାବରେ ପଚରାଯାଏ ସେତେବେଳେ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ବାକ୍ୟକୁ ରୂପାନ୍ତର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଯଥା - 'ଭାରତ କେବେ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଲା' ? ଏହାର ରୂପାନ୍ତର ହେଉଛି - 'ମୋର ପ୍ରଶ୍ନ ହେଉଛି ଭାରତ କେବେ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଲା' - ଆ ।

(୧୧) ସମ୍ଭାବନାର୍ଥକ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୁଅନ୍ତି ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ - 'ହୁଏତ ବର୍ଷା ହୋଇପାରେ ।' - ଅନିୟମିତ ବାକ୍ୟ =

'କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବର୍ଷାହେବା ସମ୍ଭବ ଅଟେ ।' - ଇ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

(୧୨) ବିସ୍ମୟସୂଚକ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ରୂପାନ୍ତର କଲାବେଳେ ସେହି ବାକ୍ୟର ଅର୍ଥକୁ ବୁଝିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଯଥା-

ଆଃ ! କି ଚମତ୍କାର ଦୃଶ୍ୟରାଜି !=

ଏହି ଦୃଶ୍ୟରାଜି ଚମତ୍କାର ଅଟେ । - ଆ - ନିୟମିତ ତର୍କବଚନ ।

୪.୪ ତର୍କବଚନର ପଦମାନଙ୍କର ବ୍ୟାପକତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ

ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି ଯେ ଚାରିପ୍ରକାରର ସର୍ତ୍ତ ବିରହିତ ତର୍କବଚନ ଅଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ, ସାର୍ବିକ ନଞ୍ଜର୍ଥକ, ଆଂଶିକ ସଦର୍ଥକ ଏବଂ ଆଂଶିକ ନଞ୍ଜର୍ଥକ । ସୁବିଧା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେହି ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ଗଠନ ଓ ଉଦାହରଣ ଆଉଥରେ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା :

ତର୍କବଚନ	ସାଙ୍କେତିକ ନାମ	ତାର୍କିକ ଆକାର	ମୂର୍ତ୍ତ ଉଦାହରଣ
ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ	ଆ	ସମସ୍ତ ଉ ବି ଅଟେ	ସମସ୍ତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରତିଭାସମ୍ପନ୍ନ ଅଟନ୍ତି ।
ସାର୍ବିକ ନଞ୍ଜର୍ଥକ	ଏ	କୌଣସି ଉ ବି ନୁହେଁ	କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ ।
ଆଂଶିକ ସଦର୍ଥକ	ଇ	କେତେକ ଉ ବି ଅଟେ	କେତେକ ଦୃଶ୍ୟ ମନୋରମ ଅଟେ ।
ଆଂଶିକ ନଞ୍ଜର୍ଥକ	ଓ	କେତେକ ଉ ବି ନୁହେଁ	କେତେକ ପୁସ୍ତକ ଅଧ୍ୟୟନଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ଉପରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ଦେଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାକ୍ୟରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଓ ବିଧେୟ ପଦ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ସୂଚନା ଦେଇଥାଆନ୍ତି, ଯଥା – 'ବୈଜ୍ଞାନିକ' 'ପ୍ରତିଭାସମ୍ପନ୍ନ', 'ମନୁଷ୍ୟ', 'ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ', 'ଦୃଶ୍ୟ', 'ମନୋରମ', 'ପୁସ୍ତକ', 'ଅଧ୍ୟୟନଯୋଗ୍ୟ' । ଏହିସବୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ନାମ ଅଟନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରେଣୀରେ ସଦସ୍ୟମାନ ଥାଆନ୍ତି । ମାତ୍ର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଶ୍ରେଣୀର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ କିଛି ବକ୍ତବ୍ୟ ରହିଥାଏ ତ ଅନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଶ୍ରେଣୀର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ (ସଦସ୍ୟ) ଦିଆନଯାଇ କେବଳ ଆଂଶିକ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଥାଏ । ତର୍କବଚନର ଯେଉଁ ପଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଦସ୍ୟ (ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ) ରହିଥାଏ ସେହି ପଦକୁ ବ୍ୟାପ୍ତପଦ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଯେଉଁ ପଦରେ ସୂଚିତ ହୋଇଥିବା ଶ୍ରେଣୀର ଆଂଶିକ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଥାଏ ସେହି ପଦକୁ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ପଦବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଯୁକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ତର୍କବଚନ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ତର୍କବଚନମାନଙ୍କରେ ପଦମାନଙ୍କର ବ୍ୟାପକତାର ବିଚାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ, କାରଣ ଏହି ବ୍ୟାପକତା ଉପରେ ଅନେକ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପରୋକ୍ତ ଚାରିଗୋଟି ସର୍ତ୍ତ ବିରହିତ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ପଦମାନଙ୍କର ବ୍ୟାପକତା ବିଚାର କରାଯାଉ ।

'ଆ' – ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ :

'ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ ଅଟନ୍ତି ।' – ଏହା ଗୋଟିଏ ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ । ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ହେଉଛି 'ମନୁଷ୍ୟ' ଏବଂ ଏହାର ପରିମାଣକ ହେଉଛି 'ସମସ୍ତ' । ଅର୍ଥାତ୍ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦରେ ମନୁଷ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ 'ମରଣଶୀଳତା' ବିଷୟ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଅଛି । ତେଣୁ ଏହି ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ବ୍ୟାପକତା ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଅଛି । ଏହି ତର୍କବଚନର ବିଧେୟ ପଦ 'ମରଣଶୀଳ ଅଟନ୍ତି' କୁ ବିଚାର କଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ଏଠାରେ 'ମରଣଶୀଳ' ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଇନାହିଁ । ମରଣଶୀଳ ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କେବଳ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଉଥିବାରୁ ମରଣଶୀଳ ଶ୍ରେଣୀ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । ଏଣୁ 'ଆ' ତର୍କବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ । ବିଧେୟ ପଦ ନୁହେଁ ।

'ଏ' - ସାର୍ବିକ ନଞାର୍ଥକ :

'କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହନ୍ତି' । ଏହି ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ 'ମନୁଷ୍ୟ' ଏବଂ ତାହାର ପରିମାଣକ 'କୌଣସି' ଅଟେ । ଏହି ପରିମାଣକର ବ୍ୟବହାର ଯୋଗୁଁ ସୂଚିତ ହେଉଅଛି ଯେ, ଏଠାରେ 'ମନୁଷ୍ୟ' ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଉଅଛି । ଅର୍ଥାତ ମନୁଷ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀର କୌଣସି ସଦସ୍ୟ ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହନ୍ତି । ତେଣୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ବ୍ୟାପକତା ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଅଛି । ବିଧେୟ ପଦ 'ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ' ନୁହନ୍ତି କହିବା ଦ୍ୱାରା ବୁଝାଯାଉଅଛି ଯେ ଏଭଳି କୌଣସି ସଦସ୍ୟ ନାହିଁ ଯେ କି ଏକ ସମୟରେ 'ମନୁଷ୍ୟ' ଶ୍ରେଣୀ ଓ 'ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ' ଶ୍ରେଣୀର ସଦସ୍ୟ ହୋଇପାରିବ । ଅର୍ଥାତ୍ 'ମନୁଷ୍ୟ' ଶ୍ରେଣୀ ଓ 'ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ' ଶ୍ରେଣୀ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ପରସ୍ପରଠାରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ଅଟନ୍ତି । ତେଣୁ 'ଏ' ତର୍କବଚନରେ ଉଭୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଦେୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟନ୍ତି ।

'ଇ' - ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ :

'କେତେକ ପୁଷ୍ପ ସୁଗନ୍ଧିଯୁକ୍ତ ଅଟେ ।' ଏହି ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ 'ପୁଷ୍ପ' ଏବଂ ଏହାର ପରିମାଣକ 'କେତେକ' ହୋଇଥିବା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହି ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ 'ପୁଷ୍ପ' ଶ୍ରେଣୀର ଆଂଶିକ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଇଅଛି । ଏଣୁ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦଟି ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । ଏହି ତର୍କବଚନର ବିଧେୟ ପଦ 'ସୁଗନ୍ଧିଯୁକ୍ତ' ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ, କାରଣ ଏଠାରେ 'ସୁଗନ୍ଧିଯୁକ୍ତ' ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ସଦସ୍ୟଙ୍କ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଇନାହିଁ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ 'ଇ' ତର୍କବଚନର ଉଭୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଓ ବିଧେୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହନ୍ତି ।

'ଓ' - ବିଶେଷ ନଞାର୍ଥକ :

'କେତେକ ପୁଷ୍ପ ସୁଗନ୍ଧିଯୁକ୍ତ ନୁହନ୍ତି ।' ଏହି ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ 'ପୁଷ୍ପ' ର ପରିମାଣକ 'କେତେକ' ହୋଇଥିବାରୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦରେ 'ପୁଷ୍ପ' ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୁହାଯାଇନାହିଁ । ଏଣୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ବିଧେୟ ପଦ 'ସୁଗନ୍ଧିଯୁକ୍ତ' ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ । କାରଣ 'ସୁଗନ୍ଧିଯୁକ୍ତ' ହେବା ଲକ୍ଷଣକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ 'କେତେକ ପୁଷ୍ପ'ଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଉଅଛି । ଏହି ଅସ୍ୱୀକୃତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅସ୍ୱୀକୃତି ଅଟେ । ଅସ୍ୱୀକୃତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନ ହେଲେ ସେହି ଅସ୍ୱୀକୃତିର କୌଣସି ଅର୍ଥ ହୁଏନାହିଁ । କେତେକ 'ପୁଷ୍ପ' ଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ 'ସୁଗନ୍ଧିଯୁକ୍ତ' ଲକ୍ଷଣକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥିବା ହେତୁ ବିଧେୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ 'ଓ' ତର୍କବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ, ମାତ୍ର ବିଧେୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ । ସୁବିଧା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦ   ସାରଣୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ତର୍କବଚନ	ତର୍କୀୟ ରୂପ	ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ	ବିଧେୟ ପଦ
ଆ	ସମସ୍ତ କ ଖ ଅଟେ ।	ବ୍ୟାପ୍ତ	ଅବ୍ୟାପ୍ତ
ଏ	କୌଣସି କ ଖ ନୁହେଁ ।	ବ୍ୟାପ୍ତ	ବ୍ୟାପ୍ତ
ଇ	କେତେକ କ ଖ ଅଟେ ।	ଅବ୍ୟାପ୍ତ	ଅବ୍ୟାପ୍ତ
ଓ	କେତେକ କ ଖ ନୁହେଁ ।	ଅବ୍ୟାପ୍ତ	ବ୍ୟାପ୍ତ

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ସ ିନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ପଦମାନଙ୍କର ବ୍ୟାପକତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ଦେବା ।

(୧) ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ କିନ୍ତୁ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନଥାଏ ।

(୨) ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନଥାଏ ।

୪.୫ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସାତ ପ୍ରକାର ସମ୍ବନ୍ଧ

ଯେକୌଣସି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ସାତ ପ୍ରକାରର ସମ୍ବନ୍ଧ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ । ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ସଂପର୍କିତ ହେଲାବେଳେ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତା ବା ମିଥ୍ୟାତ୍ୱ ସହ ଅନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତା ବା ମିଥ୍ୟାତ୍ୱର କି ସଂପର୍କ ରହିଅଛି ସେହି ବିଷୟକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ଏହି ସାତ ପ୍ରକାରର ସମ୍ବନ୍ଧର ଆଲୋଚନା ଆବଶ୍ୟକ । ସେହି ସାତଗୋଟି ସମ୍ବନ୍ଧ ହେଉଛି – ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା, ସମତୁଲ୍ୟତା, ବିରୁଦ୍ଧ, ବିପରୀତ, ଉପ ବିରୋଧୀ, ଅତିନିଧାନ ଏବଂ ଉପନିଧାନ ।

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା :

'କ' ଓ 'ଖ' ଏହି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ଯଦି ଏପରି ସଂପର୍କିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ଯେ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ଅନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ ତେବେ ସେହି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ପରସ୍ପରଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅଟନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ 'କ' ର ସତ୍ୟା ସତ୍ୟ ସହିତ 'ଖ'ର କୌଣସି ସଂପର୍କ ନାହିଁ । ସେହିପରି 'ଖ' ର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ଉପରେ 'କ'ର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ 'ଜଳ ତରଳ ଅଟେ' ଏବଂ 'କାଳିଦାସ ଜଣେ ମହାନ କବି ଅଟନ୍ତି ।' ଏହି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ସହିତ ଅନ୍ୟଟିର ସତ୍ୟାସତ୍ୟର ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ 'କ' ତର୍କବଚନ ଓ 'ଖ' ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାର ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଅଛି ।

ସମତୁଲ୍ୟତା :

ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ କ ଓ ଖ ମଧ୍ୟରେ ସମତୁଲ୍ୟତା ସମ୍ବନ୍ଧ ସେତିକି ବେଳେ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ, ଯେତେବେଳେ 'କ' ସତ୍ୟ ହେଲେ 'ଖ' ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ 'କ' ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ 'ଖ' ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି 'ଖ' ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ 'କ' ସତ୍ୟ ହୁଏ ଏବଂ 'ଖ' ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ 'କ' ମିଥ୍ୟା ହୁଏ । ସମତୁଲ୍ୟତା ସମ୍ବନ୍ଧ ଏପରି ଯେ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ ଅନ୍ୟଟି ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ନ ହେବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇପଡ଼େ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ:

'ତିନିବାହୁ ଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ସମତଳ କ୍ଷେତ୍ର ତ୍ରିଭୁଜ ଅଟେ ।'

'ତ୍ରିଭୁଜ ଏକ ତିନିବାହୁ ଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ସମତଳ କ୍ଷେତ୍ର ଅଟେ ।'

ଏହି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନର ପରସ୍ପର ସହିତ ସମତୁଲ୍ୟତା ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଅଛି ।

ବିରୁଦ୍ଧ :

ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ବିରୁଦ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧ ସେତିକି ବେଳେ ଥାଏ ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ ଅନ୍ୟଟି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ 'କ' ସତ୍ୟ ହେଲେ 'ଖ' ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ 'ଖ' ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ 'କ' ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ଏହାର ବିପରୀତ ମଧ୍ୟ, ସେହିପରି ଅର୍ଥାତ 'କ' ମିଥ୍ୟା ହେଲେ 'ଖ' ସତ୍ୟ ହୁଏ ଓ 'ଖ' ମିଥ୍ୟା ହେଲେ 'କ' ସତ୍ୟ ହୁଏ । ଉଦାହରଣ :

(୧)	(୨)
ସମସ୍ତ ସନ୍ଥ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ରର ଅଟନ୍ତି ।	ସେ ଜୀବିତ
କେତେକ ସନ୍ଥ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ରର ନୁହଁନ୍ତି ।	ସେ ମୃତ

'ସମସ୍ତ ସନ୍ଥ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ରର ଅଟନ୍ତି ।' ଯଦି ସତ୍ୟ ହୁଏ ତେବେ 'କେତେକ ସନ୍ଥ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ରର ନୁହଁନ୍ତି ।' ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ମିଥ୍ୟା ହେବ । ସେହିପରି 'କେତେକ ସନ୍ଥ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ରର ନୁହଁନ୍ତି ।' ଯଦି ସତ୍ୟ ହୁଏ ତେବେ 'ସମସ୍ତ ସନ୍ଥ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ରର ଅଟନ୍ତି ।' ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ମିଥ୍ୟା ହେବ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ 'ସମସ୍ତ ସନ୍ଥ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ରର ଅଟନ୍ତି ।' ଯଦି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ତେବେ 'କେତେକ ସନ୍ଥ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ରର ନୁହଁନ୍ତି ।' ନିଶ୍ଚୟ ସତ୍ୟ ହେବ ଏବଂ 'କେତେକ ସନ୍ଥ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ରର ନୁହଁନ୍ତି' ଯଦି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ତେବେ 'ସମସ୍ତ ସନ୍ଥ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ରର ଅଟନ୍ତି ।' ନିଶ୍ଚିତ ସତ୍ୟ ହେବ ।

ବିରୁଦ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧର ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଲା ଯେ ଉଭୟ ତର୍କବଚନ ଏକ ସମୟରେ ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ ।

ବିପରୀତ :

ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ପରସ୍ପରର ବିପରୀତ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଅନ୍ତି ଯଦି ଗୋଟିକର ସତ୍ୟତା ଅନ୍ୟଟିର ମିଥ୍ୟାତ୍ୱକୁ ପ୍ରମାଣିତ କରେ । ମାତ୍ର ଗୋଟିକର ମିଥ୍ୟାତ୍ୱ ଅନ୍ୟଟିର ସତ୍ୟତାକୁ ପ୍ରମାଣିତ କରେ ନାହିଁ । 'କ' ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ 'ଖ' ତର୍କବଚନ ଯଦି ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଏବଂ 'କ' ତର୍କବଚନ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ 'ଖ' ତର୍କବଚନ ସତ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ନାହିଁ, ତେବେ 'କ' ଓ 'ଖ' ମଧ୍ୟରେ ବିପରୀତ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଅଛି । ସେହିପରି ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ 'ଖ' ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ 'କ' ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ ଏବଂ 'ଖ' ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ 'କ' ସତ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ଏଠାରେ ଉଭୟ ତର୍କବଚନ ହୁଏତ ଏକା ସମୟରେ ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରନ୍ତି, ମାତ୍ର ଏକ ସମୟରେ ସତ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଉଦାହରଣ :- ସମସ୍ତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଅଟନ୍ତି । – ଆ

କୌଣସି ବୈଜ୍ଞାନିକ ବୁଦ୍ଧିମାନ ନୁହଁନ୍ତି । – ଏ

ପ୍ରଥମ ତର୍କବାକ୍ୟଟି ଯଦି ସତ୍ୟ ହୁଏ ତେବେ ଦ୍ୱିତୀୟ ତର୍କବାକ୍ୟଟି ସତ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ପ୍ରଥମ ତର୍କବାକ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହେଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ 'ସମସ୍ତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଅଟନ୍ତି ।' ଏହି ବାକ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହେଲେ 'କୌଣସି ବୈଜ୍ଞାନିକ ବୁଦ୍ଧିମାନ ନୁହଁନ୍ତି ।' ସତ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେବ ନାହିଁ ।

ଉପବିରୋଧୀ ବା ଉପବିଷମ :

ଯେ କୌଣସି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ପରସ୍ପରର ଉପବିରୋଧୀ ହୁଅନ୍ତି ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନର ମିଥ୍ୟାତ୍ୱ ଅନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତାକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରେ, ମାତ୍ର ଏହାର ବିପରୀତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେବ ନାହିଁ । 'କେତେକ ଫଳ ମିଠା ଅଟେ ।' ଓ 'କେତେକ ଫଳ ମିଠା ନୁହେଁ ।' ଏହି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ପରସ୍ପରର ଉପବିରୋଧୀ ଅଟନ୍ତି । କାରଣ 'କେତେକ ଫଳ ମିଠା ଅଟେ ।' ଯଦି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ତେବେ ଏଥିରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହେବ ଯେ 'କେତେକ ଫଳ ମିଠା ନୁହେଁ ।' ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ, 'କେତେକ ଫଳ ମିଠା ଅଟେ ।' ଯଦି ସତ୍ୟ ହୁଏ ତେବେ ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ହେବ ନାହିଁ ଯେ 'କେତେକ ଫଳ ମିଠା ନୁହେଁ ।' ଏହି ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ଅଟେ ଏହାର କାରଣ ହେଲା ଯେ ଉପବିରୋଧୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ, ଯଥା - 'କେତେକ ଫଳ ମିଠା ଅଟେ' ଏବଂ 'କେତେକ ଫଳ ମିଠା ନୁହେଁ' ଉଭୟ ଏକ ସମୟରେ ସତ୍ୟ ହୋଇପାରନ୍ତି ମାତ୍ର ଉଭୟ ଏକ ସମୟରେ ମିଥ୍ୟା ହେବା ଅସମ୍ଭବ । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ସତ୍ୟ ହେବ । ବିପରୀତ ସମ୍ବନ୍ଧ ଉପବିରୋଧୀ ସମ୍ବନ୍ଧଠାରୁ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପୃଥକ, କାରଣ ଏଠାରେ ଦୁଇଟି ଯାକ ତର୍କବଚନ ଏକ ସମୟରେ ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରନ୍ତି ଏବଂ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ।

ଅତିନିଧାନ :

ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ଯଦି ଏପରି ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ଯେ 'କ' ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତା 'ଖ' ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତାକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରେ, ମାତ୍ର 'କ' ର ମିଥ୍ୟାତ୍ୱ 'ଖ'ର ମିଥ୍ୟାତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରେ ନାହିଁ, ତେବେ ଉଭୟ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଅତିନିଧାନ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଛି ବୋଲି କୁହାଯିବ । ସମାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ସମାନ ବିଧେୟ ଥାଇ ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷରେ 'ଆ' ଏବଂ 'ଇ' ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ 'ଏ' ଏବଂ 'ଓ' ତର୍କବଚନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଅତିନିଧାନ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥାଏ । ଯଥା :-

ସମସ୍ତ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ବ୍ୟକ୍ତି ଅଭିନନ୍ଦନୀୟ ଅଟନ୍ତି । - ଆ - (କ ତର୍କବଚନ)
କେତେକ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ବ୍ୟକ୍ତି ଅଭିନନ୍ଦନୀୟ ଅଟନ୍ତି । - ଇ - (ଖ ତର୍କବଚନ)

କୌଣସି ସ୍ୱାର୍ଥପର ବ୍ୟକ୍ତି ଅଭିନନ୍ଦନୀୟ ନୁହନ୍ତି । - ଏ - (କ ତର୍କବଚନ)
କେତେକ ସ୍ୱାର୍ଥପର ବ୍ୟକ୍ତି ଅଭିନନ୍ଦନୀୟ ନୁହନ୍ତି । - ଓ - (ଖ ତର୍କବଚନ)

ଉପନିଧାନ :

'କ' ଓ 'ଖ' ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱୟ ଯଦି ଏଭଳି ଭାବେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୁଅନ୍ତି ଯେ 'ଖ' ମିଥ୍ୟା ହେଲେ 'କ' ମିଥ୍ୟା ହୁଏ, କିନ୍ତୁ 'ଖ' ସତ୍ୟ ହେଲେ 'କ' ର ସତ୍ୟତା ଅନିଶ୍ଚିତ ହୋଇଥାଏ ତେବେ 'କ' ଓ 'ଖ' ମଧ୍ୟରେ ଉପନିଧାନ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି ବୋଲି କୁହାଯିବ । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ଏକ ପକ୍ଷରେ 'ଇ' ଏବଂ 'ଆ' ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ 'ଓ' ଏବଂ 'ଏ' ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ରହିଥାଏ । ମାତ୍ର ଏହି ଦୁଇ ତର୍କବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଓ ବିଧେୟ ପଦ ସମାନ ହେବା

ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧରେ 'ଇ' 'ଆ' ର ଉପନିଧାନ ଏବଂ 'ଓ', 'ଏ' ର ଉପନିଧାନ ଅଟେ । ଆଉ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ହେଲା ଯେ ଅତିନିଧାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆ - ଇ ଏବଂ ଏ - ଓ ଏହି କ୍ରମରେ ଲେଖାଯାଉଥିବା ବେଳେ ଉପନିଧାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଇ-ଆ ଏବଂ ଓ-ଏ ଏହି କ୍ରମରେ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସ୍ଥାନିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।

ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧର ବର୍ଗକ୍ଷେତ୍ର :

ଏଥି ପୂର୍ବରୁ ଯେ କୌଣସି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ସାତ ପ୍ରକାରର ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି ବୋଲି ବୁଝାଇ ଦିଆଯାଇ କୁହାଗଲା ଯେ ଗୋଟିକର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ଅନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଏହି ଆଲୋଚନା ଅବରୋହାନୁମାନକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧମାନଙ୍କୁ ବର୍ଗାକାର କ୍ଷେତ୍ର ଦ୍ୱାରା ବୁଝିହେବ । ଏଥିପୂର୍ବରୁ ଆମକୁ କେତୋଗୋଟି ବିଷୟରେ ଅବଗତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରଥମତଃ ପ୍ରତିଯୋଗ ବର୍ଗାକାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପଦ ଓ ବିଧେୟ ପଦ ସମାନ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ଯେ କୌଣସି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଓ ବିଧେୟ ପଦ ସମାନ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟଠାରୁ କେବଳ ଗୁଣରେ, କେବଳ ପରିମାଣରେ ଅଥବା ଉଭୟ ଗୁଣ ଏବଂ ପରିମାଣରେ ପୃଥକ୍ ହୋଇପାରେ । ତେଣୁ ଯେ କୌଣସି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧ ସେତିକି ବେଳେ ସମ୍ଭବ ଯେତେବେଳେ ସମାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଓ ବିଧେୟ ପଦ ଥାଇ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ଅନ୍ୟଠାରୁ ଗୁଣରେ, ପରିମାଣରେ କିମ୍ବା ଉଭୟ ଗୁଣ ଓ ପରିମାଣରେ ପୃଥକ୍ ହୋଇଥାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଚାରିଗୋଟି ତର୍କବଚନ ଆ (ସମସ୍ତ କ ଖ ଅଟେ ।), ଏ (କୌଣସି କ ଖ ନୁହେଁ ।), ଇ (କେତେକ କ ଖ ଅଟନ୍ତି ।) ଏବଂ ଓ (କେତେକ କ ଖ ନୁହନ୍ତି ।) କୁ ନେଇ ପ୍ରତିଯୋଗର ସମ୍ବନ୍ଧର ଚିତ୍ର ନିମ୍ନ ବର୍ଗାକାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦିଆଯାଉଅଛି । ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସମ୍ବନ୍ଧ ଏହି ବର୍ଗାକାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିଫଳିତ । ବର୍ଗାକାର କ୍ଷେତ୍ରର ଉପରପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦୁଇଟି ଯାକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ 'ଆ' ଏବଂ 'ଏ' ଏବଂ ନିମ୍ନପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦୁଇଟି ଯାକ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ (ଇ ଏବଂ ଓ) ରହିଥାଏ । ବର୍ଗାକାର କ୍ଷେତ୍ରର ଆମ ବାମପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱୟ ସଦର୍ଥକ ଏବଂ ଆମ ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱୟ ନଞର୍ଥକ ଅଟନ୍ତି, ଯଥା :-

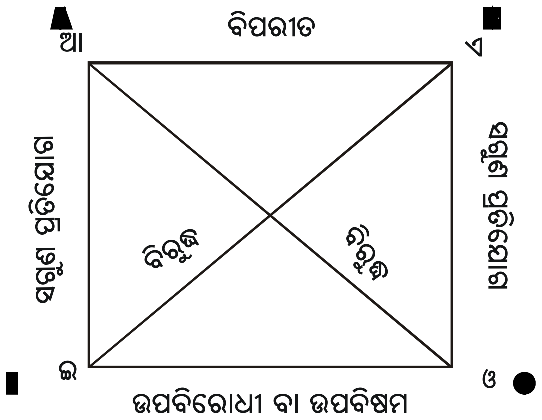

ବିରୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧ :

ସମାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଏବଂ ସମାନ ବିଧେୟ ପଦ ଥାଇ ଯେଉଁମାନେ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଉଭୟ ଗୁଣରେ ଏବଂ ପରିମାଣରେ ପୃଥକ ଅଟନ୍ତି, ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ସେ ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଥାଏ । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ଏକ ପକ୍ଷରେ 'ଆ' (ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ) ଏବଂ 'ଓ' (ଆଂଶିକ ନଞର୍ଥକ) ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ 'ଏ' (ସାର୍ବିକ ନଞର୍ଥକ) ଏବଂ 'ଇ' (ଆଂଶିକ ସଦର୍ଥକ) ମଧ୍ୟରେ ରହିଥାଏ । ଏଣୁ 'ଆ' ତର୍କବଚନ 'ଓ' ଠାରୁ ସର୍ବତୋଭାବେ ପୃଥକ୍ ଏବଂ 'ଏ' 'ଇ' ଠାରୁ ସର୍ବତୋଭାବେ ପୃଥକ । ଏଥିରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ଅନୁମାନର ସୂତ୍ର ହେଲା ଯେ 'ଆ' ସତ୍ୟ ହେଲେ 'ଓ' ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ଏବଂ 'ଆ' ମିଥ୍ୟା ହେଲେ 'ଓ' ସତ୍ୟ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଉଭୟ ତର୍କବଚନ ଏକ ସମୟରେ ସତ୍ୟ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ ଏବଂ ଏକ ସମୟରେ ମିଥ୍ୟା ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । 'ସମସ୍ତ ବାଳକ କୋମଳ ମତି ଅଟନ୍ତି ।' ଯଦି ସତ୍ୟ ହୁଏ ତେବେ ଏକ ସମୟରେ 'କେତେକ ବାଳକ କୋମଳ ମତି ନୁହନ୍ତି ।' ସତ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ସେହିପରି 'ସମସ୍ତ ବାଳକ କୋମଳମତି ଅଟନ୍ତି' ଯଦି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ତେବେ 'କେତେକ ବାଳକ କୋମଳ ମତି ନୁହନ୍ତି ।' ସତ୍ୟ ହେବ ଏବଂ 'କେତେକ ବାଳକ କୋମଳ ମତି ନୁହନ୍ତି ।' ଯଦି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ତେବେ 'ସମସ୍ତ ବାଳକ କୋମଳ ମତି ଅଟନ୍ତି ।' ସତ୍ୟ ହେବ । ଏହି ନିୟମ 'ଏ' ଏବଂ 'ଇ' ର ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ଅର୍ଥାତ୍ 'ଆ' କୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ 'ଓ' କୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼େ ଏବଂ 'ଓ' କୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ 'ଆ' କୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହୁଏ । ସେହିପରି 'ଏ' ର ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ 'ଇ' ର ସ୍ୱୀକାର ଏବଂ 'ଇ' ର ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ 'ଏ' ର ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହୁଏ ।

ବିପରୀତ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧ :

ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ସମାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ, ସମାନ ବିଧେୟ ପଦ ଥାଇ ଦୁଇଟି ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ରହିଥାଏ ଯେଉଁମାନେ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଗୁଣରେ ପୃଥକ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ (ଆ) ଏବଂ ସାର୍ବିକ ନଞର୍ଥକ (ଏ) ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ : 'ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ।' ଏବଂ 'କୌଣସି ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ନୁହନ୍ତି ।' ଯଥାକ୍ରମେ ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ (ଆ) ଏବଂ ସାର୍ବିକ ନଞର୍ଥକ (ଏ) ଅଟନ୍ତି ଯେଉଁମାନେ ପରସ୍ପରର ବିପରୀତ ଅଟନ୍ତି । ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ (ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ଅଟନ୍ତି ।) ଯଦି ସତ୍ୟ ହୁଏ ତେବେ ସାର୍ବିକ ନଞର୍ଥକ (କୌଣସି ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ନୁହନ୍ତି ।) ମିଥ୍ୟା ହେବ । ଏହାର ବିପରୀତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଅର୍ଥାତ 'ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ଅଟନ୍ତି ।' ଯଦି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ତେବେ 'କୌଣସି ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ନୁହନ୍ତି ।' ର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ସେହିପରି 'କୌଣସି ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ନୁହନ୍ତି ।' ଯଦି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ତେବେ 'ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ଅଟନ୍ତି ।' ର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି ଯେ ଆ ଏବଂ ଏ ତର୍କବଚନ ଏକ ସମୟରେ ସତ୍ୟ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ହୁଏତ ଏହି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ଏକ ସମୟରେ ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରନ୍ତି ।

ଉପବିରୋଧୀ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧ :

ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ସମାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଓ ବିଧେୟ ପଦ ଥାଇ ଦୁଇଟି ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଥାଏ ଯେଉଁ ତର୍କବାକ୍ୟ ଦ୍ୱୟ ପରସ୍ପରଠାରୁ କେବଳ ଗୁଣରେ ପୃଥକ୍ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା 'ଇ' ଏବଂ 'ଓ' ତର୍କବଚନ

ମଧ୍ୟରେ ଥାଏ । ଏହି ବିରୋଧର ନିୟମ ହେଲା ଯେ ଗୋଟିଏ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ସତ୍ୟ ହୁଏ କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହେବ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରି ହେବନାହିଁ । 'କେତେକ ଫଳ ମିଠା ଅଟେ ।' (ଇ) ଯଦି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ତେବେ 'କେତେକ ଫଳ ମିଠା ନୁହେଁ ।' (ଓ) ସତ୍ୟ ହେବ ଏବଂ 'କେତେକ ଫଳ ମିଠା ନୁହେଁ ।' ଯଦି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ତେବେ 'କେତେକ ଫଳ ମିଠା ଅଟେ ।' (ଇ) ସତ୍ୟ ହେବ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହେବାର ନିଶ୍ଚିତତା ନାହିଁ । ଏହାର କାରଣ ହେଲା ଯେ ଉଭୟ ତର୍କବଚନ ଏକ ସମୟରେ ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଏ ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ଏକ ସମୟରେ ସତ୍ୟ ହୋଇପାରନ୍ତି ।

ସଗୁଣ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧ :

ସଗୁଣ ପ୍ରତିଯୋଗ ଏଭଳି ଏକ ସମ୍ବନ୍ଧ ଯାହା ସମାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ସମାନ ବିଧେୟ ପଦ ଥିବା ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ରହିଥାଏ, ଯେଉଁମାନେ ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମାନ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭିନ୍ନ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ପକ୍ଷରେ ଏହା ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ (ଆ) ଏବଂ ଆଂଶିକ ସଦର୍ଥକ (ଇ) ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଏହା ସାର୍ବିକ ନଞର୍ଥକ (ଏ) ଏବଂ ଆଂଶିକ ନଞର୍ଥକ (ଓ) ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଥାଏ । ଏହି ବିରୋଧ ସମ୍ବନ୍ଧ ଗୋଟିଏ ସମାନ ଗୁଣ ବିଶିଷ୍ଟ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ ଓ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଥାଏ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନକୁ ଅତିନିଧାନ ଏବଂ ତତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନକୁ ଉପନିଧାନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଆ ଏବଂ ଇ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ 'ଆ' ଅତିନିଧାନ ଏବଂ 'ଇ' ଉପନିଧାନ ଅଟେ । ସେହିପରି 'ଏ' ଅତିନିଧାନ ଏବଂ 'ଓ' ଉପନିଧାନ ଅଟେ । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିୟମ ହେଲା ଯେ, ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ (ଅତିନିଧାନ) ର ସତ୍ୟତା ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ (ଉପନିଧାନ)ର ସତ୍ୟତା ପ୍ରତିପାଦନ କରେ ମାତ୍ର ଅତିନିଧାନର ମିଥ୍ୟାତ୍ୱ ଉପନିଧାନର ମିଥ୍ୟାତ୍ୱ କିମ୍ବା ସତ୍ୟତା ପ୍ରତିପାଦନ କରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ (୧) 'ଆ' ତର୍କବଚନ ସତ୍ୟ ହେଲେ 'ଇ' ସତ୍ୟ ହୁଏ । ମାତ୍ର ଏହାର ବିପରୀତ ଠିକ୍ ନୁହେଁ । (୨) 'ଏ' ସତ୍ୟ ହେଲେ 'ଓ' ସତ୍ୟ ହୁଏ, ମାତ୍ର ଏହାର ବିପରୀତ ଠିକ୍ ନୁହେଁ ।

'ସମସ୍ତ କବି ଭାବପ୍ରବଣ ଅଟନ୍ତି ।' ସତ୍ୟ ହେଲେ 'କେତେକ କବି ଭାବପ୍ରବଣ ଅଟନ୍ତି ।' ସତ୍ୟ ହେବ ମାତ୍ର ଏହାର ବିପରୀତ ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ସେହିପରି 'କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ ।' ସତ୍ୟ ହେଲେ 'କେତେକ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହନ୍ତି ।' ସତ୍ୟ ହେବ ମାତ୍ର ଏହାର ବିପରୀତ ଠିକ୍ ନୁହେଁ ।

ସାରାଂଶ

ଗୋଟିଏ ସ ର୍ନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ ଦୁଇଟି ପଦ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରେ । ଏହି ଦୁଇଟି ପଦ ହେଲା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ । ଗୋଟିଏ ସଂଯୋଜକ ଦ୍ୱାରା ଏହି ପଦ ଦୁଇଟି ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ତର୍କବଚନମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ସେ ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଟି ନିୟମ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସ ର୍ନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସଦର୍ଥକ କିମ୍ବା ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ଏବଂ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସାର୍ବିକ କିମ୍ବା ବିଶେଷ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଗୁଣ ଓ ପରିମାଣକୁ ଏକତ୍ର କଲେ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ଚାରିଗୋଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଯଥା (୧) ସାର୍ବିକ-ସଦର୍ଥକ-ଆ, (୨) ସାର୍ବିକ-ନଞର୍ଥକ-ଏ, (୩) ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ-ଇ ଏବଂ (୪) ବିଶେଷ ନଞର୍ଥକ-ଓ । ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତ କ ଖ ଅଟେ । - ଆ, କୌଣସି କ ଖ ନୁହେଁ - ଏ, କେତେକ କ ଖ ଅଟେ - ଇ ଏବଂ କେତେକ କ ଖ ନୁହେଁ - ଓ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ମାନଦଣ୍ଡରୁ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଇଛି । ସମ୍ବନ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ଅସ ର୍କ ବା ସ ର୍ନିରପେକ୍ଷ ଓ ସ ର୍କ ବା ସ ର୍ମୂଳକ । ସ ର୍କ ତର୍କବାକ୍ୟ ତିନି ଶ୍ରେଣୀର, ଯଥା - ପ୍ରାକଳ୍ପିକ, ବିଯୋଜକ ଓ ବୈକଳ୍ପିକ । ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନଗୁଡ଼ିକ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ବା ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ହୋଇପାରିଛି ।

ତର୍କବଚନମାନଙ୍କରେ ବ୍ୟବହୃତ ପଦମାନଙ୍କର ବ୍ୟାପକତା ବିଷୟ ଆଲୋଚନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଗୋଟିଏ ପଦର ବ୍ୟାପକତା ଅଛି ବୋଲି କହିଲେ ସେହି ପଦର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ବୁଝିହେବ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ବ୍ୟାପକତା ଅଛି ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନର ବିଧେୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଆ ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ କିନ୍ତୁ ବିଧେୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ, 'ଏ' ତର୍କବଚନର ଉଭୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ, 'ଇ' ତର୍କବଚନରେ କୌଣସି ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ ଏବଂ 'ଓ' ତର୍କବଚନରେ କେବଳ ବିଧେୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ ।

ଯେକୌଣସି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ସାତ ପ୍ରକାରର ସମ୍ବନ୍ଧ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସାତପ୍ରକାରର ସମ୍ବନ୍ଧ ହେଲା - ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା, ସମତୁଲ୍ୟତା, ବିରୁଦ୍ଧ, ବିପରୀତ, ଉପବିରୋଧୀ ବା ଉପବିଷମ, ଅତିନିଧାନ ଏବଂ ଉପନିଧାନ । ଏପରି ସମ୍ବନ୍ଧର ବିଚାର ମାଧ୍ୟମରେ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟାସତ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟବଚନର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ଅନୁମିତ ହୋଇଥାଏ ।

ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧ ବ୍ୟତୀତ ଚାରିଗୋଟି ସ ର୍ନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ (ଆ,ଏ,ଇ,ଓ) ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥାଏ, ଯାହା ଚାରି ପ୍ରକାରର । ଯଥା - ବିରୁଦ୍ଧ, ବିପରୀତ, ଉପବିରୋଧୀ, ସଗୁଣ ପ୍ରତିଯୋଗ । ଏହି ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧ ସମାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ସମାନ ବିଧେୟ ଥିବା ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଥାଏ ଯେଉଁମାନେ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଗୁଣରେ କିମ୍ବା ପରିମାଣରେ କିମ୍ବା ଉଭୟ ଗୁଣ ଓ ପରିମାଣରେ ପୃଥକ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରୁ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନର କେତେକ ନିୟମ ଜଣା ପଡ଼ିଥାଏ ।

ଆଧୁନିକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରବିଦ୍‌ମାନଙ୍କ ମତରେ କେବଳ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ସ୍ଥିତି ଜ୍ଞାପନା ଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଓ ଏବଂ ଇ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ସ୍ଥିତି ଜ୍ଞାପନା ଥାଏ, ମାତ୍ର ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ ଯଥା ଆ ଏବଂ ଏ ର ସ୍ଥିତି ଜ୍ଞାପନା

ନଥାଏ । ସ୍ଥିତି ଜ୍ଞାପନାକୁ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଇ ଦେଖାଯାଇଛି ଯେ ଆରିଷ୍ଟଟଲୀୟ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଉପସ୍ଥାପନା କରୁଥିବା ବର୍ଗାକାର କ୍ଷେତ୍ରଟି ସାଧାରଣତଃ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ ।

ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧ ଉପରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଜର୍ଜ ବୁଲେ ସ ର୍ନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ସାଙ୍କେତିକ ଉପସ୍ଥାପନା କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ପରେ ଭେନ୍ ରେଖାଚିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ତର୍କବଚନର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଓ ବିଧେୟ ପଦକୁ ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଣୀ ଭାବରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ଶେଷରେ କେବଳ ବିରୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ଯଥା ସମ୍ଭବ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ଉ ର ଦିଅ ।

(କ) ତର୍କବଚନର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

(ଖ) ଏକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନର ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

(ଗ) ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନଟି ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

(ଘ) କେଉଁ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ ?

(ଙ) ନଞ୍ଚର୍ଥକ ତର୍କବଚନର କେଉଁ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ ?

(ଚ) ଆ ତର୍କବଚନର 'ଏ' ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ କ'ଣ କହନ୍ତି ?

(ଛ) ଇ ତର୍କବଚନର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନଟି କଣ ?

୨. ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବକ୍ତବ୍ୟକୁ ତର୍କବଚନରେ ପରିଣତ କର ।

(କ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷକ ସାକ୍ଷର ।

(ଖ) ଯାହାସବୁ ଭଲ ଲାଗେ ଦେହପାଇଁ ଭଲ ନୁହେଁ ।

(ଗ) କେବଳ ଡେଙ୍ଗା ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ସୈନିକ ହେବେ ।

(ଘ) ଭୁକିଲା କୁକୁର କାମୁଡ଼େ ନାହିଁ ।

(ଙ) କ୍ୱଚିତ୍ ଲୋକ ସାଧୁ ଅଟନ୍ତି ।

(ଚ) ଅନେକ ଲୋକ ଗରିବ ଅଟନ୍ତି ।

(ଛ) ସମସ୍ତ ରାଜନେତା ଅପରାଧୀ ନୁହନ୍ତି ।

(ଜ) ଅଧିକାଂଶ ଛାତ୍ର ସ୍ୱାଭିମାନୀ ଅଟନ୍ତି ।

(ଝ) ଜଣକୁ ଛାଡ଼ି ସମସ୍ତେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଉ ୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

(ଞ) ସମସ୍ତ ଫଳ ମିଠା ନୁହେଁ ।

(ଟ) ଡାକ୍ତରମାନେ ଶିକ୍ଷିତ ଅଟନ୍ତି ।

(ଠ) ଯେଉଁମାନେ ପାଠ ପଢ଼ିଛନ୍ତି ସେମାନେ ଅକ୍ଷର ଶିଖିଛନ୍ତି ।

(ଡ) ଯାହାସବୁ ଚକ୍ ଚକ୍ କରେ ତାହା ସୁନା ନୁହେଁ ।

୩. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର -

(କ) 'କେତେକ ଛାତ୍ର ଖେଳାଳୀ ନୁହନ୍ତି' ତର୍କବଚନଟି ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ——— ।

(ଖ) 'କୌଣସି ଫଳ ଆମିଷ ନୁହେଁ' ତର୍କବଚନଟି ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ——— ଅଟେ ।

(ଗ) 'ସମସ୍ତ ଗୋଲାପ ଫୁଲ ସୁନ୍ଦର' ତର୍କବଚନଟି ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ——— ।

(ଘ) 'କେତେକ ଶିକ୍ଷକ ଛାତ୍ରବତ୍ସଳ' ତର୍କବଚନଟି ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ——— ।

(ଙ) ——— ଏବଂ ——— ତର୍କବଚନର ସ୍ଥିତି ଜ୍ଞାପନା ଅଛି ବୋଲି ବିଚାର କରାଯାଏ ।

(ଚ) ଯଦି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ପରସ୍ପର ବିରୁଦ୍ଧ ତେବେ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ——— ହେବ ।

(ଛ) ତର୍କବଚନଟି ——— କିମ୍ବା ——— ହୋଇଥାଏ ।

(ଜ) ଏକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନରେ ——— ପଦଟି ବ୍ୟାପ୍ତ ।

(ଝ) ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନର ——— ପଦଟି ବ୍ୟାପ୍ତ ।

(ଞ) ——— ଏବଂ ——— ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଉପବିରୋଧୀ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି ।

(ତ) ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ——— ଓ ——— ।

(ଥ) ଉଭୟ ଗୁଣ ଓ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନ ——— ପ୍ରକାରର ।

(ଦ) ଆଧୁନିକ ତାର୍କିକମାନଙ୍କ ମତରେ ——— ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ସ୍ଥିତି ଜ୍ଞାପନା ନାହିଁ ।

(ଧ) ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ପରସ୍ପର ——— ଯଦି ଗୋଟିକର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ଅନ୍ୟଟିର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ସହିତ କୌଣସି ସଂପର୍କ ନଥାଏ ।

(ନ) ତର୍କବଚନର ——— ଟି ପଦ ଥାଏ ।

(ପ) ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନର ଅର୍ଥ ଯଦି ସମାନ ହୁଏ ସେମାନଙ୍କୁ ——— କହନ୍ତି ।

୪. ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ (ଯଥାସମ୍ଭବ ତିନିରୁ ପା ଟି ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଉ ର ଦିଅ)

(କ) ବାକ୍ୟ ଏବଂ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

(ଖ) ଶାବ୍ଦିକ ଏବଂ ବାସ୍ତବିକ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଦର୍ଶାଅ ।

(ଗ) ପଦର ବ୍ୟାପ୍ତି କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ଲେଖ ?

(ଘ) ସଂଯୋଜକର ସ୍ୱରୂପ କ'ଣ ?

୫. ଦୀର୍ଘ ଉ ରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ ।

(କ) ତର୍କବଚନ ଓ ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

(ଖ) ସମ୍ବନ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ କିପରି ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ହୁଅନ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣନା କର । ଅସ ର୍କ ତର୍କବଚନ କେତେ ପ୍ରକାରର ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

(ଗ) ତର୍କବଚନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସାତ ପ୍ରକାର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ବୁଝାଇ ଲେଖ ।

(ଘ) ଗୁଣ ଏବଂ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରକାର ଭେଦ ଦର୍ଶାଅ । ଏଗୁଡ଼ିକର କେଉଁ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଏବଂ କେଉଁ ପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ତାହା ବୁଝାଅ ।

(ଙ) ପଦର ବ୍ୟାପ୍ତି କହିଲେ କଣ ବୁଝ ? ଆ, ଏ, ଇ ଏବଂ ଓ ତର୍କବଚନର କେଉଁ ପଦଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟାପ୍ତ ଉପଯୁକ୍ତ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ବୁଝାଅ ।

୬. ଠିକ୍ ଉ ରଟି ବାଛ ।

(୧) କେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସରଳ ଏବଂ ଯୌଗିକ ହୋଇଥାନ୍ତି ?

(କ) ପରିମାଣ (ଖ) ଗୁଣ (ଗ) ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ (ଘ) ଗଠନ

(୨) ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନଗୁଡ଼ିକ କିପରି ବିଭାଜିତ ?

(କ) ସରଳ ଓ ଯୌଗିକ (ଖ) ଅସ ର୍କ ଓ ସ ର୍କ

(ଗ) ସଦର୍ଥକ ଓ ନଞର୍ଥକ (ଘ) ସାର୍ବିକ ଓ ଆଂଶିକ

(୩) 'କୌଣସି କାଉ ଧଳା ନୁହେଁ' ତର୍କବଚନରେ କେଉଁ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ?

(କ) ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (ଖ) ବିଧେୟ (ଗ) ଉଭୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏବଂ ବିଧେୟ (ଘ) କୌଣସିଟି ନୁହେଁ

(୪) 'କେତେକ ଲୋକ ମିଛୁଆ' ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା –

(କ) ସଦର୍ଥକ (ଖ) ନଞର୍ଥକ (ଗ) ଆଂଶିକ (ଘ) ସାର୍ବିକ

(୫) 'ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ' ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା –

(କ) ସଦର୍ଥକ (ଖ) ନଞର୍ଥକ (ଗ) ସାର୍ବିକ (ଘ) ଆଂଶିକ

(୬) ଏ ଏବଂ ଓ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ହେଉଛି –

(କ) ବିପରୀତ (ଖ) ବିରୁଦ୍ଧ (ଗ) ଉପବିରୋଧୀ (ଘ) ସମଗୁଣ ପ୍ରତିଯୋଗୀ

(୭) 'କେତେକ ଲୋକ ସାଧୁ ।' ଏବଂ 'କେତେକ ଲୋକ ସାଧୁ ନୁହନ୍ତି ।' ଏହି ଦୁଇ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସଂପର୍କଟି ହେଉଛି -

(କ) ବିପରୀତ (ଖ) ବିରୁଦ୍ଧ (ଗ) ଉପବିରୋଧୀ (ଘ) କୌଣସିଟି ନୁହେଁ

(୮) ବିପରୀତ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିବା ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନରେ -

(କ) ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ।

(ଖ) ଗୋଟିଏ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ସତ୍ୟ ହୁଏ ।

(ଗ) ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ସତ୍ୟ ହୁଏ ।

(ଘ) ଗୋଟିଏ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ।

(୯) ଯଦି ଏ ତର୍କବାକ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ, ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟି ଠିକ୍ ହେବ -

(କ) ଆ-ଅନିଶ୍ଚିତ, ଇ-ଅନିଶ୍ଚିତ, ଓ-ଅନିଶ୍ଚିତ

(ଖ) ଆ-ମିଥ୍ୟା, ଇ-ମିଥ୍ୟା, ଓ-ସତ୍ୟ

(ଗ) ଆ-ସତ୍ୟ, ଇ-ମିଥ୍ୟା, ଓ-ସତ୍ୟ

(ଘ) ଆ-ଅନିଶ୍ଚିତ, ଇ-ସତ୍ୟ, ଓ-ଅନିଶ୍ଚିତ

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୫

ଆରୋହାନୁମାନର ସ୍ୱରୂପ, ସମସ୍ୟା ଓ ପଦ୍ଧତି

୫.୧ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଅନୁମାନର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ

ମଣିଷର ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସାରୁ ଜ୍ଞାନର ବିକାଶ ହୋଇଛି । ମଣିଷର ଚିନ୍ତା କରିବା ଓ ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟରୁ ଜ୍ଞାନର କ୍ରମ ବିକାଶ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । କୌଣସି ସମୟର ମୌଳିକ ଭାବନା, ଆବିଷ୍କାର, ନୂତନ ଉଦ୍ଭାବନ ପରବ ୀ ଯୁଗରେ ଅଧିକ ଘଷଣା ମାଜଣା ହୋଇ ଚିନ୍ତାଜଗତକୁ ପୁଷ୍ଟ କରିଛି । ସଭ୍ୟତାର ଅଗ୍ରଗତି ସହ ଜ୍ଞାନର ଦିଗ୍‌ବଳୟ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ପ୍ରସାରିତ ହେବାରେ ଲାଗିଛି ।

ପ୍ରକୃତି ସଂପର୍କରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଲାଭ କରୁଥିବା ବିଭାଗୀକୃତ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । ସେହିପରି ସମାଜ ସଂପର୍କରେ ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ଓ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନକୁ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନ ପରି ଗଣିତ ଆକାରଗତ ବିଜ୍ଞାନର ପରିସରଭୁକ୍ତ । ଏ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଜ୍ଞାନ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ କରି ତାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସକଳକୁ ସ୍ଥିର କରିଥାଏ । କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବା ଏକ ଚିନ୍ତନ ଓ ଅନୁଶୀଳନ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ସୂଚନା ଦିଏ ।

ପ୍ରାଚୀନ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଟି ଦିଗରେ ଆଲୋକପାତ କରିଛି ଯଥା ଅବରୋହ ତର୍କ ଓ ଆରୋହ ତର୍କ । ଅବଶ୍ୟ ସାଂପ୍ରତିକ ଅନ୍ୱେଷାରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗନ୍ତ ଓ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିଛି । ତେବେ ମଧ ଅବରୋହ ତର୍କ ଓ ଆରୋହ ତର୍କ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଦୁଇଟି ପ୍ରଧାନ କ୍ଷେତ୍ର ଭାବେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇ ରହିଛି । ଅବରୋହ ତର୍କର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବ କ ଭାବେ ଗ୍ରୀକ୍ ଦାର୍ଶନିକ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କୁ (ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୮୪ ରୁ ୩୨୨) ନିଆଯାଏ । ସେ ଅବରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ବିସ୍ତୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭାବୋଦ୍ଦୀପକ ଭାବରେ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଅବରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ତୁଳନାରେ ବହୁପରେ ରୂପରେଖ ନେଇଥିଲା । ଯଦିବା ଆରୋହାନୁମାନ ପ୍ରାଚୀନ ଓ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କ ରଚନାରେ କେବେ କିପରି ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି ତେବେ ଫ୍ରାନ୍‌ସିସ୍ ବେକନ (୧୫୬୧ ରୁ ୧୬୨୬) ଆରୋହାନୁମାନ ସଂପର୍କରେ ଯଥାରୀତି ଆଲୋଚନା କରି ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ଭି ି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ବେକନଙ୍କ ପରେ ଅନେକ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଦାର୍ଶନିକ ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ସଂପର୍କରେ ପୁଂଖାନୁପୁଂଖ ଆଲୋଚନା କରି ଏ ଦିଗଟିକୁ ଏକ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭି ି ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଆରୋହାନୁମାନର ସ୍ୱରୂପ, ସମସ୍ୟା ଓ ପ୍ରଣାଳୀ ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦରେ କରାଯାଇଛି । ତେବେ ତାପୂର୍ବରୁ ଅବରୋହାନୁମାନର ସ୍ୱରୂପ ବିଷୟରେ ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଅବବୋଧ ପାଇଁ ଉପଯୋଗୀ ହେବ ।

୫.୨ ଅବରୋହାନୁମାନର ସ୍ୱରୂପ :

ଅବରୋହାନୁମାନ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଆକାରଗତ ପ୍ରମାଣସିଦ୍ଧତା ଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ହେତୁବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନିହିତାର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ବ୍ୟାପକତା ମାନଦଣ୍ଡରେ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟ ମାନଙ୍କଠାରୁ କମ୍ ବ୍ୟାପକ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କେବେହେଲେ ହେତୁବାକ୍ୟ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ହେତୁବାକ୍ୟରେ ଯାହା ନିହିତାର୍ଥ ଥାଏ ତାହାହିଁ କେବଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇପାରେ । ସୁତରାଂ ଏଠାରେ ଯୁକ୍ତି ଆକାରଗତ ପ୍ରାମାଣିକତା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଥାଏ । ଏଠାରେ ଦୁଇଟି ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଇ ଏହାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରାଯାଇପାରେ ।

୧. ସମସ୍ତ ଗାଈ ଗୃହପାଳିତ ପ୍ରାଣୀ ।
∴ କେତେକ ଗୃହପାଳିତ ପ୍ରାଣୀ ହେଉଛନ୍ତି ଗାଈ ।

୨. ସମସ୍ତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଦ୍ୱାନ ।
ନିଉଟନ ଜଣେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ।
∴ ନିଉଟନ ଜଣେ ବିଦ୍ୱାନ ।

ଏଠାରେ ପ୍ରଥମ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ଶ୍ରେଣୀର ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଯୁକ୍ତିଟି ବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ଅଟେ । ଯେଉଁ ସ୍ଥଳରେ ଗୋଟିଏ ତର୍କବାକ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଏ ତାହା ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ଅଟେ । ଅଥଚ ଯେଉଁଠି ଦୁଇଟି ବା ତତୋଧିକ ତର୍କବାକ୍ୟକୁ ସମ୍ମିଳିତ ଆଧାର ଭାବେ ନେଇ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନ ହେତୁବାକ୍ୟ ମାନଙ୍କରୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଷ୍ପନ୍ନଯୋଗ୍ୟ । ପୁନଶ୍ଚ ଏହି ପ୍ରକାର ଯୁକ୍ତିମାନଙ୍କରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଏପରି କୌଣସି ନୂତନ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିର ସମ୍ଭାବନା ନଥାଏ ଯାହାକି ହେତୁ ବାକ୍ୟରେ ନିହିତ ହୋଇ ନଥାଏ । ହେତୁବାକ୍ୟରେ ଯାହା ନିହିତ ଥାଏ ତାହାର ଏକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ମାତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପୁନଶ୍ଚ ଅବରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେପରି ହେଲେ ବିରୋଧାଭାସ ଆସିଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ଅବରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ଭାବେ ଆମେ କହିପାରିବା ଯେ :-

I ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭିତରେ ଆକାରଗତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ଥାଏ ଅର୍ଥାତ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଉଥାଏ;

II ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବ୍ୟାପକ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ;

III ହେତୁବାକ୍ୟରେ ଯାହା ନିହିତ ଥାଏ ତାହାହିଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇପାରେ, ଅର୍ଥାତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏପରି କୌଣସି ତଥ୍ୟ ଦେଇପାରେ ନାହିଁ ଯାହା ହେତୁବାକ୍ୟରେ ନିହିତ ନଥାଏ;

IV ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ଯଦି ହେତୁବାକ୍ୟ ତଥ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସତ୍ୟ ହୁଏ, ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ତଥ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସତ୍ୟ ହେବ ।

ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିବାରୁ ଯଦି ହେତୁବାକ୍ୟ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସତ୍ୟ ହେବ । ତେବେ ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ହେତୁବାକ୍ୟ ମିଥ୍ୟା ଥାଏ, ସେଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ଯଦିବା ଯୁକ୍ତି ବୈଧ ଥାଏ । ଏହି ଯୁକ୍ତିଟିକୁ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଉ –

ସମସ୍ତ ମଣିଷ ଅମର ।
ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ମଣିଷ ।
∴ ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ଅମର ।

ଉପରୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା, କାରଣ ଗୋଟିଏ ହେତୁବାକ୍ୟ ମିଥ୍ୟା । କିନ୍ତୁ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ, କାରଣ ହେତୁବାକ୍ୟ ଦ୍ୱୟରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚିତ ରୂପେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଉଛି । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେତୁବାକ୍ୟର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ନିହିତ ତାହା ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ।

ସେହିପରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଯଦି ଏହା ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ଯଥାର୍ଥରେ ନିଃସୃତ ହେଉନାହିଁ, ତେବେ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ନୁହେଁ, ଅର୍ଥାତ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ । ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ –

ସମସ୍ତ ମଣିଷ ମରଣଶୀଳ ।
ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ମରଣଶୀଳ ।
∴ ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ମଣିଷ ।

ଏଠାରେ ସମସ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଯୁକ୍ତିଟି ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । ଏହାର କାରଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ନିୟମାନୁଯାୟୀ ନିଃସୃତ ହେଉନାହିଁ । ଉପରୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିରେ ଏକ ତର୍କଦୋଷ ରହିଛି ଯାହାକୁ ଅବ୍ୟାପ୍ତହେତୁ ଦୋଷ କୁହାଯାଏ । ସୁତରାଂ 'ବୈଧତା' ଓ 'ସତ୍ୟତା' ପରସ୍ପରଠାରୁ ଭିନ୍ନ ପ୍ରତ୍ୟୟ । କୌଣସି ବଚନ ବା ଉକ୍ତି ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରେ । ଏକ ତର୍କବଚନ ଯେଉଁ ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରୁଥାଏ ତାହା ଯଦି ବାସ୍ତବ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ତାହା ସତ୍ୟ । 'ଦିଲ୍ଲୀ ଭାରତର ରାଜଧାନୀ' ଏକ ସତ୍ୟ ତର୍କବଚନ, ଅଥଚ 'ଦିଲ୍ଲୀ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀ' ଉକ୍ତିଟି ମିଥ୍ୟା ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ବୈଧତା ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ସହ ସଂପୃକ୍ତ ନୁହେଁ, ଏହା ଯୁକ୍ତି ସହ ସଂପୃକ୍ତ । ଏକ ଯୁକ୍ତି କେବଳ ବୈଧ ବା ଅବୈଧ ହୋଇପାରେ । ଏକ ଯୁକ୍ତି ବୈଧ ହୁଏ ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଃସୃତ ହେଉଥାଏ । ବୈଧତା କେତେକ ତାର୍କିକ ନିୟମ ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ । ଯେଉଁଠି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିୟମ ଅବଲମ୍ବନରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ସେଠାରେ ଯୁକ୍ତି ବୈଧ ଅଟେ, ଯେଉଁଠି ନିୟମର ଉଲ୍ଲଂଘନ ହୋଇଥାଏ ଯୁକ୍ତି ଅବୈଧ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏକ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ନ୍ୟାୟସଂଗତ ଭାବେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିପାରେ ନାହିଁ ।

ବସ୍ତୁତଃ ଅବରୋହାନୁମାନ ବିଚାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯୁକ୍ତି ବୈଧ ନ ହେଲେ ହେତୁବାକ୍ୟ ମାନଙ୍କର ସତ୍ୟତା ବା ମିଥ୍ୟାତ୍ୱରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟତା ବା ମିଥ୍ୟାତ୍ୱକୁ ପ୍ରମାଣ କରିହେବ ନାହିଁ । ହେତୁବାକ୍ୟ ସତ୍ୟ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ, ଯୁକ୍ତି ବୈଧ ବା ଅବୈଧ ହୋଇପାରେ । ସେହିପରି ହେତୁବାକ୍ୟ ମିଥ୍ୟା ହୋଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରେ ଓ ଯୁକ୍ତି ବୈଧ

ବା ଅବୈଧ ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ହୋଇ ହେତୁବାକ୍ୟ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ସତ୍ୟ ଅଟେ, ଏହା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ମୋଟ ଉପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆକାରଗତ ବୈଧତା ଉପରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଏ । କେଉଁ ଆକାରରେ ଯୁକ୍ତି ବୈଧ ହୁଏ ତାହାକୁ ହିଁ ଅନୁଶୀଳନ କରିବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ମୌଳିକ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଅଟେ । ବସ୍ତୁତଃ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ବିଭିନ୍ନ ଆକାରକୁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ନିରୂପଣ କରାଯାଇଥାଏ । ଥରେ ଯୁକ୍ତିର ଅକାରଗତ ବୈଧତାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ଦ୍ୱାରା, ସେହି ଆକରରେ ଯେକୌଣସି ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଜଣେ ତାର୍କିକ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତାକୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲାବେଳେ ଯୁକ୍ତିର ବିଷୟକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ, ବରଂ ଯୁକ୍ତିର ଆକାରକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇଥାନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଆକାରରେ ଯେକୌଣସି ବିଷୟକୁ ନେଇ ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇପାରେ, ବିଷୟବସ୍ତୁ ତାର୍କିକ ମାନଦଣ୍ଡରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ । ଅପରପକ୍ଷରେ ଯୁକ୍ତି କେଉଁ ଆକାରରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଛି ଓ ସେହି ଅକାର ''ବୈଧ'' ନା ନୁହେଁ ତାହାହିଁ ତାର୍କିକଙ୍କ ପାଇଁ ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ଉଦାହରଣ ନେଇ ଏହା ଦେଖାଯାଉ –

- କୌଣସି କ ଖ ନୁହେଁ ।
  ସମସ୍ତ ଗ ଖ ଅଟେ ।
  ∴ କୌଣସି ଗ କ ନୁହେଁ ।
- ଯଦି ଚ, ତେବେ ଛ
  ଚ
  ∴ ଛ

ପ୍ରଥମ ଉଦାହରଣରେ କ, ଖ ଓ ଗ ତର୍କବଚନର ପଦ ଅଟେ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ କ, ଖ ଓ ଗ ସ୍ଥାନରେ କୌଣସି ପଦମାନଙ୍କୁ ଶୃଂଖଳାର ସହ ଉପସ୍ଥାପନ କଲେ ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ମିଳିଥାଏ । କାରଣ ଏହା ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ଆକାର । ସୁତରାଂ ଯଦି କ ସ୍ଥାନରେ ପକ୍ଷୀ, ଖ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ଓ ଗ ସ୍ଥାନରେ କୁକୁର ରଖାଯାଏ ତେବେ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତିଟି ମିଳିବ ତାହା ହେବ –

କୌଣସି ପକ୍ଷୀ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ନୁହେଁ ।

ସମସ୍ତ କୁକୁର ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ।

∴ କୌଣସି କୁକୁର ପକ୍ଷୀ ନୁହେଁ ।

ଏହା ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ଓ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କରୁ ଯଥାର୍ଥରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବା ସହ ଏକ ସତ୍ୟବଚନ ଅଟେ । ଯେହେତୁ ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସତ୍ୟ ଓ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ, ତେଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ସତ୍ୟ । କ, ଖ, ଗ ଜାଗାରେ ସେହିପରି ମନୁଷ୍ୟ, ଅମର ଓ ଦାର୍ଶନିକ ଯଥାକ୍ରମେ ଲେଖାଗଲେ ବା ଯେକୌଣସି

ପଦ କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ହେବ । ସୁତରାଂ ଅବରୋହାନୁମାନ ଯୁକ୍ତିରେ ବୈଧତା ଯୁକ୍ତିର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ନଥାଏ, ଏହା ଯୁକ୍ତିର ଆକାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଯୁକ୍ତିରେ ଚ ଓ ଛ ପଦ ପରିବର୍ ର୍ତକବଚନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ସୁତରାଂ ଚ ଓ ଛ ଜାଗାରେ ଆମେ ଯଥାକ୍ରମେ 'ତୁମେ ପରିଶ୍ରମ କର' ଓ 'ସଫଳ ହେବ' ଯଦି ଲେଖିବା ତେବେ ଯୁକ୍ତିଟି ହେବ –

ଯଦି ତୁମେ ପରିଶ୍ରମ କର, ତେବେ ସଫଳ ହେବ ।
ତୁମେ ପରିଶ୍ରମ କର ।
∴ ତୁମେ ସଫଳ ହେବ ।

ଏହା ମଧ୍ୟ ବୈଧ ଯୁକ୍ତି, କାରଣ ଏହା ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ଆକାରରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଛି । ଯୁକ୍ତିର ଆକାର ବୈଧ ହୋଇଥିଲେ ସେଠାରେ ବ୍ୟବହୃତ ପ୍ରତୀକ ସ୍ଥାନରେ ଯଦି କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ତର୍କବଚନ ଲେଖାଯାଏ (ଯାହା ଏଠାରେ କରାଯାଇଛି) ତେବେ ଏକ ବାସ୍ତବ ଓ ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ମିଳିପାରିବ । ଚ ଓ ଛ ଜାଗାରେ ଆମେ ଯେକୌଣସି ତର୍କବଚନ ଲେଖିଲେ ମଧ୍ୟ ଏକ ଯଥାର୍ଥ ଯୁକ୍ତି ମିଳିପାରିବ । ବସ୍ତୁତଃ ଯୁକ୍ତିର ଆକାରଟି ବୈଧ ହୋଇଥିଲେ ସେଥିରେ ଯେକୌଣସି ପଦ ବା ତର୍କବଚନ (କ୍ଷେତ୍ର ଅନୁଯାୟୀ) ସ୍ଥାପନ କଲେ ଯଥାର୍ଥ ଓ ବାସ୍ତବ ଯୁକ୍ତି ମିଳି ପାରିଥାଏ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ଯେ ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆକରଗତ ବୈଧତାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ । ଯୁକ୍ତିମାନଙ୍କର ଆକାରଗତ ବୈଧତାକୁ ବାହାର କରିବା ଓ ଆକାରଗତ ବୈଧତାର ଭି ି ଓ ନିୟମ ସକଳକୁ ଅନୁଶୀଳନ କରିବାକୁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖିଥାଏ । ଏଥିପାଇଁ ଯୁକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତୀକ ବା ସଙ୍କେତ ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଏ । ପ୍ରତୀକଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତାକୁ ଅନାୟାସରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ସମ୍ଭବପର ହେଉଥିବାରୁ ଯୁକ୍ତିର ଆକାରକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ସଙ୍କେତ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଅବରୋହାତ୍ମକ ଯୁକ୍ତିର ଯଥାର୍ଥତାକୁ ସ୍ଥିର କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ବୈଧ ଆକାରରେ ରହିଛି ନା ନାହିଁ ଦେଖାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯୁକ୍ତିର ବିଷୟ ପରିବର୍ ର୍ତାହାର ଆକାର ହିଁ ବୈଧତା ନିର୍ଣ୍ଣୟର ମାନଦଣ୍ଡ ହୋଇଥାଏ ।

ଅବରୋହାନୁମାନ ଓ ଗଣିତ ବିଦ୍ୟା ଆକାରଗତ ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏକ ଆକାରଗତ ବିଜ୍ଞାନର ସାର୍ବିକତା ରହିଥାଏ । ଏଠାରେ ଯେଉଁ ତାର୍କିକ ଅନୁଶୀଳନର ପ୍ରତିଫଳନ ଥାଏ ତାହା ସ୍ୱସଂଗତ ପ୍ରମାଣଭି ିକ ଅଟେ । ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ କେତେକ ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧ ସତ୍ୟ ବଚନରୁ ଅବରୋହାନୁକ୍ରମରେ ବହୁ ଉପପାଦ୍ୟ ବା ପ୍ରମେୟକୁ **THEOREM** ନିଷ୍ପନ୍ନ କରାଯାଏ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଉପପାଦ୍ୟ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ପ୍ରମେୟରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ । ଗାଣିତିକ ଜ୍ଞାନ ଅବରୋହ ପ୍ରଣାଳୀ ହିଁ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାଏ । ଏହି ପ୍ରଣାଳୀ ସ୍ୱସଂଗତ ଯଥାର୍ଥତା ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଏଠାରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱସଂଗତ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିହିତ ଥାଏ । ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତୋଟି ମାତ୍ର ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ତର୍କବଚନରୁ କେତେକ ସଂଜ୍ଞା ଓ ନିୟମ ଆଧାରରେ ବହୁବିଧ ଧ୍ରୁବ ସତ୍ୟ ବା ପୁନଃରୁକ୍ତି ବଚନ କିପରି ନିଷ୍ପନ୍ନ କରିହେବ ତାହାର

ତାର୍କିକ ଭି ି ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ର ମାନଙ୍କରେ ଦିଆଯାଇଛି । ଇଉକ୍ଲିଡ୍‌ଙ୍କ ଜ୍ୟାମିତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ କେତୋଟି ମାତ୍ର ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ଜ୍ୟାମିତିକ ନିୟମରୁ ଅସଂଖ୍ୟ ଉପପାଦ୍ୟକୁ ନିଃସୃତ କରାଯାଇଥାଏ । ଏ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ତାହା ଅବରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତି । ଅର୍ଥାତ ଅବରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତିର ତାର୍କିକ ଭି ି, ସାମାନ୍ୟତା ଓ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅବରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ମୁଖ୍ୟ ଆଲୋଚ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ।

୫.୩ ଆରୋହାନୁମାନର ସ୍ୱରୂପ :

ପ୍ରକୃତିରେ କେତେକ ନିୟମିତତା ବା ଏକରୂପତା ରହିଛି ଓ ସେସବୁର ଆବିଷ୍କାର ଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନର ବିକାଶ ହୋଇଥାଏ । ଆମର ବହୁବିଧ ଅନୁଭୂତି ଜରିଆରେ ଆମେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରକୃତିରେ ଥିବା କୌଣସି ନିୟମିତତା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁ ଓ ସେପରି ଥିବାର ଏକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଉ ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହୋଇଥାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଆମେ ଦେଖୁ ଯେ ସମସ୍ତ ଚତୁଃଷ୍ପଦ ପ୍ରାଣୀ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ, ପ୍ରାଣୀମାନେ ମରଣଶୀଳ, ଗୋଟିଏ ଜାତିର ପ୍ରାଣୀ ସେହି ଜାତୀୟ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ଜନ୍ମ ଦିଅନ୍ତି, ଅଗ୍ନି ଦାହନଯୁକ୍ତ, ଅଗ୍ନି ବାୟୁ ସାହାଯ୍ୟରେ ଜଳିଥାଏ, ଜଳ ନିମ୍ନଗାମୀ ହୁଏ, ଗଛରୁ ଫଳ ତଳକୁ ଖସେ, ଇତ୍ୟାଦି, ଇତ୍ୟାଦି । ପ୍ରକୃତିରେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ଅନିୟମିତତା ଦୃଶ୍ୟମାନ ହୁଏ । କେତେକ ପିଲା ବୁଦ୍ଧିମାନ ହୁଅନ୍ତି, କେତେକ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ, କେତେକ ଅଙ୍ଗୁର ମିଠା ଲାଗେ, କେତେକ ଲାଗେ ନାହିଁ, କେତେକ ପକ୍ଷୀଙ୍କର ସ୍ୱର ଭଲ ଲାଗେ, କେତେକଙ୍କର ସ୍ୱର କର୍କଶ ଲାଗେ, ପ୍ରତିବର୍ଷ ସମାନ ପରିମାଣର ବର୍ଷା ହୁଏନାହିଁ, କେତେକ ପ୍ରାଣୀ ପୋଷା ମାନନ୍ତି, କେତେକ ମାନନ୍ତି ନାହିଁ ଇତ୍ୟାଦି । ତେବେ ପ୍ରକୃତିରେ ଥିବା ବ୍ୟତିକ୍ରମବିହୀନ ନିୟମିତତାକୁ ବାହାର କରିବାକୁ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରୟାସ କରିଥାଏ । ଏହି ବ୍ୟତିକ୍ରମହୀନ ଅପରିବ ର୍ନୀୟ ନିୟମକୁ ଆବିଷ୍କାର ଦ୍ୱାରା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ସମସ୍ତ ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନର ମୂଳ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । କେବଳ ବିଜ୍ଞାନ ନୁହେଁ, ବ୍ୟାବହାରିକ ଜୀବନ ସ୍ତରରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମନେହୁଏ । ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ବ୍ୟତୀତ କୌଣସି ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ଏପରିକି ଜୀବନ ଯାତ୍ରା ମଧ୍ୟ ସହଜସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ ଏହା ଆରୋହାନୁମାନର ପରିସର ଭିତରେ ଆସେ । ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଯଥାର୍ଥ ବା ବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ଲକ୍ଷଣ ବା ସ ର୍ଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଥାଏ । ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ସ୍ତରରେ ଏହା ଏକ ବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ସ୍ୱରୂପ, ସଂରଚନା ଓ ଗଠନକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖିଥାଏ । ବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ପ୍ରକୃତି ଓ ସ୍ୱରୂପକୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପାଇଁ ଏହା ମାନଦଣ୍ଡ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଥାଏ । ସେହି ମାନଦଣ୍ଡ ଆଧାରରେ ଏକ ବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ ଅବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣଠାରୁ ପୃଥକ କରାଯାଏ ।

କୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଏକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ଏକ ସାର୍ବିକ ବା ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନରେ ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରହିଥାଏ । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ମରଣଶୀଳ ।, କୌଣସି ପକ୍ଷୀ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ନୁହେଁ ।, ଇତ୍ୟାଦି ତର୍କବଚନମାନଙ୍କରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନ ରହିଥାଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକ ତର୍କବାକ୍ୟ ଅପରିସୀମ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଥିବା

ଏକ ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ କହିଥାଏ । 'ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ମରଣଶୀଳ' ବା 'କୌଣସି ପ୍ରାଣୀ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ନୁହେଁ ।' ତର୍କବଚନର ପ୍ରତ୍ୟେକର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଗୋଟିଏ ଅସୀମ ଶ୍ରେଣୀକୁ ସୂଚିତ କରୁଥାଏ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସଂପୃକ୍ତ ଥିବା ଶ୍ରେଣୀଟି ଜ୍ଞାତ ଓ ଅଜ୍ଞାତ ଅସଂଖ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । 'ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ' ବା 'କୌଣସି ପକ୍ଷୀ' କହିବା ଦ୍ୱାରା ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଆମେ ବୁଝିଥାଉ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଅତୀତ, ବ ର୍ମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତର ସମସ୍ତ ସଭ୍ୟ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନ ତଥ୍ୟମୂଳକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରୁଥିବାରୁ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ : ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ଆଧାର କ'ଣ ? ସାଧାରଣତଃ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣଜନିତ ଅନୁଭୂତିକୁ ପ୍ରାଥମିକ ଆଧାର ଭାବରେ ନିଆଯାଇପାରେ । ଆମର ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ଆମେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରକୃତିରେ ନିୟତ ଏକରୂପତା ଦେଖୁ, ତାକୁ ଭି ି କରି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିଥାଉ । ଆମେ ପ୍ରକୃତିରେ ଦେଖୁ ଯେ ପକ୍ଷୀମାନେ ଅଣ୍ଡା ଦିଅନ୍ତି ସେମାନେ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ନୁହନ୍ତି, ଅପରପକ୍ଷରେ ସମସ୍ତ ଚତୁଃଷ୍ପଦ ପ୍ରାଣୀ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ, ସେମାନେ ଅଣ୍ଡା ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହି ନିୟତ ଅନୁଭୂତିକୁ ଆଧାର କରି ଆମେ ଭାବିଥାଉ ଯେ କୌଣସି ପକ୍ଷୀ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ନୁହଁନ୍ତି ଅଥଚ ସମସ୍ତ ଚତୁଷ୍ପଦ ପ୍ରାଣୀ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ । ଏହି ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ଆଧାର ହେଉଛି ଆମର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭୂତି । ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରକୃତିରେ ଆମେ କେତୋଟି ସୀମିତ ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯବେକ୍ଷଣ କରି ଅସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିହିତ ଏକ ସାର୍ବିକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଜନିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥାଉ । କେତୋଟି ମାତ୍ର ଅନୁଭୂତି – ଆଧାରିତ ହେତୁବାକ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ଏକ ଏକ ସାର୍ବିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବା ଆରୋହାନୁମାନରେ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ପ୍ରଶ୍ନ ହେଉଛି ଅସଂଖ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିହିତ ଏକ ସାର୍ବିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅନୁଭୂତି ବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା କିପରି ସମ୍ଭବ ? ସମଜାତୀୟ କେତେକ ବସ୍ତୁଠାରେ କୌଣସି ଲକ୍ଷଣ ବା ସ୍ୱଭାବକୁ ପର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେଣ କରି ସେହି ଜାତୀୟ ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁଠାରେ ସେହି ଲକ୍ଷଣ ଥିବାର ଅନୁମାନ କିପରି କରାଯାଏ ? ଅନୁଭୂତିର ଆଧାରରେ ଏକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବାକ୍ୟକୁ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରମାଣ କରିବା ସମ୍ଭବ । ଯଦି ଆମେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟଣାକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁ ତେବେ ଏକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନର ମିଥ୍ୟାତ୍ୱ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ । ''ସମସ୍ତ ପାଚିଲା ଆମ୍ବ ମିଠା'' ଏହି ଭାବନା ଦୂର ହୋଇଯାଏ ଯଦି ଜଣେ ଖଟା ଆମ୍ବ ଖାଏ । ଅର୍ଥାତ ଏକ ଅସଂଖ୍ୟ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଶିଷ୍ଟ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ ଯଦି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅନୁଭୂତି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆସିଥାଏ । ତେବେ ଅନୁଭୂତି ଏକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନକୁ କିପରି ପ୍ରମାଣ କରିଥାଏ ? ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିହିତ ଥିବାରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଟିର ପରୀକ୍ଷା ବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଯେହେତୁ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଓ ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିହିତ ଏହାକୁ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ପରୀକ୍ଷା କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ବାସ୍ତବପକ୍ଷେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ନିହିତ ଅସଂଖ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନ କରି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଜନିତ ତର୍କବଚନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆମେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥାଉ । ତେବେ ଆରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ବିଚାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବା ପ୍ରକ୍ରିୟା ଏକ ଆନୁମାନିକ କ୍ରିୟା ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଆମର ସୀମିତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଜନିତ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ଆମେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବା ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ଏକ ସାର୍ବିକ ହେତୁବାକ୍ୟ ଜନିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପୋଷଣ କରିଥାଉ । କେତେକ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ମରଣଶୀଳତାକୁ ଦେଖି 'ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ମରଣଶୀଳ ।' କହିବା ଏକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ । ଏହିପରି

ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କରେ ଲଂଫନ ରହିଥାଏ । ଯଥାର୍ଥ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲଂପନ ରହିବା ଏହାର ଏକ ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷଣ ଅଟେ । ପରୀକ୍ଷିତ ଘଟଣାରୁ ଅପରୀକ୍ଷିତ ଘଟଣାକୁ ଯିବା, ବର୍ତ୍ତମାନର ଅନୁଭୂତିକୁ ଆଧାର କରି ଭବିଷ୍ୟ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରିବା ଓ କେତେକ ଘଟଣାର ଅନୁଭୂତିରୁ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ କହିବା ଦ୍ୱାରା ଲଂପନ ହୋଇଥାଏ । ଯେହେତୁ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ସାର୍ବିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ ତେଣୁ ଏଠାରେ ଲମ୍ଫନ ରହିବା ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ହୋଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ଆରୋହଲମ୍ଫନ ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ ।

ପୁନଶ୍ଚ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯେହେତୁ ଆମର ବିଶେଷ ଅନୁଭୂତି ଜନିତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ଆଧାର କରି ହୋଇଥାଏ ଓ ଏଠାରେ ଲଂଫନ ଥାଏ, ତେଣୁ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୟ ଅଟେ । ଏଠାରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ଆସିଥାଏ ଓ ହେତୁବାକ୍ୟର ଭିତ୍ତି ଉପରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରୂପ ନେଉଥିବାରୁ ହେତୁବାକ୍ୟ ସକଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ କେବଳ ସମର୍ଥନ କରିଥାନ୍ତି । ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ପ୍ରମାଣସିଦ୍ଧ ନିଷ୍କର୍ଷ ନୁହେଁ, ବରଂ ଏହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ମାତ୍ର । ଏଠାରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭିତର ସମ୍ବନ୍ଧ ତାର୍କିକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ନୁହେଁ, ବରଂ ବସ୍ତୁଗତ ସମର୍ଥନ ଜନିତ ହୋଇଥାଏ । ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ତଥ୍ୟମୂଳକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଓ ସମ୍ଭାବନାମୟ । ଅବଶ୍ୟ ''ସମ୍ଭାବନାମୟ'' ଏକ ପରିମାଣଗତ ପ୍ରତୀତି ଅଟେ । ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ମାତ୍ରା ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଅଧିକ ବା କମ୍ ହୋଇପାରେ । କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଦୃଢ଼ୀକରଣ ବା ସମର୍ଥନ କରିବାରେ ତାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ବା ପରୀକ୍ଷିତ ଆଧାରର ଗୁରୁତ୍ୱ ଉପରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଗୁରୁତ୍ୱ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ତେବେ ଯେଉଁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ ତାହା ଏକ ନିୟମ ଭାବରେ କେତେଦୂର ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥା କେତେଦୂର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନିୟମ ସହିତ ସଂଯୋଜିତ ତାହା ହିଁ ତାର ଗୁରୁତ୍ୱକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ, ଏହା ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ନୁହେଁ । କହିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ଯେ ଯାହା ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ଶ୍ରେଣୀର ବଚନ, ତାହାର ତାର୍କିକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ରହିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏକ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ତାର୍କିକ ମାନଦଣ୍ଡରୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ, କାରଣ ଏଠାରେ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ଅର୍ଥକୁ ପୁନଃପ୍ରକାଶ କରୁଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଂପର୍କରେ କିଛି ନୂତନ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରୁଥାଏ । ଏହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନିହିତ ଅର୍ଥକୁ ପୁନଃପ୍ରକାଶ କରୁ ନଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ତଥ୍ୟମୂଳକ ଯାହା ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କେବଳ ସମର୍ଥିତ ହେଉଥାଏ ଓ ସେମାନଙ୍କ ପାଖରୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଉନଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନର ତାହାହିଁ ସ୍ୱରୂପ ଓ ତାହା ସର୍ବଦା ସମ୍ଭାବନାମୟ ଓ ତାହାର ବିପରୀତ ଘଟଣା ମଧ୍ୟ ଅନୁମେୟ । ଏହାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ଆରୋହାନୁମାନର ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଗୁରୁତ୍ୱହୀନ । ବରଂ ଆରୋହାନୁମାନ ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନର ମୌଳିକ ଭିତ୍ତି ଅଟେ । ଆରୋହାନୁମାନର ତର୍କବଚନ ନୂତନ ଅନୁଭୂତି ବା ନୂତନ ଜ୍ଞାନର ଆଧାର ଉପରେ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ । କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଜ୍ଞାନ ମାନଦଣ୍ଡରୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସାପେକ୍ଷ । ଏହି ମାନଦଣ୍ଡରେ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଖଣ୍ଡନଯୋଗ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଏହାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରକୃତରେ ଖଣ୍ଡିତ ହୋଇଥାଏ । ବରଂ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ଯାହା ଆରୋହାତ୍ମକ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗରେ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ତାହା ତଥ୍ୟଭିତ୍ତିକ ହୋଇଥିବାରୁ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ । କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଦୃଢ଼ୀକରଣ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଜନିତ ସମର୍ଥନ ଆଧାରରେ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥ୍ୟ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ବୃହତ୍ତର ବୈଜ୍ଞାନିକ କ୍ରମ, ତନ୍ତ୍ର

ଓ ଶୃଙ୍ଖଳା ଭିତରେ ସମତାଳ ଭାବେ ସଂଯୁକ୍ତ ଥାଏ । କୌଣସି ବୈଜ୍ଞାନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ସଂପର୍କହୀନ ପୃଥକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ନୁହେଁ, ବରଂ ଏହା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ଜନିତ ଏକ କ୍ରମ ଓ ତନ୍ତ୍ରର ଅଙ୍ଗ ବିଶେଷ । ପ୍ରକୃତିରେ ରହିଥିବା ଅସଂଖ୍ୟ ଏକରୂପତା ଓ ନିୟତ ଘଟଣା ପରସ୍ପର କ୍ରମ ଭିତରେ ସଂଯୋଜିତ । ସୁତରାଂ ଆରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ନିଷ୍କର୍ଷ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭରଶୀଳ ଓ ତଥ୍ୟଭି ିକ । ତେବେ ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ଲବ୍‌ଧ ଜ୍ଞାନ ପରିବ ିନସାପେକ୍ଷ ଓ ଏଠାରେ ତାର୍କିକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ନଥାଏ । ଏହାହିଁ ଏହାର ସ୍ୱରୂପ ଅଟେ ।

ଯେକୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଆମ ଜ୍ଞାନର ଦିଗନ୍ତକୁ ବିସ୍ତାର କରିଥାଏ, ସୁତରାଂ ଆରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୂତନତା ରହିଥାଏ । ଏହା ପ୍ରାକୃତିକ ବିଶ୍ୱ ବା ଘଟଣା ଇତ୍ୟାଦି କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଦେଉଥାଏ । ଯେଉଁଠି ଆରୋହାନୁମାନଦ୍ୱାରା ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଉଥାଏ ସେହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟ ଭିତରେ ନିହିତ ନଥାଏ । ହେତୁବାକ୍ୟରେ ନିହିତ ନଥିବା ବରଂ ହେତୁବାକ୍ୟର ସମର୍ଥନ ଲାଭ କରୁଥିବା ଏହା ଲଂଫନଯୁକ୍ତ, ତଥ୍ୟଭି ିକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ । କେବଳ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୁହଁ ବରଂ ଆମର ବ୍ୟାବହାରିକ ଜୀବନରେ ମଧ୍ୟ ଆରୋହାନୁମାନ ଏକ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଏହି ବୌଦ୍ଧିକ ଓ ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଜରିଆରେ ଆମେ ଆମ ଜଗତ ଓ ପରିବେଶକୁ ଜାଣିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଉ । ତେବେ ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଏହି ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ସ୍ୱରୂପ, ଲକ୍ଷଣ, ବୈଧତା ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଶ୍ନ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରି ତାହାର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଭି ିକୁ ସ୍ଥିର କରିଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରଭେଦ ତଥା ସେସବୁ ସ୍ତରରେ ହେଉଥିବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ବୈଧତା ନିରୂପଣର ମାନଦଣ୍ଡକୁ ସ୍ଥିର କରିବା ଏହି ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ମୌଳିକ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଅଟେ । ଏହା ସହିତ ଆରୋହାନୁମାନ ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ବିଭିନ୍ନ ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ପ୍ରତ୍ୟୟମାନଙ୍କର ଯଥାର୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ବା ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ଆରୋହାନୁମାନ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପରିସରଭୁକ୍ତ ଅଟେ ।

୫.୪ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବରୋହାନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ :

ପୂର୍ବ ଆଲୋଚନାରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବରୋହାନୁମାନ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ବିଚାରଶୀଳ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ରହିଛି । ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତାକୁ ସ୍ଥିର କରିବା ପାଇଁ ମାନଦଣ୍ଡ ବାହାର କରାଯାଇଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଥାର୍ଥ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ଆଧାରକୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରାଯାଇ ତାହାକୁ ଅବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣଠାରୁ ପୃଥକ୍ କରାଯାଏ । ଅବିଚାରିତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଅବୈଧ ଯାହା ଆମର ଜ୍ଞାନକୁ ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥାଏ । ସୁତରାଂ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବରୋହାନୁମାନ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ଚିନ୍ତନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାବେ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ସ୍ତରର ଅନୁମାନ ଜନିତ ନିଷ୍କର୍ଷର ବୈଧତା ଓ ଯଥାର୍ଥତା ପାଇଁ ମାନଦଣ୍ଡ ନିରୂପଣ କରିଥାନ୍ତି । ଉଭୟ ବିଚାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ତର୍କଦୋଷଯୁକ୍ତ ଅନୁମାନ ବା ଅଯଥାର୍ଥ ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ କିପରି ବାଦ୍ ଦିଆଯିବ ତାହା ଦର୍ଶାଇଥାନ୍ତି । ତେବେ ଏହି ଦୁଇ ଅନୁମାନ ଜନିତ ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟରେ କ'ଣ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଓ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି ତାହା ଏଠାରେ ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ।

ଯେତେବେଳେ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ଅର୍ଥାତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ହେତୁବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥାଏ ସେତେବେଳ ତାର୍କିକ ବିଚାର ଅବରୋହାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ । ଅବରୋହାନୁମାନର ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ଯଦି ହେତୁବାକ୍ୟ ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଧ୍ରୁବ ଭାବେ ସତ୍ୟ

ହେବ । ଅପରପକ୍ଷରେ ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ନ ହୋଇ ହେତୁବାକ୍ୟ ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା କେବଳ ସମର୍ଥିତ ହେଉଥାଏ ସେଠାରେ ତାର୍କିକ ବିଚାର ଆରୋହାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମସ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟତାକୁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିହୁଏ ନାହିଁ, କାରଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲମ୍ଫନ ଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଏହି ଦୁଇ ମୌଳିକ ଯୌକ୍ତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ମୌଳିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେଉଛି ଯେ ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁ ବାକ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅତିବେଶୀରେ ହେତୁ ବାକ୍ୟର ବ୍ୟାପକତା ସହ ସମାନ ହୋଇପାରେ କିନ୍ତୁ କୌଣସି ସ୍ଥିତିରେ ଏହା ହେତୁବାକ୍ୟର ବ୍ୟାପକତାଠାରୁ ଅଧିକ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଅପରପକ୍ଷରେ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସର୍ବଦା ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ହୋଇଥାଏ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଲମ୍ଫନ ରହିଥାଏ । ଏଠାରେ କେତେକ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣକୁ ଆଧାର ଭାବେ ନେଇ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ବା ସାର୍ବିକ ତର୍କ ବଚନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଥାଏ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେତୁବାକ୍ୟର ବା ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କର ସତ୍ୟତାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ନିଆଯାଏ, କିନ୍ତୁ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ଆମର ଅନୁଭୂତିରୁ, ତାହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଜନିତ ହୋଇପାରେ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଜନିତ ହୋଇପାରେ, ଆସିଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ଅବରୋହାନୁମାନ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନରୁ କମ୍ ବ୍ୟାପକ ବା ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରୁଥିଲାବେଳେ ଆରୋହାନୁମାନ ବିଶେଷ ଅନୁଭୂତିରୁ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଅବତାରଣା କରିଥାଏ ।

ଏଠାରେ ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିବା ଏକ ମୌଳିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ । ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆକାରିକ **FORMAL** ବୈଧତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବେ ନିଆଯାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଃସୃତ ହେବା ଏହି ବିଚାର ପ୍ରଣାଳୀର ପ୍ରଧାନ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଅଟେ । ପରିଣାମତଃ ଏଠାରେ ଅନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାର୍କିକ ନିୟମର ଉପଯୋଗ ହିଁ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ । ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସି ଅନୁମାନ ବୈଧ କି ନୁହଁ ତାହା କେତେକ ନିୟମର ଆଧାରରେ ସ୍ଥିର କରିବା ଏଠାରେ ଯୁକ୍ତିର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ । ଯଦି ବୈଧ ଅନୁମାନର ନିୟମରାଜିକୁ ଅନୁସରଣ କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ନିଃସୃତ କରାଯାଏ ତେବେ ଯୁକ୍ତି ଯଥାର୍ଥ ହୋଇଯାଏ । ଅବରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ଯୁକ୍ତିର ଆକାରଗତ ବୈଧତାକୁ ବିଚାର କଲାବେଳେ ହେତୁବାକ୍ୟ ମାନଙ୍କର ସତ୍ୟତାକୁ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ବରଂ ଆକାରିକ ବୈଧତାକୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ହିଁ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଶ୍ନ ଅଟେ । ଯୁକ୍ତିର ଆକାରିକ ବୈଧତାକୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କଲାପରେ ଏହା ଜ୍ଞାନରାଜ୍ୟର ଯେକୌଣସି ସ୍ତରରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇପାରେ । ଯେକୌଣସି ବୌଦ୍ଧିକ ଅନୁଶୀଳନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଅବରୋହାନୁମାନ ଯୁକ୍ତିର ଅବତାରଣା କରାଯାଏ । ତେବେ ଅବରୋହାନୁମାନ ଯୁକ୍ତିର ମୌଳିକତା ଆକାରଗତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ।

କିନ୍ତୁ ଆରୋନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆକାରିକ ବୈଧତା ପରିବର୍ ସତ୍ୟ ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବେ ନିଆଯାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ତର୍କବଚନ ହେଉ ବା ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୁକ୍ତି ଆଧାରିତ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ ହେଉ ଏ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ସତ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଆରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଲଂଫନ ରହିଥାଏ ଓ ସେହି ଲଂଫନ ପାଇଁ ଅନୁଭୂତି ଜନିତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଆଧାର

ହୋଇଥାଏ । କେତେକ ଘଟଣାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପରୀକ୍ଷଣ ଆଧାରରେ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଅବତାରଣା କରାଯାଏ, ଯାହାର ବ୍ୟାପକତା ଥାଏ । ତେବେ କେଉଁ ମାନଦଣ୍ଡରେ ଏକ ଆରୋହଲଂଘନ ଜନିତ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥାଏ ତାହାର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଆରୋହାନୁମାନ ତର୍କ ବିଚାରରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ସ୍ଥାନ ପାଇଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିହିତ ଏକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କ୍ଷେତ୍ରରେ କେଉଁ ସର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକ ପୂରଣ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ତାହା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଏ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆକାରିକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ପରିବର୍ତ୍ତେ ତଥ୍ୟ ସମର୍ଥନ ହିଁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ନେଇଥାଏ । ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ସଯତ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନକୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଅଥଚ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶତାଧିକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଯଥାର୍ଥ ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ପାଇଁ କେଉଁ ମାନଦଣ୍ଡକୁ ଆଧାର କରାଯିବ ବା କେଉଁ ସର୍ତ୍ତଦ୍ୱାରା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଯଥାର୍ଥ ହେବ ତାହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୁ ଏଠାରେ ବିଚାର କରାଯାଇଥାଏ ।

ବସ୍ତୁତଃ ଅବରୋହାନୁମାନ ଓ ଆରୋହାନୁମାନ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ତାର୍କିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଯାହା ସାହାଯ୍ୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । କୌଣସି ହେତୁବଚନ ବା ଆଧାରରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସିବା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରଣାଳୀର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ବିଭିନ୍ନ ଗାଣିତିକ ଚିନ୍ତନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବରୋହ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ ହେଉଥିବାବେଳେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ସ୍ତରରେ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଯେକୌଣସି ଜ୍ଞାନ ମୀମାଂସା କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ତାର୍କିକ ପ୍ରଣାଳୀର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବରୋହାନୁମାନ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ତାର୍କିକ ପ୍ରଣାଳୀ ଭାବେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଆସିଛି । କାରଣ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରଣାଳୀ ମଧ୍ୟଦେଇ ଯେକୌଣସି ସ୍ତରରେ ଜ୍ଞାନର ଭିତ୍ତିଭୂମି ଗଢ଼ି ଉଠିଥାଏ । ଯେକୌଣସି ସୁସଂହତ ଜ୍ଞାନରାଜି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ପ୍ରଣାଳୀ ହିଁ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ଓ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଏହି ପ୍ରଣାଳୀ ଦ୍ୱୟର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ସ୍ୱରୂପ ବିଷୟରେ ପ୍ରତ୍ୟୟାତ୍ମକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଥାଏ ।

ତେବେ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବରୋହାନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଓ ଏପରିକି ସେମାନଙ୍କର ସଂପର୍କ ନେଇ କେତେକ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଧାରଣା ମଧ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ତେବେ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଷୟରେ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଧାରଣା ରହିଲେ ସେମାନଙ୍କର ସଂପର୍କକୁ ଯଥାର୍ଥରେ ବୁଝିହେବ ନାହିଁ । ଏପରିକି ପ୍ରତ୍ୟେକର ସ୍ୱରୂପ ଓ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ରହିବ । ସୁତରାଂ ସେମାନଙ୍କର ସଂପର୍କର ପ୍ରକୃତ ଅବଧାରଣା ପାଇଁ କେତେକ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଭାବନା ଦୂର ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଅବରୋହ ଓ ଆରୋହ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିକୁ ଅନ୍ୟର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବୋଲି କେତେକ ତର୍କବିତ୍ ମତ ପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି । କେତେକଙ୍କ ମତରେ ଅବରୋହାନୁମାନ ଆରୋହାନୁମାନର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ, ଅନ୍ୟ କେତେକଙ୍କ ମତରେ ଆରୋହାନୁମାନ ଅବରୋହାନୁମାନର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ । ଜନ୍ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଆରୋହାନୁମାନ ଅବରୋହାନୁମାନର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ହେତୁବାକ୍ୟ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ହେବା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ତେବେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ଅରୋହାନୁମାନ ବ୍ୟତୀତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଏକ

ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ଲାଭ କରିବା ସମ୍ଭବ । ସୁତରାଂ ପ୍ରଥମେ ଆରୋହାନୁମାନ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଏକ ସାର୍ବିକ ତର୍କ ବଚନ ଲାଭ ପରେ ଯାଇ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଆରୋହାନୁମାନ ଅବରୋହାନୁମାନର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ । ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତର ଏକ ବିପରୀତ ମତ ଜେଭନ୍ ଦେଇଛନ୍ତି । ଜେଭନ୍‌ଙ୍କ ମତାନୁଯାୟୀ ଅବରୋହାନୁମାନ ଆରୋହାନୁମାନର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ । କାରଣ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ବାସ୍ତବରେ କେତେକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ଏକ ଅନୁଧ୍ୟାନଜନିତ ଜ୍ଞାନରୂପେ ମନକୁ ଆସିଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ କେତେକ ବିଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଜନିତ ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନଟି ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପ ଭାବେ ଚିନ୍ତା କରାଯାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପଟି ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିରେ ହିଁ ଦୃଢ଼ୀକରଣ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଏହାକୁ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସମର୍ଥନ କରିବା ପାଇଁ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଜେଭନ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କେତେକ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିରେ ହିଁ ସମର୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ଅବରୋହ ବିନା କୌଣସି ଆରୋହାନୁମାନର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥାଏ । ସୁତରାଂ ଜେଭନ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଅବରୋହାନୁମାନ ଆରୋହାନୁମାନର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ।

ତେବେ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବରୋହାନୁମାନର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଏପରି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧ ନେଇ ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ଆସିଥାଏ । ଉଭୟ ଦୁଇଟି ଚିନ୍ତନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାବେ ପରସ୍ପର ସହ ସଂଯୋଜିତ ଓ ପରସ୍ପର ସଂଲଗ୍ନ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଯେ ଅନ୍ୟର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଏହା କହିବା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ମିଲ୍‌ଙ୍କ ଭାବନା, 'ଆରୋହ ପଦ୍ଧତି ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ' ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବିଭ୍ରାନ୍ତିକର ମନେହୁଏ । ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତର୍କବଚନକୁ ଏକ ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ୱୀକୃତି ଭାବେ ନିଆଯାଇ ସେଥିରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଃସୃତ କରାଯାଏ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ କୌଣସି ସତ୍ୟାଧାରିତ ତର୍କବଚନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବେ ନିଆଯାଇ ନଥାଏ । ସ୍ୱୀକୃତ ହେତୁବଚନରୁ କ'ଣ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଃସୃତ ହୋଇପାରିବ ତାହା ଦର୍ଶାଇବା ଏହି ପଦ୍ଧତିର ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବା ହେତୁବାକ୍ୟର ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ସତ୍ୟତା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଅବରୋହାନୁମାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇନଥାଏ । ସେହିପରି ଜେଭନ୍‌ଙ୍କ ମତ, 'ଅବରୋହାନୁମାନ ଆରୋହାନୁମାନର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ' ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦିଗରେ ଏକ ଯଥାର୍ଥ ମତଭାବେ ଗୃହୀତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପର ସମର୍ଥନ ବା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ସତ୍ୟତାର ପ୍ରତିପାଦନ ପାଇଁ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଆକାରଗତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ, ଏହା ସାହାଯ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ଦୃଢ଼ୀକରଣ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପର ସତ୍ୟନିଷ୍ଠ ଭିତ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିକୁ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କହିବା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ ।

ସେହିପରି କେତେକ ତାର୍କିକଙ୍କ ମତରେ ଅବରୋହ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଆରୋହ ପ୍ରକ୍ରିୟା ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ମୌଳିକ ଓ ସେହିପରି ଅନ୍ୟ କେତେକ ତାର୍କିକଙ୍କ ବିଚାରରେ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତି ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତି ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ମୌଳିକ । ଯେଉଁ ତାର୍କିକମାନେ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିର ମୌଳିକତାକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ସମସ୍ତ ଯୁକ୍ତି- ଏପରିକି ଆରୋହ ଯୁକ୍ତି ସମୂହ ମଧ୍ୟ – ସ୍ୱରୂପରେ ଅବରୋହ ପ୍ରକୃତିର ଅଟନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଯେକୌଣସି ଆନୁମାନିକ ନ୍ୟାୟକୁ ଏକ ଅବରୋହ

ଜନିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇ ପାରିବ । ''ସମସ୍ତ ଗାଈ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ'' ଏକ ଆରୋହ ଜନିତ ଅନୁମାନ, କାରଣ କେତେକ ଗାଈକୁ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ହେବା ଦେଖି ସାଧାରଣତଃ ସମସ୍ତ ଗାଈ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ତେବେ ଏହି ତାର୍କିକଙ୍କ ମତରେ ଏହାକୁ ଏକ ଅବରୋହ ଯୁକ୍ତି ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ସମ୍ଭବ ଅଟେ । ଆଲଡ୍ରିନ୍, ହ୍ୱେଟଲେଙ୍କ ପରି ଅବରୋହ ତାର୍କିକମାନେ ଯେକୌଣସି ଏକ ଆରୋହମାନ ଜନିତ ଯୁକ୍ତିକୁ ଅବରୋହ ଆକାରରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିହେବ ବୋଲି ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ''ସମସ୍ତ ଗାଈ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ'' ତର୍କବଚନକୁ ସେମାନେ ଏକ ଅବରୋହ ଯୁକ୍ତିରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରିଥାନ୍ତି । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେମାନଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ଏହି ପ୍ରକାର :-

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ହୋଇଥିବା ବା ହୋଇନଥିବା ସକଳ ଗାଈ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ।

''ସକଳ ଗାଈ'' ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ହୋଇଥିବା ବା ହୋଇନଥିବା ସମସ୍ତ ଗାଈର ସମଷ୍ଟି ।

ଅତଏବ ସକଳ ଗାଈ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ।

ତେବେ ଆରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ଯୁକ୍ତି ସକଳକୁ ଅବରୋହାନୁମାନ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଉଦ୍ୟମ ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଯାହା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଏ ତାହାକୁ ତର୍କ ବଚନରେ ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱୀକାର କରି ନିଆଯାଏ । ପ୍ରଦ ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧାବୟବରେ ଯେତେବେଳେ 'ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ହୋଇଥିବା ବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ହୋଇନଥିବା ସକଳ ଗାଈ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ' ବୋଲି କୁହାଯାଉଛି ଏହା ଏକ ଆରୋହାତ୍ମକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହେଉଛି । ଏହି ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅର୍ଥ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ଏକ ଯୌକ୍ତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାବେ ସ୍ୱୀକାର କରିବା । ଅର୍ଥାତ୍ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତିକୁ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ପ୍ରଣାଳୀ ଭାବେ ସ୍ୱୀକାର ନକଲେ ଏହି ଅବରୋହାନୁମାନ ଯୁକ୍ତିକୁ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ଅବରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତିରେ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ କରିବା ପ୍ରୟାସ ଯଥାର୍ଥ ବୋଧହୁଏ ନାହି । ଜନ୍ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ମିଲ୍ ଓ ବେନ୍‌ଙ୍କ ପରି ଆରୋହ ତାର୍କିକମାନଙ୍କ ମତରେ ଆରୋହପଦ୍ଧତି ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତି ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ମୌଳିକ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ସକଳ ଯୁକ୍ତି ମୁଖ୍ୟତଃ ଆରୋହାନୁଭି ିକ । ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉ ବା ବ୍ୟାବହାରିକ ସ୍ତରରେ ହେଉ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିର ହିଁ ସର୍ବଦା ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତି ଜରିଆରେ ହିଁ କେତେକ ବିଶେଷ ଘଟଣାରୁ ଅନ୍ୟ ବିଶେଷ ଘଟଣାକୁ କିମ୍ବା କେତେକ ବିଶେଷ ଅନୁଭୂତିରୁ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ । ତେବେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତି ଏକ ସୋପାନ ଭାବେ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ବିଜ୍ଞାନ ସ୍ତରରେ କରାଯାଉଥିବା ଯେକୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତି ମାଧ୍ୟମରେ ସମର୍ଥନ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଦରକାର ପଡ଼େ । କୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ସମର୍ଥନ ପାଇଁ ଅବରୋହପଦ୍ଧତିରେ ଏକକ ବା ବିଶେଷ ଘଟଣାକୁ ନିଃସୃତ କରାଯାଇଥାଏ । ''ସମସ୍ତ ମଣିଷ ମରଣଶୀଳ ।'', ''ସମସ୍ତ ଗାଈ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ।'' ଇତ୍ୟାଦି ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କର ସମର୍ଥନ ବିଶେଷ ଘଟଣାପ୍ରତି ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତି ଜନିତ ଅନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବରୋହାନୁମାନ ଏକ ସୋପାନ ଭାବେ ଆସିଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ହିଁ ଅବରୋହାନୁମାନର ଆବଶ୍ୟକତା ଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ଆରୋହାନୁମାନ ଅବରୋହାନୁମାନ ତୁଳନାରେ ମୌଳିକ ବୋଲି ସେମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି ।

ତେବେ ଏହି ଯୁକ୍ତି ବା ମତ ମଧ୍ୟ ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ସମସ୍ତ ଯୁକ୍ତି ଯେ ସ୍ୱରୂପରେ ଆରୋହାତ୍ମକ, ବା ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତିରେ ଅବରୋହ ଏକ ସୋପାନ ମାତ୍ର କହିବା ସଙ୍ଗତ ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ । ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବରୋହାନୁମାନ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଯଦିବା ସେମାନେ ଓତପ୍ରୋତ ଭାବେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ତେବେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରୟୋଗର ସ୍ତର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଟେ । ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆକାରଗତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯିବାବେଳେ ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ଯଥାର୍ଥ ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ ହିଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଆକାରଗତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯୌକ୍ତିକ ବୈଧତା ରହିଥାଏ, କିନ୍ତୁ କୌଣସି ତଥ୍ୟଗତ ନୂତନତ୍ୱ ନଥାଏ; ଆରୋହାନୁମାନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ତରରେ ତଥ୍ୟଗତ ନୂତନତ୍ୱ ଥାଏ କିନ୍ତୁ ପ୍ରମାଣସିଦ୍ଧ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ନଥାଏ । ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତି ଓ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତି ଦୁଇଟି ପୃଥକ ପ୍ରଣାଳୀଭାବେ ଜ୍ଞାନାର୍ଜନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ଓ ଗୋଟିକୁ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରିବା ବା ଗୋଟିକୁ ଅନ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ମୌଳିକ ବୋଲି ନେବା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ ।

ସେହିପରି ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏପରି କେତେକ ମତ ରହିଛି ଯାହା ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ବେଳକେ ଭ୍ରମାତ୍ମକ କରିଥାଏ । କେତେକ ଆଳଙ୍କାରିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଭିତରେ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧ ନେଇ ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ଆସିଥାଏ । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ଅଧିରୋହଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ ଅବରୋହାନୁମାନକୁ ଅବତରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାବେ କେତେକ ଦାର୍ଶନିକ ନେଇଥାନ୍ତି । ଆରିଷ୍ଟଟଲ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ଏକ ଅଧିରୋହଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା **ASCENDING PROCESS** ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି କାରଣ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେକ ବିଶେଷ ଘଟଣାରୁ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆରୋହଣ ହୋଇଥାଏ । ବେକନ ଅବରୋହାନୁମାନକୁ ଏକ ଅବତରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି କାରଣ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ବିଶେଷ ଘଟଣାକୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ସେହିପରି ଆରୋହାନୁମାନକୁ ଏକ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗମନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ ଅବରୋହାନୁମାନକୁ ଏକ ନିମ୍ନଗମନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାବେ ଦର୍ଶାଯାଇଥାଏ । ଏପରିକି ସେମାନଙ୍କୁ ବିପରୀତ ଯୌକ୍ତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାବେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାନ୍ତି । ତେବେ ଏହି ସବୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ସେମାନଙ୍କର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱରୂପକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ଓ ଦୁର୍ବୋଧତା ଆଣିଥାଏ ।

ସେହିପରି ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବରୋହାନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା କେତେକ ମୌଳିକ ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ନ୍ୟୂନ କରାଯାଇଥାଏ । କେତେକଙ୍କ ମତରେ ସେମାନେ ପରସ୍ପର ସହ ନିବିଡ଼ ଭାବେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଓ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯାହା କିଛି ପାର୍ଥକ୍ୟ ତାହା ସେମାନଙ୍କ ଆରମ୍ଭ ସ୍ତରରେ ହିଁ ସୀମାବଦ୍ଧ । ଅବରୋହାନୁମାନ ଓ ଆରୋହାନୁମାନ ତାର୍କିକ ବିଚାର ପଦ୍ଧତି ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଗଭୀର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟକୁ ଆଧାରକରି ସେମାନେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରୁଥିବାରୁ ଉଭୟ ଆନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ସେପରି କିଛି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ । ଅବରୋହ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ହେତୁପଦ ମଧ୍ୟଦେଇ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ହେତୁପଦର ସାଧ୍ୟପଦ ଓ ପକ୍ଷପଦ ସହ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାଧ୍ୟପଦ ଓ ପକ୍ଷପଦ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ । ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁପଦ ସହ ରହିଥିବା ଅନ୍ୟପଦର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ନିଃସୃତ ହେଉଥାଏ । ସେହିପରି ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଅପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ । କାରଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଓ ଅପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ମୌଳିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଥାଏ ଯେହେତୁ ସେମାନେ ଏକ

ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ରହିଥାନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଅବରୋହାନୁମାନ ହେଉ ବା ଆରୋହାନୁମାନ ହେଉ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟକୁ ଆଧାରକରି ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ କେବଳ ସେମାନଙ୍କ ଆରମ୍ଭ ସ୍ତରରେ ହିଁ ସୀମିତ ଅଟେ । ଏହି ମତାନୁଯାୟୀ ଏହି ପାର୍ଥକ୍ୟ ସେପରି କିଛି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନୁହେଁ । ବସ୍ତୁତଃ ଅବରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନରୁ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନକୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ କରାଯାଏ ଓ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ନିଷ୍ପନ୍ନ କରାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅବରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ଯୁକ୍ତି ଏକ ନିୟମରୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଉଥିବା ବେଳେ ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ତରରୁ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ବା ନିୟମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହେଉଥାଏ । ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିୟମରୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଓ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ନିୟମ ମଧ୍ୟକୁ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଆଧାରରେ ଗତି ହେଉଥାଏ ।

କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧର ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସେମାନଙ୍କର ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଏପରି ଗୁରୁତ୍ୱହୀନ କରିବା ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଥିବା ପ୍ରଭେଦକୁ ଯଥାର୍ଥରେ ପ୍ରକାଶ କରିନଥାଏ । ଏପରିକି ଆରୋହାନୁମାନ ବା ଅବରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ସ୍ୱରୂପ ମଧ୍ୟ ଏହାଦ୍ୱାରା ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ଏହା ଏତିକି କହିବା ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ ଯେ ଏଠାରେ କେବଳ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ନିୟମକୁ ଲମ୍ଫ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ଉଚ୍ଚ ସୋପାନ ସ୍ତରରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ନିୟମ ବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଇ ନଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ ବିଚ୍ଛରରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ରହିଛି ଓ କେତେକ ସ୍ତରରେ ନିୟମମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏକ କ୍ରମ ବା ଶୃଙ୍ଖଳା ଏକ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପରିକଳ୍ପନା ମାଧ୍ୟମରେ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ନଥାଏ, ବରଂ ଏକରୂପତା ବା ନିୟମ ସକଳକୁ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ନିୟମ ବା ଶୃଙ୍ଖଳା ସାହାଯ୍ୟରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଏ ଯାହାକି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତହୀନ ପ୍ରକଳ୍ପ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଆଲୋଚିତ ହେବ । କୌଣସି ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାନଯାଇ ନିୟମ ସକଳକୁ ଉଚ୍ଚତର ନିୟମ ବା ପ୍ରକଳ୍ପ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଏ । ଏହା ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । ସୁତରାଂ ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ବ୍ୟାପକ ତା୍ୱିକ ଭି ି ଥିବାବେଳେ ଏହାକୁ ଏପରି ସଙ୍କୁଚିତ କରିବା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । ସେହିପରି ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିୟମରୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଅଗ୍ରସର ହେବା କହିବା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଜନିତ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଘଟଣାର ଅବତାରଣା କରାଯାଏ ନାହିଁ । ବରଂ ଏଠାରେ ଏକ ଅମୂ ର୍ ସ୍ତରରେ କେବଳ ଆକାରିକ ବୈଧତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବେ ନିଆଯାଏ । ବୈଧତାର ପ୍ରଶ୍ନଟି ଅମୂ ର୍ ସ୍ତରୀୟ ଓ ଏଠାରେ ମନନ ଜନିତ ବିଚ୍ଛର ନିହିତ ଥାଏ । ତେବେ ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବରୋହାନୁମାନ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ତାର୍କିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଜନିତ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ନିୟମ ଆଧାରରେ, ଏକ ନିୟମକୁ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ନିୟମ ମାଧ୍ୟମରେ କିମ୍ବା ସକଳ ଏକରୂପତା ଜନିତ ନିୟମମାନଙ୍କୁ ସମନ୍ୱିତ ତନ୍ତ୍ର ଭିତରେ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜରିଆରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଏ । ଏଠାରେ ଆନୁଭବିକ ସତ୍ୟତାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ, ଆରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସର୍ବଦା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ସତ୍ୟତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟଭାବେ ନେଇଥାଏ । ଅପରପକ୍ଷରେ ଅବରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ଏକ ଆକାରନିଷ୍ଠ ବୈଧତା ହିଁ ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ । ସୁତରାଂ ଅବରୋହାନୁମାନ ଓ ଆରୋହାନୁମାନ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ତାର୍କିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଆଳଙ୍କାରିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ମାଧ୍ୟମରେ ଅବମୂଲ୍ୟାୟନ କରିବା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ ।

୫.୫ ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ବିକାଶ :

ପ୍ରକୃତି ଓ ପରିବେଶକୁ ଦେଖି ମଣିଷ ସେ ବିଷୟରେ ବହୁ କଥା ଅନୁମାନ କରେ । କେତେବେଳେ ତା'ର ଅନୁମାନ ସତ୍ୟହୁଏ, ପୁଣି କେତେବେଳେ ତାର ଅନୁମାନ ମିଥ୍ୟାହୁଏ । କେତେକ ଅନୁମାନ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କାଳ୍ପନିକ ବା ଆଧାରଶୂନ୍ୟ ମନେହୁଏ । ପୁନଶ୍ଚ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତାକୁ ଦେଖି ସେ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ବିଷୟରେ ଅବଧାରଣା କରିଥାଏ । ତେବେ ଅନୁମାନର ଭି ି କ'ଣ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ବା ଅନୁମାନ କିପରି ବୈଧ ହୋଇପାରିବ ଏହି ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଅନୁଶୀଳନରୁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବା କୁହାଯାଇପାରେ । ବିଶେଷତଃ ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଆରୋହାନୁମାନ ଏକ ତାର୍କିକ ବିଚାର ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାବେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭାବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥାଏ । କେତେକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆଧାରରେ ସାର୍ବିକ ନିୟମ ବା ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତାକୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ସେହିପରି କେତେକ ଏକରୂପ ଶୃଙ୍ଖଳା ବା ନିୟମକୁ ଦେଖି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ବୃହ ର ସଂଗତି ସ୍ଥାପନ କରିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟାସ ହୋଇଥାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନର ଏକ ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଭି ି ସଦୃଶ କେତେକ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଏ ଯାହାକି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନର ନିୟମ ସକଳକୁ ସଂଗତିପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରେ । ଏ ସମସ୍ତ ଆରୋହାନୁମାନ ତାର୍କିକ ବିଚାରର ପରିସରଭୁକ୍ତ ଅଟେ । ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତି ସଂପର୍କରେ ଦାର୍ଶନିକ ଫ୍ରେନସିସ ବେକନ୍ (୧୫୬୧-୧୬୨୬) ପ୍ରଥମେ କତେକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଅବତାରଣା କରିଥିଲେ । ପରବ ୀ ସମୟର ତର୍କବିତ୍ ଦାର୍ଶନିକମାନେ ଆରୋହାନୁମାନର ପଦ୍ଧତି ଓ ତତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କେତେକ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରିଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ ବିଜ୍ଞାନର ଦାର୍ଶନିକ ଭି ି **PHILOSOPHY OF SCIENCE** ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ବିକାଶ ହୋଇଥିଲା । ତେବେ ଅବରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଯେପରି ଏକ ସୁଦୀର୍ଘ ଇତିହାସ ରହିଛି ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ସେ ତୁଳନାରେ ପ୍ରାଚୀନ ନୁହେଁ । ଅବଶ୍ୟ କେତେ ଶହ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଏକ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ବୌଦ୍ଧିକ ବିଚାର ଭାବେ ବିକାଶଲାଭ କରିବା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ତାହାର ଏକ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଅଧ୍ୟୟନ **SYSTEMATIC STUDY** ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଛି । ଆମେ ଏଠାରେ ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଇତିହାସ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

ସଂପ୍ରତି ଆରୋହାନୁମାନ ଯଦିବା ଏକ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁଛି ଅତୀତରେ ଏହା ସେପରି ଏକ ସାର୍ବିକ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁନଥିଲା । ତର୍କବିତ୍ ଓ ଦାର୍ଶନିକମାନେ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ବିଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରୁଥିଲେ । ଗ୍ରୀକ୍ ଦାର୍ଶନିକ ଆରିଷ୍ଟଟଲ (ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୮୪-୩୨୨) ପ୍ରଥମେ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟର ଭାବନା ଦେଇଥିଲେ । ତେବେ ତାଙ୍କର ପ୍ରୟୋଗରୁ ଆରୋହାନୁମାନର ଦୁଇଟି ଅର୍ଥ ନିଃସୃତ ହେଉଥିଲା । ପ୍ରଥମରେ ଆରୋହାନୁମାନ ଏକ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଥିବା ଏକ ସାମାନ୍ୟ ନିୟମର ସୂଚନା ଦେଇଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଘଟଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ନିୟମର ଅବତାରଣା କରିବା ଏହାର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଅଟେ । ଏକ ଗୋଲାକାର ଟେବୁଲ ଓ ଏକ ଚତୁର୍ଭୁଜାକାର ଟେବୁଲକୁ ଦେଖିବା ପରେ ବୃ ାକାର ଓ ଚତୁର୍ଭୁଜାକାର ଯେ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ଆକୃତି ଏହା ଆମର ମନକୁ ଆସିଥାଏ । ସେହିପରି ଗୋଟିଏ ଲାଲ କନିଅର ଓ ଏକ ଧବଳ କନିଅର ଫୁଲ ଦେଖି ଲାଲ ଓ ଧବଳ ଯେ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆମେ ନେଇଥାଏ । ଏଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନୁଭୂତିକୁ ଆଧାରକରି ଆରୋହାନୁମାନ ଦୁଇଟି ଭାବନା ଭିତରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଓ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥାଏ ।

ତେବେ ଆରିଷ୍ଟଟଲ ଏକ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅର୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଲାପରେ ସେହି ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ଜନିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ସେ ଆରୋହାନୁମାନ କହୁଥିଲେ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହେଉଥିବା ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୀମିତ ସଂଖ୍ୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରହିଥିବା ହେତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଟିର ସଠିକତା ନିରୂପଣ ବା ସତ୍ୟାପନ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପରୀକ୍ଷା ପରେ ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ, କାରଣ ଏହି ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ ସୀମିତ ସଂଖ୍ୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଏକ ସମାହାର ଅଟେ । 'ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଗ୍ରହ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଘୂର୍ଣ୍ଣାୟମାନ ।', 'ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟରେ ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ।' ଇତ୍ୟାଦି ଏକ ଏକ ଆରୋହାନୁମାନ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସୀମିତ ସଂଖ୍ୟା ରହିଥିବାରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଟିକୁ ପୃଥକ ଭାବେ ପରୀକ୍ଷା କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ, ତାହାକୁ ଆରିଷ୍ଟଟଲ ଆରୋହାନୁମାନ ଭାବେ ବିବେଚନା କରୁଥିଲେ । ଯାହାକୁ ଆରିଷ୍ଟଟଲ ଆରୋହାନୁମାନ ବୋଲି ନେଇଥିଲେ ତାହାକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ 'ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭିତ୍ତିକ ଆରୋହାନୁମାନ' ବୋଲି ବିବେଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ଆରୋହାନୁମାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ସ୍କଲାଷ୍ଟିକ ଦାର୍ଶନିକଗଣ ସେପରି କିଛି ନୂତନ ଭାବନାର ଅବତାରଣା କରିନାହାନ୍ତି । ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ଧର୍ମ ହିଁ ସକଳ ବୌଦ୍ଧିକ ଜିଜ୍ଞାସାର ପ୍ରଧାନ ଉପଜୀବ୍ୟ ଥିଲା । ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଭିନ୍ନ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆଲୋଚନା କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ 'ସ୍କଲାଷ୍ଟିକ ଦାର୍ଶନିକ' କୁହାଯାଉଥିଲା । ସ୍କଲାଷ୍ଟିକ ଦାର୍ଶନିକ ଗଣ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଣନାଭିତ୍ତିକ ଅନୁମାନ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଆରିଷ୍ଟଟଲ ଯେଉଁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅର୍ଥଟି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ସ୍କଲାଷ୍ଟିକ ଦାର୍ଶନିକମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଅର୍ଥରେ ଏହାକୁ ନେଇଥିଲେ । ତେବେ ସେମାନେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଣନାଭିତ୍ତିକ ଓ ଅପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭିତ୍ତିକ ଭାବନା ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେଇଥିଲେ । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କ ବଚନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭିତ୍ତିକ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯିବାବେଳେ ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପରୀକ୍ଷା କରାନଯାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥାଏ ତାହାକୁ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଣନାଭିତ୍ତିକ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ ।

ମଧ୍ୟଯୁଗପରେ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ବେକନ (୧୫୬୧-୧୬୨୬) ଆରୋହାନୁମାନ ଭାବନା କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେକ ନୂତନ ବିଚାରର ଅବତାରଣା କରିଥିଲେ । ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା ବା ବସ୍ତୁମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏକ ନିୟତ ବା ତାତ୍ତ୍ୱିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ସେ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିଲେ । ଏକ ନିୟତ ବା ତାତ୍ତ୍ୱିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅର୍ଥ ଏକ ଅପରିବର୍ତ୍ତ୍ୟ ନିୟମକୁ ସେ ନେଇଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଆରୋହାନୁମାନ ଜରିଆରେ ପ୍ରକୃତିରେ ଥିବା ବ୍ୟତିକ୍ରମହୀନ ଏକରୂପତା ବା ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ନିୟମ ସକଳକୁ ଆବିଷ୍କାର କରାଯାଇ ପାରିବ । ପ୍ରକୃତିକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କିମ୍ବା ଅନୁଶୀଳନ କରି ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ସକଳ ବିଷୟରେ ଆମେ ଅବଗତ ହୋଇପାରିବା । ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା ବିଷୟରେ କୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଜନିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥାପନ କଲାବେଳେ ନକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଥିଲେ ତାହାକୁ ଏଡ଼ାଇ ଦେବା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । କେଉଁ ପ୍ରକାର ସତର୍କତା ଅବଲମ୍ବନ କରାଯିବ ଓ କ'ଣ କ'ଣ ସୋପାନ ମଧ୍ୟଦେଇ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବା ଯଥାର୍ଥ ହେବ ସେ ବିଷୟରେ ସେ ଆଲୋକପାତ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ଆରୋହାନୁମାନର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିଛି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

ବେକନ୍ଙ୍କ ପରେ ଜନ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ମିଲ୍ (୧୮୦୬-୭୩) ଆରୋହାନୁମାନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେକ ମୌଳିକ ବିଚାରର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ସେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିରୂପକ ପଦ୍ଧତି ବିଷୟରେ ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ ଜନିତ ପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ିକର ବିଭାଗୀକରଣ ଓ ବିସ୍ତୃତ ବିଶ୍ଳେଷଣ ମିଲ କରିବାଦ୍ୱାରା ଆରୋହାନୁମାନ ତର୍କସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଭି ି ସୁଦୃଢ଼ ହୋଇପାରିଛି । ବିଶେଷକରି କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣ ନିରୂପଣ କେଉଁ ପଦ୍ଧତିଦ୍ୱାରା କରାଯିବ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ୍ଧତିର ମୌଳିକତା, ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ, ସୀମା, ଉତ୍କର୍ଷ, ଅପକର୍ଷ ଦିଗ ଉପରେ ସେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଲୋକପାତ କରିଛନ୍ତି । ସେହିପରି ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ତଥା ଯଥାର୍ଥ ବା ବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ସ୍ୱରୂପ ବିଷୟରେ ସେ ସୁବିସ୍ତୃତ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଛନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା, ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତିଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ ତାହା କାହିଁକି ସବୁଠାରୁ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ତାର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଦିଗକୁ ଦର୍ଶାଇବା, କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିବା ସାଧାରଣ ଭାବନା ଓ ତର୍କନିଷ୍ଠ ଭି ି ଭିତରେ ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା, କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିରୂପଣ ଜନିତ ବିଭିନ୍ନ ପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ିକର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଭି ି ସ୍ଥିର କରିବା, ପ୍ରକଳ୍ପର ସଂଜ୍ଞା, ସ୍ୱରୂପ ତଥା ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପର ଲକ୍ଷଣ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପରେ ମିଲ୍ ବିଭିନ୍ନ ନୂତନ ଚିନ୍ତାର ଅବତାରଣା କରିବା ଦ୍ୱାରା ଆରୋହ ତର୍କସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଭି ି ସୁଦୃଢ଼ ହୋଇପାରିଛି । ଅବଶ୍ୟ ମିଲ୍ ଯେଉଁସବୁ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପରେ ତାଙ୍କର ବିଚାର ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ ସେସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନାନା ଘଷଣା ମାଜଣା ହୋଇ କେତେ ନୂଆ ନୂଆ ଭାବନା ପରବ ୀ ସମୟରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଛି । ମିଲ୍ଙ୍କ ମତର ଅନେକ ପରିବ ିନ ପରବ ୀ ସମୟରେ ତର୍କବିତ୍ମାନେ କରିଛନ୍ତି । ଆରିଷ୍ଟଟଲ ବା ବେକନ୍ଙ୍କ ବିଚାର ଦେଇ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥିବା କେତେକ ଭାବନା ଓ ମିଲଙ୍କ ବିଚାରରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା କେତେକ ପକ୍ୱତା କେତେ ଅନୁଧାନଜନିତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିଶ୍ଳେଷଣ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ନାନା ବୈଚାରିକ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିଛି । ତେବେ ମିଲ୍ ଯେପରି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଉଥିବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ ଧ୍ରୁବ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ବା କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଏକ ଗାଣିତିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ପରି ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଭାବୁଥିଲେ ସେସବୁ ବିଚାର ସ୍ତରରେ ଅନେକ ପରିବ ିନ ଆଧୁନିକ ତର୍କବିତ୍ମାନେ କରିଛନ୍ତି । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ବା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଆଧାରରେ କରାଯାଉଥିବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କେବେ ହେଲେ ନିଶ୍ଚିତ ବା ଧ୍ରୁବ ହୋଇନପାରେ । ବସ୍ତୁଜଗତ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟାତ୍ମକ ଜ୍ଞାନ ଗାଣିତିକ ଜ୍ଞାନଠାରୁ ପୃଥକ ଅଟେ । ଗାଣିତିକ ଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଶ୍ଚିତତା ଥାଏ, ତଥ୍ୟାତ୍ମକ ଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହା ଆଶା କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ଗାଣିତିକ ଜ୍ଞାନ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ହେବା ବେଳେ ତଥ୍ୟାତ୍ମକ ଜ୍ଞାନ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କେବଳ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଅବତାରଣା କରିଥାଏ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହୁଏତ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ସତ୍ୟତା ଥାଇପାରେ କିନ୍ତୁ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆକାରଗତ ନିଶ୍ଚିତତା ରିହପାରିବ ନାହିଁ ।

ତେବେ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ତୃତୀୟ ଦଶକରୁ ବିଜ୍ଞାନର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଆଧାର **PHILOSOPHY OF SCIENCE** ଉପରେ ନାନା ଅଧ୍ୟୟନ ଦ୍ୱାର ଆରୋହାନୁମାନ ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରତ୍ୟୟର ନାନା ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇଛି । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନର ପଦ୍ଧତି, ସୀମା, ସ୍ୱରୂପ ବିଷୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନ ଗଢ଼ିଉଠିଛି । ଆରିଷ୍ଟଟଲ, ବେକନ ଓ ମିଲ୍ଙ୍କ ବିଚାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ନାନା ପରିବ ିନ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଆରେହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ।

ସେମାନଙ୍କ ଭାବନା ଦେଇ ଯେଉଁ ଚିନ୍ତନର ଅଙ୍କୁରୋଦଗମ ହୋଇଥିଲା ତାହା ଏବେ ପଲ୍ଲବିତ ବୃକ୍ଷରେ ପରିଣତ ହେଲାଣି । ବିଋର ଆଗକୁ ଯିବା ଓ କ୍ରମ ବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ଭାବେ ଉତ୍କର୍ଷତା ଲାଭ କରିବା ବୌଦ୍ଧିକ ସୃଜନଶୀଳତାର ପରିପ୍ରକାଶ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

୫.୬ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ :

ଆମର ଅନୁଭୂତିରେ ବା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁଶୀଳନରେ ପ୍ରକୃତିରେ କେତେକ ଏକରୂପତା ଥିବା ଆମେ ଦେଖୁ । ଆମର ସାଧାରଣ ଅନୁଭୂତିରେ ଆମେ ଦେଖୁ ଯେ ପ୍ରାଣୀମାନେ ମରଣଶୀଳ, ସମସ୍ତ ଚତୁଷ୍ପଦ ପ୍ରାଣୀ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ, ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ଜୀବ ସେହି ଶ୍ରେଣୀକୁ ଜନ୍ମ ଦିଅନ୍ତି, ଲୁହା ବିଦ୍ୟୁତ ସୁପରିବାହୀ କିନ୍ତୁ କାଠ କୁପରୀବାହୀ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ସେହିପରି ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଜରିଆରେ ଦେଖୁ ଯେ ଜଳ ଶୂନତାପରେ ବରଫରେ ପରିଣତ ହେଉଛି, ଜଳକୁ ରାସାୟନିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ସେଥିରୁ ଉଦ୍‌ଜାନ ଓ ଅମ୍ଳଜାନ ମିଳୁଛି ଇତ୍ୟାଦି । ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଶେଷ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେକ ନିୟମ ବା ଏକରୂପତାର ଅବତାରଣା ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନରେ ରହିଥିବା ପ୍ରତିଟି ନିୟମ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଅଟେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଶେଷ ବିଜ୍ଞାନରେ ଯେଉଁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହୋଇଥାଏ ତାହାର ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ରହିଥାଏ । ବିଜ୍ଞାନରେ କୌଣସି ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପାଇଁ କୌଣସି ନିୟମର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଏ । ସେହି ନିୟମ ହିଁ ସ୍ୱରୂପରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ । ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।

ତେବେ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କରାଯାଉଥିବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଆରୋହାନୁମାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ଆରୋହାନୁମାନ ଏକା ପର୍ଯ୍ୟାୟର ନୁହେଁ । ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଆରୋହାନୁମାନ ସକଳକୁ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ ଯଥା ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ । କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବାକୁ ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଏହାକୁ ଏପରି ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇପରିବ - କେତେକ ଜ୍ଞେୟ ବା ପରୀକ୍ଷିତ କ ଖ ଅଟେ, ସୁତରାଂ ସମସ୍ତ କ ଖ ଅଟେ । ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେକ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ତ ୍ୱର ଅବତାରଣା କରାଯାଏ, ଯଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ନିୟମକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇ ପାରିବ । ଏଠାରେ କୌଣସି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଅନୁଭୂତିକୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଭାବେ ନିଆଯାଏ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହୋଇନଥାଏ । ବରଂ ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତ ବିଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ ନିୟମ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଶୃଙ୍ଖଳିତ, ସୁସଂହତ ଓ ପରସ୍ପର ସଂଲଗ୍ନ କରି କେତେକ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଅବତାରଣା କରାଯାଏ । ଏହି ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆଧାରରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ତରର ନିୟମମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଥାଏ । ଯେତେବେଳେ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଆରୋହାନୁମାନର ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବାକୁ ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଆବଶ୍ୟକ ।

ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ

ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ ମୁଖ୍ୟତଃ ଘଟଣାମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ କିମ୍ବା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମାଧ୍ୟମରେ ଆମର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମାହିତ ହୋଇଥାଏ । ପକ୍ଷୀମାନେ ଅଣ୍ଡାଦେବା, ଚତୁଷ୍ପଦ ପ୍ରାଣୀମାନେ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ହେବା, ଧୂଆଁ ଥିଲେ ନିଆଁ ଥିବା, ଲୁହା ବିଦ୍ୟୁତ ସୁପରିବାହୀ ହେବା ଇତ୍ୟାଦି ଅସଂଖ୍ୟ ଘଟଣା ଆମେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁ । ଏହି ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଅନୁଭୂତିକୁ ଆଧାରକରି ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କରାଯାଉଥିବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ମୁଖ୍ୟତଃ ଆମର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ଜନିତ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଅନୁଭୂତିକୁ ଆଧାରକରି ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ । ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଥିବା ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସୂଚନା ଦିଏ । ସବୁ ମଣିଷ ମରଣଶୀଳ ।, କୌଣସି କୁଆ ଧଳା ନୁହନ୍ତି ।, ଇତ୍ୟାଦି ବାକ୍ୟରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅସଂଖ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ଥିବା ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ କହିଥାଏ । ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କ ବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅସଂଖ୍ୟ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଏଠାରେ ଏକ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୁଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ତର୍କବଚନର ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଂପର୍କରେ କିଛି ତଥ୍ୟଗତ ସୂଚନା ଦେଉଥାଏ । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନିହିତ ଅର୍ଥକୁ ପୁନଃପ୍ରକାଶ କରୁଥାଏ ତାହା ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଯାହା ଧ୍ରୁବ ଭାବେ ସତ୍ୟ ଅଟେ । ଅଥଚ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଦେଉଥାଏ, ଯାହା ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରେ ।

ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହଲଂଫନ ହେଉଥାଏ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ଯେଉଁଥିରେ ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସଂଶ୍ଲିଷ୍ଟ ଥାଏ । ଆମେ ଯେତେବେଳେ 'ସମସ୍ତ କ ଖ ଅଟେ' କହୁ ଏହାର ଅର୍ଥ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି କ ଯେକୌଣସି ସମୟର ହେଉ ବା ଯେକୌଣସି ସ୍ଥାନର ହେଉ ଖ ଗୁଣବିଶିଷ୍ଟ ଅଟେ । ଏଠାରେ ଅନୁମାନ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ, ପରୀକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅପରୀକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପ୍ରତି ସଂପ୍ରସାରିତ ହେଉଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏଠାରେ ବାସ୍ତବପକ୍ଷେ ଅନୁମାନ ନିହିତ ଥାଏ କାରଣ ଆମେ ଜ୍ଞେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅଜ୍ଞେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଲମ୍ଫ ଦେଇଥାଉ । ଯେତେବେଳେ କେତେକ ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପରୀକ୍ଷା ବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଗୋଟିଏ ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଶିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହଲଂଫନ ହେଉଥାଏ । ଆରୋହଲଂଫନ ଅର୍ଥ କେତେକରୁ ସମସ୍ତ, ପରୀକ୍ଷିତରୁ ଅପରୀକ୍ଷିତ, ଜ୍ଞାତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅଜ୍ଞାତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରିବା । ଆରୋହଲଂଫନ ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଟେ ।

ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କର ମୌଳିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଆମେ ଯେତେବେଳେ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରିଥାଉ ଏଠାରେ ସକଳ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଭିତରେ ଏକ ମୌଳିକ ବା ଗୁଣଗତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଥାଏ । ସେହି ମୌଳିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ମାତ୍ର କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଦେଖି ଆମେ ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରିବା

ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ଅପରୀକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନ ପରୀକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନ ସହ ମୌଳିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରକ୍ଷା କରୁଥାନ୍ତି । କେତୋଟି ତିମିକୁ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ବୋଲି ଦେଖିବା ପରେ ''ସମସ୍ତ ତିମି ଯେ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ'' ଏହା ଅନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ, କାରଣ ତିମିମାନେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀୟ ଜୀବ ଅଟନ୍ତି । ଏଠାରେ ଅପରୀକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ମୌଳିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନିହିତ ଥାଏ । ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଏହି ମୌଳିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ହିଁ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର କେତେକଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା କରି ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରିବା ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥାଏ । ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଦେଖି ଏକ ଅପରିସୀମ ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ କହିବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ, ଅନ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ବହୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖିବାପରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ଆରୋହାନୁମାନ କରିବା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ସ୍ଥଳରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବା ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ନଜିରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୌଳିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟକୁ ଆଧାରକରି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ, ସେଠାରେ ଅନୁମାନ ସତ୍ୟ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ ଥାଏ । ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ମୌଳିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ଜନିତ ଅନୁମାନ ପାଇଁ ଭି ି ଯୋଗାଇଥାଏ ।

ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ହେଉଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କେବଳ ସମ୍ଭାବନାମୟ ଅଟେ । ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ହେଉଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହ ଲଂଫନ ଥାଏ । ଫଳରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୟ ହୋଇଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥିବାରୁ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଂପର୍କରେ ତଥ୍ୟଗତ ସୂଚନା ଦେଉଥାଏ । ଯେଉଁ ତର୍କବଚନ ତଥ୍ୟାତ୍ମକ ତାହା କ୍ଷେତ୍ରରେ ତର୍କସମ୍ମତ ନିଶ୍ଚିତତା ରହିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ, କୌଣସି ପକ୍ଷୀ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ନୁହଁନ୍ତି ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଓ ସମ୍ଭାବନାମୟ । ଯଦିବା ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେହି କେବେ ହେଲେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ବିପରୀତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅବଲୋକନ କରି ନାହାନ୍ତି ତଥାପି ମଧ୍ୟ ସକଳ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ନେଇ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ତାର୍କିକ ନିଶ୍ଚିତତା ନାହିଁ । ତାର୍କିକ ନିଶ୍ଚିତତା କେବଳ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ପାଖରେ ରହିଥାଏ, ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କ ବଚନ ପାଖରେ ନଥାଏ । ଏକ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସତ୍ୟ ଅଟେ, ଯାହା ଆମର ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ନିରୂପିତ ହୋଇଥାଏ । ହୁଏତ କ୍ଷେତ୍ର ବିଶେଷରେ ସମ୍ଭାବନା ପରିମାଣ ଏତେ ଅଧିକ ଯେ ଏହା ସୁନିଶ୍ଚିତ ବୋଲି କଳ୍ପନା କରାଯାଏ । ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯେଉଁଠି ଏକ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ବା ତଥ୍ୟଭି ିକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ, ତାହା କେବଳ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସତ୍ୟହୁଏ । ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ସତ୍ୟତା ଓ ତର୍କସିଦ୍ଧ ନିଶ୍ଚିତତା ଦୁଇଟି ପୃଥକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅଟେ । ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଜଗତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତଥ୍ୟ ଦେଉଥାଏ ଓ ଏକ ତଥ୍ୟପରକ ତର୍କବଚନ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ଅଟେ । ଏକ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଜଗତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ତଥ୍ୟ ଦିଏ ନାହିଁ । ଏହା କେବଳ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଥାଏ । ଯେଉଁଠି ତଥ୍ୟଗତ ସୂଚନା ଥାଏ ତାହା ତାର୍କିକ ନିଶ୍ଚିତତା ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ

ବିଜ୍ଞାନର କେତେକ ଉନ୍ନତ ସୋପାନରେ ଏପରି କିଛି ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଏ ଯାହାଦ୍ୱାରା ସେହି ସୋପାନରେ ଥିବା ନିୟମ ଓ ଏକରୂପତାକୁ ସୁସଂହତ ଭାବେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇ ପାରିବ । ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଶେଷ

ସୋପାନରେ ବିଭିନ୍ନ ନିୟମ, କେତେକ ବ୍ୟତିକ୍ରମହୀନ ଏକରୂପତା ଇତ୍ୟାଦି ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ଅବତାରଣା ହେବା ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ସକଳ ନିୟମ ବା ଶୃଙ୍ଖଳା ପରସ୍ପର ଅସଂଯୋଜିତ ନୁହଁନ୍ତି । ବରଂ ବିଭିନ୍ନ ସାମାନ୍ୟୀକରଣମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏକ ସଂହତି ଓ ସମନ୍ୱୟ ଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ତେବେ ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତ ସୋପାନ ସ୍ତରରେ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ, ଏକରୂପତା ଇତ୍ୟାଦିକୁ ସୁସଂହତ ଭାବେ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜରିଆରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାର ପ୍ରୟାସ ହୁଏ । ଏହି ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଏକ ତାଭ୍ୱିକ ପ୍ରକଳ୍ପ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ତେବେ ଏଠାରେ ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ତାଭ୍ୱିକ ପ୍ରକଳ୍ପର ଅବତାରଣା କରାଯାଏ ସେକ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆଧାରରେ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ଯେତେବେଳେ ବିଜ୍ଞାନର ଉଚ୍ଚତର ସୋପାନରେ କୌଣସି ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ପ୍ରକଳ୍ପର କଳ୍ପନା କରାଯାଏ ତାହାର ଯଥେଷ୍ଟ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନଯୁକ୍ତ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ରହିଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏଠାରେ ଅନୁମାନଦ୍ୱାରା ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ପ୍ରକଳ୍ପଭାବେ ନିଆଯାଏ, କୌଣସି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ନିଆଯାଏ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ନିୟମ ସକଳକୁ ସୁସଂହତ, ସୁସଂଯୋଜିତ ଓ ଅଧିକ ସଂଗତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ଯେଉଁ ପ୍ରକଳ୍ପର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ, ତାହା ଏକ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ଯାହାର ଆଧାରରେ ସେହି ସ୍ତରରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବା ଅନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ନିୟମକୁ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଭାବେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ସମ୍ଭବ ମନେହୁଏ । ବସ୍ତୁତଃ ଏହି ଆନୁମାନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପ, ଯାହାର ଆଧାର କୌଣସି ପରୀକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନୁହେଁ । ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ଯେପରି କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜରିଆରେ ଏକ ସୋପାନରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ନିୟମ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଅଧିକ ଯୁକ୍ତି ସଂଗତ ଓ ସୁସଂହତ ଭାବେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରଯାଏ । ଏଠାରେ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ଏକରୂପ ନିୟମମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଅବତାରଣା କରାଯାଏ ତାହାର ଆଧାର କୌଣସି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମୂଳକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନୁହେଁ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମୂଳକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଅନୁମାନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଆରେହାନୁମାନରେ ହେବାବେଳେ, ଏକ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ପ୍ରକଳ୍ପ ଭାବେ ନେଇ ବିଭିନ୍ନ ନିୟମମାନଙ୍କୁ ସୁସଂଯୋଜିତ କରି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖିବା ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନର ପରିସରଭୁକ୍ତ ଅଟେ । ବସ୍ତୁତଃ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତା ଓ ନିୟମମାନଙ୍କୁ ସୁଦୃଢ଼ ଭିତ୍ତି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଏ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନର କେତେକ ଲକ୍ଷଣକୁ ଏଠାରେ ଦର୍ଶାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତହୀନ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ପ୍ରକଳ୍ପର ସାହାଯ୍ୟରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନିୟମମାନଙ୍କର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଭିତ୍ତିକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିହୁଏ । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପ, ଯାହାର କୌଣସି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭିତ୍ତିକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏହାକୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାତୀତ ବା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବିହୀନ ପ୍ରକଳ୍ପ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ନିୟମ, ଆପେକ୍ଷିକ ତତ୍ତ୍ୱ, ବିଶ୍ୱର ସୃଷ୍ଟି ସଂପର୍କିତ 'ବ୍ଲାକ ହୋଲ୍' ପ୍ରକଳ୍ପ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତହୀନ ପ୍ରକଳ୍ପ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭାବେ ନେଇ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ନିୟମ ଓ ଏକରୂପ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇ ପାରୁଛି । ପ୍ରଚଳିତ ବା ବିଦ୍ୟମାନ ନିୟମମାନଙ୍କୁ ସୁସଂଯୋଜିତ କରାଇ ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୁ ଅଧିକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ

ଭି ି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ସମ୍ଭବ ହେଉଛି । ସୁତରାଂ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନ କରି ଏକ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାତୀତ ପ୍ରକଳ୍ପର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଏ ଯାହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଅଧିକ ସଫଳତାର ସହ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇ ସଂଯୋଜିତ କରାଯାଇପାରିବ ତାହାକୁ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ ।

ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ ଏକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାଏ । ଏଠାରେ ପ୍ରଥମେ ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବିହୀନ ପ୍ରକଳ୍ପର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇଥାଏ । ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ ଜରିଆରେ ଯେଉଁ ପ୍ରକଳ୍ପର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ତାହା ବିଜ୍ଞାନର ବିଶେଷ ସୋପାନ ମାନଙ୍କରେ ରହିଥିବା ନିୟମ, ଏକରୂପ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଭି ି ଦେବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ପ୍ରକାରର ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପର ପରିକଳ୍ପନା ଏକ ସହଜ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ । ଗଭୀର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି, ବୌଦ୍ଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟତା ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନରେ ପଟୁତାଥିବା ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ କେବଳ ଏହି ପ୍ରକାର ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପର ପରିକଳ୍ପନା କରିପାରିବେ । ତେବେ କେହି ଧୀଶକ୍ତି ସଂପନ୍ନ ପ୍ରତିଭାଧର ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି ଏହିପରି ଏକ ପ୍ରଳଳ୍ପର କଳ୍ପନା କରନ୍ତି ବା ସୂଚନା ଦିଅନ୍ତି ଏହାର ଯଥାର୍ଥତା କୌଣସି ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆଧାରରେ ସ୍ଥିର କରାଯାଇପାରେ ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରକଳ୍ପକୁ କୌଣସି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମୂଳକ ଘଟଣା ଜରିଆରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେବେ ଏହିପରି ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପର ସତ୍ୟାପନ ବା ଦୃଢ଼ୀକରଣ ପରୋକ୍ଷ ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନରେ କରାଯାଇଥାଏ । ଏଠାରେ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ଏହି ପ୍ରକଳ୍ପରୁ ନିଃସୃତ ହେଉଥିବା କେତେକ ନିୟମ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ବାସ୍ତବ ଘଟଣା ଆଧାରରେ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ ଅବରୋହ ଭାବେ ଏହି ପ୍ରକଳ୍ପରୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ନିଃସୃତ କରି ସେହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସହ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନିୟମ ଓ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ତୁଳନା କରି ଦେଖାଯାଏ । ନିଃସୃତ ହେଉଥିବା ନିୟମ ସହ ଯଦି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଧିର ମେଳ ରହେ, ତେବେ ପ୍ରକଳ୍ପର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସ୍ତରରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନିୟମ ସକଳକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ବା ସେମାନଙ୍କୁ ପରସ୍ପର ସଂଯୋଜିତ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ମୋଟ ଉପରେ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ବିଜ୍ଞାନର ଉଚ୍ଚତର ସୋପାନରେ କେତେକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ତ ୍ର ଅବତାରଣା କରାଯାଏ, ଯାହା ବିଭିନ୍ନ ନିୟମମାନଙ୍କର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଭି ିକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବା ସହ ସେମାନଙ୍କୁ ଏକ ପରସ୍ପର ସଂଯୋଜିତ ତନ୍ତ୍ରରେ ସମ୍ମିଳିତ କରିଥାଏ । ତାହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକଳ୍ପର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଭି ି ସୁଦୃଢ଼ ହୋଇଥାଏ ।

ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଉଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟାପନ ଅପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ କରାଯାଏ । ସାଧାରଣତଃ କୌଣସି ଏକକ ଘଟଣା ବା ସମଜାତୀୟ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ପାଇଁ ଉପସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ଯଥେଷ୍ଟ ନହେଲେ ପ୍ରକଳ୍ପର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପର ସତ୍ୟାପନ **VERIFICATION** ପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ପଦ୍ଧତିକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ତେବେ ଯେଉଁଠି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅବକାଶ ଥାଏ ସେଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସତ୍ୟାପନ କରାଯାଏ, ଯେଉଁଠି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସତ୍ୟାପନ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରୋକ୍ଷ ସତ୍ୟାପନର ଆଶ୍ରୟ ନିଆଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସତ୍ୟାପନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଆଧାରରେ କରାଯାଏ । ବିଷୟଟି ଅତି ଜଟିଳ ହୋଇଥିଲେ, ଏହାର ସତ୍ୟାପନ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଉପକରଣର ଅଭାବ ଥିଲେ ବା ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ସମ୍ଭବ ହେଉ ନଥିଲେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସତ୍ୟାପନ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁ କାରଣ ଯୋଗୁଁ ହେଉ ନା କାହିଁକି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସତ୍ୟାପନର ସମ୍ଭାବନା ନଥିଲେ ପରୋକ୍ଷ

ବା ଅପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସତ୍ୟାପନ ହିଁ ପ୍ରକଳ୍ପର ଯଥାର୍ଥତା ଜାଣିବା ପାଇଁ ଆଧାର ହୋଇଥାଏ । ପରୋକ୍ଷ ସତ୍ୟାପନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବରୋହ ଓ ସମ୍ମିଳିତ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଯେଉଁଠି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନଥାଏ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟଣାମାନଙ୍କର ଏକତ୍ରୀକରଣ ସମ୍ଭବ ନ ଥାଏ । ସେପରି ସ୍ଥଳେ କେବଳ ଅବରୋହ ଭାବେ ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ପ୍ରକଳ୍ପର ସତ୍ୟାପନ କରାଯାଏ । ସମ୍ଭାବ୍ୟ ପ୍ରକଳ୍ପରୁ ନିଃସୃତ ହେଉଥିବା ନିୟମ ବା ସରଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ବାସ୍ତବ ଘଟଣା ସହ ତୁଳନା କରି ଦେଖାଯାଏ । ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ନିଃସୃତ ହେଉଥିବା ନିୟମମାନ ବାସ୍ତବ ଅନୁଭୂତି ବା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଘଟଣାମାନଙ୍କ ସହ ସଂଗତି ରକ୍ଷା କରୁଥାଏ ତେବେ ସେହି ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ନିୟମମାନଙ୍କୁ ଘଟଣାମାନଙ୍କ ସହ ତୁଳନା ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ପରିସ୍ଥିତିରେ କରାଯାଇ ପ୍ରକଳ୍ପର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ବା ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବା ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ ।

ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୟ । ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ ହେଉ କିମ୍ବା ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ ହେଉ ଏ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୟ । ଆରୋହାନୁମାନର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଶିଷ୍ଟ ହେଉ ବା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତହୀନ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉ ଏ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ତଥ୍ୟମୂଳକ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏଠାରେ ଜ୍ଞାନର ଭିତ୍ତି ନିଶ୍ଚିତ ନ ହୋଇ ସମ୍ଭାବନାମୟ ହୋଇଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ସମ୍ଭାବନାର ସ୍ତର ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇପାରେ ।

ତେବେ ଯଦି କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ କିଛି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଜନିତ ଘଟଣା ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ବା କୌଣସି ନିୟମର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମୟରେ କିଛି ଅସଂଗତିର ଉଦ୍ଭବ ହୁଏ ସେପରି ସ୍ଥଳେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିବା ନିୟମ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ନୂତନ ପ୍ରକଳ୍ପର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେହେତୁ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଜ୍ଞାନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବରେ ନିଆଯାଏ ତେଣୁ ଯେକୌଣସି ନିୟମ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆମର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ପରୀକ୍ଷଣ ଜନିତ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇପାରେ । ଆମର ଆବିଷ୍କାର ବା ପ୍ରାକୃତିକ ଜ୍ଞାନ କୌଣସି ସୀମା ଭିତରେ ଆବଦ୍ଧ ନୁହେଁ, ବରଂ ଏହା ସର୍ବଦା ଅଗ୍ରଗାମୀ ଓ ପ୍ରଗତିଶୀଳ । ସୁତରାଂ ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ ହେଉ ବା ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ ହେଉ ଯେଉଁଠି ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ପାଇଁ ନିୟମ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଏ ତାହା କେବଳ ସମ୍ଭାବନାମୟ ଓ କେବେ ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

୫.୭ ଆରୋହାନୁମାନର ସମସ୍ୟା :

ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ ହେଉ କିମ୍ବା ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ ହେଉ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଥାଏ । ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଜନିତ ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ହିଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟ ଅଟେ । ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରତ୍ୟୟ ବା ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ବା ଅବ୍ୟଭିଚାରୀ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥାଏ । ଯେତେବେଳେ କୁହାଯାଏ 'ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗାଈ ଏକ ରୋମନ୍ଥକ ପ୍ରାଣୀ ।', 'କୌଣସି ଜୀବ ଅମର ନୁହନ୍ତି ।', 'ସମସ୍ତ ପକ୍ଷୀ ଦୁଇପାଦ ବିଶିଷ୍ଟ ।' ଏହା ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଜନିତ ତର୍କବଚନ । ଏଠାରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏକ ଅପରିସୀମ ସଂଖ୍ୟାବିଶିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀକୁ ବୁଝାଉଛି । ପ୍ରକୃତିରେ ଏହି ଏକରୂପତା ଆମର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର

ହୁଏ ଓ ଆମର ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ଆମେ ପ୍ରକୃତିର ଏହି ବ୍ୟତିକ୍ରମହୀନ ଏକରୂପତାକୁ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାଉ । 'ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ମରଣଶୀଳ ।' କହିବା ବେଳେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୁହାଯାଉଛି ଓ ଏଠାରେ ପ୍ରାଣୀ ଶ୍ରେଣୀର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଅସଂଖ୍ୟ ବା ଅପରିସୀମ ଅଟେ । ତେବେ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ମରଣଶୀଳ କହିବାବେଳେ କେବଳ ଜଣା ଯାଇଥିବା ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ବିଷୟରେ ନୁହେଁ, ବରଂ ଜଣା ଅଜଣା ସବୁ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଉଛି । ଏହା ଯେ କେବଳ ଆମେ ପରୀକ୍ଷା କରିଥିବା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟରେ ସତ୍ୟ ତାହା ନୁହେଁ, ଏହା ପରୀକ୍ଷିତ, ଅପରୀକ୍ଷିତ, ଜ୍ଞେୟ ଅଜ୍ଞେୟ, ଅତୀତ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ସବୁ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସତ୍ୟ ଅଟେ । 'ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ମରଣଶୀଳ' ବା 'ସମସ୍ତ କ ଖ' କହିବାବେଳେ ଆମେ ସବୁ କାଳର ଓ ସବୁ ସ୍ଥାନର କ ମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଉଛେ ।

ସୁତରାଂ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଅପରିସୀମ, ଅପରୀକ୍ଷିତ ଓ ଅସଂଖ୍ୟ ଘଟଣା ବା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସହ ସଂପୃକ୍ତ ଅଟେ । ଆମର ଅନୁଭୂତି ବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଯେତେ ବ୍ୟାପକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା କେବେହେଲେ ଗୋଟିଏ ଅପରିସୀମ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସୁତରାଂ ଏକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହ ଲଂଫନ ରହିବ । ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉଥିବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଯେହେତୁ ଅପରୀକ୍ଷିତ ଅସଂଖ୍ୟ ଘଟଣାମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ବିବରଣୀ ଦେଉଥାଏ, ଏଠାରେ ଆରୋହ ଲଂଫନ ସଂପୃକ୍ତ ଥାଏ । ଆରୋହ ଲଂଫନ ଅର୍ଥ କୌଣସି ଶ୍ରେଣୀର ସୀମିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବା ପରୀକ୍ଷିତ ଜ୍ଞାନରୁ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଅସୀମ, ଅପରୀକ୍ଷିତ ଓ ଭବିଷ୍ୟ – ଅର୍ଥାତ ସମଗ୍ର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ – ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ପୋଷଣ କରିବା । ଅର୍ଥାତ ଅଧିଗତ **KNOWN** , ସୀମିତ, ପରୀକ୍ଷିତ ଜ୍ଞାନରୁ ଅନଧିଗତ, ଅସୀମ, ଅପରୀକ୍ଷିତ ଜ୍ଞାନର ପରିକଳ୍ପନାକୁ ହିଁ ଆରୋହ ଲଂଫନ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଆରୋହ ଲଂଫନ ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ମୌଳିକ ସ୍ୱରୂପ ଅଟେ । ତେବେ ଏହି ଆରୋହଲଂଫନକୁ କିପରି ଗ୍ରହଣ କରାଯିବ ? ଆମେ କାହା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ପରୀକ୍ଷିତ ଘଟଣାରୁ ଅପରୀକ୍ଷିତ ଓ ଅଜ୍ଞେୟ ଘଟଣାମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ କହିପାରିବା ? ଏହାହିଁ ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ସମସ୍ୟା । ଅବଶ୍ୟ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଏକ ଆରୋହାନୁମାନ ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ଭି ି ଯୋଗାଉଥିବା ବେଳେ, କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅସଂଖ୍ୟ ସମବିଷୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖିବା ପରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ସାମାନ୍ୟକରଣ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଆରୋହ ଲଂଫନକୁ କିପରି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯିବ ଓ କେଉଁ ମାନଦଣ୍ଡ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇ ଆରୋହ ଲଂଫନର ସମ୍ଭାବନାର ସ୍ତର ନିରୂପିତ ହେବ ତାହା ଏଠାରେ ଆଲୋଚ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅଟେ ।

ଆରୋହ ଲଂଫନ ଜନିତ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ତର୍କବିତ୍ ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି । ତେବେ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ଯୁଗରୁ ଏହି ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରଶ୍ନ ଉପରେ ଗମ୍ଭୀର ଚର୍ଚ୍ଚା ହୋଇଆସୁଛି । ଆରିଷ୍ଟଟଲ ଯେ କି ଅବରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଜନକ ସେ ମଧ୍ୟ ଆରୋହ ଲଂଫନ ଜନିତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛନ୍ତି । ଏକ ଆରୋହାନୁମାନ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତାକୁ ସେ ଅବରୋହାନୁମାନ ପ୍ରଣାଳୀରେ ସମାଧାନ ପାଇଁ ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି । ଯଥା–

ବୁଦ୍ଧ, ଶଙ୍କର, ଗାନ୍ଧୀ, ସକ୍ରେଟିସ, କା , ରସେଲ ... ଇତ୍ୟାଦି ମରଣଶୀଳ ।
ବୁଦ୍ଧ, ଶଙ୍କର, ଗାନ୍ଧୀ, ସକ୍ରେଟିସ, କା , ରସେଲ ... ଇତ୍ୟାଦି ମନୁଷ୍ୟ ।
∴ ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ ।

ତେବେ ଏଠାରେ ଆରିଷ୍ଟଟଲ ଏକ ତ୍ରିପଦୀ ଅବରୋହ ଯୁକ୍ତି ସାଦୃଶ୍ୟରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ହେତୁବଚନରେ ''ବୁଦ୍ଧ, ଶଙ୍କର, ଗାନ୍ଧୀ ... ଇତ୍ୟାଦି ମରଣଶୀଳ ଯାହା କୁହାଯାଉଛି'' ତାହା ମଣିଷ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ କହୁନାହିଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ମଣିଷ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ କହିବା ବେଳେ ଅସଂଖ୍ୟ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଉଛି । ଅର୍ଥାତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ କହୁଥିବା ବେଳେ ହେତୁବଚନ ଶ୍ରେଣୀର କେତେକଙ୍କ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେଉଛି । ତେବେ ଏକ ବୈଧ ଅବରୋହାନୁମାନ ଯୁକ୍ତି ସ୍ତରରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର କେତେକଙ୍କ ପାଖରୁ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ''କେତେକ କ ଖ ଅଟେ'' ହେତୁ ବଚନରୁ ସମସ୍ତ କ ଖ ଅଟେ'' ଅନୁମାନ କରିବା ଅବରୋହ ଯୁକ୍ତିର ମାନଦଣ୍ଡରେ ଆଦୌ ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିରେ ଅବୈଧ ଅଟେ । ଯୁକ୍ତିଟି ତ୍ରିପଦୀ ଧାରାରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ଆରୋହାତ୍ମକ ଯୁକ୍ତି । ଆରୋହାନୁମାନରେ ଆରୋହ ଲଂଫନର ଯେଉଁ ସମସ୍ୟାଟି ଥାଏ, ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ସମସ୍ୟା ରହିଛି । ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୋଇନାହିଁ ।

ସୁତରାଂ ଅବରୋହ ଯୁକ୍ତିଦ୍ୱାରା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯିବା ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ଆରୋହ ଲଂଫନ ଜନିତ ସମସ୍ୟାଟି ଏହାଦ୍ୱାରା ଦୂର ହେଉନାହିଁ । ଏହା ଯେହେତୁ ଆରୋହାନୁମାନର ସମସ୍ୟା ଏହି ସମସ୍ୟାକୁ ଅବରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ସମାଧାନ କରିହେବ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କର ସମାଧାନ ନ୍ୟାୟସଂଗତ ମନେ ହେଉନାହିଁ ।

ଜନ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ମିଲ ଆରୋହାନୁମାନର ଏହି ସମସ୍ୟାକୁ ସମାଧାନ କରିବା ପାଇଁ ଦୁଇଟି ମୌଳିକ ନିୟମର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ସେହି ନିୟମ ଦୁଇଟି ହେଲା, କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ଓ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଏହି ଦୁଇଟି ନିୟମ ଉପରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ ଦ୍ୱାରା ଆରୋହାନୁମାନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୋଇପାରିବ ।

କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମାନୁଯାୟୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାରଣ ରହିଛି । କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣକୁ ନିରୂପଣ କରିପାରିବା ଦ୍ୱାରା ଆମେ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିପାରିବା । ଯେଉଁଠି କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଜଣାପଡ଼ିଛି ସେଠାରେ କେତୋଟି ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଆମେ ଶ୍ରେଣୀଟି ବିଷୟରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିପାରିବା । ଆମେ ଯଦି ଜାଣୁ ଯେ ଧୂଆଁର କାରଣ ନିଆଁ, ତେବେ ଆମେ ମାତ୍ର କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ ଧୂଆଁ ଓ ନିଆଁକୁ ଦେଖିବା ପରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିପାରିବା – ''ସକଳ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଧୂଆଁ ଥିଲେ ନିଆଁ ଅଛି ।'' ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଜଣା ନଥାଏ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶତାଧିକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଦେଖି ମଧ୍ୟ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେହିପରି ଅନ୍ୟ ନିୟମଟି ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରକୃତି ସର୍ବଦା ଏକରୂପତା ରକ୍ଷା କରେ । ସମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ଯେଉଁ କାରଣରୁ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ସେହି ପ୍ରକାରର ଅବସ୍ଥା ଥିଲେ ସେହି କାରଣରୁ ସେହି ପ୍ରକାରର କାର୍ଯ୍ୟ ନିଶ୍ଚୟ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବ । ପ୍ରକୃତିରେ ଶୃଙ୍ଖଳା ବା ଏକରୂପତା ରହିଛି । ପ୍ରକୃତିର ଏହି ଏକରୂପତା ଆମର ସକଳ ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନର ଭି ି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ମିଲ୍‌ଙ୍କର ମତରେ ଏହି ଦୁଇଟି ମୌଳିକ ନିୟମ ଉପରେ ଆମେ ଯଦି ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରିବା ତେବେ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ଲଂଫନ ସମସ୍ୟାଟି ଦେଖାଦେଉଛି ତାହା ଅଚିରେ ସମାଧାନ ହୋଇପାରିବ ।

ତେବେ ମିଲ୍ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଏକ ନିଶ୍ଚିତି ସମ୍ବନ୍ଧ ରୂପେ ନେବା ଓ କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ-ସମ୍ବନ୍ଧନିରୂପକ-ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣ ହୋଇପାରିବ ବୋଲି ଯାହା ବିଚାର କରିଛନ୍ତି ତାହା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ପଦ୍ଧତି, ଯାହା ଅନ୍ୟ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି, ଘଟଣାର କାରଣକୁ ନିଶ୍ଚିତ ରୂପେ ପ୍ରମାଣ କରେ ନାହିଁ । କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ, ତେଣୁ ତାହା ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ବା ନିଶ୍ଚିତିମୂଳକ ସମ୍ବନ୍ଧ ନୁହେଁ । କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ପ୍ରମାଣ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ପୁନଶ୍ଚ ସକଳ ଆରୋହାନୁମାନ ବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ନୁହେଁ । କେତେକ ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଏ, କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ତରରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ଗୁରୁତ୍ୱ ନଥାଏ । ପରିସାଂଖ୍ୟିକ ପ୍ରଣାଳୀ କିମ୍ବା ସାଦୃଶ୍ୟ ବା ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଆଧାରରେ ମଧ୍ୟ ଆରୋହାନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ । ଯେକୌଣସି ଏକ ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅଣାଯାଏ ତାହାକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପ ଭାବେ ନେଇ ତା'ର ସତ୍ୟାପନ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଣାଳୀ ଦେଇ କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ମିଲ୍ ଯେପରି ଆରୋହାନୁମାନ ସମସ୍ୟା ଦୁଇଟି ନିୟମ ଆଧାରରେ ସମାଧାନ ହୋଇଯାଏ ବୋଲି ବିଚାର କଲେ ତାହା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । ମିଲ୍‌ଙ୍କର ବିଚାର ଥିଲା ଯେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମକୁ ପ୍ରମାଣ କରିହେବ ଓ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ପରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତାକୁ ନେଇ ଅନାୟାସରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଇପାରିବ । କିନ୍ତୁ ଆରୋହାନୁମାନ ବସ୍ତୁଭି ିକ ବା ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ବସ୍ତୁପରକ ଜ୍ଞାନ ତାର୍କିକ ମାନଦଣ୍ଡରୁ ନିଶ୍ଚିତମୂଳକ ନୁହେଁ । ବସ୍ତୁପରକ ଜ୍ଞାନ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ । କିନ୍ତୁ ସେହି ଜ୍ଞାନ ଉପରେ ଆମେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରିଥାଉ, କାରଣ ବିଜ୍ଞାନର ଅନେକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ବିଜ୍ଞାନର ସୁଦୃଢ଼ ଭି ି ଉପରେ ଆଧାରିତ ।

ତେବେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ଭି ି ଓ ଆଧାର ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରାଯାଏ । ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ମାନଦଣ୍ଡ ନିରୂପଣ କରିଛନ୍ତି ଯାହା ସାହାଯ୍ୟରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ମୂଲ୍ୟାୟନ କରାଯାଇଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଅବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କିପରି ହୋଇଥାଏ ତାହାର କାରଣ ମଧ୍ୟ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ଯଥାର୍ଥ ବା ବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଓ ଅବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ଏହାର ମାନଦଣ୍ଡର ଚର୍ଚ୍ଚା କରିଛନ୍ତି ।

ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ ଆରୋହାନୁମାନର ସମସ୍ୟା ଏକ ଗାଣିତିକ ସମସ୍ୟା ନୁହେଁ, ଏହା ପ୍ରାକୃତିକ ବା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଜ୍ଞାନ ସଂପର୍କିତ ଏକ ସମସ୍ୟା । ଏହାର ବାସ୍ତବ ସମାଧାନ ଆମର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଜନିତ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏହାକୁ ବ୍ୟାବହାରିକ ସ୍ତରରେ ପ୍ରଣାଳୀବଦ୍ଧ ଜ୍ଞାନର ପରିସରରେ ସମାଧାନ କରାଯାଇପାରେ । ତେବେ କେଉଁ କେଉଁ ସୋପାନ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହୋଇଥାଏ ତାହାର ଆଲୋଚନା ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ୟାଟି ଉପରେ ସ୍ପଷ୍ଟତା ଆସିପାରିବ ।

୫.୮ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତି :

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ସୁସଂହତ ଓ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ କାରଣ ଏହା ଏକ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାଏ । ଆମର ବୌଦ୍ଧିକ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସାର ଇତିହାସ ଭିତରେ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଜ୍ଞାନଲାଭ ପାଇଁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀର ପ୍ରୟୋଗ ଏକ ମହ ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟଣା । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀ ହେଉଛି ଏହି ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତି ଯାହା ବିଜ୍ଞାନର

ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଶେଷ ବିଭାଗରେ ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା, ବର୍ଗୀକରଣ କରିବା, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିର୍ମାଣ କରି ସେ ସାହାଯ୍ୟରେ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇବା, ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରେଣୀବଦ୍ଧ କରି ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥାପନ କରିବା, ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କ୍ରମ ସ୍ଥାପନ କରିବା, ପ୍ରକୃତିରେ ଥିବା ବ୍ୟତିକ୍ରମହୀନ ଏକରୂପତାର ଆବିଷ୍କାର ଦ୍ୱାରା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀର ଅବଲମ୍ବନରେ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ବିଜ୍ଞାନ ଯେଉଁ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାଏ ତାହା ହିଁ ହେଉଛି ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତି । ସୁତରାଂ ଏହି ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନର ମୂଳ ଭି ି, କାରଣ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତିଟି ବିଶେଷ ବିଭାଗରେ ଏହି ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତି କେତେକ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ସୋପାନ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ପରିଚାଳିତ ହୋଇଥାଏ । ଯଦିବା ଗୋଟିଏ ସୋପାନର ଅନ୍ୟ ସୋପାନ ଉପରେ ଥିବା ଆପେକ୍ଷିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ନେଇ ତର୍କବିତ୍‌ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି ତେବେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୋପାନର ଯେ ମହ ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ରହିଛି ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ ମନେହୁଏ ।

ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତିର ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନଗୁଡ଼ିକ ହେଲା –

୧) ଘଟଣା ଓ ତଥ୍ୟ ସକଳର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ସଂଜ୍ଞା ନିରୂପଣ, ବିଶ୍ଳେଷଣ, ଆକସ୍ମିକ କାରଣର ଅପସାରଣ,

୨) ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ ବା ସଂରଚନା

୩) ସାମାନ୍ୟୀକରଣ

୪) ସତ୍ୟାପନ ବା ସମର୍ଥନ

ତେବେ ଏହି ସୋପାନମାନ ସର୍ବଦା ଯେ ଏହି କ୍ରମରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାନ୍ତି ବା ସେଗୁଡ଼ିକର କ୍ରମ ଏକ ସମୟ ଜନିତ ବ୍ୟାପାର ତାହା ନୁହେଁ । ବରଂ ସୋପାନଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ । ସୁତରାଂ କୌଣସି ସୋପାନର ପ୍ରୟୋଗ କଲାବେଳେ ଅନ୍ୟ ସୋପାନ ଗୁଡ଼ିକର ସାହାଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ କୌଣସି ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ କ୍ରମ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସୋପାନ ଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସୋପାନମାନଙ୍କର ବିସ୍ତୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଆବଶ୍ୟକ ।

୧) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ :

କୌଣସି ଘଟଣାକୁ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଯେତେବେଳେ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସା ଜାତ ହୁଏ, ତାର ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରାଯାଏ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଅର୍ଥ ବାହ୍ୟ ଘଟଣାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ । ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଥିବା ବସ୍ତୁ ଓ ତାର ଗୁଣ, ଘଟୁଥିବା ଘଟଣା ଓ କ୍ରିୟା ଇତ୍ୟାଦିକୁ ସୁନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଭାବେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିବା ହେଉଛି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ । ତେବେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଅର୍ଥ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ହେଲେ ବି ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭୂତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନୁହେଁ । କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟହୀନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ ନାହିଁ । ବରଂ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଓ ମନୋନୀତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନୁଭୂତିକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ । ତେବେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏଠାରେ ଏକ ବ୍ୟାପକତର ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥାଏ । କାରଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ସହ ପରୀକ୍ଷଣଜ୍ଞାନକୁ ମଧ୍ୟ ସୂଚଉଥାଏ । ତେବେ ବୈଜ୍ଞାନିକ

ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣକୁ ମୂଳ ଆଧାର ଭାବରେ ନିଆଯାଏ । କୌଣସି ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଚିତ୍ର ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରାକୃତିକ ଜଟିଳ କ୍ରିୟା ମଧ୍ୟରୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଘଟଣାକୁ ମନୋନୀତ କରାଯାଏ । ଯେଉଁ ଘଟଣାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦ୍ୱାରା ଈପ୍‌ସିତ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧନ ହୋଇପାରିବ କେବଳ ସେହି ଘଟଣାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜନିତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ହିଁ କୌଣସି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନର ମୂଳ ଉତ୍ସ ଅଟେ । ତେବେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ସୋପାନ ଥାଏ ଓ ସେଗୁଡ଼ିକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । ସେହି ସୋପାନ ସକଳ ହେଲା :

I* *ସଂଜ୍ଞା : କୌଣସି ଲକ୍ଷ୍ୟସାଧନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କ'ଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ହେବା ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ତାହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକ ପ୍ରଥମେ ସ୍ଥିର କରିଥାଏ । ତେବେ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା ଏତେ ଜଟିଳ ଓ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଏପରି ପ୍ରହେଳିକାପୂର୍ଣ୍ଣ ଯେ କ'ଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ତାହା ସମସ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକ କେଉଁ ଘଟଣାକୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବେ ସେଥିପାଇଁ ସୁଚିନ୍ତିତଭାବେ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେଇଥାନ୍ତି । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକର ସ୍ପଷ୍ଟତା ଓ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟତା ଅନୁସାରେ ସେ ତାର ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥାଏ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଜନିତ ସ୍ପଷ୍ଟତା, ସ୍ଥିରତା ଓ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟତାକୁ ଏହାର ସଂଜ୍ଞା ଭାବେ ନିଆଯାଏ ।

II* *ବିଶ୍ଳେଷଣ : ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ସୋପାନଟି ହେଉଛି ବିଶ୍ଳେଷଣ । ଯେହେତୁ ଏକ ଘଟଣା ଏକ ଜଟିଳ କ୍ରିୟା ଭାବେ ସମ୍ମୁଖକୁ ଆସିଥାଏ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକ ତାର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ତାହାର ବିଭିନ୍ନ ଉପାଦାନ ଗୁଡ଼ିକୁ ବାହାର କରିଥାଏ । ଘଟଣାକୁ ବୁଝାଇବାକୁ କେଉଁଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯିବ ଓ କେଉଁଗୁଡ଼ିକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯିବ ନାହିଁ ତାହାର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଘଟଣାର ଗୁରୁତ୍ୱ, ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ଓ ସଂପୃକ୍ତିକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରବା ଦ୍ୱାରା ଯେକୌଣସି ବିଷୟରେ ଆମର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଯଥାର୍ଥ ହୋଇପାରିବ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ କୌଣସି ମାନସିକ ବିକୃତିର କାରଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କଲାବେଳେ ସେହି ରୋଗର ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କରିବା ଓ ସେହି ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷର ବ୍ୟବହାର ସକଳକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରି କେଉଁ ସ୍ତରରେ ତାଙ୍କର ଅସ୍ୱାଭାବିକତା ରହୁଛି ତାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ଦରକାର । ତଦ୍ୱାରା ରୋଗଟି ବିଷୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା ଆସିବା ସହ ତାର କାରଣକୁ ଯଥାର୍ଥ ଭାବେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରାଯାଇପାରିବ ।

III* *ଅପସାରଣ ବା ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ : ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭିତରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ତରରେ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଘଟଣାର ଅପସାରଣ କରାଯାଇଥାଏ । କୌଣସି ବିଷୟରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କଲା ସମୟରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଦ୍ୱାରା ଘଟଣା ସହ ସଂପୃକ୍ତ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଉପାଦାନ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଗୁଡ଼ିକ ଅବାନ୍ତର ଓ କେଉଁଗୁଡ଼ିକ ନିୟତ ବା ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ତାହା ସ୍ଥିର କଲାପରେ ଅବାନ୍ତର ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକୁ ବାଦ ଦିଆଯାଏ । ଜଣେ ମାନସିକ ରୋଗୀର ବିକୃତିର କାରଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବାନ୍ତର ମନେ ହେଉଥିବା ଘଟଣାକୁ ଅପସାରଣ କରାଯାଏ । ଘଟଣା ସହ ସଂପୃକ୍ତ ଓ ନିୟତ ଅବସ୍ଥାକୁ ସ୍ଥିର କରିବା ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭିତରେ ଅବାନ୍ତର ବା ଅସଂପୃକ୍ତ କାରଣ ସକଳକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରାଯାଏ ।

IV* *ପରିସ୍ଥିତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ : ତେବେ ଅବାନ୍ତର ବା ବ୍ୟଭିଚାରୀ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାର ଅପସାରଣ ପାଇଁ କୌଣସି ଘଟଣାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବିଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିରେ କରାଯାଏ । କୌଣସି ଘଟଣାକୁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଅବସ୍ଥା ବା ପରିସ୍ଥିତିରେ

ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାଦ୍ୱାରା କେଉଁ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ଅବାନ୍ତର ବା ବ୍ୟଭିଚାରୀ ତାହା ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇପାରେ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାରର ଘଟଣା ସହ କେଉଁ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ଯଥାର୍ଥରେ ସଂପୃକ୍ତ ତାହାର କାରଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପାଇଁ ଏହାକୁ ନାନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ବା ପରିସ୍ଥିତିରେ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଏ । କୌଣସି ରୋଗର ନିରାକରଣ ପାଇଁ କୌଣସି ଔଷଧର ପ୍ରୟୋଗ ବିଭିନ୍ନ ପରିମାଣରେ କରାଯାଇ ତାର ଏକ ମାନକ **STANDARD** ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଏକ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ମତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପାଇଁ ଘଟଣାଟିକୁ ବିଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ହୋଇଥାଏ । ସୁସଂହତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହିସବୁ ସୋପାନଗୁଡ଼ିକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମନେହୁଏ ।

ଫ୍ରାନ୍‌ସିସ୍ ବେକନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତି ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ହିଁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆୟୁଧ । ଆମର ସକଳ ପୂର୍ବଧାରଣା, ଧାର୍ମିକ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଅନୁରକ୍ତିରୁ ମୁକ୍ତ ରହି ଏକ ଖୋଲା ମନ ନେଇ ପ୍ରକୃତିକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ବାସ୍ତବ ଜ୍ଞାନ ମିଳିଥାଏ । ବେକନଙ୍କ ମତରେ ତ୍ରୁଟିଶୂନ୍ୟ ଓ ଯଥାର୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସକଳ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଜ୍ଞାନର ଋବି ।

୨) ପ୍ରକଳ୍ପ ସଂରଚନା :

ଆରୋହାନୁମାନର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସୋପାନ ହେଉଛି ପ୍ରକଳ୍ପ ସଂରଚନା ବା ପ୍ରଣୟନ । ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଛି ଏକ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତାବ । କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣ ବା ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଜଣା ନଥିଲେ ବା କୌଣସି ବିଷୟରେ ଆମର ଜ୍ଞାନ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଥିଲେ ଆମର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ଧାରଣାର ଆଧାରରେ କୌଣସି ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାକୁ ଏହାର ସମ୍ଭାବ୍ୟ କାରଣ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରି ଆମେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥାଉ । ତେଣୁ ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ଏକ ଆପାତ ପ୍ରସ୍ତାବ ଭାବେ ନିଆ ଯାଇଥାଏ । ଆମର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବାନ୍ତର ଘଟଣା ସକଳକୁ ଅପସାରଣ କରିବା ପରେ ଯେଉଁ ନିୟତ ଘଟଣା ଆମର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆସେ ତାହାକୁ ଆମେ ଘଟଣାର କାରଣ ଭାବେ ଅନୁମାନ କରିଥାଉ । ପ୍ରକୃତି ଯେହେତୁ ଅତି ବ୍ୟାପକ ଓ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜଟିଳ କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣ ବା ଯଥାର୍ଥ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅନୁମାନ କରିବା ଏକ ଦୁରୂହ ବ୍ୟାପାର । କେବଳ ଜଣେ ପ୍ରତିଭାବାନ ବା ସୃଜନଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି ଘଟଣାର ସୁଚିନ୍ତିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବା ଯଥାଯଥ କାରଣ ବିଷୟରେ କଳ୍ପନା କରବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ସ୍ଥିତିରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ମନେହୁଏ ତାହାକୁ ପ୍ରକଳ୍ପ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରି ତାର ସତ୍ୟାପନ କରାଯାଏ । ସମ୍ଭାବ୍ୟ କାରଣକୁ ବିଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଏ । ଏହି ପରୀକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ଯଦି ସମ୍ଭାବ୍ୟ କାରଣଟି କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାସ୍ତବ ସ୍ଥିତି ସହ ଅମେଳ ହୁଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ଘଟଣାଟିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ, ତେବେ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ତ୍ୟାଗ କରାଯାଇ ନୂତନ ପ୍ରକଳ୍ପ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । କୌଣସି ଘଟଣାର ଯଥାଯଥ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପାଇବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଧାରା ଅବ୍ୟାହତ ଥାଏ ଓ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ନାନା ପ୍ରକଳ୍ପର ଅପସାରଣ ଦେଇ ଯଥାର୍ଥ କାରଣଟି ଉଦ୍‌ଭାସିତ ହୋଇଥାଏ । ଅଧିକାଂଶ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆବିଷ୍କାର ପାଶ୍ଚାତରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ ପ୍ରୟାସର ଇତିହାସ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ହ୍ୱେଓଏଲ **WHEWELL** ଏକ ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପ ସଂରଚନା ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଏକ ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପର ପରିକଳ୍ପନା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନର ବିକାଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । କାରଣ ଏହାର ସଫଳତା

ଦ୍ୱାରା କୌଣସି ଘଟଣାର ସମୁଚିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଆରୋହମାନ ପଦ୍ଧତିର ଏହି ସୋପାନଟିର ମହ ୍ୱ ଅନସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ।

୩) ସାମାନ୍ୟୀକରଣ :

ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବା ହେଉଛି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ । କୌଣସି ଏକକ ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାରେ ବିଜ୍ଞାନ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଏ ନାହିଁ, ବରଂ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ । ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ ଦ୍ୱାରା କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ଦ୍ୱାରା ଆରୋହାନୁମାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧିତ ହୋଇଯାଏ ନାହିଁ । ବରଂ ଏହା ସାହାଯ୍ୟରେ ଯଦି ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ଘଟଣାର ସମୁଚିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ଭବ ହୁଏ ତେବେ ଯାଇ ଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତି ହୁଏ । ଯଦି ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପଦ୍ୱାରା କୌଣସି ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ସମ୍ଭବ ହେଉଛି ତେବେ ସେହି ଜ୍ଞାନର ଆଧାରରେ ଆମେ ଅନୁମାନ କରିଥାଉ ଯେ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ଘଟଣା ସେହି ପ୍ରକଳ୍ପ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହୋଇପାରିବ । ପରୀକ୍ଷିତ ବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଘଟଣାର ଜ୍ଞାନରୁ ସେହି ଶ୍ରେଣୀୟ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରିବାକୁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କୁହାଯାଏ । ଆରୋହାନୁମାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା । ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅସୀମ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯେତେବେଳେ କେତକ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ସେହି ଶ୍ରେଣୀୟ ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କୁହାଯାଏ । ଏହି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହିଁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନର ଉତ୍ସ । ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତି ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ଏଠାରେ ଆମେ କେତେକ ସାମାନ୍ୟ ନିୟମରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥାଏ । ସାମାନ୍ୟ ନିୟମ ପରୀକ୍ଷିତ ବା ଜ୍ଞେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅପରୀକ୍ଷିତ ଓ ଅଜ୍ଞେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ନେଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥାଏ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହ ଲଂଘନ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।

ଜନ୍ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ମିଲ୍ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଦ୍ୱାରା ଆରୋହାନୁମାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧିତ ହୋଇଥାଏ । ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ପରୀକ୍ଷଣଭି ିକ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିହେବ । ସେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିରୂପଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପା ଟି ପରୀକ୍ଷଣଭି ିକ ପ୍ରଣାଳୀର ବିସ୍ତୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ଯେ କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣ ନିରୂପଣ ପରେ ଅନାୟାସରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଇପାରିବ । ତେବେ ମିଲ୍ ଯେପରି କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଉପରେ ଆଧାରିତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ ଏକ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟ ଭାବେ ନେଉଥିଲେ ତାହା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଏକ ତାର୍କିକ ବା ଗାଣିତିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ନୁହେଁ, ସୁତରାଂ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ନିଶ୍ଚିତତା ମିଳିପାରିବ ନାହିଁ । ବରଂ ଏହା ବସ୍ତୁ ଜଗତର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରୁଥିବାରୁ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜ୍ଞାନ ସମ୍ଭାବନାମୟ ଅଟେ । କୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପ୍ରତିକୂଳ ଘଟଣା ବା ବିପରୀତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦ୍ୱାରା ମିଥ୍ୟା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଏକ ଅନୁଭୂତିସାପେକ୍ଷ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯାହା ସମ୍ଭାବନାମୟ । ତେବେ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ସୋପାନ ଭାବେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ବେଶ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

୪) ସତ୍ୟାପନ ବା ସମର୍ଥନ :

କୌଣସି ପ୍ରକଳ୍ପର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ପରେ ଏହାର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ସତ୍ୟାପନ **VERIFICATION** ର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଏ । ଯେଉଁ ସାମାନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟିର କଳ୍ପନା କରାଯାଏ ତାହାର ଯଥାର୍ଥତାକୁ ବିଭିନ୍ନ ପରିବେଶରେ, ସମୟରେ ଓ ସ୍ଥାନରେ ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖାଯାଏ । ଯଦି ତାହା ବିଭିନ୍ନ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଅନୁରୂପ ଘଟଣାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହେଉଛି ତେବେ ତାହାର ଯଥାର୍ଥତା ନେଇ ସନ୍ଦେହ ରହେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ସତ୍ୟାପନ ଅର୍ଥ ବାସ୍ତବ ଘଟଣା ସହ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ପ୍ରକଳ୍ପର ଯଥାର୍ଥତାକୁ ବିଭିନ୍ନ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ପରିସ୍ଥିତିରେ ମିଳାଇ ଦେଖିବା । ଅର୍ଥାତ ସତ୍ୟାପନ ଦ୍ୱାରା କୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଲବ୍ଧ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନଟି ଏକ ନିୟମ ଭାବେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ସତ୍ୟାପନ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ ଯଥା, ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସତ୍ୟାପନ ଓ ପରୋକ୍ଷ ବା ଅପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସତ୍ୟାପନ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସତ୍ୟାପନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ସମାହିତ ହୋଇଥାଏ । ପରୋକ୍ଷ ସତ୍ୟାପନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ସେମାନଙ୍କର ସତ୍ୟାସତ୍ୟକୁ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଏ । ତେବେ ସମର୍ଥନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଅବରୋହାନୁମାନ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ତର୍କବଚନରୁ ବିଶେଷ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ନିଃସୃତ କରି ସେଗୁଡ଼ିକର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଏ । ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅର୍ଥ ଏଥିରୁ ନିଃସୃତ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ବିଶେଷ ଘଟଣାକୁ ତଥ୍ୟ ସହ ମିଳାଇ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବା । ଯେତେବେଳେ ଏହିପରି ବିଭିନ୍ନ ବିଶେଷ ଘଟଣାମାନ ବିଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ତଥ୍ୟ ସହ ମେଳଖାଏ ସାମାନ୍ୟୀକରଣଟି ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଦୃଢ଼ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣରୁ ନିଃସୃତ ବିଶେଷ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ତଥ୍ୟ ସହ ବିଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତି ଓ ସମୟରେ ମିଳାଇ ଦେଖିବା ପରେ ଯାଇ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।

ଜେଭନ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସତ୍ୟାପନକୁ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । କୌଣସି ଆରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବାସ୍ତବ ଓ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ସତ୍ୟାପନ ନ ହେଲେ ଏହାର ଦୃଢ଼ୀକରଣ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ ତାହା ତଥ୍ୟଦ୍ୱାରା ବାରମ୍ବାର ସମର୍ଥିତ ହେବାଦ୍ୱାରା ଏହା ନିୟମରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଏ । ଯେହେତୁ ଏହି ସମର୍ଥନ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିରେ କରାଯାଏ, ଜେଭନ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିକୁ ଅଧିକ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଜେଭନଙ୍କର ଏହି ମତ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି ।

ଆରୋହାନୁମାନର ଏହି ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୋପାନ ଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ କ୍ରମ **ORDER** ଓ ତନ୍ତ୍ରକୁ **SYSTEM** ମଧ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା କେବଳ କେତୋଟି ପ୍ରାଥମିକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବା ବିଜ୍ଞାନର ସବିଶେଷ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ । ପରନ୍ତୁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଜନିତ ନିୟମ ଓ ଏକରୂପତାକୁ ସୁଶୃଙ୍ଖଳ ଭାବେ ଏକ କ୍ରମ ଭିତରେ ସଂଯୋଜିତ କରିବାକୁ ବିଜ୍ଞାନରେ ପ୍ରୟାସ କରାଯାଏ । ବିଜ୍ଞାନରେ ସମସ୍ତ ନିୟମ ସକଳକୁ ଏକ ତନ୍ତ୍ରରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କରିବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବେ ନିଆଯାଏ । କେତେକ ବିଶେଷ ଉନ୍ନତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଭାଗରେ ସକଳ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଜନିତ ନିୟମମାନଙ୍କୁ ଏହି କ୍ରମ ଓ ତନ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ସମସ୍ତ ନିୟମ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ଏକ ତନ୍ତ୍ରରେ ସନ୍ନିହିତ କରିବା ଆରୋହାନୁମାନର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସୋପାନ ଅଟେ । ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା, କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ଶୃଙ୍ଖଳା, ବସ୍ତୁ ଜଗତର ନିୟମ ଯାହାସବୁ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞେୟ ହୋଇଥାଏ ସେସବୁକୁ

କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ସମନ୍ୱିତ କରି ତନ୍ତ୍ରରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ମଧ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଚାରର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କେବଳ ତଥ୍ୟ ସ୍ତରରେ ସୀମିତ ରହେ ନାହିଁ, ବରଂ ଏହା ଦ୍ୱାରା ସକଳ ନିୟମ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ସ୍ତରରେ ଭିତ୍ତି ଯୋଗାଇବାକୁ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଏ । ଉଚ୍ଚରୁ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇ ବୈଜ୍ଞାନିକ ନିୟମ ସକଳକୁ ଏକ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ସଂହତି ଭିତରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ ହୁଏ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବିହୀନ ପ୍ରକଳ୍ପର ଭାବନା, ଯାହା ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି, ଉନ୍ନତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଭାଗ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହେବାରେ ଲାଗିଛି । ତେବେ ଏହି କ୍ରମ, ତନ୍ତ୍ର, ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଇତ୍ୟାଦି ଏହା ଦର୍ଶାଇଥାଏ ଯେ ବିଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗରେ ଆବିଷ୍କୃତ ନିୟମ, ଏକରୂପତା ଇତ୍ୟାଦି ପରସ୍ପର ଅସଂଯୋଜିତ ନୁହଁନ୍ତି । ବରଂ ସେସବୁ ଏକ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ କ୍ରମ ଭିତରେ ରହି ଏକ ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥାନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ ବିଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗରେ ଥିବା ନିୟମ ସକଳ ସୁସଂଯୋଜିତ, ପରସ୍ପର ସଂଲଗ୍ନ ଓ ବାସ୍ତବ ତଥ୍ୟ ସହ ସମତାଳଯୁକ୍ତ । ସୁତରାଂ ବିଜ୍ଞାନର ତଥ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯିବା ସହ ସାମାନ୍ୟୀକରଣଯୁକ୍ତ ନିୟମମାନଙ୍କୁ କ୍ରମ ଭିତରେ ରଖି ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିର୍ମାଣ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରାଯାଏ । ଏ ସମସ୍ତ କ୍ରିୟା କେବଳ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତି ଜରିଆରେ ସମାପିତ ହୋଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତି ସକଳ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ମୂଳ ଆଧାର ଅଟେ । ଘଟଣା ଓ ବସ୍ତୁମାନଙ୍କର ଅଧ୍ୟୟନ ବିଜ୍ଞାନର ପରିସରଭୁକ୍ତ ହେବା ବେଳେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀର ଅନୁଶୀଳନ ଏକ ମନନ ବା ଅନୁଚିନ୍ତାମୂଳକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଅଟେ ।

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଏକ ମନନ ଓ ଅନୁଚିନ୍ତାମୂଳକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ । ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଆରୋହାନୁମାନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରଣାଳୀ, ପଦ୍ଧତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ସହ ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୋପାନର ପ୍ରତ୍ୟୟାତ୍ମକ ଅନୁଶୀଳନ କରିଥାଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ ଭିତରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ କରିଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ ସଂପର୍କରେ ଆରିଷ୍ଟଟଲ, ବେକନ, ମିଲ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଯେଉଁ ବିଚାରର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲେ ତାହା ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଏହା ସଂପ୍ରତି ବହୁ କ୍ଷେତ୍ର ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରି ନାନା ଦିଗନ୍ତକୁ ସ୍ପର୍ଶ କଲାଣି । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରଣାଳୀ, ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ସହ ସଂପୃକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ, କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିରୂପକ ପଦ୍ଧତି, ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ସ୍ୱରୂପ, ବୈଜ୍ଞାନିକ କ୍ରମ, ତନ୍ତ୍ର, ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ, ଏକରୂପତା ଇତ୍ୟାଦି ବହୁ ସଂଯୁକ୍ତ ବିଷୟ ଉପରେ ଏହା ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରିଥାଏ । ଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପରେ ପ୍ରତ୍ୟୟଗତ ଅନୁଶୀଳନ ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପରିସରଭୁକ୍ତ ।

ସାରାଂଶ

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଅନୁମାନର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ

ଯେଉଁସବୁ ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅବଲମ୍ବନରେ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ନିଃସୃତ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ଅନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଅନୁମାନ ଯେତେବେଳେ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବେ ଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ ତାହାକୁ ଯୁକ୍ତି କୁହାଯାଏ । ଯୁକ୍ତି ବୈଧ କି ନୁହଁ ତାହାର ବିଚାର ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ କରାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିକୁ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତିରୁ ପୃଥକ କରବା ସହ ବୈଧତାର ମାନଦଣ୍ଡ ନିରୂପଣ କରିବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ ।

ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ଆକାରଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ଥିର କରିବା ଓ ଯଥାର୍ଥ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କେଉଁ ପ୍ରଣାଳୀ ଅବଲମ୍ବନରେ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ତାର ମାନଦଣ୍ଡ ସ୍ଥିର କରିବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟ ଅଟେ ।

ଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୋପାନରେ ଯେଉଁ ଅନୁମାନ, ଯୁକ୍ତି, ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଇତ୍ୟାଦି କରାଯାଏ ସେସବୁର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟାତ୍ମକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ହିଁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅଟେ ।

ଅବରୋହାନୁମାନର ସ୍ୱରୂପ

ଅବରୋହ ତର୍କ ଓ ଆରୋହ ତର୍କ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଦୁଇଟି ସାଧାରଣ ବିଭାଗ । ଉଭୟ ଏକ ଏକ ମୌଳିକ ଚିନ୍ତନ ପ୍ରଣାଳୀ । ସକଳ ଗାଣିତିକ ଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ହେବା ବେଳେ ସକଳ ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ।

ଅବରୋହ ତର୍କ ପଦ୍ଧତିରେ ଆକାରିକ ପ୍ରମାଣସିଦ୍ଧତାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ । ହେତୁବାକ୍ୟରେ ଯାହା ନିହିତାର୍ଥ ଥାଏ ତାହା ହିଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ । ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱସଂଗତ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିହିତ ଥାଏ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟ ତୁଳନାରେ କମ୍ ବ୍ୟାପକ ଅଟେ, ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ହେବା ନିଶ୍ଚିତ ଅଟେ ।

ଆରୋହାନୁମାନର ସ୍ୱରୂପ

ଆରୋହ ତର୍କପଦ୍ଧତି ବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ସ୍ୱରୂପ, ଲକ୍ଷଣ ଓ ସ ର୍ତମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଥାଏ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆମର ଅନୁଭୂତି ଅର୍ଥାତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣର ଆଧାର ଉପରେ ରୂପ ନେଇଥାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ, ସୁତରାଂ ଏଠାରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭିତରେ ତାର୍କିକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ନଥାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଆରୋହ ଲଂଫନ ଥାଏ ଓ ଏହା ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ଅଟେ । ସୁତରାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୟ ଅଟେ । ସମ୍ଭାବ୍ୟତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମାତ୍ରାଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଥାଏ । ଏଠାରେ ସତ୍ୟ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ଲକ୍ଷଣକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଏ ।

ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବରୋହାନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ

ଆରୋହ ଓ ଅବରୋହ ତର୍କପଦ୍ଧତି ପରସ୍ପର ସଂଲଗ୍ନ ଓ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୌଳିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ । ତେବେ ସେମାନଙ୍କ ସଂପର୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ମତ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ବିଶେଷକରି ଗୋଟିକୁ ଅନ୍ୟର ପୂର୍ବବ ୀ ବୋଲି ନେବା, ଗୋଟିଏ ପଦ୍ଧତିକୁ ଅନ୍ୟ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ମୌଳିକ ବୋଲି ବିଚାର କରିବା, ଗୋଟିକୁ ଅନ୍ୟସ୍ତରରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରିବା, ଅବରୋହ ତର୍କକୁ ଏକ ଅବତରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ ଆରୋହ ତର୍କକୁ ଅଧିରୋହଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଓ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ସ୍ୱୀକାର ନ କରିବା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ ।

ବରଂ ସେମାନେ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ଚିନ୍ତନ ପ୍ରଣାଳୀ ଭାବେ ସ୍ୱୀକୃତ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକର ପରିସର ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ।

ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ବିକାଶ

ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ବିଚାରରୁ ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଅବରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଉପରେ ବିସ୍ତୃତ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ତାହାର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଭି ିକୁ ଯେପରି ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲେ, ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରକୁ ସେପରି ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇନଥିଲେ । ବରଂ ଫ୍ରାନ୍‌ସିସ୍ ବେକନ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଉପରେ କିଛି ମୌଳିକ ଭାବନାର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ମିଲ୍ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ବହୁ ମୌଳିକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ଦିଗ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରିଥିଲେ । ପରେ ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଭି ି **PHILOSOPHY OF SCIENCE** ଉପରେ ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ବହୁ ନୂତନ ଚିନ୍ତାର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହୋଇଛି ।

ପ୍ରାଥମିକ ଓ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ

ଆରୋହାନୁମାନକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ, ଯଥା- ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ । ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରିତ ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ । ଏଠାରେ ଆରୋହ ଲଂଫନ ହେଉଥାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ କେତେକ ପରୀକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ସଂପର୍କରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ପରନ୍ତୁ ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବିହୀନ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ପ୍ରକଳ୍ପ ଭାବେ ନେଇ ନିୟମମାନଙ୍କୁ କ୍ରମରେ ରଖି ଏକ ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ । ତେବେ ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ଓ ସମ୍ଭାବନାମୟ ।

ଆରୋହଲଂଫନର ସମସ୍ୟା

ଆରୋହାନୁମାନରେ ହେଉଥିବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଏକ ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଯୁକ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ଅଟେ । ତେବେ ସୀମିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା, ଜ୍ଞେୟରୁ ଅଜ୍ଞେୟକୁ ଯିବା ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଆରୋହଲଂଫନ କୁହାଯାଏ ।

ଆରୋହଲଂଘନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଆରିଷ୍ଟଟଲ ଏକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ଅବତାରଣା କରିଥିଲେ । ମିଲ୍ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମ ଆଧାରରେ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହେବ ବୋଲି ମତ ଦେଇଥିଲେ । ଆଧୁନିକ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ଏହିସବୁ ସମାଧାନର ତ୍ରୁଟି ଓ ଜଟିଳତା ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ।

ଆରୋହାନୁମାନର ପଦ୍ଧତି

ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତି ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଜ୍ଞାନର ମୂଳଭିି । ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ସୋପାନର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତିର ସୋପାନଗୁଡ଼ିକ ହେଲା –

୧. ଘଟଣାମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସୋପାନ ସହିତ ସଂଜ୍ଞା ନିରୂପଣ, ବିଶ୍ଳେଷଣ ଓ ଅବାନ୍ତର ଉପାଦାନମାନଙ୍କର ଅପସାରଣ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ।

୨. ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପର ସଂରଚନା

୩. ସାମାନ୍ୟୀକରଣ

୪. ସତ୍ୟାପନ ଅର୍ଥାତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ଯଥାର୍ଥତା ନିରୂପଣ ପାଇଁ ପରୀକ୍ଷା ।

ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତ ସୋପାନ ମାନଙ୍କରେ ସକଳ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କ୍ରମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ସେସବୁକୁ ଏକ ତନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ସଂଯୋଜିତ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରାଯାଏ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ଅତି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ପ୍ରଦାନ କର -

I ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

II ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?

III ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ କେଉଁ ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ?

IV ଗାଣିତିକ ଅଧ୍ୟୟନ କେଉଁ ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ?

V ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଦୁଇ ମୌଳିକ ବିଭାଗ କ'ଣ ?

VI ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ କ'ଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥାଏ ?

VII ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ କାହାର ବ୍ୟାପକତା ଅଧିକ ?

VIII ଏକ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ଯୁକ୍ତି ଅବୈଧ ହୋଇପାରିବ କି ?

IX ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରିବ କି ?

X ଆକାରିକ ବୈଧତା କେଉଁ ଅନୁମାନର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ ?

XI ଏକ ସତ୍ୟ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କେଉଁ ଅନୁମାନର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଅଟେ ?

XII ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

XIII କେଉଁ ତର୍କବିତ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଆରୋହାନୁମାନ ଅବରୋହାନୁମାନର ପୂର୍ବବ ୀ ?

XIV କେଉଁ ତାର୍କିକଙ୍କ ମତରେ ଅବରୋହାନୁମାନ ଆରୋହାନୁମାନର ପୂର୍ବବ ୀ ?

XV କାହା ମତରେ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତି ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତି ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ମୌଳିକ ?

XVI ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

XVII ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବିହୀନ ପ୍ରକଳ୍ପ କେଉଁ ଆରୋହାନୁମାନ ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ?

XVIII ଆରୋହଲଂଫନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ମିଲ କେଉଁ ନିୟମର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି ?

XIX ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରଥମ ସୋପାନଟି କ'ଣ ?

XX ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିର ଶେଷ ସୋପାନଟି କ'ଣ ?

୨. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର -

I ଆରୋହାନୁମାନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ __________ ତର୍କବଚନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ ।

II ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ସମ୍ଭାବନାମୟ ହେବାବେଳେ __________ ତର୍କବଚନ ନିଶ୍ଚିତ ଅଟେ ।

III ଏକ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନରେ __________ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ କିଛି ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଦିଏ ନାହିଁ ।

IV __________ ଙ୍କ ମତରେ ଆରୋହାନୁମାନ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ସୋପାନରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

V __________ ଙ୍କ ମତରେ ଆରୋହାନୁମାନ ସତ୍ୟାପନପରେ ଯାଇ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

VI ଏକ ଶ୍ରେଣୀର କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ନେଇ ଅନୁମାନ କରିବାକୁ __________ କୁହାଯାଏ ।

VII __________ ଆରୋହାନୁମାନ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କ୍ରମ ଓ ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥାଏ ।

VIII ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଥିବା ଏକ ଆରୋହ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ __________ ତର୍କବଚନ ଅଟେ ।

IX ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନରେ ପ୍ରକଳ୍ପିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ __________ ପଦ୍ଧତିଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର କରାଯାଏ ।

X ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତିରେ __________ ସୋପାନ ଥାଏ ।

XI ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଆରୋହାନୁମାନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ଓ __________ ନିୟମ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

XII କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମାନୁଯାୟୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟ __________ ବିଶିଷ୍ଟ ।

୩. ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ଦିଅ -

I ଅନୁମାନ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

II ଯୁକ୍ତି କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?

III ଆରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ କ'ଣ ?

IV ଅବରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ସ୍ୱରୂପ କ'ଣ ?

V ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?

VI ଆରୋହ ଲଂଫନର ଅର୍ଥ କ'ଣ ?

VI ଆରୋହାନୁମାନର ସମସ୍ୟା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?

VII ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

IX ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନର ସ୍ୱରୂପ କ'ଣ ?

X କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

XI ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?

XII ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

XIII ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କ'ଣ ?

XIV ଆରୋହାନୁମାନର ସୋପାନ ଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ ?

XV ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କ'ଣ ?

XVI ଆକାରିକ ବୈଧତା କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

XVII ବୈଧତା ଓ ସତ୍ୟତା ମଧ୍ୟରେ କ'ଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି ?

XVIII ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସୋପାନ ସ୍ତରରେ କ'ଣ ଅପସାରଣ କରାଯାଏ ?

XIX ଏକ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ଉଦାହରଣ ଦିଅ, ଯେଉଁଠି ହେତୁବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିବ ।

XX ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିବା ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

୪. ଦୀର୍ଘ ଉ ରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ -

I ଆରୋହାନୁମାନ ଚିନ୍ତନ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

II ଅବରୋହାନୁମାନ ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କର ।

III ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପରିସର କ'ଣ ? ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର ।

IV ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବରୋହାନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ବୁଝାଅ ।

V ''ଅବରୋହାନୁମାନରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚିତମୂଳକ ହେବାବେଳେ ଆରୋହାନୁମାନରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ''- ଉକ୍ତିର ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ କର ।

VI ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ? ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନଠାରୁ ଏହା କିପରି ପୃଥକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର ।

VII ଆରୋହାନୁମାନର ସମସ୍ୟାଟି କ'ଣ ? ମିଲ୍‌ଙ୍କର ସମାଧାନ ଯଥାର୍ଥ କି ? ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର ।

VIII ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିର ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନ ଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ ? ଆଲୋଚନା କର ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୬

ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା

୬.୧ ଆରୋହାନୁମାନ :

ପୂର୍ବ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଆରୋହାନୁମାନର ସ୍ୱରୂପ, ସମସ୍ୟା ଓ ପଦ୍ଧତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ସେଥିରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଛି ଯେ ଅବରୋହାନୁମାନ ଓ ଆରୋହାନୁମାନ ବୌଦ୍ଧିକ ସ୍ତରରେ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ତାର୍କିକ ଚିନ୍ତନ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଅବରୋହ ପ୍ରଣାଳୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଆକାରଗତ ପ୍ରମାଣସିଦ୍ଧତା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ, ଫଳରେ ଏଠାରେ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଃସୃତ ହେଉଥାଏ । ଅପରପକ୍ଷରେ ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ଏକ ସତ୍ୟ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଜନିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆକାରଗତ ବୈଧତାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ ନାହିଁ । ବରଂ ଆରୋହାନୁମାନରେ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଏଠାରେ ଏକ ସତ୍ୟ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନକୁ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠଭାବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ଅବଶ୍ୟ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଏକ ତାର୍କିକ ପରିସରରେ ନିର୍ଣ୍ଣିତ ନହୋଇ ଏହା ବସ୍ତୁଗତ ତଥ୍ୟ ଅନୁସାରେ ନିରୂପିତ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ଆରୋହାନୁମାନ ଯୁକ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରେ ନାହିଁ, ବରଂ ଆରୋହ ଯୁକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ ଓ ପ୍ରକୃତିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଥାଏ । ଆମେ ଯେଉଁ ସବୁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରୁ ସେସବୁର ଆଧାର ଓ ଭି ି କାହା ଉପରେ ଗଢ଼ି ଉଠିବା ଆବଶ୍ୟକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ସେସବୁର ବିଶ୍ଲେଷଣ କରିଥାଏ । ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଦିଗ ଓ ସୋପାନ ବିଷୟରେ ବିଶ୍ଲେଷଣ କରି ତା'ର ସ୍ୱରୂପକୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଏଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରହିଥାଏ ।

ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଜନିତ ଅନୁଭୂତି ଉପରେ ରୂପରେଖ ନେଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ଆମ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ସେହିପରି ଆରୋହଲମ୍ଫନ ସକଳ ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ କେତେକ ପରୀକ୍ଷିତ ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଆଧାର ଉପରେ ଅପରୀକ୍ଷିତ ଓ ଅସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ଉପରେ କହିବା ବା ଜ୍ଞେୟ ଘଟଣାରୁ ଅଜ୍ଞେୟ ଘଟଣା ବିଷୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସିବା ଦ୍ୱାରା ଆରୋହଲମ୍ଫନ ହୋଇଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବସ୍ତୁତଃ ଆରୋହଲମ୍ଫନକୁ ଏକ ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ଭାବେ ନିଆଯାଏ । ଯେହେତୁ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଲଂଫନ ଥାଏ ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କେବଳ ସମ୍ଭାବନାମୟ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ଅଟେ, ସୁତରାଂ ଏଠାରେ ବିଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ନିଶ୍ଚିତତା **ANALYTIC CERTAINTY** ନଥାଏ । ଏକ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନର ବିପରୀତ ବଚନ ମଧ୍ୟ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ, କାରଣ, ଏହା ଏକ ବସ୍ତୁପରକ ତଥ୍ୟ ଦେଇଥାଏ ଯାହା ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରେ । ଯାହା ବସ୍ତୁଗତ ତଥ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସତ୍ୟ ତାହା ସମ୍ଭାବନାମୟ । ସୁତରାଂ ଆରୋହାନୁମାନ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରିତ, ଆରୋହଲମ୍ଫନଯୁକ୍ତ, ତଥ୍ୟ ଭି ିକ ଓ ସମ୍ଭାବନାମୟ । ଏହାହିଁ ଏହାର ମୌଳିକ

ସ୍ୱରୂପ । ଏହି ମାନଦଣ୍ଡରେ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତିନି ଶ୍ରେଣୀର ଆରୋହ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ତାହା ହେଲା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ, ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ବା ସରଳ ଗଣନାଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ସାଦୃଶ୍ୟ ଆରୋହାନୁମାନ ।

ଏପରି କେତେକ ଆପାତ ଆରୋହାନୁମାନ ରହିଛି ଯାହା ଆରୋହାନୁମାନର ଆଭାସ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ନୁହଁନ୍ତି । ଆରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକ ଅଭାବରେ କୌଣସି ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଆରୋହାନୁମାନ କହିବା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । ଆରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ସ୍ୱରୂପ ବିଷୟରେ ପୂର୍ବରୁ ଦର୍ଶାଯାଇଛି ଯେ ଏହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଏଠାରେ ଆରୋହଲଙ୍ଘନ ଥାଏ । ଏହା ତଥ୍ୟମୂଳକ ଓ ଏହା ସମ୍ଭାବନାଯୁକ୍ତ । ଏହି ଲକ୍ଷଣ ଅଭାବରେ କୌଣସି ବୌଦ୍ଧିକ ତାର୍କିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯିବା ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ ।

ତେବେ କେତେକ ଲେଖକ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀରେ ଯଥା, ଯଥାର୍ଥ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅଯଥାର୍ଥ ବା ତଥାକଥିତ ଆରୋହାନୁମାନ ଭାବେ ବିଭକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ତଥାକଥିତ ଆରୋହାନୁମାନ ଶ୍ରେଣୀରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭିିକ ଅନୁମାନ, ଯୁକ୍ତିସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଅନୁମାନ ଓ ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଅନୁମାନକୁ ସେମାନେ ସ୍ଥାନିତ କରିଥାନ୍ତି । ତେବେ ଯେହେତୁ ଏ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକର କିଛି ନା କିଛି ଅଭାବ ଥାଏ ସେମାନଙ୍କୁ ତଥାକଥିତ ଆରୋହାନୁମାନ କହିବାଦ୍ୱାରା କିଛି ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ । ତେଣୁ ଆଧୁନିକ ଲେଖକମାନେ ଏମାନଙ୍କୁ ଆରୋହାନୁମାନ ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରୁନାହାନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଏସବୁକୁ ହେତ୍ୱାଭାଷ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନା ଭିିକ ଅନୁମାନରେ ଆରୋହଲଙ୍ଘନ ନଥାଏ, କାରଣ ଏଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ସୀମିତ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଶ୍ରେଣୀଟି ବିଷୟରେ କହିବା ଦ୍ୱାରା ଆରୋହଲଙ୍ଘନର ଅଭାବ ରହିଥାଏ । ଆମେ ଯେତେବେଳେ କହୁ 'ଇଂରାଜୀ ବର୍ଷର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ମାସ ବତିଶ ଦିନରୁ କମ୍ ।', 'ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଛାତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଜାଣନ୍ତି ।', ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରତିଟି ଗ୍ରହ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଘୂର୍ଣ୍ଣାୟମାନ ।' ଇତ୍ୟାଦି, ଏଠାରେ କୌଣସିଟି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହ ଲଙ୍ଘନ ନାହିଁ । ସେହିପରି ଯୁକ୍ତିସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଅନୁମାନରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ବା ଗାଣିତିକ ତର୍କବଚନ ଯାହା ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିରେ କୌଣସି ଉଚ୍ଚତର ଉପପାଦ୍ୟରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ଏହିପରି ବିଚାର କରାଯାଏ ଯେ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ, ସେହି ଯୁକ୍ତି ସେହି ସ୍ତରର ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଖରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇପାରିବ । ଯଦି ଏକ ତ୍ରିଭୁଜର ତିନିକୋଣର ସମଷ୍ଟି ଦୁଇ ସମକୋଣ ହୁଏ ତେବେ ଯେକୌଣସି ତ୍ରିଭୁଜର ତିନିକୋଣ ମିଶିଲେ ଦୁଇ ସମକୋଣ ହେବ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ସେହିପରି ଦୁଇ ସନ୍ନିହିତ କୋଣ ମିଶି ଦୁଇ ସମକୋଣ ହେଲେ ଏହି ଭାବରେ କୁହାଯାଇ ପାରିବ ଯେ ଯେକୌଣସି ଦୁଇ ସନ୍ନିହିତ କୋଣର ମିଶ୍ରଣ ଦୁଇ ସମକୋଣ ହେବ । ଯେଉଁ ପ୍ରମାଣ ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ତାହା ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ବିଚାର ସ୍ତରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ତେବେ ଏହି ଚିନ୍ତନ ଅବରୋହାତ୍ମକ, ଏହା ଆରୋହାତ୍ମକ ନୁହେଁ । ଏହା କୌଣସି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉପରେ ଆଧାରିତ ନୁହେଁ ଓ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ବା ତଥ୍ୟଭିିକ ତର୍କବଚନ ନୁହେଁ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସାଧାରଣତଃ ଏକ ଗାଣିତିକ ତର୍କବଚନ ଯାହା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ସତ୍ୟ ଅଟେ । ସୁତରାଂ ଆରୋହାନୁମାନର ଅଧିକାଂଶ ଲକ୍ଷଣ ଏଠାରେ ନଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ସେହିପରି ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନ ଅନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଘଟଣାକୁ ସମ୍ବନ୍ଧନଦ୍ୱାରା ଏକ ଧାରଣା ବା ପ୍ରତ୍ୟୟ ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ

ଅଟ୍ଟାଳିକା ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ବୁଲି ଆସିବାପରେ ତାହା ଏକ 'ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ' ବୋଲି ଜଣେ ଧାରଣା ପୋଷଣ କରିଥାଏ । ସେଠାରେ କେତେକ ତଥ୍ୟକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବାପରେ ସେମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବନ୍ଧିତ କରି ଗୋଟିଏ ଧାରଣା ସାହାଯ୍ୟରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରକାର ଚିନ୍ତନ ପ୍ରକ୍ରିୟାଦ୍ୱାରା ପ୍ରତ୍ୟୟ ଗଠନ ବା ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ କୌଣସି ଆରୋହଲମ୍ଫନ ନଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଗଠନକୁ ଅନୁମାନ କୁହାଯାଇ ନପାରେ ଓ ଯେତେବେଳେ ଏହାଦ୍ୱାରା ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଏ ସେତେବେଳେ ଏଠାରେ ଯୁକ୍ତି ଅବରୋହାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭି ିକ, ଯୁକ୍ତିସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଓ ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ସକଳକୁ ଆରୋହାନୁମାନ ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇ ନାହିଁ । ବରଂ ସେସବୁ ଯେହେତୁ ଆରୋହାନୁମାନର ଆଭାସ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତି ସେସବୁକୁ ହେତ୍ୱାଭାଷ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଟିକିଏ ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ତେବେ ଏଠାରେ ଆରୋହାନୁମାନର ତିନୋଟି ପ୍ରଧାନ ବିଭାଗ ଯଥା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ, ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ବା ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ସାଦୃଶ୍ୟ ଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯିବ ।

୬.୨ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ :

ପୂର୍ବ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ସେହି ପଦ୍ଧତିକୁ ଏକ ସାଧନ ଭାବେ ଅବଲମ୍ବନ କରି ବିଜ୍ଞାନର ବିଶେଷ କ୍ଷେତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଆରୋହାନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ । ତେବେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରୟୋଗକରି ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସଂଜ୍ଞା, ସ୍ୱରୂପ ଓ ମୂଲ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା । ଏହାର ସଂଜ୍ଞା ଦିଆଯାଏ –

କେତେକ ଘଟଣାଜନିତ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ଉପରେ ନିର୍ଭରକରି ଏକ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟତା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବାକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ଏହି ସଂଜ୍ଞାରେ ତାହାର ସମସ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ହୋଇ ରହିଛି । ତେବେ ଏହାର ସ୍ୱରୂପକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ପୂର୍ବରୁ କେତେକ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ –

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ଏହା ଜ୍ଞେୟ ଯେ –

ପ୍ରଥମ ଗାଈ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଗାଈ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ।

ତୃତୀୟ ଗାଈ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ।

....

ଅତଏବ ସମସ୍ତ ଗାଈ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ।

ସାଙ୍କେତିକ ଯୁକ୍ତି ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶକଲେ –

କ$_୧$ ହେଉଛି ଖ

କ$_୨$ ହେଉଛି ଖ

କ$_୩$ ହେଉଛି ଖ

....

....

ସମସ୍ତ କ ହେଉଛି ଖ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ ।

(କ) ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ ।

ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ତର୍କବଚନ । ଅନ୍ତତଃ ଦୁଇଟି ପଦର ସଂଯୋଗଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିବା ଏବଂ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥିବା ବାକ୍ୟକୁ ତର୍କବଚନ କୁହାଯାଏ । ଏକ ପଦ ଏକ ଧାରଣା ଦେଉଥାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ଧାରଣା ନ ହୋଇ ଏକ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ ।

ଏହି ତର୍କବଚନ ଏକ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ନ ହୋଇ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ବସ୍ତୁପରକ, ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ଜଗତ ବିଷୟରେ କୌଣସି ତଥ୍ୟମୂଳକ ସୂଚନା ଦେଉଥାଏ । ଏହି ତର୍କ ବଚନରେ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ କିଛି ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଦେଉଥାଏ, ଯାହା ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରେ । ଏକ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ବା ଆଂଶିକ ଭାବେ ବ୍ୟକ୍ତ କରୁଥାଏ । ସୁତରାଂ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ସତ୍ୟ ହେବା ବେଳେ ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଘଟଣାର ଆଧାର ଉପରେ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହେଉଥାଏ । ଏଣୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସର୍ବଦା ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ହେବା ଉଚିତ ।

ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆଂଶିକ ନହୋଇ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ । ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କ ବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସୀମିତ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଶିଷ୍ଟ ନହୋଇ ଅସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଯଦି ଆମେ କହୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗାଈ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ଏହା ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବୁଝାଏ । ସେହିପରି 'କୌଣସି ପକ୍ଷୀ ଚତୁଃସ୍ପଦ ନୁହଁନ୍ତି' କହିବା ଦ୍ୱାରା ପକ୍ଷୀ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଏ । ଏହିସବୁ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଅସୀମ ସଭ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଯାହା ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଜ୍ଞେୟ – ଅଜ୍ଞେୟ, ବ ର୍ମାନ – ଅତୀତ – ଭବିଷ୍ୟତ ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟଗତ ସୂଚନା ଦେଉଥାଏ । 'କେତେକ ବେଙ୍ଗ ଧୂଷର' ବା 'କେତେକ ପକ୍ଷୀ ଧବଳ ନୁହଁନ୍ତି' ଇତ୍ୟାଦି ତର୍କବାକ୍ୟ ସାର୍ବିକ ନୁହନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଆଂଶିକ ତର୍କବାକ୍ୟ । ତେବେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସର୍ବଦା ସାମାନ୍ୟ ବା ସାର୍ବିକ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

(ଖ) ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆମର ଅନୁଭୂତିର ଆଧାର ଉପରେ ରୂପରେଖ ନେଇଥାଏ । ଆମେ

ଅନୁଭୂତିରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଆଧାରରେ, ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଜାଣିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଉ । ଯେଉଁ କେତେକ ହେତୁବାକ୍ୟକୁ ଭି ି ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ସେସବୁ ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ବିଶାଳ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଆମେ ଆମର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସାହାଯ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସକଳକୁ ଦେଖୁ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଆଧାର ଭାବେ ନେଇ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସିଥାଉ । ସୁତରାଂ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଏହି ଅନୁମାନର ମୂଳ ଆଧାର କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରାଥମିକ ଭାବେ ପ୍ରକୃତିରେ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସକଳକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରାଯାଏ । ଏହି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ହିଁ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ କରିବା ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସିବା ପାଇଁ ଭି ି ଯୋଗାଇଥାଏ । ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଆମର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ନିର୍ଭୁଲ ଓ ସଠିକ୍ କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଯନ୍ତ୍ରର ସହାୟତା ନିଆଯାଇଥାଏ । ମୋଟଉପରେ କହିଲେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଜନିତ ଅନୁଭୂତିର ଆଧାର ଉପରେ ହିଁ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରୂପ ନେଇଥାଏ ।

(ଗ) ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ ଥାଏ । ଯେହେତୁ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିହିତ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ, ଏଠାରେ ଆରୋହଲମ୍ଫନ ହେଉଥାଏ । ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ ଅର୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ, କେତେକରୁ ସକଳ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ, ଜ୍ଞେୟ ଘଟଣାରୁ ଅଜ୍ଞେୟ ଘଟଣା ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରିବା । କେତୋଟି ବେଙ୍ଗର ରକ୍ତ ଶିତଳ ଥିବା ଦେଖି ସମସ୍ତ ବେଙ୍ଗଙ୍କର ରକ୍ତ ଶିତଳ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରିବା, ଲୁହା ବିଦ୍ୟୁତ୍ ସୁପରିବାହୀ ହେବାର ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଦେଖି ଲୁହା ମାତ୍ରେ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ସୁପରିବାହୀ କହିବା ଦ୍ୱାରା ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ ହୋଇଥାଏ । ଏସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯେ କେବଳ ଜ୍ଞେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟରେ କହୁଥାଏ ତାହା ନୁହେଁ, ଏହା ଅଜ୍ଞେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟ ଦେଉଥାଏ । ସୁତରାଂ ଆରୋହଲମ୍ଫନ ସକଳ ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଟେ । ମିଲ ଓ ବେକନଙ୍କ ପରି ତାର୍କିକମାନେ ଆରୋହାନୁମାନର ଏହି ଲକ୍ଷଣ ଉପରେ ସର୍ବାଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ ବ୍ୟତୀତ କୌଣସି ଅନୁମାନ ଏକ ବୈଧ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ ।

(ଘ) ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ଅଟେ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେହେତୁ ଲମ୍ଫନ ଥାଏ, ତେଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବ୍ୟାପକତା ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କେବଳ ସମ୍ଭାବନାମୟ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ନିଶ୍ଚିତତା ନଥାଏ । ଅବରୋହ ଅନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ତର୍କବାକ୍ୟରୁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ନିଃସୃତ ହେବା ବେଳେ, ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତର୍କବାକ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ମାତ୍ର ସମର୍ଥନ କରୁଥାଏ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବାସ୍ତବ ଘଟଣାଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହେଉଥାଏ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବ୍ୟାପକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ସମ୍ଭାବନାମୟ ଅଟେ ।

(ଙ) ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ଜନିତ ଦୁଇ ମୌଳିକ ନିୟମକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ଆକାରଗତ ଭି ି ଭାବେ ନିଆଯାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ ଜନିତ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଏହି ଦୁଇ ନିୟମ ଉପରେ କେତେକ ତର୍କବିତ୍ ବହୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଛନ୍ତି । ଜ୍ଞେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅଜ୍ଞେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯେଉଁ ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ ହେଉଥାଏ, ତାହା ଏହି ଦୁଇ ନିୟମର ଆଧାରରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇ ପାରିବ ବୋଲି ମନେ କରାଯାଏ ।

କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ଆଧାରରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ସରଳ ଗଣନାଭି଼ିକ ଆରୋହାନୁମାନଠାରୁ ପୃଥକ କରାଯାଏ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମାନୁଯାୟୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାରଣଥାଏ । କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଦା ଏକ ନିୟତ ଓ ଅବ୍ୟଭିଚାରୀ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥାଏ । ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତା ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରକୃତି ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟକରେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ କାରଣରୁ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ଭବ ହେଉଥାଏ ସେହି କାରଣରୁ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ଅନୁରୂପ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସର୍ବଦା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ । ପ୍ରକୃତିର ଏହି ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ଭି଼ିକରି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ସୀମିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅନୁଭୂତିରୁ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ପରିକଳ୍ପନା ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ଆଧାରରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ସକଳ ଆରୋହାନୁମାନର ଭି଼ିଭାବେ ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତାକୁ ନିଆଯିବା ବେଳେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ କୋଡୋଟି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଧୂଆଁ ଦେଖିବା ପରେ ଏହାର କାରଣକୁ ଅନୁସନ୍ଧାନକରି ଏହା ନିଆଁ ଯୋଗୁଁ ସୃଷ୍ଟ ବୋଲି ଆମେ ଦେଖିଥାଉ । ଏହି ନିୟତ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ଆମେ ଅଗ୍ନିକୁ ଧୂମର କାରଣବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରୁ । କେତୋଟି ଘଟଣାରେ ଏହା ପରୀକ୍ଷିତ ଭାବେ ସତ୍ୟ ହେବା ପରେ ଏହାର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଧୂମର କାରଣ ଅଗ୍ନି ଅଟେ । ସୁତରାଂ ନିଆଁ ଓ ଧୂଆଁ ଭିତରେ ଏକ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସଂପର୍କ ରହିଥିବା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ଓ ବିନା ନିଆଁରେ ଧୂଆଁର ସୃଷ୍ଟି ହେବ ନାହିଁ ଏହା ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତା ନିୟମ ଭାବେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ଭାବେ ନିଆଯାଇଥାଏ ।

ତେବେ ସକଳ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଯେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ-ଆଧାରିତ ଏହା ଆଧୁନିକ ତର୍କବିତ୍ମାନଙ୍କର ଏକ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନୁହେଁ । ଏପରିକି କେତେକ ଉନ୍ନତ ବା ବିକଶିତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଭାଗ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମକୁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ପାଇଁ ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ନିୟମ ଭାବେ ନିଆଯାଏ ନାହିଁ । ପରିସଂଖ୍ୟାନ ତଥ୍ୟର ସମ୍ଭାବନାକୁ ନେଇ କେତେକ ସମୟରେ ଆରୋହାନୁମାନ କରାଯାଏ । ସେହିପରି ପରୋକ୍ଷ ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତହୀନ ପ୍ରକଳ୍ପ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ ଓ ଏସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମର ଗୁରୁତ୍ୱ ନଥାଏ । ସୁତରାଂ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ସକଳ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ଯେ ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଏହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ।

୬.୨.୧ ମୂଲ୍ୟାବଧାରଣ

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଉଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କେବଳ ସମ୍ଭାବନାମୟ । ଏହା ନିୟମଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ନିରଙ୍କୁଶ ଭାବେ ଧ୍ରୁବ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ତେବେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଏକ ପରିମାଣାତ୍ମକ ଅବଧାରଣା । ବସ୍ତୁତଃ କେତେକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ଓ ସେଠାରେ ସମ୍ଭାବନାର ସ୍ତର ବହୁତ ବେଶି । ତେବେ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ତଥ୍ୟ ଆଧାରିତ ଓ ବସ୍ତୁପରକ ସେଠାରେ କୌଣସି ତାର୍କିକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ଆଶାକରାଯାଇ ନପାରେ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀ ଅବଲମ୍ବନରେ ହେଉଥିବା ଆରୋହାନୁମାନ ଅନ୍ୟ ସ୍ତରର ଆରୋହାନୁମାନ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ । ମିଲ ଓ ବେନ୍‌ଙ୍କ ପରି ତର୍କବିତ୍ମାନେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଉପରେ ସର୍ବାଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଛନ୍ତି ।

ମିଲଙ୍କ ମତରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ଭାବନା ମୁଖ୍ୟତଃ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ଆଧାରିତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ । ଏହା ମୌଳିକତଃ ପ୍ରାଥମିକ ଆରୋହାନୁମାନର କେତେକ କ୍ଷେତ୍ର ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ । କାରଣର ଆବିଷ୍କାରକୁ ସେ ବିଜ୍ଞାନର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୋଲି ନେଉଥିଲେ । ତେବେ ତାଙ୍କର ଏହି ଭାବନା ସାଂପ୍ରତିକ ଅନ୍ୱେଷାରେ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ବିଜ୍ଞାନର ଦିଗନ୍ତ ଏତେ ସ୍ତରକୁ ସ୍ପର୍ଶକଲାଣି ଯେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ଜନିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଶ୍ଳେଷଣର ଏକ ଦିଗ ମାତ୍ର, ଏହା ବିଜ୍ଞାନର ସବିଶେଷ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ବରଂ ଆଧୁନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଚିନ୍ତନଧାରାରେ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗଦ୍ୱାରା ନୂତନରୁ ନୂତନ ପ୍ରକଳ୍ପ ସନ୍ଧାନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖାଯାଏ । ଘଟଣାମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରି ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ପ୍ରକଳ୍ପର ସଂରଚନା କରାଯାଇ ସେସବୁର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିରୂପଣ ଦ୍ୱାରା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରାଯାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଆଧୁନିକ ବିଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବିହୀନ ପ୍ରକଳ୍ପଦ୍ୱାରା ନିୟମ ସକଳକୁ କ୍ରମ ଭିତରେ ରଖି ଏକ ତନ୍ତ୍ର **SYSTEM** ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ କେତେକ ଅନୁଭବାତୀତ ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ପରୋକ୍ଷ ଅନୁମାନଦ୍ୱାରା ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏକ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରଣାଳୀ ଜରିଆରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇ ପାରିବ । ମିଲଙ୍କର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିରୂପଣ ଜନିତ ଏକ ସଙ୍କୁଚିତ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ ନହୋଇ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନର ନାନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇପାରିବ ।

୬.୩ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ବା ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ :

ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ତେବେ ଅବୈଜ୍ଞାନିକର ଅର୍ଥ ଏଠାରେ ବିଜ୍ଞାନ-ବିରୋଧୀ ନୁହେଁ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣ ଏଠାରେ ଅଭାବ ଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଆଧୁନିକ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ଶବ୍ଦ ପରିବର୍ େ 'ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ' ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରୁଛନ୍ତି । ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ନିକଟବର୍ ୀ ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦିଗରେ ଏହା ବେଳକେ ପ୍ରାଥମିକ ସୋପାନ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନର ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକ ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ ।

ସଂଜ୍ଞା :

କେତେକ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ବ୍ୟତିକ୍ରମହୀନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରି ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ନେଇ ଏହି ସଂଜ୍ଞାର ଲକ୍ଷଣକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଉ -

ପ୍ରଥମ, ଦ୍ୱିତୀୟ, ତୃତୀୟ .... ମଇଁଷି କଳା ।

ଚ଼ଳା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ରଙ୍ଗର ମଇଁଷି ଦୃଷ୍ଟ ନୁହେଁ ।

ଅତଏବ ସମସ୍ତ ମଇଁଷି କଳା ।

ଯୁକ୍ତିଟିକୁ ସାଙ୍କେତିକ ଭାବେ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ

କ$_{୧}$, କ$_{୨}$, କ$_{୩}$ .... ହେଉଛି ଖ ।

କୌଣସି କ ଖ ନହେବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅନୁଭୂତ ନୁହେଁ ।

ଅତଏବ ସମସ୍ତ କ ଖ ।

ଏହି ଆରୋହାନୁମାନର ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

(କ) ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଏକ ତଥ୍ୟ ଭି ିକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥାଏ । ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ତର୍କ ବଚନ ଯାହା ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ । ଏହି ପ୍ରକାରର ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତଥ୍ୟଗତ ସୂଚନା ଦେଉଥାଏ, ଯାହା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଆଧାରରେ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ଅଟେ । ପୁନଶ୍ଚ ଏହି ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଏକ ଅସୀମ ବାଚ୍ୟାର୍ଥବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟ । ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ଜ୍ଞେୟ, ଅଜ୍ଞେୟ, ବ ିମାନ, ଅତୀତ ବା ଭବିଷ୍ୟ ସମସ୍ତ ସଭ୍ୟଙ୍କ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେଉଥାଏ । ଆମେ ଯେତେବେଳେ ସମସ୍ତ ମଇଁଷି କଳା କହୁ ସେତେବେଳେ ମଇଁଷି ଶ୍ରେଣୀର ବ ିମାନ, ଅତୀତ ଓ ଭବିଷ୍ୟତର ସମସ୍ତ ସଭ୍ୟଙ୍କ ବିଷୟରେ ଏକ ତଥ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ବକ୍ତବ୍ୟ ରଖିଥାଉ ।

(ଖ) ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନରେ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଆମେ ଏପ୍ରକାର ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥାଉ । ଏଠାରେ କୌଣସି ବିପରୀତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆମର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇନଥାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନରେ ଯେପରି ଆମର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରା ଯାଇଥାଏ, ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ବ୍ୟତିକ୍ରମହୀନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସକଳର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ । କୌଣସି ବିପରୀତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଏଠାରେ ଆମର ସମ୍ମୁଖକୁ ଆସି ନଥାଏ । ବରଂ ଆମର ଅନୁଭୂତି ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ, ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଓ ପରିବ ିତ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସମାନଥାଏ । ଏହାକୁ ଆଧାରକରି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଯେବେ କୌଣସି ବିପରୀତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆମ ସମ୍ମୁଖକୁ ଆସେ, ତେବେ ଏହି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଅସତ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ।

(ଗ) ଏହି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ ରହିଥାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ପରି ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଏ । ସସୀମରୁ ଅସୀମ, ଜ୍ଞେୟରୁ ଅଜ୍ଞେୟ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ, ବ ିମାନରୁ ଭବିଷ୍ୟତ ଓ ଅତୀତ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯିବାରେ ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ ଥାଏ ।

(ଘ) ଏଠାରେ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତାରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରି ସାମାନ୍ୟୀକଣ କରାଯାଏ । ମଇଁଷିମାନଙ୍କୁ ଆମେ ସର୍ବଦା କଳା ଦେଖୁଥିବାରୁ ଆମେ ଅନୁମାନ କରୁ ଯେ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମରେ 'ସମସ୍ତ ମଇଁଷି କଳା' ହୋଇଥିବେ । ଏକ ଶ୍ରେଣୀର କେତେକଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯାହା ସତ୍ୟ, ସେହି ଜାତୀୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଖରେ ତାହା ସତ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ଏହାହିଁ ସରଳ ଆରୋହାନୁମାନର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ରୂପ ଅଟେ । ତେବେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ

ଯେପରି କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମ ଉପରେ ଆଧାରିତ ଥାଏ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ପ୍ରୟୋଗ ହେଉନଥାଏ । କେବଳ ଏହା ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତାକୁ ଆଶ୍ରୟକରି ରୂପ ନେଇଥାଏ ।

ତେବେ ଆମର ସମସ୍ତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେ ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ ତାହା ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । କୌଣସି ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ବା ଏକରୂପତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସଚେତନତା ନ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରିଥାଏ । ତେବେ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କୌଣସି ଶ୍ରେଣୀର ମୌଳିକ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟରେ ସଂପୃକ୍ତ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ, ଅନାବଶ୍ୟକ ଲକ୍ଷଣ ଉପରେ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣର ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ଯଥାର୍ଥତା ପାଇଁ ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥାଏ ।

(ଙ) ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଭି ି କେବଳ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଅଟେ । କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅନୁଭୂତିରୁ ଓ ବିଶେଷତଃ ବିପରୀତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ନହେବା ହେତୁ ଏକ ସାର୍ବିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଏ । ତେଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସର୍ବଦା ସମ୍ଭାବନାମୟ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ଆରୋହାନୁମାନ ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନଠାରୁ ପୃଥକ । ଯେଉଁଠି ସବୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷାକରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ତାହା ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପରୀକ୍ଷାରୁ ସକଳ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

ପୁନଶ୍ଚ ଏହି ଆରୋହାନୁମାନକୁ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ କୁହାଯାଏ, କାରଣ ଏଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ଜନିତ କୌଣସି ବ୍ୟାଖ୍ୟା ନଥାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମକୁ ଯେପରି ଏକ ମୌଳିକ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଆଯାଏ, ଏଠାରେ ସେପରି ନିଆଯାଏ ନାହିଁ । ବ୍ୟତିକ୍ରମହୀନତା ହିଁ ଏହି ଅନୁମାନର ମୂଳଭି ି, କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ନୁହେଁ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାହିଁ ମୌଳିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ, ଅନ୍ୟସବୁ ସ୍ତରରେ ଏହି ଦୁଇ ଅନୁମାନ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ।

୬.୩.୧ ମୂଲ୍ୟାବଧାରଣ

ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ଆଧାରିତ ନୁହେଁ । ଯଦି ଏହା ଏହି ନିୟମଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହୋଇପାରିବ ତେବେ ଏହା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଭାବେ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହେବ । ତେବେ ଏହି ଅନୁମାନର ମୂଳ ଆଧାର ହେଉଛି ବ୍ୟତିକ୍ରମହୀନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅନୁଭୂତି, ସୁତରାଂ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୟ । ସମ୍ଭାବନାମୟ ଏକ ମାତ୍ରାଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟର ସୂଚନାଦିଏ । ତେବେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ମାତ୍ରା ଅଧିକ ଥିବା ବେଳେ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା କମ୍ ଅଟେ ।

ଅବଶ୍ୟ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ସାଧାରଣ ଜୀବନଧାରାରେ ସର୍ବଦା ପ୍ରୟୋଗ ହେଉଥାଏ । ପ୍ରାକୃତିକ ସାଦୃଶ୍ୟତାକୁ ନେଇ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବା ଆମର ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନର ଏକ ସାଧାରଣ ଘଟଣା ଅଟେ । ଜଣେ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଭିତରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମାନସିକତା ନଥାଏ, ସୁତରାଂ କୌଣସି ବିଷୟରେ ପୁଂଖାନୁପୁଂଖ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ସେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସି ନଥାଏ, ବରଂ କେତେକ ଘଣଟାକୁ ଦେଖି ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବା ଏକ ସାଧାରଣ

ମନୋବୃ ି ଅଟେ । ତେବେ ବାସ୍ତବ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିପରୀତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଦ୍ୱାରା ମିଥ୍ୟା ପ୍ରମାଣିତ ନହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହାର ସତ୍ୟତା ଉପରେ ଆମର ଆସ୍ଥା ରହିଥାଏ । ଆମର ସାଧାରଣ ଅନୁଭୂତିରେ ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ନିୟତ ସମ୍ବନ୍ଧ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥିବାର କଳ୍ପନା ମଧ୍ୟ ସ୍ୱତଃ ମନକୁ ଆସିଥାଏ । ଏହିପରି ପ୍ରକଳ୍ପ ଯଦି ଏକ ବୃହ ର ପରିବେଶରେ ନାନା ଅନୁଭୂତି ମଧ୍ୟ ଦେଇ ସମର୍ଥିତ ହେଉଥାଏ ତେବେ ଏହାର ସତ୍ୟତା ନେଇ ଆମର ଆସ୍ଥା ରହିଥାଏ । ଏହି ପ୍ରକାର ଆସ୍ଥା ମଧ୍ୟରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଶୃଙ୍ଖଳା ଭିତରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାର ପ୍ରୟାସ ହୋଇଥାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ପାଇଁ ଏହା ଏକ ସୋପାନ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

ତେବେ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ କେବଳ କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଦେଖି ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ମାତ୍ର କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖି ଯଦି ଏହି ଅନୁମାନକୁ ଯଥେଚ୍ଛା ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ ତେବେ ଯୁକ୍ତି ପ୍ରମାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଧର୍ମର କେତେକ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଦେଖି ସେହି ଧର୍ମର ସମସ୍ତ ଲୋକ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ବୋଲି ମନେ କରିବା ଅବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଜନିତ ଆରୋହାନୁମାନ । ସୁତରାଂ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ପ୍ରୟୋଗବେଳେ ଏହାର ଯଥେଚ୍ଛା ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରତି ସଚେତନ ରହିବା ସହ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ, କାଳ ଓ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଏହାର ପରୀକ୍ଷାକରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସିବାଦ୍ୱାରା ଏହାର ନିର୍ଭରଶୀଳତା ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ନକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନଥାଇ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସଂଖ୍ୟା ଯେତେ ଅଧିକ ହେବ ଏହି ଆରୋହାନୁମାନର ଆପେକ୍ଷିକ ନିର୍ଭରଶୀଳତା ସେତେ ଅଧିକ ହେବ । ତେବେ କେବଳ ସକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତତାକୁ ଏହି ଆରୋହାନୁମାନର ଉତ୍ସ ବୋଲି ନିଆଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ବରଂ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କର ସାଦୃଶ୍ୟ ବା ମୌଳିକ ସ୍ୱରୂପ ଉପରେ ଏହି ଆରୋହାନୁମାନର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ସାଦୃଶ୍ୟ ଯଦି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ ନ ହୋଇ କେବଳ କୃତ୍ରିମ ବା ସହଜରେ ପରିବ ର୍ନୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ହୋଇଥିବ ତେବେ ଆରୋହାନୁମାନର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ମୂଲ୍ୟ ଅତି ଦୁର୍ବଳ ମନେହେବ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ''ଗେରୁଆ ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରୁଥିବା ସକଳ ବ୍ୟକ୍ତି ସାଧୁ'' ଏକ ଯଥାର୍ଥ ଆରୋହାନୁମାନ ନୁହେଁ । କାରଣ ବସ୍ତ୍ରଧାରଣ ସହିତ ସାଧୁତା ସେପରି ସମ୍ବନ୍ଧିତ ନୁହେଁ । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କୃତ୍ରିମ ଅଟେ । ଯେଉଁଠି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଲକ୍ଷଣ କୃତ୍ରିମ ଓ ସହଜରେ ପରିବ ର୍ନଶୀଳ ସେହି ପ୍ରକାରର କେତୋଟି ସକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆଧାରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସିବାଦ୍ୱାରା ଅନୁମାନର ମୂଲ୍ୟାବଧାରଣ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ନାହିଁ ।

ଉପସଂହାରରେ ଏହା କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସେପରି ମୌଳିକ ନୁହେଁ ଯାହା ପୂର୍ବରୁ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ପରିକଳ୍ପନା କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କେବଳ ମାତ୍ରା ବା ପରିମାଣଭି ିକ, କାରଣ ଉଭୟଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୟ । କାର୍ଯ୍ୟକାରଣର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଉପରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ନିଶ୍ଚିତ ବୋଲି ମନେ କରିବା ଓ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ସମ୍ଭାବନାମୟ ବୋଲି ନ୍ୟୂନ କରିବା ଯଥାର୍ଥ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ନୁହେଁ । ଯେହେତୁ ସକଳ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ଭି ି ଆଧାରିତ ନୁହେଁ ବା ସକଳ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଅବିଚାରିତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ନୁହେଁ ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୟ । ଅବଶ୍ୟ ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ପୃଥକ । ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଗୁଣଗତ ନୁହେଁ ବରଂ ମାତ୍ରାଗତ ।

୬.୪ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ :

'ସାଦୃଶ୍ୟ' ଶବ୍ଦଟି ବିବିଧ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ସାହିତ୍ୟରେ ଓ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସାହିତ୍ୟିକ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଉପମା ବା ଅଳଙ୍କାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାକୁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଜଟିଳ ବିଷୟରେ ଧାରଣାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ତାହା ସହ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବା ଏକ ପରିଚିତ ଭାବନା ସାଦୃଶ୍ୟ ଆଧାରରେ ତାହାକୁ ବୁଝାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ । ଗୋଟିଏ ଗୃହର ଧାରଣା ଆଧାରରେ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟୟଟିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଇ ଯଦି ଜଣେ କୁହନ୍ତି-

''ଗୋଟିଏ ଗୃହ ଯେପରି ପଥରରେ ନିର୍ମିତ, ବିଜ୍ଞାନ ସେହିପରି ତଥ୍ୟଦ୍ୱାରା ପୁଷ୍ଟ । ତେବେ ଗୋଟିଏ ପଥର ଗଦାକୁ ଯେପରି ଗୃହ କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ, ସେହିପରି କେତେକ ତଥ୍ୟର ସଂଗ୍ରହ ବିଜ୍ଞାନ ହେବନାହିଁ ।''

ଏହି ଉଦାହରଣରେ ବିଜ୍ଞାନକୁ ଏକ ଗୃହ ସହିତ ଓ ତଥ୍ୟକୁ ପଥର ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇଛି । ତେବେ ଏହା ଏକ ସାହିତ୍ୟିକ ବର୍ଣ୍ଣନା । ସାହିତ୍ୟିକ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ବିଭିନ୍ନ ଉପମା ଓ ଅଳଙ୍କାର ମଧ୍ୟଦେଇ ଗୋଟିଏ ଜଟିଳ ଭାବନାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରାଯାଇଥାଏ । ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ କିନ୍ତୁ ଦୁଇଟି ବସ୍ତୁର ସାଦୃଶ୍ୟ ଆଧାରରେ ଗୋଟିଏ ବିଷୟରେ ଭାବନାରୁ ଅନ୍ୟ ବିଷୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଦୁଇ ବା ଅଧିକ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ଯଦି ଲକ୍ଷଣଗତ ସାଦୃଶ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ତାହାକୁ ଆଧାରକରି ଗୋଟିକରେ କୌଣସି ନୂତନ ଲକ୍ଷଣରୁ ଅନ୍ୟଟି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେହି ଲକ୍ଷଣର ସମ୍ଭାବନା ନେଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ସାଦୃଶ୍ୟ ଅନୁମାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ ।

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ସେ ପ୍ରଥମେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଭାବନାକୁ ଗାଣିତିକ ସମାନୁପାତିକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । ଆମେ ଯେତେବେଳେ କହୁ **3 : 6 :: 5 : 10**, ଏଠାରେ **3** ଓ **6** ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଆନୁପାତିକ ସମ୍ବନ୍ଧ **5** ଓ **10** ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ବନ୍ଧ ସହ ସମାନ । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ଆଧାରରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ତୁଳନା କରାଯାଉଥିଲା, ଯେପରି ଗ୍ରାମ : ଜନତା :: ଜଙ୍ଗଲ : ପଶୁ । ଆଧୁନିକ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଭାବନାକୁ ଅନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ସବୁ ଆଲୋଚନା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଆରୋହାନୁମାନର ସଂଜ୍ଞା ଏପରି ଦିଆଯାଇଥାଏ :

ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ଲକ୍ଷଣଗତ ସାଦୃଶ୍ୟରୁ ଗୋଟିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ନୂତନ ଲକ୍ଷଣର ଅନୁଭୂତି ଯୋଗୁଁ ସେହି ଲକ୍ଷଣଟିକୁ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନୁମାନ କରିବା ହିଁ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ।

ଏହି ସଂଜ୍ଞାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ଆମେ ଏହି ପ୍ରକାର ଯୁକ୍ତିର ସାଙ୍କେତିକ ଓ ମୂ ର୍ ଉଦାହରଣ ନେଇ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା –

ସାଙ୍କେତିକ ଉଦାହରଣ

କ, ଖ ଓ ଗ ମଧ୍ୟରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ରହିଛି, କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଖରେ ବ, ଭ ଲକ୍ଷଣ ଅଛି । କ ଓ ଖ ପାଖରେ 'ମ' ଲକ୍ଷଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ହେଲା । ଅତଏବ ଗ ପାଖରେ ମ ଲକ୍ଷଣ ରହିବା ସମ୍ଭବ ।

ମୂ ର୍ ଉଦାହରଣ

୧. ଓଡ଼ିଶା, ବିହାର ଓ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ଆଦିବାସୀଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଜନସଂଖ୍ୟାର ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଅଂଶ । ତିନି ପ୍ରଦେଶରେ ଆଦିବାସୀଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ସ୍ଥିତି, ଜୀବନଧାରା ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା, ପରମ୍ପରା ଇତ୍ୟାଦି ଭିତରେ ଅନେକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଛି ।

ଏକ ଅଧ୍ୟୟନରୁ ଏହା ଜଣାଯାଏ ଯେ ଓଡ଼ିଶା ଓ ବିହାରରେ ଆଦିବାସୀଙ୍କର ମହିଳାମାନଙ୍କର ସାକ୍ଷରତାର ହାର ଶତକଡ଼ା ୧୦ । ଅତଏବ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଆଦିବାସୀ ମହିଳାମାନଙ୍କର ସାକ୍ଷରତାର ହାର ୧୦% ପାଖାପାଖି ହେବା ସମ୍ଭବ ।

୨. ଥୋମାସ ରେଡ଼ଙ୍କର ଉଦାହରଣଟିକୁ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଲେଖକମାନେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ତେବେ ତାଙ୍କ ପ୍ରଦ ଉଦାହରଣଟି ଏହି ପ୍ରକାର ଅଟେ :

ଆମେ ବାସ କରୁଥିବା ପୃଥିବୀ ସହ ବୃହସ୍ପତି, ମଙ୍ଗଳ, ଶୁକ୍ର, ଶନି ଇତ୍ୟାଦି ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବା ଆମେ ଦେଖୁ । ସେମାନେ ପୃଥିବୀପରି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଘୂର୍ଣ୍ଣାୟମାନ, ଯଦିବା ସେମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତି ଓ ଘୂର୍ଣ୍ଣୟ ସମୟ ପୃଥକ ଅଟେ । ପୃଥିବୀ ଯେପରି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପାଖରୁ ଆଲୋକ ପାଏ ସେହି ସବୁ ଗ୍ରହମାନେ ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ଆଲୋକ ପାଇଥାନ୍ତି । ପୃଥିବୀ ଯେପରି ନିଜର କକ୍ଷ ଚାରିପଟେ ଘୂରେ, ସେହି ଗ୍ରହ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ନିଜ ନିଜର କକ୍ଷ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଘୂରନ୍ତି । ପୃଥିବୀରେ ଯେପରି ଦିନ ରାତିହୁଏ ଅନ୍ୟ ଗ୍ରହମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଦିନ ରାତିହୁଏ । ପୃଥିବୀର ଉପଗ୍ରହ ଯେପରି ଚନ୍ଦ୍ର, ସେହିପରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରହର ଉପଗ୍ରହମାନ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ପୃଥିବୀ ଯେପରି ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ନିୟମଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ, ଅନ୍ୟ ଗ୍ରହ ସକଳ ମଧ୍ୟ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ । ଏହିସବୁ ସାଦୃଶ୍ୟ ଆଧାରରେ ଏହା ଅନୁମାନ କରିବା ଅଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ପୃଥିବୀରେ ଯେପରି ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରର ଜୀବ ଜଗତ ରହିଛି, ଅନ୍ୟ ଗ୍ରହରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଜୀବ ଜଗତ ଥାଇପାରେ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ଯେପରି ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ଆମର ନିତି ଦିନିଆ ଆଲୋଚନାରେ ବା ବିଚାରରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଅନୁମାନର ମଧ୍ୟ ସେପରି ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ମୁଁ ଚଢୁଥିବା ଗାଡ଼ିଟି ଭଲ ପଡ଼ିଥିବାରୁ ସେହି ବ୍ରାଣ୍ଡର ଗାଡ଼ି ଯେ ଭଲ ମୁଁ ଏହା ଅନୁମାନ କରିଥାଏ । ସତ୍ୟଜିତ ରାୟଙ୍କର ଦେଖିଥିବା ଚଳଚିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ମୋ ପାଇଁ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇଛି । ତେଣୁ ମୁଁ ଅନୁମାନ କରେ ଯେ ତାଙ୍କର ନୂତନ ଚଳଚିତ୍ରଟି ମୋ ପାଇଁ ବେଶ୍ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହେବ । ଆମେ ବାସ୍ତବ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରୁଥିବା ଏହି ଯୁକ୍ତି ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଶ୍ରେଣୀର ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ ଅଟେ ।

ତେବେ ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଯୁକ୍ତିରେ ଯେ ମାତ୍ର ଦୁଇ ତିନୋଟି ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣା ଥାଏ ଓ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇ, ତିନୋଟି ଲକ୍ଷଣର ସାଦୃଶ୍ୟ ରହିଥାଏ ଏହା କହିବା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । ବସ୍ତୁ ଓ ଲକ୍ଷଣର ସଂଖ୍ୟା ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇପାରେ । ଏଠାରେ ବସ୍ତୁ ଓ ଲକ୍ଷଣର ସଂଖ୍ୟା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ, ବରଂ ସାଦୃଶ୍ୟଗତ ଲକ୍ଷଣ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅଟେ ।

୬.୪.୧ ସାଦୃଶ୍ୟ ଆରୋହାନୁମାନର ଲକ୍ଷଣ :

(କ) ସାଦୃଶ୍ୟ ଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହାନୁମାନର ସମସ୍ତ ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରିତ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ହୋଇଥାଏ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ତୁଳନା କରି ସେମାନଙ୍କର ସାଦୃଶ୍ୟ ଓ ଭିନ୍ନତା ଦେଖିବାପରେ ଗୋଟିକରେ ରହିଥିବା କୌଣସି ଲକ୍ଷଣକୁ ଅନ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଘଟଣା ବା ବସ୍ତୁମାନଙ୍କର ସାଦୃଶ୍ୟ ବା ଭିନ୍ନତାକୁ ସ୍ଥିର କରିବାକୁ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଆବଶ୍ୟକତା ଆସିଥାଏ । ବିନା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

(ଖ) ଏହି ଅନୁମାନରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ନହୋଇ ବିଶେଷ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ । ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣାମାନଙ୍କର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଆଧାରରେ ଗୋଟିଏ ବିଷୟରେ କୌଣସି ଲକ୍ଷଣର ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଏଠାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ । ତେବେ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯଦିବା ଏକ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ, ଏଠାରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବେ ଥାଏ । କାରଣ କେତେକ ଘଟଣା ବା ବସ୍ତୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ସକଳକୁ ସ୍ଥିର କରିବାବେଳେ ସେମାନଙ୍କୁ ଏକ ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଏ । ପୃଥିବୀ, ବୃହସ୍ପତି, ମଙ୍ଗଳ, ଶନି, ଶୁକ୍ର ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ବିଷୟରେ ତୁଳନା କରିବାବେଳେ ସେମାନେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ଯଥା ''ସକଳ ଗ୍ରହ''ରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥାନ୍ତି । ସେହିପରି ଗୋଟିଏ ମାର୍କାର ଗାଡ଼ି ସକଳ, ଜଣେ ପ୍ରଯୋଜକର ଚଳଚିତ୍ର ସକଳ ଇତ୍ୟାଦି ଏକ ଏକ ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଯେଉଁଠି ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଭାବନା ଆସେ ତାହା ସାମାନ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ବସ୍ତୁ ବା ଏକ ଘଟଣା ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ଦେଉଥିବାରୁ ତାହା ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ ।

(ଗ) ବସ୍ତୁମାନଙ୍କ ଭିତରେ କେତେକ ଲକ୍ଷଣ ସାଦୃଶ୍ୟକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ରହିଛି ବୋଲି ଏଠାରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ତେବେ ବସ୍ତୁମାନଙ୍କର ବା ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସକଳର ସମସ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ସାଦୃଶ୍ୟକୁ ଜାଣିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । କେବଳ କେତେକ ବିଶେଷ ସାଦୃଶ୍ୟକୁ ଦେଖି ଏକ ନୂତନ ଲକ୍ଷଣକୁ ଏଠାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ସାଦୃଶ୍ୟ ଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଏଥିପାଇଁ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସାଦୃଶ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

(ଘ) ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନରେ ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ ଥାଏ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ତାହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ହୋଇନଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏଠାରେ ଜ୍ଞାତ ବିଷୟରୁ ଅଜ୍ଞାତ ବିଷୟକୁ ବା ଅଧିଗତ କ୍ଷେତ୍ରରୁ ଅନଧିଗତ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଗତି ହେଉଥାଏ । ତେଣୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ପରି

ଏଠାରେ ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ ରହିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ବା ସରଳ ଗଣନା ଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ସକଳ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଅଥଚ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତୋଟି ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଗୁଣଗତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଆଧାରରେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଗୁଣରେ ସମାନ ଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଅନୁମାନ ଦ୍ୱୟରେ ଆରୋହଲମ୍ଫନ ସଂଖ୍ୟା ଆଧାରରେ କେତେକର କୌଣସି ଲକ୍ଷଣରୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ସେହି ଲକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଗତି କରିବା ବେଳେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷର କେତେକ ଲକ୍ଷଣରୁ ସେହି ବିଶେଷର ଅଧିକ ଲକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଗତି ହୋଇଥାଏ । ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ କେଉଁଠି ସଂଖ୍ୟା ବା ପରିମାଣ ସ୍ତରରେ ହେବା ବେଳେ କେଉଁଠି ଏହା ଗୁଣଗତ ସ୍ତରରେ ହୋଇଥାଏ । କୌଣସି ବସ୍ତୁରେ ଆମେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିନଥିବା ଗୁଣର ଉପସ୍ଥିତି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ, କାରଣ ସେହି ବସ୍ତୁସହ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବା କେତେକ ବସ୍ତୁ ପାଖରେ ସେ ଗୁଣଟି ଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ଯେହେତୁ ପୃଥିବୀ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରହମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେତେକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ପୃଥିବୀରେ ଜୀବ ଜଗତ ଥିବାରୁ ଅନ୍ୟ ଗ୍ରହରେ ମଧ୍ୟ ଜୀବଜଗତ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

(ଙ) ସାଦୃଶ୍ୟ ଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନ୍ୟ ସକଳ ଆରୋହାନୁମାନ ପରି ସମ୍ଭାବନାମୟ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ । ଅର୍ଥାତ୍ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ନିହିତାର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧ ନଥାଏ । ତେବେ ସମ୍ଭାବନା ଭିତରେ ମାତ୍ରାଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥାଏ, କେଉଁଠି ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ଅଧିକ ହୋଇପାରେ, କେଉଁଠି ଏହା କମ୍ ହୋଇପାରେ । କେତେକ ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନା ବହୁ ଅଧିକ । ଯେଉଁଠି ଅଧିକ ତାହା ଏକ ସବଳ ଯୁକ୍ତି ଓ ଯେଉଁଠି ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା କମ୍ ତାହା ଏକ ଦୁର୍ବଳ ଯୁକ୍ତି ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ତିନୋଟି ଲକ୍ଷଣ ଯଥା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ହେବା, ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ ଯୁକ୍ତ ହେବା ଓ ସମ୍ଭାବନାମୟ ହେବା ରହିଥାଏ । ତେବେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହୋଇଥାଏ ତାହା ଏକ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ଆଧାରରେ ହୋଇଥାଏ ବୋଲି ସାଧାରଣତଃ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ସାଦୃଶ୍ୟ ଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ଭବ ନଥାଏ ବୋଲି ସାଧାରଣତଃ ଅଧିକାଂଶ ଲେଖକ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ତେବେ ସଂପ୍ରତି କେତେକ ଲେଖକ ଏହି ମତ ଗ୍ରହଣ କରୁନାହାନ୍ତି । ଏମ୍ କୋପି ଓ କାର୍ଲ କୋହେନଙ୍କ ମତରେ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିପାରେ । ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାଦୃଶ୍ୟଥାଏ ତାହା ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଉଥିବା ଲକ୍ଷଣର କାରଣ ହୋଇପାରେ ବା ହୋଇନପାରେ । ତେବେ ହେତୁବାକ୍ୟର ସକଳ ଲକ୍ଷଣ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଲକ୍ଷଣ ଏକତ୍ର ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାରଣର କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରନ୍ତି । ଜଣେ ରୋଗୀର କେତେକ ଲକ୍ଷଣକୁ ଦେଖି ଅନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଏଠାରେ ପର୍ଯବେକ୍ଷିତ ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କ ସହିତ ଅପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଲକ୍ଷଣର କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ନଥାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୋଗର ସେ ସମସ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ପରିଣାମ ହୋଇପାରନ୍ତି । ତେଣୁ ସମସ୍ତ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଯେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରୁ ରହିତ ଏହା କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ଆଧୁନିକ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ମତପୋଷଣ କରୁଛନ୍ତି । ତେବେ ଯେଉଁଠି ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ

ଆରୋହାନୁମାନ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ସେଠାରେ ଏହାର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ଅଧିକ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ ମନେହୁଏ ।

ପୁନଶ୍ଚ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ଯେପରି ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣ ଭାବେ ରହିଥାଏ ସାଦୃଶ୍ୟଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷଷର ଏହି ଲକ୍ଷଣ ରହିଥିଲେ ବି ଏହି ଅନୁମାନର ଏହା ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ନୁହେଁ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ସରଳ ଗଣନାଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର କେତେକଙ୍କ ପାଖରୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏଠାରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତା ଆଧାର ଉପରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଯେହେତୁ କୌଣସି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନଥାଏ ତେଣୁ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ସାଦୃଶ୍ୟଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବସ୍ତୁର ଲକ୍ଷଣଗତ ସାଦୃଶ୍ୟକୁ ଆଧାରକରି ଅନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣକୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଏଠାରେ ଅନୁମାନର ଆଧାର ହେଉଛି ସାଦୃଶ୍ୟ । ତେବେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ସାଦୃଶ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ନିହିତ ଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସାଦୃଶ୍ୟ ଆଧାରରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ରୂପ ନେଇଥାଏ । ଏହାକୁ ଏପରି ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ–

କ, ଖ, ଗ .... ପାଖରେ ମ ଲକ୍ଷଣ ଥିବା ଆମେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁ ।

ଚ, ଛ, ଜ .... ଓ କ, ଖ, ଗ .... ମଧ୍ୟରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ ଯେହେତୁ ସେମାନେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ଅତଏବ ଚ, ଛ, ଜ .... ଓ ସେ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଖରେ ମ ଲକ୍ଷଣ ରହିପାରେ ।

ଏହି ଆଧାରରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ସାଦୃଶ୍ୟଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବା ଦେଖାଯାଏ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ସାଦୃଶ୍ୟଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେପରି ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଓ ପାର୍ଥକ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ ସରଳ ଗଣନାଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ସାଦୃଶ୍ୟଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ସେହିପରି ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଓ ପାର୍ଥକ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ସରଳ ଗଣନାଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅପ୍ରତିହତ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥାଏ । ତେବେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାଦୃଶ୍ୟକୁ ଅନୁମାନର ମୁଖ୍ୟ ଆଧାର ଭାବରେ ଯେପରି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ସରଳ ଗଣନାଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେହି ସାଦୃଶ୍ୟ ହିଁ ଅନୁମାନର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଭିି ହୋଇଥାଏ । ସେଠାରେ ଯୁକ୍ତି ଏହି ପ୍ରକାର ହୋଇଥାଏ –

ଟ, ଠ, ଡ଼ .... ପାଖରେ 'ର' ଲକ୍ଷଣ ବିଦ୍ୟମାନ

ତ, ଥ, ଦ .... ଓ ଟ, ଠ, ଡ଼ .... ମଧ୍ୟରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ, ଯେହେତୁ ସେମାନେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ଅତଏବ ତ, ଥ, ଦ, ... ଓ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଖରେ ର ଲକ୍ଷଣ ରହିବା ସମ୍ଭବ ।

ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ସାଦୃଶ୍ୟକୁ ଆଧାରକରି କେତେକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଉଛି । ସୁତରାଂ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ପାଇଁ ସାଦୃଶ୍ୟକୁ ଏକ ପ୍ରଧାନ ଆଧାରଭାବେ ନିଆଯାଇଥାଏ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଜ୍ଞାନ ଓ ଅନୁମେୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ହିଁ ଅବଲମ୍ବନ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ତେବେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ସାଂଖ୍ୟିକ ପରିମାଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର ନକରି କେଉଁ ଲକ୍ଷଣ ଉପରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ତାହା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମନେହୁଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ତାହା ସାଦୃଶ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ସହ କିପରି ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ତାହା ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ସାଦୃଶ୍ୟର ଗୁଣାତ୍ମକ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହିଁ ସାଦୃଶ୍ୟ ଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ପ୍ରଧାନ ଅବଲମ୍ବନ ଅଟେ ।

୬.୪.୨ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ମୂଲ୍ୟ ନିରୂପଣ

ପୂର୍ବରୁ ଏହା ଦର୍ଶାଯାଇଛି ଯେ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ଓ ଏହା କେବେହେଲେ ନିଶ୍ଚିତତାମୂଳକ ନୁହେଁ । ତେବେ ସମ୍ଭାବନାମୟ ଧାରଣା ମାତ୍ରାଗତ ଅଟେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମାତ୍ରାର ପରିମାଣ ଅଧିକ ବା କମ୍ ହୋଇପାରେ । କେତେକ ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଅନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ଓ ଯଥାର୍ଥ, ଅଥଚ ଅନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱହୀନ ଓ ଅଯୌକ୍ତିକ । ତେବେ କେଉଁଠି ଏହା ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ଓ କେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୁରୁତ୍ୱହୀନ ତାହାର ମୂଲ୍ୟାୟନ ପାଇଁ କିଛି ମାନଦଣ୍ଡ ରହିବା ବିଧେୟ । ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଭି ିକ ଅନୁମାନର ମୂଲ୍ୟାୟନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ମାନଦଣ୍ଡ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ତାହା ଏଠାରେ ଆଲୋଚ୍ୟ । ସେହି ମାନଦଣ୍ଡ ଆଧାରରେ ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଆରୋହାନୁମାନର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରାଯିବା ସମ୍ଭବ ।

ଏକ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ମୂଲ୍ୟ ବିଶେଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସାଦୃଶ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକର ମୂଲ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ସଂଖ୍ୟାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯିବା ବେଳେ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲକ୍ଷଣର ମହ ୍ୱକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ । ମନେ କରାଯାଉ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଗୋଟିଏ କମ୍ପାନୀର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରତିରୂପ **MODEL** ର ଜୋତା ବ୍ୟବହାର କରି ଦେଖିଲେ ଯେ ତାହା ସେତେ ଭଲ ପଡୁନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଦୁଇଜଣ ବନ୍ଧୁ ସେହି ପ୍ରତିରୂପ ଜୋତା ବ୍ୟବହାର କରି ଦେଖିଲେ ଯେ ସେ ଜୋତା ଶୀଘ୍ର ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଉଛି । ଏଠାରେ ଏହି ସଂଖ୍ୟା ଆଧାରରେ ସେହି କମ୍ପାନୀର ସେହି ପ୍ରତିରୂପ ଜୋତା ଉ ମ ମାନର ନୁହେଁ ଏହା ଅନୁମାନ କରିବା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ । ଏଠାରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ସଂଖ୍ୟା ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟତା ପାଇଁ ଭି ି ଯୋଗାଇଥାଏ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ସଖ୍ୟା ଯେତେ ଅଧିକ ହେବ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ସେତେ ଅଧିକ ହେବ । ତେବେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ସଂଖ୍ୟା ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭିତରେ କୌଣସି ଗାଣିତିକ ଅନୁପାତ ନଥାଏ, ବରଂ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ଯଦି ଏକା ପ୍ରତିରୂପ (ବ୍ରାଣ୍ଡର) ଦୁଇଟି ସ୍କୁଟର ଏକ ଲିଟର ପେଟ୍ରୋଲ ପିଛା ୪୦ ରୁ ୪୨ କି.ମି. ଦୂରତା ଦେଖାଉଛି, ତେବେ ସେହି ପ୍ରତିରୂପ ବା ଛା ର ଅନ୍ୟ ସ୍କୁଟର ମଧ୍ୟ ଏକ ଲିଟର ପିଛା ସେତିକି ଦୂରତା ଦେଖାଇବ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରିବ । ଏସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ସଂଖ୍ୟା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

ଗୋଟିଏ ସାଦୃଶ୍ୟଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନରେ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଲକ୍ଷଣର ତୁଳନା କରାଯାଉଛି ସେହି ଲକ୍ଷଣମାନ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯଦି ବସ୍ତୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଉପର ଠାଉରିଆ ନହୋଇ ମହ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ଯଦି ଜଣେ ଡାକ୍ତର ନିଜର ଅନୁଭୂତିରୁ ଦେଖନ୍ତି ଯେ ଏକ ରକମର ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରକାଶ କରିଥିବା ଖ, ଗ, ଘ ରୋଗୀ 'ଲ' ଜାତୀୟ ଔଷଧ ସେବନ ଦ୍ୱାରା ସୁସ୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି ତେବେ ସମାନ ପ୍ରକାର ଲକ୍ଷଣ ବ୍ୟକ୍ତ କରୁଥିବା 'କ' ରୋଗୀଟି ମଧ୍ୟ ଲ ଜାତୀୟ ଔଷଧ ସେବନଦ୍ୱାରା ସୁସ୍ଥ ହୋଇପାରିବ । ଏହି ଯୁକ୍ତିଟିର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ଅଧିକ, କାରଣ ଖ, ଗ, ଘ ଓ କ ରୋଗୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଲକ୍ଷଣର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଛି । ସୁତରାଂ ଯେଉଁ ଚିକିତ୍ସା ଜ୍ଞେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କ ପାଖରେ ସଫଳ ହୋଇଛି, ସେହି ଚିକିତ୍ସା ଅଜ୍ଞେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପାଖରେ ମଧ୍ୟ ସଫଳ ହୋଇପାରେ । ଏଠାରେ ଲକ୍ଷଣର ସାଦୃଶ୍ୟଜନିତ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ମନେ କରାଯାଉ ଚ, ଛ ଓ ଜ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମର, ସେମାନଙ୍କର ଭାଷା, ଧର୍ମ ଓ ଶିକ୍ଷାଗତ ଯୋଗ୍ୟତା ସମାନ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଚ ଓ ଛ ଯଦି ନିଃସନ୍ତାନ ହୋଇଥାନ୍ତି ତେବେ ଜ ମଧ୍ୟ ନିଃସନ୍ତାନ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ରହିଛି ସେହି ଲକ୍ଷଣ ସହିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର କୌଣସି ସାମଞ୍ଜସ୍ୟଗତ ସଂପର୍କ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଥାଏ, ସେହି ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କ ସହିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥିବା ଆବଶ୍ୟକ, ନହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରର୍ଥକ ମନେହେବ । ସୁତରାଂ ଏକ ସାଦୃଶ୍ୟଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାଦୃଶ୍ୟମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଓ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ନିର୍ଭର କରିଥାଏ ।

ସେହିପରି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କର ତୁଳନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ଯଦି ସଂଖ୍ୟା ଓ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅଧିକ ହୁଏ, ତେବେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନର ମୂଲ୍ୟ କମ ହୋଇଥାଏ । କେତୋଟି ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ତୁଳନା କରିବା ବେଳେ ସେମାନଙ୍କର ପାର୍ଥକ୍ୟ ବା ବୈସାଦୃଶ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହେଉଥିବା ଲକ୍ଷଣ ସାଦୃଶ୍ୟ ନା ବୈସାଦୃଶ୍ୟ ସହ ଅଧିକ ସଂଶ୍ଲିଷ୍ଟ ତାହାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ପୃଥିବୀ ସହିତ ଶୁକ୍ର ଗ୍ରହର କେତେକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ବୈସାଦୃଶ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମନେହୁଏ । ପୃଥିବୀରେ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଅଛି, ଜଳ ରହିଛି, ପରିମିତ ଉ ାପ ରହିଛି, କିନ୍ତୁ ଶୁକ୍ର ଗ୍ରହରେ ସେସବୁ ନାହିଁ । ପୃଥିବୀରେ ଜୀବଜଗତ ରହିଛି, ତେବେ ଜୀବଜଗତ ଶୁକ୍ରରେ ରହିଥିବାର ସମ୍ଭାବନା କମ୍ ମନେହୁଏ । କାରଣ ଏଠାରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ବା ବୈସାଦୃଶ୍ୟର ଗୁରୁତ୍ୱ ବେଶୀ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବୈସାଦୃଶ୍ୟ ସହିତ ଅଧିକ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ।

ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କର ତୁଳନା ବେଳେ କେଉଁ କେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ବା ବୈସାଦୃଶ୍ୟ ରହିଛି ତାହାର ମୂଲ୍ୟାୟନ ସହ ଅଜ୍ଞାତ ବା ଉପଲବ୍ଧ ହେଉନଥିବା ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଏ । ଜ୍ଞାତସାରରେ ଥିବା ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କର ମହ୍ୱ ବେଶୀ ନା ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ରହିଥିବା ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କର ମହ୍ୱ ବେଶୀ ତାହା ବିଚାରକୁ ନେଇ ଯଦି ଅଜ୍ଞାତସ୍ତରରେ ଥିବା ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅଧିକ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନା କମ୍ ହେବ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଜ୍ଞାତ ଓ ଅଜ୍ଞାତ ଲକ୍ଷଣମାନ ଆମ ଅନୁଭୂତିର ପରିସରଭୁକ୍ତ । ତେବେ ଯାହା ଆଜି ଅଜ୍ଞାତ ତାହା ଭବିଷ୍ୟତରେ ଜ୍ଞାତ ହୋଇପାରେ ।

ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ସମୟରେ ଏହି ତିନୋଟି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଯଥା ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କର ସାଦୃଶ୍ୟ, ବୈସାଦୃଶ୍ୟ ଓ ଅଜ୍ଞାତ ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କୁ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଇଥାଏ । ଯଦି ସାଦୃଶ୍ୟର ସଂଖ୍ୟା ଓ ମହ ୍ୱ ଅଧିକ, ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ । ଅଥଚ ଯଦି ବୈସାଦୃଶ୍ୟ ଓ ଅଜ୍ଞାତ ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ, ତେବେ ଏହାର ସମ୍ଭାବନା କମ୍ । ସୁତରାଂ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପାଇଁ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ଏକ ଗାଣିତିକ ଭଗ୍ନାଂଶ ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି -

ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କର ସାଦୃଶ୍ୟ

ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କର ବୈସାଦୃଶ୍ୟ + ଅଜ୍ଞାତ ଲକ୍ଷଣ

ଏକ ଭଗ୍ନାଂଶରେ ଲବର ମୂଲ୍ୟ ଅଧିକ ହେଲେ ଭଗ୍ନାଂଶର ମୂଲ୍ୟ ଅଧିକ, ହରର ମୂଲ୍ୟ ଅଧିକ ହେଲେ ଭଗ୍ନାଂଶର ମୂଲ୍ୟ କମ୍ ହୋଇଥାଏ । ସେହି ଉପମାରେ ଯଦି ସାଦୃଶ୍ୟ ଲକ୍ଷଣର ମହ ୍ୱ ଅଧିକ ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ; ଯଦି ବୈସାଦୃଶ୍ୟ ଓ ଅଜ୍ଞାତ ଲକ୍ଷଣର ଗୁରୁତ୍ୱ ସାଦୃଶ୍ୟ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ, ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନା କମ୍ ।

ତେବେ ଏଠାରେ ସମସ୍ୟା ହେଉଛି ଭଗ୍ନାଂଶର ମୂଲ୍ୟକୁ ଯେପରି ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବେ ଗଣିତରେ ସ୍ଥିର କରାଯାଇପାରେ, ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାକୁ ସେପରି ବ୍ୟକ୍ତ କରିହେବ ନାହିଁ । ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ବନାମ ବୈସାଦୃଶ୍ୟ ଓ ଅଜ୍ଞାତ ଲକ୍ଷଣକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବେ ସ୍ଥିର କରାଯିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କାରଣ ଅଜ୍ଞାତ ଲକ୍ଷଣର ଭାବନା ଅସ୍ପଷ୍ଟ । କୌଣସି ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ତୁଳନା କରିବାବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତ ସ୍ତରର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱରୂପ ଓ ସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ସହଜସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ, ସମ୍ଭବ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ତେବେ ଏକ ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଅନୁମାନରେ ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କର ସାଦୃଶ୍ୟର ଗୁରୁତ୍ୱ ସହ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ବାସ୍ତବପକ୍ଷେ ଏହାର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ସାଦୃଶ୍ୟରୁ ଏକ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ପରିଣାମ ଆସୁଥାଏ ଓ ସେହି ପରିଣାମ ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହେଉଥାଏ ତେବେ ଏହାର ମୂଲ୍ୟ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ସାଦୃଶ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ମାନଙ୍କର ମୂଲ୍ୟାୟନ କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ।

୬.୪.୩ ସୁସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନ ଓ କୁସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନ

ସାଦୃଶ୍ୟର ତୁଳନା ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନର ମୁଖ୍ୟ ଆଧାର । ଦୁଇଟି ବସ୍ତୁର ତୁଳନାକୁ ସାହିତ୍ୟରେ ଉପମା କୁହାଯାଏ । ସୁତରାଂ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନକୁ କେତେକ ଉପମାନୁମାନ କହିଥାନ୍ତି । ସେହି ଆଧାରରେ ସୁସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନକୁ **GOOD ANALOGY** ସବଳ ଉପମା ଓ କୁସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନକୁ **BAD ANALOGY** ଦୁର୍ବଳ ଉପମା ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ତେବେ ଯେହେତୁ ଉପମା ପରିବ େ ଆମେ ସାଦୃଶ୍ୟ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରିଛେ ତେଣୁ ଏଠାରେ ସୁସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଓ କୁସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରିଛେ ।

ପୂର୍ବରୁ ଏହା ଦର୍ଶାଯାଇଛି ଯେ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଯୁକ୍ତି ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ, ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ନିଶ୍ଚିତତା ନଥାଏ । ଯୁକ୍ତିର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣକୁ ଭି ି ଭାବରେ ନେଇ

ଏକ ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୁକ୍ତିର ଗୁରୁତ୍ୱକୁ ସ୍ଥିର କରାଯାଇଥାଏ । ଏକ ସୁସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ଅଧିକ ହେବାବେଳେ ଏକ କୁସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନା କ୍ଷୀଣ ଥାଏ । ସୁସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନରେ ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ନିବିଡ଼ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏକ କୁସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କୁ ନେଇ ତୁଳନା କରାଯାଇଥାଏ ସେସବୁ ସହିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଆବଶ୍ୟକୀୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ନଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏହା ସ୍ୱରୂପତଃ ଅତି ଦୁର୍ବଳ ମନେହୁଏ । ଏଠାରେ ବୈସାଦୃଶ୍ୟ ଅଧିକ ଥାଏ କିମ୍ବା ତୁଳନୀୟ ଲକ୍ଷଣ ଅତି ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହୋଇଥାଏ । ଗୁରୁତ୍ୱହୀନ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟକୁ ନେଇ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଅବତାରଣା କଲେ ଯୁକ୍ତି ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ସୁସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନ ଓ କୁସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନର ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ କେତେକ ଉଦାହରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ସ୍ପଷ୍ଟ କରାଯାଇପାରେ ।

୧) ମୋର ପଡ଼ୋଶୀ ତାଙ୍କ କୋଠାର ଛାତ ଉପରେ ଏକ ରାସାୟନିକ ଚୂନ ଲେପନ କରିଥିବାରୁ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁରେ ତାଙ୍କ ଘର ଭିତରର ଉ ାପ ଦିନ ବେଳେ କମ୍ ଲାଗେ ।
∴ ଏଣୁ ମୁଁ ଅନୁମାନ କରିଥାଏ ଯେ ଯଦି ମୋ ଘର କୋଠାର ଛାତ ଉପରେ ସେହି ରାସାୟନିକ ଚୂନ ଲେପନ କରାଯିବ ତେବେ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁର ଖରାଦିନରେ ଘର ଭିତରର ଉ ାପ କମ୍ ହେବ ।

୨) ମୁଁ ଦେଖେ ଯେ କେହି ଅପରିଚିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଆମ ଘରକୁ ଆସିଲେ ଆମର ପୋଷା କୁକୁରଟି ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଦେଖି ଭୁକିଥାଏ ।
∴ ମୁଁ ଅନୁମାନ କରିଥାଏ ଯେ ମୁଁ କୌଣସି ଲୋକଙ୍କ ଘରକୁ ଗଲେ ତାଙ୍କର ପୋଷା କୁକୁର ମୋତେ ଅପରିଚିତ ଦେଖି ଭୁକିବ ।

ଏହି ଦୁଇଟି ଉଦାହରଣ ସୁସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଅନୁମାନ କାରଣ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟ ସହ ସୁସଂଗତ । ଅର୍ଥାତ ଯେଉଁ ସାଦୃଶ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଛି ତାହା ଯଥାର୍ଥ । ଏଠାରେ ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ଅଧିକ, କାରଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟର ସାଦୃଶ୍ୟ ସହିତ ସୁସମ୍ବନ୍ଧିତ ।

୩) ମଣିଷ ପରି ଗଛର ବୃଦ୍ଧି, କ୍ଷୟ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ଅଛି । ମଣିଷ ବୁଦ୍ଧିମାନ, ତେଣୁ ଗଛ ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିମାନ ।

୪) ଦୁଇଜଣ ପର୍ଯ୍ୟଟକଙ୍କର ଜାତୀୟତା, ଭାଷା ଓ ଧର୍ମ ସମାନ । ଜଣେ କବି, ତେଣୁ ଅନ୍ୟଜଣଙ୍କ ମଧ୍ୟ କବି ହୋଇଥିବେ ।

ଉପର ଦୁଇଟି ଉଦାହରଣ କୁସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଅନୁମାନ । କାରଣ ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାଦୃଶ୍ୟଗତ ଲକ୍ଷଣ ସହିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ନୁହେଁ । ତୃତୀୟ ଉଦାହରଣରେ ବୃଦ୍ଧି, କ୍ଷୟ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ସହିତ ବୁଦ୍ଧିର ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ । ସାଦୃଶ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଏଠାରେ ବୈସାଦୃଶ୍ୟର ମାତ୍ରା ଅଧିକ । ସେହିପରି ଚତୁର୍ଥ ଉଦାହରଣରେ ଯେଉଁ ସାଦୃଶ୍ୟଗତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ଜଣଙ୍କର କବିତ୍ୱରୁ ଅନ୍ୟ ଜଣଙ୍କର କବିତ୍ୱକୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଉଛି ତାହା ଯଥାର୍ଥ ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ । କବିତ୍ୱ ସହ ଜାତୀୟତା, ଭାଷା ଓ ଧର୍ମ ସୁସଂଗତ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଏହି ଦୁଇଟି ଦୁର୍ବଳ ସ୍ତରର ଯୁକ୍ତି ଓ ଏଠାରେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ମାତ୍ରା ଅତ୍ୟଳ୍ପ ମନେହୁଏ ।

୬.୫ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା :

ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କେବଳ ସମ୍ଭାବନାମୟ ବୋଲି ଆଗରୁ କୁହାଯାଇଛି । ଆମେ ଯେତେ ପ୍ରକାରର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିଥାଉ ସେସବୁ କେବଳ ସମ୍ଭାବନାମୟ । କୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କିମ୍ବା ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚିତିମୂଳକ ନୁହେଁ । ତେବେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମାତ୍ରାର ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଥାଏ । କେତେକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ, ସେଠାରେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ମାତ୍ରା ବହୁ ଅଧିକ । ଅନ୍ୟ କେତେକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ମାତ୍ରା ଆନୁପାତିକ ଭାବେ କମ୍ । ତେବେ ସକଳ ପ୍ରକାରର ଯଥାର୍ଥ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଜନିତ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ରୂପ ନେଇଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସିବା ପାଇଁ କେତେକ ହେତୁବଚନକୁ ଭି ି ଭାବେ ନିଆଯାଏ । ଏହି ହେତୁବଚନ ଆମର ଅନୁଭୂତିରୁ ଆସିଥାଏ । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେତୁବଚନ ଦୃଢ଼ ଭି ି ଯୋଗାଉଥାଏ ସେଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ଅଧିକ ଥାଏ । ସୁତରାଂ କୌଣସି ଆରୋହାନୁମାନ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଅନୁଭୂତି ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟତା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ବାସ୍ତବ ଘଟଣାକୁ ଆଧାର କରି ସ୍ଥିର କରାଯାଇଥାଏ । ତେବେ ଏକ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯଦି ଅନ୍ୟ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ସହିତ ସୁସଂହତ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ଏହାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଅଧିକ ମନେହୁଏ । ବିଜ୍ଞାନରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ବା ନିୟମ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନିୟମ ସହିତ ସଂଯୋଜିତ ଥାଏ । ସୁତରାଂ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯଦି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ସହ ସୁସଂହତ ଭାବେ ଏକ ତନ୍ତ୍ର **SYSTEM** ଭିତରେ ରହେ, ଏହାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ବୋଧ ହୁଏ ।

ତେବେ କୌଣସି ଆରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟତା ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ପୁନଃପୁନଃ ଭାବେ ପରୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସକଳର ବାରମ୍ବାର ପରୀକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଦୃଢ଼ ହୋଇଥାଏ । ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରହିଥାଏ, ଏହାକୁ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କର ସତ୍ୟତା ଆଧାରରେ କଳ୍ପନା କରାଯାଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ଏହାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଅଧିକ ବା କମ୍ ହୋଇପାରେ ।

ପୁନଶ୍ଚ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ, ଯାହା ସ୍ୱରୂପରେ ସମ୍ଭାବନାମୟ । ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ସମ୍ଭାବନାମୟ କାରଣ ଏହାର ସତ୍ୟତା ବାହ୍ୟ ଘଟଣା ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଏହାକୁ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ଭାବେ ସ୍ଥିର କରିବା ପାଇଁ ଅନୁଭୂତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରାଯାଏ । ତଥ୍ୟର ସମର୍ଥନ ଉପରେ ଏହାର ସତ୍ୟତା ନିରୂପିତ ହୋଇଥାଏ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ କୌଣସି ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତା ପାଇଁ ଦିଆଯାଉଥିବା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ସମର୍ଥନ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ପୃଥକ ପୃଥକ ହୋଇପାରେ । ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ପରି ଏକ ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ଯେଉଁସବୁ ସମର୍ଥନମୂଳକ ତଥ୍ୟର ଅବତାରଣା କରାଯାଏ ତାହାରି ଆଧାରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ମୂଲ୍ୟାୟନ କରାଯାଏ । ଘଟଣାମାନଙ୍କର ପୁନଃପୌନିକତାକୁ ନେଇ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ମପା ଯାଇଥାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତତା ଓ ମୌଳିକତା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମନେହୁଏ ।

୬.୫.୧ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା କଳନା CALCULATION OF PROBABILITY

ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗରେ କରାଯାଉଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଗୁଡ଼ିକର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଘଟଣା ବା ତଥ୍ୟ ଆଧାରରେ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ । ତେବେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ଭାବନା ବୈଜ୍ଞାନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍‌ଥାପିତ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଏହି ଭାବନା ଗଣିତ ଓ ତର୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଚାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲାଭ କରାଯାଉଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବଚନଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟତଃ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ଯାହାକି ଗାଣିତିକ ତର୍କବଚନଠାରୁ ପୃଥକ । ତେବେ ଗାଣିତିକ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ କରି ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବେ ସ୍ଥିର କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ସମ୍ଭାବନାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଠିଥାଏ, ତାହା ଗାଣିତିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରର ସମ୍ଭାବନାଠାରୁ ପୃଥକ ମନେହୁଏ । ଗଣିତ ସ୍ତରରେ ସମ୍ଭାବନାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଠିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ନିହିତାର୍ଥକୁ ନେଇ ଏହା ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ହୁଏ । କେତେକ ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧ ବଚନରୁ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଅନୁଧାବନର ସମ୍ଭାବନା ନେଇ ବିଚାର କଲାବେଳେ ସମ୍ଭାବନାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଠୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ସହିତ ନିହିତାର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥାଏ । ଗାଣିତିକ ବିଚାର ପ୍ରକ୍ରିୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ଉପପାଦ୍ୟ ସହ ଆକାରନିଷ୍ଠ ସଂହତି ରକ୍ଷା କରୁଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏକ ଗାଣିତିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା କେବଳ ନିହିତାର୍ଥ ପ୍ରଶ୍ନ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ରହିଥାଏ । ତେବେ ସାଂଖ୍ୟିକ ସମ୍ଭାବନାର କଳନା ଯେତେବେଳେ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ତଥ୍ୟ ସ୍ତରରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ଗାଣିତିକ ମାନଦଣ୍ଡରେ ଏହାର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଏହା ଘଟଣାର ପାରିସାଂଖ୍ୟିକ ତଥ୍ୟ ଆଧାରରେ କଳନା କରାଯାଏ । ଘଟଣାମାନଙ୍କର ତଥ୍ୟରୁ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ଘଟଣାର ସମ୍ଭାବନା ନେଇ ଗାଣିତିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବାବେଳେ ସମ-ସମ୍ଭାବ୍ୟତା **EQUI-PROBABILITY** ଆଧାରରେ କରାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ଘଟଣାରୁ ଦୁଇଟି ପରିଣାମ ଆସିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥିଲେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପରିଣାମର ସମ୍ଭାବନା ଶତକଡ଼ା ପଚାଶ ହେବ । ଯେପରି ଏକ ମୁଦ୍ରାକୁ ଉତ୍‌କ୍ଷେପଣ କଲେ ତାହାର ଗୋଟିଏ ପାର୍ଶ୍ୱ ଉପରକୁ ରହିବାର ସମ୍ଭାବନାର ହାର ଶତକଡ଼ା ପଚାଶ ଭାଗ ହେବ । ଯେହେତୁ ମୁଦ୍ରାର ଦୁଇଟି ପାର୍ଶ୍ୱ ରହିଛି, ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ପାର୍ଶ୍ୱ ଉପରକୁ ରହିବାର ସମ୍ଭାବନା ପଚାଶ ହେବ । ଏଠାରେ ଗାଣିତିକ ଭାବେ ଏକ ଘଟଣାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇଛି ।

ସେହିପରି ଏକ ଜଟିଳ ଘଟଣାର ଅଂଶୀଭୂତ ଉପାଦାନ ସକଳକୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କଲାପରେ ତାହାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ କଳନା କରାଯାଇପାରେ । ଅର୍ଥାତ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭିତରେ ନିହିତ ଥିବା ତଥ୍ୟରାଜିର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଦ୍ୱାରା ତାହାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ନେଇ ଧାରଣା କରିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରକ୍ରିୟା ସହ ସଂପୃକ୍ତ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ତଥ୍ୟକୁ ଜାଣିବା ପରେ କେଉଁ ପ୍ରକାରର ପରିଣାମ ସେଥିରୁ ଆସିପାରିବ ତାହାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ପ୍ରଦ   ତଥ୍ୟ ଭି ିରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯିବା ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥାଏ ।

କେତେକ ସମୟରେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ଗାଣିତିକ ଅନୁପାତ ଆଧାରରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ଯେଉଁଠି ପରୀକ୍ଷିତ ତଥ୍ୟକୁ ଆଧାରକରି ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଘଟିବ ବୋଲି ସ୍ଥିର ଭାବେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ ସେଠାରେ ସମ୍ଭାବନା ହାରକୁ ଯଦି '୧' ବୋଲି ନିଆଯାଏ, ଯେଉଁଠି ଏହା କେବେହେଲେ ଘଟିବ ନାହିଁ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ତାହାର ସମ୍ଭାବନାକୁ '୦' ଭାବେ ନିଆଯାଏ । ତେବେ ମିଳୁଥିବା ତଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ଯଦି କୌଣସି ଘଟଣା ଘଟିବାର ସମ୍ଭାବନା ମାତ୍ର ଥାଏ

ସେଠାରେ ଏହାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ୧ ଓ ୦ ମଧ୍ୟରେ ରଖାଯାଏ । ସୂର୍ଯ୍ୟ, ପୃଥିବୀ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଦୂରତ୍ୱ ଓ ପୃଥିବୀ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରର ଘୂର୍ଣ୍ଣନକୁ ଆଧାର କରି ଏକ ସୂର୍ଯ୍ୟପରାଗ ବା ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ କେବେ ହେବ ତାହାକୁ ନିର୍ଭୁଲ ଭାବେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରୁଛି । ଏଠାରେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ୧ ନିଆଯାଇପାରେ । ସେହିପରି ରଥଯାତ୍ରା ଦିନ ଓଡ଼ିଶାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ରାତି ୮ ରେ ହେବ ବୋଲି ଏକ ଅନୁମାନର ସମ୍ଭାବନା ଆଦୌ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ସମ୍ଭାବନାକୁ ୦ ବୋଲି ନିଆଯାଇପାରେ । ସେହିପରି ପାଗ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ପାରିବେଶିକ ଘଟଣା ଓ ଉପଗ୍ରହ ଦ୍ୱାରା ଉ ାଳିତ ଚିତ୍ରକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ମୌସୁମୀ ପ୍ରବାହ ବା ପାଗ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ଅନୁମାନ କରାଯାଉଛି ତାହାର ସମ୍ଭାବନା ୧ ଓ ୦ ମଧ୍ୟରେ ରହିବ । ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ଭାବନାକୁ ପ୍ରଦ ତଥ୍ୟ ଭି ିରେ ଏକ ଗାଣିତିକ ଅନୁପାତ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ପୁନଶ୍ଚ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ଭାବନା ବେଳେବେଳେ ସ୍ୱଳ୍ପ ଆଧାର ନିୟମ **PRINCIPLE OF INSUFFICIENT REASON** ସହ ମଧ୍ୟ ସଂପୃକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଜଟିଳ ଘଟଣାରେ ପରିଣାମ ନେଇ ନାନା ସମ୍ଭାବନା ରହିଥାଏ । ଯେଉଁଠି ପରିଣାମର ନାନା ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ ଓ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିଣାମର ସମ୍ଭାବନା ନେଇ ବିଶେଷ ଆଧାର ନଥାଏ ସେଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପରିଣାମର ସମସମ୍ଭାବନାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ସେଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୈକଳ୍ପିକ ପରିଣାମର ସମ୍ଭାବନା ବିଷୟ ଆସିଥାଏ । ମନେ କରାଯାଉ ବ ର୍ମାନର ତଥ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ଏହା କୁହାଯାଇପାରେ ଆଉ ମାତ୍ର ଦୁଇ ଶହ ବର୍ଷ ଭିତରେ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠର ସମସ୍ତ କୋଇଲା ଓ ପେଟ୍ରୋଲ ସମାପ୍ତ ହୋଇଯିବ । ସେହି ସ୍ଥିତିରେ ଯାନବାହନ ଚଳାଚଳ ଓ ଗମନାଗମନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କି ପ୍ରକାର ସମ୍ଭାବନା ଆସିବ ତାହା ଏକ ଜଟିଳ ପ୍ରଶ୍ନ । ଏଠାରେ ନାନା ସମ୍ଭାବନାର ପ୍ରକଳ୍ପ ବିଚ୍ଚରକୁ ନିଆଗଲେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକଳ୍ପର ସମ-ସମ୍ଭାବନା ରହିବ ।

ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ମୂଲ୍ୟାୟନ ବିଶ୍ୱାସ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିରୀକୃତ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କାରଣ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଲୋକମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇପାରେ । ପୁନଶ୍ଚ ଘଟଣା ବା ତଥ୍ୟ ସହ ବିଶ୍ୱାସର ସମ୍ବନ୍ଧ ନ ଥାଇପାରେ । ଅର୍ଥାତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଶ୍ୱାସ ସହ ଯେ ତଥ୍ୟର ମେଳ ଥାଏ ଏହା କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ନିରୂପଣ ବିଶ୍ୱାସ ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇନଥାଏ । ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି ବିଷୟକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବାଦ୍ୱାରା ତାହା ଏକ ତଥ୍ୟ ବା ଘଟଣା ହୋଇଯାଏ ନାହିଁ । ବହୁଲୋକ ଭୂତ, ପ୍ରେତରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ତେବେ ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଆଧାରରେ ସେସବୁର ସମ୍ଭାବନାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ବହୁଲୋକ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ବୋଲି ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଜ୍ଞାନ ହେବ ନାହିଁ । କାରଣ ବିଜ୍ଞାନ ଯେଉଁ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ କରି ତାହାର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିଥାଏ, ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ସେପରି ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରଣାଳୀଦ୍ୱାରା ତାହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥିର କରେ ନାହିଁ । ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ ବିଶ୍ୱାସ ସହ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ପ୍ରଶ୍ନ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ନୁହେଁ ।

ଏକ ଜଟିଳ ଘଟଣାର ପରିଣାମକୁ କଳନା କଲାବେଳେ ଯେଉଁସବୁ ସମ୍ଭାବନା ରହିଥାଏ, ସେସବୁକୁ ବିଚ୍ଚରକୁ ନିଆଯାଏ । ଯେତେବେଳେ ଏକ ଘଟଣାରେ ନାନା ସମ୍ଭାବନାର ଅବକାଶ ଥାଏ, ସେତେବେଳେ ଦୁଇଟି ବିକଳ୍ପ ପରିଣାମର ସମ୍ଭାବନାକୁ ସେମାନଙ୍କ ଏକକ ସମ୍ଭାବନା ଆଧାରରେ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ । ମନେ କରାଯାଉ ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସ୍ଥିରୀକୃତ ବିକଳ୍ପ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ଗୋଟିଏ ପରିଣାମ ଆସିବ । ସେପରି ସ୍ଥଳେ ଗୋଟିଏ ପରିଣାମର ସମ୍ଭାବନା, ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସଂଖ୍ୟାର ଏକ ସମାନୁପାତିକ ଅଂଶ ହେବ । ସେହିପରି ଦୁଇଟି ସମ୍ଭାବନାର ଅବକାଶ ସେମାନଙ୍କର ସମଷ୍ଟି ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର କରାଯାଇପାରିବ ।

ଏକ ସାଦୃଶ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଏହାକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ଏକ ଲୁଡୁ ଖେଳରେ ଛ'ଟି ଦାନ ଥାଏ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଦାନ ପଡ଼ିବ । ସୁତରାଂ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦାନ ପଡ଼ିବାର ସମ୍ଭାବନାର ହାର ଏକ ଷଷ୍ଠାଂଶ ଧରାଯିବ । ସେହିପରି ଦୁଇଟି ଦାନ ମନେକର ଛ' ବା ପା ପଡ଼ିବାର ଅବକାଶକୁ ବିଚାରକୁ ନେଲେ ଏହାର ସମ୍ଭାବନା ହେବ

$\frac{୧}{୬}+\frac{୧}{୬}=\frac{୧}{୩}$ । ଅର୍ଥାତ ପ୍ରତି ତିନୋଟି ଥରରେ ଥରେ ଛ' ବା ପା ପଡ଼ିବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିବ ।

ପୁନଶ୍ଚ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ଘଟଣା ସ୍ତରରେ ସେମାନଙ୍କର ସଂଯୁକ୍ତ ଉତ୍ପ ିର ସମ୍ଭାବନା ଉଭୟର ଗୁଣଫଳ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର କରାଯାଇପାରିବ । ମନେକର କ ଓ ଖ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ଘଟଣା । କ ଘଟିବାର ସମ୍ଭାବନା ଯଦି (ସ) କ ହୁଏ ଓ ଖ ଘଟିବାର ସମ୍ଭାବନା ଯଦି (ସ) ଖ ହୁଏ ତେବେ କ ଓ ଖ ଏକତ୍ର ଘଟିବାର ସମ୍ଭାବନା (ସ) କ **X** (ସ) ଖ ହେବ । ମନେକର ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଗୋଟିଏ ଶୀତଋତୁରେ କୁହୁଡ଼ିଭରା ସକାଳ ହାରାହାରି ପ୍ରତି ୫ ଦିନରେ ଥରେ ହୋଇଥାଏ, ଓ ବର୍ଷା ହାରାହାରି ୧୦ ଦିନରେ ଥରେ ହୁଏ । ସେପରି ସ୍ଥଳେ ଶୀତଋତୁରେ କୁହୁଡ଼ି କିମ୍ବା ବର୍ଷା ହେବା ଦିନର ସମ୍ଭାବନାର ହାର ହେବ $\frac{୧}{୫}+\frac{୧}{୧୦}$; ଏବଂ କୁହୁଡ଼ି ଓ ବର୍ଷା ଉଭୟ ହେବା ଦିନର ସମ୍ଭାବନାର ହାର ହେବ $\frac{୧}{୫}\times\frac{୧}{୧୦}$ ।

ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ପ୍ରଶ୍ନ କେବଳ ଘଟଣା ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ । ତେବେ ତଥ୍ୟର ଅନୁଭୂତିକୁ ଆଧାର କରି ଏକ ଗାଣିତିକ ଧାରାରେ ସମ୍ଭାବନାକୁ କଳନା କରାଯାଇଥାଏ ।

୬.୫.୨ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ପ୍ରକାର ଭେଦ

ସାଂପ୍ରତିକ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥାନ୍ତି, ତାହା ହେଲା ପୌନଃପୁନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜନିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା **THE FREQUENCY THEORY OF PROBABILITY** ଓ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜନିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା **THE REASONABLENESS THEORY OF PROBABILITY** । ପୌନଃପୌନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜନିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ମୁଖ୍ୟତଃ ପରିସଂଖ୍ୟାନଗତ ତଥ୍ୟକୁ ଆଧାର କରିଥାଏ । ପାଗବିଜ୍ଞାନ, ଜୀବବିଜ୍ଞାନ, ଆନୁବଂଶିକ ବିଜ୍ଞାନ ଇତ୍ୟାଦି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ଓ ଏଠାରେ ଯେଉଁସବୁ ଆରୋହାନୁମାନ କରାଯାଏ ତାହା ମୁଖ୍ୟତଃ ପରିସଂଖ୍ୟାନଗତ ତଥ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର କୌଣସି ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କଲାବେଳେ ସେହି ପ୍ରକାରର ଘଟଣା ଇତ୍ୟାଦିର ପରିସଂଖ୍ୟାନକୁ ଆଧାର କରି ଏକ ଆନୁମାନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଏ । ମନେ କରାଯାଉ ଗତ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷର ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ ଏହା ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଲାଗିଥିବା ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ୩ ରୁ ୧୦ ଟି ଭିତରେ ଲଘୁଚାପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ବର୍ଷା କରାଇଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ସେହି ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ ଏହା ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଯଦି ବର୍ଷକ ଭିତରେ ମାତ୍ର ୫ଟିରୁ କମ୍ ଲଘୁଚାପ ହୁଏ ତେବେ ସେବର୍ଷ ମରୁଡ଼ି ପଡ଼ିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଅଥଚ ପା ବା ଅଧିକ ଲଘୁଚାପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ବର୍ଷରେ ମରୁଡ଼ି ପଡ଼ି ନଥାଏ । ଏହି ତଥ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବର୍ଷାଭାବ ଜନିତ ମରୁଡ଼ି ଲଘୁଚାପ ଜନିତ ସଂଖ୍ୟା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଏଠାରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ତଥ୍ୟ ହିଁ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଭି ି ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରକାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ପୌନଃପୁନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜନିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା କୁହାଯାଏ ।

ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜନିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା କ୍ଷେତ୍ରରେ କେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଅଧିକ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ତାହା ଉପସ୍ଥିତ ତଥ୍ୟ ଆଧାରରେ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ । ଏକ ପ୍ରକାରର ତଥ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ଯଦି ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଅବତାରଣା ହୁଏ ତେବେ ଦୁଇଟି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇ ଯେଉଁଟିର ଅଧିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନଯୁକ୍ତ ସାମର୍ଥ୍ୟ ରହିଛି ତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । କୌଣସି ଘଟଣାକୁ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ମଧ୍ୟରୁ ଯାହା ଉପସ୍ଥିତ ତଥ୍ୟ ଭିତରେ ବେଶି ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ମନେ ହେଉଛି ତାକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ । ପ୍ରକୃତିବାଦ – ଈଶ୍ୱରବାଦ, ବିବର୍ତ୍ତନବାଦ – ସୃଷ୍ଟିବାଦ ପୃଥିବୀ ଓ ଜୀବଜଗତର ଉତ୍ପତ୍ତିକୁ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ବିବର୍ତ୍ତନବାଦ ଓ ସୃଷ୍ଟିବାଦ ପରିକଳ୍ପନା ମଧ୍ୟରୁ ବିବର୍ତ୍ତନମାଦ ଆମର ଅନୁଭୂତି ଓ ଉପସ୍ଥିତ ତଥ୍ୟ ଭିତରେ ଅଧିକ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ବୋଧ ହେଉଛି । ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ କୌଣସି ଜଟିଳ ସ୍ଥିତିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଯେଉଁ ପ୍ରକଳ୍ପର ରଚନା କରାଯାଏ ତାହା ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁଟି ଅଧିକ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ, ତାହାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ନିଆଯାଏ । ସେହିପରି କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର କିଛି ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭିତ୍ତି ରହୁଥିଲେ ଓ ଉପସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ଭିତରେ ଅନ୍ୟ ସମ୍ଭାବନା ନ ଥିଲେ ତାହା ସେହି ସ୍ଥିତିରେ ଅଧିକ ସମ୍ଭାବନାଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଜଟିଳ ସ୍ଥିତିରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟାଖ୍ୟାଟି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କଳ୍ପନାଭିତ୍ତିକ ନ ହୋଇ କିଛି ତଥ୍ୟକୁ ଆଶ୍ରୟ କରୁଥାଏ ତାହା ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ହେଉଛି ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜନିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ।

ତେବେ ଗୋଟିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ଅଳ୍ପ ବା ବେଶି ହେବା ସାଧାରଣ ଘଟଣା ଅଟେ । କୌଣସି ଘଟଣାର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ବିଷୟରେ ଯେତେବେଳେ ଆମର ଜ୍ଞାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତଥ୍ୟ ଏତେ ଜଟିଳ ବା ସ୍ୱଳ୍ପ ଯେ ଏହାକୁ ନେଇ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବା ଯଥାର୍ଥ ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ, ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ କେବଳ କଳ୍ପନା ବା ଏକ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଉ । ସେପରି ହେଲେ କୌଣସି ଭାବନା ବା ପ୍ରକଳ୍ପର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ବହୁତ କମ୍ ହୋଇଥାଏ । ଏପରିକି ସାମାନ୍ୟ କେତେକ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଭିତ୍ତିକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ନେଇ ଅବାନ୍ତର ପରିକଳ୍ପନାର ସୂତ୍ରପାତ ବେଳକେ କରାଯାଇଥାଏ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜର ବିଶ୍ୱାସ ଆଧାରରେ ଇଚ୍ଛାକୃତ ଭାବେ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ତଥ୍ୟର ଅବତାରଣା କରାଯାଏ । ଏପରି ନକାରାତ୍ମକ ସ୍ଥିତିରେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଏକ କାକତାଳୀୟ ବିଶ୍ୱାସ ବା ଆକସ୍ମିକତା ସ୍ତରକୁ ଆସିଥାଏ । ତେବେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଆକସ୍ମିକତା ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ହେଲେ ବି ଉଭୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଥାଏ ।

ଏକ ସ୍ଥିତିରେ କୌଣସି ଘଟଣା ଯଦି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ବା ଅତର୍କିତ ଭାବେ ଉଦ୍ଭବ ହୁଏ ଏହାକୁ ଆକସ୍ମିକ **CHANCE** କୁହାଯାଏ । ସାଂପ୍ରତିକ ଜ୍ଞାନର ସ୍ଥିତିରେ ସୁନାମିର ସୃଷ୍ଟିକୁ ଏକ ଆକସ୍ମିକ ବ୍ୟାପାର ଭାବେ ନିଆଯାଇପାରେ । ସେହିପରି ଏକ ଘଟଣା ଯଦି ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ସହ ମେଳ ଖାଉଥାଏ କିମ୍ବା ସେମାନେ ଏକତ୍ର ଉଦ୍ଭବ ହେଉଥାନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ଏହି ଧାରାବାହିକତାକୁ ଏକ ଯୋଗାଯୋଗ **COINCIDENCE** ଭାବେ ନିଆଯାଏ । ତେବେ ଦୁଇଟି ଘଟଣାର ଧାରାବାହିକତାକୁ ଯଦି କୌଣସି ନିୟମ, କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ କିମ୍ବା ଏପରିକି ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ ତେବେ ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଏକ ଆକସ୍ମିକ ଘଟଣା ବୋଲି ନିଆଯାଏ । ଯଦି କୌଣସି ଘଟଣାର ଉତ୍ପତ୍ତି ନେଇ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଏକରୂପତା ନଥାଏ ଓ ଘଟଣା ବିଷୟରେ କୌଣସି ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ନପାରେ ତେବେ ତାହାକୁ ଏକ ଆକସ୍ମିକ ବ୍ୟାପାର ଭାବେ ନିଆଯାଏ । କୌଣସି ଘଟଣାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପୌନଃପୁନିକତା, ପରିସଂଖ୍ୟାନଯୁକ୍ତ ତଥ୍ୟ, ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ଆଧାର ଇତ୍ୟାଦି ପରି କିଛି ଭିତ୍ତି ରହିଥାଏ ।

କୌଣସି ଭିିକୁ ଆଧାର କରି ଘଟଣାର ସମ୍ଭାବନା ଚିନ୍ତା କରାଯାଇପାରେ । କୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ବା ଆରୋହାନୁମାନ ଏକ ଆକସ୍ମିକ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ । ସେମାନଙ୍କ ପଶ୍ଚାତରେ କୌଣସି ତଥ୍ୟଗତ ସମର୍ଥନ ବା ଆଧାର ରହିଥାଏ । ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଆରୋହାନୁମାନ, ସରଳ ଗଣନାଭିିକ ଆରୋହାନୁମାନ କିମ୍ବା ଏକ ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ ପଶ୍ଚାତରେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର କାରଣ ନିହିତ ଥାଏ । ସୁତରାଂ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ତଥ୍ୟ-ଆଧାରିତ ଯାହା ଆକସ୍ମିକ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ । ଅପରପକ୍ଷରେ ଆକସ୍ମିକ ବ୍ୟାପାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ତଥ୍ୟଭିିକ କାରଣ ରହିନଥାଏ, ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଏକ ସ୍ଥିତିରେ ଜ୍ଞେୟ ନୁହେଁ ।

୬.୬ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା :

ଆରୋହାନୁମାନରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବସ୍ତୁଗତ ବା ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟତା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରାଯାଇଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନରେ କେତେକ ହେତୁବଚନର ସତ୍ୟତାକୁ ଆଧାର କରି ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯଦି ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ, ଏହାର ସତ୍ୟାପନ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର କେତେକ ନମୁନା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ନେଇ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେହେତୁ ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସଂପୃକ୍ତ ଥାଏ, ଏଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକଟିର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଜନିତ ସତ୍ୟାପନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେବେ ଯେଉଁ କେତେକ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅନୁଭୂତିରୁ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ସେହି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସକଳ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ନମୁନା ବା ପ୍ରତିନିଧି ଭାବେ ବିବେଚିତ ହେଉଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯେଉଁ କେତୋଟି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଲାପରେ ସେହି ଶ୍ରେଣୀ ସଂପର୍କରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଏ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଗୁଡ଼ିକ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସେହି ନମୁନା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଗୁଡ଼ିକ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତିନିଧି ହେବା ଉଚିତ ।

ଯେଉଁ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସକଳକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବା ପରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ, ସେହି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରେଣୀର ନମୁନା ଭାବେ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରୁଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟକ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ଅପରପକ୍ଷରେ ଯଦି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ନମୁନା ହୋଇନଥିବେ ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟତା ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ ଓ ଏଠାରେ ଅନୁମାନର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଅତି କମ୍ ହେବ । ସୁତରାଂ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ବିଶେଷ ସମସ୍ୟା ହେଉଛି ଯେଉଁ କେତେକ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପାଇଁ ଆଧାର ଭାବେ ନିଆଯାଉଛି ସେଗୁଡ଼ିକ କେତେ ଦୂର ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରତିନିଧି ବା ନମୁନା ? ଏଣୁ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା କହିଲେ ଯଥାର୍ଥରେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ଓ ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଭୂମିକା କ'ଣ ତାହା ଏଠାରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯିବା ଦରକାର । ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ଆରୋହାନୁମାନର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଓ ଆରୋହାନୁମାନର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଯଥାର୍ଥରେ ଅବଧାରଣା କରିହେବ ।

ବିଜ୍ଞାନରେ ଯେଉଁସବୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ନିୟମ ସକଳକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ ସେଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟତଃ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଅଟେ । ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗରେ ଯେଉଁସବୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ନିୟମ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ସେସବୁ ପରସ୍ପର ସହ ସୁସଂହତ ଓ ସଂଯୋଜିତ । ଅର୍ଥାତ ସେମାନେ ପରସ୍ପରଠାରୁ ପୃଥକ ବା ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ନୁହଁନ୍ତି । ତେବେ ବିଜ୍ଞାନର ଆଦି ପର୍ବଟିରେ ପ୍ରକୃତି

ସଂପର୍କରେ ଯେଉଁସବୁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଜନିତ ଆରୋହାନୁମାନର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଥିଲା ସେସବୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ନିୟମ ପରସ୍ପରଠାରୁ ପୃଥକ ବା ଭିନ୍ନ ମନେ ହେଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନର ବିକାଶ ସହିତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ନିୟମ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ଯାହାସବୁ ଆରୋହମାନ ଜନିତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ, ସକଳକୁ ଏକ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ କ୍ରମ ଓ ତନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ କରି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଉଛି । ଅବଶ୍ୟ ସମାଜବିଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ସକଳ ପରସ୍ପର ସୁସଂଯୋଜିତ ନୁହଁନ୍ତି । ତେବେ ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତ ବିଭାଗ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କେବଳ ଏକ ଏକକ ନିୟମ ନୁହେଁ । ଏହା ଏକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭିତରେ ବିଭିନ୍ନ ନିୟମ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସହିତ ସୁସଂହତ ଓ ସୁସଂଯୋଜିତ । ଯେଉଁଠି ବିଭିନ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନ ପରସ୍ପର ସମର୍ଥିତ ସେଠାରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ବେଶ୍ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ଓ ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ବହୁ ଅଧିକ । ତେବେ ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ ଅନ୍ୟଦ୍ୱାରା ଅସମର୍ଥିତ ଓ ଅନ୍ୟ ସହ ଅସଂଯୋଜିତ ସେଠାରେ ଆଦର୍ଶ ନମୁନାର ଆବଶ୍ୟକତା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମନେହୁଏ । କାରଣ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଆମେ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବାବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନ ସଂପୃକ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଆଦର୍ଶ ହେବା ବିଧେୟ । ଯେତେବେଳେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର କେତେକଙ୍କ ପାଖରୁ ଏକ ଆରୋହଲଂଫନ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଶ୍ରେଣୀର ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର କଳ୍ପନା କରାଯାଏ ସେତେବେଳେ ପରୀକ୍ଷିତ ସୀମିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରେଣୀର ଅପରୀକ୍ଷିତ ଓ ଅପରିସୀମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କ ସହ ମୌଳିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରକ୍ଷା କରୁଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ସୀମିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରେଣୀର ନମୁନା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଭାବେ ନିଆଯାଇପାରିବ । ଆରୋହଲଂଫନ ଜନିତ ସମସ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୂର୍ବ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ତେବେ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ରହିଥିବା ଆରୋହଲଂଫନ ଜନିତ ସମସ୍ୟା ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ 'ଆଦର୍ଶ ନମୁନା' ମଧ୍ୟ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ । ଆରୋହାନୁମାନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଆଦର୍ଶ ନମୁନାର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ବୋଧହୁଏ ।

ସାଧାରଣତଃ କେତେକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ବୈଧ ଓ କେତେକ ଅବୈଧ ମନେହୁଏ । ତେବେ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ବହୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଦେଖିବା ପରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ ଅଥଚ କେତେକ ସ୍ତରରେ ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ଭିତ୍ତି ଯୋଗାଇଥାଏ । ଆମେ ଦେଖୁଥିବା ଦୃଷ୍ଟିହୀନ ଲୋକମାନେ ଗୀତ ଗାଇ ପାରନ୍ତି, ଏଥିରୁ 'ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିହୀନ ବ୍ୟକ୍ତି ଯେ ଗୀତ ଗାଆନ୍ତି' ଏହା କହିବା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । କିମ୍ବା ମୁଁ ଦେଖିଥିବା 'ସମସ୍ତ ଚନ୍ଦା ଲୋକମାନେ ଷାଠିଏ ବର୍ଷରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ' ଅନୁଭୂତିରୁ 'ସକଳ ଚନ୍ଦା ଲୋକମାନେ ଷାଠିଏ ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ' କହିବା ଏକ ଯଥାର୍ଥ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ଅପରପକ୍ଷରେ କେତୋଟି ମାତ୍ର ସମୁଦ୍ର ଜୀବ ତିମି ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ଦେଖିବା ପରେ 'ସକଳ ତିମି ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ' ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ । ସେହିପରି ଖଣ୍ଡିଏ ହୀରକ ଦହନଶୀଳ ହେବା ଦେଖି 'ହୀରକ ଯେ ଦହନଶୀଳ' ଏହି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ମିଲ୍ ଆରୋହାନୁମାନ ସମସ୍ୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗଟିକୁ ସୁନ୍ଦର ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି ।

''କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏକ ଆରୋହାନୁମାନ ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ଭିତ୍ତି ଯୋଗାଇଥାଏ, ଅଥଚ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶତାଧିକ ବ୍ୟତିକ୍ରମହୀନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଳାପରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ପାଇଁ ଏହା ସେପରି ଆଧାର ଯୋଗାଇପାରେ ନାହିଁ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଏକ ସାମାନ୍ୟ

ତର୍କବଚନ ପାଇଁ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ମନେ ହେଉଥିବା ବେଳେ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବହୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଦେଖି ମଧ୍ୟ ଆରୋହାନୁମାନରେ ଏକ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯିଏ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଏକ ଯଥୋଚିତ ଉ ର ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ ସିଏ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଦର୍ଶନ ବିଷୟରେ ଅବଗତ ଓ ଆରୋହାନୁମାନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିପାରିଛନ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ ।''

ମିଲ୍ ଏହି ଯେଉଁ ସମସ୍ୟାର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି ତାହା ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ସମସ୍ୟା । ତେବେ ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ସେପରି ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ଉଦ୍ୟମ କରିଆସିଛନ୍ତି । ବିଜ୍ଞାନ-ଦର୍ଶନ **PHILOSOPHY OF SCIENCE** ରେ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଗମ୍ଭୀରତାର ସହ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇ ଏହାର ସୁଚିନ୍ତିତ ସମାଧାନ ଦାର୍ଶନିକମାନେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ସେହି ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ''ଆଦର୍ଶ ନମୁନା'' ର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇ ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଛି ।

ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଯେଉଁ ତର୍କବଚନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ ତାହାର ସତ୍ୟାପନ ଘଟଣାମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଥାଏ । କୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣର କ୍ରମାଗତ ଦୃଢ଼ୀକରଣ ଅନୁଭୂତି ଦ୍ୱାରା ସାବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନରେ ଯେଉଁ ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଇଥାଏ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର କେତେକ ଆଦର୍ଶ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରି ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ କରାଯାଇଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିରୂପଣ କରାଯାଏ । ତେବେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଯେଉଁ କେତେକ ନମୁନାକୁ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଏ, ସେହି ନମୁନା ବା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସକଳ ସହ ସମସ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ମୌଳିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥାଏ । ଏକ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀକୁ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରେ କାରଣ ତାହା ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ଧାରଣ କରିଥାଏ । ଏକ ସମଜାତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର **HOMOGENEOUS CLASS** ଯଦି କିଛି ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ଥାଏ, ତେବେ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପରୀକ୍ଷା କଲାପରେ ସମସ୍ତ ଶ୍ରେଣୀଟି ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସଂଜ୍ଞା, ଶ୍ରେଣୀର ବିଶେଷମାନଙ୍କ ପାଖରେ ରହିଥିବା ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣର ଆଧାର ଉପରେ କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର କେତୋଟି ମାତ୍ର ନମୁନାକୁ ଦେଖି ସମଗ୍ର ଶ୍ରେଣୀଟି ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର କେତୋଟି ନମୁନା ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଯେକୌଣସି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସହ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିଥାଏ । ଏକ ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଲୁହାର ପରମାଣବିକ ଓଜନ ଓ ପରମାଣୁ କ୍ରମାଙ୍କ ସ୍ଥିର କଲାପରେ ଲୁହାର ପରମାଣବିକ ଓଜନ ଓ କ୍ରମାଙ୍କ ନେଇ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ । ଯେକୌଣସି ବସ୍ତୁ ଲୁହାର ସଂଜ୍ଞା ପୂରଣ କରିବା ଅର୍ଥ ସେହି ପରମାଣବିକ ଓ କ୍ରମାଙ୍କ ତାହା ପାଖରେ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସହ ସମାନ କାରଣ ପର୍ଯବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ନମୁନା ଅଟେ । ସେହିପରି ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରୁ ସଂଗୃହିତ ହୋଇଥିବା ବେଙ୍ଗମାନଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା କରି ଯଦି ସେଗୁଡ଼ିକ ଅସମତାପୀ **COLD-BLOODED** ବୋଲି ଦେଖାଯାଏ, ତେବେ ''ସମସ୍ତ ବେଙ୍ଗ ଯେ ଅସମତାପୀ ।'' ଏହି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ । ଏଠାରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ବେଙ୍ଗମାନେ ଏକ ସମଜାତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତିନିଧି ସଦୃଶ୍ୟ । ସୁତରାଂ କେତୋଟି ବେଙ୍ଗକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଲାପରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନମୁନା ଭାବେ ନେଇ ସେହି ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଯେହେତୁ ଅପରୀକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କର ଜ୍ଞେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଗୁଡ଼ିକ ସହ ମୌଳିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥାଏ, ତେଣୁ ଜ୍ଞେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପାଖରେ ଅନୁଭୂତ ଲକ୍ଷଣ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଖରେ

ରହିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ପାଇଁ ଏକ ସମଜାତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ **HOMOGENEOUS CLASS** ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଦେଖିବା ଆବଶ୍ୟକ ନଥାଏ, ସମ୍ଭବପର ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସକଳ ଯଦି ସେମାନଙ୍କ ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପୃଥକ ନୁହଁନ୍ତି ତେବେ ସେହି ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ସହ ସଂପୃକ୍ତ ପରୀକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରେଣୀର ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ଭାବରେ ବିବେଚନା କରାଯାଇଥାଏ । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଥିବା ମୌଳିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଆଧାରରେ ଶ୍ରେଣୀର କେତୋଟି ନମୁନା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଶ୍ରେଣୀଟି ପାଇଁ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରିପାରନ୍ତି । ଏଠାରେ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣକୁ ମୌଳିକ ଭାବେ ନିଆଯାଏ ତାହା ହିଁ ଶ୍ରେଣୀର ଲାକ୍ଷଣିକ ସଂଜ୍ଞା । ସେହି ଲାକ୍ଷଣିକ ସଂଜ୍ଞାର ଆଧାର ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଓ ଅପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସକଳ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥାନ୍ତି । ସୁତରାଂ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରିପାରନ୍ତି ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ବୋଲି ବିବେଚନା କରାଯାଏ ।

ପୁନଶ୍ଚ ବିଜ୍ଞାନର କେତେକ ବିକଶିତ ବିଭାଗରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ନିୟମ ସକଳର ଅବତାରଣା କରାଯାଏ ସେସବୁ ନିୟମ ପରସ୍ପରକୁ ସମର୍ଥନ କରିବା ସହ ଏକ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ତନ୍ତ୍ର **COHERENT SYSTEM** ମଧ୍ୟରେ ସୁସଂହତ ଥାନ୍ତି । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର କେବଳ କେତୋଟି ଆଦର୍ଶ-ନମୁନାକୁ ପରୀକ୍ଷା କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇନଥାଏ, ବରଂ ଶ୍ରେଣୀର କେତେକ ମୌଳିକ ଲାକ୍ଷଣିକ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ଇଙ୍ଗିତ କରୁଥାଏ । ଅର୍ଥାତ ବିଜ୍ଞାନରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଅସଂଯୋଜିତ ବା ଅନ୍ୟଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ । ବରଂ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଜନିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସକଳ ପରସ୍ପର ସହ ସୁସମ୍ବନ୍ଧିତ ଓ ଏକ ବ୍ୟାପକ ସଂହତିପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଅଙ୍ଗବିଶେଷ । ଏଠାରେ ଏକ ସଂହତିପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟାପକ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ବିଭିନ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ନିୟମମାନ ପରସ୍ପର ସହ ସଂଯୋଜିତ ଓ ପରସ୍ପର ସମର୍ଥିତ । ଏକ ଅସମ୍ବନ୍ଧିତ, ଅସଂଯୋଜିତ ଓ ଅନ୍ୟଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର କୌଣସି ମହ ୍ୱ ନଥାଏ । ବରଂ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଏକ ମିଳିତ ଓ ସୁସଂହତ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଅଂଶ ଭାବେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ ସମର୍ଥନ ଦେବା ସହ ସମସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ତନ୍ତ୍ରକୁ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କରୁଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କେତେ ଦୂର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନିୟମ ସହ ସମନ୍ୱିତ ତାହା ଦେଖାଯାଏ ଓ ତାହାରି ଆଧାରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରାଯାଏ । ତେବେ ଜ୍ଞାନର ବିକାଶ ଧାରାରେ ଯେତେବେଳେ ଏକ ବିକଳ୍ପ ପ୍ରକଳ୍ପର ଅବଧାରଣା କରାଯାଏ ଓ ସେହି ବିକଳ୍ପ ପ୍ରକଳ୍ପଟି ନିୟମ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଅଧିକ ସୁସଂଯୋଜିତ ଓ ସମନ୍ୱିତ କରିବା ସହ ଅଧିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଯୁକ୍ତ ସାମର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରେ ତାହାର ଉପସ୍ଥିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସହ ହୁଏତ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ତେବେ ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ଯଥାଯଥ ଭାବେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ସହ ଅଧିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନଯୁକ୍ତ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ **EXPLANATORY POWER** ପ୍ରକାଶ କରେ ତାହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଅଧିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନଯୁକ୍ତ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଥିବା ବା ଅଧିକ ସୁସଂହତ ଥିବା ପ୍ରକଳ୍ପ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇପାରେ ।

ତେବେ ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପର ଦୃଢ଼ୀକରଣ ବିଭିନ୍ନ ସମର୍ଥନ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର କରାଯାଏ । ଯେଉଁ ସ୍ତରରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମର୍ଥନ ସମ୍ଭବପର ହୁଏ ନାହିଁ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିବା ପରିଣାମରୁ କେତେକ ଯଦୃଚ୍ଛା ନମୁନାକୁ ନେଇ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଏ । ପରୀକ୍ଷା ଅର୍ଥ ବାସ୍ତବ ଘଟଣା ସହ ଏହାର ସମନ୍ୱୟ ରହିଛି କି ନାହିଁ ତାହା ସ୍ଥିର କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ଏକ ଆରୋହଲଂଘନ ଯୁକ୍ତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନମୁନା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କର ସତ୍ୟାପନ ଆରୋହାନୁମାନର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପାଇଁ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ସ୍ଥିର କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଦର୍ଶ ନମୁନାର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ ।

୬.୭ ପରିସଂଖ୍ୟାନଭିତ୍ତିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି STATISTICAL SYLLOGISM :

ଏକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ଦୁଇଟି ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଃସୃତ ହେଉଥାଏ । ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ତିନୋଟି ପଦ, ତିନୋଟି ତର୍କବଚନ ଥାଏ; ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ଗୋଟିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ । ବସ୍ତୁତଃ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଏକ ବ୍ୟବହିତ ଅବରୋହାନୁମାନ ଯେଉଁଠି ଦୁଇଟି ହେତୁବଚନକୁ ଏକତ୍ର ଭାବେ ନେଇ ସେମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଅନଧିକ ବ୍ୟାପକ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟରୂପେ ନିଃସୃତ କରାଯାଏ । ଦୁଇଟି ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ :-

୧) ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ମରଣଶୀଳ ।

ସମସ୍ତ ଗାଇ ପ୍ରାଣୀ ।

∴ ସମସ୍ତ ଗାଇ ମରଣଶୀଳ ।

୨) ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ଜ୍ଞାନୀ ।

କୌଣସି ରିକ୍ସାଚାଳକ ଜ୍ଞାନୀ ନୁହଁନ୍ତି ।

∴ କୌଣସି ରିକ୍ସାଚାଳକ ଦାର୍ଶନିକ ନୁହଁନ୍ତି ।

ଏହି ଦୁଇଟି ଅବରୋହାନୁମାନ ଯୁକ୍ତି, ଯେଉଁଠି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଃସୃତ ହେଉଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁକ୍ତିରେ ଯଦି ହେତୁବାକ୍ୟ ଦ୍ୱୟ ବାସ୍ତବ ପକ୍ଷେ ସତ୍ୟ ହୁଏ, ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ସତ୍ୟ ହେବ ।

ଅବରୋହାନୁମାନ ପରି ଆରୋହାନୁମାନ ସ୍ତରରେ ଆଧୁନିକ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ଏକ ପରିସାଂଖ୍ୟିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ତେବେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେଉଛି ଆରୋହାନୁମାନର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କେବଳ ସମ୍ଭାବନାମୟ, ଏହା ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟଭାବେ ନିଃସୃତ ହୁଏ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେପରି ହେତୁବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସମର୍ଥନ କରିଥାନ୍ତି ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ପରିସାଂଖ୍ୟିକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ ଦୁଇଟି ହେତୁବାକ୍ୟ ଥାଏ ଓ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସେଥିରୁ ନିଃସୃତ ହେଉଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଯେହେତୁ ପରିସାଂଖ୍ୟିକ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାର କରି ହୋଇଥାଏ, ଏହାକୁ ପରିସଂଖ୍ୟାନଭିତ୍ତିକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି କୁହାଯାଏ ।

ଦୁଇଟି ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ –

୧) ଅଧିକାଂଶ ଭାରତୀୟ କୃଷକ ଗରିବ ।

କ ଜଣେ ଭାରତୀୟ କୃଷକ ।

∴ କ ଗରିବ ।

୨) ଅଧିକାଂଶ ଆଦିବାସୀ ଇଂରାଜୀ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ।

ଖ ଜଣେ ଆଦିବାସୀ।

∴ ଖ ଇଂରାଜୀ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଆରୋହାତ୍ମକ, ଯେହେତୁ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ନିଃସୃତ ହେଉନାହିଁ। ତେବେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଦିଓ ହେତୁବାକ୍ୟ ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରେ। ଏହି ପରିସାଂଖ୍ୟିକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରଥମ ହେତୁବାକ୍ୟଟି ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ନୁହେଁ ବରଂ ଏକ ପରିସାଂଖ୍ୟିକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ **STATISTICAL GENERALIZATION** ଅଟେ। ଏକ ପରିସାଂଖ୍ୟିକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଏକ ଅନୁପାତ ଅନ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ। ଏହି ପ୍ରକାର ତର୍କବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏକ ପରିମାଣକ **QUANTIFIER** ଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ହୋଇଥାଏ।

ଏହି ପ୍ରକାର ତର୍କବଚନକୁ ଏପରି ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ –

ଅଧିକାଂଶ କ ଖ ଅଟେ।

(ଅଧିକାଂଶ କୃଷକ ଗରିବ ଅଟନ୍ତି।)

ଅଧିକାଂଶ କ ଖ ନୁହେଁ।

(ଅଧିକାଂଶ ଆଦିବାସୀ ସାକ୍ଷର ନୁହଁନ୍ତି।)

କ ଶ୍ରେଣୀର ଶତକଡ଼ା ଅ ଖ ଅଟେ।

(% ଅ ଭାଗ ଦଳିତ ମହିଳା କର୍ମଜୀବୀ।)

କ ଶ୍ରେଣୀର ଶତକଡ଼ା ଆ ଖ ନୁହଁନ୍ତି।

(% ଆ ଭାଗ ଦମ୍ପତିଙ୍କର ସନ୍ତାନ ନାହାନ୍ତି।)

ଏକ ପରିସାଂଖ୍ୟିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିରେ ଗୋଟିଏ ହେତୁବାକ୍ୟ ପ୍ରଦ ଉଦାହରଣ ପରି ଏକ ସାଂଖ୍ୟିକୀୟ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହୋଇଥାଏ ଓ ଅନ୍ୟ ହେତୁବାକ୍ୟଟି ଏକ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଉଦାହରଣ ଅଟେ।

ଉଦାହରଣ ନେଇ ଦେଖାଯାଉ –

କ ଶ୍ରେଣୀର ଅ % ଖ ଅଟନ୍ତି।

ଚ ହେଉଛି ଏକ କ।

∴ ଚ ହେଉଛି ଖ।

ଶତକଡ଼ା ୯୦ ଭାଗ ଶିକ୍ଷକ ଶୃଂଖଳିତ ବ୍ୟକ୍ତି ।

ଅମ୍ଳାନ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ।

∴ ଅମ୍ଳାନ ଜଣେ ଶୃଂଖଳିତ ବ୍ୟକ୍ତି ।

ଏହି ଦୁଇ ଉଦାହରଣରେ ପ୍ରଥମ ହେତୁବାକ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (କ, ଶିକ୍ଷକ) ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀ **REFERENCE CLASS** । ଏହି ଶ୍ରେଣୀର କେତେକ ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ବିଧେୟରେ ଏକ ଲକ୍ଷଣ ଆରୋପ କରାଯାଇଛି । ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣକୁ ଆରୋପ କରାଯାଇଛି ତାହାକୁ ଆରୋପିତ ଶ୍ରେଣୀ (ଖ, ଶୃଂଖଳିତ ବ୍ୟକ୍ତି) କୁହାଯାଉଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ହେତୁବାକ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏକ ଏକକ ବ୍ୟକ୍ତିର ସୂଚନା ଦେଉଛି । ଏହା ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି, ବସ୍ତୁ ପରି ବିଶେଷ ହୋଇପାରେ । ପ୍ରଦ ଉଦାହରଣରେ ଏହା ହେଉଛି ଚ, ଅମ୍ଳାନ ଯାହା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅଟେ । ସୁତରାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ବିଶେଷ ପ୍ରତି ଆରୋପିତ ଶ୍ରେଣୀ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀ ପ୍ରତି ଆରୋପିତ ଲକ୍ଷଣକୁ ଆଧାର କରି, ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିବା ଏକ ବିଶେଷ ପ୍ରତି ଆରୋପିତ ଲକ୍ଷଣର ସମ୍ଭାବନାକୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ପରିସାଂଖ୍ୟିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିରେ ଯାହା ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଅଂଶ ପ୍ରତି ସ୍ୱୀକାର ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ, ତାହା ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଏକ ବିଶେଷ ସମ୍ବନ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନୁରୂପ ଭାବେ ସ୍ୱୀକାର ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିବ । ତେବେ ଏଠାରେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାନଯାଇ ଶ୍ରେଣୀର ଏକ ପରିସାଂଖ୍ୟିକ ଅଂଶ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦିଆଯାଉ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ନିଶ୍ଚିତତା ନଥାଇ ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଏହି ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ମଧ୍ୟ ପୃଥକ ହୋଇପାରେ ।

୬.୭.୧ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଭି ିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିର ମୂଲ୍ୟ ନିରୂପଣ :

ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଭି ିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିରେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ନଥାଇ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଏକ ଅଂଶ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଥାଏ । ତେବେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ଯେତେ ଅଧିକ ଅଂଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏଠାରେ ସୂଚନା ଥିବ, ତାହାର ସତ୍ୟତାର ସମ୍ଭାବନା ସେତେ ଅଧିକ ହେବ । ଦୁଇଟି ଯୁକ୍ତି ସଂପର୍କରେ ତୁଳନା କରାଯାଉ ।

୧) ୯୦% ଲୋକ ଆତ୍ମାର ଅମରତ୍ୱରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ।

ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଜଣେ ଲୋକ ।

∴ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଆତ୍ମାର ଅମରତ୍ୱରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ।

୨) ୨୦% ଲୋକ ନିରାମିଶାଷୀ ।

ମିଲନ ଜଣେ ଲୋକ ।

∴ ମିଲନ ନିରାମିଶାଷୀ

ଏହି ଦୁଇ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରଥମ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନା ଦ୍ୱିତୀୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନାଠାରୁ ଅଧିକ । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀର ଯେତେ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ସଂପର୍କରେ ସୂଚନା ଥିବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନା ସେହି ଅନୁପାତରେ ଅଧିକ ହେବ । ଯେଉଁଠି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀର ଯେତେ ଅଳ୍ପ ଅଂଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂଚନା ଥିବ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନା ସେତେ କମ୍ ହେବ ।

ପୁନଶ୍ଚ ଯଦି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀ ୦% ର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ତେବେ ଏହି ଶ୍ରେଣୀ ପ୍ରତି ଯାହା ଆରୋପିତ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଏକ ବିଶେଷଙ୍କ ପାଖରେ ସେହି ଲକ୍ଷଣର ସମ୍ଭାବନା ସେତେ କମ୍ ହେବ । ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ –

ଓଡ଼ିଶାରେ ୨% ଆଦିବାସୀ ମହିଳା ସାକ୍ଷର ।

ସୁମନୀ ଜଣେ ଆଦିବାସୀ ମହିଳା ।

∴ ସୁମନୀ ସାକ୍ଷର ଅଟେ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା ବହୁତ କମ୍ । ବରଂ ସୁମନୀ ସାକ୍ଷର ନୁହନ୍ତି କହିବାର ସମ୍ଭାବନା ବହୁତ ବେଶୀ ।

ଏକ ପରିସଂଖ୍ୟାନମୂଳକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଥମ ହେତୁବାକ୍ୟର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀ ଶତକଡ଼ା ଆଧାରରେ କିମ୍ବା କୌଣସି ପରିମାଣକ ଶବ୍ଦ ଯଥା ଅନେକ, ଅଧିକାଂଶ, ବହୁ, କେତେକ, ଅଳ୍ପ ଇତ୍ୟାଦି ଦ୍ୱାରା ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ପରିମାଣକ ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କଲାବେଳେ ପରିମାଣକ ସଂଖ୍ୟାର ମାତ୍ରାନୁଯାୟୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । କେତେକ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ :

ସାଧାରଣତଃ ଦର୍ଶନ ଛାତ୍ରମାନେ ମେଧାବୀ ।

ଅସୀମ ଜଣେ ଦର୍ଶନ ଛାତ୍ର ।

∴ ଅସୀମ ମେଧାବୀ ଅଟେ ।

ଅଳ୍ପ ପକ୍ଷୀଙ୍କର ସ୍ୱର ମଧୁର ।

କାକମାନେ ପକ୍ଷୀ ।

∴ କାକମାନଙ୍କର ସ୍ୱର ମଧୁର ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱୟରେ 'ସାଧାରଣତଃ', 'ଅଳ୍ପ' ଦୁଇଟି ପରିମାଣକ ଶବ୍ଦ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ଏହି ପରିମାଣକ ଶବ୍ଦରୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ ଧାରଣା କରାଯାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଉଛି । ତେବେ 'ସାଧାରଣତଃ' ଶବ୍ଦରୁ ସକାରାତ୍ମକ ପରିମାଣ ଓ 'ଅଳ୍ପ'ରୁ ନକାରାତ୍ମକ ପରିମାଣର ସୂଚନା ମିଳୁଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସେହି ଅନୁଯାୟୀ ହୋଇଛି ।

ତେବେ ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ପରିସଂଖ୍ୟାନମୂଳକ ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରଥମ ହେତୁବାକ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ଜ୍ଞାତ ବା ପ୍ରାପ୍ତ ତଥ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଇ ନଥାଏ ସେଠାରେ ତର୍କଦୋଷ ରହିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତଥ୍ୟ ରହିଛି ତାକୁ ଏଡ଼ାଇ ଯାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥିର କଲେ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅସମାପ୍ତ ତଥ୍ୟ ଦୋଷ **FALLACY OF INCOMPLETE EVIDENCE** ବା **FALLACY OF IGNORING RELEVANT EVIDENCE** ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ ଯେଉଁକ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ପରିସଂଖ୍ୟାନଗତ ଯୁକ୍ତିର ହେତୁବାକ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ଜ୍ଞାତ ଓ ପ୍ରାପ୍ତ ତଥ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଇ ନଥାଏ ସେଠାରେ ତର୍କଦୋଷ ରହିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତଥ୍ୟ ରହିଛି ତାହାକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥିର କରିବା କଥା । ନ ହେଲେ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ''ଅସମାପ୍ତ ତଥ୍ୟ ଦୋଷ'' **FALLACY OF INCOMPLETE EVIDENCE** ସୃଷ୍ଟି ହେବ । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରାପ୍ତ ତଥ୍ୟକୁ ଏଡ଼ାଇ ଦିଆଯାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅଣାଯାଏ, ସେଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ହାର କମି ଯାଇଥାଏ । ଅନ୍ତତଃ ଯେତିକି ତଥ୍ୟ ମିଳିପାରୁଛି ସେ ସକଳକୁ ବିଚାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ ଥାଏ, ଅଥଚ ତଥ୍ୟକୁ ଏଡ଼ାଇ ଯାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଲେ ଏହାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ମାତ୍ରା ହ୍ରାସ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ ।

ଅଧିକାଂଶ ଓଡ଼ିଆ ଗରିବ ।

ମୁଖ୍ୟ ଶାସନ ସଚିବ ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ ।

∴ ମୁଖ୍ୟ ଶାସନ ସଚିବ ଗରିବ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ଅସମାପ୍ତ ତଥ୍ୟଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି । ମୁଖ୍ୟ ଶାସନ ସଚିବ ଗରିବ ନୁହଁନ୍ତି କାରଣ ରାଜ୍ୟର ସେ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ବେତନଭୋଗୀ କର୍ମଚାରୀ । ତଥ୍ୟକୁ ଏଡ଼ାଇ ଯାଇ କିମ୍ବା ବାସ୍ତବତାକୁ ବିରୋଧ କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଃସୃତ କଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ହୋଇଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବାସ୍ତବ ପକ୍ଷେ ସତ୍ୟ ହେବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖାଯାଇଥାଏ । ତେବେ ଯେଉଁଠି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ତଥ୍ୟକୁ ବିରୋଧ କରୁଥାଏ ବା ମିଥ୍ୟା ହେଉଥାଏ ତାହା ତର୍କଦୋଷ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ପରିସଂଖ୍ୟାନଭିିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି ଆରୋହାନୁମାନର ପରିସରଭୁକ୍ତ । ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ତଥ୍ୟଭିିକ ଓ ବାସ୍ତବପକ୍ଷେ ସତ୍ୟ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ନଚେତ୍ ଏହା ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହେବ । ଆବଶ୍ୟକୀୟ ତଥ୍ୟକୁ ଏଡ଼ାଇ ଯିବାଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତି ବୈଧ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ସାରାଂଶ

୬.୧ ଆରୋହାନୁମାନ : ଉପକ୍ରମ :

ଆରୋହାନୁମାନ ଏକ ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଯେଉଁଠି କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଏକ ସତ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଏ । ପ୍ରକୃତିରେ ରହିଥିବା ବ୍ୟତିକ୍ରମହୀନ ଏକରୂପତାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକରି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ । ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ଆରୋହାନୁମାନ ଯୁକ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରେ ନାହିଁ, ବରଂ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ଭି ି ଓ ଆଧାରକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଥାଏ ।

ଆରୋହାନୁମାନ ଆମର ଅନୁଭୂତିକୁ ଆଧାର ଭାବେ ନେଇଥାଏ । ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଆରୋହଲମ୍ଫନ ଥାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୟ ହୋଇଥାଏ । ସତ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥାପନକୁ ଏହା ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବରେ ନେଇଥାଏ । ତିନି ପ୍ରକାରର ଯଥାର୍ଥ ଆରୋହାନୁମାନ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି, ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ

ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ବା ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ

ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ

୬.୨ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ :

କେତେକ ଘଟଣାଜନିତ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟତାକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ କରାଯାଏ; ଏଠାରେ ଆରୋହଲମ୍ଫନ ଥାଏ; ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ହୋଇଥାଏ; ଏଠାରେ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ଆଧାରରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହୋଇଥାଏ; ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୟ ଅଟେ ।

ଆଧୁନିକ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ଆଧାର ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଏହି ଆରୋହାନୁମାନ ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାନୀୟ ଆରୋହାନୁମାନ ଅଟେ ।

୬.୩ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ବା ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ :

କେତେକ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ବ୍ୟତିକ୍ରମହୀନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରି ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ ।

ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ

ବ୍ୟତୀକ୍ରମହୀନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉପରେ ଆଧାରିତ;

ଏକ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ;

ଆରୋହ ଲମ୍ଫନଯୁକ୍ତ;

ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ଆଧାରରେ ହୁଏ;

କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ନଥାଏ;

ସମ୍ଭାବନାମୟ ।

ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଭିତରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେଉଛି କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣ ନିୟମ । ଆଧୁନିକ ତର୍କବିତ୍‌ମାନଙ୍କ ମତରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଗୁଣଗତ ନୁହେଁ ବରଂ ମାତ୍ରାଗତ ।

୬.୪ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ :

ଦୁଇ ବା ଅଧିକ ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ଲକ୍ଷଣଗତ ସାଦୃଶ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ବିଷୟରେ ଏକ ନୂତନ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେହି ଲକ୍ଷଣଟିକୁ ଅନୁମାନ କରିବା ହିଁ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଅଟେ ।

ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ

ଏକ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ;

ଅନୁଭୂତି ଆଧାରିତ;

ସାଦୃଶ୍ୟ ହିଁ ଏହାର ମୂଳ ଆଧାର;

ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ ଯୁକ୍ତ;

ସମ୍ଭାବନାମୟ ।

ଏହି ଅନୁମାନରେ ସାଦୃଶ୍ୟର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଓ ମୌଳିକତାକୁ ନେଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସୁସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ବା କୁସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ କୁହାଯାଇପାରେ ।

୬.୫ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା :

ଏହା ସକଳ ଯଥାର୍ଥ ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷଣ । ଗଣିତରେ ଯେଉଁ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଠିଥାଏ ତାହା ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରର ସମ୍ଭାବନାଠାରୁ ପୃଥକ ।

କେତେକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ଗାଣିତିକ ଅନୁପାତ ଧାରାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଏ । ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ହାରକୁ ଏକ ଓ ୦ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ ।

ଏକ ଜଟିଳ ସ୍ଥିତିରେ ନାନା ସମ୍ଭାବନା ଥିଲେ ଏକ ଘଟଣାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ସମ-ସମ୍ଭାବନା ଆଧାରରେ ନିରୂପଣ କରାଯାଏ ।

ସମ୍ଭାବନା ବିଶ୍ୱାସ ଆଧାରିତ ନୁହେଁ । ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ଦୁଇଟି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେଲା -

ପୌନଃପୁନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜନିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା, ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜନିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା । ପଥମଟି ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଉପରେ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ତଥ୍ୟକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରିବା ଉପରେ ଆଧାରିତ ।

୬.୬ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା :

ଏକ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ଏକ ସମଜାତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରେ । ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀ ପାଖରେ ଯଦି କିଛି ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ଥାଏ ତାହା ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ବିଶେଷ ପାଖରେ ଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏକ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ଶ୍ରେଣୀର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ଧାରଣ କରିଥାଏ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଦର୍ଶ ନମୁନାର ଗୁରୁତ୍ୱ ବେଶି । ଆରୋହାନୁମାନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ମଧ୍ୟ ମହ ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

୬.୭ ପରିସଂଖ୍ୟାନଭି ିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି :

ଅବରୋହାନୁମାନ ପରି ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିର ଅବତାରଣା ଆଧୁନିକ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ କରିଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ପରିସଂଖ୍ୟାନଭି ିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି କୁହାଯାଉଛି । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭାବନାମୟ ଓ ଦୁଇଟି ହେତୁବାକ୍ୟକୁ ଆଧାରକରି ଅନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ ।

ପ୍ରଥମ ହେତୁବାକ୍ୟଟି ଏକ ପରିସଂଖ୍ୟାନଗତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ । ଏଠାରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀ, ବିଧେୟକୁ ଆରୋପିତ ଶ୍ରେଣୀ କୁହାଯାଏ । ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀ ଏକ ପରିମାଣକ ଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ହୋଇଥାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀ ପ୍ରତି ପ୍ରୟୋଗ ହେଉଥିବା ଆରୋପିତ ଲକ୍ଷଣର ଗୁରୁତ୍ୱ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

ତଥ୍ୟକୁ ଏଡ଼ାଇ ଯାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସିଲେ ଅସମାପ୍ତ ତଥ୍ୟ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

କ ବିଭାଗ

୧. ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ଦିଅ -

I ଆରୋହାନୁମାନର ଦୁଇଟି ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ଦର୍ଶାଅ ।

II ଆରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ କେଉଁ କେଉଁ ଅନୁମାନରେ ରହିଛି ?

III ଆରୋହାନୁମାନର ଆଭାସ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ପ୍ରକ୍ରିୟା ଗୁଡ଼ିକର ନାମ କ'ଣ ?

IV କେଉଁ ଆରୋହାନୁମାନ ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାନୀୟ ?

V ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କିପ୍ରକାର ତର୍କବଚନ ?

VI ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ଭି ି କ'ଣ ?

VII ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

VIII କୁସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦାନକର ।

IX ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?

X ଆରୋହାନୁମାନର ହେତୁବାକ୍ୟର ଆଧାର କ'ଣ ?

XI ଏକ ପୁନରୁକ୍ତି ତର୍କବଚନର ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

XII ସମ୍ଭାବ୍ୟତାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗୁଡ଼ିକର ନାମ କ'ଣ ?

XIII ଏକ ପରିସଂଖ୍ୟାନମୂଳକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରଥମ ହେତୁବାକ୍ୟଟି କି ପ୍ରକାର ତର୍କବଚନ ?

XIV ପ୍ରାଚୀନ ତର୍କବିତ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ କ'ଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି ?

XV ଆଧୁନିକ ତର୍କବିତ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଗୁଣଗତ ନା ମାତ୍ରାଗତ ?

XVI ଆକସ୍ମିକତା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?

XVII ବିଶ୍ୱାସ ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କରେ କି ?

XVIII ଏକ ନମୁନା କେତେବେଳେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଆଦର୍ଶ ହେବ ?

XIX ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?

XX ଏକ ପରିମାଣକର ଉଦାହରଣ ଦିଅ ଓ ଏହା କାହାପ୍ରତି ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ଦର୍ଶାଅ ।

୨. ନିମ୍ନ ଆନୁମାନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପଶ୍ଚାତରେ କେଉଁ ଆରୋହାନୁମାନ ନିୟମ ରହିଛି, ଦର୍ଶାଅ ।

I ସମସ୍ତ କୋଇଲି କଳା ।

II ସମସ୍ତ ମଣିଷ ମରଣଶୀଳ ।

III ଅସୀମ ବୁଦ୍ଧିମାନ ହୋଇଥିବେ କାରଣ ତାଙ୍କର ଭାଇ ଅମ୍ଳାନ ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିମାନ ।

IV ଶତକଡ଼ା ପ ।ନବେ ଭାଗ ସାପ ବିଷହୀନ ହୋଇଥିବାରୁ ତମ୍ପ ସାପ ବିଷହୀନ ।

V ପକ୍ଷୀମାନେ ଦନ୍ତବିହୀନ ।

VI ସମସ୍ତ ତିମି ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ।

VII ଦୁଇ ସନ୍ନିହିତ କୋଣର ସମଷ୍ଟି ୧୮୦ ଡିଗ୍ରୀ ।

VIII ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କୌଣସି ଗ୍ରହ ସ୍ଥିର ନୁହେଁ ।

IX ଗୋଟିଏ ଅଟ୍ଟାଳିକା ଏକ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ।

X ଅଧିକାଂଶ ଓଡ଼ିଆ ଯେହେତୁ ଗରିବ, ଓଡ଼ିଶାର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ଗରିବ ।

XI ତର୍କ ଶ୍ରେଣୀରେ ଥିବା ଦଶଜଣଯାକ ଛାତ୍ର ଗୀତଗାଇ ପାରନ୍ତି ।

XII ହିନ୍ଦୁଧର୍ମରେ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ରହିଛି, ତେଣୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଥିବ ।

XIII ଜଳ ନିମ୍ନଗାମୀ ।

୩. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣକର -

I କେତେକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଘଟଣାରୁ ଅପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଘଟଣା ବିଷୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବା ହେଉଛି ________ ।

II ଏକ ଅପରିସୀମ ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବାକୁ ________ କୁହାଯାଏ ।

III ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ________ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ।

IV ସକଳ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ________ ।

v ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ________ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ଉପରେ ଆଧାରିତ ।

vi ଏକ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ଆଧାର ହେଉଛି ________ ।

vii ଏକ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ________ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କ ବଚନ ।

viii ଆବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ________ ନିୟମର ଅଭାବ ଥାଏ ।

ix ଆଦର୍ଶ ନମୁନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣ ମୌଳିକ ଭାବେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ବିଶେଷମାନଙ୍କ ପାଖରେ ସାଧାରଣ ଥାଏ ସେହି ଶ୍ରେଣୀକୁ ________ କୁହାଯାଏ ।

x ପରିସଂଖ୍ୟାନମୂଳକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ପାରିସାଂଖ୍ୟିକ ________ ।

xi ପରିସଂଖ୍ୟାନଭି ିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରଥମ ହେତୁବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ________ ଶ୍ରେଣୀ କୁହାଯାଏ ।

xii କୌଣସି ଆଧାର ନଥାଇ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଘଟୁଥିବା ଘଟଣାକୁ ________ କୁହାଯାଏ ।

xiii ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ହେଲା – ପୌନଃପୁନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜନିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଓ ________ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜନିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ।

ଖ ବିଭାଗ

ସଂକ୍ଷେପରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର –

i ଆରୋହ ଲମ୍ଫନ

ii ଆରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ

iii ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ଓ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ

iv ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସଂଜ୍ଞା

v ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତା

vi ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଯୁକ୍ତିର ମୂଲ୍ୟାବଧାରଣ

vii ସୁସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଯୁକ୍ତି

viii ସମ-ସମ୍ଭାବ୍ୟତା

ix ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜନିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା

x ଆକସ୍ମିକତା ଓ ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ

XI ଆଦର୍ଶ ନମୁନା

XII ଅସମାପ୍ତ ତଥ୍ୟଦୋଷ

XIII ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶ୍ରେଣୀ

XIV ଅପ୍ରତିହତ ଅନୁଭୂତି ଜନିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ

XV ପାରିସାଂଖ୍ୟିକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ

ଗ ବିଭାଗ (ଦୀର୍ଘ ଉ ରମୂଳକ)

I ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର ।

II ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ବୁଝାଅ ।

III ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କାହାକୁ କହନ୍ତି ? ଏହାର ମୂଲ୍ୟ କିପରି ନିରୂପଣ କରାଯାଇପାରିବ ?

IV ସୁସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଓ କୁସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଯୁକ୍ତିର ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର ।

V ସମ୍ଭାବ୍ୟତା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ତାହାର ବିଶଦ ବିବରଣୀ ଦିଅ ।

VI ଆଦର୍ଶ ନମୁନା କ'ଣ ? ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର କ'ଣ ଗୁରୁତ୍ୱ ଅଛି ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର ।

VII ପରିସଂଖ୍ୟାନଭି ିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟକୁ ଉଦାହରଣ ସହ ବୁଝାଅ ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୭

ଆରୋହାନୁମାନର ଆକାରଗତ ଭି

୭.୧ ଉପକ୍ରମ :

ଆମେ ଅନେକ ବିଷୟରେ ଖବର ରଖୁଁ । ନିଜ ବିଷୟରେ, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଓ ଆମ ଚାରିପାଖ ପରିସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ ଖବର ସଂଗ୍ରହ କରିଥାଉ । ନିଜ ଦେହ ଭଲ ନଥିଲେ ଆମେ ଡାକ୍ତରଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଉ । କାଠରେ ପୋକ ଲାଗୁଥିଲେ ଆମେ ତାକୁ ରଙ୍ଗ ଦେଇ ରଖୁ । ବର୍ଷାଦିନ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ଶୁଖିଲା ଜିନିଷ ସବୁ (ଯେପରି ନଡ଼ା) ଘୋଡାଇ ରଖୁ ଯେପରି ପାଣିପଡ଼ି ନଷ୍ଟ ହୋଇନଯାଏ । ତୁମକୁ ଯଦି କେହି ପଚାରେ ତୁମ ଦେହ ଭଲନାହିଁ ବୋଲି କେମିତି ଜାଣିଲ ? ଚଉକିରେ ପୋକ ଲାଗିବା କଥା, ନଡ଼ା ବର୍ଷାରେ ଭିଜିଯାଇ ନଷ୍ଟ ହୁଏ ବୋଲି କେମିତି ଜାଣିଲ ? ତୁମେ କ'ଣ କହିବ ? ଜରରେ କମ୍ପୁଥିବା ତୁମ ଦେହ, ପୋକ ଲଗା ଚଉକି କିମ୍ବା ଓଦା ନଡ଼ା ବିଡ଼ାଟେ ପ୍ରଶ୍ନକ ାକୁ ଦେଖାଇ ଦେବ ନାହିଁକି ? କିନ୍ତୁ ଯଦି ସେହି ସନ୍ଦେହୀ ମଣିଷଟି ତୁମକୁ ପୁଣି ପଚାରେ – ଡାକ୍ତର ପାଖକୁ ଯାଇ ଚିକିତ୍ସା କଲେ ଦେହ ଭଲ ହୋଇଯାଏ ବୋଲି କେମିତି ଜାଣିଲ ? ରଙ୍ଗଲଗା କାଠରେ ପୋକ ଲାଗେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଆଗକୁ ବର୍ଷା ଆସୁଛି ବୋଲି କେମିତି ଜାଣିଲ ? ଏସବୁ ପ୍ରଶ୍ନର କି ଉ ର ଦେବ ? ତୁମେ ହୁଏତ କହିବ – ଆଗରୁ ଯେତେଥର ଡାକ୍ତର ପାଖକୁ ଯାଇ ଚିକିତ୍ସା କରିଛି ଦେହ ଭଲ ହୋଇଛି । ଅତୀତରେ ରଙ୍ଗ ଲଗା ହୋଇଥିବା କାଠରେ ପୋକ ଲାଗିନାହିଁ । ଅତୀତରେ ଖରାଦିନ ପରେ ବର୍ଷାଦିନ ଆସିଛି । କିନ୍ତୁ ଯଦି ଲୋକଟି ହାରି ନଯାଇ ପ୍ରଶ୍ନ କରେ – ଅତୀତରେ ଯାହା ହୋଇଥିଲା ଆଗକୁ ହେବ ବୋଲି କି ଭରସା ଅଛି ?

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ କେତେଟି କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି । ଏଠାରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ତଥ୍ୟ ଆମ ସମ୍ମୁଖକୁ ଆସୁଛି – (୧) ବିଶେଷ ତଥ୍ୟ ଯଥା – ଦେହ ଖରାପ ହେବା, ପୋକଲଗା ଚଉକି କିମ୍ବା ନଡ଼ା ବିଡ଼ାଟେ ପାଣି ପଡ଼ିବାରୁ ଭିଜିବା (୨) ସାମାନ୍ୟ ତଥ୍ୟ ଯଥା – ଡାକ୍ତରୀ ଚିକିତ୍ସା ଦ୍ୱାରା ରୋଗ ଭଲହୁଏ, ରଙ୍ଗଲଗା କାଠରେ ପୋକ ଲାଗେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁ ପରେ ବର୍ଷାଋତୁ ଆସେ । ବିଶେଷ ତଥ୍ୟ ଜନିତ ଜ୍ଞାନର ଯଥାର୍ଥତା ଆଉ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ତଥ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଦିଆଯାଏ ଯେପରି ଜରୁଆ ଦେହକୁ ଥର୍ମୋମିଟରରେ ମପାଯାଏ । ସାମାନ୍ୟ ତଥ୍ୟର ଜ୍ଞାନକୁ ଏକ ନିୟମିତତା ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାରା ବୈଧତା ଦିଆଯାଏ, ଯେପରି ରଙ୍ଗଲଗା କାଠରେ ପୋକ ନ ଲାଗିବାର ଯଥାର୍ଥତା ହେଉଛି ଆଗରୁ ରଙ୍ଗଲଗା କାଠରେ ପୋକ ଲାଗିନାହିଁ । (୩) ଏହି ନିୟମିତତାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନ କରାଯାଇପାରେ ଯେପରି ଅତୀତରେ ଯାହା ହୋଇଥିଲା ଆଗକୁ ସେପରି ହେବ ବୋଲି କି ଭରସା ଅଛି ? (୪) କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସାମାନ୍ୟ ତଥ୍ୟ ଅନ୍ୟଠାରୁ ଅଧିକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ଯେପରି ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁପରେ ବର୍ଷାଋତୁ ଆସିବାଟା, ଡାକ୍ତର ପାଖକୁ ଗଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୋଇଯିବାଠାରୁ ଅଧିକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନ କରାଯାଇପାରେ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ତଥ୍ୟ ଅନ୍ୟଠାରୁ ଅଧିକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ କାହିଁକି ?

ସାମାନ୍ୟ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଆରୋହ ଅନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ମିଳିଥାଏ । ସାମାନ୍ୟ ତଥ୍ୟକୁ ନେଇ (୩) ଏବଂ (୪)ରେ ଉପୁଜିଥିବା ସମସ୍ୟା ହେଉଛି ଆରୋହାନୁମାନର ସମସ୍ୟା । ଆରୋହାନୁମାନ ସାହାଯ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଥାଏ ତାହା ଅଳ୍ପ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଆସିଥାଏ । ସମସ୍ୟା ହେଉଛି ଅଳ୍ପ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ସବୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟରେ କିପରି ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରିବ ? ପୁଣି ଅଳ୍ପ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଉଥିବା ଦୁଇଟି ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟଠାରୁ କାହିଁକି ଅଧିକା ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ? କାହା ଉପରେ ଆରୋହ ଅନୁମାନକୁ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ କରାଯାଇପାରିବ ଯାହା ଫଳରେ ଏ ସମସ୍ୟା ଉପୁଜିବ ନାହିଁ ? ଆରୋହାନୁମାନର ଭି ି କ'ଣ ?

ଆରୋହାନୁମାନର ଭି ିକୁ ନେଇ ଯେଉଁ ସମସ୍ୟା ଅଛି, ତାହାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଦାର୍ଶନିକମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଉ ର ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ଆମେ କେବଳ ମିଲ୍‌ଙ୍କ ଉ ର ଆଲୋଚନା କରିବା । ମିଲ୍ କୁହନ୍ତି, ଆରୋହାନୁମାନର ଭି ି ହେଉଛି ଦୁଇଟି – (୧) ଆକାରଗତ ଭି ି (୨) ବସ୍ତୁଗତ ଭି ି । ଏଠାରେ ଆମେ ଆକାରିକ ଭି ି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା । ଆକାରିକ ଭି ି ପୁଣି ଦୁଇଟି – (କ) ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ (ଖ) କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ।

୭.୨ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ :

ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଏହି ନିୟମଟି ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ପାଇଁ ମୌଳିକ ଅଟେ । ଏହା ବିନା ଜ୍ଞାନ ଅସମ୍ଭବ । ଏହି ନିୟମକୁ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି –

- I ପ୍ରକୃତି ଏକାପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଏକାପରି ବ୍ୟବହାର କରେ ।
- II ପ୍ରକୃତି ଏକରୂପ ଅଟେ ।
- III ପ୍ରକୃତିରେ ଏକପ୍ରକାର ଘଟଣା ଅଛି ।
- IV ବ ର୍ମାନ ପରି ଭବିଷ୍ୟତ ହୋଇଥାଏ ।
- V ଅତୀତ ପରି ଭବିଷ୍ୟତ ହେବ ।
- VI ପ୍ରକୃତି ନିଜକୁ ପୁନଃ ପ୍ରକାଶ କରେ ।
- VII ପ୍ରକୃତି ବିଧି ବା କାରଣ ସମୂହ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ।
- VIII ଏକା କାରଣ ଏକା କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ।

ପ୍ରକୃତିରେ କେତେକେ ଏକରୂପତା ଆମେ ଅନୁଭୂତିରେ ଦେଖିଥାଉ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଅତୀତରେ କାଠ ପାଣିରେ ଭାସିଥିବାରୁ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଏକା ଅବସ୍ଥାରେ ପାଣିରେ ଭାସିବ ବୋଲି ଆମେ କଳ୍ପନା କରୁ । ପାଣି ଶୋଷ

ମେ ।ଇଥିବାରୁ ଭବିଷ୍ୟତରେ ମଧ୍ୟ ମେ ।ଇବ । ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ କୁଇନାଇନ ଖାଇବାରୁ ମେଲେରିଆ ଜ୍ୱର ଛାଡ଼ି ଯାଇଥିଲା ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ କୁଇନାଇନ ବଟିକା ମେଲେରିଆ ଜ୍ୱର ଛଡ଼ାଇ ଦେବ । କୋଇଲା କଳା, ହୀରା ଧଳା ଓ ସୁନା ହଳଦିଆ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଆଗେ ଯେମିତି, ଏବେ ସେମିତି ଏବଂ ଆଗକୁ ମଧ୍ୟ ସେପରି ରହିବ । ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦରେ କହିଲେ ଗୋଟିଏ ଜାତିର କେତେକ ସଭ୍ୟ ପ୍ରତି ଯାହା ସତ, ସେହି ଏକାପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ଜାତିର ସବୁ ସଭ୍ୟପ୍ରତି ତାହା ସତ ହେବ । ସଂକ୍ଷିପ୍ତରେ, ପ୍ରକୃତି ନିୟମାନୁବ ର୍ୀ । ପ୍ରକୃତି ଏକରୂପ । ପ୍ରକୃତିର ଏହି ନିୟମରେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନାହିଁ । ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା ଅନିୟମିତ ଭାବେ ଘଟେ ନାହିଁ । ଏହାର ବିପରୀତ ଅନୁଭୂତି ଅସମ୍ଭବ ।

ଏକଥା ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ଏକରୂପତା ନିୟମ ପ୍ରକୃତିରେ ବୈଚିତ୍ର୍ୟତାକୁ ମନା କରେନାହିଁ । ପ୍ରକୃତିରେ ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରକାରର ଘଟଣା ଘଟେ । ଏଥିପାଇଁ କେହି କେହି ପ୍ରକୃତି ସର୍ବଦା ଏକରୂପ ନୁହେଁ ବୋଲି ମତ ଦିଅନ୍ତି । ପ୍ରକୃତି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲାଭଳି ଘଟଣାରେ ଭରପୂର । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଆକାର, ରଙ୍ଗ ଓ ଗୁଣର ଜୀବ, ଜନ୍ତୁ ଓ ପଦାର୍ଥ ପ୍ରକୃତିରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ମିଲ୍ କୁହନ୍ତି – ''ବ ର୍ମାନ ପରି ପ୍ରତିବର୍ଷ ବର୍ଷାପରେ ଭଲ ପାଗ ହେବ ବୋଲି କେହି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସବୁ ରାତିରେ ଏକା ସ୍ୱପ୍ନ ଆସେ ବୋଲି କେହି ଭାବନ୍ତି ନାହିଁ ।'' କିନ୍ତୁ ଏହିସବୁ ଘଟଣା ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତାକୁ ନଷ୍ଟ କରୁନାହିଁ । ଏ ପ୍ରକାର ବୈଚିତ୍ର୍ୟତା ସ ୍ୱ ପ୍ରକୃତି ଏକରୂପ ଅଟେ । କାରଣ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରକୃତିର ସବୁ ପ୍ରକାରର ବୈଚିତ୍ର୍ୟତା କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନିୟମ ବା ବିଧି ଦ୍ୱାରା ଘଟୁଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘଟଣା କେତେଗୁଡ଼ିଏ କାରଣ ଯୋଗୁଁ ଘଟୁଛି । ସେହି କାରଣ ଗୁଡ଼ିକ ପୁନଃ ଘଟିଲେ ଘଟଣାଟି ଘଟୁଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଯେଉଁ କାରଣ ଯୋଗୁଁ ଅତୀତରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୂର୍ଯ୍ୟପରାଗ ଘଟିଥିଲା ସେହି କାରଣସବୁ ଘଟିଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୂର୍ଯ୍ୟପରାଗ ପୁଣି ହେବ । ସେହିପରି, ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥା ଯୋଗୁଁ ଜଣଙ୍କର ମୁଣ୍ଡ ବିନ୍ଧିଥିଲା ସେହି ଅବସ୍ଥାର ପୁନରାବୃ ି ହେଲେ ପୁଣି ତାଙ୍କର ମୁଣ୍ଡ ବିନ୍ଧିବ । ପ୍ରକୃତିରେ ଏହିସବୁ ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରକାରର ବିଚିତ୍ର ଘଟଣାସବୁ ନିଜ ନିଜର ବିଧି ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ । କୌଣସି ଘଟଣା ଆକସ୍ମିକ ନୁହେଁ । କୌଣସି ଘଟଣା ଭି ିହୀନ ନୁହେଁ । ପ୍ରକୃତିରେ କୌଣସି ବେନିୟମ କାମ ହୁଏ ନାହିଁ । ବିଧି, ନିୟମ ଓ ଏକରୂପତା ସର୍ବତ୍ର ରାଜତ୍ୱ କରେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ପ୍ରକୃତିରେ ଗୋଟିଏ ନିୟମ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁନାହିଁ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଘଟଣା ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗରେ ସଜାଡ଼ି ହୋଇରହିଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗ ନିଜ ନିଜର ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ନିଜର ଏକରୂପତା ରକ୍ଷାକରେ । ବିଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ନିଜର ବିଷୟକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲାବେଳେ ନିଜ ନିଜ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିବା ଏକରୂପତାର ସନ୍ଧାନ ପାଇଥାନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିବା ଏକରୂପତାକୁ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନର ନିୟମ କୁହାଯାଏ । ବସ୍ତୁ, ଶକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ଶୃଙ୍ଖଳା ଦେଖାଯାଏ, ତାହାକୁ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନର ନିୟମ ଭାବେ ନିଆଯାଏ । ସେହିପରି ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ, ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ, ମନସ୍ତ ୍ୱ ବିଜ୍ଞାନ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ତରରେ ମଧ୍ୟ ଏକରୂପତା ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ଏକରୂପତାକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଆମେ ସେସବୁକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ କହୁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗରେ କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିୟମ କାମ କରୁଛି । କୁହାଯାଏ, ପ୍ରକୃତିରେ ଗୋଟିଏ ନୁହେଁ, ଅନେକ ନିୟମ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି । ଏଥିପାଇଁ ବେନ କହନ୍ତି – ପ୍ରକୃତିର କାରଣ ଗୋଟିଏ ରୂପତା ନୁହେଁ, ଅନେକ ରୂପତା । ଅବଶ୍ୟ, ଆଧୁନିକ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ଏହି ଅନେକରୂପତାରୁ ଏକରୂପତା ଆବିଷ୍କାର କରବାପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ ଚଳାଇଛନ୍ତି ।

ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗ ଗୋଟିଏ ତନ୍ତ୍ରର **SYSTEM** ଅଂଶବିଶେଷ ବୋଲି ଆଧୁନିକ ବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ଭାବନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗର ଅନ୍ୟ ସହିତ ସଂହତି ରହିଛି । ଏଣୁ ପ୍ରକୃତିରେ ଏକରୂପତା ରହିଛି ବୋଲି କହିବା ଠିକ ହେବ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତିର ଏହି ଏକରୂପତାକୁ ଆମେ କେମିତି ଜାଣୁ ? ମିଲ୍ ଯେଉଁ ଉ ର ଦେଲେ ସେଥିରୁ ଆରୋହାନୁମାନରେ ବିରୋଧାଭାସ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ।

୭.୨.୧ ଆରୋହାନୁମାନର ବିରୋଧାଭାସ :

ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ହେଉଛି ଆରୋହାନୁମାନର ଆକାରଗତ ଭି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଆରୋହାତ୍ମକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଅସମ୍ଭବ । ଅର୍ଥାତ୍, ଏହା ବିନା ଆମେ ଅତୀତ ବା ବ ମାନର ଅଳ୍ପକେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅନୁଧ୍ୟାନରୁ ଭବିଷ୍ୟତର ସବୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରିପାରିବା ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଭାବରେ କହିଲେ, ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ବିଶେଷ ଘଟଣାରୁ ସାର୍ବିକ ନିୟମକୁ ଯିବାର ଆଧାର ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଆଧାର ଆରୋହଲମ୍ଫନକୁ ଯଥାର୍ଥତା ଦେଇଥାଏ । ପ୍ରକୃତି ଏକା ପରିସ୍ଥିତିରେ ଏକାପ୍ରକାର ବ୍ୟବହାର କରିଥାଏ ବୋଲି ଧରି ନ ନେଲେ ଆମେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିପାରିବା ନାହିଁ କିମ୍ବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣତା ଠିକ ହେବ ନାହିଁ । ଏଣୁ, ଏହି ନିୟମଟି ଆରୋହାନୁମାନର ଭି ବା ମୂଳଦୁଆ ।

ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଆମେ କେମିତି ଜାଣୁ ବା ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ଉପରେ ଆମର କାହିଁକି ବିଶ୍ୱାସ ଥାଏ ? ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ରରେ ମିଲ୍ କହିଲେ ଯେ ଆମେ ଏହି ନିୟମଟି ସରଳ-ଗଣନାଭି କ ଅନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ପାଇଥାଉ । କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବରୁ ସେ କହିଥିଲେ ଯେ ଆରୋହାନୁମାନ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ । ସବୁ ପ୍ରକାରର ଆରୋହ ଅନୁମାନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ବା ପଦ୍ଧତିକୁ ଯଥାର୍ଥତା ଯୋଗାଉଥିବା ନିୟମଟି କିପରି ଏକ ଆରୋହ ଅନୁମାନ ପଦ୍ଧତି (ସରଳ ଗଣନାଶ୍ରିତ ଆରୋହାନୁମାନ)ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେବ ?

ମିଲ୍ କୁହନ୍ତି, ଆମର ଅନୁଭୂତିରୁ ଜାଣୁ ଯେ ଧୂଆଁ ହେଲେ ନିଆଁ ଥାଏ, ପାଣି ତଳକୁ ବୋହିଯାଏ, ଚୁମ୍ବକ ଲୁହାକୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରେ, କାଠ ପାଣିରେ ଭାସେ, ପାଣି ଶୋଷ ମେ ।ଏ ଇତ୍ୟାଦି । ଏହାର ବିପରୀତ ଘଟଣା ଆମର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । ଏଥିରୁ କ୍ରମଶଃ ଏକ ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମେ ଯେ ପ୍ରକୃତିରେ ଏକରୂପତା ଅଛି । ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ବିପରୀତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅଭାବରେ ଏହିସବୁ ଅନୁଭୂତିରୁ ପ୍ରକୃତିର ଏହି ମୂଳ ନିୟମଟି ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ସଂକ୍ଷେପରେ କହିଲେ, ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ସରଳ-ଗଣନାଭି କ ଆରୋହାନୁମାନର ଫଳ । ଏହି ଉପାୟରେ ହିଁ ନିୟମଟି ଆରୋହାନୁମାନର ଭି ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଥାଏ । ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତର ସାରାଂଶ ହେଲା – ଯାହା ଆରୋହାନୁମାନର ଭି ତାହା ପୁଣି ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ । ଯାହାକୁ ନ ନେଲେ ଆରୋହାନୁମାନ ହେବ ନାହିଁ ତାହାର ସତ୍ୟତା ପୁଣି ଆରୋହାନୁମାନରୁ ଆସେ ।

ଯଦି ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମକୁ ଆଧାର ବୋଲି ଧରିନିଆଯାଏ ସବୁପ୍ରକାରର ଆରୋହାନୁମାନ ଆଧେୟ ଅଟନ୍ତି ଯେପରି ଘଟ ଆଧାର ଏବଂ ତା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଜଳ ଆଧେୟ । ଘଟ ଜଳକୁ ଧରି ରଖିଥାଏ ଏଣୁ ଘଟ ଜଳର ଆଧାର । ଜଳ ଘଟଦ୍ୱାରା ଧରାହୋଇଥାଏ ଏଣୁ ଜଳ ଘଟର ଆଧେୟ । ଆଧାର-ଆଧେୟ ସଂପର୍କ ଏପରି ଯେ ଯାହା

ଆଧାର ତାହା ଆଧେୟ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଯାହା ଆଧେୟ, ତାହା ଆଧାର ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତର ନିଷ୍କର୍ଷ ହେଲା ଯେ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ଅନୁମାନର ଆଧାର ଓ ଆଧେୟ ଉଭୟ ଅଟେ । ଏହାକୁ ଆରୋହାନୁମାନର ବିରୋଧାଭାସ କୁହାଯାଏ ।

ସରଳ-ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମକୁ ପ୍ରମାଣ କରାଗଲେ ଚକ୍ରକ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରମାଣ କରାହେବାକୁ ଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟିକୁ ହେତୁବଚନର ଅଂଶବିଶେଷ ବୋଲି ଧରିନିଆ ହୋଇଥିଲେ ଚକ୍ରକ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଏଠାରେ ସେୟା ହିଁ ହୋଇଛି । ସରଳ-ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରୂପେ ପ୍ରମାଣ ହେବାକୁ ଥିବା ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମକୁ ହେତୁବଚନର ଅଂଶବିଶେଷ ଭାବରେ ସତ ବୋଲି ଏହି ଅନୁମାନରେ ଧରି ନିଆଯାଇଥାଏ ।

ଆଉ ଏକ କାରଣରୁ ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତ ସମାଲୋଚିତ ହୋଇଥାଏ । ମିଲ୍ ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି ଯେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା ସରଳ-ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା କମ୍ । ଯଦି ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ସରଳ-ଗଣନାଶ୍ରିତ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୁଏ, ଏହାର ସତ୍ୟତାର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା କମ୍ ହେବ । ଯଦି ତାହା ହୁଏ, ନିୟମଟି ସବୁ ଆରୋହାନୁମାନର ଭି ି ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ସତ୍ୟତାର ସମ୍ଭାବନାର ମାତ୍ରା କମ୍ ଥିବା ଏକ ନିୟମ ଅଧିକା ସମ୍ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ଏକ ଅନୁମାନ (ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ)ର ଭି ି ହୋଇ ନପାରେ । ଯେହେତୁ ନିୟମଟି ସବୁ ଆରୋହାନୁମାନର ଭି ି, ଏହାକୁ ଏକ ଦୁର୍ବଳ ଅନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ତେବେ ପ୍ରଶ୍ନ ହେଉଛି – ଏହିସବୁ ଅସୁବିଧା ସ ୍ୱେ ମିଲ୍ କାହିଁକି ପ୍ରାକୃତିକ ଏକରୂପତାକୁ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ଅନୁମାନ ଭାବେ ନେଲେ ? ମିଲ୍ ଋହୁଁଥିଲେ ଯେ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରଙ୍କୁଶ ଓ ନିଶ୍ଚିତ ହେଉ । ଯେହେତୁ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକରୁ ଆସିଥାଏ, ଏହା ଅସତ୍ୟ ହୋଇଯିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଯଦି ଆରୋହାନୁମାନକୁ ଏକ ନିରଙ୍କୁଶ ଆଧାର ଯୋଗାଇଥିବା ନିୟମଟିଏ ଦିଆଯାଏ, ତା ହେଲେ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଫଳ ହେବ । ଏହା ଯେକୌଣସି ନିୟମ ହେଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଏହା ତଥ୍ୟ ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇଥିବା ଦରକାର । ଏହା ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । କିନ୍ତୁ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ କେବଳ ପ୍ରକୃତିର ବିଶେଷ ଘଟଣାର ଅନୁଧ୍ୟାନରୁ ହିଁ ଆସିଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ମିଲ୍ ସରଳ-ଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନକୁ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମର ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ମତ ବିରୋଧାଭାସରେ ଛନ୍ଦି ହୋଇଗଲା !

ଯେକୌଣସି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ (ଏପରିକି ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ, ଯେଉଁଠି ଅଧିକା ନିଶ୍ଚିତତା ଆଶା କରାଯାଏ) ଭୌତିକ ଜଗତ ବିଷୟରେ ନିରଙ୍କୁଶ ସତ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ କରେନାହିଁ । ଯଦି କୌଣସି ତର୍କବଚନ ନିରଙ୍କୁଶ ଭାବେ ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇଥିବ, ତା'ହେଲେ ସେ ତର୍କବଚନଟି ଆକାରଗତ ବା ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ହୋଇଥିବ । ଏହିପ୍ରକାର ତର୍କବଚନଗୁଡ଼ିକ ତଥ୍ୟମୂଳକ ନୁହେଁ । ଭୌତିକ ଜଗତ ବିଷୟରେ କିଛି ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ କରିହେବ ନାହିଁ । ସେହିପରି ତଥ୍ୟ-ମୂଳକ ତର୍କବଚନର ତର୍କଗତ, ରୂପଗତ କିମ୍ବା ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ନିଶ୍ଚିତତା ନାହିଁ । ଏଥି ସକାଶେ ଆରୋହାନୁମାନ ଓ ଅବରୋହାନୁମାନ

ମଧ୍ୟରେ ମୌଳିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି । ଯେଉଁ ନିଶ୍ଚିତତା ଅବରୋହାନୁମାନରୁ ମିଳେ ତାହା ଆରୋହାନୁମାନରୁ ମିଳିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ତଥ୍ୟର ସମ୍ଭାବନା ଆରୋହାନୁମାନରୁ ମିଳେ, ତାହା ଅବରୋହାନୁମାନରୁ ମିଳିବ ନାହିଁ ।

ଅନେକ ସମୟରେ ଆମେ ତଥ୍ୟସୂଚକ ତର୍କବଚନଗୁଡ଼ିକ ନିଶ୍ଚିତ ବୋଲି କହିଥାଉଁ । ସେଗୁଡ଼ିକ କିନ୍ତୁ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ । ସେଗୁଡ଼ିକର ସତ୍ୟତା ତଦାରଖ କରି ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇଥାଉ । ଯଥା – ଓଡ଼ିଶାରେ ତିରିଶଟି ଜିଲ୍ଲା ଅଛି । ଏହାର ସତ୍ୟତା ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ବିବରଣୀ ପୁସ୍ତିକାରୁ ଜଣାଯାଇପାରିବ । ବିଶେଷ ତର୍କବଚନଗୁଡ଼ିକର ସତ୍ୟତା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ଏକ ପ୍ରକାର ନିଶ୍ଚିତତା ଅଛି । ଅର୍ଥାତ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ସନ୍ଦେହାତୀତ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ, ଯେପରି ସବୁ ଭୌତିକ ପଦାର୍ଥ ମହାକର୍ଷିତ ବା ମାଧ୍ୟାକର୍ଷିତ ହୁଏ, କାଉ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ନୁହେଁ ଆଦି ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଥାଏ । ଏହିସବୁ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ, ନିଶ୍ଚିତତା ନଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ଘଟଣାକୁ ବିନା ସନ୍ଦେହରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଏଗୁଡ଼ିକର ତର୍କୀୟ, ରୂପଗତ ବା ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ନିଶ୍ଚିତତା ନାହିଁ, କାରଣ କୌଣସି ତଥ୍ୟସୂଚକ ତର୍କବଚନର ଏ ପ୍ରକାରର ନିଶ୍ଚିତତା ନଥାଏ ।

ଆରୋହାନୁମାନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ମିଲ୍‌ଙ୍କର ପ୍ରସ୍ତାବ ଏବଂ ସେଥିରୁ ଜାତ ବିରୋଧାଭାସକୁ ଆଲୋଚନା କଲାପରେ ଆମେ ଏହା କହିପାରିବା ଯେ, ଆରୋହାନୁମାନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମକୁ ଆକ୍ଷରିକ ଭି ି ହିସାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଏକ ଭଲ ପ୍ରସ୍ତାବ । କିନ୍ତୁ ନିୟମଟିକୁ ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣ କରିବାର ପ୍ରୟାସ ଯୋଗୁଁ ବିରୋଧାଭାସ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି । ବିରୋଧାଭାସ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ । ଏଣୁ ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ନିୟମର ପ୍ରମାଣ ପ୍ରୟାସ ସ୍ପୃହଣୀୟ ନୁହେଁ । ଅନ୍ୟ ଏକ ସମ୍ଭାବନା ହେଉଛି ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ଏହାର ପ୍ରମାଣ କରାଯିବ, କିନ୍ତୁ ନିୟମଟିକୁ ଆଉ ଆରୋହାନୁମାନର ଆକାରିକ ଭି ି ବୋଲି ଧରାଯିବ ନାହିଁ । ଦ୍ୱିତୀୟ ସମ୍ଭାବନାକୁ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଆରୋହାନୁମାନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ଅନ୍ୟ କେଉଁ ଉପାୟରେ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

୭.୩ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ :

କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ଆରୋହାନୁମାନର ଆକାରଗତ ଭି ି ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ । ଏହି ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘଟଣାର କାରଣ ଅଛି । ଦୁଇଟି ଘଟଣା, ଅବସ୍ଥା, ପ୍ରକ୍ରିୟା କିମ୍ବା ସଂବୃ ି ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସଂପର୍କ ଥାଏ । ଏହାକୁ କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣର ସାର୍ବିକତା ନିୟମ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଆରୋହାନୁମାନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲାବେଳେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମଟି, ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇ ଏକ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣର ଏକରୂପତା ଭାବେ ଦରକାର ହୁଏ । ଏହା ହେଉଛି –

ସମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଏକା ପ୍ରକାର କାରଣ ଏକା ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଏହି ନିୟମାନୁଯାୟୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟର କିଛି କାରଣ ଅଛି । କାରଣ ନ ଥାଇ କାର୍ଯ୍ୟ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏନାହିଁ । ତେବେ ଯେଉଁ କାରଣରୁ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ

ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ, ସେହି କାରଣରୁ ହିଁ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ସର୍ବଦା ସୃଷ୍ଟି ହେବ । କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ମିଲ୍ ଏକ ନିୟତ ଓ ଅବ୍ୟବହିତ ସଂପର୍କ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଏହି ନିୟମକୁ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣର ଏକରୂପତା ନିୟମ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଏହି ଦୁଇଟି ନିୟମକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ଆରୋହାନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ । କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣର ସାର୍ବିକତା ନିୟମ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣର ଏକରୂପତା ନିୟମ ସହିତ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ଆରୋହାନୁମାନ ପାଇଁ ଏକାନ୍ତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ''ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଯୋଗୁଁ ସବୁ ଭୌତିକ ବସ୍ତୁ ତଳକୁ ଖସି ପଡ଼ନ୍ତି'', ଏହି ତର୍କବଚନକୁ ଅନୁମାନ କରିବାକୁ ହେଲେ, କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣର ସାର୍ବିକତା ନିୟମାନୁସାରେ ଭୌତିକ ବସ୍ତୁର କାରଣ ଅଛି ବୋଲି କହିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣର ଏକରୂପତା ନିୟମକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ତଳକୁ ପଡ଼ନ୍ତି ବୋଲି କହିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ତା'ପରେ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ବ୍ୟବହାର କରି ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଯୋଗୁଁ ସବୁ ଭୌତିକ ବସ୍ତୁ ତଳକୁ ପଡ଼ନ୍ତି ବୋଲି କହିପାରିବା ।

ପରିଶେଷରେ ଆମେ ଏହା କହିପାରିବା ଯେ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ସବୁ ଆରୋହାନୁମାନର ଆକାରଗତ ଭି ି । କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନର ଆକାରଗତ ଭି ି ।

ସାରାଂଶ

ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ ଆରୋହାନୁମାନର ଦୁଇଟି ଭି ି ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି, ଯଥା ଆକାରଗତ ଭି ି ଓ ବସ୍ତୁଗତ ଭି ି । ଆକାରଗତ ଭି ିରେ ଦୁଇଟି ମୌଳିକ ନିୟମ ସଂପୃକ୍ତ, ତାହା ହେଲା ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମ । ଏହି ଦୁଇ ନିୟମ ଆରୋହ ଲଂଫନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିଥାଏ ବୋଲି ମିଲ୍ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଆରୋହାନୁମାନର ସମସ୍ୟା

ଅତୀତର ବା ବ ର୍ମାନର କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରୁ ଭବିଷ୍ୟତର ସବୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଷୟ କିପରି ବା କାହିଁକି ଅନୁମାନ କରିପାରିବା ?

ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ

ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ଆରୋହାନୁମାନର ଆକାରଗତ ଭି ି ଯାହାଦ୍ୱାରା ବା ଯାହା ଯୋଗୁଁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ । ଏହି ନିୟମଟି ହେଲା – ସମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପ୍ରକୃତି ଏକାପ୍ରକାର ବ୍ୟବହାର କରେ ।

କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିୟମ ଆରୋହାନୁମାନର ଆଉ ଏକ ଆକାରଗତ ଭି ି । ଏହାର ଦୁଇଟି ରୂପ ଅଛି:-

- କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣର ସାର୍ବିକତା ନିୟମ
- କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣର ଏକରୂପତା ନିୟମ

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ ପାଇଁ ଏହା ଏକାନ୍ତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

କ-ବିଭାଗ

ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ରକାମୀ ପ୍ରଶ୍ନ

୧. କ) ଆରୋହାନୁମାନର ଆକାରଗତ ଭି କ'ଣ ?

ଖ) ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମଟିକୁ ଲେଖ ।

ଗ) କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମଟିକୁ ଲେଖ ।

ଘ) କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସାର୍ବିକତା ନିୟମଟିକୁ ଲେଖ ।

ଙ) କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ଏକରୂପତା ନିୟମଟିକୁ ଲେଖ ।

୨. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର -

କ) ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ଆରୋହାନୁମାନର __________ ଭି ।

ଖ) କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମ ଆରୋହାନୁମାନର __________ ଭି ।

୩. ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

କ) ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ଏବଂ ପ୍ରକୃତିର ଏକତା

ଖ) ତଥ୍ୟାତ୍ମକ ନିଶ୍ଚିତତା ଏବଂ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ନିଶ୍ଚିତତା

୪. ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ଲେଖ ।

କ) ଆରୋହାନୁମାନର ବିରୋଧାଭାସ କ'ଣ ?

ଖ) ପ୍ରକୃତିର ବୈଚିତ୍ର୍ୟତା କ'ଣ ?

ଗ) ଆରୋହାନୁମାନର ସମସ୍ୟା କ'ଣ ?

୫. ଦୀର୍ଘ ଉ ର ଦିଅ ।

କ) ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତାର ନିୟମର ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କର ।

ଖ) ଆରୋହାନୁମାନର ବିରୋଧାଭାସ କ'ଣ ? କିପରି ଏହାର ସମାଧାନ ସମ୍ଭବ ?

ଗ) ଆରୋହାନୁମାନର ସମସ୍ୟା କ'ଣ ? ଏହାର ଏକ ସମାଧାନ ଦିଅ ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୮

କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମ

''କାରଣ'' ଶବ୍ଦଟି ସାଧାରଣ ଜୀବନଧାରାରେ ତଥା ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବହୁଳ ଭାବେ ପ୍ରଚଳିତ । କୌଣସି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ଖୋଜିଲା ବେଳେ ପ୍ରଥମେ କାରଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆସିଥାଏ । କୌଣସି ଘଟଣା କୌଣସି କାରଣ ଯୋଗୁଁ ଘଟିଥାଏ । କାରଣ ହିଁ ଘଟଣାକୁ ଘଟାଏ ବୋଲି ସାଧାରଣତଃ ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ । ଘଟଣାଟି ଘଟିଥିଲେ ବା କାମଟିଏ ହୋଇଥିଲେ କିଏ ତାହାର କାରକ ବା କିଏ ତାହାର କର୍ତ୍ତା ଖୋଜାଯାଏ । ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାର୍ଯ୍ୟଟି କିପରି ହେଲା କାରଣ ଜରିଆରେ ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଏ । କର୍ତ୍ତା ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ବା କାର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରକ୍ରିୟା ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ଅର୍ଥ ଏହାର କାରଣ ବିଷୟରେ ଜାଣିବା । ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଚାରଧାରାରେ ଏହା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ଯେ ପ୍ରକୃତିରେ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଘଟଣା ସକାରଣ ବିଶିଷ୍ଟ, ଏହା ଶୂନ୍ୟରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ନାହିଁ । କେଉଁ ପରିସ୍ଥିତି ଯୋଗୁଁ ଏକ ଘଟଣା ଉଦ୍ଭବ ହେଉଛି ତାହା ଜାଣିବା ହିଁ ଘଟଣାଟିର କାରଣ ଜାଣିବା ।

ବସ୍ତୁତଃ ବିଜ୍ଞାନର କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉ ଅଥବା ବ୍ୟାବହାରିକ ସ୍ତରରେ ହେଉ, କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମକୁ ଏକ ମୌଳିକ ନିୟମ ଭାବେ ନିଆଯାଏ । ଏହି ନିୟମ କହେ - ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘଟଣାର କାରଣ ଅଛି । କିଛି ନା କିଛି କାରଣରୁ ଘଟଣାଟିଏ ଘଟିଥାଏ । ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ, ''ଯେଉଁ ସଂବୃତ୍ତି **PHENOMENON** ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ତାହାର ନିଶ୍ଚୟ କାରଣ ଅଛି ।'' ବେନ ମଧ୍ୟ କୁହନ୍ତି, ''କୌଣସି ଘଟଣା ଘଟିଲେ, ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ପୂର୍ବ ଘଟଣା ସହିତ ତାହାର ସଂପର୍କ ରହିଛି; ପୂର୍ବ ଘଟଣାଟି ଘଟିଲେ ପର ଘଟଣାଟି ଘଟେ, ପୂର୍ବଟି ସଫଳ ନ ହେଲେ, ପରଟି ସଫଳ ହୁଏନାହିଁ ।'' କୌଣସି ନୂଆ ଘଟଣା ଘଟିବା ପାଇଁ ପୂର୍ବ ଘଟଣାର ଅବସ୍ଥିତି ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ, ଯେହେତୁ ଶୂନ୍ୟରୁ କିଛି ଘଟେ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ବେନ୍ କୁହନ୍ତି, ''ରିକ୍ତତା ବା ସ୍ଥିରତାରୁ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆସେ ନାହିଁ ।''

୮.୧ କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ :

ଦାର୍ଶନିକମାନେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରେ କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । କାରଣିକତାର ବା କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମର ବ୍ୟାବହାରିକ ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମତ ରହିଛି । ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାରଣର ବ୍ୟାବହାରିକ ମତ ଆଂଶିକ ହୋଇଥାଏ ତଥା ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନରେ କାରଣ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ । ଅବଶ୍ୟ ଆଧୁନିକ ବିଜ୍ଞାନରେ କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଅର୍ଥରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି । ଏହିସବୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ସାଧାରଣ ଭାବେ ଗୃହୀତ ହେଉଥିବା କାରଣିକତାର କେତେକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

I ଏକରୂପ ଓ ନିୟତଭାବ :

ଅନୁଭୂତି ଉପରେ ଆଧାରିତ ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ କାରଣିକ ସଂପର୍କ ଥିବା କଳ୍ପନା କରାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ଦ ସଂବୃ ି ସହିତ ଆଉ ଗୋଟିଏ ସଂବୃ ି ଏକରୂପ ଓ ନିୟତଭାବେ ଯୋଡ଼ି ହୋଇଥିଲେ କାରଣିକ ସଂପର୍କ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଆମେ ଦୁଇଟି ସଂବୃ ି ନିୟମିତ ଭାବେ ଘଟିବାର ଦେଖିଲେ ସେହି ଦୁଇଟି ସଂବୃ ି ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସଂପର୍କ ଥିବାର ପରିକଳ୍ପନା କରୁ । ସାଧାରଣ ଅନୁଭୂତି ମଧ୍ୟ ଦେଇ ସଂବୃ ି ମାନଙ୍କର ନିୟତ ଉପସ୍ଥିତିରୁ ଘଟଣାର କାରଣକୁ ଆବିଷ୍କାର କରାଯାଏ ।

ଧୂଆଁ ସହିତ ନିଆଁ ଓ ଶୂନ ଡ଼ିଗ୍ରୀ ଉ ାପ ବା ତା'ଠାରୁ କମ୍ ଡ଼ିଗ୍ରୀରେ ଜଳ ବରଫ ହେବା ଆମେ ନିୟମିତ ଭାବେ ଦେଖୁ । ସଂବୃ ି ଗୁଡ଼ିକର ଏହି ନିୟମିତ ଉପସ୍ଥିତି ଆମ ମନରେ ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ କାରଣିକ ସଂପର୍କ ଥିବାର ଭାବଟି ସୃଷ୍ଟି କରାଏ । ଯେହେତୁ ଧୂଆଁ ସହିତ ନିଆଁ ଏକରୂପ ଭାବେ ଥିବାର ଦେଖୁ, ଆମେ ନିଆଁକୁ ଧୂଆଁର କାରଣ ଭାବେ ଧରିନେଉ । ଧୂଆଁକୁ ଦେଖିଲେ ନିଆଁ ଥିବାର ଆଶାକରୁ । କାରଣିକ ସଂପର୍କ ଥିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ସଂବୃ ିକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଲେ ଅନ୍ୟ ସଂବୃ ିଟି ଥିବାର ଆଶା କରାଯାଏ ।

II ପୂର୍ବାପର ଭାବ :

ସର୍ବଦା କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟର ପୂର୍ବବ ୀ ଘଟଣା । କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣର ପରବ ୀ ଘଟଣା । କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କ କାଳିକ **TEMPORAL** ଅଟେ । କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ନିୟତ ପୂର୍ବାପର ସଂପର୍କ ରହିଥାଏ । ଏପରିକି ଏକ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ କାରଣିକତାର କଳ୍ପନା କରାଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପରେ ଆସେ ନାହିଁ କି କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣ ପୂର୍ବରୁ ଘଟେ ନାହିଁ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ କାରଣର ଏକାଧିକ ସହକାର୍ଯ୍ୟ ଥାଇପାରେ ।

III ସାପେକ୍ଷ ପ୍ରତ୍ୟୟ :

କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକ ସାପେକ୍ଷ ପ୍ରତ୍ୟୟ । ଦୁଇଟି ସଂବୃ ି ମଧ୍ୟରେ କାରଣିକତା ସଂପର୍କ ଥାଇ ପ୍ରଥମଟି ପୂର୍ବରୁ ଘଟିଥିଲେ, ପ୍ରଥମଟି ଦ୍ୱିତୀୟର କାରଣ । ଦ୍ୱିତୀୟଟି ପ୍ରଥମର କାର୍ଯ୍ୟ । ସେହିପରି ଦ୍ୱିତୀୟ ଓ ତୃତୀୟ ସଂବୃ ି ମଧ୍ୟରେ କାରଣିକ ସଂପର୍କ ଥାଇ ତୃତୀୟଟି ଦ୍ୱିତୀୟର ପରେ ଘଟିଥିଲେ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ତୃତୀୟର କାରଣ । ଏଠାରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂବୃ ିଟି ପ୍ରଥମର କାର୍ଯ୍ୟ କିନ୍ତୁ ତୃତୀୟର କାରଣ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଅତ୍ୟଧିକ ବର୍ଷା ହେଲେ ବନ୍ୟା ହୁଏ । ଅତ୍ୟଧିକ ବନ୍ୟା ହେଲେ ଫସଲହାନି ହୁଏ । ଏଠାରେ ଅତ୍ୟଧିକ ବନ୍ୟା ହେବାଟା ଅତ୍ୟଧିକ ବର୍ଷାର କାର୍ଯ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଫସଲ ହାନିର କାରଣ । ବସ୍ତୁତଃ କୌଣସି ସଂବୃ ିକୁ ଏକ ନିରଙ୍କୁଶ କାରଣ ଭାବେ ନିଆଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । କୌଣସି ସଂବୃ ି ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବାବେଳେ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାରଣ ହୋଇଥାଏ ।

IV ଆବଶ୍ୟକ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ :

କାର୍ଯ୍ୟର ସଂଘଟନ ପାଇଁ କାରଣ ଆବଶ୍ୟକ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ ଅଟେ । କାରଣ ବିନା କାର୍ଯ୍ୟ ନ ଘଟିଲେ, କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକ ସ ର୍କ । କାରଣ ଘଟିବାରୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଘଟିଲେ କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟର ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ ଅଟେ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଦହନ ପାଇଁ ଅମ୍ଳଜାନ ଏକ ଆବଶ୍ୟକ ସ ର୍କ । ଏହାବିନା ଦହନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଏହା ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । କାରଣ କେବଳ ଅମ୍ଳଜାନ ଥିଲେ ଦହନ ହେବନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଅମ୍ଳଜାନ ଦହନ ପାଇଁ ଏକ ଆବଶ୍ୟକ ସ ର୍କ, କିନ୍ତୁ ଏହା ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ ନୁହେଁ ।

ଉ ାପ ବଢ଼ିଲେ ଥର୍ମୋମିଟର ପାରଦ ଚଢ଼େ । ଉ ାପ ନ ବଢ଼ିଲେ ପାରଦ ଚଢ଼େ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଉ ାପ ବଢ଼ିବାଟା ପାରଦ ଚଢ଼ିବାର ଉଭୟ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଓ ଆବଶ୍ୟକ ସ ର୍କ । ହୃଦ୍‌ସ୍ପନ୍ଦନ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲେ ଜଣେ ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ ପଡ଼େ । ତେଣୁ ହୃଦ୍‌ସ୍ପନ୍ଦନ ମୃତ୍ୟୁର ଏକ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ ଅଟେ । ଯେଉଁ ଘଟଣାର ଉପସ୍ଥିତି କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ କୁହାଯାଏ ।

▼ ଆନୁଭବିକ ଆପାଦନ :

କାରଣିକତା ଏକ ତର୍କୀୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ନୁହେଁ । ଯଦି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟଟିରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ, ତାହେଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତର୍କୀୟ ଅପାଦାନ ସଂପର୍କ ଥାଏ । ଏହି ସଂପର୍କଟି ଥିଲେ ନିଷ୍ପାଦକ ସତ୍ୟ ହୋଇ ନିଷ୍ପାଦିତ ମିଥ୍ୟା ହୋଇ ନପାରେ । କାରଣିକତା କିନ୍ତୁ ଏକ ଆନୁଭବିକ ସଂପର୍କ, କାରଣ ଏହା ଆମର ଅନୁଭୂତି ଆଧାରରେ ସ୍ଥିର ହୋଇଥାଏ । ଏପରିକି ଅନୁମିତ ତର୍କବଚନ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଯିବାର ସମ୍ଭାବନା ମଧ୍ୟ ଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ତର୍କୀୟ ଆପାଦନ ନୁହେଁ ।

ମଶା କାମୁଡ଼ିଲେ ମେଲେରିଆ ହୁଏ । ମଶା କାମୁଡ଼ିବା ଓ ମେଲେରିଆ ହେବା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା କାରଣିକ ସଂପର୍କକୁ ନାନା ପରୀକ୍ଷା ପରେ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ମଶା କାମୁଡ଼ିଥିବାରୁ ନିଧାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ମେଲେରିଆ ହେବ ବୋଲି ଆମେ ଅନୁମାନ କରିପାରିବା ନାହିଁ । କାରଣ କାରଣିକ ସଂପର୍କ ତର୍କୀୟ ଆପାଦନ ନୁହେଁ ।

ମୋଟ ଉପରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସଂପର୍କ ଏକ ଆନୁଭବିକ ସମ୍ବନ୍ଧ । ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ବିଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତି, ପରିବେଶ ଓ ଅବସ୍ଥାରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ଦୁଇଟି ସଂବୃ ି ମଧ୍ୟରେ କାରଣିକ ସଂପର୍କ ଥିବାର ଆରୋହାନୁମାନ କରାଯାଏ । ଯେହେତୁ ଆରୋହାନୁମାନ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ ବୋଲି କହିପାରିବା । ଏଣୁ ଗୋଟିଏ ସଂବୃ ି କାରଣ ହେଲେ ଅନ୍ୟ ସଂବୃ ି ଘଟିବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ । ସେଥିପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସଂପର୍କକୁ ଆନୁଭବିକ ସଂପର୍କ କୁହାଯାଏ, ଏହା ପ୍ରାଗ୍‌ନୁଭବିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ନୁହେଁ ।

▼▼ ସାମାନ୍ୟତା :

ସାଧାରଣତଃ, ଦୁଇଟି ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ କାରଣିକ ସଂପର୍କ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଅର୍ଥ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ନିୟମକୁ ଆବିଷ୍କାର କରିବା । କାରଣିକ ସଂପର୍କ କେବଳ ସେହି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦୁଇଟି ଘଟଣାରେ ସୀମିତ ନଥାଏ । ସେହିପ୍ରକାର ସବୁ ଘଟଣାରେ ଏହି ସଂପର୍କଟି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ନିଆଁକୁ ଆଙ୍ଗୁଠି ଲଗାଇଲେ ଜ୍ୱଳନର ଅନୁଭୂତି ମିଳିଥାଏ । ଏହା ଥରକର କଥା ନୁହେଁ । ଯେତେଥର ନିଆଁରେ ଆଙ୍ଗୁଠି ଲଗାଇବ ଆଙ୍ଗୁଠି ପୋଡ଼ିବ । ଥରେ କାରଣିକତା ସଂପର୍କ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହୋଇଗଲା ମାତ୍ରେ ଏହାର ସାମାନ୍ୟତାକୁ ମାନି ନିଆଯାଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କାରଣିକତାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ, ସେହି କାରଣିକତାର

ସାମାନ୍ୟ ନିୟମର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ହିଁ ହୋଇଥାଏ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆଙ୍ଗୁଠି ପୋଡ଼ିବା, ସାମାନ୍ୟ ନିୟମ (ଯେତେବେଳେ ଆଙ୍ଗୁଠିକୁ ଅଗ୍ନିରେ ରଖାଯିବ, ଏହା ପୋଡ଼ିବ) ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅଟେ ।

୮.୨ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ :

ଆରିଷ୍ଟଟଲ କାରଣକୁ ଏକ ବ୍ୟାପକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀରୁ ଦେଖିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ କାରଣ, ଚାରୋଟି କାରକର ଏକ ଯୌଗିକ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କାରକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସୃଷ୍ଟି କରେନାହିଁ । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାରକକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାରଣଭାବେ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି । ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ, ସେ ଚାରୋଟି କାରଣରେ ବିଶ୍ୱାସ କରିଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା - ୧) ଉପାଦାନ କାରଣ, ୨) ଆକାରିକ କାରଣ, ୩) ନିମିତ୍ତ କାରଣ ଓ ୪) ପ୍ରୟୋଜନ କାରଣ ।

କାର୍ଯ୍ୟଟି ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥ ବା ଉପାଦାନରୁ ଜାତ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ଉପାଦାନ କାରଣ କୁହାଯାଏ । ଯଥା - ସିମେଣ୍ଟ, ବାଲି ଓ ଇଟା ଗୋଟିଏ କୋଠାର ଉପାଦାନ କାରଣ । କୋଠାଟି କାର୍ଯ୍ୟ ।

ଉପାଦାନକୁ ଯେଉଁ ରୂପ ବା ଆକାର ମିଳେ ତାହା ଆକାରିକ କାରଣଯୋଗୁଁ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ମାଟିରୁ ଇଟା, ମାଠିଆ ବା ମୂର୍ତ୍ତି ତିଆରି ହୋଇପାରେ । ଏଠାରେ ମାଟି ହେଉଛି ତିନୋଟିଯାକ ବସ୍ତୁର ଉପାଦାନ କାରଣ । କିନ୍ତୁ ମାଠିଆର ରୂପ ହେଉଛି ମାଠିଆର ଆକାରିକ କାରଣ । ମୂର୍ତ୍ତିର ରୂପ ହେଉଛି ମୂର୍ତ୍ତିର ଆକାରିକ କାରଣ । ସେଇପରି ଇଟାର ବିନା ରୂପରେ ମାଟି ମାଟି ହିଁ ରହିବ, ଇଟା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଯେଉଁ କଳା ଓ ଶକ୍ତି କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ ପାଇଁ ଦରକାର ହୁଏ ତାହାକୁ ନିମିତ୍ତ କାରଣ କୁହାଯାଏ । କୋଠାର ନିର୍ମାଣ ପାଇଁ କୁଶଳୀ କାରିଗରର ବୁଦ୍ଧି ଓ ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଦରକାର ହୋଇଥାଏ । ଉପାଦାନ କାରଣ ଉପରେ ଆକାରିକ କାରଣକୁ ଯେଉଁ କର୍ତ୍ତା ପ୍ରୟୋଗ କରେ ତାହାକୁ ନିମିତ୍ତ କାରଣ କୁହାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ସୁନା ମୁଦିର ସୁନା ହେଉଛି ଉପାଦାନ କାରଣ, ସୁନାରୀ ହେଉଛି ନିମିତ୍ତ କାରଣ ଓ ସୁନା ମୁଦିର ଗଢ଼ଣ ହେଉଛି ମୁଦିର ଆକାରିକ କାରଣ ।

ଯେଉଁ ଅଭିପ୍ରାୟ ନେଇ ଉପରୋକ୍ତ କାରଣଗୁଡ଼ିକ ସାହାଯ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ, ତାହାକୁ ପ୍ରୟୋଜନ କାରଣ କୁହାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ କାର୍ଯ୍ୟଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ସକାଶେ ଯେଉଁ ଯୋଜନା କରାଯାଇଥାଏ ତାହାହିଁ ପ୍ରୟୋଜନ କାରଣ । ସୁନା ମୁଦି ତିଆରି କରିବାର ଅଭିପ୍ରାୟ ଆଙ୍ଗୁଠିରେ ପିନ୍ଧିବା । ଆଙ୍ଗୁଠିରେ ପିନ୍ଧିବାର ଅଭିପ୍ରାୟ ହିଁ ପ୍ରୟୋଜନ କାରଣ ।

ବସ୍ତୁର ଉପାଦାନ ଓ ତାହାର ରୂପ ବସ୍ତୁର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ । ତାହା ପ୍ରସ୍ତୁତି ପାଇଁ ଅଭିପ୍ରାୟ ଓ ଉଦ୍ୟମ ବର୍ହିଗତ । ଏଣୁ ଉପାଦାନ ଓ ଆକାରିକ କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ । ନିମିତ୍ତ ଓ ପ୍ରୟୋଜନ କାରଣ ବହିର୍ନିହିତ ।

୮.୩ କାରଣ ଓ ଉପକାରଣ :

ସାଧାରଣତଃ କାରଣଟିଏ ଜଟିଳ ହୋଇଥାଏ । ଅନୁସନ୍ଧାନ ପରେ ଏହା କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଉପକାରଣର ସଂଘାତ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼େ । ଉପକାରଣ ସଦର୍ଥକ ବା ଭାବାତ୍ମକ ଏବଂ ଅଭାବାତ୍ମକ ବା ନଞର୍ଥକ ହୋଇପାରେ । ସବୁ ଭାବାତ୍ମକ

ଏବଂ ସବୁ ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣର ସଂଘାତ ହିଁ କାରଣ । କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣର ଉପସ୍ଥିତି ଓ ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣର ଅନୁପସ୍ଥିତି ଆବଶ୍ୟକ । ଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣର ଅନୁପସ୍ଥିତି ଓ ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣର ଉପସ୍ଥିତି ରହିଲେ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ । ଗଛରୁ ଖସିପଡ଼ି ମରିଯାଇଥିବା ଲୋକର ମୃତ୍ୟୁର ଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା – I ଯେଉଁ ଉଚ୍ଚତାରୁ ସେ ଖସିପଡ଼ିଲା, II ପଡ଼ିଥିବା ତଳର ଅବସ୍ଥା, III ଶରୀର ଯେଉଁ ଭାଗ ତଳେ ପଡ଼ିଲା, IV ଯେଉଁ ଜୋରରେ ପଡ଼ିଲା । ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା – I ତଳେ କିଛି ସୁରକ୍ଷା, II ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ଚିକିତ୍ସା ସୁବିଧା, III ବାଧାକୁ ସହିବାର ଲୋକଟିର ଶକ୍ତି । ସେହିପରି, ପରୀକ୍ଷାରେ ପ୍ରଥମ ହେବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତି, ବୁଦ୍ଧି, ସ୍ପଷ୍ଟତା, ସହଜ ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଉଚିତ ମୂଲ୍ୟାୟନ ଇତ୍ୟାଦି ଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣ ହୋଇଥିବା ବେଳେ, ଯଦୃଚ୍ଛା ମୂଲ୍ୟାୟନ, ପରୀକ୍ଷା ସମୟରେ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟହାନୀ ଓ ଅତ୍ୟଧିକ ମାନସିକ ଚାପ ଇତ୍ୟାଦି ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣ ହୋଇଥାଏ ।

ଗୋଟିଏ ଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣ ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ କାରକ । ଅନ୍ୟ କାରକ ଥାଇପାରେ । ବିଜ୍ଞାନ ସବୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଉପକାରଣର ନିୟତ ଘଟନାକୁ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଉପକାର୍ଯ୍ୟର ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ହୋଇଥାଇପାରେ । କାରଣକୁ ଉପକାରଣର ସଂଘାତ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଉପକାର୍ଯ୍ୟର ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଦୁଇ ସମୁଚ୍ଚୟ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବାପର ସଂପର୍କ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।

ବିଜ୍ଞାନରେ ସବୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଉପକାରଣ ଗୁଡ଼ିକୁ କାରଣ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । କାରଣ ଓ ଉପକାରଣର ସଂପର୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଅଂଶର ସଂପର୍କ ପରି । ସବୁ ଅଂଶଗୁଡ଼ିକ ଏକାଠି କଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ଭଳି ସବୁ ଉପକାରଣକୁ ଏକାଠି କଲେ କାରଣ ହୁଏ । ମିଲ୍ କୁହନ୍ତି – ''ସବୁ ଭାବାତ୍ମକ ଓ ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକରଣର ଏକତ୍ରତାକୁ କାରଣ କୁହାଯାଏ ।''

ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ, ଏକଥା ଜାଣିବା ଦରକାର ଯେ ସବୁ ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣଗୁଡ଼ିକୁ ଜାଣିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣକୁ ସବୁ ପ୍ରତିରୋଧାତ୍ମାକ ପରିସ୍ଥିତିର ଅଭାବ ବୋଲି ଧରି ନିଆଯାଏ । ଯେତେବେଳେ ଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣର ଉପସ୍ଥିତିରେ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ହୁଏନାହିଁ, ସେତେବେଳେ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପ୍ରତିରୋଧ କରୁଥିବା ଅବସ୍ଥାର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଏ । ସେତେବେଳେ ପ୍ରତିରୋଧାତ୍ମକ ଅବସ୍ଥାକୁ ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ।

ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଉପକାରଣ ଓ ପ୍ରତିରୋଧାତ୍ମକ ଉପକାରଣ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କରେ ନାହିଁ । ବେଳେବେଳେ, ଆଖିଦୃଶିଆ ଓ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାରକକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କାରଣ ଭାବେ ଧରିନେଇଥାଏ । ଏପରିକି, ଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣକୁ କାରଣ ଭାବେ ଧରି ନେଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ସବୁ ଉପକାରଣଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥାଏ ।

୮.୪ ଆବଶ୍ୟକ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ :

କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆବଶ୍ୟକ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ଏବେ ଆଉ କିଛି ସେ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା । ବେଳେବେଳେ ''କାରଣ'' ଆବଶ୍ୟକ ସ ର୍କ ଅର୍ଥରେ ଓ ଅନ୍ୟ

ସମୟରେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଅର୍ଥ ଏକା ନୁହେଁ । ଆବଶ୍ୟକ ସ ର୍କର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ କାର୍ଯ୍ୟଟି ଘଟେ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ରୋଗର କାରଣ ଖୋଜିବାକୁ ଯାଇ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜୀବାଣୁ ଆବିଷ୍କାର କରାହେଲେ ଜୀବାଣୁଟି ରୋଗର ଆବଶ୍ୟକ ସ ର୍କ ଯେହେତୁ ଜୀବାଣୁ ବିନା ରୋଗ ହେବ ନାହିଁ । +୨ କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖେଇବା ସକାଶେ ମାଧ୍ୟମିକ ବା ତତ୍ତୁଲ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା ଉ ର୍ଣ୍ଣ କରିଥିବା ଏକ ଆବଶ୍ୟକ ସ ର୍କ ଯାହା ବିନା କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖାଇ ହେବନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ମାଟ୍ରିକ ବା ତତ୍ତୁଲ୍ୟ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉ ର୍ଣ୍ଣ ହେବା ନାମଲେଖା ପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ ନୁହେଁ । ଯଦି ଏକାଧିକ ଆବଶ୍ୟକ ସ ର୍କ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ, ତେବେ ସେ ସବୁକୁ ଆବଶ୍ୟକ ସ ର୍କର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯିବା ଦରକାର । ନାମଲେଖା ଉଦାହରଣରେ, କଲେଜର ମେଧା ତାଲିକା ଓ ଉ ମ ଚରିତ୍ର ପଞ୍ଜିକା ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ସ ର୍କ ।

ପୂର୍ବେ ଆମେ କହିଲେ ଯେ ଆବଶ୍ୟକ ସ ର୍କ ବିନା କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ହୁଏନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ହେଲେ, ସେଥିରୁ ଯାହା ଯୋଗୁଁ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ହେଲା ତାହାକୁ ଆବଶ୍ୟକ କାରଣ ବୋଲି ଚିହ୍ନଟ କରିପାରିବା । ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ ଥିଲେ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ହୁଏ । ଯଦି କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ, ତା ହେଲେ ପୂର୍ବବ ର୍ୀ ଘଟଣା ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ ନୁହେଁ ବୋଲି ଜାଣିପାରିବା । ଯେଉଁ କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂଘଟନ ପାଇଁ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ତାହା ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ କାରଣ । ଏହା ଏକ କାରଣ ହୋଇପାରେ କିମ୍ବା କେତେକ ଉପକାରଣ ହୋଇପାରେ । ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ କାରଣ ଆବଶ୍ୟକ କାରଣଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିଯାଇ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କଲେ ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିଯିବା ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ କାରଣ । ତେବେ ଆଦୌ ପାଣିରେ ନବୁଡ଼ି ମଧ୍ୟ ଜଣେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିପାରନ୍ତି । ସୁତରାଂ ପାଣିରେ ବୁଡ଼ି ଶ୍ୱାସରୁଦ୍ଧ ହେବା ମୃତ୍ୟୁପାଇଁ ଏକ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ କାରଣ, କିନ୍ତୁ ମୃତ୍ୟୁର ଆବଶ୍ୟକ କାରଣ ନୁହେଁ ।

ପୁନଶ୍ଚ ଯେତେବେଳେ କାର୍ଯ୍ୟଟି ରହିଛି ଓ ତା'ର କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଉଛି, ସେତେବେଳେ ଆବଶ୍ୟକ କାରଣକୁ ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ ମନେହୁଏ । ଅଥଚ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଘଟଣାର ପରିଣାମ ବିଷୟରେ ବିଚାର କରାଯାଏ ସେତେବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ କାରଣ ହିଁ ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ କାରଣ ଆବଶ୍ୟକ ବା ପର୍ଯ୍ୟପ୍ତ ଉପକାରଣ ସହ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନେଇ ସଂପୃକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

୮.୫ ଦୂରବ ର୍ୀ ଓ ସମୀପବ ର୍ୀ କାରଣ :

ଗୋଟିଏ କାରଣ ଅନୁକ୍ରମରେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଘଟଣା, ଗୋଟିଏ ଶିକୁଳିର କଡ଼ିପରି ଯୋଡ଼ି ହୋଇଥାଏ । ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୂରବ ର୍ୀ କାରଣ ସମୀପବ ର୍ୀ କାରଣଠାରୁ ଭିନ୍ନ ବୋଲି ଦର୍ଶାଯାଇପାରେ । ଦୂରବ ର୍ୀକୁ ବ୍ୟବହିତ ଓ ସମୀପବ ର୍ୀକୁ ଅବ୍ୟବହିତ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଧରିନିଅ କ ସୃଷ୍ଟିକରେ ଖ, ଖ ସୃଷ୍ଟିକରେ ଗ ଏବଂ ଗ ସୃଷ୍ଟିକରେ ଘ । ଏଠାରେ ଘ'ର ସମୀପବ ର୍ୀ କାରଣ ଗ । ଘ'ର ଦୂରବ ର୍ୀ କାରଣ କ ଏବଂ ଖ । ଧରିନିଅ, ନିମ୍ନଲିଖିତ ଘଟଣା ପୂର୍ବପର ଭାବେ କ୍ରମାନୁଯାୟୀ ଘଟିଛି । ଜଙ୍ଗଲ କଟାହୋଇଛି । ସେଥିରୁ ଜୈବମଣ୍ଡଳରେ ଅସନ୍ତୁଳନ ଦେଖାଦେଲା । ଜୈବମଣ୍ଡଳର ଅସନ୍ତୁଳନରେ ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଉ ାପ ବଢ଼ିଲା । ବାୟୁ ମଣ୍ଡଳରେ ଉ ାପ ବୃଦ୍ଧି ହେବାରୁ ଦକ୍ଷିଣ ମେରୁରେ ଥିବା ଆ ାର୍ଟିକାର ବରଫ ତରଳିଲା । ବରଫଜଳ ସମୁଦ୍ରର ପତନ ବୃଦ୍ଧିକଲା । ସମୁଦ୍ର ପତନ ବୃଦ୍ଧିଯୋଗୁଁ ଆଖପାଖରେ

ନିମ୍ନସ୍ତରର ଜମି ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିଗଲା । ଏଠାରେ ଜମି ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିଯିବାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ କାରଣ ହେଉଛି ସମୁଦ୍ର ଜଳପତନର ବୃଦ୍ଧି । ଅନ୍ୟସବୁ ଗୁଡ଼ିକ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ କାରଣ ।

୮.୬ ବୈଜ୍ଞାନିକ କାରଣର ଗୁଣାତ୍ମକ ଓ ପରିମାଣାତ୍ମକ ଲକ୍ଷଣ :

ତିନି ଜଣ ଦାର୍ଶନିକ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାବେ ବୈଜ୍ଞାନିକ କାରଣର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି ।

ମିଲ୍ - କାରଣ ହେଉଛି ଭାବାତ୍ମକ ଓ ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକରଣର ଏକତ୍ରତା ବା ସମଷ୍ଟି ।

ବେନ୍ - କାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ ଦରକାରୀ ସମସ୍ତ ଉପକାରଣ ବା ପରିସ୍ଥିତିର ସମୁଦାୟ ହିଁ କାରଣ ।

କାର୍ଭେଥ ରିଡ୍ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଭିତ୍ତି ଉପରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ କାରଣର ଦୁଇଟି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଛି :

- ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଭାବ - କାରଣ ହେଉଛି କାର୍ଯ୍ୟର ଅବ୍ୟବହିତ, ଅସର୍ତ୍ତକ, ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ।
- ପରିମାଣାତ୍ମକ ବିଭାବ - କାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ କାରଣ ସମାନ ।

୮.୬.୧. ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଭାବ

■ ଆପେକ୍ଷିକ ପଦ :

'କାରଣ' ଓ 'କାର୍ଯ୍ୟ' ଆପେକ୍ଷିକ ପଦ ଅଟେ । ଏହାର ଅର୍ଥ, ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଅନ୍ୟଏକ ଘଟଣାର କାରଣ ହୋଇପାରେ କିମ୍ବା ଏକ ତୃତୀୟ ଘଟଣାର କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରେ । କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଘଟଣା ସର୍ବଦା କେବଳ କାରଣ ହୋଇ ନଥାଏ । ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାରଣ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ ନାହିଁ । କୌଣସି ଘଟଣା ଗୋଟିଏ ସ୍ଥିତିରେ କାରଣ ଓ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥିତିରେ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଖ, ଗ'ର କାରଣ ହୋଇଥିବା ବେଳେ କ'ର କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ଅବଶ୍ୟ ଖ, ଗ'ର ସର୍ବଦା କାରଣ ହୋଇ ରହିଥିବ । ବର୍ଷା ଓଦା ମାଟିର କାରଣ, କିନ୍ତୁ ଏହା ମୌସୁମୀ ମେଘର କାର୍ଯ୍ୟ । ଏହାର ଅର୍ଥ ବର୍ଷା, ଓଦାମାଟିର କାରଣ ହୋଇଥିବାବେଳେ ଏହା (ବର୍ଷା) ମୌସୁମୀ ମେଘର କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ନଦୀବଢ଼ି ପ୍ରବଳ ବର୍ଷାର କାର୍ଯ୍ୟ ହେବାବେଳେ ଶସ୍ୟହାନିର କାରଣ ହୋଇଥାଏ । ଜଗତର ଘଟଣାବଳୀକୁ କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭାଗ କରିବା ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ କାରଣ ଭାଗରେ ଥିବା ଘଟଣା କାର୍ଯ୍ୟଭାଗରେ ରହିବ ନାହିଁ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଲା ଜଗତର କୌଣସି ଘଟଣା ନେଲେ ତାହା କାରଣ ବା କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ସୁତରାଂ କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଆପେକ୍ଷିକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅଟେ ।

■ ସମୟରେ ଘଟଣା

ଆମେ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ଦେଖୁ ଘଟଣାଟିଏ ଘଟିଲା ବୋଲି କହୁ । ସେତେବେଳେ ସମୟ କଥାଟା ପ୍ରଚ୍ଛଦପଟରେ ଥାଏ । ସମୟକୁ ବାଦଦେଇ ଘଟଣାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇପାରେ ନାହିଁ । ''ଫୁଲ

ଫୁଟେ କିନ୍ତୁ କୌଣସି ସମୟରେ ନୁହେଁ'' ଏକ ବୋଧଗମ୍ୟ ଭାବନା ନୁହେଁ । ଜଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ । ଅହରହ କିଛିନାକିଛି ଘଟୁଥାଏ । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁଁ ଆମେ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନର କାରଣକୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରୁ । ସକାଳର ଫୁଲ ସଂଜରେ ମଉଳି ଯିବା ଆମେ ଦେଖିଲାପରେ ଫୁଲ ମଉଳି ଯିବାର କାରଣ କ'ଣ ହୋଇପାରେ ଆମେ ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁ । ସମୟ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଧାରରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ଧାରଣା ଆସିଥାଏ ।

■ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା

କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା । ଏହା କାର୍ଯ୍ୟ କୁହାଯାଉଥିବା ଘଟଣାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ହେବ ନାହିଁ । କୌଣସି ଦୁଇଟି ଘଟଣାକୁ କାରଣ-କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପର୍କରେ ଦେଖିବାକୁ ହେଲେ କାରଣଟି କାର୍ଯ୍ୟର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ହୋଇଥିବା ଦରକାର । କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପୂର୍ବାପର ସମ୍ପର୍କଟି ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ଯଦି ମଶା କାମୁଡ଼ା ଓ ମାଲେରିଆ ଭିତରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସଂପର୍କ ରହିଛି ବୋଲି କୁହାଯିବ, ତେବେ ମଶା କାମୁଡ଼ାକୁ ମାଲେରିଆର କାରଣ ଭାବେ ନିଆଯିବ । ମାଲେରିଆ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ମଶା କାମୁଡ଼ା ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ କାରଣ ଘଟଣାର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ।

କେତେକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀ ଏହି ପୂର୍ବାପର ସଂପର୍କଟିକୁ ନାପସନ୍ଦ କରନ୍ତି । ସେମାନେ ଯୁକ୍ତିକରନ୍ତି ଯେ ଯାହା ପୂର୍ବରେ ବା ଅତୀତରେ ଘଟିଛି ତାହା ନାହିଁ । ଯାହାପରେ ଘଟିଛି ତାହା ଅଛି । ଯାହା ନାହିଁ ତାହା କିପରି ଯାହାଅଛି ତାହାର କାରଣ ହେବ ? ଏଣୁ କାରଣ-କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପୂର୍ବାପର ନଭାବି ଏହା ସମକାଳୀନ ବୋଲି ଏମାନେ ମନେକରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ସମସ୍ୟା ଅଛି । କ ଓ ଖ ଯଦି ପରସ୍ପରର ସମକାଳୀନ ତାହେଲେ କିଏ କାହାର କାରଣ ? ସମକାଳୀନ ଘଟଣାରେ ଗୋଟିକୁ ଅନ୍ୟର କାରଣ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅସଙ୍ଗତ ହେବ ।

ମେଲନଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକୃତି ହେଉଛି ଏକ ଅହରହ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଏଥିରେ କୌଣସି ଗାରଟାଣି କହିପାରିବା ନାହିଁ ଗାର ପୂର୍ବରୁ ଥିବା ଘଟଣା କାରଣ ଏବଂ ଗାର ପରେ ଥିବା ଘଟଣା କାର୍ଯ୍ୟ । ଏଣୁ ଗୋଟିକୁ ଅନ୍ୟଠୁ ଭିନ୍ନ କରିହେବ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟଏକ ପ୍ରକାରେ କହିଲେ – ଧରିନିଅ ପ୍ରକୃତିର ସବୁ ଘଟଣାକୁ ଏକ କାଳ୍ପନିକ ରେଖାରେ ସଜେଇ ରଖାଯାଇଛି ଯାହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିନ୍ଦୁ ହେଉଛି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା । ଏହି କାଳ୍ପନିକ ରେଖାର ଆଦି ନାହିଁ କି ଅନ୍ତ ନାହିଁ । ଆରମ୍ଭ ନାହିଁ କି ଶେଷ ନାହିଁ । ଏହି କାଳ୍ପନିକ ରେଖାର ବିନ୍ଦୁ ମଧ୍ୟରୁ କିଏ କାହାର କାରଣ ? କିଏ କାହାର କାର୍ଯ୍ୟ ? ସୁତରାଂ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କାରଣ ଯେ କାର୍ଯ୍ୟର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଏହା ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ।

■ ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ଘଟଣା

କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଯେକୌଣସି ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାକୁ କାରଣ କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଅନେକ ଘଟଣା କାର୍ଯ୍ୟର ପୂର୍ବରୁ ଘଟିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ କେଉଁ ସମୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ଘଟି ନଥାନ୍ତି । କେବଳ ଯେଉଁ ଘଟଣା ପ୍ରତିଥର କାର୍ଯ୍ୟ ଘଟିଲା ପୂର୍ବରୁ ଘଟିଥାଏ ତାହାକୁ କାରଣ କହିବା ସମୀଚୀନ ହେବ । ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ବାପର ସଂପର୍କଟି ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ଭାବେ ଥିଲେ ଯାଇ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାକୁ କାରଣ ଭାବେ ନିଆଯାଇପାରିବ ।

ପେଚା ରାବିବାରୁ ମଣିଷଟିଏ ମଲା । ଏଣୁ ପେଚାର ରାବ ମଣିଷର ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ । ଏପରି କାରଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ଅନେକଥର ବିନା ପେଚାର ରାବରେ ମଣିଷ ମରିଛନ୍ତି । ବହୁବାର ପେଚା ରାବିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମଣିଷ ମରିବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ସେହିପରି ଆକାଶରେ ଧୂମକେତୁ ଦେଖାଦେଲେ ବିଖ୍ୟାତ ମଣିଷଟିଏ ମରେ ବୋଲି ଲୋକଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସରୁ ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ ଧୂମକେତୁ ବୋଲି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିହେବ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ପରିବ ର୍ନୀୟ ପୂର୍ବଗ ଅନୁଗର କାରଣ ହେବ ନାହିଁ । କେବଳ ଗୋଟିଏ ଅପରିବ ର୍ନୀୟ ପୂର୍ବଗ ଅନୁଗର କାରଣ ହୋଇପାରେ ।

ତେବେ ଯେକୌଣସି ପୂର୍ବଗକୁ ଅନୁଗର କାରଣ ବୋଲି ଧରିନେଲେ କାକତାଳୀୟ ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଏହାର ଅର୍ଥ - ପୂର୍ବଗ ପରେ ଅନୁଗ । ଏଣୁ ପୂର୍ବଗ ଅନୁଗର କାରଣ । ଯେ କୌଣସି ପୂର୍ବଗକୁ କାରଣ ବୋଲି ଧରିନେଲେ ଏହି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ ।

ଯଦିଓ ପୂର୍ବଗ ପରେ ଅନୁଗ ଆସିଥାଏ ତଥାପି ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ପୂର୍ବଗକୁ କାରଣ ଭାବେ ନିଆଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । କେବଳ ଏକ ଅପରିବ ର୍ନୀୟ ପୂର୍ବଗ କାରଣ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନଥାଏ । ତେବେ ଯେକୌଣସି ପୂର୍ବଗକୁ କାରଣ ଭାବେ ନେଲେ କାକତାଳୀୟ ଦୋଷ ଜାତହୁଏ । ଘରକୁ ଜଣେ ଅତିଥିଙ୍କର ଆଗମନ ପରେ ପରିବାରରେ କେହି ଅସୁସ୍ଥ ହେଲେ, ତାଙ୍କ ଅସୁସ୍ଥତାର କାରଣ ଅତିଥିଙ୍କର ଆଗମନ ନୁହେଁ ।

▼ ଅସ ର୍କ ପୂର୍ବଗ

ଗୋଟିଏ ଘଟଣା କାରଣ ହେବା ସକାଶେ ଅପରିବ ର୍ନୀୟ ପୂର୍ବଗ ହେବା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ କିନ୍ତୁ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । ଯଦି ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତା ତାହେଲେ ରାତି ଦିନର କାରଣ ହୋଇଥାନ୍ତା ବା ଦିନ ରାତିର କାରଣ ହୋଇଥାନ୍ତା । କାରଣ ରାତି ଓ ଦିନ ସର୍ବଦା ନିୟମିତ ଭାବରେ ଗୋଟିଏ ପରେ ଗୋଟିଏ ଆସିଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଅନ୍ୟଏକ ଘଟଣାର କାରଣ ହେବାକୁ ହେଲେ ଘଟଣାଟି ଅସ ର୍କ ହେବା ଜରୁରୀ । ରାତି, ଦିନର ପୂର୍ବରୁ ଆସୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଅସ ର୍କ ନହୋଇ ସ ର୍କ ଅଟେ । ସେହିପରି ଦିନ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହା କୁହାଯାଇପାରେ । ରାତି ଓ ଦିନ ପୃଥିବୀର ନିଜ ଅକ୍ଷ ଚାରିପଟେ ଘୂର୍ଣ୍ଣନ, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ପୃଥିବୀର ଅବସ୍ଥିତି ପରି ସ ର୍ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ପ୍ରକୃତରେ ରାତ୍ରି ଦିନର କାରଣ ନହୋଇ ରାତ୍ରି ଓ ଦିନ ପୃଥିବୀର ଘୂର୍ଣ୍ଣନ ଆଦିର ସହକାର୍ଯ୍ୟ ।

ଅସ ର୍କ, ଅପରିବ ର୍ନୀୟ ପୂର୍ବଗଟି କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ସକାଶେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ । ସେଥିପାଇଁ ବେନ କୁହନ୍ତି - ''କାରଣ ହେଉଛି ଏକମାତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଅବସ୍ଥା ଯାହାର ଉପସ୍ଥିତିରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପନ୍ନ ହୁଏ ଏବଂ ଯାହାର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତିହତ ହୁଏ ।'' ମିଲ ମଧ୍ୟ କୁହନ୍ତି ଯେ ଅସ ର୍କ ପୂର୍ବଗ ହେଉଛି ସକଳ ଉପକାରଣ ଯାହା ଆଉ ଅଧିକ ଉପକରଣ ବିନା କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି କରାଇଥାଏ ।

■ ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବଗ

କାରଣର ଅବ୍ୟବହିତତା ଏହାର ଅସ ର୍କତାରୁ ଆସେ । କାରଣ ଯଦି ଏକକ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ନ କରାଏ ତାହେଲେ ତାହା ଅନ୍ୟ କିଛି କାରକ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବ ଯଦ୍ୱାରା କାରଣଟି ତାହାର ଅସ ର୍କତା ହରାଇବ । ଏଣୁ

କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବଗ ହେବା ଦରକାର । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବାଧା ସୃଷ୍ଟିକାରୀ କାରକ, କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ମଝିରେ ଆସିବା ଅନୁଚିତ । ତୋପଟି ଗର୍ଜିବାରୁ କାନ୍ଥଟି ପଡ଼ିଗଲା ଏବଂ କାନ୍ଥ ଆରପଟେ ଶୋଇଥିବା ମଣିଷଟି ମରିଗଲା । ଏଠାରେ ତୋପ ମଣିଷର ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ ନୁହେଁ । ତା ଉପରେ କାନ୍ଥ ପଡ଼ିବାଟା ହେଉଛି ତା'ର ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ । ଏଠାରେ କାନ୍ଥ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରୁ ତୋପ ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ ।

ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବଗ ସର୍ବଦା ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ କାରଣ ହୋଇଥାଏ । ବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବଗ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ କାରଣ ହୋଇପାରେ ।

୮.୬.୨. ବୈଜ୍ଞାନିକ କାରଣର ପରିମାଣାତ୍ମକ ଲକ୍ଷଣ

ପରିମାଣାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଲେ କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ପରସ୍ପରର ସମତୁଲ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଲେ କାରଣର ଉପାଦାନ ଓ ଶକ୍ତିର ପରିମାଣ ଯାହାଥାଏ, କାର୍ଯ୍ୟର ଉପାଦାନ ଓ ଶକ୍ତିର ପରିମାଣ ତାହାହିଁ ଥାଏ ।

ବସ୍ତୁ ଓ ଶକ୍ତିର ସଂରକ୍ଷଣ ନିୟମାନୁସାରେ ଜଗତର ବସ୍ତୁ ଓ ଶକ୍ତିର କ୍ଷୟହୁଏ ନାହିଁ । କେବଳ ଉପାଦାନ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଅନ୍ୟରୂପ ନେଇଥାଏ । ସେହିପରି ଗୋଟିଏ ଶକ୍ତି ଅନ୍ୟଏକ ଶକ୍ତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସୃଷ୍ଟିକରୁଥିବାରୁ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟଟି କାରଣର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପ ହୋଇଥିବାରୁ, ଏହି ନିୟମାନୁସାରେ କାରଣର ଉପାଦାନ ଓ ଶକ୍ତିର ପରିମାଣ କାର୍ଯ୍ୟର ଉପାଦାନ ଓ ଶକ୍ତିର ପରିମାଣ ସହିତ ସମାନ ହେବ ।

ଉଦଜାନ ଓ ଅମ୍ଳଜାନ ମିଶି ଜଳ ସୃଷ୍ଟିକରେ । ଉଦଜାନ ଓ ଅମ୍ଳଜାନର ମିଶ୍ରଣ କାରଣ ଅଟେ । ଜଳ କାର୍ଯ୍ୟଅଟେ । ଉଦଜାନ ଓ ଅମ୍ଳଜାନର ଓଜନ ଯାହା, ସୃଷ୍ଟିହୋଇଥିବା ଜଳର ଓଜନ ମଧ୍ୟ ତାହା । ଏଣୁ ଏଠାରେ କାରଣର ପରିମାଣ ସହିତ କାର୍ଯ୍ୟର ପରିମାଣ ସମାନ । ଲୁହାଖଣ୍ଡରୁ କରେଇ ତିଆରିହୁଏ । ଏଠାରେ ଲୁହାଖଣ୍ଡ କାରଣ ଓ କରେଇ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ଲୁହା ଖଣ୍ଡର ଓଜନ ଯାହା କରେଇର ଓଜନ ତାହା । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟର ପରିମାଣ ସମାନ । କାରଣରୁ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ପରିମାଣରେ କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ନାହିଁ । କେବଳ ରୂପରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । ଉଦଜାନ ଓ ଅମ୍ଳଜାନ ଗ୍ୟାସୀୟ ଅବସ୍ଥା ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଜଳ ତରଳ ଅବସ୍ଥା ଅଟେ । ଏହା ଉପାଦାନର ପରିମାଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେପରି ସତ୍ୟ, ଶକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ସତ୍ୟ ।

ଶକ୍ତି ସଂରକ୍ଷଣ ନିୟମ କହେ ଯେ ଜଗତର ସମୁଦାୟ ଶକ୍ତିର ପରିମାଣ ସର୍ବଦା ସମାନ ରହେ, ବଢ଼େ ନାହିଁ କି କମେ ନାହିଁ । କେବଳ ଗୋଟିଏ ଶକ୍ତି ଅନ୍ୟ ଶକ୍ତିକୁ ବଦଳିଥାଏ । ପରିମାଣ ସମାନ ରହିଥାଏ । କାରଣ-କାର୍ଯ୍ୟ ଯେପରି ହୁଏ, କାରଣ ଶକ୍ତିର ପରିମାଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟଶକ୍ତିର ପରିମାଣ ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ହୁଏ । ଗଡୁଥିବା ଗାଡ଼ିଟିଏ ରହିଗଲେ ଆମେ କହୁ ତା'ର ଗତି ନଷ୍ଟହେଲା । ପ୍ରକୃତରେ କିନ୍ତୁ ଗତିର ଶକ୍ତି ସମାନ ପରିମାଣର ତାପଜ ଶକ୍ତିରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଏ । ଶକ୍ତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁଁ ଆଉ ଗତିର ପୂର୍ବରୂପ ରହେନାହିଁ । ସେଥି ସକାଶେ ଆମେ ଗତି ନଷ୍ଟ ହେଲା ବୋଲି କହୁଁ । ଗାଡ଼ି ଗତିର ରୂପ ନଷ୍ଟ ହେଲା କିନ୍ତୁ ଗାଡ଼ି ଗତିର ଶକ୍ତି ନଷ୍ଟ ହେଲା ନାହିଁ । ଆମେ କାମ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଆମ ପାଖରେ ସୁପ୍ତ ଶକ୍ତିଥାଏ । କାମ କରିଲାବେଳେ ତାହା ଜାଗ୍ରତ ଶକ୍ତିରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଏ । ଯେଉଁ ପରିମାଣର ଜାଗ୍ରତ ଶକ୍ତି ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଲା ତାହା ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇଥିବା ସ୍ଥୂଳ ସୁପ୍ତଶକ୍ତିର ପରିମାଣ ସହିତ

ସମାନ । ଯେବେ ଶକ୍ତି ସୁପ୍ତାବସ୍ଥାରୁ ଜାଗ୍ରତାବସ୍ଥାକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ, କାରଣରୁ କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । କିନ୍ତୁ ପରିମାଣରେ କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ପରିମାଣାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରେ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ କାର୍ଯ୍ୟ, କାରଣର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ; କାରଣ ଭାବରେ ଯେଉଁ ଉପାଦାନ ଓ ଶକ୍ତି ଉଭେଇଯାଏ ତାହା ପୁଣି କାର୍ଯ୍ୟଭାବେ ପୁନଃ ଉଭା ହୋଇଥାଏ । କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯାହା ଭିନ୍ନ ପରି ଦେଖାଯାଏ ତାହା ଉପାଦାନ ଓ ଶକ୍ତିର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପ । ଯାହା ଅଭିନ୍ନ ତାହା ହେଉଛି ଉପାଦାନ ଓ ଶକ୍ତିର ପରିମାଣ । ବର୍ତ୍ତମାନ ରିଡ୍‌ଙ୍କର ମତ ବ୍ୟବହାର କରି କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟର ସଂଜ୍ଞା ଦେଇପାରିବା :

କାରଣ – ଅନୁଗ ସହିତ ପରିମାଣାତ୍ମକ ଭାବେ ସମାନ ହୋଇଥିବା; ଗୁଣାତ୍ମକ ଭାବେ ଅସର୍ତ୍ତକ, ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ, ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବଗ ଘଟଣା ହିଁ କାରଣ ।

କାର୍ଯ୍ୟ – ପୂର୍ବଗ ସହିତ ପରିମାଣାତ୍ମକ ଭାବେ ସମାନ ହୋଇଥିବା ଓ ଗୁଣାତ୍ମକ ଭାବେ ଏକ ଅସର୍ତ୍ତକ, ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ, ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବଗରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିବା ଘଟଣା ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟ ।

କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଜନିତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୁ ନେଇ ଆମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଲୋକାୟତର ଅନୁସାରେ କାରଣ କ'ଣ, ସେ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ସଠିକଭାବେ କରିପାରିବା ।

୮.୭ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ଜନିତ ଲୋକାୟତର ମତ :

ଜଣେ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ବୈଜ୍ଞାନିକ ମାନସିକତା ନେଇ ଘଟଣାର କାରଣ ଖୋଜେ ନାହିଁ । ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଅନେକ ଅହେତୁକ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିଥାନ୍ତି ଯାହାର ବୌଦ୍ଧିକ ଯଥାର୍ଥତା ନାହିଁ । କାରଣ ଖୋଜିଲାବେଳେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମାନଦଣ୍ଡ ପ୍ରୟୋଗ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ସାଧାରଣ ଲୋକର କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଶ୍ୱାସ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । କୌଣସି ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାକୁ ବୁଝିବାକୁ ଯାଇ ଅଲୌକିକ କାରଣ ଖୋଜିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବିଜ୍ଞାନ କୌଣସି ଅଲୌକିକ କାରଣ ଖୋଜେ ନାହିଁ କି ଘଟଣାର ଅଲୌକିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରେ ନାହିଁ । ଯେକୌଣସି ପ୍ରାକୃତିକ ସଂବୃତ୍ତିର ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ କାରଣ ରହିଛି, ତାହାକୁ ଆମେ ଜାଣୁ ବା ନଜାଣୁ । ପ୍ରକୃତିରେ ଯାହାସବୁ ଘଟୁଛି ତାହାସବୁ ପ୍ରାକୃତିକ, ଅଲୌକିକ ନୁହେଁ ।

କୌଣସି ଅଜଣା କାରଣର ସଫଳ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଜ୍ଞାନକୁ ପରିମାର୍ଜିତ କରେ । କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ଜନିତ ଲୋକାୟତର ମତ ସୀମିତ ଜ୍ଞାନ ଓ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଅନୁମାନରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏହା ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ମତାନୁଯାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ଜନିତ ବିଷୟ ଏକ ଜଟିଳ ବିଷୟ । ସହଜରେ କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିହୁଏ ନାହିଁ । ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଉପକାରଣ (ଭାବାତ୍ମକ ଓ ଅଭାବାତ୍ମକ) ଏକାଠି ହୋଇ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ କାର୍ଯ୍ୟଟିଏ ଘଟିଥାଏ । ସାଧାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ବା ଦୁଇଟି ଭାବାତ୍ମକ ବା ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକରଣ ସାଧାରଣ ଲୋକର ନଜରରେ ପଡ଼ିଥାଏ । ସେହି କାରଣକୁ ସେ କାରଣ ବୋଲି ଧରିନେଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଯେଉଁ ପୂର୍ବଗ କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟର ଠିକ୍ ପୂର୍ବରୁ ନଜରରେ ପଡ଼ିଥାଏ ତାହାକୁ ସେ କାରଣ ବୋଲି ଧରି ନେଇଥାଏ ।

ସାଧାରଣତଃ, ଫୁଟବଲ ଖେଳରେ ଏକମାତ୍ର ଗୋଲଟିକୁ ମାରିଥିବା ଖେଳାଳିକୁ ଦଳ ଜିତିବାର କାରଣ ବୋଲି ଧରିନିଆ ଯାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ କେବଳ ଏକା ସେ ଗୋଲଟିକୁ ଦେଇପାରିନଥାନ୍ତେ । ସମସ୍ତେ ମିଶି ଖେଳିବାରୁ ସେ ଗୋଲଟିକୁ ଦେଇ ପାରିଲେ । ଏଣୁ ସବୁ ଖେଳାଳି ମଧ୍ୟରୁ ସେ ଗୋଟିଏ କାରକ, କାରଣ ନୁହେଁ ।

ବେଳେବେଳେ ଏକ ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣ ବା ଅବସ୍ଥାକୁ କାରଣ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଯଥା, ଡାକ୍ତର ନଥିବାରୁ ସାପ କାମୁଡ଼ାରେ ରୋଗୀଟି ମଲା, ଏଣୁ, ଡାକ୍ତର ନଥିବା ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ । ସହଜରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇଥିବା ଉପକାରଣକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କାରଣ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଯଥା, ସିଡ଼ିରୁ ଗୋଡ଼ ଖସି ଜଣେ ମଲାରୁ, ଗୋଡ଼ ଖସିଯିବାକୁ ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ ଧରାଯାଇଥାଏ । ବିଷୟ ସହିତ ସଂପର୍କ ନଥିବା ଘଟଣାକୁ ମଧ୍ୟ କାରଣ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଯଥା, ପଛରୁ ଡାକିଦେଲାରୁ ପିଲାଟି ପରୀକ୍ଷାରେ ଭଲ କରିପାରିଲା ନାହିଁ; ଏଣୁ. ପଛରୁ ଡାକିବାଟା ପରୀକ୍ଷାରେ ଖରାପ କରିବାର କାରଣ । ସେହିପରି, ପେଚା ରାବିବାରୁ ଘରର ମୁରବୀ ମଲା; ଏଣୁ ପେଚା ରାବିବା, ମୁରବୀ ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ । ଉକ୍ତ ପୂର୍ବଗ ଦୁଇଟିର ଅନୁଗ ସହିତ କିଛି ହିଁ ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ । କେବଳ ପୂର୍ବାପର ସଂପର୍କ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ସେଥିରୁ କାରଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କଲେ କାକତାଳୀୟ ଦୋଷ ହୁଏ । ଅଲୌକିକ ଘଟଣାକୁ କାରଣ କୁହାଯାଇଛି । ଯଥା ସାଧୁ, ଶୂନ୍ୟରୁ ମହୁ ବା ବିଭୁତି ଆଣିବା । ଦୁଇଟି ଅସଂପର୍କିତ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାକୁ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସଂପର୍କରେ ବାନ୍ଧିବା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । ଯଥା, ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ର ଅବସ୍ଥିତି ମଣିଷ ଜୀବନରେ ଦୁଃଖ ସୁଖ ଆଣିଦିଏ କହିବା ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ଅଟେ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଆଧାରହୀନ ଲୋକ ବିଶ୍ୱାସ ମାତ୍ର, ଏଗୁଡ଼ିକ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ମତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ନୁହେଁ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣ ଓ ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଲା ଯେ, ସାଧାରଣ ଲୋକ ଗମ୍ଭୀରତାର ସହ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ ନକରି କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମାନଦଣ୍ଡକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଚିହ୍ନଟ କରିଥାଏ । ତେବେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଷୟରେ ନିମ୍ନରେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଉପାଦେୟ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

୮.୮ କର୍ତ୍ତା ଓ କ୍ରିୟାଧିଷ୍ଠାନ :

କାରଣ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ, ବେଳେବେଳେ କର୍ତ୍ତା ଓ କ୍ରିୟାଧିଷ୍ଠାନରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଯେ କରେ ସେ କର୍ତ୍ତା । ଯାହା ଉପରେ କର୍ମଟି ହୁଏ ତାହା କ୍ରିୟାଧିଷ୍ଠାନ । ରୋଗୀକୁ ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ ଦେବାଟା କର୍ତ୍ତା ଆଉ ରୋଗୀ କ୍ରିୟାଧିଷ୍ଠାନ । କିନ୍ତୁ ଏପରି ପାର୍ଥକ୍ୟ କରିବା ଦୋଷାବହ ଅଟେ । କର୍ତ୍ତା ଚଞ୍ଚଳ ଓ କ୍ରିୟାଧିଷ୍ଠାନ ଅଚଳ ଏହିପରି ଏକ ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି । ଆପାତତଃ ଅଚଳ କ୍ରିୟାଧିଷ୍ଠାନଟି ପ୍ରକୃତରେ ସୁପ୍ତ ଶକ୍ତିର ଗନ୍ତାଘର । କର୍ତ୍ତାର ଜାଗ୍ରତ ଶକ୍ତିପରି ଏହି ସୁପ୍ତ ଶକ୍ତି କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧିପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ । ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରେ ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ ଦେବା କର୍ମ ଓ ରୋଗୀ ମିଶି କାରଣ ଭାବେ ଆବଶ୍ୟକ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି କରନ୍ତି । ଏଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ କାରକ ମିଳିତଭାବେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ କାରଣ । କ୍ରିୟାଧିଷ୍ଠାନ ଅଚଳ ନୁହେଁ । ଏହା କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଂଶ । ଏଣୁ, କର୍ତ୍ତା- କ୍ରିୟାଧିଷ୍ଠାନ ପୃଥକୀକରଣ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ଅଟେ । ମିଲ୍ ଯଥାର୍ଥରେ କହିଛନ୍ତି ''କର୍ତ୍ତା ଓ କ୍ରିୟାଧିଷ୍ଠାନର ପୃଥକୀକରଣ ଶାବ୍ଦିକ ମାତ୍ର ଅଟେ । ପ୍ରକୃତରେ କ୍ରିୟାଧିଷ୍ଠାନ ସର୍ବଦା କର୍ତ୍ତା ଅଟେ ।''

୮.୯ ସ ାଳକ ଶକ୍ତି ଓ ସଂସ୍ଥିତି :

ଯାହା ସାହାଯ୍ୟରେ କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ କ୍ରିୟାଶୀଳ କରାଯାଏ ତାହା ସ ାଳକ ଶକ୍ତି ଅଟେ । କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ କରିବାକୁ ସଂସ୍ଥିତି କୁହାଯାଏ । ଯଥା, ଘଡ଼ିର ବ୍ୟାଟେରୀ ସଂଚାଳକ ଶକ୍ତି ଭାବେ ଘଡ଼ିର ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଅଂଶ ବା ସଂସ୍ଥିତିକୁ କ୍ରିୟାଶୀଳ କରାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ଘଡ଼ିଚାଲିବା ବା କ୍ରିୟାଶୀଳ ଘଡ଼ି । କ୍ରିୟାଶୀଳ ଘଡ଼ିରେ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧିପାଇଁ ଉଭୟ ବ୍ୟାଟେରୀ ଓ ଯନ୍ତ୍ରାଂଶର କ୍ରିୟାଶୀଳତା ଆବଶ୍ୟକ । ଉଭୟ ସ ାଳକ ଶକ୍ତି ଓ ସଂସ୍ଥିତି ମିଶି କାରଣ ଅଟେ । ପ୍ରଥମଟି କାରଣ ପରଟି କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଦୁଇଟିଯାକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ କାରକ, କାରଣ ଉଭୟର କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭୂମିକା ରହିଛି ।

୮.୧୦ ବହୁକାରଣତାବାଦ :

ଲୋକାଚାର ମତାନୁସାରେ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ କାରଣ ଥାଇପାରେ । ଏପରି ମତର କୌଣସି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆଧାର ନାହିଁ, ଏହା କେବଳ ଏକ ସାଧାରଣ ଧାରଣା । ଏପରିକି ମିଲ ଓ ବେନ ଏ ମତଟିକୁ ସମର୍ଥନ କରିଛନ୍ତି । ମିଲ କୁହନ୍ତି ଯେ ଏକ କାରଣ ଏକା କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିକରେ । କିନ୍ତୁ ଏକା କାର୍ଯ୍ୟ ଏକା କାରଣ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇନଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲେ ତାହା ସେହି ଗୋଟିଏ କାରଣରୁ ସୃଷ୍ଟି ନହୋଇ ବିଭିନ୍ନ କାରଣ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଇପାରେ । ବେନ କୁହନ୍ତି ''ସେହି ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ବିଭିନ୍ନ ପୂର୍ବଗ ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଇପାରେ ।'' ଯଥା ସୂର୍ଯ୍ୟ ବା ବିଜୁଳି ଦ୍ୱାରା ଆଲୋକ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ । ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା, ରୋଗ, ଆତ୍ମହତ୍ୟା, କ୍ଷୁଧା ଆଦି ଅନେକ କାରଣରୁ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇପାରେ । ବନ୍ୟା, ବାତ୍ୟା, ମରୁଡ଼ି, ଅତ୍ୟଧିକ ବର୍ଷାରୁ ଫସଲହାନି ହୋଇପାରେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ କାରଣ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇପାରେ ।

ଏକାଧିକ କାରଣରୁ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ମତଟି ଅପରିବ ର୍ନୀୟ ପୂର୍ବଗ ହିଁ କାରଣ ମତ ସହିତ ଖାପ ଖାଉନାହିଁ । ଦୁଇଟିଯାକ ମତ ମିଳିତ ଭାବେ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି କରୁଛନ୍ତି । ଅପରିବ ର୍ନୀୟ ପୂର୍ବଗର ଅର୍ଥହେଲା କାର୍ଯ୍ୟର ପୂର୍ବବ ର୍ୀ ଘଟଣା ଯାହାକି କାର୍ଯ୍ୟର ପୂର୍ବରୁ ସର୍ବଦା ଘଟିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ବହୁକାରଣ ବାଦାନୁସାରେ ସମାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାରଣଦ୍ୱାରା ସଂଘଟିତ ହୋଇପାରେ । ଏହାର ଅର୍ଥ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟ ସର୍ବଦା ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାରଣରୁ ହୋଇନଥାଏ । ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାରଣଦ୍ୱାରା ହୋଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା କାରଣଟି ଆଉ ଅପରିବ ର୍ନୀୟ ହୋଇ ରହେନାହିଁ ।

ବହୁକାରଣ ମତଟି ଅବଶ୍ୟ ବହୁ ଉପକାରଣ ମତଠାରୁ ଅଲଗା । ବହୁ ଉପକାରଣ ମତାନୁସାରେ ସବୁ ଉପକାରଣ ମିଶି, ମିଳିତଭାବେ କାରଣ ହୋଇ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି କରାନ୍ତି । ଏହି ମତରେ କିଛି ଅସୁବିଧା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବହୁକାରଣ ମତାନୁସାରେ ନାନା କାରଣ ମଧ୍ୟରୁ ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି କରାଇପାରେ । ବହୁ କାରଣତାବାଦ କାରଣର ବୈଜ୍ଞାନିକ ସଂଜ୍ଞାର ବିରୋଧାତ୍ମକ ହୋଇଥିବାରୁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀମାନେ ଏହାର ସମାଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏଠାରେ କେତେକ ସମାଲୋଚନାକୁ ବିଚାର କରିବା :

■ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମତାନୁସାରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାରଣ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି କରିଥାଏ । ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣାରେ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥାଏ । କ୍ଷୁଧାରୁ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥାଏ । ରୋଗରୁ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ କ୍ଷୁଧା ଜନିତ ମୃତ୍ୟୁ ଠାରୁ ରୋଗ ଜନିତ ମୃତ୍ୟୁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ । ତଥାକଥିତ ବିଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ମୃତ୍ୟୁ ପ୍ରକୃତରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବିଭିନ୍ନ ମୃତ୍ୟୁକୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାରର ମୃତ୍ୟୁଭାବି ଆମେ ମୃତ୍ୟୁରୁ ବହୁକାରଣରେ ପହଁଥାଉ । ଏହା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାରଣର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ଏବଂ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧିର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାରଣ ମତଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ ବହୁ କାରଣବାଦ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ହେବ । ଏହିପ୍ରକାର ସମାଲୋଚନା କାର୍ଯ୍ୟର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟତାକୁ ବିଚାର କରି କରାଯାଇଥାଏ । ଏଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସାମାନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଛି, ଅଥଚ କାରଣକୁ ବିଶେଷ ଅର୍ଥରେ ନିଆଯାଉଛି । କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ମାନଦଣ୍ଡ ପ୍ରୟୋଗ ହେବା ଯୋଗୁଁ ବହୁକାରଣବାଦ ସମସ୍ୟାଟିର ଉଦ୍ଭବ ହେଉଛି ।

■ ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣାଜନିତ ମୃତ୍ୟୁ, ରୋଗଜନିତ ମୃତ୍ୟୁ ଓ କ୍ଷୁଧାଜନିତ ମୃତ୍ୟୁ ଯଦି ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ମୃତ୍ୟୁ, ଗୋଟିଏ ଘଟଣା, ତେବେ ସେହି ଘଟଣାର କାରଣ ହେଉଛି ଶରୀରର ପ୍ରମୁଖ ଅଙ୍ଗର ଅକାମୀତା । ସବୁ ମୃତ୍ୟୁ ଯେପରି ମୃତ୍ୟୁ ଏବଂ ତାହା ହେଉଛି କାର୍ଯ୍ୟ; ସେହିପରି ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା, ରୋଗ ଓ କ୍ଷୁଧା ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ କାରଣ ଏବଂ ତାହା ହେଉଛି ଶରୀରର ପ୍ରମୁଖ ଅଙ୍ଗ ହୃଦ୍‌ଯନ୍ତ୍ର ବନ୍ଦ । ଏଣୁ ଏଠାରେ ବହୁ କାରଣର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରକାର ସମାଲୋଚନା କାରଣର ସମାନ୍ୟୀକରଣ କରି କରାଯାଇଥାଏ । କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବା ସହିତ କାରଣର ଯଦି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ ତେବେ ବହୁକାରଣବାଦ ସମସ୍ୟାଟି ଦୂର ହୋଇଯିବ । ପ୍ରଦ ଉଦାହରଣରେ ମୃତ୍ୟୁର କାରଣକୁ ଯଦି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଇ କୁହାଯାଏ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହୃଦଯନ୍ତ୍ର କ୍ରିୟା ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଇଛି ତେବେ ତାହାହିଁ ମୃତ୍ୟୁର ଏକକ କାରଣ ହେବ । ଅର୍ଥାତ୍ କାର୍ଯ୍ୟର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ସହିତ କାରଣର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହେଲେ ବହୁକାରଣବାଦ ସମସ୍ୟାଟି ଦୂର ହୋଇଯିବ । କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାରଣ ଉଭୟର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନିୟତ, ଅବ୍ୟବହିତ ଓ ନିରୂପାଧିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥିବା ଜଣାଯିବ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇ ସମାଲୋଚନାରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ବହୁ କାରଣ ଜନିତ ସମସ୍ୟା କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ସମୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମାନଦଣ୍ଡ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଯୋଗୁଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଓ କାରଣକୁ ବିଶେଷୀକରଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ୟାଟି ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି । କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାରଣ ଉଭୟର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ବା ବିଶେଷୀକରଣ ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ୟାଟି ଦୂର ହୋଇଯିବ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କାରଣର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ବା କାର୍ଯ୍ୟର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟୀକରଣ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇପାରେ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବହୁକାରଣତାବାଦ ପ୍ରମାଦପୂର୍ଣ୍ଣ । ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ପ୍ରମାଦର ଶିକାର ହୋଇଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ବହୁ କାରଣତାବାଦକୁ ବିନା ଅନୁଭବରେ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବା କଥା ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ ଅନୁଭୂତିରୁ ସଂଗୃହିତ ତଥ୍ୟରୁ ଦେଖାଯାଇଛି ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟ ଏକ ଅନନ୍ୟ କାରଣ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ । ଯେତେବେଳେ କାର୍ଯ୍ୟଟି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଓ ସଠିକ୍ ଭାବେ ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଇଥାଏ ସେତେବେଳେ ବହୁ କାରଣର ପ୍ରଶ୍ନ ଆଉ ଉଠେ ନାହିଁ । ଶେଷରେ ଆମେ ଏହା କରିପାରିବା ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟର ଏକ ଅନନ୍ୟ, ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ଏକକ କାରଣ ଥାଏ; ବହୁ କାରଣ ନଥାଏ ।

୮.୧୧ କାରଣ ସଂଘାତ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ :

ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାରଣର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିଥାଉଁ । ଯଥା ମ୍ୟାଲେରିଆର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାରଣ ରହିଛି, ଟାଇଫଏଡ଼ର ନିଜସ୍ୱ କାରଣ ରହିଛି ଓ ଇନ୍‌ଫ୍ଲୁଏଞ୍ଜାର ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାରଣ ରହିଛି । କାରଣଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ପରସ୍ପରଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତିର ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହୋଇ ଦେଖାଯାଇ ନଥାଏ । ଅନେକ ସମୟରେ ବହୁତଗୁଡ଼ିଏ କାରଣ ଏକାଠି ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ଜଟିଳ ଯୌଗିକ କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ କାରଣ ସମୂହକୁ କାରଣ ସଂଘାତ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ସମୂହକୁ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କୁହାଯାଏ । ଅସଲ କଥା ହେଉଛି ଯୌଗିକ କାରଣରୁ ଯୌଗିକ କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

କାରଣ ସଂଘାତ ବହୁକାରଣତାବାଦଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକାଧିକ କାରଣ ଏକାଠି ହୋଇ ଏକ ଯୌଗିକ କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି । ଏପ୍ରକାର କାରଣର ଏକତ୍ରୀକରଣକୁ କାରଣ ସଂଘାତ କୁହାଯାଏ । ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ କାରଣ ପୃଥକ ପୃଥକ ଭାବେ ଏକାପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କଲେ ଏହାକୁ ବହୁକାରଣତାବାଦ କୁହାଯାଏ । ସାଙ୍କେତିକ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ବହୁକାରଣ ($କ_{୧}$ ବା $କ_{୨}$ ବା $କ_{୩}$) କାର୍ଯ୍ୟ (ଖ)କୁ ସୃଷ୍ଟିକରେ । କାରଣ ସଂଘାତ ($କ_{୧}+କ_{୨}+କ_{୩}$) ଯୌଗିକ କାର୍ଯ୍ୟ ($ଖ_{୧}+ଖ_{୨}+ଖ_{୩}$)=ଖ କୁ ସୃଷ୍ଟିକରେ । ଯୌଗିକ କାର୍ଯ୍ୟ ବା କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ଦୁଇ ପ୍ରକାର - (୧) ସଜାତୀୟ (୨) ବିଜାତୀୟ :

ସଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ :

ଯୌଗିକ କାର୍ଯ୍ୟ ଯେଉଁ ଜାତିର, ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟ ସେହି ଜାତିର ହେଲେ ସଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ଜାତହୁଏ । ଯଥା ଗୋଟିଏ ଘରେ ଜଳୁଥିବା ଉଭୟ ବିଜୁଳିବତୀର ଏକତ୍ର ଆଲୁଅର ଜାତି ଯାହା ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ବିଜୁଳିବତୀ ଆଲୁଅର ଜାତି ତାହା । ଘରର ଆଲୁଅ ଯୌଗିକ କାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଏହା ଏକାପ୍ରକାରର ଦୁଇଟି ବିଜୁଳିବତୀ ଆଲୁଅର ସଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ । ଏଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ସଂଯୁକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଗୁଣଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନଥାଏ ।

ବିଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ :

ଯୌଗିକ କାର୍ଯ୍ୟର ଜାତି ପ୍ରତ୍ୟେକ କାରଣର ଜାତିଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ବିଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା, ଅମ୍ଳଜାନ ଓ ଉଦ୍‌ଜାନକୁ ସଠିକ୍ ପରିମାଣରେ ମିଶାଇ ବିଜୁଳି ସ୍ରୋତ ପ୍ରବାହ କଲେ ଜଳ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏଠାରେ ଅମ୍ଳଜାନ, ଉଦଜାନ ଓ ବିଜୁଳିର ଧର୍ମ ଜଳର ଧର୍ମଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଜଳ ଏକ ବିଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ । ସେହିପରି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଖାଦ୍ୟ ଖାଇଲେ ଶରୀରର ହାଡ଼, ରକ୍ତ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଭାତ, ଡାଲି, ଶାଗ ଓ ମାଛରୁ ରକ୍ତ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଭାତଡାଲି ଆଦିର ଧର୍ମ ବା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରକ୍ତଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ରକ୍ତ ଏଠାରେ ବିଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ।

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ବିଷୟ ହେଉଛି କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାରଣକୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟକୁ କାରଣରେ ପରିଣତ କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା ଅମ୍ଳଜାନ ଓ ଉଦ୍‌ଜାନରୁ ଜଳ ଏବଂ ଜଳରୁ ଅମ୍ଳଜାନ ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ଭାବରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ । ଏ ପ୍ରକାର କାରଣ-କାର୍ଯ୍ୟର ସଂପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ରୂପାନ୍ତର କୁହାଯାଏ । ରାସାୟନିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଶରୀର ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ଓ ରୂପାନ୍ତରର ଉଦାହରଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

୮.୧୨ ସ୍ଥାୟୀ କାରଣ :

ଗୋଟିଏ କାରଣ କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ ବା ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇପାରେ । କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ହେଲାପରେ କାରଣ ଉଭେଇଗଲେ ତାହାକୁ କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀକାରଣ କୁହାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ସ୍ଥାୟୀ କାରଣ ସର୍ବଦା ରହିଥାଏ ଏବଂ ଅହରହ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି କରୁଥାଏ । ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି, ସୂର୍ଯ୍ୟତାପ ଓ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଚାପ ସ୍ଥାୟୀ କାରଣର କେତୋଟି ଉଦାହରଣ । ସ୍ଥାୟୀ କାରଣ କ୍ରମ ବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ପ୍ରଭାବକୁ ପ୍ରଗ୍ରାମୀ କାର୍ଯ୍ୟ **PROGRESSIVE EFFECT** କୁହାଯାଏ । ପ୍ରଗ୍ରାମୀ କାର୍ଯ୍ୟ ଏକ ଜଟିଳ ଯୌଗିକ କାର୍ଯ୍ୟ । ସ୍ଥାୟୀକାରଣ ଦୁଇଟି ବାଟରେ ସକ୍ରିୟ ହେଇପାରେ । ସ୍ଥାୟୀକାରଣ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହି ସକ୍ରିୟ ହୋଇଥାଏ ଯେପରି ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବସ୍ତୁ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଇ ଚାଲିଥାଏ । ଆଉ କେତେକ ସ୍ଥାୟୀ କାରଣରେ କ୍ରମାଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଥାଏ । ଯେପରି ଶୀତଦିନେ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଚାପ କମି କମିଯାଏ ।

୮.୧୩ ଫଳନିକ ଆଶ୍ରିତତା **FUNCTIONAL DEPENDENCE** :

ଫଳନିକ ଆଶ୍ରିତତା ସଂପର୍କ ବିଜ୍ଞାନ ଆଣି ଦେଇଛି । ଏହାଦ୍ୱାରା ଦୁଇଟି ସଂବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ସଠିକ୍ ସଂପର୍କର ଗଣନା କରାଯାଇ ପାରିଥାଏ । ପରିମାଣାତ୍ମକ କାରଣର ସଠିକ୍ ଫଳାଫଳ ଜାଣିବା ପାଇଁ ବିକଶିତ ବିଜ୍ଞାନ ଗୁଡ଼ିକରେ ନିୟମ ସଂକଳନ କରାଯାଇଛି । ଫଳନ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏକ ଜଣାଶୁଣା ପ୍ରତ୍ୟୟ । ଯଦି ଆମେ କହୁ ଖ=କ+୧, ଖ ହେଉଛି କ'ର ଫଳନ । କ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମୂଲ୍ୟ ନେଲେ, ଖ ର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । କାରଣର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଓ କାର୍ଯ୍ୟର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସଠିକ ଫଳନିକ ସଂପର୍କକୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପାଇଁ ନିୟମ ସଂକଳନର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ଜାରିରଖିଛନ୍ତି । ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ସୂତ୍ର $E=MC^2$ ଉପାଦାନ ଶକ୍ତି ସଂପର୍କକୁ ପ୍ରକାଶ କରେ । ସେହି ତୁଳନାରେ ''ଜଳ ଗରମ ହେଲେ ଫୁଟେ'' ତାପ-ଜଳ ସମ୍ପର୍କଟିକୁ ଏତେଟା ଯଥାଯଥ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରୁନାହିଁ । ଅଥଚ ''ଜଳ ୧୦୦° ସେଲସିୟସ୍ ତାପରେ ଫୁଟେ'' ଜଳ ଓ ତାପର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବେ ବ୍ୟକ୍ତକରୁଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରକାଶିତ ସଂପର୍କଟି ପୂର୍ବବାକ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ସଂପର୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଯଥାଯଥ । ସେଥିପାଇଁ କେତେକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଧାନକୁ ଗାଣିତିକ ସୂତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ । ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ଏହାହିଁ ହେଉଚି ଫଳନିକ ଆଶ୍ରିତତା ।

ସାରାଂଶ

କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣତା ନିୟମ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘଟଣାର କାରଣ ଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂବୃ ି ଯାହାର ଆରମ୍ଭ ଅଛି ତାହାର କାରଣ ଅଛି । କାରଣର କେତେକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଲା :

କାରଣର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ :

I କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଆପେକ୍ଷିକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅଟେ ।

II କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସଂପର୍କ ଏକ ଯୋଡ଼ା ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ ।

III କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ସକାଶେ କାରଣ ହେଉଛି ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ ।

IV କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସଂପର୍କ ଏକ ଆନୁଭବିକ ସଂପର୍କ, ତର୍କୀୟ ଆପାଦାନ ନୁହେଁ ।

V କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସଂପର୍କ ମାତ୍ର ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନୁହେଁ । ଏହା ଏକ ସାମାନ୍ୟ ସଂପର୍କ ।

ଆରିଷ୍ଟଟଲ କାରଣକୁ ଏକ ଯୌଗିକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଭାବେ ନେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଚାରିପ୍ରକାର କାରଣ ଦେଖାଇଛନ୍ତି – I ଉପାଦାନ କାରଣ, II ଆକାରଗତ କାରଣ, III ନିମି କାରଣ, IV ପ୍ରୟୋଜନ କାରଣ ।

କାରଣ ଓ ଉପକାରଣ : କାରଣ ହେଉଛି ଉପକାରଣ ସମୂହର ସମଷ୍ଟି । ଉପକାରଣ ଭାବାତ୍ମକ ଓ ଅଭାବାତ୍ମକ ହୋଇପାରେ । କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣର ଉପସ୍ଥିତି ଓ ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣର ଅନୁପସ୍ଥିତି ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଅଟେ । ଗୋଟିଏ ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣ ଏକ ପ୍ରତିରୋଧାତ୍ମକ ପରିସ୍ଥିତି ଅଟେ ।

ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ସ ର୍କ : ଯାହାର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧିହୁଏ ନାହିଁ ତାହା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ସ ର୍କ ।

ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ : ଯାହାର ଉପସ୍ଥିତିରେ ଅବଶ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧିହୁଏ ତାହା ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ ।

ଗୋଟିଏ କାରଣିକ ଅନୁକ୍ରମରେ ଅନେକ ଘଟଣା ଏବଂ ଶିକୁଳିର କଡ଼ିପରି ସଂଯୁକ୍ତ ଥାନ୍ତି । ଅନୁକ୍ରମର ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବ ଘଟଣାକୁ ସମୀପବ ର୍ୀ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ପୂର୍ବ ଘଟଣାକୁ ଦୂରବ ର୍ୀ କାରଣ କୁହାଯାଏ ।

କାରଣର ଗୁଣାତ୍ମକ ଓ ପରିମାଣାତ୍ମକ ଲକ୍ଷଣ : ଗୁଣାତ୍ମକ ଭାବେ କାରଣ ହେଉଛି କାର୍ଯ୍ୟର ଅସ ର୍କ, ଅପରିବ ର୍ନୀୟ ଓ ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବଗ ଏବଂ ପରିମାଣାତ୍ମକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ସମାନ । ଏହି ବୈଜ୍ଞାନିକ ମତ ଲୋକାଚାରମତ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ।

ବହୁ କାରଣତାବାଦ : ଏହା ଏକ ଲୋକାଚାର ମତ ଯାହାର ଅର୍ଥ ଏକାଧିକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାରଣରୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମୟରେ ସେହି ଏକା କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । କାରଣକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟୀକରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କଲେ ବହୁ କାରଣ କଥା ଉଠେ । ଗୋଟିଏ ମାନଦଣ୍ଡ ବ୍ୟବହାର କରି ଏହି ବହୁ କାରଣ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିହେବ । ଅର୍ଥାତ୍ କାର୍ଯ୍ୟର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କଲେ

କାରଣର ମଧ୍ୟ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବାକୁ ହେବ । କାରଣକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟୀକରଣ କଲେ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟୀକରଣ କରିବାକୁ ହେବ ।

କ ର୍ା ଓ କ୍ରିୟାଧିଷ୍ଠାନ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏବଂ ସ ାଳକ ଓ ସଂସ୍ଥିତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ଲୋକାଙ୍କର ମତ ଅଟେ ।

ବିଭିନ୍ନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାରଣ ମିଳିତ ଭାବେ ଏକ ଯୌଗିକ କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କଲେ ଯୌଗିକ କାରଣକୁ କାରଣ ସଂଘାତ ଏବଂଯୌଗିକ କାର୍ଯ୍ୟକୁ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କୁହାଯାଏ । କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ସଜାତୀୟ କିମ୍ବା ବିଜାତୀୟ ହୋଇପାରେ । ସ୍ଥିର କାରଣ ସର୍ବଦା କ୍ରିୟାଶୀଳ ଅଟେ । କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ପରେ ଲୋପ ହୋଇଯାଏ ।

ବିକଶିତ ବିଜ୍ଞାନ ଗୁଡ଼ିକର କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସଂପର୍କରେ ସଠିକ୍ ଗଣନା ସକାଶେ ବିଧାନ ସଂକଳନ କରାଯାଏ । ଏହି ବିଧାନ ଦୁଇ ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ଫଳନିକ ସଂପର୍କକୁ ପ୍ରକାଶ କରେ । ଏହାକୁ ଫଳନିକ ଆଶ୍ରିତତା କୁହାଯାଏ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

(କ) ବିଭାଗ

ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ରକାମୀ

L ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ଦିଅ :

1 କାରଣର ପରିମାଣାତ୍ମକ ବିଭାବ କ'ଣ ?

2 କାରଣର ଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣ କ'ଣ ?

3 କାରଣର ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ?

4 ବହୁ କାରଣର ଏକ ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

5 କାରଣର ସଂଜ୍ଞା ଦିଅ ।

6 ସଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣର ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

7 କ ର୍ା କ'ଣ ?

8 ସହସ୍ଥିତିର ଏକରୂପତା କ'ଣ ?

9 ଅନୁକ୍ରମର ଏକରୂପତା କ'ଣ ?

10 ସମୀପବ ର୍ୀ କାରଣର ଅର୍ଥ କ'ଣ ?

11 କାରଣିକ ସଂପର୍କ ତର୍କୀୟ ଆପାଦାନ କି ?

12 ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣର ନାମ ଲେଖ ।

L. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର :

1 ______ ର ମିଳିତ ସମୁଦାୟ କାରଣ ଅଟେ ।

2 ଲୋକାର୍ଚ୍ଚର ମତରେ ଯାହା ଉପରେ କର୍ମଟି ହୁଏ ତାହା ______ ।

3 ବିଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ସଂପୃକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟର ______ ଅଛି ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ ।

4 ପରିମାଣାତ୍ମକ ଭାବେ କାରଣ ସହିତ ______ ସମାନ ।

5 ଗୁଣାତ୍ମକ ଭାବେ କାରଣ ହେଉଛି ଅସ ର୍କ, ______, ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବଗ ।

6 ______ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାରଣ ଗୁଡ଼ିକ ଓ ଯୌଗିକ କାର୍ଯ୍ୟଟି ପୃଥକ ଜାତିର ହୋଇଥାଏ ।

7 ସଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଯୌଗିକ କାର୍ଯ୍ୟ ______ ଜାତିର ଅଟେ ।

8 କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ______ ପଦ ।

9 କାରଣ, କାର୍ଯ୍ୟର ______ ଅଟେ ।

10 କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧିପାଇଁ କାରଣ ହେଉଛି ଉଭୟ ______ ଏବଂ ______ ସ ର୍କ ।

(ଖ) ବିଭାଗ

କ୍ଷୁଦ୍ର ଉ ର ଦିଅ :

1 ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

1 କାରଣ ଓ ଉପକାରଣ ।

2 ଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣ ଓ ଅଭାବାତ୍ମକ ଉପକାରଣ

3 ସମୀପବ ୀ ଓ ଦୂରବ ୀ କାରଣ

4 ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସ ର୍କ

2 ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦିଅ । (ଦୁଇ କିମ୍ବା ତିନୋଟି ବାକ୍ୟରେ)

1 ଗୋଟିଏ ସହକାର୍ଯ୍ୟକୁ କାରଣ ଭାବେ ନେଲେ କେଉଁ ତର୍କଦୋଷ ହୁଏ ?

2 କାରଣିକତାର ପରିମାଣାତ୍ମକ ବିଭାବ କ'ଣ ?

3 କାକତାଳୀୟ ନ୍ୟାୟ ତର୍କଦୋଷ କ'ଣ ?

4 ସଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣର ଅର୍ଥ କ'ଣ ?

5 ଉଦାହରଣ ଦେଇ ବିଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କ'ଣ ବୁଝାଅ ।

6 ସ୍ଥାୟୀକାରଣ କ'ଣ ବୁଝାଅ ।

7 ବହୁକାରଣ କ'ଣ ?

8 କାର୍ଭେଥରିଡ଼ କାରଣର କ'ଣ ସଂଜ୍ଞା ଦେଇଛନ୍ତି ?

9 କାରଣ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟିକରଣ ଗୁରୁତ୍ୱତା ବୁଝାଅ ।

10 'ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟର ଅପରିବ ˊନୀୟ ପୂର୍ବଗ' ର ଅର୍ଥ କ'ଣ ?

(ଗ) ବିଭାଗ

ଦୀର୍ଘ ଉ ରକାମୀ

1 କାରଣିକତାର ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଭାବକୁ ବୁଝାଅ ।

2 କାରଣିକତାର ବୈଜ୍ଞାନିକ ମତ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କର ।

3 ବହୁକାରଣତାବାଦ କ'ଣ ? ଏହା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯଥାର୍ଥ କି ?

4 ବହୁକାରଣ ଓ କାରଣ ସଂଘାତ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

5 କାରଣ ସଂଘାତ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କ'ଣ ଉଲ୍ଲେଖ କର ଏବଂ ବୁଝାଅ । ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣର ପ୍ରକାରଭେଦ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୯

ଆରୋହ ଅନୁମାନର ବସ୍ତୁଗତ ଭିତ୍ତି

ଆରୋହାନୁମାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଅସୀମ ବାଚ୍ୟାର୍ଥବିଶିଷ୍ଟ ସଂଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟର ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ କରିବା । କେବଳ ଆକାରଗତ ଭିତ୍ତି ସାହାଯ୍ୟରେ ଆରୋହତର୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱରୂପ ମିଳି ନଥାଏ । ବସ୍ତୁଗତ ଭିତ୍ତି ହିଁ ଆମକୁ ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟତାର ପ୍ରମାଣ ନିମନ୍ତେ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଗୁଡ଼ିକର ଅନୁଶୀଳନ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ କରାଯାଏ । ତେଣୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣକୁ ଆରୋହାନୁମାନର ବସ୍ତୁଗତ ଭିତ୍ତି କୁହାଯାଏ । 'ସମସ୍ତ କାକ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣର ଅଟନ୍ତି' ଭଳି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ଆମକୁ କେତେକ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ସେହିଭଳି 'ଜଳ ଉଦ୍‌ଜାନ ଓ ଅମ୍ଳଜାନର ସମଷ୍ଟି' ପରି ଏକ ସାମାନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ଆମେ ଜଳର ବୈଦ୍ୟୁତିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ପରୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ କରିଥାଉ । ଆରୋହତର୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ହେତୁବଚନ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅଟେ ଏବଂ ଏହା ଏକ ସତ୍ୟ ତର୍କବଚନ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସତ୍ୟ ତର୍କବଚନଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ମାଧ୍ୟମ ଅଟନ୍ତି । ସତ୍ୟବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଉପଲବ୍‌ଧ ହେଉଥିବାରୁ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଆରୋହତର୍କର ବସ୍ତୁଗତ ଭିତ୍ତି କୁହାଯାଏ ।

୯.୧ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ :

ଆମେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣା ପ୍ରବାହର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାଉ । ସେହି ଘଟଣାବଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ନିଶ୍ଚିତ ଅବଧାରଣା ପାଇବାକୁ ଆମକୁ ସେହି ଘଟଣାବଳୀର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଘଟଣାବଳୀର ବିକ୍ଷିପ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଘଟଣାମାନଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅବଧାରଣା ଦେଇନଥାଏ । ଜେଭନଙ୍କ ମତରେ, ''ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ହେଉଛି କୌଣସି ଘଟଣାର ଅବଲୋକନ, ଯଦ୍ୱାରା ଆମେ ପ୍ରକୃତିରେ ଘଟୁଥିବା ଘଟଣାମାନଙ୍କର କେବଳ ପରିବର୍ତ୍ତନମାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥାଉ ଏବଂ ସେହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଉପରେ ଆମର କୌଣସି କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ନଥାଏ ।'' ତେଣୁ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖି ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ଅବଲୋକନ ତାହାର ଲକ୍ଷ୍ୟହୀନ ବା ଆକସ୍ମିକ ଅବଲୋକନ ନୁହେଁ ।

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ **OBSERVATION** ଶବ୍ଦର ଉତ୍ପତ୍ତି ଗ୍ରୀକ୍ ଶବ୍ଦ **'OB'** ଏବଂ **'SERVARE'** ରୁ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଦୁଇଟିର ଅର୍ଥ କୌଣସି ଘଟଣାର 'ଉପସ୍ଥାପନ' ଓ 'ମନ ସମ୍ମୁଖରେ' କରିବାକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ମନ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ଜ୍ଞାନକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଲବ୍‌ଧ ଜ୍ଞାନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଲବ୍‌ଧ ଜ୍ଞାନ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣଲବ୍‌ଧ ଜ୍ଞାନକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଆରୋହତର୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ 'ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ' ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧନ ନିମନ୍ତେ କରାଯାଉଥିବା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ବୁଝାଏ । ତର୍କ ମତରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ତିନିଗୋଟି ଉପାଦାନ ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉପଯୋଗୀ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏବଂ ଏକ ମୁକ୍ତ ମନ । କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ବାରମ୍ବାର ଉପଯୋଗ କରାଯାଇଥାଏ ।

ସଂଜ୍ଞା :

ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ଏବଂ ଏକ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସାହାଯ୍ୟରେ କୌଣସି କ୍ରିୟା ବା ଘଟଣାର ଅନୁଭୂତିକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ ।

ଲକ୍ଷଣ :

(୧) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଟେ । ଏହା ସାଧାରଣତଃ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନୁଭୂତି କୁହାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦୁଇପ୍ରକାର ହୋଇପାରେ । ଯଥା, ବାହ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଏବଂ ଆନ୍ତପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାବଳୀର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଗୁଡ଼ିକୁ ବାହ୍ୟପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ଯେଉଁ ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟବିନା ମନର ଅଭ୍ୟନ୍ତରସ୍ଥ ଭାବନା ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଆନ୍ତପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ମାନସିକ ଆବେଗ, ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଦ୍ୱାରା ଉପଲବ୍ଧ ସୁଖଦୁଃଖ ଅନୁଭୂତି ଗୁଡ଼ିକ ଆନ୍ତପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷର ଉଦାହରଣ ।

ଆମ ସମ୍ମୁଖରେ ଥିବା ବିଶାଳ ପ୍ରକୃତିରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ବହୁ ଘଟଣା ଘଟି ଯାଉଥାଏ । ସେହି ଘଟଣାବଳୀର ଆମେ ଅନୁଶୀଳନ କରୁ । ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ଘଟଣା ପୌନଃପୁନିକ ଭାବରେ ଘଟୁଥାଏ, ଆମେ ତାହାର ପ୍ରକୃତିଗତ କ୍ରିୟାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରୁ । ଏହା ଆମକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟହୀନ ଏବଂ ଆକସ୍ମିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଠାରୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷର ପୃଥକତା ଦର୍ଶାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରକୃତିରେ ଘଟୁଥିବା ଅସଂଖ୍ୟ ଘଟଣାବଳୀ, ଆମେ ଚାହୁଁ ବା ନ ଚାହୁଁ, ଆମର ଦୃଷ୍ଟିପଥକୁ ଆସିଥାଏ । ତାହା କିନ୍ତୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନୁହେଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖି ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାବଳୀର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରାଯାଏ, ତାହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ହୋଇଥାଏ ।

(୨) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଏବଂ ସୁନିର୍ବାଚିତ ହେବା ଉଚିତ । ଏହା ଅଦରକାରୀ ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ୟହୀନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମାନଙ୍କର ନିରସନ କରିଥାଏ । ଯେତେବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ସଠିକ ବିଷୟବସ୍ତୁ ସ୍ଥିର ହୋଇଯାଏ, ଆମେ କେବଳ ସେହି ବିଷୟର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରୁ । ମନେକରାଯାଉ ଆମେ କାକମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣବିଷୟକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁଅଛୁ । ସେକ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ ପ୍ରଥମରେ କେବଳ କାକମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ୟପକ୍ଷୀଠାରୁ ଅଲଗା କରି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ପରିସର ଭିତରକୁ ଆଣିବା । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କେତେକ ସାମାନ୍ୟ ସତ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ବା କୌଣସି ଘଟଣାର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସ୍ଥିର କରିବା । ସୁତରାଂ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଆକସ୍ମିକ ବା ଲକ୍ଷ୍ୟହୀନ ହେବା ଅନୁଚିତ ।

(୩) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କୌଣସି ପୂର୍ବଧାରଣାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହେବା ଅନୁଚିତ । ଏହା ନିରପେକ୍ଷ ଏବଂ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅନେକ ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ନିଶ୍ଚିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଘଟଣାବଳୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥାପନରେ ଅନୁପଯୋଗୀ ମନେହୁଏ ଆମେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନଜର ଦେଇନଥାଉ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ବିକ୍ରୟ ପ୍ରତିନିଧି କୌଣସି ବସ୍ତୁର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରୁଥାଏ, ସେ କେବଳ କେତେକ ଆବଶ୍ୟକୀୟ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି, ବସ୍ତୁଟିର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇନଥାଏ । ଏଭଳି ଚିନ୍ତାଧାରା ନିରପେକ୍ଷ ହୋଇନଥାଏ ଏବଂ ଏହା ସର୍ବଦା ବର୍ଜନୀୟ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ନିରପେକ୍ଷ ହେବା ଉଚିତ । ନିରପେକ୍ଷତା

ଅନୁସରଣ ନ କରିଲେ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଯଦି ଜଣେ ପରୀକ୍ଷକ ପରୀକ୍ଷା ଖାତାର ମୂଲ୍ୟାୟନ କରିବାକୁ ଯାଇ ସେ କେବଳ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ପରୀକ୍ଷାର୍ଥିଙ୍କ ଉ ର ଦେଖୁଥିବା ଭଳି ଭାବନ୍ତି, ତେବେ ସେ ପରୀକ୍ଷା ଖାତାଗୁଡ଼ିକରେ ଥିବା ସାଧାରଣ ତ୍ରୁଟିମାନ ଠିକ୍ ଭାବେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିନଥାନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ପୂର୍ବାବଧାରିତ ମନ କଦାପି ନିରପେକ୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ପୂର୍ବାବଧାରିତ ମତ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହେଲେ ତାହାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଦାପି ସତ୍ୟ, ନିରପେକ୍ଷ କିମ୍ବା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ହେବନାହିଁ ।

(୪) ଜୟେସ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇନଥାଏ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକ ସାଧାରଣତଃ ତିନି ପ୍ରକାର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରଭାବ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇପାରେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ବୌଦ୍ଧିକ, ଶାରୀରିକ ଏବଂ ନୈତିକ ସ ାବଳୀ । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ସାଧାରଣ ସ ାବଳୀ କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଏମାନଙ୍କ ବିଶଦ ଆଲୋଚନା ପରବ ୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ କରାଯିବ ।

(୫) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସତ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣର ଏକ ସକ୍ରିୟ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ସର୍ବଦା ସକ୍ରିୟ ହୋଇଥାଏ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ପ୍ରୟୋଗ ଏହାକୁ ସକ୍ରିୟ କରିଥାଏ । ପରୀକ୍ଷଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣଠାରୁ ଅଧିକ ସକ୍ରିୟ ହୋଇପାରେ, ମାତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ନୁହେଁ ।

(୬) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସରଳ ହେବା ଉଚିତ । ସରଳ ଏବଂ ସାକ୍ଷାତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟର ସ୍ଥାପନ କରିପାରେ । ଯେହେତୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏକ ନିଶ୍ଚିତ ଜ୍ଞାନଲାଭ ଏବଂ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟର ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ କରିବା, ଏହା ସର୍ବଦା ସରଳ ଏବଂ ସାକ୍ଷାତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ଅଟେ ।

୯.୧.୧ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ସାଧାରଣ ସ ାବଳୀ

ଏକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପାଇଁ କେତେଗୋଟି ସ ପୂରଣ ଆବଶ୍ୟକ ଅଟେ । ନଚେତ୍ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଏହି ସ ଗୁଡ଼ିକ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ କିମ୍ବା ବିଷୟନିଷ୍ଠ ହୋଇଥାଏ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ଆମେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାଉ । ମାତ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକର ଶକ୍ତି ସୀମିତ ଅଟେ । ଚକ୍ଷୁ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମେ ବିଭିନ୍ନ ବସ୍ତୁ ଦେଖିପାରୁ । କିନ୍ତୁ କେତେକ କ୍ଷୁଦ୍ରତମ ବସ୍ତୁ ଆମ୍ଭର ସାଧାରଣ ଚକ୍ଷୁର ପରିସର ବାହାରେ ରହିଯାଆନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ବାକ୍ଟେରିଆ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ଜୀବାଣୁମାନେ ଆମର ଚକ୍ଷୁଲବ୍ଧ ହୋଇନଥାନ୍ତି । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ କ୍ଷୁଦ୍ରତମ ବସ୍ତୁମାନଙ୍କ ସଫଳ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ହୋଇ ନପାରି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ସ ପୂରଣ ହୋଇପାରି ନଥାଏ । ସେହିଭଳି ଆମେ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୁଣିପାରିଥାଉ । ତାହାଠାରୁ ଉଚ୍ଚ ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ଆମକୁ ଶୁଣାଯାଇ ନଥାଏ । ଏଥି ନିମନ୍ତେ ଆମକୁ କେତେକ ଯନ୍ତ୍ରର ସାହାଯ୍ୟ ନେବାକୁ ପଡ଼େ ଏବଂ ତଦ୍ୱାରା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠତା ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ଉପଯୁକ୍ତ ପରିମାଣର ଆଲୋକର ଉପସ୍ଥିତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣୀୟ ବସ୍ତୁର ଏକ ଆବଶ୍ୟକ ସ ଏବଂ ଏହାର ପୂରଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠତା ଦର୍ଶାଇଥାଏ । କେତେକ ତାର୍କିକଙ୍କ ମତରେ କେବଳ ଏହି ସ ପୂରଣ

ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଜୟେସ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଏକ ସଫଳ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ବିଷୟନିଷ୍ଠତା ସ ˊପୂରଣ ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ସ ˊର ତିନିଗୋଟି ପ୍ରକାରଭେଦ ହେଲା ବୌଦ୍ଧିକ, ଶାରୀରିକ ଏବଂ ନୈତିକ ।

୧. ବୌଦ୍ଧିକ ସ ˊ :

ବୌଦ୍ଧିକ ସ ˊ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକର ଜ୍ଞାନଲାଭ କରିବାର ଆଗ୍ରହ ଓ ସଦିଚ୍ଛା ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । କାରଣ ଜ୍ଞାନଲାଭର ସଦିଚ୍ଛାବିନା ତ୍ରୁଟିଶୂନ୍ୟ ବାସ୍ତବ ଜ୍ଞାନ ମିଳିନଥାଏ । ଏହି ସ ˊ ଆମ୍ଭକୁ ଐଚ୍ଛିକ ଏବଂ କାରଣଶୂନ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକର ସୁସ୍ଥମନ ବୌଦ୍ଧିକ ସ ˊପୂରଣ ନିମନ୍ତେ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ।

୨. ଶାରୀରିକ ସ ˊ :

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକ ଶାରୀରିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସୁସ୍ଥ ଏବଂ ସବଳ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନେ ସଠିକ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ ନ କଲେ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣମାନ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମକୁ କୌଣସି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବେଳେ ଆମର ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ସୀମିତ କ୍ଷମତା ବିଷୟରେ ସର୍ବଦା ମନେରଖିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ସାଧାରଣ ଚକ୍ଷୁ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମକୁ କ୍ଷୁଦ୍ର କୀଟାଣୁମାନ ଦେଖାଯାଇ ନଥାଏ । ଜଣେ ବର୍ଣ୍ଣାନ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଭିନ୍ନ ରଙ୍ଗର ପାର୍ଥକ୍ୟ ସଠିକ ଭାବରେ ଦର୍ଶାଇପାରେ ନାହିଁ । ଏଭଳି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ ଉପଯୁକ୍ତ ଯନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ନେବାଦ୍ୱାରା ଭ୍ରମାତ୍ମକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ସମ୍ଭାବନା ଦୂର କରାଯାଇପାରିବ । ଏକ ଭ୍ରମଶୂନ୍ୟ ଏବଂ ସତ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ଶାରୀରିକ ସ ˊର ମହ ୍ୱ ଯଥେଷ୍ଟ ।

୩. ନୈତିକ ସ ˊ :

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ତୃତୀୟ ସ ˊ ନୈତିକ ଅଟେ । ଏକ ନିରପେକ୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କୌଣସି ପୂର୍ବାବଧାରିତ ମତଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ନ ହେବା ଉଚିତ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସର୍ବଦା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ଧାରଣାର ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ରହିବା ବିଧେୟ । ଗୋଟିଏ ମୁକ୍ତ ଏବଂ ନିରପେକ୍ଷ ମନ ଦ୍ୱାରା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପରିଚାଳିତ ନ ହେଲେ ଏହା ବାସ୍ତବ କିମ୍ବା ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

୯.୧.୨ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଅନୁମାନ

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସର୍ବଦା ଏକ ସାକ୍ଷାତ ଜ୍ଞାନର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଅନୁମେୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଠାରୁ ପୃଥକ ଅଟେ । କାରଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁମାନ ଲବ୍ଧ ଅଟେ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଜ୍ଞାନର ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରୁ ଆମେ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଅବଲୋକନ କରିବା ସମୟରେ ତାହା ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୋଲାକାର ବସ୍ତୁ ପରି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଆମେ ଯଦି ''ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୋଲାକାର ବସ୍ତୁ'' ପରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥାପନ କରୁ ତାହା ନିଶ୍ଚିତ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ହେବ । ଜେଭନ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ''ଯେତେ ବେଳଯାଏ ଆମେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଲବ୍ଧ ବିଷୟର ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁ ବା ତାହାର ଲିପିବଦ୍ଧ କରୁ, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭ୍ରାନ୍ତିର ସମ୍ଭାବନା ନଥାଏ, ମାତ୍ର ଆମେ ଯଦି କୌଣସି ବିଷୟକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ପୂର୍ବରୁ ଗ୍ରହଣ କରିନେଉ ଅଥବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପରେ ଅନୁମାନ କରୁ, ସେଠାରେ ଭ୍ରାନ୍ତିର ସମ୍ଭାବନା ରହିଥାଏ ।''

୯.୧.୨ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣୀୟ ତର୍କଦୋଷ

ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଘଟୁଥିବା ଘଟଣା ବା ରହିଥିବା ବସ୍ତୁମାନଙ୍କୁ ଆମେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁ । ତେବେ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାମାନଙ୍କର ଜଟିଳତା ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ସୀମିତ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ବେଳକେ ତ୍ରୁଟି ରହିଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଆମର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିଥାଏ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ତ୍ରୁଟିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ଏହା ଆରୋହ ତର୍କର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ତର୍କଦୋଷ ମାନ ସଂଘଟିତ କରାଏ ଏବଂ ଏହାଦ୍ୱାରା ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାହତ ହୁଏ । ସେଥିପାଇଁ ଏଭଳି ତର୍କଦୋଷ ଯେପରି ନ ଘଟେ, ଆମକୁ ସତର୍କ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣୀୟ ତର୍କଦୋଷ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇପ୍ରକାର, ଯଥା, ନକାରାତ୍ମକ ଏବଂ ସକାରାତ୍ମକ । ନକାରାତ୍ମକ ତର୍କଦୋଷ ଅନବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଏବଂ ସକାରାତ୍ମକ ତର୍କଦୋଷ ଦୂରବେକ୍ଷଣ ବା ଭ୍ରମପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ।

ଅନବେକ୍ଷଣ :

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣା ଉପେକ୍ଷିତ ହେଲେ ଅନବେକ୍ଷଣ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଅସାବଧାନତା ଯୋଗୁଁ, ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବିଶ୍ୱାସ ହେତୁ ବା ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ କେବଳ ସକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ବିଚାରକୁ ନେବାଦ୍ୱାରା ଅନବେକ୍ଷଣ ଦୋଷ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଦୁଇ ପ୍ରକାର । ପ୍ରଥମଟି, ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନବେକ୍ଷଣ ବା ଆଂଶିକ ଅନବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟଟି, ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନବେକ୍ଷଣ ବା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନବେକ୍ଷଣ ।

ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନବେକ୍ଷଣ :

କୌଣସି ଘଟଣାର ଅନୁସନ୍ଧାନ ବେଳେ ଯଦି କେତେକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଉପେକ୍ଷିତ ହୁଏ, ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନବେକ୍ଷଣ ଦୋଷ ଘଟିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ମାଲେରିଆ ରୋଗାକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥିଲା ବେଳେ ଚିକିତ୍ସକ ଯଦି ମାଲେରିଆ ରୋଗର ଲକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ନଜର ନ ଦେଇ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିଟି ଅନ୍ୟକୌଣସି ରୋଗଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥିବା ସପକ୍ଷରେ ମତ ଦିଅନ୍ତି, ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନବେକ୍ଷଣ ଘଟିଥାଏ । ଅନୁସନ୍ଧାନ ସମୟରେ ଉପଯୁକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିନିକ୍ଷେପ ଦ୍ୱାରା ଏଭଳି ଦୋଷ ଦୂର କରିହୁଏ ।

ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥାଏ । ସେହି ବସ୍ତୁର ଅଦୃଶ୍ୟ ଅଂଶ ତାହାର ଆବଶ୍ୟକୀୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟର ଧାରଣା ଦେଇଥାଏ । ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରଦର୍ଶନ କରୁ ତାହା ସର୍ବଦା ଆଂଶିକ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହା ଏକ ଆଂଶିକ ଅନବେକ୍ଷଣର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅଟେ । ବାରମ୍ବାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କିମ୍ବା ବିଭିନ୍ନ ଯନ୍ତ୍ରର ସାହାଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଏହାର ନିରସନ ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥାଏ ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନବେକ୍ଷଣ :

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମୟରେ ଆମେ ଯଦି ଅନୁସନ୍ଧାନ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକୀୟ କେତେକ ଘଟଣାର ଉପେକ୍ଷା କରୁ, ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନବେକ୍ଷଣ ଘଟିଥାଏ । ଏହି ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ଆମର ପୂର୍ବାଗ୍ରହ ଦ୍ୱାରା ଘଟିପାରେ କିମ୍ବା ଆମର ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ମଧ୍ୟ ଘଟିଥାଏ । କେତେକ ଛାତ୍ର ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଉପାସନା କରି ଯାଇଥାନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେମାନେ ସଫଳତା ପାଇଲେ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରୀକ୍ଷାରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେବାପାଇଁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପାସନା ଆବଶ୍ୟକ ଭଳି ଏକ ବିଶ୍ୱାସ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ଆମେ କେବଳ ଉପାସନା ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଫଳତାର ଉଦାହରଣ ଦେଇଥାଉ । କିନ୍ତୁ ଉପାସନା ନକରି ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସଫଳତା ଘଟିଥାଏ, ଯାହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆମେ ଦେଇ ନଥାଉ । ଏହିପରି ଅନେକ ଆଧାରହୀନ ବିଶ୍ୱାସ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ଆଂଶିକ ଅନବେକ୍ଷଣ ଭଳି କେତେକ ଘଟଣା ପରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନବେକ୍ଷଣ ଘଟାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଖାଲି ଆଖିରେ ଜୀବାଣୁ ଗୁଡ଼ିକ ଦେଖା ଯାଉନଥିବାରୁ ଆମେ ଏକ ଜଳଭର୍ତ୍ତି ଗ୍ଲାସ ଜୀବାଣୁମୁକ୍ତ ଏବଂ ସେବନ ଉପଯୁକ୍ତ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରୁ । କାରଣ ଜୀବାଣୁମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥିତି ଆମର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ପରିସର ମଧ୍ୟକୁ ଆସିନଥାଏ । ଏହାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନବେକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ ।

ଭ୍ରମପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ଦୂରବେକ୍ଷଣ :

କେତେକ ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ବାସ୍ତବ ବସ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ଭାବରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ନିଛକ ଭ୍ରମପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ମରୁଭୂମିରେ ମରୀଚିକା ଦ୍ୱାରା ଜଳର ଅବସ୍ଥିତି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ସିଧା ବାଡ଼ି ଜଳ ମଧ୍ୟରେ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ବୁଡ଼ିବା ଦ୍ୱାରା ବଙ୍କା ଦେଖାଯାଏ । ସେହିଭଳି ସମାନ୍ତରାଳ ରେଳଧାରଣା ଗୁଡ଼ିକ ଦୂରକୁ ଯାଇ ମିଶିଯିବା ଭଳି ଭ୍ରମାତ୍ମକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଏଭଳି ସକାରାତ୍ମକ ମିଥ୍ୟା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ଭ୍ରମପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ଦୂରବେକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ । ଏହା ଦୁଇପ୍ରକାର, ଯଥା - ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ସାର୍ବିକ ।

ବ୍ୟକ୍ତିକୈନ୍ଦ୍ରିକ ଭ୍ରମପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ :

କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁର ଭ୍ରମାତ୍ମକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଲେ ତାହାକୁ ବ୍ୟକ୍ତିକୈନ୍ଦିକ ଦୂରବେକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ । ରାସ୍ତାକଡ଼ରେ ପଡ଼ିଥିବା ଦଉଡ଼ିଟିଏ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ସର୍ପପରି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟକ୍ତିଜଣଙ୍କର ଅବଚେତନ ମନରେ ଗୋଟିଏ ସର୍ପର ଅନୁମାନ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତି ଜଣକ ସର୍ପସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏକ ଭ୍ରାନ୍ତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଏହା ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିକୈନ୍ଦ୍ରିକ ଭ୍ରମପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଜଣକ ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଲୋକ ସାହାଯ୍ୟରେ ଯତ୍ନବାନ ହୋଇ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଲେ ଏହାକୁ ଦୂର କରାଯାଇପାରିବ ।

ସାର୍ବିକ ଭ୍ରମପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ :

କେତେକ ପ୍ରକାର ଭ୍ରମ ଏବଂ ବିଭ୍ରମ ସାର୍ବିକ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । କୌଣସି ଏକ ବିଶେଷ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମନରେ ଭ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରେ । ରେଳଧାରଣାର ଗୋଟିଏ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି

ଅନ୍ୟପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ସମାନ୍ତରାଳ ରେଳଧାରଣା ଗୁଡ଼ିକ ମିଶି ଯାଇଥିବା ପରି ମନେ କରିପାରେ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଧିକ ଯତ୍ନବାନ ହୋଇ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଲେ ମଧ୍ୟ ଭ୍ରମପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦୂର ହୋଇନଥାଏ । ଯେହେତୁ ସମସ୍ତେ ଏଭଳି ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଧାରଣାର ବଶବ ୀ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତି, ଏହାକୁ ସାର୍ବିକ ଦୂରବେକ୍ଷଣ ଦୋଷ କୁହାଯାଏ । ଏଭଳି ତର୍କଦୋଷ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଧାରଣାର ମିଥ୍ୟା ଅନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତକୁ ଏକ ଗତାନୁଗତିକ ସାର୍ବିକ ଦୂରବେକ୍ଷଣର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରୂପେ ନିଆଯାଏ । ଆମେ ସମସ୍ତେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଉଦୟ ଓ ଅସ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗତିଶୀଳ ବୋଲି ଭାବୁ । ଏହି ଭ୍ରମ ଏକ ସାଧାରଣ ଭ୍ରମ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ସାର୍ବିକ ଭ୍ରମପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦୋଷ କୁହାଯାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ମାନଦଣ୍ଡରୁ ଦେଖିଲେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଗତି ନଥାଏ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସ୍ଥିର ଅଟନ୍ତି ।

୯.୨ ପରୀକ୍ଷଣ :

ପରୀକ୍ଷଣ ଆରୋହାନୁମାନର ଅନ୍ୟ ଏକ ବସ୍ତୁଗତ ଭି । ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକୃତିର କେତେକ ଘଟଣା ସ୍ୱ-ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରାଯାଏ । ପରୀକ୍ଷଣ ଏକ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ କୃତ୍ରିମ-ସୃଷ୍ଟ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ କୁହାଯାଏ । ବେକନଙ୍କ ମତରେ, ପରୀକ୍ଷଣ ହେଉଛି ପ୍ରକୃତିକୁ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବା, ଏବଂ ଉ ର ଆଦାୟ କରିବା । ପରୀକ୍ଷଣ ସୁନିର୍ବାଚିତ ବିଷୟବସ୍ତୁର ଏକ ପ୍ରାକ୍-ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ କରାଯାଉଥିବାରୁ ପରୀକ୍ଷକ ଏକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପାଇଥାଏ । ପରୀକ୍ଷଣ ବହୁଳ ଭାବରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ସତ୍ୟ ସ୍ଥାପନ ନିମନ୍ତେ ପରୀକ୍ଷଣ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ପରୀକ୍ଷଣ ସାଧାରଣତଃ ବିଭିନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଉପକରଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ପରୀକ୍ଷାଗାରମାନଙ୍କରେ କରାହୁଏ । ବେନ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ପରୀକ୍ଷଣ ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଏକ ପଦ୍ଧତି ଏବଂ ଏହା ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମେ ବସ୍ତୁମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଏକ ସାର୍ବିକ ସତ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରୁ । ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁର ସାକ୍ଷାତ ଅନୁଭୂତି ସମ୍ଭବପର ହୁଏ । ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ ସ୍ୱନିୟନ୍ତ୍ରିତ ପରିବେଶରେ କୃତ୍ରିମ ଉପାୟରେ କେତେକ ଘଟଣାକୁ ସୃଷ୍ଟି କରି ତାହାକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ପରୀକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିସ୍ଥିତି ବି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଭିତରେ ଥିବାରୁ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ପରିବ ନ କରିବା ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥାଏ କିମ୍ବା ଏକ ପରୀକ୍ଷଣକୁ ବାରମ୍ବାର ମଧ୍ୟ କରାଯାଇ ତଥ୍ୟର ସଠିକତା ଦେଖାଯାଏ ।

ପରୀକ୍ଷଣ ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ତଥ୍ୟ ବିଶେଷ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ । ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟତା ନିମନ୍ତେ ପରୀକ୍ଷଣକୁ ଏକ ଭିନ୍ନ ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ ପରିଗଣିତ କରାଯାଏ । ମାତ୍ର କୌଣସି ପରୀକ୍ଷଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବିନା ଅସମ୍ଭବ ଏବଂ ପରୀକ୍ଷଣ ସର୍ବଦା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଥାଏ । ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା କୃତ୍ରିମ ଭାବେ ଘଟଣାକୁ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଏ ଏବଂ ଏହା ପରୀକ୍ଷକର ସକ୍ରିୟ ଅନୁଭୂତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ହେଉଛି ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାବଳୀର ସାକ୍ଷାତ ଜ୍ଞାନାଲାଭ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ କେତେକ ତାର୍କିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ଏବଂ ପରୀକ୍ଷଣକୁ ସକ୍ରିୟ ଅଭିଜ୍ଞତା ବୋଲି ମନେକରନ୍ତି ।

ଜଳ ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ବସ୍ତୁ ବୋଲି ଆମେ ଜାଣିଛୁ । ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ପରୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ଜଳର ଉତ୍ପ ି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିମାଣର ଉଦ୍‌ଜାନ ଏବଂ ଅମ୍ଳଜାନ ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ ଘଟୁଥିବା ଦର୍ଶାଇଥାନ୍ତି । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ପରୀକ୍ଷଣ ଲବ୍ଧ ସାର୍ବିକ ସତ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଯେକୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ ଏହାର

ପ୍ରମାଣ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ କରିପାରନ୍ତି । ପରୀକ୍ଷଣ ଆମକୁ ଏକ ଗ୍ରହଣୀୟ ସତ୍ୟରେ ପହ ।ଇଥାଏ ଏବଂ ଏହା ସର୍ବଦା ଆମ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ମଧ୍ୟରେ ରୁହେ ।

୯.୨.୧ ପ୍ରାକୃତିକ ପରୀକ୍ଷଣ :

ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ କେତେକ ଘଟଣାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରକୃତି ସହାୟକ ପରିସ୍ଥିତିମାନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଏହାକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ପରୀକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ । ଜେଭନସ୍‌ଙ୍କ ମତରେ, ପ୍ରକୃତି ଯେତେବେଳେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ସଂଘଟନର ଅନୁକୂଳ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରେ ତାହା ପ୍ରାକୃତିକ ପରୀକ୍ଷଣ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ରକେଟ ଓ ସାଟେଲାଇଟର ଉଦ୍ଭାବନ ପୂର୍ବରୁ ପୃଥିବୀର ଆକାର ଜାଣିବାର କୌଣସି ଉପାୟ ନଥିଲା । ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ସମୟରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଉପରେ ପଡୁଥିବା ପୃଥିବୀର ଛାୟା ହିଁ ପୃଥିବୀର ଆକୃତି ବିଷୟରେ ଧାରଣା ଦେଉଥିଲା । ଗ୍ରହଣ ଭଳି ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା ପୃଥିବୀର ଆକାର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନଲାଭ ପାଇଁ ସହାୟକ ହେଉଥିବାରୁ ଜେଭନ୍‌ସ୍ ଏହାକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ପରୀକ୍ଷଣ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏଠାରେ ପରୀକ୍ଷଣୀୟ ଘଟଣାବଳୀ ଉପରେ ଆମର କୌଣସି ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ରହୁନଥିବାରୁ ଏଭଳି ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାକୁ ପରୀକ୍ଷଣ ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ କରିବା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ ।

୯.୩ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣର ସମ୍ବନ୍ଧ :

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ସାଦୃଶ୍ୟ ଏବଂ ବୈଷମ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

ସାଦୃଶ୍ୟ :

୧. ଉଭୟ ଆରୋହାନୁମାନର ବସ୍ତୁଗତ ଭି ି ଅଟନ୍ତି ।

୨. ଉଭୟର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନପୂର୍ବକ ତଥ୍ୟଭି ିକ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରବା ।

୩. ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକର ବୌଦ୍ଧିକ, ଶାରୀରିକ ଏବଂ ନୈତିକ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଯାଏ ।

୪. ଉଭୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପ୍ରଣାଳୀ ଅଟନ୍ତି । ପରୀକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ ।

ପାର୍ଥକ୍ୟ :

୧. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାବଳୀର ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଟେ । ପରୀକ୍ଷଣ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ କୃତ୍ରିମ ଭାବେ ସୃଷ୍ଟ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୁ ବୁଝାଏ । ତାର୍କିକ ବେନ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ''ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଘଟଣାର ସନ୍ଧାନ, କିନ୍ତୁ ପରୀକ୍ଷଣ ଘଟଣାର ସୃଜନ'' ।

୨. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପ୍ରକୃତି ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଏଠାରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକ ଜଣେ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ଦର୍ଶକ କାରଣ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାବଳୀ ତାହାର କ ୃତ୍ୱାଧୀନ ନୁହେଁ । ପରୀକ୍ଷଣ ଏକ ସକ୍ରିୟ ଅନୁଭୂତି କାରଣ ବେକନଙ୍କ ମତରେ ପରୀକ୍ଷଣ ପ୍ରକୃତିକୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିବା ଏବଂ ପ୍ରଶ୍ନମାନଙ୍କ ଉ ର ସଂଗ୍ରହ କରିବା ।

୩. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଲବ୍‌ଧ ଜ୍ଞାନ ପରୀକ୍ଷଣ ଲବ୍‌ଧ ଜ୍ଞାନଠାରୁ ଅନେକାଂଶରେ ସ୍ୱଳ୍ପ ନିଶ୍ଚୟତାମୂଳକ । ଅର୍ଥାତ୍ ପରୀକ୍ଷିତ ଜ୍ଞାନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଜ୍ଞାନ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ । ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେହେତୁ ସ୍ୱନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଭିତରେ ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣାକୁ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଥାଏ ଏହି ଜ୍ଞାନ ଅଧିକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

୪. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମୟରେ ପରିବେଶର ପରିବ ି ନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ପରୀକ୍ଷଣ ସମୟରେ ପରିସ୍ଥିତିଟି ପରୀକ୍ଷକର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ମଧ୍ୟରେ ଥିବାରୁ ଏହାକୁ ସେ ଇଚ୍ଛାମୁତାବକ ପରିବ ି ନ କରିପାରେ ।

୯.୩.୧ ମୂଲ୍ୟାୟନ :

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣର ମୂଲ୍ୟାୟନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଆମେ ଯଦି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏକ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ଏବଂ ପରୀକ୍ଷଣ ଏକ ସକ୍ରିୟ ଅନୁଭୂତି କିମ୍ବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାକୃତିକ ଏବଂ ପରୀକ୍ଷଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କୃତ୍ରିମ ବୋଲି କହିବା, ଏହା ଭ୍ରମାତ୍ମକ ହେବ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାକୃତିକ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଘଟଣାର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଏ । ତେଣୁ ଏହା ପରୀକ୍ଷଣ ଅପେକ୍ଷା ଏକ ଅଧିକ ପ୍ରାକୃତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ସେହିପରି ପରୀକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟ ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କୃତ୍ରିମ ପ୍ରକ୍ରିୟା ନୁହେଁ । ପରୀକ୍ଷଣରେ ଏକ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏଠାରେ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ପରୀକ୍ଷକ ବିଭିନ୍ନ ପରିବ ି ନମାନ କରିପାରେ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରୀକ୍ଷକ କେବଳ ପରିବ ି ନମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ହିଁ କରିଥାଏ, ଏବଂ ଏହାଦ୍ୱାରା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ମାତ୍ରାଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉଭୟର ପରିପନ୍ଥୀ ନୁହନ୍ତି, ସେମାନେ ଉଭୟ ପରସ୍ପରର ପରିପୂରକ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣର ପ୍ରୟୋଗ ଘଟୁଥିବା ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ନିମନ୍ତେ କରାଯାଏ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିମାଣଗତ, ପ୍ରକାରଗତ ନୁହେଁ । ତେବେ ପ୍ରତ୍ୟେକର ଅନ୍ୟ ତୁଳନାରେ କେତେକ ଆପେକ୍ଷିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ରହିଛି ଯାହା ଏଠାରେ ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ ।

୯.୪ ପରୀକ୍ଷଣ ତୁଳନାରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଆପେକ୍ଷିକ ଗୁରୁତ୍ୱ :

୧) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ପରିସର ପରୀକ୍ଷଣ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ :

କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେବଳ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନଲାଭ ହୋଇଥାଏ, ସେଠାରେ ପରୀକ୍ଷଣ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ପରୀକ୍ଷାଗାର ମାନଙ୍କରେ ଆମେ ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ରକୁ ସୃଷ୍ଟି କରି ସେମାନଙ୍କ ପରୀକ୍ଷା କରିପାରିବା ନାହିଁ । କେତେକ ଦୂରବ ୀ ବସ୍ତୁ ଧୂମକେତୁ କିମ୍ବା ନକ୍ଷତ୍ରପୁଞ୍ଜ ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ଅଥବା ଭୂମିକମ୍ପ କିମ୍ବା ଯୁଦ୍ଧ ଭଳି ଅଘଟଣର ପ୍ରଭାବ କେବଳ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଜାଣିହେବ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ପ୍ରୟୋଗ କ୍ଷେତ୍ର ବ୍ୟାପକ ଏବଂ ସାମୂହିକ ଭାବେ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ଅଟେ । ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବ, କିନ୍ତୁ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରୀକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

୨) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କାରଣରୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟରୁ କାରଣକୁ ଗତି କରିପାରେ କିନ୍ତୁ ପରୀକ୍ଷଣରେ କେବଳ କାରଣରୁ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଗତି ହୋଇଥାଏ :

ପରୀକ୍ଷଣର ଏକ ପ୍ରଧାନ ଦୋଷ ହେଲା ଯେ ଏଠାରେ ଘଟଣାବଳୀର ବିପରୀତକ୍ରମ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର କାରଣ ସଂଘଟିତ ହେଲେ ତାହା ପରେ କାର୍ଯ୍ୟ (ଘଟଣା) ସଂଘଟିତ ହୁଏ । ''ଉ ାପ ଦ୍ୱାରା ବସ୍ତୁର ପ୍ରସାରଣ ଘଟିଥାଏ'' ଭଳି ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରତିପାଦନ ନିମନ୍ତେ ପରୀକ୍ଷଣର ସାହାଯ୍ୟ ନେଲେ ଆମକୁ ପ୍ରଥମତଃ ବସ୍ତୁଟିରେ ଉ ାପ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ପରୀକ୍ଷଣରେ କେବଳ କାରଣରୁ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଗତି କରିହେବ । ମାତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉଭୟାଭିମୁଖୀ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟରୁ କାରଣକୁ ମଧ୍ୟ ଗତି ସମ୍ଭବ ହୁଏ ।

୩) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପରୀକ୍ଷଣର ନିୟତ ପୂର୍ବବ ୀ :

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ପରୀକ୍ଷଣର ପ୍ରାକ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତିପର୍ବ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଯେକୌଣସି ପରୀକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ନିଉଟନ୍ ଗଛରୁ ଆତଗୁଡ଼ିକର ପତନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ପରବ ୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ବିଷୟକ ତ ୍ୱ ପରୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିପାରିଥିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଆମେ ଜାଣିପାରୁ ଯେ ପୂର୍ବ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବିନା କୌଣସି ପରୀକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଅର୍ଥାତ ବିନା ପରୀକ୍ଷଣରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବ, କିନ୍ତୁ ବିନା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ପରୀକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମର ଧାରଣା ହେବାପରେ ଯାଇ ପରୀକ୍ଷଣ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ପରୀକ୍ଷଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ସହାୟତା ବିନା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରୀକ୍ଷଣର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟତା ନଥାଏ ।

୯.୫ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ତୁଳନାରେ ପରୀକ୍ଷଣର ଆପେକ୍ଷିକ ଗୁରୁତ୍ୱ :

୧) ପରୀକ୍ଷଣ ସର୍ବଦା ପରୀକ୍ଷକର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ମଧ୍ୟରେ ଥାଏ । ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଘଟିବା ଏବଂ ତତ୍ପରବ ୀ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ସମସ୍ୟା ପରୀକ୍ଷଣରେ ନ ଥାଏ । ଯଦି ଜଣେ ବର୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଧିକ ଜାଣିବାକୁ ଚାହିଁବ, ତେବେ ତାକୁ ବର୍ଷାକାଳର ଆଗମନ ଯାଏ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣୀୟ ବସ୍ତୁ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରକୃତି ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ଥାଏ । ଆମେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ଅବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ମାତ୍ରେ ତାହା ପରୀକ୍ଷଣରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ପରୀକ୍ଷଣର ଉତ୍କର୍ଷ ହେଲା, ଏହାକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଦ୍ୱାରା ଘଟଣା ସୃଷ୍ଟି ନିମନ୍ତେ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ଏହା ସହିତ ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟଣାଟି ଆମର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଭିତରେ ଥିବାରୁ ତାହାର ଆବଶ୍ୟକ ପୁନରାବୃ ି କରାଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ ପ୍ରକୃତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିବାରୁ ଆମେ ଆବଶ୍ୟକ ବେଳେ ଘଟଣାକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିପାରିବା ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତିରେ ଏହା ସୃଷ୍ଟି ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମକୁ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ ।

୨) ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିବ ି ନ, ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ଏବଂ ପୁନଃ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଅବସ୍ଥା ଭେଦରେ ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥାଏ । ପରୀକ୍ଷକ ଅବସ୍ଥାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିୟନ୍ତକ ହୋଇଥିବା ହେତୁ ପରୀକ୍ଷଣ ସର୍ବଦା ତାହାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ଥାଏ । ପରୀକ୍ଷକ ଘଟଣାର ପରିବ ି ନ ଦ୍ୱାରା ବାରମ୍ବାର ପରୀକ୍ଷଣ କରି ଘଟଣାର ନିଶ୍ଚିତ ପ୍ରମାଣ ପାଇପାରେ । ଏହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିରେ, ପରିବେଶରେ ଓ ସମୟରେ ଘଟଣାକୁ ସୃଷ୍ଟି କରି ତାହାକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥାଉ । ଏହି ପରିବ ି ନ ଯୋଗୁ ଗୋଟିଏ ବିଷୟରେ ଆମର ଜ୍ଞାନ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଔଷଧର ପ୍ରଭାବକୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପାଇଁ ତାହାକୁ ବିଭିନ୍ନ ବୟସର ଲୋକଙ୍କୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମାତ୍ରାରେ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥାରେ ଦେଇ ଔଷଧର ଲକ୍ଷଣକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରାଯାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଏହାର ସେବନର ଏକ ମାନକ ସ୍ଥିର କରାଯାଇଥାଏ । ପରୀକ୍ଷଣରେ ଏହି ସୁବିଧା ଥାଏ, କିନ୍ତୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ଏହି ସୁଯୋଗ ନଥାଏ ।

୩) ପରିମାଣଗତ ପରିବ ି ନ କେବଳ ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭବପର । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଜଣେ ଚିକିତ୍ସକ ଯଦି ରୋଗର ଔଷଧ ଅଳ୍ପ ପରିମାଣରେ ଦେଇ ରୋଗଟିର ଉପଶମ ନ ହେବା ଦେଖନ୍ତି, ତେବେ ସେହି ଔଷଧ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ପ୍ରୟୋଗ କରି ତାହାର ଫଳାଫଳ ପରୀକ୍ଷା କରିପାରନ୍ତି । ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବସ୍ତୁର ଉପାଦାନମାନଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ୱଳ୍ପତା ବା ଆଧିକ୍ୟର ପରିବ ି ନ ସାହାଯ୍ୟରେ ଜାଣିହୁଏ । ଏଭଳି ପରିମାଣଗତ ପରିବ ି ନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭବପର ହୋଇନଥାଏ ।

୪) ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ପୃଥକ କରି ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥାଏ । ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟଣାଟି ଯେହେତୁ ଆମର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଭିତରେ ଥାଏ ତେଣୁ ଏକ ଜଟିଳ ସ୍ଥିତିରେ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ପରସ୍ପରଠାରୁ ପୃଥକ କରାଯାଇ ସେସବୁର ଅଧ୍ୟୟନ କରାଯାଇଥାଏ । ଏପରିକି ପରୀକ୍ଷଣରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ମଧ୍ୟ ଅପସାରଣ କରିବା ପରୀକ୍ଷଣରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଆମେ ଦେଖୁ ଯେ ବିନା ବାୟୁରେ ଅଗ୍ନି ଜଳେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବାୟୁରେ ବିଭିନ୍ନ ବାଷ୍ପ ମିଶିକରି ଥାଏ । କେଉଁ ବାଷ୍ପ ଜଳିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଛି ତାହା ସ୍ଥିର କରିବାକୁ ଆମେ ଯବକ୍ଷାରଜାନ, ଅମ୍ଳଜାନ, ଅଙ୍ଗାରକାମ୍ଳକୁ ପୃଥକ କରି ପରୀକ୍ଷା କରିଥାଉ । ଏହି ପରୀକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଅମ୍ଳଜାନ ଜଳିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଜାଣିପାରୁ । ସେହିପରି କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ଅପସାରଣ କରି ତାର ଅଧ୍ୟୟନ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ସୁଯୋଗ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥାଏ ।

୫) ପରୀକ୍ଷଣରେ ଧୀରସ୍ଥିର ଭାବେ ବା ସତର୍କତାମୂଳକ ଭାବରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାରେ ଅବକାଶ ଥାଏ । ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରୀକ୍ଷକ କୌଣସି ଘଟଣାର ଅନୁସନ୍ଧାନ ସୁବିଧାଜନକ ପରିସ୍ଥିତି ଦେଖି କରିବା ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥାଏ । ଧୀରସ୍ଥିର ଭାବେ ତଥା ମନଯୋଗ ସହ ଏକ ଘଟଣାକୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ସମୟ ସ୍ଥିର କରିବା ଏଠାରେ ସମ୍ଭବ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକୃତିରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା ଘଟଣା ଆମର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଭିତରେ ନଥିବାରୁ ଏହାର ଉପ୍ ି ସମୟରେ ହିଁ ଏହାକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାକୁ

ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରକୃତିର କେତେକ ଘଟଣା ବିରଳ ଭାବରେ ବା ଆକସ୍ମିକ ଭାବେ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥାଏ ଓ ସେଗୁଡ଼ିକ ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଅଧ୍ୟୟନ ନ କଲେ ପରେ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏକ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସୂର୍ଯ୍ୟପରାଗ ବା ଧୂମକେତୁ ଯେଉଁ ସମୟରେ ଘଟେ ତାହାକୁ ସେହି ସମୟରେ ଆମେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ କିନ୍ତୁ ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନଥାଏ ।

୬) ପରୀକ୍ଷଣଦ୍ୱାରା ପ୍ରାପ୍ତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାପ୍ତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ । ପ୍ରକୃତିର ଜଟିଳତା ତଥା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳତା ଯୋଗୁଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଲାଭ କରାଯାଉଥିବା ଜ୍ଞାନ ବେଳକେ ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାର ସମ୍ଭବନା ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିସ୍ଥିତିଟି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକର ନିୟନ୍ତ୍ରଣାଧୀନ ଥିବାରୁ ଓ ଏଠାରେ ଘଟଣାର ବାରମ୍ବାର ପରୀକ୍ଷା କରିବାର ଅବକାଶ ଥିବା ହେତୁ ପରୀକ୍ଷଣଦ୍ୱାରା ପ୍ରାପ୍ତ ତଥ୍ୟ ନିର୍ଭରଶୀଳ ହୋଇଥାଏ ।

ସାରାଂଶ

ଆରୋହାନୁମାନର ବସ୍ତୁଗତ ଭି ି :

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ଆରୋହାନୁମାନର ଦୁଇଗୋଟି ବସ୍ତୁଗତ ଭି ି ଅଟନ୍ତି । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପ୍ରାକୃତିକ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ କରାଯାଉଥିବା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । ଏକ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକର ବୌଦ୍ଧିକ, ଶାରୀରିକ ଏବଂ ନୈତିକ ଅବସ୍ଥାମାନ ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ । ପୁନଶ୍ଚ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମୟରେ କୌଣସି ତର୍କଦୋଷ ସଂଗଠିତ ହେବାକୁ ନ ଦେବା ସର୍ବଦା ବାଞ୍ଛନୀୟ । କୌଣସି ଘଟଣାର ଭ୍ରମାତ୍ମକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କିମ୍ବା ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦ୍ୱାରା ତର୍କଦୋଷ ସଂଘଟିତ ହୁଏ । ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କିମ୍ବା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ହୋଇପାରେ । ଭ୍ରମାତ୍ମକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ଦୂରବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ଅନବେକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ ।

ପରୀକ୍ଷଣ ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ସ୍ୱ-ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଅବସ୍ଥା । ଏଠାରେ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଭିତରେ ରଖି ଘଟଣାକୁ କୃତ୍ରିମ ଭାବେ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରାଯାଏ । ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟଣାର ପୁନଃପୌନିକତା ସମ୍ଭବପର ଏବଂ ଏହାର ଉତ୍କର୍ଷତା ପରିମାଣଗତ ପରିବ ର୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମିଳିଥାଏ ।

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିମାଣଗତ, ପ୍ରକାରଗତ ନୁହେଁ । ଉଭୟ ପଦ୍ଧତିର ଆପେକ୍ଷିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ବିଶେଷ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ

ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉ ର ଲେଖ :

୧. ଆରୋହାନୁମାନର ବସ୍ତୁଗତ ଭି ି ଗୁଡ଼ିକର ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

୨. ପରୀକ୍ଷଣମୂଳକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

୩. ସରଳ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

୪. ପରୀକ୍ଷଣ ବିନା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବପର କି ?

୫. ଦୂରବେକ୍ଷଣର ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦାନ କର ।

୬. ପରୀକ୍ଷଣ କାହାକୁ ବୁଝାଏ ?

୭. ପରୀକ୍ଷଣ ଅପେକ୍ଷା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଗୋଟିଏ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦର୍ଶାଅ ।

୮. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଅପେକ୍ଷା ପରୀକ୍ଷଣର ଗୋଟିଏ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦର୍ଶାଅ ।

୯. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଦୁଇଟି ତର୍କଦୋଷର ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

୧୦. ପ୍ରାକୃତିକ ପରୀକ୍ଷଣ କାହାକୁ ବୁଝାଏ ?

ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର :

୧. ପରୀକ୍ଷଣ ଆରୋହାନୁମାନର ______ ଭି ି ।

୨. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏକ ______ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ।

୩. ______ ରେ ଘଟଣାର ପରିବର୍ଦ୍ଧନ କରିହୁଏ ।

୪. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ପରୀକ୍ଷଣ ______ ରେ ଭିନ୍ନ ନୁହନ୍ତି ।

୫. ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ଭ୍ରମାତ୍ମକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ______ ତର୍କଦୋଷ ଘଟିଥାଏ ।

୬. ଭ୍ରମପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଏକ ______ ତର୍କଦୋଷ ।

୭. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟରେ ଆମେ ଗୋଟିଏ ଜଟିଳ ଘଟଣାର କାରଣ ______ ରେ ପୃଥକ କରିପାରୁ ।

୮. କେତେକ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅବଲୋକନ ନ କଲେ ତାହା ______ ତର୍କଦୋଷ ଘଟାଇଥାଏ ।

୯. ଅନବେକ୍ଷଣ ଏକ ______ ତର୍କଦୋଷ ।

ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନମାନଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପ୍ରଦାନ କର :

୧. ପ୍ରାକୃତିକ ପରୀକ୍ଷଣ କାହାକୁ ବୁଝାଏ ?

୨. ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନବେକ୍ଷଣ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

୩. ବୈଶିଷ୍ଟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନବେକ୍ଷଣ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

୪. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ସ ି ାବଳୀ ଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ ?

୫. ପରୀକ୍ଷଣରେ ପରୀକ୍ଷକର ବ୍ୟସ୍ତତା କାହିଁକି ନଥାଏ ?

୬. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବିନା ପରୀକ୍ଷଣ ଅସମ୍ଭବ କାହିଁକି ?

୭. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କାହିଁକି ପରୀକ୍ଷଣ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ?

ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କର :

୧. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କାହାକୁ ବୁଝାଏ ? ଏହାର ସ୍ୱରୂପ ଏବଂ ଲକ୍ଷଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

୨. ପରୀକ୍ଷଣ କାହାକୁ ବୁଝାଏ ? ଏହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ କି ?

୩. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିମାଣଗତ, ପ୍ରକାରଗତ ନୁହେଁ - ଦର୍ଶାଅ ।

୪. ପରୀକ୍ଷଣ ଅପେକ୍ଷା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଆପେକ୍ଷିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦର୍ଶାଅ ।

୫. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଅପେକ୍ଷା ପରୀକ୍ଷଣର ଆପେକ୍ଷିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦର୍ଶାଅ ।

୬. ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ଆରୋହାନୁମାନର ବସ୍ତୁଗତ ଭି ି କାହିଁକି କୁହାଯାଏ ? ଏହାର ଦୋଷାବଳୀର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଦାନ କର ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୧୦

ପ୍ରକଳ୍ପ

୧୦.୧ ସଂଜ୍ଞା ଓ ଲକ୍ଷଣ :

ପ୍ରକଳ୍ପ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ସୋପାନ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଆରୋହାନୁମାନରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରକଳ୍ପ ରଚନା କରାଯାଏ । ଏହି ସୋପାନ ସମ୍ଭାବିତ କାରଣର କଳ୍ପନା ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଟେ । ପ୍ରକଳ୍ପର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ । ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଘଟଣାର ଅନୁସନ୍ଧାନ ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକଳ୍ପର ସାହାଯ୍ୟ ନିଅନ୍ତି । ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଉପସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭାବିତ କଳ୍ପନାମାନ କରାଯାଏ । ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପୂର୍ବକ ତାହାକୁ କୌଣସି ନିୟମର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବା ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରକଳ୍ପ ରଚନା କରାଯାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଏକ ସମ୍ଭାବିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଯାହା କୌଣସି ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ । ଯେତେବେଳେ ଆମର ପୂର୍ବଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣାର କାରଣ କିମ୍ବା ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପ୍ରଦାନ ନିମନ୍ତେ ଅସମର୍ଥ ହୁଏ, ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ରଚନା କରାଯାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଘଟଣାର ଏକ ଅସ୍ଥାୟୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଅଟେ ।

ପ୍ରକଳ୍ପର ସଂଜ୍ଞା :

ମିଲ୍ ପ୍ରକଳ୍ପର ସଂଜ୍ଞା ଦେବାକୁ ଯାଇ ପ୍ରକଳ୍ପ କ'ଣ ହେବା ଉଚିତ ଏହିଭଳି ବ୍ୟକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି, ''ଯଥେଷ୍ଟ ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରମାଣର ଅଭାବ ଅଥବା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରମାଣର ଅଭାବ ଥିବା ସ୍ଥଳେ କୌଣସି ଧାରଣାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଜ୍ଞାତ ବିଷୟ ସହିତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଏବଂ ସେଥିରୁ ନିଃସୃତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼ିଲେ, ଉକ୍ତ ଧାରଣାଟି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ସତ୍ୟ ଅଥବା ଅନ୍ତତଃ ସତ୍ୟ ହେବା ସମ୍ଭବପର ବୋଲି ମନେକରି ଧାରଣା ଗଠନ କରିବା ହେଉଛି ପ୍ରକଳ୍ପ ।'' କଫେଙ୍କ ମତରେ, ''ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରୟାସ ହିଁ ପ୍ରକଳ୍ପ; ଏହା ବୈଜ୍ଞାନିକ ରୀତିରେ କୌଣସି ଘଟଣା ବା ବ୍ୟାପାରର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରଣୀତ ଆପାତ ପ୍ରସ୍ତାବ ମାତ୍ର ।'' ଷ୍ଟେବିଂଙ୍କ ମତରେ, ''ପ୍ରକଳ୍ପ ଏକ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ତର୍କବଚନ ଯାହା କେବଳ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥାପନରେ ସହାୟକ, ମାତ୍ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଲବ୍ଧଜ୍ଞାନ ପ୍ରକାଶ ନିମନ୍ତେ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ ।'' କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଘଟଣା କିପରି ଘଟିଛି ଜାଣିବା ପାଇଁ ପ୍ରକଳ୍ପମାନ ରଚନା କରାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପ ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ସମ୍ଭାବିତ ପ୍ରାକ-କଳ୍ପନା ଏବଂ ତାହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଅଟେ । ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣ ଜଣା ନଥିଲେ, ସେହି ଘଟଣାର କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ ପାଇଁ ଆମେ କିଛି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ସେହି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବା ଆପାତ ପ୍ରସ୍ତାବ ହେଉଛି ପ୍ରକଳ୍ପ ।

ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ । ମନେକର ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିନରେ ଏବଂ ସମୟରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଟ୍ରେନ୍‌ରେ ଯିବାପାଇଁ ଆମେ ଷ୍ଟେସନରେ ପହ ୍ଲୁ । ସେଠାରେ ଆମେ ପ୍ଲାଟଫର୍ମଟିରେ କୌଣସି ଜନଗହଳି ନଥିବାରି ଦେଖିଲୁ । ସାଧାରଣତଃ ଅନ୍ୟଦିନମାନଙ୍କରେ ସେହି ଟ୍ରେନ ଛାଡ଼ିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜନଗହଳିପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବେଶ ରହିଥାଏ । ଏହି ଘଟଣା ଆମକୁ ସନ୍ଦେହରେ ପକାଏ ଏବଂ ଆମେ ଏଭଳି ଏକ ଘଟଣାର କାରଣ ଜାଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ସମ୍ଭାବିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନମାନ ଆମ ମନକୁ ଆସେ ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା, ହୁଏତ କୌଣସି ହରତାଳ ଯୋଗୁଁ ଟ୍ରେନ୍‌ର ଯାତ୍ରା ସ୍ଥଗିତ ହୋଇଛି, କିମ୍ବା ଅନ୍ୟକୌଣସି ଟ୍ରେନ ଦୁର୍ଘଟଣାଗ୍ରସ୍ତ ହେବାରୁ ରେଳଧାରଣାର ଅବରୋଧ ଯୋଗୁଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଟ୍ରେନ୍‌ର ଯାତ୍ରାପଥ ପରିବ ର୍ନ ହୋଇଛି ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ଆମ ସନ୍ଦେହମୋଚନ ନିମନ୍ତେ ଆମେ ଘଟଣାଟିର ସମ୍ଭାବ୍ୟ ପ୍ରକଳ୍ପର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ପାଇଁ ପରବ ର୍ୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସତ୍ୟାପନ **VERIFICATION** କରିଥାଉ । ସତ୍ୟାପନ ଦ୍ୱାରା ଆମେ ଯଥାର୍ଥ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଉ ।

ଆଧୁନିକ ତାର୍କିକମାନଙ୍କ ମତରେ 'ପ୍ରକଳ୍ପ' ଅପେକ୍ଷା ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପଦ ଅଧିକ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ । ତାର୍କିକ କୋପି ଏବଂ କୋହେନ 'ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ' ର ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କରି କହନ୍ତି, ''ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ହେଉଛି କେତେଗୁଡ଼ିଏ କଥନର ସମାହାର ଏବଂ ଏହା ଏପରି ଏକ କଥା ଯେଉଁଠାରୁ ବସ୍ତୁର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ତର୍କସମ୍ମତ ଉପାୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରିବ ଏବଂ ଏହା ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହେଲେ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ଆଂଶିକରୂପେ ସମ୍ଭବ ହେବ ।''

ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟାନଗୁଡ଼ିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସତ୍ୟ ବିଷୟରେ ହୋଇପାରେ କିମ୍ବା ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନର ଘଟଣାବଳୀ ସହ ସଂପୃକ୍ତ ହୋଇପାରେ । ଏଣୁ ଆମେ ଦୁଇପ୍ରକାର, ଯଥା : ବୈଜ୍ଞାନିକ ଏବଂ ଲୌକିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପାଇଥାଉ ।

ପ୍ରକଳ୍ପର ଲକ୍ଷଣ :

୧) ପ୍ରକଳ୍ପ କେତେକ ଅସମାହିତ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ନିମନ୍ତେ ହେଉଥିବା ପ୍ରୟାସ । ଏହି ପ୍ରୟାସ ଘଟିଥିବା ଘଟଣାର ସମ୍ଭାବ୍ୟ କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ତେବେ କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ ପୂର୍ବରୁ ଘଟଣାଟିକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରାଯାଏ । ଘଟଣାଟିର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପରେ ଯେହେତୁ କାରଣଟି ଅଜ୍ଞାତ ଥାଏ, ତେଣୁ ପ୍ରକଳ୍ପର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଥାଏ ।

୨) ପ୍ରକଳ୍ପ ଘଟିଥିବା ଘଟଣାର କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମ୍ଭାବିତ ପ୍ରାକ୍-କଳ୍ପନାକୁ କୁହାଯାଏ । ଯଦି କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣ ଜଣାନଥାଏ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ସମ୍ଭାବ୍ୟ କାରଣର କଳ୍ପନା କରି ଅନୁସନ୍ଧାନ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଥିବାର ଦେଖୁ ଏବଂ ତାହାର କାରଣ ଜଣା ପଡ଼ିନଥାଏ, ସେକ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୁର୍ଘଟଣା ଜନିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟ କାରଣଗୁଡ଼ିକ ଚିନ୍ତାକରି ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିଥାଉ । ସୁତରାଂ ପ୍ରକଳ୍ପ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ଏକ ଆପାତ ପ୍ରସ୍ତାବ ଅଟେ ।

୩) ପ୍ରାକ୍‌ଗ୍ରହ **ASSUMPTION** ସ୍ତରରେ କୌଣସି ପ୍ରକଳ୍ପ ନିଶ୍ଚିତ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହୋଇନଥାଏ । ଏହା କେବଳ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ଥାଏ । କାରଣ ଏଠାରେ ଆଂଶିକ କିମ୍ବା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରମାଣର ଅଭାବ ଥାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପର ସମର୍ଥନ ଯୋଗ୍ୟତା ନଥିଲେ ଏହା ପ୍ରକଳ୍ପ ପଦବାଚ୍ୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ।

୪) ପ୍ରକଳ୍ପ ସାହାଯ୍ୟରେ ବାସ୍ତବ ଘଟଣାବଳୀର ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ବିନ୍ୟାସ କରିହୁଏ । ପ୍ରକଳ୍ପର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଦ୍ୱାରା ଘଟଣାର ଅସମାହିତ ବିଷୟବସ୍ତୁର ସମାଧାନ କରିବା । ଘଟଣାର ବିନ୍ୟାସକରଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହା ସମ୍ଭବପର ହୁଏ । ଘଟଣାର ବିଭାଗୀକରଣ କରାଯାଇ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଘଟଣା କେଉଁ ନିୟମ ଆଧାରରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହୋଇପାରିବ ତାହା ବିଚାର କରାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ନିୟମର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଏ ଯାହା ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିବ । ସୁତରାଂ ପ୍ରକଳ୍ପ ଦ୍ୱାରା ଏକ ନିୟମ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥାଏ ।

୫) ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ ସର୍ବଦା ଏହାର ସମର୍ଥନ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ପ୍ରକଳ୍ପ ସାଧାରଣତଃ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଜ୍ଞାତ ଘଟଣାବଳୀ ସହିତ ଥିବା ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ତଦ୍ୱାରା ପ୍ରକଳ୍ପଟି ଗ୍ରହଣୀୟ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ତଥ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହେଲେ ଯାଇ ଏହା ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ତଥ୍ୟ-ସମର୍ଥନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ କରାଯାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପର ଆକାର ନିମ୍ନଲିଖିତ ଅଟେ ।

ଘ(ଘଟଣା) ହୁଏତ $ପ_{୧}$, $ପ_{୨}$, $ପ_{୩}$ କିମ୍ବା $ପ_{୪}$ ଦ୍ୱାରା ଘଟିଥାଇପାରେ ।

$ପ_{୧}$ ନୁହେଁ (ଯଦି $ପ_{୧}$ ତେବେ କ; କିନ୍ତୁ କ ନୁହେଁ $\therefore$ $ପ_{୧}$ ନୁହେଁ)

$ପ_{୨}$ ନୁହେଁ (ଯଦି $ପ_{୨}$ ତେବେ ଖ; କିନ୍ତୁ ଖ ନୁହେଁ $\therefore$ $ପ_{୨}$ ନୁହେଁ)

$ପ_{୩}$ ନୁହେଁ (ଯଦି $ପ_{୩}$ ତେବେ ଗ; କିନ୍ତୁ ଗ ନୁହେଁ $\therefore$ $ପ_{୩}$ ନୁହେଁ)

$\therefore$ ଯଦି ଘଟଣାଟି $ପ_{୧}$, $ପ_{୨}$ କିମ୍ବା $ପ_{୩}$ ଯୋଗୁ ନୁହେଁ, ଏହା $ପ_{୪}$ ଦ୍ୱାରା ସଂଘଟିତ ।

ମନେକର ଜଣେ ଋଷୀଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବର୍ଷ ଉତ୍ପାଦନ ବହୁତ କମିଗଲା । ଉତ୍ପାଦନ ପୂର୍ବବର୍ଷମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ କାହିଁକି କମ୍ ହେଲା ସେ ତାର କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ କଲେ । ଉତ୍ପାଦନ କମିବାର କାରଣଗୁଡ଼ିକ ସେ ଭାବିଲେ - ବିହନ ଖରାପ ଥିଲା, ମରୁଡ଼ି ହେଲା, କୀଟମାନେ ଫସଲ ନଷ୍ଟ କଲେ, ସାରର ପରିମାଣ କମ୍ ହେଲା -

ତେବେ ଏହା ବିହନ ଖରାପ ଯୋଗୁଁ ନଥିଲା, କାରଣ ଅନ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହି ବିହନ ବ୍ୟବହାର କରି ଭଲ ଉତ୍ପାଦନ କରିଛନ୍ତି ।

ଏହା ମରୁଡ଼ି ଜନିତ ନଥିଲା, କାରଣ ଯଥା ସମୟରେ ବର୍ଷାଜଳ ଜମିକୁ ମିଳିଛି ଓ ସେବର୍ଷ ମରୁଡ଼ି ଅବସ୍ଥା ହୋଇନାହିଁ ।

କୀଟମାନେ ଫସଲ ନଷ୍ଟ କରିନାହାନ୍ତି, କାରଣ ସେ କୀଟନାଶକ ବି ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି ।

$\therefore$ ଏହା ସମ୍ଭବତଃ ସାରର ପରିମାଣ କମ୍ ଯୋଗୁଁ ହେଲା ।

ଏଭଳି ତାର୍କିକ ଆକାର ପ୍ରକଳ୍ପର କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମ୍ଭାବିତ କାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେବଳ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ।

୧୦.୨ ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରକାରଭେଦ :

ବିଭିନ୍ନ ତାର୍କିକ ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରକାରଭେଦ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ କରିଥାଆନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରକାରଭେଦ ନିମ୍ନରେ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

I ରିଡ଼୍‌ଙ୍କ ପ୍ରକାରଭେଦ :

କାର୍ବେଥ ରିଡ଼୍‌ଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ତିନି ପ୍ରକାର, ଯଥା :

(କ) କର୍ତ୍ତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ :

ଘଟିସାରିଥିବା ଘଟଣା କାହାଦ୍ୱାରା ସଂଘଟିତ ହୋଇଅଛି, କିମ୍ବା କେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଘଟଣାଟି ଘଟିବା ନିମନ୍ତେ ଦାୟୀ, ସେ ବିଷୟରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ରଚନା କରାଗଲେ ତାହାକୁ କର୍ତ୍ତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ କୁହାଯିବ । କୌଣସି ଚୋରି ଘଟଣାରେ କିଏ ଚୋରି କରିଛି ଜାଣିବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରକଳ୍ପ ରଚନା କରାଗଲେ ତାହା କର୍ତ୍ତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ ହେବ ।

(ଖ) ସଂସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ :

କେତେକ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାବଳୀ କିମ୍ବା ଚୋରି ଭଳି ଗୋଟିଏ ଘଟଣା କେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ସଂଘଟିତ ହେଲା ସେସବୁ ବିଷୟରେ କରାଯାଉଥିବା ଆପାତ-କଳ୍ପନାଗୁଡ଼ିକୁ ସଂସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ କୁହାଯାଏ । ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଟଲେମୀଙ୍କ ଭୂକେନ୍ଦ୍ରିକ ପ୍ରକଳ୍ପ କିମ୍ବା କୋପରନିକସଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ସୌରକେନ୍ଦ୍ରିକ ପ୍ରକଳ୍ପ ଦୁଇଟି ସଂସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ ଅଟନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀର ଅବସ୍ଥିତି ତଥା ସୌରମଣ୍ଡଳର ଅନ୍ୟ ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ ଜାଣିହୁଏ ।

(ଗ) ନିୟମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ :

କେତେକ ଘଟଣାରେ କର୍ତ୍ତା ଏବଂ ସଂସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୂର୍ବଧାରଣା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଘଟଣାର ଘଟିବା ପ୍ରକ୍ରିୟା ବିଷୟ ଅଜଣା ଥାଏ । ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ ଅଜ୍ଞାତ ପ୍ରକ୍ରିୟା ବିଷୟକ ଯେଉଁ ପ୍ରକଳ୍ପ ରଚନା କରୁ ତାହାକୁ ନିୟମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ କୁହାଯାଏ । ଚୋରି ଯାଇଥିବା ବସ୍ତୁ ଚୋର କେଉଁ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଚୋରିକଲା, ତାହା ନିୟମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅଟେ । କୌଣସି ଘଟଣା ପଶ୍ଚାତରେ କ'ଣ ନିୟମ ରହିଛି ତାହାର ଅନୁସନ୍ଧାନ ଏହି ସ୍ତରୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ ଅଟେ । ନିଉଟନଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ନିୟମ ଭଳି ଏକ ସାର୍ବିକ ନିୟମକୁ ଏହି ପ୍ରକଳ୍ପର ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ କରାଯାଏ ।

II ଉଏଲଟନଙ୍କ ପ୍ରକାରଭେଦ :

ଉଏଲଟନ ଏବଂ କୋଫିଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ଦୁଇ ପ୍ରକାର :

(କ) କାରଣ ସଂକ୍ରାନ୍ତ ପ୍ରକଳ୍ପ :

ଉଏଲଟନଙ୍କ ମତରେ କର୍ତ୍ତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏବଂ ସଂସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ସେ ଏହି ଉଭୟ ପ୍ରକାର ପ୍ରକଳ୍ପକୁ କାରଣ ସଂକ୍ରାନ୍ତ ପ୍ରକଳ୍ପ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ପ୍ରକଳ୍ପ ଘଟଣାର କାରଣ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାର

ପ୍ରୟାସ କରେ ତାହା କାରଣ ସଂକ୍ରାନ୍ତ ପ୍ରକଳ୍ପ ଅଟେ । ଉଏଲଟନଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାବଳୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ କର୍ା ଏବଂ ସଂସ୍ଥିତିକୁ ଅଲଗା କରିହେବ ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ସେମାନେ ବୈଜ୍ଞାନିକ କାରଣର ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଉପକାରଣ ଅଟନ୍ତି ।

(ଖ) ନିୟମ ସଂକ୍ରାନ୍ତ ପ୍ରକଳ୍ପ :

ଉଏଲଟନଙ୍କ ମତରେ କାରଣ ସଂକ୍ରାନ୍ତ ପ୍ରକଳ୍ପ ବ୍ୟାଖ୍ୟାତ୍ମକ କିନ୍ତୁ ନିୟମ ସଂକ୍ରାନ୍ତ ପ୍ରକଳ୍ପ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ । ନିୟମ ସର୍ବଦା ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ କାରଣ, ଯେହେତୁ ଏହା ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାବଳୀର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାଏ । ଏବଂ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଠାରେ କାରଣର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇନଥାଏ । ଯେଉଁ ନିୟମ ଯୋଗୁଁ ଘଟଣାଟି ଘଟେ ଅର୍ଥାତ ଯାହା କର୍ା ଓ ସଂସ୍ଥିତିକୁ (କାରଣକୁ) କ୍ରିୟାଶୀଳ କରାଏ ତାହା ନିୟମ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ । କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାତ୍ମକ ପ୍ରକଳ୍ପ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ପ୍ରକଳ୍ପ ମଧ୍ୟରେ ସେପରି ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ, କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରାୟତଃ ବ୍ୟାଖ୍ୟାମୂଳକ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉଏଲଟନଙ୍କ ପ୍ରକାରଭେଦ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ ।

■■ ଷ୍ଟେବିଂଙ୍କ ପ୍ରକାରଭେଦ :

ଷ୍ଟେବିଂଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ତିନିପ୍ରକାର ହୋଇପାରେ :

(କ) ବ୍ୟାଖ୍ୟାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ :

କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର କାରଣ ନେଇ ରହିଥିବା ପ୍ରଚଳିତ ଧାରଣାର ପୁନଃମୂଲ୍ୟାୟନର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଥାଏ । ଏବଂ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପ ସାହାଯ୍ୟରେ କାରଣର ସକାରାତ୍ମକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଏ । ଏଠାରେ ଘଟଣାଟିର ଏକ ଯଥାର୍ଥ ଚିତ୍ର ମାନସ ପଟ୍ଟରେ ଅବଧାରଣା କରାଯାଏ । ଘଟଣାଟିର କାଳ୍ପନିକ ପୁନର୍ଗଠନ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଆଧାରରେ କରାଯାଇ ଏକ ନୂତନ ପ୍ରକଳ୍ପର ସୂତ୍ରପାତ କରାଯାଏ । ଏଭଳି ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଆମର ସାଧାରଣ ବୋଧଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଜଣେ ଓକିଲ ଘଟିଥିବା ଅପରାଧର କାରଣ ବ୍ୟାଖ୍ୟାପୂର୍ବକ ଖ ନାମକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଅପରାଧୀ ପ୍ରମାଣିତ କରିପାରନ୍ତି ଯଦିଓ ପୂର୍ବରୁ କ ନାମକ ବ୍ୟକ୍ତି ଅପରାଧୀ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇ ସାରିଥାଏ । ଏଠାରେ ଓକିଲଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଘଟଣାଟିର ପୁନଃସ୍ଥାପନକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ କୁହାଯାଏ ।

(ଖ) ବର୍ଣ୍ଣନାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ :

ଅନେକ ସୟମରେ କେତେକ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦ୍ୱାରା ଦୁର୍ବୋଧ ଘଟଣାର ସରଳୀକରଣ କରାଯାଏ । ଏଭଳି ବର୍ଣ୍ଣନା ଦୁର୍ବୋଧ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଜଣେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଘଟଣାର ବର୍ଣ୍ଣନା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରତିରୂପର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇଥାନ୍ତି । ପ୍ରତିରୂପଟି ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ପରବର୍ୀ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ପରୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏକ ନିଶ୍ଚୟାତ୍ମକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହ ାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ଟଲେମୀଙ୍କ ଜ୍ୟାମିତିକ ପ୍ରତିରୂପ ତାଙ୍କୁ ଗ୍ରହମାନଙ୍କ ପରିଭ୍ରମଣ ବିଷୟକ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲା । ଯଦିଓ ପରବର୍ୀ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଦ୍ୱାରା ଏଭଳି ତଥ୍ୟର ପରିବର୍ନ କରାଯାଇଅଛି । ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ପରିଭ୍ରମଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରାଥମିକ ଜ୍ଞାନ ଟଲେମୀଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦ୍ୱାରା ହିଁ ମିଳିଥିଲା ।

(ଗ) ଉପମାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ :

ଉପମାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ପ୍ରକଳ୍ପର ଏକ ଉନ୍ନତ ପ୍ରକାରଭେଦ କୁହାଯାଏ । ଅନେକ ସମୟରେ ଦୁଇଟି ଘଟଣାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ବହୁତ ସାଦୃଶ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ସେଭଳି ସ୍ଥାନରେ ଯଦି ଗୋଟିଏ ଘଟଣାବଳୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହୁଏ, ତାହା ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ପଯୁଜ୍ୟ ହେବ । ଏହାକୁ ଉପମାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ କୁହାଯାଏ କାରଣ ଘଟଣାବଳୀର ସାଦୃଶ୍ୟ ହିଁ ପ୍ରକଳ୍ପ ରଚନାର ସହାୟକ ଅଟେ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ପୃଥିବୀ ଓ ମଙ୍ଗଳ ଗ୍ରହ ମଧ୍ୟରେ ଉ ।ପ, ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ସାଦୃଶ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ । ଏହି ସାଦୃଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସେମାନଙ୍କୁ ମଙ୍ଗଳ ଗ୍ରହରେ ପ୍ରାଣୀର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ ରଚନା କରିବା ନିମନ୍ତେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ଷ୍ଟେବିଂ ଏହି ଉପମାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପର ସଂଜ୍ଞା ଦେଇ କହନ୍ତି, ''ଦୁଇଟି ଘଟଣାବଳୀର ସାଦୃଶ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଯଦି କୌଣସି ଘଟଣା ଗୋଟିକରେ ଦେଖାଯାଏ ତାହା ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ହେବାର ଧାରଣା ପୋଷଣକୁ ଉପମାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ କୁହାଯାଏ ।'' ସେହିପରି ବୈଜ୍ଞାନିକ ମେକ୍ସୱେଲ, ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଏବଂ ବୈଦ୍ୟୁତିକ ଆକର୍ଷଣ ଗୋଟିଏ ଗାଣିତିକ ନିୟମର ବଶବ ୍ରୀ ହୋଇଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଉପମାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ ସାହାଯ୍ୟରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସ୍ଥିତିବିଜ୍ଞାନର ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ ।

IV ପ୍ରକଳ୍ପର ଅନ୍ୟକେତେକ ପ୍ରକାର ଭେଦ :

(କ) ତତ୍କାଳ କାର୍ଯ୍ୟସାଧନ ପ୍ରକଳ୍ପ :

କୌଣସି ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ନିମନ୍ତେ ଯଦି ଗୋଟିଏ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରକଳ୍ପର ଅଭାବ ଥାଏ, ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତତ୍କାଳ କାର୍ଯ୍ୟସାଧକ ପ୍ରକଳ୍ପର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଏ । ଯଦି ଘଟଣାର କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ ସମୟରେ କୌଣସି ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରକଳ୍ପର ଅଭାବ ଥାଏ, ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ନୂତନ କଳ୍ପନାର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଏ । ଅନୁସନ୍ଧାନର ନୂତନ ଦିଗନ୍ତ ଦର୍ଶାଉଥିବା ଏହି ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ତତ୍କାଳ କାର୍ଯ୍ୟସାଧକ ପ୍ରକଳ୍ପ କୁହାଯାଏ । ପରବ ୍ରୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲେ, ଏଭଳି କଳ୍ପନାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହେ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ଚୋରି ଘଟଣାର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ସମୟରେ ପୁଲିସ ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ କାରଣ ଅଭାବରୁ, ସହରର ଅନ୍ୟ ଏକ ଚୋରି ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ଘଟଣାକୁ ସମ୍ଭାବ୍ୟ କାରଣ ଭାବେ ନେଇ ତାହାର ଅନୁସନ୍ଧାନ ଆରମ୍ଭ କରେ । ଯେଉଁ ସାମୟିକ କାରଣକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ସେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରେ, ହୁଏତ ସେଥିରୁ କିଛି ସୂତ୍ର ମିଳିପାରେ, ଯଦ୍ୱାରା କାରଣଟି ଜଣାପଡ଼େ । ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ ହେଉଥିବା କାରଣକୁ ତତ୍କାଳ କାର୍ଯ୍ୟସାଧକ ପ୍ରକଳ୍ପ କୁହାଯାଏ ।

(ଖ) ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧକ ପ୍ରକଳ୍ପ :

ଯଦି କୌଣସି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନିୟମ କ୍ଷେତ୍ରରେ କିଛି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ତେବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନିୟମର ଯଥାର୍ଥତା ନେଇ ସନ୍ଦେହ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ସେପରି ସ୍ଥଳେ ନିୟମର ବିରୋଧ କରାଯାଏ । ସେହି ବ୍ୟତିକ୍ରମର କାରଣ ଜାଣିବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରକଳ୍ପର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଏ । ଏହାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧକ ପ୍ରକଳ୍ପ କୁହାଯାଏ । ପରବ ୍ରୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏଭଳି

ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଏ, ପ୍ରମାଣିତ ହେଲେ ଗ୍ରହଣୀୟ ହୁଏ, ହୋଇ ନ ପାରିଲେ ବର୍ଜନୀୟ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ୟୁରାନସ୍ ଗ୍ରହର ଗତିପଥ ମହାକର୍ଷଣ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ସ୍ଥିର ହୋଇଥିଲା । ମାତ୍ର ୟୁରାନସ୍ ତାହାର ଗତିପଥରୁ ସାମାନ୍ୟ ବିଚ୍ୟୁତ ହେଉଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରହର ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପ ରଚନା କରାଗଲା । ତତ୍‌ପରେ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଦୂରବେକ୍ଷଣ ଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରହର ଅବସ୍ଥିତି ଜଣାପଡ଼ିଲା ଓ ଏହି ଗ୍ରହର ନାମକରଣ ନେପ୍‌ଚୁନ୍ ଦିଆଗଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ନେପ୍‌ଚୁନ ଗ୍ରହ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପଟି ସତ୍ୟ ହେଲା ଓ ମହାକର୍ଷଣ ନିୟମର ବ୍ୟତିକ୍ରମଟିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇପାରିଲା ।

(ଗ) ଅଣଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ :

ବିଜ୍ଞାନର କେତେକ ବିକଶିତ ବିଭାଗରେ ନିୟମମାନଙ୍କୁ ସୁସଂହତ ତଥା କ୍ରମାନୁବଦ୍ଧ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରାଯାଏ । ସମସ୍ତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଓ ନିୟମମାନଙ୍କୁ ଏକ ତନ୍ତ୍ର ଭିତରେ ସୁସଂହତ କରିବାକୁ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଏ । ସେହି ଉଚ୍ଚତର ନିୟମ ସାହାଯ୍ୟରେ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ନିୟମକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯିବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ତେବେ ଏହି ନିୟମର କୌଣସି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନଥାଏ ଓ ଏହାକୁ ଏକ ବିବିକ୍ତ ଧାରଣା ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ସେହି ବିବିକ୍ତ ଧାରଣାକୁ ନେଇ ରଚନା କରାଯାଉଥିବା ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ଅଣଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ କୁହାଯାଏ । ଏ ପ୍ରକାର ପ୍ରକଳ୍ପଗୁଡ଼ିକର ସମର୍ଥନ ପାଇଁ ସାକ୍ଷାତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅଭାବ ରହିଥିବାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଅନ୍ତି । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବପର ହେଉ ନଥିବାରୁ ବିଭିନ୍ନ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଯୋଗସୂତ୍ର ରକ୍ଷାପୂର୍ବକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଳ୍ପନା କରାଯାଏ । ମେକସ୍‌ୱେଲଙ୍କ ଆଲୋକର ବିଦ୍ୟୁତ ଚୁମ୍ବକୀୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ନିଉଟନଙ୍କ ମହାକର୍ଷଣ ଏବଂ ଆଇନଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ଆପେକ୍ଷିକ ତତ୍ତ୍ୱ ଏହି ଅଣଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପର ଉଦାହରଣ ଅଟନ୍ତି ।

୧୦.୩ ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପର ସର୍ତ୍ତାବଳୀ :

ପ୍ରକଳ୍ପ ଏକ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ପ୍ରସ୍ତାବ । ମାତ୍ର ଯେକୌଣସି ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ପ୍ରକଳ୍ପ କୁହାଯାଇ ନପାରେ । ପ୍ରକଳ୍ପ ନିମନ୍ତେ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟତାର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ ହେବା ଉଚିତ । ନିଉଟନ କହୁଥିଲେ, ''ମୁଁ ଅହେତୁକ କଳ୍ପନା କରେ ନାହିଁ ।'' ନିଉଟନଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ହେଉଛି ଏକ ଅମୂଳକ ଅଳୀକ କଳ୍ପନା । ମାତ୍ର ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିରେ ଗଠିତ ପ୍ରକଳ୍ପର ଆବଶ୍ୟକତା ବିଷୟରେ ନିଉଟନ ସଚେତନ ଥିଲେ ଏବଂ ଏହା ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପରୁ ଅନୁମେୟ । ଯଦି କୌଣସି ପ୍ରକଳ୍ପର ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟତାର ମାତ୍ରା ଯଥେଷ୍ଟ ସମ୍ଭାବନାପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇନଥାଏ, ସେହି ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପ ବୋଲି କହିବା ଅନୁଚିତ । ତେଣୁ ତାର୍କିକମାନେ ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପର କେତେକ ସର୍ତ୍ତାବଳୀ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ଏଠାରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

(୧) ଗୋଟିଏ ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପ ସ୍ୱବିରୋଧୀ କିମ୍ବା ଅସଙ୍ଗତ ହେବା ଅନୁଚିତ :

ପ୍ରକଳ୍ପ ନିଶ୍ଚିତ ଏବଂ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସ୍ୱବିରୋଧୀ ଉକ୍ତି ସର୍ବଦା ଅର୍ଥହୀନ ହୋଇଥାଏ । ଏକ ସ୍ୱବିରୋଧୀ ଉକ୍ତି ସାହାଯ୍ୟରେ କୌଣସି ଘଟଣାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ନାହିଁ । କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଏକ ସମୟରେ ଦୃଶ୍ୟ ଏବଂ ଅଦୃଶ୍ୟ

ପରିଲକ୍ଷିତ ହେବା ଅସମ୍ଭବ ଅଟେ । ସେହିପରି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ଅସଂଗତ କଳ୍ପନାର କୌଣସି ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଜଣେ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ନିକଟରେ ପୃଥିବୀ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚାରିପଟେ ଘୁରିବୁଲିବା ଅସଙ୍ଗତ ମନେ ହୋଇପାରେ, ମାତ୍ର ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପାଇଁ ଏହା ଅସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ସେହିପରି ଯାହା ଗୋଟିଏ ଯୁଗରେ ଅସମ୍ଭବ ମନେହୁଏ, ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇପାର । ପୁରାକାଳରେ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବା ଅସମ୍ଭବ ମନେ ହେଉଥିଲା, ମାତ୍ର ଏବେ ଚନ୍ଦ୍ରପୃଷ୍ଠରେ ମନୁଷ୍ୟ ବସତି ସ୍ଥାପନର ସମ୍ଭାବନା ଆସିଲାଣି । ସୁତରାଂ କୌଣସି ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ଅସଂଗତ କହି ପରିହାର କରିବା ପୂର୍ବରୁ ତାହାର ଯଥାର୍ଥତା ନେଇ ସ୍ପଷ୍ଟତା ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

(୨) ପ୍ରକଳ୍ପ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ବା ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ନହେବା ଉଚିତ :

ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ସମସ୍ୟାବହୁଳ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପାଇଁ ଆମେ ପ୍ରକଳ୍ପର ସାହାଯ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ କରୁ ପ୍ରକଳ୍ପଟି ସ୍ପଷ୍ଟ ନ ହେଲେ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସମ୍ଭବପର ହୁଏନାହିଁ । ପ୍ରକଳ୍ପ ରଚନା ପୂର୍ବରୁ ଘଟଣାର ଜ୍ଞାତ କାରଣଗୁଡ଼ିକର ସତ୍ୟତା ପ୍ରତିପାଦନ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ପ୍ରକଳ୍ପର ସ୍ପଷ୍ଟତା ବିଷୟରେ ଜାଣିହୁଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଯଦି ଗୋଟିଏ ପରିବାରରେ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଚୋରି ହୋଇଅଛି; ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟଣାର ବିଭିନ୍ନ ସମ୍ଭାବିତ କାରଣକୁ ବିଚାର ନ କରି ଆମେ ଯଦି ବସ୍ତୁଟି ହଜିଗଲା, ଉଡ଼ିଗଲା ଇତ୍ୟାଦି ଅବାନ୍ତର କଳ୍ପନା କରୁ, ତେବେ ପ୍ରକଳ୍ପ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ରହିବ ଏବଂ ତାହାର ସତ୍ୟତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିହେବ ନାହିଁ । ସେହିପରି ଯଦି ଆମର ବହୁବିଧ ସାମାଜିକ ଅଘଟଣର କାରଣ ଖୋଜିବାକୁ ଯାଇ କୌଣସି ଜଣେ ରାଜନେତା ଏ ସବୁର ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ବୋଲି ପ୍ରମାଣ ଖୋଜିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରୁ, ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଠିକ କାରଣ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ରହିଯାଏ । କୌଣସି ଜଟିଳ ପରିସ୍ଥିତିର ସମ୍ଭାବ୍ୟ କାରଣଗୁଡ଼ିକ ଘଟଣାଟିର ବର୍ଣ୍ଣନା ନିମନ୍ତେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ କିମ୍ବା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନାବଶ୍ୟକ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଆମେ ଯଦି ସହରରେ ଘଟୁଥିବା ଅଶୁଭ ଘଟଣାମାନ ସହରର ନକ୍ସା ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ବୋଲି କହୁ, ତେବେ ଏହା ଘଟଣାର ନିଛକ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଅଟକଳ ହେବ । ତେଣୁ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରକଳ୍ପ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହେବା ଅନୁଚିତ ।

(୩) ପ୍ରକଳ୍ପ ଘଟଣାର ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ଉଚିତ :

ଯେହେତୁ ପ୍ରକଳ୍ପ ଏକ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ପ୍ରାକ୍-କଳ୍ପନା, ପ୍ରକଳ୍ପ ଯଥାର୍ଥ ହେବା ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ । ଯଥାର୍ଥତା ବିନା ପ୍ରକଳ୍ପ କାରଣ କିମ୍ବା ନିୟମ ରୂପେ ଗ୍ରହଣୀୟ ହେବନାହିଁ । ପ୍ରକଳ୍ପଟି ଯଥାର୍ଥ କି ନୁହେଁ ତାହା କେବଳ ପରୀକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର ହୋଇଥାଏ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷଣର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ପ୍ରକଳ୍ପଟିକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ପ୍ରମାଣ କରାଯାଏ । ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ପ୍ରକଳ୍ପରୁ ନିଃସୃତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂହତି ସ୍ଥାପନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକଳ୍ପର ଯଥାର୍ଥତା ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକଳ୍ପଟି ସମ୍ଭାବନାର ଉଚ୍ଚତର ସୋପାନରେ ପହଞ୍ଚିବା ସହ ସମର୍ଥନ ଲାଭ କରିଥାଏ । ମୋଟ ଉପରେ ସମର୍ଥନ ବିନା ପ୍ରକଳ୍ପ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିରେ କୌଣସି ସ୍ଥାନ ପାଇ ନଥାଏ ।

(୪) ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସତ୍ୟର ଅନୁକୂଳ ହେବା ଉଚିତ :

ପ୍ରକଳ୍ପ କୌଣସି ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମର ବିରୋଧୀ ନ ହେବା ଉଚିତ । କାରଣ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରକଳ୍ପ ବୈଜ୍ଞାନିକ ନିୟମ ଏବଂ ତଥ୍ୟମାନଙ୍କ ବିରୋଧୀ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଉଦାହରଣ

ସ୍ୱରୂପ, ''ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁର ବିସ୍ତୃତି ଅଛି'' ଏହା ଏକ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସତ୍ୟ । ସେହିପରି ''ସମସ୍ତ ସଜୀବ ପ୍ରାଣୀ ମରଣଶୀଳ'', ''ସମସ୍ତ ଭାରୀ ବସ୍ତୁ ପତନ ସମୟରେ ନିମ୍ନମୁଖୀ ହୁଏ'' ଏସବୁ ପ୍ରକୃତିରେ ସଂଘଟିତ ହେଉଥିବା ଏକରୂପତା ନିୟମ ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ନୁହେଁ । ଏଗୁଡ଼ିକର ବିରୋଧୀ ହୋଇ ପ୍ରକଳ୍ପ ରଚନା କରାଗଲେ ତାହା ଗ୍ରହଣୀୟ ହେବନାହିଁ । ଏଭଳି କହିବା ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ କୌଣସି ବୈଜ୍ଞାନିକ ନିୟମ କିମ୍ବା ସାମାଜିକ ନିୟମର ବିରୋଧ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟସାଧକ ପ୍ରକଳ୍ପ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିୟମର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରାଯାଏ । ନିୟମକୁ ବିରୋଧ କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଧାର ଥାଏ । ବିଜ୍ଞାନର ବିକାଶଧାରାରେ ଅନେକ ନିୟମର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟୁଛି । ତେବେ ଯଥେଷ୍ଟ କାରଣ ନଥାଇ ପ୍ରକଳ୍ପ ରଚନା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସତ୍ୟର ବିରୋଧୀ ନ ହେବା ଉଚିତ ।

(୫) ପ୍ରକଳ୍ପ ବାସ୍ତବ କାରଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ଉଚିତ :

ପ୍ରକଳ୍ପ ରଚନା ସମୟରେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି କୁସଂସ୍କାର କିମ୍ବା ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଉଟନଙ୍କ ଉକ୍ତି ବିଶେଷ ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ । ନିଉଟନ କହୁଥିଲେ, ''କେବଳ ବାସ୍ତବ କାରଣମାନ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ନିମନ୍ତେ ଉପଯୋଗୀ ଅଟନ୍ତି ।'' ଏହି ଉକ୍ତି କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ ସମୟରେ ଆମକୁ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସରୁ ମୁକ୍ତ ରହିବା ପାଇଁ ସୂଚନା ଦେଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ 'ଅନାବୃଷ୍ଟି ଭଳି ଦୁର୍ବିପାକ ଏକ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ' କିମ୍ବା 'ହଇଜା ଗ୍ରାମଦେବୀଙ୍କ କୋପରୁ ସୃଷ୍ଟ ଏକ ଘଟଣା' ଇତ୍ୟାଦି । ଏଭଳି ଚିନ୍ତାଧାରା ଅବାସ୍ତବ ଏବଂ କୁସଂସ୍କାରପୂର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରକଳ୍ପ କେବଳ ବାସ୍ତବ କାରଣର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ଉଚିତ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଅନୁଭୂତିଲବ୍ଧ ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣାକୁ ବାସ୍ତବ କାରଣ କୁହାଯାଏ । ମାତ୍ର କେତେକ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଅଗୋଚର ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣା ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରମାଣ ସିଦ୍ଧ ହୋଇ ବାସ୍ତବ କାରଣ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୁଅନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁର ଅଣୁ ପରମାଣୁ ଏବଂ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଭଳି ବାସ୍ତବ କାରଣଗୁଡ଼ିକୁ ବେନ୍ 'ପ୍ରାତିନିଧିକ କଳ୍ପନା' ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି ।

(୬) ପ୍ରକଳ୍ପ ସର୍ବଦା ସରଳ ହେବା ଉଚିତ :

ଏକ ସରଳ ପ୍ରକଳ୍ପରେ ଅଧିକ ଅଭିଗ୍ରହ ନଥାଏ । ଦୁଇଟି ପ୍ରକଳ୍ପ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁଟି ଅଧିକ ସରଳ ସେହି ପ୍ରକଳ୍ପଟି ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଆମେ ଟଲେମୀ ଏବଂ କୋପରନିକସ୍ ପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରହମାନଙ୍କ ପରିଭ୍ରମଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଦୁଇଟି ପ୍ରକଳ୍ପ ପାଇଥାଉ । ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକଳ୍ପ କ୍ଷେତ୍ରରେ କୋପରନିକସ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରକଳ୍ପ ଅଧିକ ସରଳ ହେବାରୁ ଅଧିକ ଗ୍ରହଣୀୟ ହୋଇଥିଲା । ପରେ ଏହା ସତ୍ୟାପନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା ।

୧୦.୪ ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରାମାଣିକତା ନିରୂପଣ :

ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିରେ ଆକାରଗତ ସତ୍ୟତାର ଅଭାବ ହେତୁ ଏହାଦ୍ୱାରା ନିଶ୍ଚୟାତ୍ମକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳିନଥାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ସତ୍ୟ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତର୍କବଚନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ । ବିଶେଷକରି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଏକ ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପର ଉପଯୋଗିତା ବେଶ୍ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ତେବେ ପ୍ରକଳ୍ପ ଯେହେତୁ ଏକ ଆପାତ ପ୍ରସ୍ତାବ, ଏହାର ସତ୍ୟତା ନିରୂପଣ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନ କରାଯାଏ । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସତ୍ୟ ସହିତ

ସଂହତି ରକ୍ଷାକରେ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ ଗ୍ରହଣୀୟ ହୋଇଥାଏ । ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୁଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ହୋଇଥିବାରୁ ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରମାଣ ଏବଂ ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରତିପାଦନ ବା ସମର୍ଥନ ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପର ମୁଖ୍ୟ ମାନଦଣ୍ଡ । ଏହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରାମାଣିକତା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଥାଏ । ପ୍ରାମାଣିକତା ପାଇଁ ନିମ୍ନ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ତେବେ ପ୍ରାମାଣିକତା ଅର୍ଥ ଏଠାରେ ନିଶ୍ଚିତତା ବା ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧତା ନୁହେଁ । ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରାମାଣିକ ହେବା ଅର୍ଥ ଏହା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସତ୍ୟ, ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ତଥ୍ୟ ଆଧାରିତ । ସୁତରାଂ ତର୍କବିତ୍‌ମାନେ 'ପ୍ରାମାଣିକତା' ପରିବର୍ତ୍ତେ 'ସମର୍ଥନ' ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାନ୍ତି ।

ସମର୍ଥନ :

ପ୍ରକଳ୍ପର ସମର୍ଥନ ବା ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ ଦୁଇପ୍ରକାର ହୋଇଥାଏ, ଯଥା : ସାକ୍ଷାତ ବା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମର୍ଥନ ଏବଂ ପରୋକ୍ଷ ବା ଅପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମର୍ଥନ । ସାକ୍ଷାତ ସମର୍ଥନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କିମ୍ବା ପରୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ହୋଇଥାଏ । ପରୋକ୍ଷ ସମର୍ଥନ ଅବରୋହ କିମ୍ବା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନିୟମ ସହ ତୁଳନା ମାଧ୍ୟମରେ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରକାର ପରୋକ୍ଷ ସମର୍ଥନ ମଧ୍ୟ ଅବରୋହାତ୍ମକ, କାରଣ ଏହାଦ୍ୱାରା ନୂତନ ପ୍ରକଳ୍ପଟିର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ସହ ସଂଗତି ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଏ । ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକଳ୍ପର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ସହ ସଂଗତି ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ, ତାହା ପ୍ରମାଣସିଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତି ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହଣ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ ।

ସାକ୍ଷାତ ସମର୍ଥନ :

ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାକ୍ଷାତ ସମର୍ଥନ ସମ୍ଭବପର, ତାହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କିମ୍ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ସଂଘଟିତ ହୋଇଥାଏ । ପରୀକ୍ଷଣଲବ୍ଧ ସମର୍ଥନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଲବ୍ଧ ସମର୍ଥନଠାରୁ ଅଧିକ ଗ୍ରହଣୀୟ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପଟିର ସମର୍ଥନ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପରିବେଶରେ ହେଲେ ଏହାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, 'ରାଜହଂସମାନେ ଶ୍ୱେତବର୍ଣ୍ଣର ଅଟନ୍ତି' ଭଳି ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ସମର୍ଥନ ପାଇବା ଯଥେଷ୍ଟ ହୋଇନଥାଏ । ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆରେ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣର ରାଜହଂସ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ତେଣୁ ଏଭଳି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟୁଥିବାରୁ ପରୀକ୍ଷଣ ସମର୍ଥିତ ପ୍ରକଳ୍ପ ଅଧିକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ପରୋକ୍ଷ ସମର୍ଥନ :

ଯଦି କୌଣସି ପ୍ରକଳ୍ପର ସମର୍ଥନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କିମ୍ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବପର ହୁଏନାହିଁ, ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି, ଅବରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତିର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଏ । ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତିରେ ସମ୍ଭାବିତ କାରଣକୁ ପୂର୍ବର ଜ୍ଞାନସହ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପରୁ ନିଃସୃତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ତଥ୍ୟ ସହ ତୁଳନା କରାଯାଇ ସେମାନେ ସଂଗତିପୂର୍ଣ୍ଣ କି ନୁହଁ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରାଯାଏ । ଏହି ସମର୍ଥନ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ପରୋକ୍ଷ ସମର୍ଥନ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ସମ୍ଭାବିତ କାରଣରୁ ନିଃସୃତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗୁଡ଼ିକର ସମର୍ଥନ ଆମର ପୂର୍ବ ଅଭିଜ୍ଞତାଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ସାହାଯ୍ୟରେ କରାଯାଏ । ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼େ, ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକଳ୍ପଟି ସମର୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ

ସ୍ୱରୂପ, ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଚାପ ଅଧିକ ହେଲେ, ବାରୋମିଟରରେ ଥିବା ପାରଦର ମାତ୍ରା ଅଧିକ ହୁଏ, ଏଭଳି ଏକ ଅନୁମାନର ପ୍ରମାଣ ପାଇଁ ଟରିସେଲୀ ପାହାଡ଼ ଉପରକୁ ଯାଇ ସାକ୍ଷାତ ସମର୍ଥନ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଗାଲିଲିଓଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଏହି ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ ବସ୍ତୁମାନେ ତଳକୁ ପତିତ ହେବା ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କର ଓଜନ ସେମାନଙ୍କର ବେଗକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଗାଲିଲିଓ ବିଚାରକଲେ ଯେ ବସ୍ତୁର ଓଜନ ତାହାର ଭୂପୃଷ୍ଠ ଅଭିମୁଖୀ ବେଗକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ ନାହିଁ । ଯଦି ତାଙ୍କର ପ୍ରକଳ୍ପ ଠିକ୍ ହୁଏ ତେବେ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ଓଜନର ବସ୍ତୁକୁ ସମାନ ଉଚ୍ଚତାରୁ ନିକ୍ଷେପ କରାଗଲେ ସେମାନେ ଏକା ସମୟରେ ଭୂମିକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବେ । ସୁତରାଂ ସେ ଦୁଇଟି ପୃଥକ ଓଜନର ବଲ୍ ନେଲେ, ଗୋଟିକର ଓଜନ ଅନ୍ୟ ଓଜନର ବହୁଗୁଣ ଥିଲା । ଯେତେବେଳେ ସେ ଉଭୟ ବଲ୍‌କୁ ସମାନ ଉଚ୍ଚତାରୁ ନିକ୍ଷେପ କଲେ ବଲ୍ ଦୁଇଟି ଏକା ସମୟରେ ଭୂମିରେ ପଡ଼ିଲେ । ଏହି ପରୀକ୍ଷାରୁ ସେ ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ପ୍ରମାଣ କଲେ ଯେ ବସ୍ତୁର ଓଜନ ବସ୍ତୁର ପତନ ବେଗକୁ ଓ ସମୟକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ ନାହିଁ ।

ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତତା :

ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ ପ୍ରକଳ୍ପର ଏକ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ପ୍ରମାଣ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରକଳ୍ପ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ନିମନ୍ତେ ଏକମାତ୍ର ସମ୍ଭାବିତ ପ୍ରକଳ୍ପ ରୂପେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥାଏ, ଏହାକୁ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତତା କୁହାଯାଏ । ଟଲେମୀଙ୍କର ଭୂକେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ ଦ୍ୱାରା ଆଲୋକର ବିଚ୍ୟୁତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥ୍ୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଅପରପକ୍ଷରେ କୋପରନିକସଙ୍କ ସୌରକେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏଭଳି ତଥ୍ୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ଭବ । ତେଣୁ କୋପରନିକସଙ୍କ ପ୍ରକଳ୍ପ ଯଥାର୍ଥ ରୂପେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ବିବେଚିତ ହୁଏ । ସତ୍ୟାପନ ନିମନ୍ତେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ପ୍ରକଳ୍ପ ଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ କାରଣ ଏଗୁଡ଼ିକ ଜଟିଳ ଘଟଣାବଳୀର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କରିପାରନ୍ତି । ଦୁଇଟି ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ପ୍ରକଳ୍ପ କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଦ୍ୱାରା ଗୋଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।

କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର କାରଣ ନେଇ ଯଦି ନାନା ପ୍ରକଳ୍ପର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ, ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ସମ୍ଭାବିତ ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଅନ୍ୟ ପ୍ରକଳ୍ପଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶେଷ କାରଣ ଯୋଗୁଁ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ବୋଲି ଜାଣିହୁଏ । ଯେଉଁ ବିଶେଷ କାରଣ ଯୋଗୁ ସଠିକ ମାର୍ଗରେ ଯାଇ ପ୍ରକଳ୍ପ ବିଷୟକ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦେବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ ତାହାକୁ 'ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ' କୁହାଯାଏ । ଆମେ ଗୋଟିଏ ନୂଆ ରାସ୍ତାରେ ଯିବାବେଳେ, ଏକ ଦୋଛକି ସମ୍ମୁଖରେ ପହ ୍, ଆମେ ଯେଉଁ ରାସ୍ତାରେ ଯିବାକୁ ଚାହୁଁ, ତାହାର ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପାଇଁ ଆମେ ରାସ୍ତାର ଏକ ବିଶେଷ ନାମଫଳକ ଖୋଜୁ । ବେକନଙ୍କ ମତରେ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ । ଜେଭନସ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କେବଳ ସଠିକ ପ୍ରକଳ୍ପ ବିଷୟରେ କହିନଥାଏ, ଏହା ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ପ୍ରକଳ୍ପମାନଙ୍କ ନିରାକରଣ ମଧ୍ୟ କରିଥାଏ । ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପାଇବାକୁ ଆମେ ସରଳ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କିମ୍ବା ପରୀକ୍ଷଣର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇଥାଉ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଆଲୋକର ଅପେରଣ ତ ୍ୟ ଏକ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କାରଣ ଏହାଦ୍ୱାରା କୋପରନିକସ ପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରହମାନଙ୍କ ପରିଭ୍ରମଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ସେହିଭଳି ପରୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମେ ଦୁଇଟି ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ପ୍ରକଳ୍ପ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ କରୁ । ଏଭଳି ପରୀକ୍ଷଣକୁ ''ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ପରୀକ୍ଷା'' କୁହାଯାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ରାଲେ

ତାଙ୍କର ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ପରୀକ୍ଷା ସାହାଯ୍ୟରେ ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଯବକ୍ଷାରଜାନ ଏବଂ ଅମ୍ଳଜାନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଆର୍‌ଗନ ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ ବାଷ୍ପର ଉପସ୍ଥିତି ପ୍ରମାଣ କରିଥିଲେ ।

ଆରୋହ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମନ୍ୱୟ :

ପ୍ରକଳ୍ପର ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ ସମୟରେ କେତେକ ବିଶେଷ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସହ ଏହା ଅନ୍ୟ କେତେକ ପ୍ରକଳ୍ପ ସହ ସୁସଂହତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ଆରୋହ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମନ୍ୱୟ କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଏହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକଳ୍ପ ଅଧିକ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ନିଉଟନଙ୍କ ମହାକର୍ଷଣ ବିଷୟକ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରାଥମିକ ଅବସ୍ଥାରେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରୁ ପତିତ ବସ୍ତୁର ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ପତନ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ନିମନ୍ତେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହା ଗ୍ରହମାନଙ୍କ ଗତିପଥ, ସମୁଦ୍ରର ଜୁଆର ଇତ୍ୟାଦିର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହୋଇପାରିଥିଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଏହି ପ୍ରକଳ୍ପର ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟତା ଅଧିକ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇପାରିଛି । ଯଦି କୌଣସି ପ୍ରକଳ୍ପ ଯେଉଁ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପାଇଁ ନିଆଯାଇଥିଲା ତାହାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ସହ ଅନ୍ୟ ବିଷୟମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୁଏ ତେବେ ସେହି ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରାମାଣିକ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରିବ । ପ୍ରକଳ୍ପଟି ଯଦି ବିଭିନ୍ନ ସାମାନ୍ୟୀକରଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶୃଙ୍ଖଳା ବା ଐକ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୁଏ ତେବେ ଏହାର ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟତା ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ ।

ଭବିଷ୍ୟତବାଣୀର ସାଫଲ୍ୟ :

ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରକଳ୍ପର ଭବିଷ୍ୟତ ବାଣୀ କରିବାର କ୍ଷମତା ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ଭବିଷ୍ୟତବାଣୀ କେବଳ ମାତ୍ର ଅନୁମାନ ନୁହେଁ । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରକଳ୍ପ କେତେକ ଭବିଷ୍ୟତ ଘଟଣାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ଗ୍ରହଣ କରେ ଏବଂ ତାହା ଯଦି ପରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକୃତରେ ଘଟେ, ପ୍ରକଳ୍ପଟି ଅଧିକ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ପାଗବିଜ୍ଞାନୀ ମାନେ ଜଳବାୟୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏବଂ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନୀମାନେ କୋପରନିକସଙ୍କ ପ୍ରକଳ୍ପ ଆଧାରରେ ସୂର୍ଯ୍ୟପରାଗ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ଭବିଷ୍ୟତବାଣୀ ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି । ଯଦି ପରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହିସବୁ ଘଟଣା ଭବିଷ୍ୟବାଣୀ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିବା ବିଷୟ ଭଳି ସଂଘଟିତ ହୁଏ ତେବେ ପ୍ରକଳ୍ପର ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥାଏ ।

ସତ୍ୟାପନ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରକଳ୍ପଟି ସରଳ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସରଳ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରମାଣିତ ହେବା ଏବଂ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହେବା ଦ୍ୱାରା ଅଧିକ ଉପଯୋଗୀ ହୁଏ ।

୧୦.୫ ପ୍ରକଳ୍ପ, ଘଟଣା, ମତବାଦ THEORY ଓ ନିୟମ LAW :

ପ୍ରକଳ୍ପ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ସମୟରେ ଘଟଣା ବା ତଥ୍ୟ, ମତବାଦ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏବଂ ନିୟମ ବା ବିଧି ପ୍ରତ୍ୟୟଗୁଡ଼ିକ ଆସିଥାଏ । ସୁତରାଂ ସେସବୁ ପଦଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଆମର ସଠିକ ଧାରଣା ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ତେବେ ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକର ସଂଜ୍ଞା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏଠାରେ ଆଲୋଚନା କରାନଯାଇ ସେମାନଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱ ଓ ପାରସ୍ପରିକ ସଂପର୍କ ବିଷୟରେ ଆମେ ସମ୍ୟକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ।

ପ୍ରକୃତିରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଘଟଣା ଆମର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ତେବେ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଘଟଣାକୁ ଆମେ ଆମର ଉପସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ବା ନିୟମ ଆଧାରରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, ସେତେବଳେ ବୌଦ୍ଧିକ ସ୍ତରରେ ଆମେ ଏକ ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ କୌଣସି ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଆମେ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ କରିଥାଏ । ଅର୍ଥାତ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ରୂପରେଖ ନେଇଥାଏ ଓ ପ୍ରକଳ୍ପ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ପ୍ରସ୍ତାବ ଅଟେ । ଯେତେବେଳ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତାବଟିକୁ ଉପସ୍ଥିତ ତଥ୍ୟ ଆଧାରରେ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଏ ସେତେବଳେ ଏହା ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହୁଏ କିମ୍ବା ଏହା କାଟ ଖାଇଥାଏ । ଯଦି ପ୍ରକଳ୍ପଟି ବାସ୍ତବ ତଥ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ ଓ ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଉଥାଏ ତେବେ ଏହା ଗୃହୀତ ହୋଇଥାଏ, ନଚେତ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକଳ୍ପର ଅବତାରଣା କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ଘଟଣା ଓ ପ୍ରକଳ୍ପ ଭିତରେ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ଥାଏ ଯେ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରକଳ୍ପର ଅବତାରଣା ହୁଏ ଓ ପ୍ରକଳ୍ପଟି ତଥ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପରୀକ୍ଷିତ ହେଲେ ଏହା ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ନିୟମ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ତେବେ ଯଦି କୌଣସି ଗୃହୀତ ପ୍ରକଳ୍ପ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସରଳ ଓ ଅଧିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଥିବା ଅନ୍ୟ ପ୍ରକଳ୍ପର ସନ୍ଧାନ ଆମର ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମିଳିଥାଏ, ତେବେ ନୂତନ ପ୍ରକଳ୍ପଟି ପୂର୍ବ ପ୍ରକଳ୍ପ ସ୍ଥାନରେ ଗୃହୀତ ହୁଏ । ଯେତେବେଳେ ଆମେ ଏକ ପ୍ରକାରର ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ବୈକଳ୍ପିକ ପ୍ରକଳ୍ପର ସନ୍ଧାନ କରୁ ସେତେବେଳେ ଯେଉଁ ପ୍ରକଳ୍ପଟି ଅଧିକ ସରଳ, ଯାହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ପରିସର ବ୍ୟାପକ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ତାହା ହିଁ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଘଟଣା ଓ ପ୍ରକଳ୍ପ ମଧ୍ୟରେ ଏତିକି ପ୍ରଭେଦ ଥାଏ ଯେ ଘଟଣା ବା ତଥ୍ୟ କେବେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ବା ଅନୁଭୂତି ଯୋଗୁଁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥାଏ ।

ପ୍ରକଳ୍ପ ଓ ମତବାଦ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ **THEORY** ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠ ହୋଇଯାଏ ସେତେବେଳ ଏହା ଏକ ମତବାଦରେ ପରିଗଣିତ ହୁଏ । ଏକ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇପାରେ । ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ପରିସର ଯେତେବେଳେ ବ୍ୟାପକ ହୁଏ ଓ ପ୍ରକଳ୍ପରୁ ନିଃସୃତ ପରିଣାମ ପ୍ରକୃତିର ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଏ ସେତେବଳେ ଏହା ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ମତବାଦର ଭୂମିକା ନେଇଥାଏ । ଚାର୍ଲସ ଡାରଓ୍ୱିନଙ୍କ ବିବର୍ତ୍ତନ ମତବାଦ ଜୀବନର କ୍ରମ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ସହ ଏହା ଜୈବ ବିଭିନ୍ନତା, ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣ **NATURAL SELECTION** , ଯୋଗ୍ୟତମର ଉଦ୍‌ବର୍ତ୍ତନ ଇତ୍ୟାଦି ବହୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାକୁ ସୁସଂହତ ଭାବେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିଲା । ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଲୋକ, ତାପ, ଗତି ଇତ୍ୟାଦି ସଂପର୍କିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନ ବ୍ୟାପକ ସ୍ତରରେ ନାନା ଘଟଣା ଓ ସରଳ ନିୟମମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହେଉଛନ୍ତି । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିକାଶ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଉଚ୍ଚରୁ ଉଚ୍ଚତର କ୍ରମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ପାରିଛନ୍ତି ।

ମତବାଦ ଓ ନିୟମ **LAW** ସଂପର୍କରେ ଏହା କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଯେତେବେଳେ ଏକ ମତବାଦ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ ଏହା ନିୟମ ସ୍ତରକୁ ଆସିଥାଏ । ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ନିୟମ ଭିତରେ ସେପରି ମୌଳିକ ପ୍ରଭେଦ ନଥାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲେ ତାହା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୁଏ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲେ ତାହା ନିୟମ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ କେବଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ନିୟମ ବିଜ୍ଞାନର ଉଚ୍ଚତର ସୋପାନରେ କ୍ରମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବିହୀନ ପ୍ରକଳ୍ପ କୁହାଯାଏ । ସେହି ନିୟମ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ-ଆଧାରିତ ନୁହଁନ୍ତି । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ସତ୍ୟାପନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ଆଧାରରେ ହୁଏନାହିଁ । ବରଂ ଅବରୋହ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବିହୀନ ପ୍ରକଳ୍ପ ବା ଏକ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅଥବା ନିୟମରୁ ନିଃସୃତ ପରିଣାମକୁ ବାସ୍ତବ ଘଟଣା ସହ ତୁଳନା କରି ତାହାର ସତ୍ୟତାକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବିହୀନ ପ୍ରକଳ୍ପ ଭାବନା ଭିତରେ କେତେକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ କେତେକ ନିୟମ ସଂପୃକ୍ତ । ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ନିୟମକୁ ଯେପରି ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବିହୀନ ପ୍ରକଳ୍ପ କୁହାଯାଉଛି ସେହିପରି ଆପେକ୍ଷିକ ତ ୍ୱ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ମଧ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବିହୀନ ପ୍ରକଳ୍ପ ବୋଲି ନିଆଯାଉଛି । ତେବେ ପ୍ରକଳ୍ପ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ନିୟମ ଭିତରେ ପାରସ୍ପରିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ **EXPLANATORY HYPOTHESIS** ସହ ସେମାନଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା ହେଉଛି । ଏକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ କୌଣସି ବିଶେଷ ଘଟଣା ସହ ସଂପୃକ୍ତ ନୁହେଁ, ବରଂ ଏହା ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । କ ର୍ବିଷୟକ କିମ୍ବା କାରଣବିଷୟକ ପ୍ରକଳ୍ପ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ନିୟମ ସ୍ତରକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ସେଗୁଡ଼ିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସ୍ତରରେ ସୀମିତ ଓ ପ୍ରାୟତଃ ମୂ ର୍ । ପରନ୍ତୁ, ବ୍ୟାଖ୍ୟାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ନିୟମ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଓ ଏହା ଅମୂ ର୍ । ବୈଜ୍ଞାନିକ କ୍ରମ ଓ ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେମାନେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

୧୦.୬ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକଳ୍ପର ଗୁରୁତ୍ୱ :

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକଳ୍ପର ଗୁରୁତ୍ୱକୁ ନ୍ୟୂନ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ପ୍ରକଳ୍ପର ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଭୂମିକା ରହିଛି । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ଯେହେତୁ ସର୍ବଦା ଅଗ୍ରଗାମୀ ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରକୃତିର ଅନେକ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ସର୍ବଦା ଆମର ଦୃଷ୍ଟିପଥକୁ ଆସୁଥାଏ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରକଳ୍ପ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ବା ନୂତନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରରେ କେତେକ ବିଷୟକୁ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖି ତାର ବୈକଳ୍ପିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ସମ୍ଭାବନା ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । କୌଣସି ନୂତନ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଫଳରେ ହୁଏତ ଏପରି କିଛି ତଥ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆସେ ଯାହା ଏକ ନୂଆ ପ୍ରକଳ୍ପର ଅବକାଶ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ନୂତନ ତଥ୍ୟ ପାଇଲେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପ୍ରକଳ୍ପମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ପରିବ ର୍ନ ଅଣାଯାଏ । କାରଣ ଯେକୌଣସି ବୈଜ୍ଞାନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ମତବାଦ ବା ନିୟମକୁ ନୂତନ ଜ୍ଞାନ ଆଧାରରେ ଆହ୍ୱାନ କରାଯାଇପାରେ । ସେପରି ସ୍ଥଳେ ନୂତନ ପ୍ରକଳ୍ପର ସମ୍ଭାବନା ଆସିଥାଏ । ସୁତରାଂ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସା ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ନେଇଥାଏ ।

ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ଅବକାଶରେ ଯଦି ନୂତନ ତଥ୍ୟ ସମ୍ମୁଖକୁ ଆସେ ଯାହା ଉପସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ବା ପ୍ରଚଳିତ ନିୟମ ଆଧାରରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, ସେପରି ସ୍ଥଳେ ଏକ ନୂତନ ପ୍ରତିରୂପ ଜନିତ ପ୍ରକଳ୍ପ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା ପ୍ରକଟ ହୁଏ । ଜଣେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସମସ୍ୟାଟିର ଅବଧାରଣା କରି ଏକ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ଚିତ୍ର କଳ୍ପନା କରନ୍ତି ଓ ତାହାକୁ ଉପଲବ୍ଧ ତଥ୍ୟ ଆଧାରରେ ତୁଳନା କରି ଦେଖନ୍ତି । ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକଳ୍ପର ସମ୍ଭାବନା ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଏକ ସ୍ଥିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ନେଇ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସା ଅବ୍ୟାହତ ରହିଥାଏ । ସୁତରାଂ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ପାଇବାରେ ଓ ଜ୍ଞାନର ବିକାଶ ଧାରାରେ ପ୍ରକଳ୍ପର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକଳ୍ପର ପରିସର ଯେତେ ବ୍ୟାପକ ହୋଇଥାଏ ଓ ତାହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନମୂଳକ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଯେତେ ଅଧିକ ହୁଏ, ତାହା ସେତିକି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ । ଏପରିକି କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପର

ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ କେତେକ ତଥ୍ୟ ବା ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ମିଳିଥାଏ ଯାହା ଏକ ଯଥାର୍ଥ ସତ୍ୟ ପାଇବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ତେବେ ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣକୁ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଭାବେ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଅବକାଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ମୋଟ ଉପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ପରୀକ୍ଷଣ ଓ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ ଆମକୁ ସଠିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ କାରଣ ନିକଟରେ ପହ ।ଇଥାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନର ଗୁରୁତ୍ୱ ଉପରେ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କର ମତଭେଦ ଏହାର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ତିଳେମାତ୍ର ନ୍ୟୂନ କରିନଥାଏ ।

ବେକନଙ୍କ ମତରେ କେବଳ ସଠିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଆମେ ପ୍ରକୃତିର ସାକ୍ଷାତ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରୁ ଏବଂ ଏହାପାଇଁ କୌଣସି କଳ୍ପନାର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିନଥାଏ । ମାତ୍ର ବେକନଙ୍କ ଏହି ମତ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ କାରଣ ପ୍ରକୃତିର ଅସୀମ ଏବଂ ବିଶାଳ କ୍ଷେତ୍ର ସର୍ବଦା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ପରିସର ମଧ୍ୟକୁ ପହ ୍ପାରେ ନାହିଁ ।

ନିଉଟନ କହୁଥିଲେ, ‘‘ମୁଁ ଅହେତୁକ କଳ୍ପନା କରେନାହିଁ ।’’ କାରଣ ତାଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ଏକ ଅମୂଳକ ଅଳୀକ କଳ୍ପନାକୁ ବୁଝାଏ । କିନ୍ତୁ ନିଉଟନ ଅନେକ ପ୍ରକଳ୍ପର ପରିକଳ୍ପନା ମଧ୍ୟଦେଇ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ନିୟମକୁ ଚିନ୍ତା କରିଥିଲେ । ପରେ ଏହା ଏକ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନିୟମଭାବେ ବିଜ୍ଞାନରେ ସ୍ୱୀକୃତ ହେଲା ।

ତାର୍କିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମିଲ୍ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନକୁ ତାଙ୍କ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇନଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ ହିଁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ କାରଣକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଇପାରିବ । ଅର୍ଥାତ୍ ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକଳ୍ପ କାରଣର ଆବିଷ୍କାର କରେ ମାତ୍ର ତାହାର ପ୍ରମାଣ କରିପାରି ନଥାଏ ।

ମିଲ୍‌ଙ୍କ ସମସାମୟିକ ତାର୍କିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜେଭନ୍‌ସ ଓ ହ୍ୱେଭଏଲ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ ତଥା ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ସୋପାନ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ହ୍ୱେଭଏଲଙ୍କ ମତରେ ଆରୋହ ଅନୁମାନ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ଆବିଷ୍କାର ପଦ୍ଧତି, ତେଣୁ ପ୍ରକଳ୍ପ କାରଣ ଆବିଷ୍କାର ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅନସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ବିଭିନ୍ନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ତାର୍କିକମାନଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ପ୍ରକଳ୍ପକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧାନର ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଙ୍ଗରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିହେବ ।

ସାରାଂଶ

ସଂଜ୍ଞା : ପ୍ରକଳ୍ପ ଘଟଣାର ସମ୍ଭାବିତ କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ ନିମନ୍ତେ କରାଯାଉଥିବା ଆପାତ ପ୍ରସ୍ତାବ ।

ଲକ୍ଷଣ :

(୧) ପ୍ରକଳ୍ପ କଠିନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେ ।

(୨) ପ୍ରକଳ୍ପ ଏକ ସମ୍ଭାବିତ କାରଣର ସନ୍ଧାନ ଦେଇଥାଏ ।

(୩) ପ୍ରକଳ୍ପ ଘଟଣାବଳୀର ବିନ୍ୟାସକରଣ ସଠିକ ଭାବରେ କରେ ।

(୪) ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ ସର୍ବଦା ସମର୍ଥନ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ।

ପ୍ରକାରଭେଦ :

ରିଡ଼ଙ୍କ ମତରେ	(୧)	କର୍ ା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ
	(୨)	ସଂସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ
	(୩)	ନିୟମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ
ଉଏଲଟନଙ୍କ ମତରେ	(୧)	କାରଣ ସଂକ୍ରାନ୍ତ
	(୨)	ନିୟମ ସଂକ୍ରାନ୍ତ
ଷ୍ଟେବିଂଙ୍କ ମତରେ	(୧)	ବ୍ୟାଖ୍ୟାମୂଳକ
	(୨)	ବର୍ଣ୍ଣନାମୂଳକ
	(୩)	ଉପମା ମୂଳକ
ଅନ୍ୟପ୍ରକାର ଭେଦ	(୧)	ତତ୍କାଳ କାର୍ଯ୍ୟସାଧକ ପ୍ରକଳ୍ପ
	(୨)	ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟସାଧକ ପ୍ରକଳ୍ପ
	(୩)	ଅଣଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ

ବୈଧପ୍ରକଳ୍ପର ସର୍ ାବଳୀ :

(୧) ପ୍ରକଳ୍ପ ସ୍ୱବିରୋଧୀ କିମ୍ବା ଅସଂଗତ ହେବା ଅନୁଚିତ ।

(୨) ପ୍ରକଳ୍ପ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସ୍ୱଭାବ ନ ହେବା ଉଚିତ

(୩) ପ୍ରକଳ୍ପ ଘଟଣାର ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ଦରକାର ।

(୪) ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସତ୍ୟର ଅନୁକୂଳ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

(୫) ପ୍ରକଳ୍ପ ବାସ୍ତବ କାରଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ଉଚିତ ।

(୬) ପ୍ରକଳ୍ପ ସରଳ ହେବା ଉଚିତ ।

ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରମାଣ :

(୧) ସମର୍ଥନ ବା ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ -ସାକ୍ଷାତ ଓ ଅସାକ୍ଷାତ

(୨) ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତତା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ

(୩) ଆରୋହ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମନ୍ୱୟ

(୪) ଭବିଷ୍ୟତ ବାଣୀର ସାଫଲ୍ୟ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧.(କ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦିଅ :

(୧) ପ୍ରକଳ୍ପ କାହାକୁ ବୁଝାଏ ?

(୨) ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପର ଗୋଟିଏ ସ ର୍ ପ୍ରଦାନ କର ।

(୩) ଅଣ-ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପର ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

(୪) ଅସଂଗତ ପ୍ରକଳ୍ପ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

(୫) ବାସ୍ତବ କାରଣ କାହାକୁ ବୁଝାଏ ?

(୬) ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟସାଧକ ପ୍ରକଳ୍ପର ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

(୭) ଷ୍ଟେବିଂଙ୍କର ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରକାରଭେଦ ଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ ?

(୮) ନିୟମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ କାହାକୁ ବୁଝାଏ ?

(ଖ) ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର :

(୧) ପ୍ରକଳ୍ପ ଗୋଟିଏ ______ ପ୍ରାକ୍-କଳ୍ପନା ।

(୨) ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରମାଣିତ ହେଲେ ଏହା ______ ହୁଏ ।

(୩) ପ୍ରକଳ୍ପ ସାଧାରଣତଃ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥ୍ୟର ______ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

(୪) ______ ଏବଂ ______ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକଳ୍ପର ସାକ୍ଷାତ ସମର୍ଥନ ହୁଏ ।

(୫) ଯେଉଁ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ତାହାକୁ ______ କୁହାଯାଏ ।

(୬) ଭବିଷ୍ୟତବାଣୀର ସାଫଲ୍ୟ ପ୍ରକଳ୍ପର ______ କରେ ।

୨.(କ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଷୟର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କର :

(୧) ବ୍ୟାଖ୍ୟାନମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ

(୨) ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ପ୍ରକଳ୍ପ

(୩) ଉପମାମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ

(୪) ତତ୍‌କାଳ କାର୍ଯ୍ୟସାଧନ ପ୍ରକଳ୍ପ

(୫) ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟସାଧକ ପ୍ରକଳ୍ପ

(୬) ଅଣଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମୂଳକ ପ୍ରକଳ୍ପ

(୭) ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପ

(ଖ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ପ୍ରଦାନ କର :

(୧) ସଂସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

(୨) ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କ'ଣ ?

(୩) ବାସ୍ତବ କାରଣ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

(୪) ନିୟମ ସଂକ୍ରାନ୍ତ ପ୍ରକଳ୍ପ କ'ଣ ?

(୫) କ ା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

(୬) ପ୍ରାତିନିଧିକ କଳ୍ପନା କାହାକୁ ବୁଝାଏ ?

(୭) ଆରୋହ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମନ୍ୱୟ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?

(ଗ) ଉଦାହରଣ ସହ ବର୍ଣ୍ଣନା କର :

(୧) ସ୍ୱବିରୋଧୀ ପ୍ରକଳ୍ପ

(୨) ଅସମର୍ଥିତ ପ୍ରକଳ୍ପ

(୩) ଅସଂଗତ ପ୍ରକଳ୍ପ

୩. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନମାନଙ୍କର ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କର :

(୧) ପ୍ରକଳ୍ପ କାହାକୁ ବୁଝାଏ ? ଆରୋହାନୁମାନରେ ପ୍ରକଳ୍ପର ଗୁରୁତ୍ୱ ବୁଝାଇ ଲେଖ ।

(୨) ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପର ସ ାବଳୀର ବିଶଦ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କର ।

(୩) ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଦାନ କର ।

(୪) ପ୍ରକଳ୍ପ, ଘଟଣା, ନିୟମ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ କ'ଣ ସବୁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୧୧

ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ

ଭାରତ ଭୂମିରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ପରମ୍ପରାକୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ବିଚାର କଲେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶ ଗୁଡ଼ିକରେ ଯଥା; ଗ୍ରୀସ, ଜର୍ମାନୀ, ଫ୍ରାନ୍‌ସ, ଇଂଲଣ୍ଡ, ଆମେରିକା ଆଦି ଦେଶରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ଦର୍ଶନକୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବୋଲି ଧରାଯାଇଥାଏ । ଇଂରାଜୀ ଫିଲୋସୋଫି **PHILOSOPHY** ଶବ୍ଦକୁ ଭାରତୀୟ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଦର୍ଶନ କୁହାଯାଏ । ଫିଲୋସଫି 'ଫିଲୋସ୍' ଏବଂ 'ସୋଫିଆ' ଶବ୍ଦକୁ ନେଇ ଗଠିତ ଯାହା 'ଜ୍ଞାନ' ଓ 'ଆଗ୍ରାହ' ଭାବରେ ଯଥାକ୍ରମେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ 'ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ବ୍ୟବହୃତ 'ଦର୍ଶନ' ଶବ୍ଦଟି 'ଦୃଶ' ଶବ୍ଦରୁ ସୃଷ୍ଟି । 'ଦୃଶ୍' ଶବ୍ଦଟି ସାଧାରଣ ଭାବରେ 'ଦେଖିବା'କୁ ବୁଝାଏ । କିନ୍ତୁ ଏହି 'ଦେଖିବା'ଟି ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିର ସୂଚକ ଅଟେ । ସେହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦୃଷ୍ଟି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଜନିତ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବର୍ହିଭୂତ ଉଭୟ ଜ୍ଞାନକୁ ନେଇ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦୃଷ୍ଟି ଦ୍ୱାରା ଯେକୌଣସି ବିଷୟ ଏକ ଜ୍ଞାନ ବାହାରୁ ଜଣାଯାଉଥିବା ଜ୍ଞାନରେ ସୀମିତ ନ ହୋଇ ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ ତ ୍ୱ ସମ୍ବଳିତ କରିବାକୁ ରଖିଥାଏ । ତେଣୁ କରି ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ଜ୍ଞାନକୁ ତ ୍ୱଜ୍ଞାନ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଦର୍ଶନକୁ ନ୍ୟାୟାୟିକ ମାନେ 'ଅନ୍ୱେକ୍ଷିକୀ' ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ତର୍କୀୟ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ ପୂର୍ବକ ସତ୍ୟରେ ଉପନୀତ ହେବା । ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଧାରା **SYSTEM** ରେ ତ ୍ୱଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତିର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ହୋଇଅଛି । ଏହି ତ ୍ୱଜ୍ଞାନର ପରମ୍ପରା ବେଦ ଓ ଉପନିଷଦରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ଫିଲୋସଫି ଯେପରି 'ଜ୍ଞାନ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ'ରୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଅଛି । କାରଣ ବେଦ ଶବ୍ଦଟି 'ବିଦ୍' ଶବ୍ଦରୁ ଆସିଅଛି ଯାହା ଜାଣିବାର ଇଚ୍ଛାକୁ ବୁଝାଉଛି । ଜାଣିବାର ଇଚ୍ଛାରୁ ଯାହାସବୁ ଜ୍ଞାନ ସଂଗ୍ରହ ହୋଇଥିଲା ତାହାକୁ ଏକତ୍ର କରିଦେଲେ ତାହା ବେଦର ଅଂଶ ବୋଲି ଧରାଯାଇଥାଏ । ବେଦର ସଂଖ୍ୟା ଚାରୋଟି । ବେଦଗୁଡ଼ିକ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ସଂହିତା, ଆରଣ୍ୟକ ଓ ଉପନିଷଦ ଭାବରେ ଚାରୋଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଦେଇ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ବେଦମାନଙ୍କର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟ (ଉପନିଷଦ)ଗୁଡ଼ିକୁ ବେଦର ଅନ୍ତ ବା ବେଦାନ୍ତ ଭାବରେ ନାମିତ କରାଯାଇଅଛି । ଏହି ଉପନିଷଦ ଗୁଡ଼ିକରେ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନା ବହୁମାତ୍ରାରେ ଅଛି । ବେଦ ଉପନିଷଦ ପରେ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ପରମ୍ପରାରେ ଚାର୍ବାକ୍ ଦର୍ଶନ, ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନ, ଜୈନ ଦର୍ଶନ ପରି ତନୋଟି ନାସ୍ତିକ (ବେଦରେ ବିଶ୍ୱାସ ନ ଥିବା) ଏବଂ ନ୍ୟାୟ ବୈଶେଷିକ, ସାଂଖ୍ୟ, ଯୋଗ, ମିମାଂସା ଓ ବେଦାନ୍ତ ଭାବରେ ଛଅଟି ଆସ୍ତିକ (ବେଦରେ ବିଶ୍ୱାସ ଥିବା) ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରର ଧାରା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି । ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ଧାରାକୁ ନେଇ ଗଠିତ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ସ୍ୱରୂପ ବା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗୁଣାବଳୀ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ସହଜ ନୁହେଁ । ତଥାପି ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଧାରାରେ ଦେଖାଯାଇଥିବା ସାମଞ୍ଜସ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ଶିକ୍ଷାବିତ୍‌ମାନେ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ସ୍ୱରୂପ ବା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ **SALIENT FEATURES** କିଛି ପରିମାଣରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି ।

୧୧.୧ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ

ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ଏକ ସଂଯୋଗିକ ବିଚାର ଧାରା । ଉପନିଷଦ ଦର୍ଶନ, ଚାର୍ବାକ୍ ଦର୍ଶନଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଦର୍ଶନ ସମ୍ବଳିତ ଧାରା ଭାରତ ଦେଶରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିବା ଦେଖା ଦେଇଛି ପ୍ରତ୍ୟେକର ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଓ ତ ୍ୱର ସ୍ୱରୂପ ଜାଣିବା ଓ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା । ଜ୍ଞାନ କ'ଣ, ଜ୍ଞାନ ପାଇବାର ଉପାୟ କ'ଣ ଆଦିକୁ ନେଇ ଜ୍ଞାନ ମୀମାଂସା **EPISTEMOLOGY** ଦର୍ଶନର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଅଂଶ ଅଟେ । ସେହିପରି ସ । ବା ତ ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ଅନ୍ୟ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଦିଗ । ଏହି ତ ୍ୱଜ୍ଞାନ **ONTOLOGY** ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନା ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଧିକ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଏହା ଛଡ଼ା ଅନେକ ସମୟରେ ନୀତି ବିଷୟକ ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ପରିସରକୁ ବଢ଼ାଇ ଅଛି ବୋଲି ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ତେବେ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ପରମ୍ପରାରେ ପ୍ରାଥମିକ ଅବସ୍ଥାରେ ଧର୍ମ, ଜ୍ଞାନ, ତ ୍ୱ, ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର, ଆଦିକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଆଲୋଚିତ ହେବା କ୍ୱଚିତ୍ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଜ୍ଞାନ **KNOWLEDGE** ଆଲୋଚନାର ପରିସର ଭିତରେ ଧର୍ମ, ଦର୍ଶନ, ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ଆଦି ଥିବାର ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏକ ସଂଯୋଗିକ **SYNTHETIC** ବିଚାର ଧାରା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

(୧) ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ : ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀରେ ଭରପୂର ବୋଲି ଅନେକ ଦାର୍ଶନିକ ମତ ପୋଷଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦର୍ଶନକୁ ଜଡ଼ବାଦୀ ଓ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନକୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମବାଦୀ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ଜଡ଼ବାଦୀ ଚିନ୍ତାଧାରା ଆଦୌ ନାହିଁ ଏବଂ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମବାଦୀ ଚିନ୍ତାଧାରା ଆଦୌ ନାହିଁ ଏକଥା କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଉଭୟ ଦର୍ଶନରେ ଉଭୟ ପ୍ରକାର ଚିନ୍ତାଧାରା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଦର୍ଶନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ତ ୍ୱଜ୍ଞାନ, ଜଡ଼ ବିଷୟକ ହେଉ ବା ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ବିଷୟକ ହେଉ; ଅବଶ୍ୟ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ଅଧିକାଂଶ ଧାରାରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମବାଦ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ ହୋଇଥିବା ଦେଖାଯାଇଅଛି ।

ଚାର୍ବାକ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନ ଧାରା ଦୁଇଟିକୁ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ ଆତ୍ମାର ସ୍ଥିତି, ସ୍ୱରୂପ, ଅବିନଶ୍ୱରତା ଉପରେ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଦର୍ଶନ ଧାରାରେ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଆଲୋଚନା ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନକୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମବାଦୀ ବୋଲି କେତେକ ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଯେହେତୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ଧାରାମାନଙ୍କରେ ବସ୍ତୁବାଦ, ଜଡ଼ବାଦ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଆଲୋଚନା ରହିଅଛି ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧ୍ୟାତ୍ମବାଦୀ ବୋଲି କହିବା ଠିକ୍ ହେବ ନାହିଁ । ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ମଣିଷର ମୌଳିକ ସମସ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ । ବାସ୍ତବ ଜୀବନରେ ବିଭିନ୍ନ ଦୁଃଖ ଯନ୍ତ୍ରଣାରୁ ମଣିଷ କିପରି ମୁକ୍ତ ହୋଇପାରିବ ଏହି ଦିଗରେ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଥିବାର ଦେଖା ଯାଇଅଛି ।

ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ଓ କର୍ମବାଦ

ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ଅଧିକାଂଶ ଧାରା ଏହି କର୍ମବାଦରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିଥିବା ଦେଖାଯାଇଅଛି । 'କର୍ମ ଅନୁସାରେ ଫଳ' କର୍ମବାଦର ମୂଳକଥା । 'ଯେଉଁ କର୍ମ ସେହିପରି ଫଳ' ଏହାକୁ ଏକ ନିୟମ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଅଛି ।

ଏହାକୁ କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣ ନିୟମ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମଫଳର କାରଣ ଅଛି ବୋଲି ଧରାଯାଇଅଛି । ମଣିଷ ତା'ର କର୍ମର ଫଳ ନିଶ୍ଚିତ ଭୋଗ କରିବ ବୋଲି ଧରାଯାଇଛି । ଭଲ କର୍ମ କଲେ ଭଲ ଫଳ ମିଳେ ଏବଂ ମନ୍ଦ କର୍ମ କଲେ ମନ୍ଦ ଫଳ ମିଳେ ଏହା କର୍ମବାଦୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନିଶ୍ଚିତ କଥା । ଏହି କର୍ମବାଦ ମାଧ୍ୟମରେ କର୍ମବାଦୀମାନେ ପୂର୍ବ ଜନ୍ମରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । କାରଣ ଜଣେ ଯଦି ତା କର୍ମଫଳ ଏହି ଜନ୍ମରେ ଭୋଗ କରିପାରି ନାହିଁ ତେବେ ପର ଜନ୍ମରେ ହିଁ ତାହାର ଫଳ ଭୋଗ କରିବ ବୋଲି ଧରାଯାଇଥାଏ । ଏପରି ଗୋଟିଏ ମତ ସପକ୍ଷରେ ଯୁକ୍ତି ହେଲା, ସମ ପରିବେଶରେ ବଢ଼ି ଗୋଟିଏ ପିତାମାତାଙ୍କ ଠାରୁ ଜନ୍ମ ହୋଇ ଦୁଇଟି ସନ୍ତାନ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଫଳ ଭୋଗ କରିଥାନ୍ତି ବା ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଚରିତ୍ରର ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏପରି ଘଟୁଥିବାର କାରଣ ପୂର୍ବ କର୍ମର ଫଳ ଅଟେ ବୋଲି କର୍ମବାଦୀମାନଙ୍କ ମତ । କର୍ମଗୁଡ଼ିକୁ ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ କରାଯାଇଥାଏ । କର୍ମଫଳ ଅନୁଯାୟୀ କର୍ମଗୁଡ଼ିକ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଅନାରବ୍ଧ କର୍ମ ଓ ପ୍ରାରବ୍ଧ କର୍ମ । ଯେଉଁ କର୍ମଗୁଡ଼ିକ ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇନାହିଁ ସେଗୁଡ଼ିକ ଅନାରବ୍ଧ କର୍ମ କୁହାଯାଏ । ଏହି କର୍ମଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର । ସେମାନେ ହେଲେ କ୍ରିୟମାଣ କର୍ମ ଏବଂ ସଂଚିତ କର୍ମ । ବ ର୍ମାନ ଜୀବନରେ କରିଥିବା କର୍ମଗୁଡ଼ିକ ଯାହାର ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇନାହିଁ ସେଗୁଡ଼ିକୁ କ୍ରିୟମାଣ କର୍ମ କୁହାଯାଏ । ପୂର୍ବ ଜନ୍ମରେ କରିଥିବା କର୍ମଗୁଡ଼ିକ ଯାହାର ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇନାହିଁ ସେଗୁଡ଼ିକ ସଂଚିତ କର୍ମ କୁହାଯାଏ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଯେଉଁ କର୍ମଗୁଡ଼ିକ ବ ର୍ମାନ ଜୀବନରେ ଫଳ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଆରମ୍ଭ କଲେଣି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରାରବ୍ଧ କର୍ମ କୁହାଯାଏ ।

କର୍ମବାଦ ବିପକ୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ଯୁକ୍ତି ଅଛି । ତେବେ କର୍ମବାଦ ଯେ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ପରମ୍ପରାରେ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଅଧିକାଂଶ ଦାର୍ଶନିକ କର୍ମବାଦରେ ବିଶ୍ୱାସ ଥିବା ମତକୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ସ୍ୱରୂପ ଅନ୍ତର୍ଗତ କରିଥାନ୍ତି ।

ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ମୋକ୍ଷ

କର୍ମବାଦ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ଅଧିକାଂଶ ଧାରାରେ ବିଷୟବସ୍ତୁ ହୋଇଥିଲା ପରି ଅଧିକାଂଶ ଧାରା ମୋକ୍ଷ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଥିବା ଦେଖାଯାଇଅଛି । ମଣିଷର ଜୀବନ ଓ ସମସ୍ୟା ସହିତ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ବହୁଭାବରେ ସମ୍ପର୍କିତ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ମଣିଷ ଜଣେ ବିଚାରବନ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ନିଜ ଜୀବନର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥିର କରିଥାଏ । ତିନୋଟି ଆଭିମୁଖ୍ୟକୁ ମଣିଷର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ତାହାକୁ ପୁରୁଷାର୍ଥ ଭାବରେ ମଣିଷ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ସେ ତିନୋଟି ହେଲା ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ ଓ କାମ । ଏହି ତିନୋଟି ମଣିଷର ମୌଳିକ ଆବଶ୍ୟକତା ଅଟେ । ମଣିଷ ବା ସମାଜ ଉଭୟ ପାଇଁ ଏହି ତିନୋଟିର ଆବଶ୍ୟକତା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହାକୁ ବାଦ ଦେଇ ହେବ ନାହିଁ । ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହି ତିନୋଟିକୁ ତିନୋଟି ପୁରୁଷାର୍ଥର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଅଛି । ତ୍ରିବର୍ଗ ପୁରୁଷାର୍ଥ ସହିତ ପରବ ର୍ୀ ସମୟରେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ମୂଲ୍ୟବୋଧକୁ ଯୋଗ କରାଯାଇଅଛି । ତାହା ହେଉଛି ମୋକ୍ଷ । ଏହି ମୋକ୍ଷକୁ ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଅଛି । ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଧାରା ଅଛି କେବଳ ଚାର୍ବାକକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଧାରାରେ ମୋକ୍ଷକୁ ମଣିଷର ପରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବରେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରାଯାଇଅଛି । ତେଣୁ ମୋକ୍ଷକୁ ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ଏବଂ ମୋକ୍ଷ ଉପରେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଧାରା ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଥିବାରୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନକୁ ମୋକ୍ଷ ଆଭିମୁଖୀ ବୋଲି ଅନେକ ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି ।

ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନରେ ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତିକୁ ନିର୍ବାଣ ପ୍ରାପ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ନ୍ୟାୟ ବୈଶେଷିକ ଦର୍ଶନରେ ମୁକ୍ତିକୁ 'ଅପବର୍ଗ' ବୋଲି କୁହାଯାଇଅଛି । ସାଂଖ୍ୟ ଓ ଯୋଗ ଦର୍ଶନରେ ମୋକ୍ଷକୁ 'କୈବଲ୍ୟ' ବୋଲି କୁହାଯାଇଅଛି । ଶଙ୍କରଙ୍କ ବେଦାନ୍ତରେ ଏହାକୁ ମୁକ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଇଥିବା ବେଳେ ରାମାନୁଜଙ୍କ ବେଦାନ୍ତରେ ଏହାକୁ ବୈକୁଣ୍ଠ ପ୍ରାପ୍ତି ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଜୈନ ଏବଂ ମିମାଂସା ଦର୍ଶନରେ ମୋକ୍ଷ ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଅଛି । ତେଣୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ସ୍ୱରୂପ ବିଚାର କଲାବେଳେ ଏହା ମୁକ୍ତିତ ୍ ଆଭିମୁଖୀ ବୋଲି ଧରାଯାଇଥାଏ ।

ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ନୈରାଶ୍ୟବାଦ

କେହି କେହି ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନକୁ ନୈରାଶ୍ୟବାଦୀ ବୋଲି ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି । କାରଣ ମଣିଷ ଜୀବନ ଦୁଃଖପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ସମସ୍ୟାବହୁଳ ବୋଲି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧାରା ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଦୁଃଖ ଓ ସମସ୍ୟା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଥିବାରୁ ଏହା ନୈରାଶ୍ୟବାଦର ସୂଚନା ଦେଉଅଛି । କିନ୍ତୁ ଯଥାର୍ଥ ଭାବରେ ବିଚାର କଲେ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ପ୍ରାଥମିକ ଅବସ୍ଥାରେ ନୈରାଶ୍ୟବାଦ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପରିଶେଷରେ ଦୁଃଖ ଓ ସମସ୍ୟାରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବାର ବାଟ ଉପରେ ସମସ୍ତ ଧାରା ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିବା ଦେଖାଯାଇଅଛି । ତେଣୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନକୁ ନୈରାଶ୍ୟବାଦୀ ବୋଲି ନ ଧରି ଏହା ଆଶାବାଦୀ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅଧିକ ସମୀଚିନ ।

ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ଋତ

ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ନୈରାଶ୍ୟବାଦ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଜଡ଼ିତ ନ ହେବାର କାରଣ ହେଉଛି ଏହା ଏକ ନୈତିକ ନିୟମ ଉପରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରିଅଛି । ଏହି ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱ ପରିଚାଳିତ ହେଉଅଛି । ଋତ ହେଉଛି ଏକ ଅଲଂଘନୀୟ, ଶାଶ୍ୱତ ନୈତିକ ନିୟମ । ଆର୍ଯ୍ୟ ଋଷିମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ବିଶ୍ୱର ସମସ୍ତ ଜିନିଷ ଏହି ନିୟମର ବଶବ ର୍ୀ । ଏହା ଏପରି ଏକ ନୈତିକ ନିୟମ ଯାହାକୁ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଲଂଘନ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଦୁଷ୍କର୍ମକାରୀ ଯେତେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହେଲେ ସତ୍ୟପଥକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଏହି ନୈତିକ ନିୟମ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ଏକ ଚରମ ଆଭିମୁଖ୍ୟ । ଋତ ହେତୁ ସୂର୍ଯ୍ୟର ତେଜ, ଜଳରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତାହାକୁ ଉପରକୁ ନେଇ ଆସିଥାଏ । ହତାଶରେ ଭିଜିଥିବା ମଣିଷକୁ ତାହାର ମାନସିକ ଅବସାଦରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥାଏ । ଋତରେ ବିଶ୍ୱାସ କର୍ମବାଦରେ ବିଶ୍ୱାସରେ ଏକ ନମୁନା । ଚାରବାକ୍ ଦର୍ଶନକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଭାରତୀୟ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଏହିଭଳି ଏକ ନୈତିକ ନିୟମରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିଛନ୍ତି । ଏହି 'ଋତ' ଶବ୍ଦ ବେଦରେ ଅନେକ ଯାଗାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ପରସ୍ପର ବିରୋଧି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାକୃତିକ ବିକାଶ ମଧ୍ୟରେ ଯାହାକିଛି ଗୋଟିଏ ନିୟମରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଧରି ରଖିଛି ତାହା ହିଁ ହେଉଛି ଋତ । ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ 'ଋତ'ରେ ବିଶ୍ୱାସ ପରମ୍ପରାକୁ ନୈରାଶ୍ୟବାଦରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ଦର୍ଶନକୁ ଆଶାବାଦ ଦର୍ଶନରେ ପରିଣତ କରିଦେଇଅଛି ।

ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ

ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନକୁ ବିଷଦ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ସାଧାରଣ ଭାବେ ଏହା ଏକ ଆଧାତ୍ମିବାଦୀ ଦର୍ଶନ ବୋଲି ଜଣା ପଡୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ବାସ୍ତବରେ ଏହା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଭାବ ଧାରାରେ ଅପୂର୍ବ ମିଳନ । ଏଠାରେ

ବସ୍ତୁବାଦଠାରୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମବାଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏବଂ ନାସ୍ତିକଠାରୁ ଆସ୍ତିକ ସମନ୍ୱୟ ଦେଖାଯାଇଅଛି । ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ କୌଣସି ଆସ୍ତିକ ବା ନାସ୍ତିକ ଦର୍ଶନ କହିବା ଏହା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱରେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ବା ନ କରିବାକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ । ଚାର୍ବାକ ତଥା ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ମୀମାଂସା ତଥା ସାଂଖ୍ୟ ଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସୀ ନୁହନ୍ତି । ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ଆସ୍ତିକ ତଥା ନାସ୍ତିକ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଅଛି । ଯେଉଁ ଦର୍ଶନ ବେଦକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ବା ବେଦର ପ୍ରମାଣକୁ ସ୍ୱୀକାର କରେ ତାହାକୁ ଆସ୍ତିକ ଦର୍ଶନ କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଯେଉଁ ଦର୍ଶନ ବେଦର ମତକୁ ଗ୍ରହଣ କରେ ନାହିଁ ଏବଂ ତାହାର ପ୍ରମାଣ ଉପରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରେ ନାହିଁ ତାହାକୁ ନାସ୍ତିକ ଦର୍ଶନ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଚାରବାକ୍, ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନ ବେଦ ଉପରେ ଆସ୍ଥା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ଏହି ଧାରାଗୁଡ଼ିକ ନାସ୍ତିକ ଦର୍ଶନ ଭାବରେ ନାମିତ । ନ୍ୟାୟ, ବୈଶେଷିକ, ସାଂଖ୍ୟ, ଯୋଗ, ମୀମାଂସା ଓ ବେଦାନ୍ତ ଆସ୍ତିକ ଦର୍ଶନ ଭାବରେ ଜଣାଶୁଣା କାରଣ ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ବେଦ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ଏହି ଛଅଟି ଦର୍ଶନକୁ ଷଡ଼ ଦର୍ଶନ କୁହାଯାଏ ।

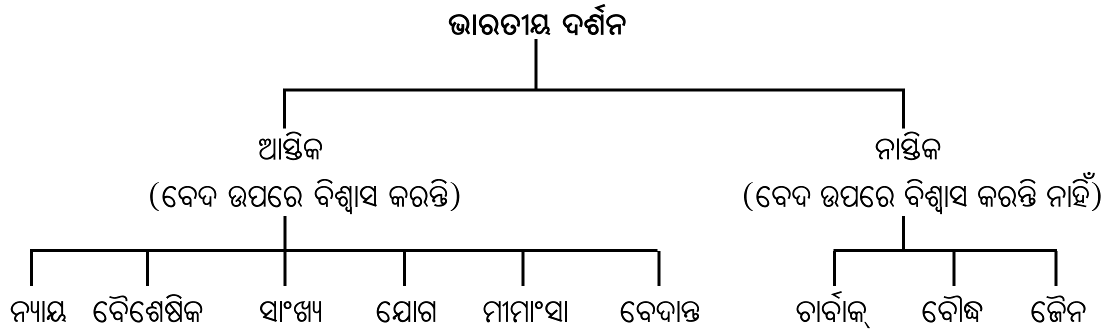

ସାରାଂଶ

ସମସ୍ତ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ମନନ ବା ଯୁକ୍ତିଗତ ବିଚାର ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ବେଦ ବିରୋଧି ଦର୍ଶନମାନଙ୍କରେ ଯୁକ୍ତିତର୍କ ଯେଉଁଭଳି ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଅଛି ବୈଦିକ ଦର୍ଶନମାନଙ୍କରେ ମନନ ବା ବିଚାର ବୁଦ୍ଧିର ଗୁରୁତ୍ୱକୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଅଛି । ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ହେଉଛି ଜୀବନ ଜୀଇବାର ଏକ ଶୈଳୀ । ଏହା ଗଭୀର ଭାବରେ ଆଧାତ୍ମିକ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଜଡ଼ବାଦ ବିହୀନ ନୁହେଁ । ଏହା ସତ୍ୟର ବ୍ୟାବହାରିକ ଉପଲବ୍ଧି ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଏ । ଦର୍ଶନର ଦୁଇଟି ଦିଗ ଅଛି– ସତ୍ୟର ଉପଲବ୍ଧି ଓ ସତ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧିର ଉପାୟ ଅନୁସନ୍ଧାନ । ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ଧର୍ମ ଉପାୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ଅର୍ଥ ଓ କାମ ହାସଲ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କଲେ ସେ 'ମୋକ୍ଷ' ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ସମସ୍ତ କର୍ମର ଲକ୍ଷ୍ୟ ମୋକ୍ଷ । ଏହା ବ୍ୟକ୍ତି ଜୀବନର ଅନ୍ତିମ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଚରମ ପ୍ରାପ୍ତି ଓ ପରମ କଲ୍ୟାଣ । ଏହା କେବଳ ଜାଗତିକ ଦୁଃଖ କଷ୍ଟ ଓ ନୂତନ କାମନାରୁ ମୁକ୍ତି । ମୋକ୍ଷ ଆତ୍ମାକୁ ମାୟାରୁ ରକ୍ଷାକରେ । ଆତ୍ମାକୁ ଜନ୍ମ ମରଣ ଚକ୍ରରୁ ରକ୍ଷା କରିଥାଏ । ମୋକ୍ଷ ପୂର୍ଣ୍ଣତାର ଓ ଆନନ୍ଦର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଅବସ୍ଥା । ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ପରମ ପ୍ରାପ୍ତି । ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତି ପରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଇଚ୍ଛା ରହେ ନାହିଁ । ବ୍ୟକ୍ତି ଏକ ଅନାହତ ଆନନ୍ଦମୟ ଜ୍ଞାନମୟ ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କରେ । ଚାର୍ବାକ୍ ଦର୍ଶନ ବ୍ୟତୀତ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ସମସ୍ତ ଧାରା ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ପରମ୍ପରା ଆଶାବାଦୀ ଏବଂ ବାସ୍ତବବାଦୀ ଅଟେ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦିଅ ।

କ) ଦର୍ଶନ ଶବ୍ଦଟି କେଉଁ ଶବ୍ଦରୁ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଅଛି ?

ଖ) ତ ୍ୱ ଜ୍ଞାନର ଅନ୍ୟ ନାମ କ'ଣ ?

ଗ) ଯେକୌଣସି ଏକ ନାସ୍ତିକ ଶ୍ରେଣୀ ଭି ିକ ଦର୍ଶନର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କର ?

ଘ) ବେଦରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁ ନ ଥିବା ମତବାଦୀମାନଙ୍କୁ କ'ଣ କୁହାଯାଏ ?

ଙ) ଯେକୌଣସି ଏକ ଅସ୍ତିକ ଶ୍ରେଣୀ ଭି ିକ ଦର୍ଶନର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କର ?

ଚ) ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ ହେଉଛି କ'ଣ ?

ଛ) ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ଅଲଂଘନୀୟ ଶାଶ୍ୱତ ଏବଂ ନୈତିକ ନିୟମଟିର ନାମ ଲେଖ ?

ଜ) ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନରେ ମୋକ୍ଷକୁ କ'ଣ କୁହାଯାଏ ?

ଝ) ବ ୍ଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ମୁକ୍ତି ପାଇବାକୁ କ'ଣ କୁହାଯାଏ ?

ଞ) ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନିଜ ନିଜର କର୍ମଫଳ ଭୋଗ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ କ'ଣ କୁହାଯାଏ ?

ଟ) ପ୍ରାରବ୍ଧ କର୍ମ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

ଠ) ଅନାରବ୍ଧ କର୍ମ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

୨ । ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର:

କ) ବେଦରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିବା ଦର୍ଶନକୁ ---- କୁହାଯାଏ ।

ଖ) ବେଦରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁ ନ ଥିବା ଦର୍ଶନକୁ ----- କୁହାଯାଏ ।

ଗ) ବେଦର ଅନ୍ତକୁ ----- କୁହାଯାଏ ।

ଘ) କର୍ମ ଅନୁଯାୟୀ ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତିକୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ----- କୁହାଯାଏ ।

ଙ) ଜୀବିତ ଅବସ୍ଥାରେ ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତିକୁ ----- କୁହାଯାଏ ।

ଚ) ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ମୁକ୍ତିକୁ ----- କୁହାଯାଏ ।

ଛ) ଜୀବନକୁ ଦୁଃଖପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ଦର୍ଶାଉଥିବା ଯୋଗୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନକୁ ----- କୁହାଯାଏ ।

୩ । ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ପ୍ରଦାନ କର: (ଦୁଇଟି କିମ୍ବା ତିନୋଟି ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ)

କ) ଷଡ଼ ଦର୍ଶନର ନାମ ଲେଖ ?

ଖ) କେଉଁ କେଉଁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନକୁ ଆସ୍ତିକ ଦର୍ଶନ କୁହାଯାଏ ?

ଗ) କେଉଁ କେଉଁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନକୁ ନାସ୍ତିକ ଦର୍ଶନ କୁହାଯାଏ ?

ଘ) କେଉଁ କେଉଁ ଦର୍ଶନ ବେଦର ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ?

ଙ) କେଉଁ କେଉଁ ଦର୍ଶନ ବେଦର ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ ?

ଚ) ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ପୁରୁଷାର୍ଥଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ ?

ଛ) କର୍ମବାଦ ପୁନର୍ଜନ୍ମର ଅବତାରଣା କାହିଁକି କରିଛି ?

୪ । ଦୀର୍ଘ ଉ ରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ ।

କ) ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ମୁଖ୍ୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚନା କର ?

ଖ) ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ କର୍ମବାଦ କ'ଣ ? ବୁଝାଇ ଲେଖ ।

ଗ) ଜୀବନ ପ୍ରତି ଭାରତୀୟ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀଟି ନୈରାଶ୍ୟଜନକ କି ? ବୁଝାଇ ଲେଖ ।

***

୧୧.୨ ଜୈନ ଦର୍ଶନ

ଜୈନ ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନ ଭାରତୀୟ ପରମ୍ପରାରେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ । 'ଜିନ' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ 'ବିଜେତା' । 'ଜିନ' ଶବ୍ଦରୁ ଆସିଥିବା ଜୈନ ଦର୍ଶନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସମସ୍ତ କାମନା ଓ ବାସନା ଉପରେ ବିଜୟ ଲାଭ କରିବା । ଜୈନ ଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବ ର୍କ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଋଷଭ ଦେବ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଋଷଭ ଦେବଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ୨୨ଜଣ ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ପରେ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଓ ମହାବୀର ଦୁଇ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଜୈନ ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଧାରା ଭାବରେ ଜଗତ ଆଗରେ ପରିଚିତ କରାଇଥିଲେ । ବିଶେଷକରି ବର୍ଦ୍ଧମାନ ମହାବୀରଙ୍କୁ ଜୈନ ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନର ଏକ ପ୍ରମୁଖ ପ୍ରବ ର୍କ ଓ ଶେଷ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଭାବରେ ଧରାଯାଏ । ମହାବୀର ଜୈନ ଧର୍ମରେ ସଂସ୍କାର ଆଣି ଏକ ନୂତନ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଦେଇଥିଲେ । ଜୈନ ଧର୍ମର ଏହି ୨୪ତମ ତୀର୍ଥଙ୍କର ମହାବୀର (ବର୍ଦ୍ଧମାନ) ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଥିଲେ ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପରି ଜୈନଧର୍ମ ବେଦରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖି ନ ଥାଏ । ଜୈନଧର୍ମୀମାନେ ସୃଷ୍ଟିକ ର୍ା, ପରମେଶ୍ୱର ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେବତାରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖି ନ ଥାନ୍ତି । ଆତ୍ମା ପୁଦଗଲ୍ (ଜଡ଼ବସ୍ତୁ), ଜ୍ଞାନର ସ୍ୱରୂପ, ତ ୍ୱଜ୍ଞାନ, ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର, ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତିର ମାର୍ଗ ଆଦି ବିଷୟରେ ଚର୍ଚ୍ଚା ଜୈନ ଦର୍ଶନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅଟେ । ଏହିଠାରେ ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ମୀମାଂସା ଓ ତ ୍ୱ ମୀମାଂସାକୁ ନେଇ ଦୁଇଟି ପରସ୍ପର ପରିପୂରକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ଓ ଅନେକାନ୍ତବାଦର ସ୍ୱଳ୍ପ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ ।

୧୧.୨.୧ ଅନେକାନ୍ତ ବାଦ

ଅନେକାନ୍ତ ବାଦ ଜୈନ ଦର୍ଶନର ତ ୍ୱମୀମାଂସା ଅଟେ । ଅନେକାନ୍ତବାଦ ହେଉଛି ଅନେକତ୍ୱବାଦୀ **PLURALISTIC** ବସ୍ତୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରବାଦ **REALISM** । ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ ସ । ଗୋଟିଏ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନାହିଁ । ଜୈନ ମତରେ ସ । ଅନେକ । ତେଣୁକରି ଅନେକାନ୍ତବାଦକୁ ଅନନ୍ତଧର୍ମକମ୍ ବସ୍ତୁ ଭାବରେ ବୁଝାଯାଇଥାଏ । ତାଙ୍କ ପାଇଁ 'ଆତ୍ମା' ଏବଂ 'ଜଡ଼ବସ୍ତୁ' (ପୁଦ୍‌ଗଲ) ସତ୍ **REAL** ଅଟେ । ଆତ୍ମାକୁ ସେମାନେ ଜୀବ ଓ ପ୍ରାଣୀ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କପାଇଁ ଆତ୍ମା ଅସଂଖ୍ୟ ଅଟେ । ସେହିପରି ଜୈନ ମତରେ ବସ୍ତୁ ଅସଂଖ୍ୟ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁର ମଧ୍ୟ ଅସଂଖ୍ୟ ଗୁଣ (ଧର୍ମ) ରହିଛି । ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ତା'ର ଅସଂଖ୍ୟ ଗୁଣକୁ ଜାଣିବାକୁ ହେବ । ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁକୁ ସାଧାରଣ ମଣିଷ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଜାଣିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ କୁହାଯାଇଛି 'ଅନନ୍ତଧର୍ମକମ୍ ବସ୍ତୁ' ଅର୍ଥାତ୍ ବସ୍ତୁର ଅସଂଖ୍ୟ ଗୁଣ (ଧର୍ମ) ଅଛି । ପୁନଶ୍ଚ ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ କୁହାଯାଇଛି 'ଅନନ୍ତ ଧର୍ମାତ୍ମକମେବ ତ ୍ୱମ୍', ଅର୍ଥାତ୍ ତ ୍ୱ ବା ସ ାକୁ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ବସ୍ତୁର ଅନନ୍ତ ଗୁଣକୁ ଜାଣିବାକୁ ହେବ । ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ତାହା କ'ଣ କ'ଣ ଅଟେ ଏବଂ କ'ଣ କ'ଣ ନୁହେଁ ଜାଣିବାକୁ ହେବ । ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁ ଯଦି ଟେବୁଲ ଅଟେ, କି ତାହା କଲମ ନୁହେଁ, ଚେୟାର ନୁହେଁ, ଗଛ ନୁହେଁ ଇତ୍ୟାଦି । ଏହିପରି ଏହା କ'ଣ କ'ଣ ନୁହେଁ ଏକ ଅଗଣିତ ସଂଖ୍ୟା ହେବ ଏବଂ ଟେବୁଲ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ବସ୍ତୁଟିର ଉଚ୍ଚତା, ଦୈର୍ଘ୍ୟ, ପ୍ରସ୍ଥ ତଥା ଏହାର କେତୋଟି ଗୋଡ଼ ଅଛି, କେଉଁଥିରେ ନିର୍ମିତ ଇତ୍ୟାଦି ଅସରନ୍ତି ଗୁଣର ସମାହାର ଅଟେ । ପୁନଶ୍ଚ ସମୟ ଓ ସ୍ଥାନକୁ ବିଚାରକୁ ନେଲେ ବସ୍ତୁଟି ଅନେକ ନୂତନ ଗୁଣାବଳୀର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ଟେବୁଲଟି

(ବସ୍ତୁଟି) ଅନନ୍ତ ଗୁଣର ଅଧିକାରୀ ଅଟେ । ତେଣୁ କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜାଣିବା ଯାହା ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜାଣିବା ମଧ୍ୟ ସେୟା । ତେଣୁ କୌଣସି ନୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରେ ନାହିଁ, ଯେହେତୁ କୌଣସି ନୟ **JUDGEMENT** ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଚରମ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ ସମସ୍ତ ବାଦ-ବିବାଦ ତଥା ମତ-ମତାନ୍ତର ନିରର୍ଥକ ଅଟେ ।

ଜଣେ ସର୍ବଜ୍ଞ ହିଁ ବସ୍ତୁଟିର ସମସ୍ତ ଗୁଣ ଜାଣିପାରେ; ତେଣୁ ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁର ସମସ୍ତ ଗୁଣକୁ ଜାଣିପାରେ । ଜୈନ ମତରେ ଏହି ସର୍ବଜ୍ଞଙ୍କୁ କେବଳ ଜ୍ଞାନୀ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁକୁ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଦିଗରୁ ଦେଖି ତାହାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାନ ବୋଲି ବିଚାର କରିବା ଦ୍ୱାରା 'ଏକାନ୍ତ' ତର୍କଦୋଷ ହୋଇଥାଏ । ଜଣେ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକ ସମୟରେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ହିଁ ବସ୍ତୁକୁ ଦେଖିଥାଏ । ତେଣୁ ବସ୍ତୁ ବିଷୟରେ ତା'ର ଜ୍ଞାନ ସର୍ବଦା ଆଂଶିକ, ସ ର୍କ ଏବଂ ସାପେକ୍ଷ । ତେଣୁ ଆମେ ଗୋଟିଏ ଦିଗରୁ ଦେଖିଥିବା ସତ୍ୟକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ଚରମ ସତ୍ୟ ବୋଲି ବିଚାର କରୁଥିବାରୁ ଏକାନ୍ତ ତର୍କଦୋଷ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଫଳରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତାନ୍ତର ଏବଂ ବାଦ-ବିବାଦ ଦେଖାଦିଏ ।

ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଜୈନ ଅନେକାନ୍ତବାଦ, ବେଦାନ୍ତର ବ୍ରହ୍ମବାଦ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନରେ ଥିବା ଭିନ୍ନ ମତଗୁଡ଼ିକୁ ଏକ ପାଖିଆ ବୋଲି ଦର୍ଶାଇଥାଏ । ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଏକ ବାସ୍ତବ, ଅଦ୍ୱୈତ ଓ ଅନନ୍ତ ସ ାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲା ବେଳେ ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନ ସ ାର ପରିବ ର୍ନଶୀଳତା, ଅନିତ୍ୟତା ଏବଂ ବିଭିନ୍ନତାକୁ ଦର୍ଶାଇଥାଏ । ଜୈନ ଦର୍ଶନ ଉଭୟ ଉକ୍ତିକୁ ପରସ୍ପର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀରୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି କହିଥାଏ । ତେଣୁ ଉଭୟ ମତ ଦୁଇଟି ନ୍ୟାୟ **JUDGEMENT** ଯାହାକି ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀରୁ ସତ୍ୟାରୋପ ଅଟେ ।

୧୧.୨.୨ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ

ସ୍ୟାଦବାଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଜୈନ ଦର୍ଶନର ଜ୍ଞାନ ମୀମାଂସାକୁ ସୂଚାଏ । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି 'ସ୍ୟାତ୍' ଶବ୍ଦର ଗୁରୁତ୍ୱ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । 'ସ୍ୟାତ୍' ଶବ୍ଦର ସାଧାରଣ ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'ସମ୍ଭବତଃ' ଅଥବା 'ବୋଧହୁଏ' । ତାଙ୍କର କହିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଲା ଯେ, ଯେହେତୁ କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ଆମେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଜାଣି ପାରିବା ନାହିଁ ସେହେତୁ ବସ୍ତୁ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ଉକ୍ତି **STATEMENT/JUDGEMENT** ଦେବା ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟକୁ ନ ବୁଝାଇ କେବଳ ଆଂଶିକ ସତ୍ୟକୁ ବୁଝାଇବ । ଏହି 'ସ୍ୟାତ୍' ଶବ୍ଦଟି ଆଂଶିକ ସତ୍ୟର ପରିଚାୟକ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ । ଯଥା:- ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁକୁ ଦେଖି ଆମେ ଯଦି କହିଲୁ ଯେ 'ଏହା ଗୋଟିଏ କଲମ ଅଟେ' । ଜୈନ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ଅନୁଯାୟୀ ଏହାକୁ ଏପରି ନ କହି "ସମ୍ଭବତଃ ଏହା ଏକ କଲମ ଅଟେ", କହିବା ଠିକ୍ ହେବ । କାରଣ ଆମେ ବସ୍ତୁର ସୀମିତ ଗୁଣକୁ ହିଁ ଗୋଟିଏ ଉକ୍ତିରେ ପ୍ରକାଶ କରିପାରିବା । ବସ୍ତୁଟିର ସେହି ଗୁଣକୁ ବାଦ ଦେଇ ଆହୁରି ଅନେକ ଗୁଣ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଯଥା- (୧) ବସ୍ତୁଟିରେ ଲେଖି ହେବ, (୨) ବସ୍ତୁଟି ଦାମିକା ଅଟେ, (୩) ବସ୍ତୁଟି କଳା ରଙ୍ଗର, (୪) ବସ୍ତୁଟିରେ ଲାଲ୍ ରଙ୍ଗର ସ୍ୟାହି ଭ ର୍ି ହୋଇଛି; ଇତ୍ୟାଦି ଆହୁରି ଅସଂଖ୍ୟ ଉକ୍ତି ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ । ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ଉକ୍ତି **STATEMENT/JUDGEMENT** ପ୍ରଦାନ କଲାବେଳେ ଏହାକୁ ସମ୍ଭବତଃ ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ସଂଯୋଜିତ କଲେ ଉପଯୁକ୍ତ ହେବ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜ୍ଞାନ ସାପେକ୍ଷ, ଆଂଶିକ ଓ ସ ର୍ମୂଳକ ଅଟେ । ଏହି ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ ଏକ ସୁନ୍ଦର ଉପାଖ୍ୟାନ ରହିଛି । ଛଅ ଜଣ ଦୃଷ୍ଟିହୀନ ଗୋଟିଏ ହାତୀକୁ କିପରି ଜାଣିବାକୁ

ଇଚ୍ଛା କଲେ ତାହା ହିଁ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଜଣେ ତା ଗୋଡ଼କୁ ଧରି କହିଲା ହାତୀଟି ଖମ୍ବପରି । ଆଉ ଜଣେ ତା ଲାଙ୍ଗୁଳକୁ ଧରି କହିଲା ହାତୀଟି ଦଉଡ଼ି ପରି । ଆଉ ଜଣେ ତା'ର କାନକୁ ଧରି କହିଲା ହାତୀଟି କୁଲାପରି ଅଟେ । ଆଉ ଜଣେ ତା'ର ଉଦରକୁ ଧରି କହିଲା ହାତୀଟି କାନ୍ଥ ପରି । ଏହି ଛଅଜଣ ଯାକ ଅନ୍ଧ ଛଅଟି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉକ୍ତିରେ ହାତୀକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ । ସେମାନେ କେହି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଠିକ୍ ନୁହଁନ୍ତି କି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୁଲ ନୁହନ୍ତି । ସମସ୍ତ ହାତୀ ବିଷୟରେ ଆଂଶିକ ସତ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ସେହିପରି ଆମେ ବସ୍ତୁ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ସ୍ୱଳ୍ପ ଗୁଣ ଜାଣିଥାଉ ତାହା ବସ୍ତୁ ବିଷୟରେ ଆଂଶିକ ସତ୍ୟ ଅଟେ 'ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ' । ସେମାନେ ଆଂଶିକ ସତ୍ୟକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ ଜ୍ଞାନ କରି ଭୁଲ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ 'ସମ୍ଭବତଃ' ଶବ୍ଦଟି ଆଂଶିକ, ସାପେକ୍ଷ ତଥା ସ ର୍କ ସତ୍ୟ ବା ଜ୍ଞାନର ସୂଚକ ଅଟେ । ଏହା କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନର ଅନୁପସ୍ଥିତିର ସୂଚକ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ସଂଶୟ ସୂଚକ ନୁହେଁ ।

ସପ୍ତଭଙ୍ଗୀ ନୟ

ଗୋଟିଏ ଉକ୍ତିକୁ 'ନୟ' ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ଏକ ବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନକୁ ନେଇ ନୟ **JUDGEMENT** ପ୍ରକାଶ କଲାବେଳେ ଏହା ସାତଟି ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇପାରିବ । ଏହି ସାତଟି ପ୍ରକାର ନୟର ସମ୍ଭାବନାକୁ ନେଇ ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ ସପ୍ତଭଙ୍ଗୀ ନୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି । ଏହା ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁକୁ ନେଇ ସାତ ପ୍ରକାରର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଅଟେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ନୟ ଏକ ସ ର୍ମୂଳକ ସାପେକ୍ଷ ଉକ୍ତି **JUDGEMENT** । ସାତ ପ୍ରକାରର ନୟ ହେଲା (୧) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି (୨) ସ୍ୟାତ୍ ନାସ୍ତି (୩) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ନାସ୍ତି ଚ (୪) ସ୍ୟାତ୍ ଅବକ୍ତବ୍ୟମ୍ (୫) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ଅବ୍ୟକ୍ତବ୍ୟମ୍ ଚ (୬) ସ୍ୟାତ୍ ନାସ୍ତି ଚ ଅବକ୍ତବ୍ୟମ୍ ଚ (୭) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ନାସ୍ତି ଚ ଅବକ୍ତବ୍ୟମ୍ ଚ ।

(୧) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି: ବସ୍ତୁଟିର ସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ ଏକ ଭାବାତ୍ମକ ନୟ ପ୍ରକାଶ କରିହେବ । ଏହି ବସ୍ତୁଟିର ସ୍ଥିତି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ତଥା ସାପେକ୍ଷିକ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରେ । ଯଥା- 'ସ୍ୟାତ୍ ଏହା ଏକ ବହି ଅଟେ: ନୟଟି ସାପେକ୍ଷିକ ଭାବରେ ସତ୍ୟ ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ସ୍ଥାନ, କାଳ ଏବଂ କୌଣସି ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସତ୍ୟ ଅଟେ ।

(୨) ସ୍ୟାତ୍ ନାସ୍ତି- ଏହି ନାସ୍ତି ସୂଚକ ଉକ୍ତିଟି ବସ୍ତୁଟି ବହି ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି ।ଯଥା: ସ୍ୟାତ୍ (ସମ୍ଭବତଃ) ଏହା ବହି ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ବସ୍ତୁ (କଲମ ବା ଟେବୁଲ ଆଦି) ଭାବରେ ନାହିଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ୟ ସମୟ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ବା ଅବସ୍ଥା ବିଚାରରେ ତଥା ଅନ୍ୟ ଭାବରେ ନାହିଁ ।

(୩) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ନାସ୍ତି ଚ: ଏଥିରେ ବସ୍ତୁଟି ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବସ୍ତୁ ଭାବରେ ଥିବା ଏବଂ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଭାବରେ ନ ଥିବାକୁ ବୁଝାଉଛି । ଏହା ଏକ ସ୍ୱ ବିରୋଧୋକ୍ତି ଭଳି ଜଣା ପଡୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ କୌଣସି ବିରୋଧାଭାସ ନାହିଁ, ଯଥା- ସ୍ୟାତ୍ (ସମ୍ଭବତଃ) ଏହା ବହି ଏବଂ ବହି ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ ବୋଲି ବୁଝାଉଛି ।

(୪) ସ୍ୟାତ୍ ଅବକ୍ତବ୍ୟମ୍: ବସ୍ତୁଟି ବିଷୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା କହିହେବ ନାହିଁ । ବସ୍ତୁଟି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେହେତୁ ଅସଂଖ୍ୟ ଉକ୍ତି ସମ୍ଭବ ଏବଂ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ତେଣୁ ଏହା ଅବ୍ୟକ୍ତ ବା ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ଅଟେ । ଯଥା; ସ୍ୟାତ୍

(ସମ୍ଭବତଃ) ଏହା କ'ଣ କହିହେବ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ସବୁଜ ପତ୍ର କିଛି ସମୟ (ଦିନ) ପରେ ହଳଦିଆ ଏବଂ ଶୁଖିଗଲେ ଧୂସର ଦେଖାଯାଏ, ପୁନଶ୍ଚ ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥାରେ ଏହା ଆକାର ବିଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ବିନା ଏହା କ'ଣ କହିହେବ ନାହିଁ ।

(୫) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ଅବକ୍ତବ୍ୟମ୍ ଚ : ବସ୍ତୁଟି ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବସ୍ତୁ ଭାବରେ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଏହା କ'ଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ କହିହେବ ନାହିଁ । ଯଥା– ସ୍ୟାତ୍ (ସମ୍ଭବତଃ) ଏହା ବହିଟିଏ ଅଥଚ ଏହା ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅଟେ ।

(୬) ସ୍ୟାତ୍ ନାସ୍ତି ଚ ଅବକ୍ତବ୍ୟମ୍ ଚ : ବସ୍ତୁଟି ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବସ୍ତୁବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଭାବରେ ନାହିଁ ଅଥଚ ଏହା ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅଟେ । ଯଥା– ସମ୍ଭବତଃ ଏହା ବହି ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଭାବରେ ନାହିଁ, ଅଥଚ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅଟେ ।

(୭) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ନାସ୍ତି ଚ ଅବକ୍ତବ୍ୟମ୍ ଚ : ବସ୍ତୁଟି ଗୋଟିଏ ଭାବରେ ଅଛି, ଅନ୍ୟ ଭାବରେ ନାହିଁ ଅଥଚ ଏହା ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅଟେ । ବହିଟି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ, କାଳ ଓ ଅବସ୍ଥାରେ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହା ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ଥାନ, କାଳ ଓ ଅବସ୍ଥାରେ ଅବିଦ୍ୟମାନ ଏବଂ ଦେଶ, କାଳ ଓ ଅବସ୍ଥା ବିନା ଏହା ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ଅଟେ । ସ୍ୟାତ୍ (ସମ୍ଭବତଃ) ଏହା ବହି ଓ ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ ଅଥଚ ଏହା ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅଟେ ।

ଏହିପରି ଭାବରେ ସାତଗୋଟି ନୟର ଅବତାରଣା କରି ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ଏଠାରେ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, 'ସମ୍ଭବତଃ' ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଜୈନ ମତବାଦଟି ସଂଶୟବାଦୀ ନୁହେଁ । ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତିରେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ।

ସାରାଂଶ

ଜୈନ ଦର୍ଶନ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ନାସ୍ତିକ ଶ୍ରେଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ । 'ଜୈନ' ଶବ୍ଦଟି 'ଜିନ' ଶବ୍ଦରୁ ଉଦ୍ଧୃତ । 'ଜୀନ' ଅର୍ଥ ହେଉଛି ବିଜେତା । ଅର୍ଥାତ୍ ଯେ ରାଗ, ଦ୍ୱେଷ, କାମନା ବାସନା ଆଦି ପ୍ରବୃ ି ଉପରେ ବିଜୟ ହାସଲ ପୂର୍ବକ ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ବର୍ଦ୍ଧମାନ ମହାବୀର ହେଉଛନ୍ତି ଜୈନ ଧର୍ମର ସର୍ବାଧିକ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ତଥା ଅନ୍ତିମ ତୀର୍ଥଙ୍କର ।

ଜୈନ ଦର୍ଶନ କୌଣସି ସୃଷ୍ଟିକର୍ ା ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଏହା ଆତ୍ମା ଏବଂ ବସ୍ତୁରେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ । ଜୈନ ଦର୍ଶନ ମୁଖ୍ୟତଃ ଜ୍ଞାନ ମୀମାଂସା, ତ ୍ ମୀମାଂସା ଏବଂ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ରକୁ ନେଇ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ।

ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ଏବଂ ଅନେକାନ୍ତବାଦ ହେଉଛି ଜୈନ ଦର୍ଶନର ଦୁଇଟି ମହ ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ ଜ୍ଞାନ ମୀମାଂସାକୁ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ଏବଂ ତ ୍ ମୀମାଂସାକୁ ଅନେକାନ୍ତବାଦ କୁହାଯାଏ । ଜୈନ ମତରେ ସମସ୍ତ ଜ୍ଞାନ (ଯାହାକି ନୟରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ) ସାପେକ୍ଷ ଅଟେ । 'ସ୍ୟାତ୍' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ସ ର୍କ ବା ଆପେକ୍ଷିକ (କୌଣସି ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ) ସ୍ୟାତ୍‌ବାଦକୁ ସପ୍ତଭଙ୍ଗୀ ନୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ସପ୍ତଭଙ୍ଗୀ ନୟ ସାତ ପ୍ରକାରର । (୧) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି (୨) ସ୍ୟାତ୍ ନାସ୍ତି (୩) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ନାସ୍ତି ଚ (୪) ସ୍ୟାତ୍ ଅବକ୍ତବ୍ୟମ୍ (୫) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ଅବକ୍ତବ୍ୟମ୍ ଚ (୬) ସ୍ୟାତ୍ ନାସ୍ତି ଚ ଅବକ୍ତବ୍ୟମ୍ (୭) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ନାସ୍ତି ଚ ଅବ୍ୟକ୍ତବ୍ୟମ୍ ଚ ।

'ସ୍ୟାଦ୍' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସମ୍ଭବତଃ ବା ବୋଧହୁଏ । ସେହି ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ସ୍ୟାତ୍‌ବାଦ ଏକ ସଂଶୟାତ୍ମକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଜୈନମାନେ ସ୍ୟାତ୍‌ର ଅର୍ଥ ଆପେକ୍ଷିକ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ସମ୍ଭବତଃ ଶବ୍ଦଟି ଆଂଶିକ, ସାପେକ୍ଷ ତଥା ସ ର୍କ ସତ୍ୟର ସୂଚକ ଅଟେ । ଏହା ଜ୍ଞାନର ଅନୁପସ୍ଥିତିର ସୂଚକ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ସଂଶୟ ସୂଚକ ନୁହେଁ । ଏଠାରେ ସ୍ୟାତ୍‌ର ଅର୍ଥ ହେଉଛି କୌଣସି ଏକ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ଏହା ସତ୍ୟ ଅଟେ କିନ୍ତୁ ଏହା ସଂଶୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ ।

ଅନେକାନ୍ତବାଦ ହେଉଛି ଜୈନ ଦର୍ଶନର ତ ୍ ମୀମାଂସା । ବସ୍ତୁଟି ଅନେକ ବା ଅନନ୍ତ ଧର୍ମ ବା ଗୁଣର ଅଧିକାରୀ (ଅନନ୍ତ ଧର୍ମକମ୍ ବସ୍ତୁ) । ଏହି ତ ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ଜ୍ଞାନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଆନୀତ । ଯେହେତୁ ବସ୍ତୁର ଅନନ୍ତ ଧର୍ମ ରହିଛି କେହି ଏହାର ସମସ୍ତ ଧର୍ମକୁ ବା ଗୁଣକୁ ଜାଣି ପାରିବେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଆମର ଜ୍ଞାନ ସର୍ବଦା ସସୀମ, ସାପେକ୍ଷ ଏବଂ କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁର ସମସ୍ତ ଗୁଣକୁ ଜଣେ ସର୍ବଜ୍ଞ ବା କେବଳ ଜ୍ଞାନୀ ହିଁ ଜାଣିପାରନ୍ତି ।

ଜୈନ ସ୍ୟାତ୍‌ବାଦ ଏବଂ ଅନେକାନ୍ତବାଦ ପରସ୍ପର ପରିପୂରକ ଅଟନ୍ତି । ସମସ୍ତ ଜ୍ଞାନ ସାପେକ୍ଷ ତଥା ଆଂଶିକ ହୋଇଥିବାରୁ କୌଣସି ବାଦ ବିବାଦ ନିରର୍ଥକ । ବିବାଦ ବା କନ୍ଦଳର କାରଣ ହେଉଛି ଆଂଶିକ ସତ୍ୟକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ ବୋଲି ବିଚାର କରିବା । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ ସମସ୍ତ ବିରୋଧୀ ମ ର ସମନ୍ୱୟ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଜୈନଧର୍ମକୁ

ଯଥାର୍ଥରେ ଉଦାରବାଦୀ କୁହାଯାଇଥାଏ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧। ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ତଥ୍ୟଭି ିକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ଦିଅ ।

କ) ଜୈନ ଦର୍ଶନ ବେଦରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରିଥାଏ କି ?

ଖ) ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ 'ସ୍ୟାତ୍'ର ଅର୍ଥ କ'ଣ ?

ଗ) ସ୍ୟାତ୍ ଅବ୍ୟକ୍ତମ୍‌ର ଅର୍ଥ କ'ଣ ?

ଘ) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ନାସ୍ତି ଚ କହିଲେ ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?

ଙ) ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ ତ ୍ୱ ମୀମାଂସା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?

ଚ) ଅନେକାନ୍ତବାଦର ଅର୍ଥ କ'ଣ ବୁଝାଅ ?

ଛ) ଜୈନ ଜ୍ଞାନ ମୀମାଂସାରେ ସଂଶୟବାଦକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଛି କି ?

ଜ) 'ଅନନ୍ତ ଧର୍ମକମ୍ ବସ୍ତୁ'ର ଅର୍ଥ କ'ଣ ବୁଝାଅ ?

ଝ) ଆତ୍ମାରେ ଜୈନ ଦର୍ଶନ ବିଶ୍ୱାସ କରେ କି ?

ଞ) ଜୈନ ଦର୍ଶନ ସୃଷ୍ଟିକ ର୍ା ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରେ କି ?

୨। ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର:

କ) ଜୈନ ଦର୍ଶନ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ---- ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ।

ଖ) ଜିନ୍ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ---- ।

ଗ) ଜୈନ ଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତାଙ୍କ ନାମ ---- ।

ଘ) ----- ହେଉଛନ୍ତି ଜୈନ ଧର୍ମର ଅନ୍ତିମ ତୀର୍ଥଙ୍କର ।

ଙ) ମହାବୀର ----- ଙ୍କର ସମସାମୟିକ ।

ଚ) ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ ଜ୍ଞାନ ମୀମାଂସାକୁ ---- କୁହାଯାଏ ।

ଛ) ଅନେକାନ୍ତବାଦ ହେଉଛି ଜୈନଦର୍ଶନର ----- ।

ଜ) ଜୈନ ତ ୍ୱ ମୀମାଂସା ହେଉଛି ---- ବସ୍ତୁ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟବାଦ ।

ଝ) ଜୈନ ଦର୍ଶନର ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ହେଉଛି ---- ।

ଞ) ଜୈନ ଅନେକାନ୍ତବାଦ ଦର୍ଶନ ହେଉଛି ---- ।

ଟ) ଜୈନ ଦର୍ଶନ ମତରେ ବସ୍ତୁର ଉଭୟ ସକାରାତ୍ମକ ଏବଂ ----- ଗୁଣ ରହିଛି ।

୩। ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ପ୍ରଦାନ କର (ଉ ର ଗୁଡ଼ିକ ଯଥାସମ୍ଭବ ୩ଟିରୁ ୫ଟି ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ହେବା ଉଚିତ)

କ) ଜୈନ ଜ୍ଞାନ ମୀମାଂସାକୁ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ବୋଲି କାହିଁକି କୁହାଯାଏ ?

ଖ) ଅନେକାନ୍ତ ବାଦର ଅର୍ଥ ବିଶ୍ଳେଷଣ କର ।

ଗ) ଜୈନ ତ୍ୱ ମୀମାଂସାକୁ କାହିଁକି ଅନେକତ୍ୱବାଦୀ କୁହାଯାଏ ?

ଘ) ଜୈନ ତ୍ୱ ମୀମାଂସାକୁ କାହିଁକି ବସ୍ତୁ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟବାଦୀ କୁହାଯାଏ ?

ଙ) ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ କେବଳ-ଜ୍ଞାନୀ କାହାକୁ କୁହାଯାଇଥାଏ ?

ଚ) ବସ୍ତୁର ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ କିପରି ସକାରାତ୍ମକ ଏବଂ ନକାରାତ୍ମକ ବୁଝାଅ ।

୪। ଦୀର୍ଘ ଉ ରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ :

କ) ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ କ'ଣ ବୁଝାଇ ଲେଖ ।

ଖ) ଜୈନ ଅନେକାନ୍ତବାଦ କ'ଣ ଆଲୋଚନା କର ।

***

୧୧.୩ ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୬୦୦ ବର୍ଷ ସମୟରେ ଏହି ଭାରତ ବର୍ଷରେ ଗୌତମ ନାମକ ଜଣେ ରାଜକୁମାର ରାଜ ପରିବାରର ସମସ୍ତ ସୁଖ ଓ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ, ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପୁତ୍ର ତ୍ୟାଗକରି ଜ୍ଞାନ ଅନୁସନ୍ଧାନର କଠୋର ସାଧନାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲେ । ଦୀର୍ଘଦିନ ସାଧନାର ଫଳ ରୂପେ ସେ ବୁଦ୍ଧତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତି ତାଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧ ନାମରେ ବିଶ୍ୱରେ ପରିଚିତ କରାଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ । ମଣିଷ ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ଦୁଃଖକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି କିପରି ମୁକ୍ତି ବା ନିର୍ବାଣ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇପାରିବ ତାହାର ଉପାୟ ବତାଇଲେ । ତାଙ୍କର ଉପଦେଶ ଓ ପନ୍ଥାକୁ ପାଥେୟକରି ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନର ଚିନ୍ତାଧାରା । ବୁଦ୍ଧ କଥୋପକଥନ ମାଧ୍ୟମରେ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟମାନେ ଉକ୍ତ ଉପଦେଶଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ନାମ ତ୍ରିପିଟକ । ତ୍ରିପିଟକର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ତିନୋଟି ପେଡ଼ି ବା ପେଟିକା । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ବିନୟ ପିଟକ, ସୂ   ପିଟକ ଓ ଅଭିଧମ୍ମ ପିଟକ । ବିନୟ ପିଟକରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ନିୟମାବଳୀ ତଥା ସଂଘର ନିୟମାବଳୀ ଥିଲାବେଳେ ସୂ   ପିଟକରେ ଉପଦେଶ ମୂଳକ କାହାଣୀ ଓ ଅଭିଧମ୍ମ ପିଟକରେ ଦାର୍ଶନିକ ତ୍ ମାନ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଅଛି ।

୧୧.୩.୧ ଆର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟ

ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନର ପ୍ରାରମ୍ଭର ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଲା ଚାରୋଟି ଆର୍ଯ୍ୟସତ୍ୟ, ଯାହା ତାଙ୍କର କଠୋର ତପସ୍ୟାଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ଅଟେ । ସାଧାରଣ ମଣିଷର ସମସ୍ୟା ଓ ତାହାର ସମାଧାନ ଏହି ଆର୍ଯ୍ୟାସତ୍ୟ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- (୧) ଜୀବନ ଦୁଃଖପୂର୍ଣ୍ଣ (ସର୍ବଂ ଦୁଃଖଂ) (୨) ଦୁଃଖର କାରଣ ଅଛି (ଦୁଃଖ ସମୁଦୟ) (୩) ଦୁଃଖର ନିରୋଧ ସମ୍ଭବ (ଦୁଃଖ ନିରୋଧ) (୪) ଦୁଃଖର ନିରୋଧ ପାଇଁ ଉପାୟ ବିଦ୍ୟମାନ (ଦୁଃଖ ନିରୋଧ ଗାମିନୀ ଗତିପତ୍)

(୧) ଜୀବନ ଦୁଃଖମୟ: ମଣିଷ ଜୀବନ ଦୁଃଖର ଗନ୍ତାଘର । ଦୁଃଖକୁ ଛାଡ଼ି ମଣିଷର ସ୍ଥିତି ନାହିଁ । କ୍ଷୁଧାରୁ ଦୁଃଖ, କାମନାରୁ ଦୁଃଖ, ପାଇବାର ଆଶାରୁ ଦୁଃଖ, ବିଚ୍ଛେଦର ଦୁଃଖ, ରୋଗରୁ ଦୁଃଖ, ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟରୁ ଦୁଃଖ, ବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧବଙ୍କଠାରୁ ଦୁଃଖ, ସାଙ୍ଗସାଥୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଦୁଃଖ । କେଉଁଠାରୁ ଦୁଃଖର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ନ ପାରେ ଏକଥା ଯେପରି ଭାବି ହୁଏନାହିଁ । ସନ୍ତାନ ସନ୍ତତି ନ ହେଲେ ଦୁଃଖ । ସନ୍ତାନ ସନ୍ତତି ହେବା ପରେ ତାଙ୍କୁ ନେଇ ଦୁଃଖ । ଜୀବନର ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଦୁଃଖ ମଣିଷକୁ ଗ୍ରାସ କରି ରଖିଥିଲା ପରି ଲାଗେ । ସତେ ଯେପରି ଦୁଃଖରୁ ତ୍ରାହି ନାହିଁ । ଦୁଃଖରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ଦୁଃଖରେ ବଢ଼ି ଦୁଃଖରେ ହିଁ ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କରିବାକୁ ହେବ । କବିର ଭାଷାରେ "ସୁଖ ପାଇଁ ଯାହା ଜନ ନେତ୍ରେ ଦିଶେ, ହାତେ ଆସେ ହାତୁ ପଡ଼ିବା ପାଇଁ ସେ ।" ଅଳ୍ପ ସମୟ ପାଇଁ କିଛି ଗୋଟିଏ ସୁଖରେ ବିଭୋର ହେଲାବେଳକୁ ସେ କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ ସୁଖ କିପରି ଚାଲିଯାଏ ତାହା ଭାବି ହୁଏ ନାହିଁ । ଦୁଃଖରୁ ନିବୃ   ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରଥମ ସତ୍ୟରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥିଲେ ବୁଦ୍ଧ ।

(୨) ଦୁଃଖର କାରଣ ଅଛି : ଦୁଃଖ ଆପେ ଆପେ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ସଂସାରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଥାଏ, ଦୁଃଖ ଯାହା କାର୍ଯ୍ୟ ଭାବରେ ବିଦ୍ୟମାନ ତାହାର ମଧ୍ୟ କାରଣ ଅଛି । ଏହି ସତ୍ୟଟି କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସାର୍ବିକ ସମ୍ପଦକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରୁଅଛି । ବିନା କାରଣରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ଦୁଃଖ ଅଛି । ଏହା ଏକ କାର୍ଯ୍ୟ । ତେଣୁ

ଏହାର କାରଣ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ବିନା କାରଣରେ ଦୁଃଖର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୁଃଖ ପଛରେ ତା'ର କାରଣ ରହିଅଛି । ଦୁଃଖର ସ୍ଥିତି ଯେପରି ସତ୍ୟ, ତା'ର କାରଣ ମଧ୍ୟ ସେପରି ସତ୍ୟ । କାରଣର ଆଧାର ଉପରେ ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

(୩) ଦୁଃଖ ନିରୋଧ ସମ୍ଭବ : ତୃତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟରେ କୁହାଗଲା ଯେ ଦୁଃଖ ସ୍ଥିତି ସତ୍ୟ ବୋଲି ଜୀବନ ପ୍ରତି ଉଦାସୀନତା ଆଣିବା ଅନୁଚିତ । କାରଣ-କାର୍ଯ୍ୟର ସମ୍ପର୍କ ଏପରି ଯେ କାରଣର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ କାର୍ଯ୍ୟର ଉପସ୍ଥିତି ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେଣୁ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଚିନ୍ତନ ନ ହୋଇ କାରଣକୁ ବିନାଶ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଦୁଃଖର ନିରାକରଣ ସମ୍ଭବ । ଦୁଃଖ ଯେହେତୁ ଦୂର କରାଯାଇ ପାରିବ କେଉଁ ଉପାୟରେ ଦୁଃଖକୁ ଦୂରକରି ହେବ ତାହା ଜାଣିବା ଦରକାର । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ବିଚାର କଲେ ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନ ନୈରାଶ୍ୟବାଦୀ ନୁହେଁ । ଦୁଃଖ ହିଁ ସବୁ କିଛି ଭାବି ଚୁପ୍ ରହିଯିବା ନୈରାଶ୍ୟ ଜନକ ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନରେ ଦୁଃଖର ନିରୋଧ ସମ୍ଭବ କହି ଆଶାବାଦର ସ ାର ହୋଇଅଛି । ତୃତୀୟ ସତ୍ୟରେ ଆଶାବାଦର ଅବତାରଣା ହୋଇଅଛି ଯେ ମଣିଷ ଦୁଃଖକୁ ଦୂର କରିପାରିବ ।

(୪) ଦୁଃଖର ନିରୋଧ ପାଇଁ ଉପାୟ ବିଦ୍ୟମାନ: ଦୁଃଖର କାରଣକୁ ବିନାଶ କରିଦେଲେ ଦୁଃଖ ନିଶ୍ଚୟ ଦୂର ହୋଇଯିବ । ମଣିଷ ଜାଣିବା ଦରକାର ଯେ କାମନା ହିଁ ଦୁଃଖର କାରଣ । ତେଣୁ କାମନାର ବିନାଶ ହିଁ ଦୁଃଖର ବିନାଶ । ମଣିଷ କାମନାକୁ ଛାଡ଼ି ରହିପାରେ ନାହିଁ । କାମନା ଅପୂରଣ ରହିଲେ ଦୁଃଖ ଜାତ ହୋଇଥାଏ । କାମନାକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି କାମନା ହିଁ ଦଃଖର କାରଣ ବୋଲି ଜାଣି ଯଦି କାମନାକୁ ତ୍ୟାଗ କରାଯାଏ ତେବେ ଦୁଃଖ ନିଶ୍ଚୟ ଦୂର ହୋଇଯିବ । ଏହାଛଡ଼ା ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନରେ ଦୁଃଖରୁ ନିବୃ ି ପାଇବା ପାଇଁ ଆର୍ଯ୍ୟ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ମାର୍ଗ ଏବଂ ପ୍ରତୀତ୍ୱ ସୁମୁତ୍ପାଦ୍ ଆଦି ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ଦର୍ଶାଯାଇଅଛି ।

ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନରେ ସଂସାର ଓ ସମାଜକୁ ଛାଡ଼ି କଠୋର ସାଧନା କରିବା ବା ଅତିମାତ୍ରାରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଲାଳସାକୁ ପୂରଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଭୟ କ୍ଷତି କାରକ ଅଟେ । ମଣିଷ ଏହି ଦୁଇ ମାର୍ଗକୁ ତ୍ୟାଗକରି ମଧ୍ୟମ ପନ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ । ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନରେ ଯେଉଁ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ମାର୍ଗ କଥା କୁହାଯାଇଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- (୧) ସମ୍ୟକ ଦୃଷ୍ଟି, (୨) ସମ୍ୟକ୍ ସଙ୍କଳ୍ପ (୩) ସମ୍ୟକ୍ ବାକ୍ (୪) ସମ୍ୟକ୍ କର୍ମାନ୍ତ (୫) ସମ୍ୟକ୍ ଆଜୀବ (୬) ସମ୍ୟକ ବ୍ୟାୟାମ୍ (୭) ସମ୍ୟକ୍ ସ୍ମୃତି (୮) ସମ୍ୟକ୍ ସମାଧି । ଏହି ସବୁ ପ୍ରଜ୍ଞା, ଶୀଳ ଓ ସମାଧିର ପରିଚାୟକ ଅଟନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଣ ପ୍ରାପ୍ତିର ପଥ ସୁଗମ ହୁଏ ।

୧୧.୩.୨ ପ୍ରତୀତ୍ୟ ସମୁତ୍ପାଦ :

ପ୍ରତୀତ୍ୟ ସମୁତ୍ପାଦ ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଜ୍ଞାନ ଦୁଃଖ ଦୂର କରିବାର ମାର୍ଗ ଓ ନିର୍ବାଣ ପ୍ରାପ୍ତିର ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ ଅଟେ । 'ପ୍ରତୀତ୍ୟ'ର ଅର୍ଥ 'ଏହାକୁ ପାଇ' ଏବଂ ସମୁତ୍ପାଦର ଅର୍ଥ 'ଉତ୍ପ ି' । ଉଭୟ ମିଶି ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଗୋଟିକୁ ପାଇବା ପରେ ସେଥିରୁ ଅନ୍ୟ ବସ୍ତୁର ଉତ୍ପ ି ସମ୍ଭବ ହୁଏ । କିଛି ଯଦି ନାହିଁ- ସେଥିରୁ କିଛି ଉତ୍ପ ି ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ପ୍ରତୀତ୍ୟ ସମୁତ୍ପାଦର ଏହି ଏକ ସ୍ୱୟଂଚାଳିତ ନିୟମ ଅଟେ । ଏହା କୌଣସି ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହେଉନାହିଁ ।

ଚାରିଗୋଟି ଆର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଓ ତୃତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟ ଉପରେ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ । ଦୁଃଖର କାରଣ ଅଛି ଏବଂ ଦୁଃଖର ନିରୋଧ ଅଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁଃଖର କାରଣକୁ ବିନାଶ କଲେ ଦୁଃଖ ଅପସରିଯିବ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଏହା କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ପର୍କ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ପର୍କର ଧାରା ଯେହେତୁ ଏକ ସ୍ୱୟଂଚାଳିତ ସାଧାରଣ ନିୟମ ଏହା ଜନ୍ମଠାରୁ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଣିଷ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଜନ୍ମର ବ୍‌ବାର ଇଚ୍ଛାକୁ ମୃତ୍ୟୁପରେ ପୂର୍ନଜନ୍ମ ହୋଇଥାଏ । ମରଣ ଜୀବନର ଅନ୍ତ ନୁହେଁ । ବରଂ ଏହା ଆଉ ଏକ ଜୀବନର ଆରମ୍ଭ । ଏହି ଜନ୍ମଟି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜନ୍ମର କାରଣ । ଏହି ଜନ୍ମ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜନ୍ମ ମଧ୍ୟରେ କାରଣ-କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପର୍କ ରହିଛି ।

ପ୍ରତୀତ୍ୟ ସମୁତ୍‌କୁ ପାଦ ଜନ୍ମ ମରଣ ଚକ୍ର, ଜରା ମରଣ ଚକ୍ର, ଜୀବନ ଚକ୍ର, ପ୍ରତୀତ୍ୟ ସମୁତପନ୍ନ ଚକ୍ର ଆଦି ନାମରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ଅଛି । ଏହି ଜୀବନ ଚକ୍ର ପୂର୍ବଜନ୍ମ – ବର୍ତ୍ତମାନର ଜନ୍ମ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜନ୍ମକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଜୀବନ ଚକ୍ର ୧୨ଟି ଅର **SPOKE** କୁ ନେଇ ଚିନ୍ତା କରାଯାଇଅଛି । ଏହାକୁ ଦ୍ୱାଦଶ ନିଦାନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏଥିରୁ ଦୁଇଟି ପୁର୍ନଜନ୍ମ ସହିତ, ଆଠଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ଜନ୍ମ ସହିତ ଓ ଆଉ ଦୁଇଟି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜନ୍ମ ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ । ଏହି ଜନ୍ମ ମରଣ ଚକ୍ରର ଦ୍ୱାଦଶ ନିଦାନ ହେଲା- (୧) ଅବିଦ୍ୟା, (୨) ସଂସ୍କାର – **ଅତୀତ ଜୀବନ** । (୩) ବିଜ୍ଞାନ, (୪) ନାମ-ରୂପ, (୫) ଷଡ଼ାୟନ, (୬) ସ୍ପର୍ଶ, (୭) ବେଦନା, (୮) ତୃଷ୍ଣା, (୯) ଉପାଦାନ, (୧୦) ଭବ – **ବର୍ତ୍ତମାନ ଜୀବନ** । (୧୧) ଜାତି, (୧୨) ଜରା – **ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନ** ।

ପୂର୍ବଜନ୍ମର ଅବିଦ୍ୟା ଓ ସଂସ୍କାର ଏହି ଜନ୍ମ ପାଇଁ ଦାୟୀ । ପୂର୍ବ ଜନ୍ମରେ ଯଦି ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନ ମିଳିଥାନ୍ତା ତେବେ ବ୍‌ବାର କାମନା ନ ଥାନ୍ତା ଓ ନିର୍ବାଣ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାନ୍ତା । ଯେହେତୁ ପୂର୍ବଜନ୍ମର ଅବିଦ୍ୟା ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଥିଲା ସେହି ସଂସ୍କାର ପାଇଁ ନିର୍ବାଣ ନ ହୋଇ ପୁର୍ନଜନ୍ମ ହେଲା, ଏହି ଜନ୍ମରେ ମଣିଷକୁ ମାତୃଗର୍ଭରେ ଥାଇ ଚେତନା ରୂପକ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ସେଥିରୁ ନାମ ଓ ରୂପର ସୃଷ୍ଟି । ପରେ ପରେ ପା ଟି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ମନ ସହିତ ଯୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଜଗତର ବିଭିନ୍ନ ବସ୍ତୁର ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସନ୍ତି । ଯାହା ଭଲ ଲାଗେ ତାକୁ ପାଇବାର ତୃଷ୍ଣା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ତୃଷ୍ଣା ନିବାରଣ ପାଇଁ ଉପାଦାନ ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ । ଏହା ହିଁ ଏହି ସଂସାର (ଭବ)ର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଭାବରେ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଏଥିରୁ ଆସେ ପୁର୍ନଜନ୍ମର ସମ୍ଭାବନା । ଏହାକୁ ସଂସାର ଚକ୍ର, ଭାବ ଚକ୍ର ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ପୁର୍ନଜନ୍ମରୁ କ୍ଷାନ୍ତି ପାଇବା ପାଇଁ ନିର୍ବାଣ ହିଁ ଏକମାତ୍ର ପନ୍ଥା । ନିର୍ବାଣ ପାଇଁ କାମନାର ବିନାଶ ଓ ପ୍ରତୀତ୍ୟ ସମୁତ୍ପାଦ ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ । ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନର ଅନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଯଥା- କ୍ଷଣଭଙ୍ଗବାଦ, କର୍ମବାଦ, ନୈରାତ୍ମ୍ୟବାଦ ଆଦି ଏହି ପ୍ରତୀତ୍ୟସମତ୍ପାଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ନିସୃତ ବୋଲି ଧରାଯାଇଥାଏ ।

ସାରାଂଶ

ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରବ ର୍କ । ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷା ତଥା ଉପଦେଶ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ତ୍ରିପିଟକରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଏହି ତ୍ରିପିଟକର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ତିନୋଟି ପେଟିକା; ଯଥା: ବିନୟ ପିଟକ, ସ୍ତ୍ର   ପିଟକ ଓ ଅଭିଧମ୍ମ ପିଟକ । ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଉପଦେଶ ହେଉଛି ମୁଖ୍ୟତଃ ମଣିଷର ଦୁଃଖପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥା ଏବଂ ଏହି ଦୁଃଖକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି କିପରି ମୁକ୍ତି ବା ନିର୍ବାଣ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇପାରିବ । ତାଙ୍କ ବାଣୀର ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଉଛି ଚାରୋଟି ଆର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟ, ଆର୍ଯ୍ୟ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗିକ ମାର୍ଗ ଓ ପ୍ରତୀତ୍ୟ ସମୁତ୍ପାଦ ।

ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଆର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ତୁସତ୍ୟ ହେଉଛି (୧) ଜୀବନ ଦୁଃଖମୟ (୨) ଦୁଃଖର କାରଣ ଅଛି (୩) ଦୁଃଖର ନିରୋଧ ସମ୍ଭବ (୪) ଦୁଃଖର ନିରୋଧ ପାଇଁ ଉପାୟ ବିଦ୍ୟମାନ ପ୍ରତୀତ୍ୟ ସମୁତ୍ପାଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ଓ ତୃତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟସତ୍ୟ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଏହାକୁ ଜନ୍ମ ମରଣ ଚକ୍ର ବା ଜୀବନ ଚକ୍ର କୁହାଯାଏ । ଅବିଦ୍ୟା ଓ ସଂସ୍କାର ଏହି ଜନ୍ମ ପାଇଁ ଦାୟୀ । ଅବିଦ୍ୟା, କାମନା, ବାସନା ନିର୍ବାପିତ ହେଲେ ଦୁଃଖ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସମାପ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ସେଠାରେ ମନୁଷ୍ୟ ନିର୍ବାଣ ପ୍ରାପ୍ତହୁଏ । ନିର୍ବାଣ ହେଉଛି ସମସ୍ତ କାରଣର ସମାପ୍ତି । ବୁଦ୍ଧଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରୟୋଜନବାଦୀ ଦାର୍ଶନିକ । ତାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ସଂସାରରେ ବାସ କରୁଥିବା ସାଧାରଣ ମଣିଷକୁ ତା'ର ଦୁଃଖରୁ ନିଷ୍କୃତି ଦେବା ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧। ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ଦିଅ ।

କ) ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା କିଏ ?

ଖ) ପ୍ରଥମ ଆର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟ କ'ଣ ?

ଗ) ଦ୍ୱିତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟ କ'ଣ ?

ଘ) ତୃତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟ କ'ଣ ?

ଙ) ଚତୁର୍ଥ ଆର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟ କ'ଣ ?

ଚ) ବୁଦ୍ଧ ମାର୍ଗରେ ଧର୍ମଚକ୍ର ଏବଂ ଭାବଚକ୍ର କ'ଣ ?

ଛ) ନିର୍ବାଣ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ଲେଖ ।

ଜ) ବୁଦ୍ଧଧର୍ମରେ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ଏବଂ କର୍ମବାଦ କ'ଣ ଉଲ୍ଲେଖକର ।

୨। ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

କ) ----- ଦୁଃଖର କାରଣ ଅଟେ ।

ଖ) ----- ପିଟକରେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା ହୋଇଅଛି ।

ଗ) ପ୍ରତୀତ୍ୱ ସମୁତ୍ପାଦର ଅନ୍ୟନାମ ----- ଅଟେ ।

ଘ) ନୈରାଶ୍ୟବାଦ ----- ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ନିସୃତ ହୋଇଅଛି ।

ଙ) ଜୀବନ ମୁକ୍ତି ----- ଦର୍ଶନରେ ସମ୍ଭବପର ।

୩। ଦୀର୍ଘ ଉ ର ଦିଅ ।

କ) ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଆର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ତୁସତ୍ୟକୁ ଆଲୋଚନା କର ।

ଖ) 'ପ୍ରତୀତ୍ୱ ସମୁତ୍ପାଦ' ତ ୍ୱକୁ ଆଲୋଚନା କର ।

ଗ) ଆର୍ଯ୍ୟ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗିକ ମାର୍ଗ କ'ଣ ? ଏହା ଆର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ତସତ୍ୟ କିପରି ସମ୍ପୃକ୍ତ ଦର୍ଶାଅ ।

❖❖❖